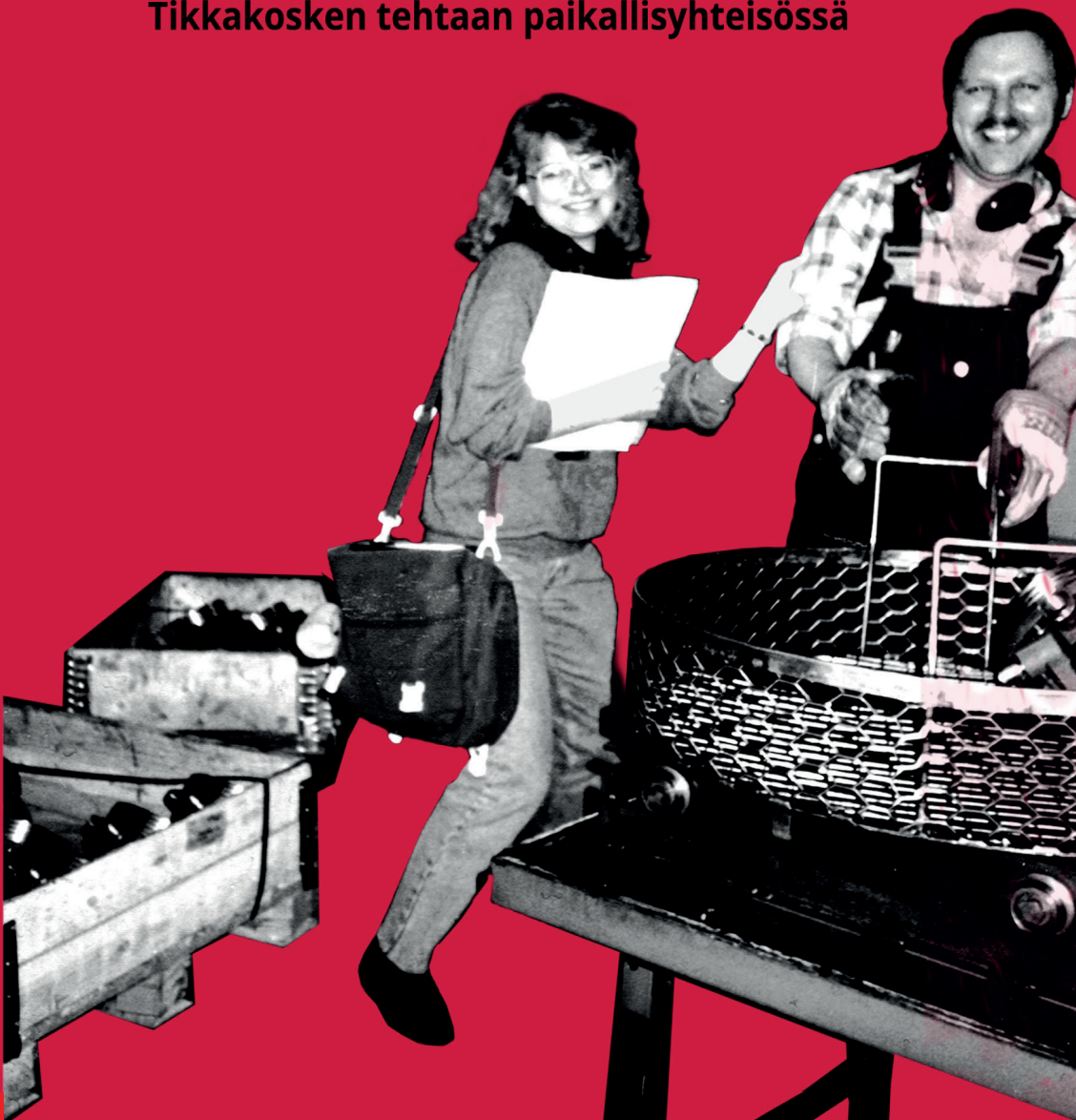

Niina Naarminen

NAURUN VOIMA

Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä
Tikkakosken tehtaassa paikallisyhteisössä

Naurun voima

Niina Naarminen

Naurun voima

Muistitietotutkimus huumorin
merkityksistä Tikkakosken
tehtaan paikallisyhteisössä

Väitöskirja

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
yliopiston päärakennuksen salissa 10,
27. tammikuuta 2018 klo 10.00

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2018

© Niina Naarminen ja THPTS

Taitto: Raimo Parikka

Kansi: Hannu Lappalainen

Kannen kuva: Niina Naarminen

ISBN 978-952-5976-63-2 (Nid.)

ISBN 978-952-5976-64-9 (PDF)

Hansaprint Turenki 2018

Esipuhe

Tämä tutkimus on tehty parinkymmenen vuoden aikana vähitellen kootuista haastatteluista. Ajan kerrostumat ja yhteiskunnan rakennemuutokset näkyvät ja kuuluvat kerronnassa. Kun tein vanhalla kotipaikkakunnallani, Tikkakoskella ensimmäisiä videohaastatteluja kandidaatin tutkielmaani varten 1996, ajattelin, että taltioisin työttömiksi jääneiden teollisuustyöläisten haastatteluja murrosvaiheesta, joka menisi pian väistyvän laman myötä ohi. En kuvitellut, että useimmat heistä eivät saisi enää sen koommin vakituista työpaikkaa. He olivat olleet työttöminä tai pätkättöissä tuolloin viimeiset viisi vuotta, ja jokainen toivoi muutosta ahdingosta parempaan.

Muutos tuli suomalaisen yhteiskuntaan, mutta ei yltänyt työttömien haastateltavieni kohdalla toivottuun tulokseen. Deindustrialisaatio: teollisuustyön väheneminen yhteiskunnassa ja toisaalta palvelualojen, erityisesti hoitotyön tarpeen lisääntyminen oli toki jo 1990-luvulla tiedossa. Murrosvaiheen seuraukset koskettivat ja koskettavat silti edelleen heitä, jotka eivät ole syystä tai toisesta päässeet tai kyenneet usein täysin muuttuneisiin työmaailmoihin mukaan. Muutos on ollut nopea.

En analysoi deindustrialisaation syitä enkä siihen liittyvää yhteiskuntajärjestelmän olemusta tässä tutkimuksessa. Sen sijaan keskityn yhteisöllisen perinteen ja kulttuurin käyttötarkoituksiin ja muutoksiin Tikkakosken entisen tehdasyhteisön murrosvaiheessa. Tutkimukseni ensisijainen pyrkimys on osoittaa ymmärrettävästi yhteiskunnallisten, äkillistenkin rakennemuutosten kulttuurisia ja mentaalisia merkityksiä. Lisäksi pyrin tutkimuksellani tuomaan esiin yhteiskunnallisten muutosten vakavia seurauksia yhteisöllisellä tasolla.

Olen saanut taloudellista tukea väitöstyöhöni Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta, Suomen Akatemialta (Keksityt sankarit-

hanke no 110542), Helsingin yliopistolta, Koneen säätiöltä ja Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen rahastolta.

Kiitän täydestä sydämeistäni työni ohjaajia dos. Ulla-Maija Peltoista ja dos. Antti Häkkistä, väitöskirjani esitarkastajia dos. Anne Heimoa, emeritus prof. Seppo Knuuttilaa ja FT Petja Kauppia tekstin julkaisukuntoon saattamisesta sekä kaikkia työhöni osallistuneita ja siinä kärsivällisesti minua auttaneita. Olen iloinen, että väitöskirjani julkaisijana toimii Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Helsingissä, 17.11.17

Niina Naarminen

SISÄLLYS

I Johdanto	...11
1. Tutkimuksen lähtökohdat	...11
2. Tikkakosken tehdasyhteisö	...13
Sotien aika ja maanpuolustuksellinen näkökulma	...14
Neuvostoliiton omistuskautsi	...17
Tehdas 1960-luvulla	...18
Tehtaan lakkauttaminen	...19
3. Tutkimuksen rakenne ja tutkimuskysymykset	...20
II Tutkimusaineistot	...25
1. Haastattelut ja haastateltavat	...28
Yhteisön ja haastateltavien sosiaaliset suhteet	...31
Jyrkkyys ja maltillisuus itsekasvatuksena ja moraalisäätelynä	...34
Limittäiset tilat ja identiteetit	...35
Haastateltavien sosiaaliset suhteet	...40
2. Koululaisille suunnattu kysely	...43
3. Kirjalliset ja arkistoidut tutkimusaineistot	...44
4. Eettiset lähtökohdat	...45
III Teoreettinen viitekehys, keskeiset käsitteet ja metodit	...59
1. Teoreettisen lähestymistapani tausta	...59
2. Muistitietotutkimus	...67
Radikaali muistitietotutkimus	...74
Tiedon tavoittaminen ja vuorovaikutus	...78
3. Mentaliteettien tutkimus ja mikrohistoria	...79
4. Kerronnan tutkimus	...92
5. Huumorin tutkimus	...100
Huumori käsitteenä ja merkityksinä	...100

6. Metodologista pohdintaa tutkijan paikantumisesta tutkimuskentällä	...106
Autobiografinen etnografia ja autoetnografia	...106
Lapsuus, nuoruus ja aikuisikä tehdasyhteisössä	...109
7. Etnografia ja kenttätutkimus	...119
Itsereflektointi kenttätutkimuksessa	...121
8. Kenttätötilanteiden arviointia	...131
Teemahaastattelut, kamera ja nauhuri	...131
Avoimien haastattelujen vaikeuksia	...134
Havainnointi kentällä	...138
Kenttätömateriaalin analysoinnin problemaattisuus	...140
Yhteisön sisäryhmäjäsenyyden etuja ja haittoja kenttätötilanteissa	...141
IV Tehtaalaisten yhteisöllinen perinne	...144
1. Perinteen kontekstualisointi	...144
Paikallisyhteisö	...146
Deindustrialisaatio	...149
2. Sosiaaliset hierarkiat tehtaan sisällä	...155
Kieli	...162
3. Huumorin lajit	...164
Sankaruus, narrius ja trickster	...164
4. Kiistämisen kulttuuri ja vastakulttuuri	...174
5. Valta ja politiikka huumorissa	...184
Kiistämisen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli	...184
Naurukielto	...207
6. Sosiaalinen luokka ja paikallisyhteisöllisyys huumorissa ja muistitiedossa	...209
Työväenluokkaisuuden kokeminen	...209
Tehdasyhteisöllisyys paikallisyhteisöllisyytenä	...213
7. Huumorin yksilöllisyys	...218
Kerronnan yksilöllisyys, mainekategoriat ja elämänkulkuanalyysi	...220

8. Perinteen yhteisöllinen, sosiaalinen ja kulttuurinen identiteetti	...234
9. Huumori ja vaikeneminen	...249
10. Uskonnon ja henkisyyden merkitys muistitietoaineistoissa	...262
Uskomustarinat	...266
V Huumoriperinteen yhteisöllisyys	...274
1. Tehdasyhteisöllisyys	...274
Perhemäisen yhteisön kehkeytyminen	...277
Tehtaan juhlaperinne	...278
Tehtaalaisten harrastustoiminta	...281
Porvarillinen Tikka ja työläisten Into	...290
Pilailu ja kiusoittelu	...295
2. Huumorin, pilailun ja politiikan merkitys yhteisöllisyydessä	...300
Patruunoiden herrasankaruus	...306
Tehtaan narrit	...315
Miesten ja naisten sosiaalisten suhteiden säätely huumorin avulla	...318
VI Huumorin kontekstit ja deindustrialisaatio	...323
1. Deindustrialisaatio Tikkakoskella	...323
Teollisuustuotannon keskittäminen ja laman vaikutukset huumoriin	...326
2. Nauru vaimenee	...334
Irtisanomiset ja työttömyys	...337
Huumori ja selviytyminen	...341
Tehdas tyhjени, elämä tyhjени	...350
VII Teollistumisen jälkimurroksen vaikutukset suulliseen perinteeseen	...355
1. Huumorin mieli	...355
2. Nauru katkeaa	...364

3. Naurun voima	...375
Paikallinen yhteisöllisyys	...379
Yhteisöllisyys huumorin voimavarana	...381
Lähteet	...388
English Summary	...412
Liitteet	...417
Liite 1. Kysely Tikkakosken koulun 9.-luokkalaisille vuonna 2007	...417
Liite 2. Konepistoolimiesten marssi	...419
Liite 3.1. Haastattelut ja haastateltavat	...420
Liite 3.2. Haastateltavien sukupuoli- ja ikäjakauma	...422
Liite 4. Haastatteluteemat ja kysymykset	...423

I Johdanto

1. Tutkimuksen lähtökohdat

Tutkin 1990-luvun lamavuosina lakkautetun keskisuomalaisen Tikkakosken metalli- ja asetehtaan (1893–1991)¹ työntekijöiden muistitietoa ja sen käyttöyhteyksiä, merkityksiä ja jatkuvuutta teollistumisen jälkimurroksessa. Tutkimukseni Tikkakosken ase-
tehtaalaisten muistitiedosta kuuluu folkloristiikan alaan, ja tarkastelen myös yhteiskuntahistorian tutkimusperinteitä osin radikaalin muistitietotutkimuksen näkökulmasta.

Teollisuuspaikkakuntana Tikkakoski kärsi 1990-luvulla rajusta rakennemuutoksesta. Tikkakosken tehtaan ja sen työyhteisön kulttuuriset ja historialliset vaiheet kytkeytyvät koko länsieurooppalaiseen deindustrialisaatioon.² Teollisuuslaitosten lakkauttamisella ja palvelualatyöpaikkojen lisäämisellä, deindustrialisaatiolla, on suuri vaikutus paikallisiin kulttuureihin. Tutkimustietoa teollisuuden näivettymisen vaikutuksista paikalliskulttuureihin on kuitenkin toistaiseksi vähän. Etsin väitöskirjatutkimuksellani tietoa muistitiedon ja suullisen perinteen mentaalisista ja käytännöllisistä merkityksistä yksilöiden ja yhteisöjen elämässä. Toimiiko muistitietoperinne yhteisöllisten identiteettien ylläpitäjänä myös rakennemuutosten jälkeen, ja jos toimii niin millä tavoin?

Tikkakosken tehdas tuli kansallisesti tunnetuksi Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* -romaanin myötä. Suomi-konepistooli

1 Tutkimukseni ulottuu työntekijöihin, jotka työskentelivät Tikkakosken metalli- ja asetehtaassa tällä aikavälillä. Asetuotanto alkoi vuonna 1918 ja siirrettiin lopullisesti pois 1989, mutta tehtaasta käytetään useimmiten sanaa asetehtas, sillä aseet olivat sen tunnetuin valmistusartikkeli.

2 Viitataan tutkimuksessani myös yhdysvaltalaisiin kaupunkeihin työläisten kokemuksiä vertaillen.

oli Tikkakosken asetehtaan tehokkaassa tuotannossa sotien ajan. Erityisesti romaanin sankarin, Antero Rokan kuvaus sotilaista ”Tikkakosken mannekiineina” toi paikkakunnan nimen tutuksi monille suomalaisille viimeistään sotien jälkeen.³ Tikkakoski syntyi ja kasvoi paikkakuntana tehtaan ympärille. Suuri osa tutkimukseni muistitiedosta ajoittuu talvisodan ja jatkosodan aikaan sekä sodan jälkeisten vuosien teollisuuden kulta-aikaan 1950-luvulle.

Nuorempien haastateltavieni muistelu kohdistuu tehtaan lakkauttamiseen ja sen seurauksiin 1990-lukuun ja 2000-luvun alkuun. Tikkakosken sulautuminen osaksi Jyväskylän lähiötä ilmenee nuorempien ikäpolvien muistitiedossa. Tikkakoski on tällä hetkellä virallisesti osa Jyväskylän kaupunkia, mutta vanhemman polven haastateltavat puhuvat Jyväskylän maalaiskunnasta Tikkakoskeen viitattaessaan.

Tutkimukseni pääosassa ovat Tikkakosken tehtaalaisten kokemukset. Perimmiltään kyse on yhteisöllisyydestä, joka ilmenee muistitiedossa esimerkiksi rikkaana huumoriperinteenä. Pyrin tarkastelemaan, onko huumori ollut kantava voima tehdasyhteisössä ja miten sille kävi tehtaan lakkauttamisen myötä. Tikkakosken tehdasyhteisössä oli voimakas me-henki, jota varsinkin sodan jälkeistä Suomea uudelleenrakentaneet tehtaalaiset itse kutsuivat *tikkahengeksi*. Haastateltavien huumori ilmentää erilaisia sankaruuskäsityksiä. Tutkin tämän perinteen historiaa, luonnetta, funktioita ja merkityksiä ja tarkastelen myös yhteisön sosiaalisia suhteita, rakenteita, ristiriitoja sekä yhteistoimintaa.

Olen tehnyt tutkimusta haastatteleamalla tehdasyhteisön jäseniä olemalla itse saman yhteisön entinen jäsen. Kasvoin lapsuuteni Tikkakoskella. Asuin siellä kaksi vuosikymmentä 1970–1990, ja olin tehtaassa töissä lukion jälkeen vuosina 1989 ja 1990. Suurin osa läheisistäni ja jo edesmenneistä sukulaisistani on myös työskennellyt Tikkakosken tehtaalla 1910-luvusta lähtien sen lakkauttamiseen asti. Haastatteleva tutkimusmetodina on ollut luonteva, mutta myös haasteellinen prosessi. Olen haastatellut yhteensä 31 henkilöä. Tässä tutkimuksessa käytän 27

3 Linna 1954, 359.

henkilön haastattelua ja/tai muistiinpanoja haastatteluista. Muutamaa henkilöä olen haastatellut useaan kertaan ja joitakin heistä ryhmä- ja parihaastattelussa.

Olen yhteisöni jäsenenä sekä sisällä että ulkona. Siksi tuon tutkimuksessani esiin molemmat näkökulmat. Ensiksi tehdasyhteisössäni kasvaneena jaan haastateltavieni kanssa osin yhteisen kulttuurisen kokemuksen ja kielen ymmärryksen yksityiskohtineen (emic). Toiseksi yhteisöstä etäännyneenä yli 25 vuoden jälkeen perehdyn sen perinteisiin tutkimuksen näkökulmasta tiedellisessä kontekstissa (etic).

2. Tikkakosken tehdasyhteisö

Tehtaan, joka alun perin toimi viilaverstaana, perusti vuonna 1864 Valkealassa syntynyt insinööri Gabriel Wilhelm Martin Stenij ostamalleen maa-alueelle myllyrakennuksen yhteyteen. Versaassa rakennettiin alle kymmenen miehen voimin esimerkiksi sahojen ja myllyjen koneosia. Saha sai toimiluvan Vaasan läänin kuvernööriltä huhtikuussa 1893. Vähitellen sahatoiminta kasvoi, tehdas laajeni ja työntekijämäärä lisääntyi.

Uuden yrityksen rasitteeksi tuli kuitenkin jo pian Suomessa vallinnut taloudellinen laskusuhdanne. Palkat eivät aina tulleet ajallaan maksuun ja työntekijät lakkoilivat. Tehdas ajautui konkurssiin. Tehtaan 50-vuotiskertomuksen kirjoittaja A. V. Laitakari tulkitsee: ”Tämä lakko näyttää olleen ankara isku ins. Stenijille, joka oli työmiestensä kanssa muuten ollut hyvissä suhteissa, mikä jatkuvasti on Tikkakoskella vallitseva perinne.”⁴

Konkurssipesä palautui pian takaisin Stenijin osaomistukseen, ja yritys rakennettiin uudestaan. Tehdas hyödynsi vesivoimaa tehokkaasti, ja Stenij oli Jyväskylän seudulla ensimmäisenä sähköistämässä tehdaslaitostaan.

4 Laitakari 1943, 24. On huomionarvoista, että Laitakari kirjoittaa hyvien suhteiden *vallitsevasta perinteestä* tehtaalla. Laitakari oli suojeluskuntatoiminnan innokas kannattaja ja kirjoittaessaan näin tuli ehkä ensimmäisenä henkilönä vahvistaneeksi käsitystä myös ulkopuolisille.

Laitakarin sanoin vuonna 1918 Tikkakoskella alettiin valmistaa tehdastyönä ampuma-aseita ”vapaussodan aikana eräiden isänmaanpuolustusasiaa lämpimästi harrastavien osakkaidensa vaikutuksesta”⁵ Liikkeen toimitusjohtajaksi oli tullut vuonna 1912 J. G. Sjö Dahl.⁶ Asetehtaaksi muuttuneen Tikkakosken tehtaan ensimmäiseksi tehtäväksi tuli valmistaa Maxim-konekiväärien lukkoja ja myöhemmin kuuluisaksi tullutta automaattista Suomi-konepistoolia valtion armeijalle.

Tikkakosken tehtaalaisten muistitiedossa vuosi 1918 on tehtaalla edelleen vaitonaisuuden verhoama. Haastateltavien mukaan taisteluita ei paikkakunnalla käyty eikä riitoja ilmennyt, vaan tehtaan johtajat päinvastoin suojelivat työläisiä, ”sillä oltiin yhtä perhettä”.⁷ Tehtaassa oli kuitenkin käynnissä (valkoista) armeijaa palvelevaa asetuotantoa, ja vaikka työväenliike oli ollut alueella aktiivinen, sen jäseniä työskenteli tehtaassa. Muistitietoa aineistossani sisällissodan aikaisesta asetuotannosta ei ole yhtään mainintaa, ja vuoden 1918 vaikeuksista puhutaan vain viittausten. Sen sijaan arkistoissa on muistitietoa aineistoa myöhemmästä asetuotannosta jo vuodesta 1919 lähtien.

Kerrotaan että Suomi-konepistoolin suunnittelija Aimo Lahti tarjosi työnsä tulosta Tikkakoskelle valmistukseen patruuna

5 Laitakari 1943, 33. Kirjoittaja mainitsee ”vapaussotaan” linkitetyn asetuotannon lyhyesti ja korostaa sen liittyvän maanpuolustusvarusteluun. Samalla tavoin kirjoittaa tehtaan 90-vuotishistoriikki -kirjasessa (1983, 9) Martti Mäkinen. Hän ilmoittaa kirjasen lopussa lähteekseen A. V. Laitakarin 50-vuotishistoriikin. Tikkakosken osuutta ei mainita esimerkiksi *Suojeluskuntain historia* -kirjoissa lainkaan, vaan niiden mukaan valtaosa valkoisen armeijan aseista mainittiin toimitetun Saksan kautta. Hersalo 1955, 186.

6 Laitakari 1943, 28 käyttää Sjö Dahlista etunimikirjaimia J. G. Haastateltavat mainitsevat Sjö Dahlin etunimeksi *Johan*.

7 Henkilöhaastattelu 1.

Oskar Östmanille⁸, joka kertoman mukaan vastasi: ”Perhana, teke sinä pyssy, minä teke piippu!”⁹

Suomi-konepistoolin valmistus pantiin alulle 1930, ja se patenttoitiin pian kahdeksassa maassa. Vienti ulkomaille alkoi jo ennen talvisotaa.¹⁰ Suomi-konepistooli oli kadehdittu keksintö ulkomailta.¹¹ On mahdollista, että aseiden piirustukset joutuivat jo varhaisessa vaiheessa Neuvostoliiton haltuun myöhemmin tunnetuksi tulleen vakoilija Vilho Pentikäisen toimittamana. Pentikäinen työskenteli Suomessa upseerina yleisesikunnan kuvakeskuksessa, joten hänellä oli pääsy varuskuntien ja aseeteollisuuslaitosten salaisimpiinkin tietoihin.¹²

Suomen maanpuolustuksen näkökulmasta Tikkakosken tehdas oli avainasemassa, ja on hämmästyttävää, että sitä ei pommitettu maan tasalle. Haastateltavani, 1910-luvulla syntynyt mies uskoi, että Tikkakoski oli niin pieni paikka ja tehdas niin hyvin naamioitu, että sitä ei ehkä vain löydetty.¹³ Tieto vakoilusta antaa olettaa muuta. Pentikäisen rooli piirustusten toimittajana on mahdollinen, ellei peräti todennäköinen, mutta miksi hän ei luovuttanut Tikkakosken tehtaasta muuta tietoa eteenpäin, tai miksi mahdollisesti luovutettuja tietoja ei hyödynnetty Neuvostoliiton sotatoimissa tehokkaammin? Saiko Vilho Pentikäinen haltuunsa aitoja dokumentteja vai jotain muuta, on arvoitus.

Tehtaan asema oli yleisestikin tarkastellen paikallisesti tärkeä. Aseeteollisuuden myötä koko paikkakunta kirjaimellisesti rakentui tehtaan ympärille. Tehdas huolehti ihmisten toimeentulosta ja asuntojen, valaistuksen, teiden, urheilukentän, kirjastotalo Tikanmajan (josta tuli myöhemmin työväentalo) rakennutta-

8 Laitakari 1943, 56: Oskar Östman aloitti tehtaanjohtajana 1927.

9 Esim. henkilöhaastattelu 1 ; Juutilainen 2015, 43: ”Pärkkele, teke sinä kotelo, minä teke piippu!”.

10 Lahti 1970, 137–138; Mäkinen 1983, 9; myös henkilöhaastattelu 1.

11 Ylönen 1997, 120–124 ja 11.

12 Krekola 2006, 399; Kosonen, 2001, 102; Enqvist & Tiilikainen 2014, 109.

13 Henkilöhaastattelu 1.

misesta.¹⁴ Se antoi sodan aikana Suojärveltä evakuoitulle ihmisille työtä, koululle tilat, ja myi edullisesti tontteja omakotitaloja rakentaville. Tehdas osallistui pieniinkin kustannuksiin yhteiseksi hyväksi.¹⁵

Sota-aikana yhtiön palveluksessa työskenteli sotateollisuuden vuoksi enimmillään 1050 henkeä.¹⁶ Miesten ei tarvinnut mennä rintamalle, ellei ollut juuri asevelvollisuusiässä tai armeijassa korkean arvon saavuttanut. Naisia tuli lisää töihin. Tehdas sai suunnittelemissaan ja valmistamissaan tuotteista kiitosta, mutta haastattelemani mies, joka oli talvisodan rintamalla, oli sitä mieltä, että työntekijät tehtaalla eivät ymmärtäneet työnsä tärkeyttä. Kun hän itse oli sodan päätyttyä kertonut joukkueensa komentajalle aikovansa mennä takaisin Tikkakoskelle aseita tekemään, oli komentaja sanonut yhden ihmisen panoksen olevan konepistoolivalmistuksessa tärkeämpi kuin yhden ihmisen panos rintamalla.¹⁷ Muistitiedosta nousee muunkinlaisia kokemuksia. Eräs rintamalla palvellut mies totesi haastattelussa, ettei halua puhua sodasta mitään, eikä halunnut puhua siitä tehtaallakaan. Hän kieltäytyi osallistumasta sodasta palattuaan minkäänlaiseen ase-
tuotantoon tehdastyössään.¹⁸

Kuten jo mainitsin, Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* myötä tehdas sai julkisuutta, ja työntekijöiden työmotivaatio oli korkealla kiitosten innoittaman ammattitylpeyden ansiosta. Tehtaalaisilla tuntui riittävän loputtomasti energiaa työnteon lisäksi myös harrastuksiin: urheiluun, järjestötoimintaan, teatteriin, musiikkiin ja politiikkaan. Sodan jälkeiset vuodet näyttävät olleen erilaisten yhdistysten ja seurojen kulta-aikaa tässä tehdasyhteisössä, kuten Suomessa muutenkin.¹⁹

14 Laitakari 1943, 89–96.

15 Henkilöhaastattelu 1; Laitakari 1943, 61–80.

16 Mäkinen 1983, 10.

17 Henkilöhaastattelu 1.

18 Henkilöhaastattelu 13.

19 Koistinen 1985, 159–172.

Tehdas päätyi sota-aikana saksalaissyntyisten asekauppiaas Willy Daugsin, sekä liikemies Otto Ehrichin pääosakeomistukseen välillisten kauppojen myötä.²⁰ Mahdollisesti nämä saksalaiset suhteet vaikuttivat myös siihen, että marsalkka Mannerheim lahjoitti Saksaan Adolf Hitlerille Tikkakosken tehtaassa valmistetun Suomi-konepistoolin kesäkuussa 1942, kun he vierailivat toistensa luona vastavuoroisesti molemmissa maissa.²¹ En pohdi enempää tämän yksityiskohdan syy- ja seuraussuhteita tässä tutkimuksessa, mutta historian tutkimuksen näkökulmasta tehtaan omistussuhteiden päätyminen juuri näille saksalaisille olisi kokonaan oman tutkimuksensa arvoinen asia. Daugsin ja Ehrichin osakeomistajuuden vaiheita ei käsitellä Laitakarin 1943 julkaisussa historiikissa, vaikka he seisovat yhteiskuvassa, jonka kuvatekstissä mainitaan olevan *Oy Tikkakoski AB: nykyisiä johtohenkilöitä*.²²

Neuvostoliiton omistuskausi

Saksalaissyntyisten omistajien osakkeet päättyivät sodan jälkeen rauhansopimuksen perusteella Neuvostoliiton haltuun. Tikkakoskella monet osakkaat myivät osuutensa tehtaasta Neuvostoliitolle, josta tuli uusi osake-enemmistöinen omistaja. Tikkakosken ”Ameriikasta” tuli nyt ”Neuvostoliitto”, jossa noudatettiin tarkasti esimerkiksi Neuvostoliiton mallin mukaisia viisivuotiskausia työssä.²³

Sodan jälkeen asevalmistuksen päätyttyä piti kehittää uusi valmistusartikkeli. Syntyi Tikka-ompelukone. Ompelukonetta

20 Hyytinen & Hyytinen 2003, 28.

21 Esim. *Suomen Kuvalehti*. Artikkelit TV:ssä esitetyistä alkuperäisen filmimateriaalin pohjalta tehdystä dokumentista. Ladattu verkkoon 14.1.2011, katsottu 20.7.2014: <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/harvinaistakuvamateriaalia-dokumentti-kertoo-marskin-kiusallisesta-vierailusta-saksaan/>.

22 Laitakari 1943, 57.

23 Henkilöhaastattelu 10.

tehtiin ja vietiin Neuvostoliittoon, mutta myös muualle maailmaan, esimerkiksi Kiinaan. Erityisesti Neuvostoliitosta ja Kiinasta lähetettiin vielä 1980-luvun lopussa tehtaalle käsinkirjoitettuja kirjoja, joissa kyseltiin varaosia Tikka-ompelukoneisiin.²⁴ Ompelukonetuotannon ja Neuvostoliiton omistajuuden aikana tehtaaseen on yhdistetty asioita, joista haastateltavani eivät olleet tietoisia tai joista ei kerrottu minulle jostain muista syistä – aina-kaan suoraan. Vakoilu- ja maanpetturuussyytteet eivät olleet tavattomia 1940- ja -50-luvuilla muutenkaan, mutta Tikkakoskea pidettiin silmällä ehkä erityisesti Neuvostoliiton omistussuhteiden vuoksi. Tikkamyynti Oy, Tikka-ompelukoneiden tukkumyynnin lisäksi perustettua yhtiötä tutkittiin vakoiluepäilysten vuoksi tarkoin erityisesti vuonna 1955, ja lopulta vankila- ja kuritushuonetuomio langetettiin kahdelle henkilölle vuonna 1957.²⁵

Tehdas 1960-luvulla

Viisikymmentäluvun lopussa Neuvostoliitto myi osakkeensa suomalaisille liikemiehille, jotka saivat maksaa kauppahinnan tehtaan valmistamilla tuotteilla, koneilla. Ompelukonevienti kuitenkin laski roimasti siitä, mitä se oli ollut, ja tehdas joutui irtisanomaan paljon työntekijöitä. Haastatteluiden mukaan se olisi ollut väistämätöntä muutenkin, sillä Neuvostoliiton omistajuuden aikaan tehtaalla työskenteli liikaa väkeä.²⁶ Työntekijöiden lukumääräksi mainitaan 640 vuonna 1967, mutta jo samana kesänä ompelukonetuotannon loputtua, se oli enää 220.²⁷ Uusia

24 Hoidin tehtaalla mm. postitusta vuosina 1989 ja 1990 ja tehtävänäni oli lähettää vastaukset ja varaosat, jos vain oikeanlaisia vielä tuolloin löytyi. Lähetyskeskukseen tuli joskus ylitsevuotavan onnellisia kiitosviestejä.

25 Pohjonen 2000 kirjoittaa s. 413 "(...) jutussa olisi ollut aineksia todelliseen puhdistukseen, jolloin suuri joukko neuvostoliittolaisia diplomaatteja olisi joutunut poistumaan maasta. Noin rajuun operaatioon ei näytä uskallus riittäneen, mikä selittää myös tutkimusten leväperäisyyden."

26 Henkilöhaastattelut 8 ja 10, sekä henkilöhaastattelu 1.

27 Mäkinen 1983, 18.

mahdollisia tuotteita yritettiin kuumeisesti pohtia, mutta aikaisempaa vastaavaa suurta menestystä ei tullut enää Tikka-Tuula pölynimurista, eikä muistakaan tuotteista.²⁸

Tehtaan lakkauttaminen

Urheilu- ja metsästysaseiden valmistus tuntui tehtaassa työskentelevien mielestä kasvaneen 1960-luvulta lähtien erinomaisesti, joten tuotannon äkillinen lopettaminen 1989–1990 ihmetytti monia. Miksi taloudellisesti kannattava tuotanto ei yhtiön mielestä kannattanutkaan?

Viimeisin yhteenveto tehtaan historiasta julkaistiin 1980-luvulla pienenä niteenä.²⁹ Sen mukaan tehtaan merkitys oli tärkeä seutukunnalle, sillä kaikki olivat riippuvaisia ainakin välillisesti paikkakunnan ainoasta teollisuustyönantajasta. Myöhemmin taajaman vielä kasvettua ja muiden työpaikkojen lisääntyttyä tehtaan merkitys väheni, vaikka edelleen noin kolmannes seudun asukkaista sai toimeentulonsa siitä suoraan tai välillisesti.³⁰

Seitsemänkymmentäluvulla tehtaasta oli jo tullut Nokian tytäryhtiö osakekauppojen seurauksena. Päämyyntiartikkelin eli urheilu- ja metsästysaseiden tuotanto siirrettiin 1980-luvun lopussa vähitellen Riihimäelle, ja osa tuotannosta vielä aivan loppuvaiheessa parinkymmenen kilometrin päähän Tourulan tehtaalle Jyväskylään. Osa työntekijöistä sai lopputilin ja osa siirron Tourulan tehtaalle tai Nokian hienomekaniikkatuotantoon uusiin tehtäviin. Tehtaalla oli tässä vaiheessa jo toinenkin omistaja, Airam, joka valmisti itsenäisesti osalla työntekijöistä omia metallituotteitaan, esimerkiksi autonrenkaiden nastoja jakautuneen tehtaan toisessa rakennuksessa.

Tikkakosken Nokian tehdas oli suurten yritysten pieni osa, joten samalla alihankintatöiden merkitys kasvoi. Suuri osa työstä

28 Henkilöhaastattelu 1.

29 Mäkinen 1983.

30 Mäkinen 1983, 23–24 mainitsee kokonaishenkilöstön määräksi yli 300, joista toimihenkilöitä on 62.

oli hienomekaniikkaa – uutta haastavaa työtä, mutta haastateltavieni mukaan työmotivaatio ei ollut enää yhtä korkea kuin ennen. Varsinkin hallintotason oudoiksi mielletyt ratkaisut myynti- ja hankinta-asioissa kummastuttivat työntekijöitä jatkuvasti.³¹

Vielä kerran firman omistaja vaihtui haastateltavien mukaan silmän lumeeksi³²; tällä kertaa Airamin tytäryhtiöksi *Aiteciksi*. Vuoden kuluttua lomautukset alkoivat, ja lopulta vuonna 1991 yritys irtisanoi työntekijänsä. Haastateltavien mielestä tehdas kuihtui laman, sekä Nokian järjestelmällisten osakekauppojen ja pääkaupunkiseudulle keskittämisyörykimysten vuoksi. He tunsivat katkeruutta ja pettymystä, kun ymmärsivät, kuinka mitättömäksi rattaaksi Tikkakoski laskettiin Nokian koneistossa. Tehdas sulki ovensa lähes 99 työvuoden jälkeen. Konkurssipesän osti 1991 liikemies, joka palkkasi vielä joitakin työntekijöitä jatkaamaan työtehtäviään. Hänen omistuksessaan yritys hakeutui konkurssiin velkojen vuoksi jo seuraavana vuonna. Tehtaan tiloissa on edelleen esimerkiksi pienimuotoista metalli- ja konepajatoimintaa, ja lisäksi siellä ovat toimineet vakituisesti jo lähes viimeisten 20 vuoden ajan palokunta ja kirjasto.³³

2. Tutkimuksen rakenne ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni etenee siten, että *Tutkimusaineistot*-luvussa (II) esittelen elävien keskustelu- ja haastattelukumppaneitteni lisäksi edesmenneet haastateltavat, sekä arkistoihin aiemmin tallennetut muistitiedon kertojat. Pohdin luvussa myös tutkijan ja tutkimuksen eettisiä lähtökohtia.

Seuraavassa luvussa (III) esittelen ja perustelen teoreettisen viitekehyksen, keskeiset käsitteet, sekä muistitietotutkimuksen ja huumoritutkimusten metodeja. Käsittelen kenttätyömenetelmiäni laajasti, sillä ne ovat tutkimuksessani keskeisiä. Pohdin

31 Henkilöhaastattelu 6.

32 Henkilöhaastattelu 6.

33 Henkilöhaastattelut 28 ja 31.

käsitteitä ja tutkimusaineistojeni käyttömenetelmiä ja tarkoituksia.

Sen jälkeen luvussa neljä (IV) käsittelen tehtaalaisten yhteisöllisessä perinteessä esiintyviä hierarkioita, huumorin lajeja sekä konteksteja aineistoesimerkein, mikä on keskeistä huumoritradition ymmärtämisen kannalta. Analyysiluvussa (V) tutkin huumorin ja muun perinteen sekä yhteisöllisyyden vuorovaikutusta politiikan ja sosiaalistumisen kannalta.

Huumorin kontekstit ja deindustrialisaatio -luvussa (VI) jatkan perinteen yhteisöllisyyden analysointia aineistoesimerkein rakennemuutosten vaikutusten näkökulmasta.

Teollistumisen jälkimurroksen vaikutukset suulliseen perinteseen (VII) kokoan tutkimustulokseni: mitä tehtaalaisten muistitieto tuo esiin yhteisöllisyyden kerrostumista ja huumoriperinteen merkityksistä deindustrialisoituvassa yhteiskunnassa.

Kun yhteiskunta muuttuu, kulttuurikin muuttuu, mutta millä tavoin?

Yhteiskuntatieteissä esimerkiksi Matti Kortteinen ja Raimo Blom ovat käsitelleet laman aiheuttamaa teollisuuden joukkotyöttömyyttä ja työelämän muutoksia Suomessa sosiologian näkökulmasta³⁴ ja Simo Häyrynen yhteiskuntahistorian näkökulmasta.³⁵ Anna Sivula on tutkinut kulttuuriperintöprosesseja deindustrialisaation tuomien muutosten näkökulmasta.³⁶ Kulttuurien tutkimus tuo oman tärkeän lähestymistavan yhteiskunnallisten rakenteiden suuriin muutoksiin. Yhdysvalloissa ja Britanniassa deindustrialisaatiota on alettu tutkia 2000-luvulla myös kulttuurien tutkimuksen lähtökohdista.³⁷ Britanniassa teollisuustyöläisten perinnettä ja muistitietoa tutkitaan pääosin (yhteiskunta)historian, kulttuuriperintötutkimuksen, museologian ja matkailun näkökulmista.³⁸ Suuntaus on edennyt viime vuosina. Leicesterin

34 Kortteinen 1987, 1992, 1998 ja Blom 1999, 2001.

35 Häyrynen 2010.

36 Sivula esim. 2013, 161–191.

37 Esim. Altena, Bert; Linden, Marcel van Der, 2003.

38 Esim. Dicks 2000.

yliopistossa deindustrialisaatiota on alettu tutkia muistitieto-haastatteluin kentällä aivan viime vuosina *Manufacturing Pasts* -tutkimushankkeessa. Aineistot ovat tutkijoiden saatavilla East Midlands Oral History -arkistossa ja osin vapaasti saatavilla verkossa, mutta kattavaa kirjallista tutkimusta aiheesta ei ole vielä julkaistu.³⁹

Keskeisimmät tutkimuskysymykseni ovat: Toimiiko huumoriperinne kiistämisen kulttuurina tehtaalaisten muistitiedossa? Muuttuvatko tehtaalaisten muistitiedossa esiintyvän huumorin merkitykset teollisuustyö- ja työläisyhteisöllisyyden muuttaessa muotoaan? Millaisia vaikutuksia yhteisöllisellä perinteellä, sosiaalisilla suhteilla ja niiden ylläpitämisellä on työttömyyden kohdatessa tai eläkkeelle jäädessä pitkän työuran jälkeen?

Aiemmat opinnäytteeni ja julkaisuni antoivat viitteitä, että Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllisestä kulttuurissa huumorikerronta korostaa varsinkin sankaruuden monitulkintaisia teemoja, ylpeyden ja nöyryyden vuoropuhelua.⁴⁰ Syvennän tässä aiheen käsittelyä ja kysyn, mikä osuus vaikenemisella on ollut poikkeuksellisen tiiviiksi mainitun yhteisöllisen (humori)kulttuurin syntymiseen. Mitä merkityksiä huumori pitää sisällään ja miten sen voi tulkita? Paikallisyhteisössä monet tehtaalaiset olivat ja ovat ylpeitä yhteisöllisestä kulttuuristaan, jota he itse nimitivät ”tikkahengeksi”, ja jonka nimesivät syntyneeksi jo sisällissodasta lähtien patruunoiden isällisessä suojeluksessa: toisaalta he vitsailivat asemastaan ja sisäpiiristään. Tehdassalikulttuuriin kuuluivat konkreettinen ja verbaali huumori, tulokas- ja muu pilailuperinne sekä seksuaalisuuteen liittyvä huumori ja pilailu.

Keskeisimmiksi tutkimuksen kohteiksi ovat nyt rajautuneet muistitieto ja huumoriperinne teollisuuspaikkakunnan jälkimur-

39 University of Leicester: Urban History. *Manufacturing Pasts*. Katsottu 20.7.2013: <http://www2.le.ac.uk/news/blog/2013/may/manufacturing-pasts-leicester2019s-20th-century-transformation>. Haastatteluja verkossa, katsottu 3.6.2017: <https://www2.le.ac.uk/library/manufacturingpasts/de-industrialisation-1>.

40 Lappalainen 2010; 2008; lisäksi 2001, 93–94. Myös: julkaisematon kandidaatin tutkielma 1998.

roksen kontekstissa. Tutkimukseni yhtenä tavoitteena on tuoda uutta tietoa siitä, millaisia välineitä huumoriperinne on tarjonnut yhteisössä muutosten käsittelyyn. Perusajatukseni on ilmaisussa ”naurun voima”. Yhteisön muistitiedossa ja huumorikerronnassa ilmenee ristiriitaisuuksia, ja tutkin, mistä ristiriitaisuudet kertovat. Toisistaan poikkeavat tulkinnat samoista tapahtumista ovat hämmäntäviä, mutta analysoimalla niitä on mahdollista löytää syitä ja seurauksia yhteisöön sosiaalistumisesta ja erilaisten valtarakenteiden muodostumisesta.

Matti Kuusi huomautti 1981, että suuri osa siitä, mikä pannaan kansainvälisen median välittämän ”raaistavan” joukkoviihteen nimiin, kuuluukin ”ikinuoren kansanomaisen naurukulttuurin vakiokalustukseen”. Kuusi kirjoitti myös huumorin merkityksistä: ”Suomen uusimman historian lähtökohdat ovat ehkä varmemmin löydettävissä tästä hengenlaadusta kuin Väinämöisen ja Ilmarisen partakarvoista”.⁴¹

Pohdin tutkimuksessani muistitiedon ja huumorin kielellistä ja kulttuurista merkitystä, jota yksilön yhteiskuntaluokkatausta osin määrittää. Tutkimukseni tärkeä tavoite on osoittaa oman kulttuurisen kielen merkityksiä yhteisölliselle kulttuurille. En ole kielitieteilijä, enkä tutki suomenkieltä, mutta mielestäni kielellä on mahdollista tavoittaa muistitietotutkimukselle olennaisia kulttuurisia nyanseja ja siten merkityksiä.

Etsin työssäni vastauksia kysymyksiin, ovatko, ja millä tavoin huumori ja vaikeneminen sidoksissa yhteiskuntaluokkaan, eivätkä ainoastaan paikalliseen työläisyhteisöön. Suomessa työväenkulttuuri ja -perinne on nuorempaa kuin esimerkiksi Britanniassa. Yhtäläisyyksiä on mahdollista kuitenkin löytää helposti esimerkiksi E. P. Thompsonin⁴² tutkimuksista ja Paul Willisin⁴³ työväenluokkaisten poikien vastarinnan muodoista.

Lähestymistapani teoreettisina lähtökohtina ovat muistitietotutkimus ja mentaliteettien tutkimus mikrohistoriallisen tulkin-

41 Kuusi 1981, 19.

42 Esim. Thompson E. P. 1991.

43 Willis 1979, 1984.

nan näkökulmasta. Muistitietotutkimusta hyödynnän sekä metodisesti, että haastateltavien itsensä tärkeiksi korostamien aiheiden, epävirallisen, julkisesta tiedosta poikkeavan tiedon pohjalta. Analysoin aineistoani folkloristisen kerronnantutkimuksen ja huumorintutkimuksen välinein. Nostan esiin yhteiskuntaluokan problemaattisuuden, sekä sen tutkimuksen haasteellisuuden erityisesti silloin, kun haastateltavan ja tutkijan tulkinnat poikkeavat toisistaan. Oma käsitykseni tutkimukseni alussa oli, että yhteiskuntaluokka on aina paikalliseen tai yhteisölliseen kulttuuriin sidoksissa. Haastatteluiden ja niiden toistuvien kuuntelu- ja analyysikertojen jälkeen kysymyksenasetteluni muuttui. Väitöskirjani yksi peruskysymys koskeekin työläiskulttuurin muutosta yhteiskunnallisessa ja sosiaalisessa murroksessa. Muistitietoaineiston perusteella huumori on keskeisessä asemassa tehtaalaisten yhteisöllisessä kulttuurissa. Aiemmin kootut arkistoaineistot paljastavat kuitenkin osin samojen teemojen olleen esillä vuosikymmenestä toiseen. Haastateltavieni ristiriitaiset näkemykset ja tulkinnat omasta paikastaan yhteisössä ja yhteiskunnassa kannustivat minua pohtimaan yksilön ja yhteisön asemaa ja vaikutusvaltaa oman elämänhistoriansa jatkumossa. Mitä naurulla saavutetaan ja mihin sillä paetaan?

II Tutkimusaineistot

Tutkimukseni perusta on kenttätöyssä. Muistitietoaineistot koostuvat pääosin itse tekemistäni haastatteluista, keskusteluista, kyselyistä ja havainnoinnista vuosina 1996–2014. Ensimmäisellä kenttätöjaksollani olin kiinnostunut kysymyksestä, mitä tehtaalta irtisanotut tehtaalaiset tunsivat menettäneensä työpaikansa lisäksi. Haastattelin 1996 irtisanottuja, toisin sanoen työttömiä, keski-ikää lähestyviä nais- ja miestyöntekijöitä. Saamani muistitieto herätti kysymyksen, mitä kerronnan nostalgisen ja idyllisen historian tulkinnan takana mahdollisesti olisi. Tehtaalaiset ikävöivät tehdasta ja yhteisöään kuin olisivat puhuneet koti-ikävästä ja rakkaista läheisistään. Olin itse elänyt lapsuuteni yhteisössä ja tehnyt työtä tehtaassa useiden haastateltavieni kanssa. Oma kokemukseni ei vastannut täysin haastateltavieni kokemusta tehtaalaisten onnellisuudesta, kun työtä vielä oli.⁴⁴

Haastattelin seuraavaksi vuonna 1999 eläkkeellä olevia tehtaalaisia, jotka olivat tehneet työuransa sotien aikana ja sen jälkeen. Heidän kertomansa perusteella kiinnostus tehtaalaisten kulttuuriin, huumoriin, ja edelleen kysymykset muistitiedon idyllisyydestä kasvoivat entisestään. Erityisesti 1950-luvun tehdasyhteisöstä piirtyi aktiivinen ja nauruntäyteinen kuva, vaikka toisaalta haastateltavat kertoivat myös kovista riidoista ja poliittisin syin tehdyistä irtisanomisista. Haastatteluissa pääosin 1920-luvulla

44 Roos 1987, 241–242. Roosin käsite ”onnellisuusmuuri” kuvaa perhesalaisuuskien julkisuuden ongelmaa, joka tässä tutkimuksessa voidaan laajentaa myös tehdasyhteisöä koskettavaksi ongelmaksi. Kerronnasta saattaa välittyä onnellinen kuva, vaikka taustalla olisi jotain muuta. Kertoja saattaa kokea, että oma nykyinen ongelmallinen tilanne elämässä on niin pientä verrattuna menneiden sukupolvien vaikeuksiin, että mieluummin vaikeenee kaikesta vaikeasta. Aiemmat sukupolvet taas saattavat suojella nuorempiaan.

syntyneet miehet ja naiset elivät nuoruutensa aktiivisinta kautta myös yhteisissä harrastuksissa ja järjestötoiminnassa.

Kolmannessa vaiheessa 2000-luvun alkuvuosina haastattelin 1950-luvun lopun ja 1970-luvun alun välissä syntyneitä tehtaalaisten jälkeläisiä. Haastateltavieni kolmannesta ryhmästä enää yksi henkilö työskenteli tuossa vaiheessa metallialalla, jolle oli saanut alun alkaen myös koulutuksen.

Vuonna 2007 teitin lomakekyselyn heitä seuraavan sukupolven edustajille, 1990-luvun alussa syntyneille yhdeksäsluokkalaisille Tikkakosken koululaisille.

Teemahaastattelut, avoimet haastattelut sekä lomakekysely muodostavat rungon tutkimusaineistolleni.⁴⁵ Olen jatkanut tikkakoskelaisten parissa täydennyshaastatteluita vielä aivan tutkimuksen valmistumiseen saakka.

Yhteisöllisen perinteen tutkiminen tehtaalaisten muistitiedossa edellyttää historiallisen kontekstin ja jatkumon hahmotamista myös ruohonjuuritasolla. Oma tutkijapositioni tehdasyhteisön entisenä jäsenenä tarjoaa tilaisuuden tavoittaa tietoa haastattelutyöhön ja etnografiseen tarkasteluun. Tutkimukseni aineiston muodostuminen on etnografista omien kokemusteni osalta. Muistot yhteisön parissa elettyistä vuosista, siellä kasvamisesta ja työskentelystä on mahdollista sijoittaa etnografiseen tutkimustraditioon, vaikka etnografian tutkimus on useimmiten yhteisön ulkopuolisen tutkijan asettumista yhteisöön tarkkailijaksi ja havainnoijaksi.⁴⁶ Haastatteluiden, keskusteluiden, arkistolähteiden ja kirjallisuuden lisäksi tutkimusaineistoina ovat omat havaintoni ja keskusteluni sukulaisteni kanssa. Tutkimusaineistoa ovat niin ikään valokuvat ja isoäitini saamat kirjeet, tehtaan pikkujoulukronikat sekä Tikkakosken Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston ”varjopöytäkirjat”, toisin sanoen ”havaintosih-

45 Liitteet 1 ja 4.

46 Esim. Geertz 1973, 10, 23 kirjoittaa tutkittavan kielen ja kulttuurin ”ymmärtämisestä ja ymmärrettäväksi tekemisestä”.

teerin pöytäkirjat”.⁴⁷ Tavoitteena on tiedon etsiminen ja löytäminen kysymyksiini eri lähteiden perusteellisen vertailun avulla.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon 1970-luvulla arkistoidut haastattelut ovat olleet tutkimuksessani tärkeitä, koska tuolloin ei tehtaan mahdollisesta lakkauttamisesta tulevaisuudessa ollut vielä tietoaakaan. Ne ovat antaneet tietoa tehtaan historiasta ja vertailupohjaa omille haastatteluilleni. Työttömien kokemuskerrontaa olisi ollut arkistossa tarjolla aiemmin järjestetyn keruun ansiosta, mutta tutkimukseni tarkoituksena ei ole lähestyä huumorikerrontaa ja -perinnettä työttömien ja eläkkeelle jääneiden muistelukerronnassa yleisellä tasolla, vaan nimenomaan yhteisössä.⁴⁸ Valitsin tutkittavan työyhteisön Tikkakosken asetehtaan historiallisen kiinnostavuuden takia, en vain siksi, että olin itse sen entinen jäsen. Työttömien kerrontaa selviytymistarinoina ovat tutkineet esimerkiksi Teemu Taira työkulttuurin arvomuutoksena sekä Vilma Hänninen elämäntarinan uudelleen kirjoittamisena.⁴⁹ Kaisu Kortelainen on tutkinut 1988 lakkautetun Penttilän sahan työyhteisön muistelukerrontaa omassa väitöskirjassaan.⁵⁰ Kortelaisen aineistossa on paljon hedelmällisiä vertailukohtia omaan aineistooni, samoin kuin Simo Häyrysen tutkimuksessa Outokummun 1989 lakkautetun kaivoksen työläisten muistelukerronnasta.⁵¹

47 Kirjeitä vuosilta 1964–1976 isoäidin entiseltä työnantajalta, jonka kanssa tämä ystävystyi. Tikkakosken sos. dem. nuoriso-osaston varjopöytäkirjan kopio vuosilta 1945 ja 1946. Alkuperäinen on haastateltavan hallussa. Kopiot tallennetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon.

48 ”Työttömän tarina” -kirjoituskilpailu 1993. Tunnus: SKS KRA. Työtön.

49 Taira 2006, Hänninen 1999.

50 Kortelainen 2008.

51 Häyrynen 2010.

1. Haastattelut ja haastateltavat

Tutkimusaineistoni haastattelut on tehty monina eri vuosina erilaisin teemoin.⁵² Haastattelin 1996 tehtaalta muutamaa vuotta aiemmin irtisanottuja työläisiä ja halusin etsiä heidän kerronnastaan erilaisia tulkintatapoja ja folkloren aineksia. Tarkoituksenani ei ollut etsiä ”työväenluokan syvintä olemusta” tai selviytymiskeinoja työttömyydestä ja uudesta, vaikeasta elämäntilanteesta. Haastattelut paljastivat kuitenkin avoimuudessaan yhteisöllisestä perinteestä paljon enemmän kuin minulla tuolloisine haastattelijan kykyineni vielä olisi ollut edellytyksiä saada.

Lähetin 1996 haastatteluteemat postitse jokaiselle haastateltavalle etukäteen. Halusin saada tietoa haastateltavieni työssäoloajasta selvittääkseni yhteisöllisyyden merkitystä tehtaan sisällä. Olin kiinnostunut, kuinka paljon haastateltavat olivat mahdollisesti puhuneet keskenään tehtaan lakkauttamisesta jo työaikanaan sekä sen jälkeen. Viimeiset neljä kysymystä pyrkivät selvittämään haastateltavien suhdetta itse tehtaaseen ja valtahierarkioihin sen sisällä ja ulkopuolella. Teemat eivät olleet haastatteluja tehdessä tapahtumia ajatellen kronologisessa järjestyksessä, sillä esimerkiksi irtisanomiskysymyksiä säästin loppupuolelle, jotta mahdollinen jännitys haastattelutilanteessa olisi jo siinä vaiheessa vähentynyt. Myöhemmissä haastatteluissa en lähettänyt haastateltaville etukäteen teemalistaa, paitsi erikseen pyydettyä, sekä tapauksissa, joissa haastattelu tehtiin kirjallisesti. Kerroin etukäteen haastateltaville haastatteluiden aihepiirin.

Tutkimukseni haastatteluissa ei ole kyse ainoastaan säännöllisen ansiotulon loppumisesta irtisanomisen tai eläkkeen myötä, vaan oman identiteetin murenemisestä.⁵³ Kyse on myös tärkeän, läheisen tai jopa rakkaan yhteisön menettämisestä ja yksinjämisestä, pelosta, surusta ja ahdistuksesta. Haastattelutilanteissa työyhteisöstä muodostuu intohimoisesti rakastetun, mutta katkerasti

52 Liite 4.

53 Paul Willis huomauttaa, että kulttuurinen identiteetti rakentuu helposti työn mukana, kun hereilläoloajasta käytetään tärkeimmät tunnit työhön. Myös ympäröivä yhteisö määrittää henkilöä työn kautta. (Willis 1979, 186).

menetetyn tai edesmenneen rakkaan kuva. Litteroidessani joitain haastatteluja en voinut olla huomaamatta yhtäläisyyttä hautajaispuheisiin, joissa tuodaan esiin kaipauksen ja surun lisäksi kauniita ja hauskoja muistoja edesmenneestä. Toisaalta jotkut kertojat puhuivat työyhteisöstä ja irtisanomisesta kuin olisivat tulleet rakastetun hylkäämiksi: täynnä katkeruutta, vihaa ja ennen kaikkea pelkoa. Pelkoa aiheutti etenkin epävarmuus tulevasta, omista kyvyistä löytää uutta työtä, tulla torjutuksi jo työnhakuvaiheessa, sekä pelko joutua ehkä taas hylätyksi uuden työn löydyttyä.

Ennakko-oletuksiani haastatteluihin ovat ensiksi, että tutkimukseen osallistuvalla ihmisellä on aina oma yksilöllinen motiivinsa ja intressinsä osallistumiseen. Toiseksi: oma asemani tuo tutkimukseen myös kiinnostavan näkökulman, joka parhaassa tapauksessa lisää keskustelua tutkijan roolista tutkimusaineiston muotoutumisessa. Kolmanneksi: aineisto, joka tuntuu ensimmäisen haastattelukerran jälkeen puutteelliselta, ei jää ainoaksi aineistoksi, eikä useinkaan ole sitä, miltä se ensimmäisen tarkastelukerran jälkeen vaikuttaa. Ennakko-oletuksia ei voi välttää puolin eikä toisin, olipa tutkija omassa tai itselleen entuudestaan vieraassa yhteisössä. Ennakko-oletusten ja yksilöllisten tulkintojen vaikutukset tulee aina tiedostaa ja analysoida osana tutkimustyötä riippumatta omasta asemasta tutkittavassa yhteisössä.⁵⁴

Haastattelin henkilökohtaisesti yhteensä kolmeakymmentäyhtä henkilöä, ja kuten aiemmin mainitsin, tässä tutkimuksessa olen päätenyt niistä käyttämään 27 tallennetta, joista 9 on naisten haastatteluja ja 18 miesten. Tein yhden haastattelun Tikkakoskella etukäteen sovitusti parihaastatteluna. Eräästä haastattelutilanteesta tuli sitä vastoin onnekkaana sattumana ryhmähaastattelu. Loput ovat henkilöhaastatteluja. Kaksi haastateltavaa naispuolista sukulaistani ovat olleet minulle taustatietohaastateltavia, joiden haastatteluista ja puhelinkeskusteluista minulla on vain hajanaisia muistiinpanoja. Kolmea haastateltavaa olen haastatellut usein vuosien 1996 ja 2014 välisenä aikana. Lisäksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkiston 1970-luvulla tehdyissä maakuntakeruuhaastatteluissa on tehtaalaisten muistitietoa: mukana on

54 Portelli 1997, 57–71.

myös yksi omista haastateltavistani. Vuonna 2004 tein kenttätömatkan valitsemaani vertaistehtäaseen Lounais-Suomeen, jossa haastattelin neljää metalliteollisuusyrityksessä työskentelevää henkilöä.⁵⁵

Videoin lähes jokaisen haastattelun, mutta en erityisesti keskity analysoimaan haastateltavieni eleitä ja ilmeitä tai muuta sanatonta viestintää tässä työssä. Silti audiovisuaalinen tallenne auttaa jälkikäteen analysoimaan muistitietoa tarkemmin kuin pelkkä audiotallenne. Esimerkiksi eleikieli usein paljastaa tai auttaa muistamaan yksityiskohtia, jotka ovat jääneet kenttätöperiodin jälkeen ehkä unohduksiin. Tallensin monessa haastattelussa videoinnin lisäksi äänen erikseen. Kun videotallenteen tila loppui, äänen tallennus jatkui vielä. Myöhemmin totesin, että erään haastattelun pelkkää ääninauhalta kuuluvaa kommenttia oli mahdotonta analysoida jälkikäteen: ilman kuvaa ei käy ilmi, kenelle kommentti oli paikalla olleista henkilöistä tarkoitettu. Tästä syystä kirjalliset muistiinpanot paikan päällä tehtynä olisivat tärkeitä. Litterointityö tai ainakin referointi ja kommentointi olisi niin ikään parasta tehdä mahdollisimman pian haastattelun jälkeen, jotta yksityiskohdat eivät unohdu. Litteraatiossa on tärkeää kirjata esimerkiksi naurahdukset ja jopa yskähdykset, jos niillä on asiaan erityinen merkitys ja ne tuovat lisäinformaatiota esimerkiksi osoittamalla leikinlaskua tai ihmettelyä.⁵⁶

Vuonna 1996 haastattelin kuutta tehtaalta työttömäksi jäänyttä henkilöä: viittä 1940–1950-luvuilla syntynyttä miestä ja yhtä naista, ja taustatietoja varten yhtä 1910-luvulla syntynyttä miestä. Tuolloin työttömäksi jäi eniten juuri keski-ikäisiä työläisiä. Olin lähettänyt kirjeitse kyselyn halukkuudesta osallistua tutkimukseen 15 henkilölle. Irtisanomisaihe oli arka, joten en yllättynyt että vain kuusi henkilöä suostui mukaan. Sain kuulla jälkikäteen, että myös tieto kameran läsnäolosta haastattelutilanteissa oli hillinnyt osallistumishalua. Yritin saada mukaan myös johtotason henkilöitä, mutta heistä vain yksi vastasi yhteydenottoihini. Hän

55 Päädyin tutkimuseettisistä syistä olemaan käyttämättä haastattelutallenteita tässä tutkimuksessa.

56 Portelli 1997, 65.

kiitti kohteliaasti, toivotti onnea opintiellä ja totesi, ettei ehdi osallistua työhöni kiireiltään.

Vuonna 1999 haastattelin kahdeksaa henkilöä, joista yksi oli edelliseltä kenttätöyperiodilta jo tuttu: 1910-luvulla syntynyt mies. Muut haastateltavat, kolme naista ja neljä miestä olivat tuolloin 70–80-vuotiaita, syntyneet 1920-luvulla. He olivat työssä tehtaalla vilkkaina sodan jälkeisinä vuosina. Lisäksi haastattelin tuolloin 95-vuotiaista isoäitiäni, joka oli 1920-luvulla palveluksessa taloudenhoitajana ja lastenhoitajana tehtaassa virkamiehillä. Kahden muun sukulaisnaisen kanssa olen edellä mainittujen henkilöiden lisäksi puhunut työn edetessä puhelimitse tehtaassa asioista epävirallisesti lukuisia kertoja.

Haastattelumateriaalit 2000-luvulla koostuvat pääosin tehtaalla työskennelleiden henkilöiden jälkeläisten haastattelutallenteista. He eivät itse olleet tehneet työtä tehtaassa ennen sen lakauttamista lainkaan, tai olivat olleet siellä työssä vain lyhyehkön ajan.⁵⁷ Haastateltavat olivat syntyneet 1950–1970 -luvulla lukuun ottamatta ryhmähaastattelua, jossa 1920-luvulla syntyneet kaksi naista ja yksi mies keskustelivat 1950-luvulla syntyneen miehen kanssa. Haastateltavia oli kolmannella kenttätömatkalla ja sen jälkeen kaikkiaan 14. Osa heistä oli haastattelussa jo toisen tai kolmannen kerran.

Yhteisön ja haastateltavien sosiaaliset suhteet

Jaottelin tehtaalaisten kerronnan pohjalta muistitiedossa erityisesti esiin nousseet ryhmittymät viiteen ryhmään: *tehtaalaiset, varuskuntaalaiset, evakot, maalaiset ja uskovaiset*. Jako on luonnollinen ryhmittymien taustaan perustuen, ja näyttäytyy samantyyppisenä kerronnassa. Näistä selvimmin erilliset ryhmät olivat tehtaalaiset ja varuskuntaalaiset, sillä maalaiset, evakot ja uskovaiset sulautuivat myös tehtaalaisten joukkoon, osaksi yhteisöä. Yhtä lailla osa sulautui varuskuntalaisiin ja muutenkin keskenään, mutta koska haastateltavissa ei ole ketään puhtaasti tehtaassa ulko-

57 Liitteet 3.1 ja 3.2.

puolista henkilöä, jää tämä osuus analysoimatta. Haastatteluissa on edelleen näkyvissä jako ”jyrkkiin ja joustaviin” ryhmän edustajiin. Ja lisäksi on tulkittavissa myös eriytyminen ryhmäjakoa ylläpitäviin tai sitä välttäviin ryhmäläisiin.

Tehtaalaisuuden osalta jaot on mahdollista tulkita paikalliskulttuurisidonnaisuudeksi: tehdasyhteisön sisäpiiriläisyyden korostamiseksi tai sen huomiotta jättämiseksi. Toisaalta tehtaalaisuus voi ilmetä työväenliikkeen ideologisenä jyrkkyytenä tai löyhyytenä. Maalaisten osalta tehtaalaisen muistitiedossa ja huumoriperinteessä jako tulee esiin tehtaan ulkopuolisenä, niin sanottuna ”lantamaalaisuutena”, tai sisäisenä ”tehdasmaalaisuutena”. Tikkakosken tehtaassa päivittäin syrjäkyliltä työssäkäyvät henkilöt olivat tehtaan maalaisia, ja syrjäkylillä ainoastaan maataloudella itsensä elättävät olivat niin sanottuja ”lantamaalaisia”.⁵⁸

Tämä jako suhteutuu luvun neljä (IV) alalukuun *Sosiaaliset hierarkiat tehtaan sisällä* siten, että siinä käsitellään pääosin tehtaan sisäistä hierarkiaa, ja tässä alaluvussa Tikkakosken paikallisyhteisöjen ryhmittymä.

Haastateltavia tulkiten sosiaaliset ryhmät muodostuvat yhteisesti jaettujen mielikuvien varaan. Vaikka ryhmittymät vaikuttavat ehkä ulkopuolisen silmin eläneen irrallaan toisistaan, niin yhteisiä kosketuspintoja löytyy paikallisesti paljon. Eräs haastateltavani on lähtöisin tehtaalaisperheestä, joka kuului myös helluntailaisyhteisöön. Hän koki eläneensä Tikkakoskella lapsuutensa kahden hyvin erilaisen kulttuurin välissä niiden kuitenkin koskaan kumoamatta toisiaan. Hurmoksellisen uskonnon ja kiivaan politiikan ristitulesa haastateltava koki saaneensa lähtökohdat vapautteen ja luovaan hulluuteen. Haastateltava kertoi lapsena ”parhaimpien vihamiestensä” olleen luterilaisen papin poikia, mikä viittaisi siihen, että myös luterilaisuus ja helluntailaisuus nähtiin vastakkaisina uskovaisten kesken. Mies kuitenkin korostaa, että kyse ei ollut ”kirjaimellisesti uskonsodista”, vaan naapureiden ”reviirikiistoista”.⁵⁹ Pienessä paikallisyhteisössä fyysisen

58 Henkilöhaastattelu 16.

59 Henkilöhaastattelu 32.

elintilan rajat korostuvat, joten on mahdollista nähdä esimerkiksi varuskuntalaisten ja tehtaalaisten kiistat osin reviirikiistoina Tikkakosken sisällä.

Haastattelujen perusteella Tikkakosken ulkopuolisiksi maalaisiksi ovat luokiteltavissa Vehniän kyläläiset Laukaasta, Uurais-ten kyläläiset sekä Nyrölän kylän, Tikkamannilan ja Puuppolan kylän asukkaat Jyväskylän maalaiskunnasta.

Vaikka paikkakunnalla oli alun perin eri asuinalueita eri ryhmille, alueet limittyivät omakotitalojen yleistyttyä viimeistään 1960-luvulla. Jako muodostui muistitiedon mukaan syntyperän tai lopulta ammatin perusteella. Tehtaan alueella tehtaan asunnoissa asui muitakin kuin tehtaalaisia ainakin 1970-luvulla. Osa muista kävi lähiseudulla, esimerkiksi Jyväskylässä töissä, ja osa toimi muiden tikkakoskelaisten yritysten ja liikkeiden johdossa ja palveluksessa.

Tikkakoskesta tuli armeijapaikkakunta toisen maailmansodan aikana. Lentorykmentti 4:n päätukikohtana oli koko talvisodan ajan Tikkakosken Luonetjärvi.⁶⁰ Varuskuntalaiset, eli haastatteluissa ”kapiaiset”, ovat säilyttäneet viime vuosiin saakka myös alueellista eristäytyneisyyttä kasarmialueidensa takia, jotka tosin ovat olleet avoimempia kuin joillakin muilla armeijapaikkakunnilla. Eräs tehtaalainen haastateltava oli asunut suurimman osan lapsuudestaan varuskunnan läheisyydessä, ja kun hän 2000-luvulla aikuisena paikkakunnalla sukuloidessaan ylitti varuskunta-alueen rajan, joutui yllättymään, kun kulku estettiin. Haastateltava koki tilanteen hämmentäväksi.⁶¹ Tehtaalaisten asuntoalueiden parakit ja muut tehtaan omistamat puutalot purettiin pikkuhiljaa – viimeiset 1980-luvulla. Muutama kivitalo ja johtajan talo Harmaahuvila ovat edelleen jäljellä.

Evakkojen jaottelu omaksi ryhmäkseen oli selvää, sillä heidän osuutensa Tikkakosken väestössä oli suuri. Karjalan evakkoja sijoitettiin sotien jälkeen Tikkakoskelle viitisensataa varsinkin Sortavalan maalaiskunnasta. Haastatteluista ilmeni, että suurin

60 Nyrhinen 1977, 232.

61 Henkilöhaastattelu 20.

evakoista sopeutui nopeasti ja sulautui valtaväestöön esimerkiksi avioliiton kautta. Heistä moni sai työtä tehtaalta.⁶² Koska asunotkin järjestettiin tehtaalta, ei reviirikiistoja ollut Tikkakosken tehdasyhteisössä yhtä paljon kuin monella maalaispaikkakunnalla. Tehtaalaiden muistitiedon mukaan useimmat evakot Tikkakoskella sulautuivat helposti osaksi kantaväestöä ja he jotka eivät sulautuneet omasta halustaan tai olosuhteiden vuoksi, pitivät tiiviisti yhteyttä keskenään.

Jyrkkyys ja maltillisuus itsekasvatuksena ja moraalisäätelynä

Haastattelujen pohjalta löytyneet selkeimmät tikkakoskelaisten jaotteluperusteet viittaavat muisteluissa jyrkkään tai maltilliseen näkökantaan jokaisen ryhmittymän sisäisessä jaossa. Muistitiedosta näkyy selkeästi ihmisten halu osoittaa ryhmään sitoutumista korostamalla me ja muut -asetelmaa. Se tulee ilmi myös haastattelutilanteissa, joista ilmenee vahvasti, että minun oletetaan tuntevan tehtaan historiaa, tapahtumia ja sosiaalista rakennetta jo entuudestaan, koska olen entinen *tehtaalainen*.⁶³

Tehdastyöläisten selkein haastatteluista esiin tullut jaotteluperuste oli politiikka. Ihmiset jakaantuivat heti sotien jälkeen selkeästi kahteen eri leiriin. Tikkakosken tehdas oli nyt Neuvostoliiton omistuksessa. Näin jako sosialidemokraattien ja kommunistien välillä jyrkkeni, sillä sosialidemokraattien mukaan kansandemokraattisia työntekijöitä suosittiin ja heidän määräänsä pyrittiin selvästi lisäämään, toisin kuin useimmissa muissa tehtaissa.⁶⁴

Haastateltavat määrittelivät puheessaan omaa sitoutuneisuuttaan poliittiseen aatteeseen haastattelijan kysymättä. Aktiivisimmat sosialidemokraatit korostivat omaa kiivauttaan ja painottivat varsinkin ammattiyhdistystoiminnan merkitystä.⁶⁵ Maltil-

62 Laitinen 1977, 28 sekä henkilöhaastattelut 6 ja 18.

63 Vrt. Peltonen 1996, 132–133.

64 Ryhmähaastattelu 18.

65 Henkilöhaastattelut 8 ja 10.

lisemmat taas korostivat kuuluvansa työväenluokkaan, mutta puolue toiminta oli mukana ennen muuta harrastuksen vuoksi.⁶⁶ Nuorempien ikäpolvien edustajista valtaosa halusi kyseenalaistaa työväen aatteen ja sen toimivuuden.⁶⁷

Maltillisiksi lukeutuvat sosialidemokraatit olivat maltillisuudesta huolimatta ylpeitä puolueensa jyrkemmän siiven jäsenistä, varsinkin edesmenneistä sukulaisistaan.⁶⁸ Samanlainen jako oli nähtävissä kansandemokraattien kannattajilla.⁶⁹ Sosialidemokraattien haastatteluissa tuli esille heidän näkemyksensä kansandemokraattien poliittisen kiivauden asteesta. Sosialidemokraattien muistitiedosta nousee selkeästi tehtaan neuvostoliittolaisiin omistajiin ja heidän tukijoihinsa kohdistunut kritiikki. Sosialidemokraattien huumorissa maltillisuus näyttäytyy hyveenä ja kansandemokraattien kiivaus esitetään koomisessa valossa.⁷⁰ Kansandemokraattien kerronnassa ja huumorissa poliittinen jyrkkyys näyttäytyy enimmäkseen hyveenä ja koomisessa kontekstissa ovat puolestaan sosialidemokratia ja erityisesti varuskuntalaisten oikeistolaisuus.⁷¹

Limittäiset tilat ja identiteetit

Me ja muut -jako ilmenee selkeimmin paikallistasolla jakona tehtaalaisiin ja varuskuntalaisiin. Tehdastyöläiset eivät pääsääntöisesti seurustelleet armeijan henkilökuntaan kuuluvien tikkakoskelaisten kanssa. Alun perin jako on johtunut asutuksen sijoittumisesta eri puolille kylää: tehdas rakennutti tehtaan läheisyyteen asuntoja työläisille ja valtio rakennutti varuskuntalaisille

66 Parihaastattelu 12.

67 Henkilöhaastattelut 4, 20, 25, 26 ja 29.

68 Parihaastattelu 12 ja Ryhmähaastattelu 18.

69 Henkilöhaastattelu 10, Henkilöhaastattelu 17.

70 Ryhmähaastattelu 18.

71 Henkilöhaastattelu 10 ja henkilöhaastattelu 17.

kasarmialueen läheisyyteen. Toisaalta jako oli poliittinen, kuten haastatteluista käy ilmi.⁷²

Tehtaalaiset ja varuskuntaiset kuitenkin lähenivät keskenään. Alkujaankin upseerikerholla vierailleet tehtaalaiset solmivat ystävyyssuhteita varuskuntalaisten kanssa, mutta heitä oli vähän.⁷³ Koulussa lapset ystävystyivät keskenään, vaikka olivat kuitenkin omina ryhminään ja liittoutuivat muita, kuten uuraislaisia vastaan.⁷⁴ Haastateltavista 1950-luvulla syntynyt mies muistaa varuskuntalaisten lasten kiusanneen yhdessä tehtaalaisia, esimerkiksi häntä itseään. Hän kuitenkin mainitsee ystäväpiiriinsä kuuluneen ja kuuluvan edelleenkin varuskuntalaisia.

Haastatelluista kaksi 1920-luvulla syntynyttä miestä oli avioitunut karjalasta evakuoitujen naisten kanssa. Toisen haastateltavan vaimo oli tullut tehtaalle töihin, ja toisenkin haastateltavan vaimon isä oli heti työllistynyt. Myös kolmas haastateltava itse kertoi tulleen 17-vuotiaana ”toisen luokan ryssänä” tehtaalle.⁷⁵ He kaikki sopeutuivat nuorina hyvin paikkakunnalle. Yksi heistä muistaa appensa murehtineen usein Karjalan kotiaan, mutta suoranaisen syrjinnän kohteeksi heistä kukaan ei mieltänyt joutuneensa. Eräs edelleen karjalaiseksi itsensä tunteva haastateltava totesi: ”Se oli joku semmonen henkinen tietoisuus, että me ei kuuluta tähän.”⁷⁶ Muut siirtokarjalaiset haastateltavat tai heidän puolisonsa eivät olleet niin sidoksissa vanhaan yhteisöön.

Samaa aihetta siirtokarjalaisuudesta samoilta lähtö- ja tuloseudulta on tutkinut Tarja Raninen. Hän pohtii ja kysyy, mieltävätkö haastateltavat itsensä enemmän karjalaisiksi vai keski-suomalaisiksi. Osa heistä tunsikin Sortavalan maalaiskunnan edelleen kotipaikakseen ja osa nykyisen paikkakunnan. Kaikki he

72 Henkilöhaastattelu 10 ja henkilöhaastattelu 17.

73 Henkilöhaastattelu 1.

74 Henkilöhaastattelu 16.

75 On huomionarvoista, että haastateltava muotoilee asian itseironisesti käyttämällä humoristista haukkumasanaa kuvaamaan evakkoutta. Onko hän ottanut itseironisen ilmauksen käyttöönsä itse välttääkseen haukkumisen muiden, eli kantaväestön taholta?

76 Henkilöhaastattelu 16.

painottivat enemmän yksilökeskeistä ja kokemuksellista (kuten työ) kuin kollektiivista näkökulmaa yhteisöön sitoutumisessa.⁷⁷ Pirkko Sallinen-Gimpl tuo esiin siirtokarjalaista identiteettiä ja kulttuurien kohtaamista koskevassa tutkimuksessaan karjalaisten mutkattoman ja tuttavallisen tavan suhtautua yhteisön jäseniin, vaikka nämä olisivat entuudestaan tuntemattomia. Tutkimuksen mukaan tämä piirre on aiheuttanut ongelmia etenkin länsisuomalaisilla maaseutupaikkakunnilla, joissa pidettiin varovaista etäisyyttä kohteliaisuuden normina tutustumistilanteessa ja vielä myöhemminkin. Tikkakoskella mutkattomuus tutustuttaessa taas vaikuttaa vastanneen paikallisyhteisön normistoa.⁷⁸

Ennen tehdasta, 1890-luvun alussa, Tikkakosken paikalla oli metsää. Ympäristössä oli torppia ja mäkitupia harvakseltaan, ja Tikkamannilan ja Vehniän kartanot. Kun tehdas alkoi vähitellen laajeta, työntekijöitä asutettiin tehtaan rakennuttamiin asuntoihin. Tehtaan työntekijöiden asuntoja oli 204 vuonna 1943, ja virallisissa lähteissä niiden annetaan ymmärtää olleen mukavia, kivi- ja puurakenteisia taloja. Virkailijoille rakennetut asunnot mainitaan erikseen, ja niissä asui kirjoittajan mukaan tuolloin 26 perhettä. Omakotitalotontteja tehdas oli myynyt tuohon mennessä 56 suhteellisen edulliseen hintaan.⁷⁹

Osa työntekijöistä oli kuitenkin lähikylissä asuvia maalaisia, jotka olivat alusta asti käyneet tehtaalla töissä kotitiloiltaan käsin. Tehdastyö oli tervetullut ja usein välttämätön lisä pienviljelijöille, jotka monessa tapauksessa olivat köyhien torppareiden ja mäkitupalaisien jälkeläisiä. ”Tikkakoski oli vehniäläisten Ameriikka.”⁸⁰

Heistä ulkopuolisimpana ja väheksytyimpänä ryhmänä nähtiin uuraislaiset. Uurainen oli oma kuntansa ja sijaitsi muita maalaiskylä kauempana. Uurainen nähtiin takapajulana jopa Vehniän kylällä, jossa uuraislaisia sanottiin esimerkiksi *Kuukan keltamahoiksi*. Nimi juontaa juurensa siitä, että Uuraisten Jokiharassa

77 Raninen 1996, 158–171.

78 Sallinen-Gimpl 1994, 116–120.

79 Laitakari 1934, 66–68.

80 Vehniän kylätoimikunta 1994, 159.

kasvatettiin vuohia pidempään kuin Vehniän kylällä, ja tehtiin maidosta juustoa (höllöä), jonka sanottiin kellastavan vatsan. Vuohia pidettiin vain köyhimmissä torpissa ilmeisesti sen vuoksi, että ne olivat hyvin vaatimattomia laidunmaiden suhteen.⁸¹

Haastateltavat mainitsivat uuraislaisten olevan ”juraislaisia” tai ”ukkoja kuusen juurelta”, ”haisevia uuraislaisia, jotka tulivat kouluun vihreällä bussillaan”. Sanan ”uurainen” saattaisi muistitiedon mukaan nähdä jopa jonkinlaisena symbolina tarkoittamaan kaikkea takaperoista. Eräs haastateltava piti uuraislaisia koulutamattomuutensa takia halpatyövoimana.⁸² Toinen haastateltava muisti uuraislaiset ”aivan omana kastinaan – navetanhajuisina koulutovereina”.⁸³ Nimi *Jurainen* on peräisin 1980-luvulla sanomalehti *Keskisuomalaisen* nuorisoliitteessä julkaistusta sarjakuvasa *Urpo Ruuna*.⁸⁴ Oman kokemukseni mukaan lukijoille oli heti selvää mistä paikkakunnasta tehtiin pilaa ja pian uuraislaisista tuli puheissa juraislaisia – ainakin niin kauan kuin sarjakuva ilmestyi lehdessä.

1980-luvulla uuraislaiset eivät käyneet enää Tikkakoskella koulussa, eivätkä he tulleet tutuiksi jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Pilkattaviksi maalaisiksi koulussa kelpasivat tuolloin jo esimerkiksi Laukaan kuntaan kuuluvat vehniäläiset. Pilkka ei mitä ilmeisimmin rajautunut vain paikalliseen koululaishuumoriin. Ryhmähaastattelussa tuli neljän entisen tehtaalaisen kanssa keskustelun aiheeksi *kyläoriginellit*. Kysyin, että oliko ”erikoisia persoonia” paljon. Yksi miehistä totesi heti, että Vehniän kyläläisistä kaikki olivat erikoisia persoonia. Kommentti nostatti naurun remakan – varsinkin kun paikalla oleva toinen mies oli Vehniältä syntyisin.⁸⁵

Ymmärtääkseen paikallisuuden merkityksen on muistettava, että Tikkakosken ympäristön aluejakoa leimaa kartanoiden his-

81 Vehniän kylätoimikunta 1994, 128; sama käy ilmi esim. Henkilöhaastattelusta 15.

82 Henkilöhaastattelu 6.

83 Henkilöhaastattelu 16.

84 Henkilöhaastattelu 17.

85 Ryhmähaastattelu 18.

toria. Osa Tikkakosken seudun alueista kuului ennen Tikkamannilan kartanolle ja osa Laukaan Vehniän kartanolle. Syrjäisimpien alueiden torppareiden ja tilattomien mäkitupalaiesten vuokramökit sijaitsivat kuntien rajaseutujen tiettömillä metsätaipaleilla, soilla ja kivikoissa, kuten äitini äidin lapsuuden koti Tikkakosken Luonetjärven läheisyydessä. Köyhimmät mäkitupalaiset, erityisesti naiset ja lapset elivät muusta väestöstä eristyksissä, kun miehet työskentelivät palkollisina esimerkiksi metsätyömailla. Syrjäisimpien mäkitupalaiesten lapset eivät esimerkiksi käyneet koulua lainkaan ennen torpparilain muodostumista vuonna 1918. Syrjäiset tilattomat eivät olleet näkyvä osa paikallisyhteisöä. Heillä ei ollut viljelyoikeutta vuokra-asumuksensa maalla, joten he kärsivät myös ankaraa aineellista puutetta. Uuraisten, Tikkamannilan ja Laukaan metsäisillä raja-alueilla eli joukko syrjäytyneitä, jotka ehkä näkyivät vain kirkonkirjoissa, jos niissäkään. Isoäitini mainitsee haastatteluissa useaan otteeseen kuuluneensa lapsena ”köyhälistöön”.⁸⁶ Syrjäinen asumus ja aineellinen köyhyys johtivat kouluttautumattomuuteen, mikä parempiosaisten silmissä näyttäytyi takaperoisuutena.

Paikkakunnalla varallisuus ja fyysiset asuinpaikat ja -tilat ovat muokanneet erilaisten identiteettien muodostumista. Tämä on vahvistanut moninaisen paikallisyhteisöllisyyden kokemusta entisestään. Esimerkiksi varuskuntaan muualta tulleet työntekijät sijoittuivat aiemmin lähes automaattisesti varuskunnan asuinalueelle – samoin tehtaalta tulleet työntekijät tehtaaseen asuntoihin. Voimakas jaottelu meihin ja muihin on tällaisessa tilanteessa selvää. Myös ennakko-oletukset ja varsinkin paikalliskirjallisuus ovat nähdäkseni vaikuttaneet haastateltavieni käsityksiin, mielikuviin ja jaettuun perinteeseen ryhmän sosiaalisista suhteista. Seppo Knuuttila on kirjoittanut osuvasti juuri paikalliskirjallisuuden merkityksestä mielikuvien muotoutumiseen paikasta: ”Kuva on valikoitu, haluttuja paikan piirteitä korostava represen-

86 Henkilöhaastattelu 15; lisänä videoitua muistitietoa vuodelta 1994. Keskustelussa mukana Naarminen, Henkilöhaastattelun 15 nainen, sekä heidän yhteisiä sukulaisiaan.

taatio. On hyvä ymmärtää, että näin tunnustellaan, miten paikan olisi pitänyt ja pitäisi olla”.⁸⁷

Luettuja ja opittuja tulkintoja perinteestä, joka selittäisi sosiaalisia suhteita yhteisössä, ei toisteta haastattelijalle sellaiseenaan, vaan niitä jaetaan valikoiden ja uudelleen tulkiten.⁸⁸ Tässäkin tutkimuksessa kuva sosiaalisten suhteiden jaottelusta on muotoutunut monen suodattimen läpi. Suodattimina ovat esimerkiksi aika, paikka ja haastattelutilanteen konteksti.

Haastateltavien sosiaaliset suhteet

Haastattelin syksyllä 2000 toisen kerran 1920-luvulla syntynyttä naista. Aluksi hänen miehensä liittyi myös haastatteluun, sitten rouva soitti myös naispuolisen serkkunsa paikalle. Lopulta ovikello soi kesken haastattelun ja mukaan liittyi myös mies, joka oli naisten yhteisen serkun avopuoliso. Yllätyksenä järjestynyt ryhmähaastattelu toi tilanteeseen vapautuneen tunnelman.⁸⁹ On vaikeaa sanoa, kokivatko haastateltavat voimakasta yhteisyyttä sukulaisuuden, paikallisuuden vai yhteisen poliittis-ideologisen suuntautumisen takia, mutta yhteisymmärrys tehtaalla tapahtuneista asioista oli huomattava. Olisiko konsensus esimerkiksi Neuvostoliiton omistuskauden tapahtumista ollut niin suuri, jos keskustelut olisi käyty kahden kesken?

Sukulaisuussuhteet ja ystävyysuhteet tuovat oman lisänsä tutkimukseeni. Minun on ollut mahdotonta valita haastatteluihin täysin tuntemattomia henkilöitä, sillä Tikkakoskella kaikki entiset tehtaalaiset tuntevat toisensa ainakin jonkun tuttavan kautta. Oman ikäpolveni ihmisillä näin ei välttämättä ole, sillä vain harvat meistä olivat enää töissä tehtaalla 1980-luvun lopulla tai -90-

87 Knuuttila 2008, 109.

88 Knuuttila 2008, 130.

89 Ehdotin haastateltavilleni ryhmähaastatteluja jo lähestyessäni heitä ensimmäisen kerran, mutta he toivoivat henkilöhaastatteluja ja parihaastatteluja. Tästä haastattelusta piti tulla parihaastattelu, mutta se kasvoi neljän henkilön ryhmähaastatteluksi.

luvun alussa. Itse tunsin tai ainakin tiesin jokaisen haastateltavani ennestään.

Vanhemmasta tehtaalaispolvesta yritin valita korkeasta iästä huolimatta vielä virkeitä henkilöitä. Myös tämä seikka ohjaa tutkimuksen suuntaa. Mietin, mikä on pitänyt haastateltavani virkeinä ja terveinä. Onko järjestöaktivismilla ja lukuisilla harrastuksilla oma osuutensa? He kaikki osoittautuivat sosiaalisesti lahjakkaiksi ja hämmästyttävän taitaviksi ja luonnollisiksi esiintyjiksi, vaikka muuta olisivat etukäteen väittäneetkin. On väistämätön tosiseikka, että haastattelututkimukseen suostuneet eivät voi olla hyvin ujoja ja sulkeutuneita. Toisenlaisten, hiljaisten ihmisten näkökulma jää helposti huomioimatta haastatteluihin pohjautuvassa tutkimustyössä – niin tässäkin. Kertojat kertoivat elämästään tehtaalaisina, ja erityisesti eläkeläiskertojien muistitieto korosti hyviä muistoja jopa huonoina aikoina. He olivat oman tarinansa päähenkilösankareita ja esiintyivät myös haastattelussa siinä roolissaan. Monet haastateltavat olivat keränneet esiin valokuva-albumit, tehdasta koskevat paikallisjulkaisut tai muita dokumentteja menneestä. Usein haastateltavat toivat itsensä esiin esillä olevien dokumenttien valossa. Intersubjektivisuus kohtaa haastattelutilanteen ja haastattelijan teatraalisessa asetelmassa, jonka ei silti tarvitse olla luonnoton tai teennäinen. Haastattelutilanne on kuitenkin aina järjestetty tilanne.⁹⁰

On otettava huomioon että ”vaikeuksien kautta voittoon”-tyyppinen juonen kulku on yleinen työväen muistitietokerronnassa. Tämä korostuu erityisesti vanhimman haastateltavan haastatteluissa, joissa hän vähättelee tiedostaen tai tiedostamattaan oman perheensä köyhyyttä ja kurjuutta, mutta tuo esiin naapurin ”suuremman” ahdingon sekä siitä selviytymisen. Haastateltava kuvailee kaikissa haastattelun vaiheissa pääasiassa työtä ja erilaisista sairauksista paranemisia, ja kääntää huumorilla kaikki nöyryyttävät tilanteet aina voitokseen. Emma Griffin on kuvaillut

90 Abrams 2010, 54–77, erityisesti 60–63.

ja analysoinut samantyyppistä kerrontaa Britannian teollisen vallankumouksen aikaa käsittelevässä muistitietotutkimuksessa.⁹¹

Tutkimuksessani mukana olevilla ystävillä ja sukulaisilla on keskenään myös samansuuntaisia kiinnostuksen kohteita harrastuksissa ja poliittisissa näkökannoissa. Suurin osa haastateltavistani edusti poliittisesti sosialidemokraattista suuntaa. Otannassa sosialidemokraattinen enemmistö oli luonnollinen siitä syystä, että se oli tehtaalla Neuvostoliiton omistuskautta lukuun ottamatta huomattavasti kansandemokraattista ryhmää suurempi.⁹² Osa haastatelluista sosialidemokraateista on sukulaisiani, ja koska muutkin haastateltavat tiesivät tämän, on mahdollista, että tieto on saattanut vaikuttaa keskusteluun, vaikka olin etukäteen maininnut tutkimukseni puoluepoliittisen sitoutumattomuuden. Toisaalta myös tieto sitoutumattomuudesta saattoi ohjata vastauksia sovittellevalle linjalle. Oletus haastattelijan ja toisaalta haastateltavan poliittisuudesta ohjaa jo alkuasetelman omalle raiteelle haastattelutilanteessa. Tähän on kiinnittänyt huomiota myös Alessandro Portelli, joka kertoo tajunneensa oman oletetun asemansa vierailijana kylässä, kun eräs mies tervehti hänen seurassaan ollutta ystäväänsä ja häntä ”terve toverit” -huudahduksella.⁹³

Omassa tutkimuksessani olen muistitietoineni osittain osa tutkittavaa ryhmää, mikä tekee tilanteesta poikkeuksellisen. Kun minut kutsutaan jonkun henkilön kotiin, menen sinne odotetuna vieraana ja olen onnellinen tästä osoitetusta luottamuksesta. Olen jokaisessa haastattelupaikassa kyläilemässä. Kyse on näkökulmasta, joka on tutkimuksessani tärkeä. Alessandro Portelli on korostanut samaa. Hän toteaa että lähtökohta eettisesti oikeanlaiselle muistitietohaastattelulle haastateltavan henkilön kodissa on mennä sinne ja aloittaa keskustelu, eikä pommittaa kysymyksillä.⁹⁴ Tutkimuksessani oma asemani on poikanut tuttavallisuutta kentällä erityisesti sukulaisteni kanssa, mikä saattaa myöhemmin

91 Griffin 2013.

92 Lehtonen 1985, 91.

93 Portelli 1991, 30.

94 Portelli 1997, 61.

vaikeuttaa muiden tutkijoiden työtä, jotka käyttävät tutkimuk-
sissaan tekemiäni arkistotallenteita. Ennen aineistojen luovutta-
mista arkistoon käynkin ne vielä kertaalleen huolellisesti läpi ja
kirjoitan niistä huomioita tallennettavaksi juuri edellä mainitusta
syystä.

2. Koululaisille suunnattu kysely

Tikkakosken koulun 9.-luokkalaisille tehdyn lomakekyselyn
tarkoitus oli kartoittaa, kuinka paljon he tietävät kotipaikka-
kuntansa vanhan tehtaan ja sen yhteisön kulttuurista.⁹⁵ Järjestin
koulun 9.-luokkalaisille kyselyn tikkakoskelaisuudesta ja teh-
taasta vuoden 2007 tammikuussa. Kyselyyn vastasi yhteensä
82 yhdeksäsluokkalaista, jotka olivat syntyneet vuonna 1991.
Lähetin 90 lomaketta koulun historianopettajalle, joka jakoi ne
oppilaille täytettäväksi. Kaikki 82 oppilasta, jotka olivat paikalla,
saivat lomakkeen ja myös palauttivat lomakkeen täytettynä.
Pyysin etukäteen opettajaa kertomaan oppilaille, että kaikkiin
kohtiin lomakkeissa ei tarvitse välttämättä vastata, mutta pienikin
osallistuminen olisi tärkeää. Lomake on yhden sivun mittainen
ja sisälsi 27 kysymystä, joista osa on rasti-ruutuun- tehtäviä.
Kyselyn tarkoituksena oli saada taustatietoa nuorten käsityksistä
oman paikkakuntansa historiasta.

Päätin järjestää kyselyn kuultuani, että koulussa ilmestyi tuol-
loin *Tikkakosken Mannekiini* -niminen lehti. Kysyin koululaisilta
itseltään, mitä lehden nimi heidän mielestään tarkoitti. Minua
kiinnosti myös koululaisten tietämys paikkakunnalla toimineesta
tehtaasta: kysyin, kuinka paljon he tehtaasta tiesivät ja mistä mah-
dollinen tieto oli peräisin, sekä oliko heillä omassa perheessä ja
suvussa entisiä tehtaan työntekijöitä. Esitin myös heille kysymyk-
sen yhteiskuntaluokista ja siitä miten he niiden muodostumisen

95 Liite 1. Koululaisille vuonna 2007 toimitettu kyselylomake.

kokivat tapahtuvan.⁹⁶ Hyödynnän kyselyn tuloksia tutkimukseni Johtopäätöksiä-luvussa.

3. Kirjalliset ja arkistoidut tutkimusaineistot

Tikkakosken tehtaasta on saatavilla toistaiseksi vain vähän tutkimusaineistoa. Tutkimukselleni tärkein kirjallinen paikallislähde on A. V. Laitakarin kirjoittama tehtaan 50-vuotishistoriikki. Viime vuonna ilmestynyt toinen paikallishistoriaa käsittelevä julkaisu on täydentänyt aiempaa tietoa myös tehtaan vaiheista.⁹⁷ Haastattelujen rinnalla paikallishistoriallinen kirjallisuus on antoisa lähde. *Jyväskylän maalaiskunnan kirja* (1977), ja Tikkakosken Työväen Näyttämöä koskeva julkaisu (1980), sekä *Vehniän kyläkirja* (1994) ovat olleet selvästi luettuja tekstejä myös joillakin haastateltavillani. Haastatteluissa saatetaan toistaa lähes sanatarkasti kirjassa kirjoitettua kerrontaa jostain kyseessä olleesta asiasta.

Olen käyttänyt lisäksi tutkimusaineistona Sosialidemokraattisten nuorten kokousten varjopöytäkirjoja vuosilta 1945 ja 1946, ja esimerkiksi tehtaan pikkujoulukronikoita.⁹⁸ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon on tallennettu ääninauhojen lisäksi myös maakunnista kerättyä muistitietoa käsinkirjoitettuin muistiinpanoina.⁹⁹ On huomattava, että tutkimusaineistot kommunikoivat keskenään ja aiemmin julkaistu tai arkistoon tallennettu tai lausuttu asia vaikuttaa kenties jo seuraavan

96 Liite 1. Kysely on taustatiedoksikin suuntaa antava.

97 Juutilainen 2016.

98 SKS KRA. Tikkakosken tehtaan aineistoa. Haastattelijana Hakokorpi-Jumppanen 1975, 337–339.

99 Tikkakosken tehtaan vanhat pikkujoulukronikat sekä muita hajanaisia muistiinpanoja löytyvät haastattelijoiden ja aineiston luovuttajien nimillä: vuodelta 1976 nimellä Marja Hakokorpi-Jumppanen ja vuodelta 2007 nimellä Martti Mäkinen. SKS. KRA. Sos.dem. nuorten varjopöytäkirjojen alkuperäiset kappaleet ovat haastateltavieni hallussa, kopiot tallennetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon.

julkaisuun, tulkintaan ja analyysiin, ja niin tähänkin. Tikkakoski mainitaan esimerkiksi Suomi-konepistoolia koskevien tutkimusten yhteydessä sekä useissa sotahistoriaa ja esimerkiksi poliittista vakoilua koskevissa teksteissä.¹⁰⁰

Tikkakoskea koskevat verkkosivut ja -linkit lukeutuvat tutkimuksessa kirjallisiin taustatutkimusaineistoihin. Esimerkiksi Suomi-konepistoolin vaiheista oli helppoa löytää av-materiaalia verkonkin kautta. Suomen yleisradion *Yle Elävä Arkisto* -sivustolle on tallennettu dokumenttielokuva Suomi-konepistoolin historiasta.¹⁰¹ Lisääntyvä tieto verkossa, kuten uutiset, videot ja keskustelut Tikkakoskea koskien ovat avartaneet näkemystäni paikkakunnasta uudella tavalla. Verkkoaineistoja tutkiessa on tärkeää pitää mielessä mahdolliset syyt, miksi juuri tietynlainen aineisto on esillä juuri tällä sivustolla. Usein syy esilläoloon saattaaakin olla mielenkiintoisempaa kuin itse aineisto. Nettetitrollaus eli virheellisen tiedon levittäminen propagandana on yleistä. Lähdekritiikki on tärkeää pitää mielessä verkkoaineistojenkin äärellä.

Tikkakosken kunniakkaaksi mielletystä maanpuolustushistoriasta on muitakin videoita YLE:n Elävässä Arkistossa, joka on viralliseksi tunnustettua tietoa. Sen sijaan vapaasti ladattavaan youtube-videopalveluun Tikkakoskesta on tallentunut toisenlainen kuva, joka luo jyrkän kontrastin YLE:n arkiston materiaaliin. Käsittelen verkkomateriaalien analysoinnin kysymyksiä huumorin tutkimuksen yhteydessä.

4. Eettiset lähtökohdat

Kansainvälisissä muistitietotutkijoille suunnatuissa ohjeissa on hahmotettu monivaiheinen kokonaisuus henkilöhaastattelui-

¹⁰⁰ Esim. Kosola 2001; Krekola 2006.

¹⁰¹ 10.12.2006 YLE Areenaan tallennettu filmi Suomi-konepistoolin synty. Katsottu 20.6.2014: http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/suomi-konepistooli_-_37088.html#media=37098.

hin liittyvistä tietosuojakysymysten ongelmista.¹⁰² Olen pyrkinyt perehtymään mahdollisimman hyvin lakeihin ja asetuksiin sekä jo aiemmin mainitsemini ohjeisiin hyvistä tieteellisistä käytännöistä.¹⁰³ Lait säätelevät tutkimuksen tekoa jo lähtötilanteessa, muistitiedon keruusta ja kysymysten laatimisesta tutkimuksen julkaisemiseen asti.¹⁰⁴ Haastateltavan oikeuksien kunnioittaminen sitoo tutkijaa, ja yksityisyyttä koskevat normit määrittellään muun muassa henkilötietolaissa.

Pyrkimys rehellisyyteen ja avoimuuteen ovat tutkimukseni ensisijaisia eettisiä lähtökohtia. Tapauksesta riippuen olen jättänyt arkaluontoisia yksityiskohtia kertomatta, jos ne eivät suoraan liity tutkimuskysymyksiini tai vaikuta tulkintoihini. Eettisyys koskee tutkimuksessani erityisesti tietosuojaan kertojien omassa yhteisössä: tutkimukseni ei saa vahingoittaa ketään osallista.¹⁰⁵ Koska haastateltavat kertovat henkilökohtaisista ja vaikeistakin asioista, kuten työttömyydestä tai sairauksista, ovat esimerkiksi henkilöön liittyvien tunnistetietojen julkaiseminen ja julkaisematta jättäminen olleet keskustelussa jo haastattelua sopiessamme. Tuon tutkimuksessani esiin kerronnan kontekstualisoinnin kannalta tärkeitä personoinnin yksityiskohtia, kuten kertojan sukupuolen, syntymävuosikymmenen ja summittaiset työtehtävät. Esittelen haastateltavani liitteessä.¹⁰⁶

102 Oral History Association's Principles and Standards. Copyright 2002. Katsottu 12.12.2013: http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/databases/creative_heritage/docs/oha_principles.pdf.

103 TENK -ohje hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Verkkolinkki ladattu 2012, katsottu 11.8.2015: <http://www.tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto>.

104 Kuula 2011, 48–51 ; 2006: 124–140. Kuula kirjoittaa yksityisyyden suojasta teoksessa Etiikkaa ihmistieteille. Henkilötietolaki koskee myös laadullisia aineistoja s.128–129:(1999/523),3. pykälä, 1. momentti. Katsottu 11.8.2015: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990523>. Tekijänoikeuslaki (404/1961) Verkkoinaisto. Katsottu 11.8.2015: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610404>.

105 Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) määrittämä hyvä tieteellinen käytäntö vuodelta 2012. Katsottu 1.8.2015: <http://www.tenk.fi/fi/hyva-tieteellinen-kaytanto> ; Ks. myös esim. Kuula 2006, 36.

106 Liite 3. Haastateltavien lyhyt esittely: ikäryhmä, sukupuoli.

Haastatteluaineistot ja tutkijan etiikka

Ennen haastatteluun ryhtymistä pyrin parhaan taitoni mukaan perehdyttämään haastateltavani omaan työhöni. Kerroin hänelle oikeudesta olla tunnistamaton halutessaan ja sen, että hän voi jälkikäteen kieltää kerrontansa käytön, jos häntä alkaa kaduttaa. Annoin jokaiselle haastateltavalleni yhteystietoni. Kerroin tarkasti, että aion käyttää aineistoa tutkimukseeni, ja sovimme, että pidän haastattelut itselläni, kunnes saan kaikki opinnäytteeni valmiiksi. Sovimme myös, että neuvottelen kunkin haastateltavan kanssa aineiston jatkokäytöstä ja sen ehdoista vielä uudestaan ennen kuin se luovutetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston äänitekokoelmaan. Keskustelin haastateltavien kanssa myös siitä, että jos joku muu tutkija käyttää aineistoa myöhemmin, hänen tutkimuskysymyksensä ja painotuksensa saattavat olla toisenlaiset kuin omassa työssäni.

Tutkijan etiikka korostuu erityisesti haastattelutilanteissa. Jos tutkittava yhteisö on tutkijalle entuudestaan tuttu, kuten tässä tutkimuksessa, myös haastateltava saattaa kertoa avoimemmin henkilökohtaisia asioita, joita ei tulisi ulkopuoliselle kertoneeksi. Luottamuksen syntyminen haastateltavien kanssa onkin luontevaa ja helppoa tutussa ympäristössä. Näen, että yhteisönsä sisällä toimivalla tutkijalla on kiinteämpi yhteys haastateltaviinsa, hänellä on myös mahdollisuus tulkita viitteellistä viestintää uskottavammin kuin ulkopuolisen tutkijan. Tämä merkitsee erityisen suurta vastuuta tiedon hyödyntämisessä ja jatkokäytön määrittelyissä.

Myös haastattelija saattaa joutua epäeettisesti kohdelluksi haastattelutilanteissa. Etsinnöistä huolimatta en ole löytänyt vertaiskokemusta tapahtumalle, jonka henkilökohtaisesti koin ja joka on varoittava esimerkki haastattelijan omien oikeuksien vaarantumisesta haastatteluhetkellä. Jouduin tilanteeseen, jossa haastateltava purki minulle pahaa oloaan aggressiivisesti ja uhkasi oikeudenkäynnillä, jos kirjoitan tai puhun hänen kertomistaan asioista mihinkään. Olin neuvoton, mutta otin vastaan tunteenpurkauksen, sillä minulla ei kirjaimellisesti ollut ulospääsyä haas-

tattelutilasta eikä -tilanteesta. En tallentanut henkilön puhetta, koska hän kielsi sen. Nyt haastateltava ei elä enää. Lupaukseni mukaisesti en käyttä hänen kertomaansa tietoa tutkimuksessani. Haastattelussa saamani tiedot eivät olisi myöskään vaikuttaneet tutkimustuloksiini.

En ole hyödyntänyt tutkimuksessani haastatteluja, jotka tein vertaispaikkakunnalla vuonna 2004 Länsi-Suomessa. Tarkoituksenani oli verrata silloin vielä siellä toimivaa tehdasta ja sen aktiivista työyhteisöä Tikkakosken lakkautetun tehtaan murentuvaan yhteisöön. Länsisuomalaiset haastateltavat kertovat tallenteissa ylpeydestä ja onnestaan sekä mukavista työpaikoistaan. Heillä meni taloudellisesti hyvin. Kuitenkin vain muutama kuukausi haastattelun jälkeen tehtaalta irtisanottiin suuri osa työntekijöistä. Uutinen tuli yllättäen. Minusta ei tuntunut oikealta käyttää tässä tutkimuksessani haastatteluja, joiden konteksti muuttui alkuoletuksesta täysin toisenlaiseksi. Erään samassa yhteisössä tehdyn haastattelun käyttökielto johti lopulta myös umpikujaan tämän tehdasyhteisön ja Tikkakoski-tutkimuksen kontekstin vertailemisen. Salamyhkäisyyden haitat olisivat olleet tutkittavalle yhteisölle paljon hyötyä suuremmat, joten mielestäni tästäkin syystä eettisesti ainoa oikea ratkaisu oli siirtää aineisto sivuun odottamaan mahdollista vertailevaa tutkimusta myöhemmin. Tikkakosken tehdasyhteisön muistitietotutkimus rajautui luonnollisella tavalla tapaustutkimukseksi, joten ratkaisuni ei vaikuta tutkimukseni lopputulokseen millään tavalla.

Haastateltavien informointi

Varmistin jokaiselta haastateltavaltani, että hän haluaa osallistua tutkimukseeni. Annoin haastateltavalle etukäteen yksityiskohtaista tietoa tutkimusprojektistani: sen aiheesta, aineistojen arkistoinnista ja mahdollisesta jatkokäytöstä arkistossa sovituin ehdoin. Keskustelin tutkimusaiheesta haastateltavan kanssa yhdessä ja varmistin, että ymmärsimme asiat samalla tavalla, ja neuvottelimme haastatteluaineistojen myöhemmästä käytöstä

ennen kuin hyväksyimme sopimuksen.¹⁰⁷ Sopimukset tutkimukseen osallistumisesta olisi parasta tehdä kirjallisesti, mutta itse päädyin solmimaan haastateltavieni kanssa suulliset sopimukset ensimmäisellä kenttätömatkallani 1996. Kirjasin sopimuksemme yksityiskohdat muistivihkoon, jos haastateltavalla oli erityistoiveita aineistonsa käytön suhteen. Toimin samoin muidenkin haastateltavien kanssa myöhemmissä haastatteluissa. Suullista sopimusta sitovat samat säännöt kuin kirjallisesti tehtyä.¹⁰⁸ Sovin kaikkien kanssa, että haastatteluaineistot anonymisoidaan julkaistaessa ja ne pysyvät ainoastaan minun hallussani sinä aikana, kun teen niistä omaa akateemista opinnäytettä tai hyödynnän niitä tutkimuksissani. Myöhemmin ne siirtyisivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Mikäli tutkimukseni olisi jäänyt kesken, olisi arkistossa säilytettävä haastatteluaineisto ollut suljettuna 20 vuotta. Kahteen haastateltavaan olen ollut heidän toivomuksestaan yhteydessä ennen väitöstutkimukseni julkaisemista, jotta he saisivat halutessaan nähtäväkseen omat haastatteluosuuksensa osana tutkimuksen kontekstia. He eivät lopulta kuitenkaan kokeneet käsikirjoituksen lukemista enää tarpeelliseksi. Riitti, että kertasin yksityiskohtaisesti, millä tavalla heidän henkilötietonsa on tutkimuksessa anonymisoitu.

Tietojen julkaiseminen

Haastateltavalla on oikeus puhua tunnistamattomana ja häntä on siteerattava anonymisti tutkimuksessa, jos hän niin toivoo. Yhtä lailla hänellä on oikeus nimen julkaisemiseen, jos hän näin tahtoo. Käytännössä haastateltavasta voi käyttää tutkimuksessa peitenimeä, mutta peitenimi ohjaa lukijan mielikuvia, mikä ei ole välttämättä tutkimukselle eduksi. Päädyin itse käyttämään haastateltavistani vain ilmausta ”haastateltava mies tai nainen” tai pelkkää persoonapronominia. Perustelen valintani sillä, että

107 Myös Kuula 2006, Tutkittavien informointi s. 99–133.

108 Ketola 2014, 71.

suurin osa haastateltavistani toivoi anonymiteettiä haastattelusta sovittaessa. Pyrin siteeraamaan haastateltuja kunnioittavasti. Esitän haastattelussa esille tulleet asiat tutkimuksessani tavalla, jossa tutkittavia tai muita haastattelussa mainittuja yksittäisiä henkilöitä ei voi välittömästi tunnistaa.¹⁰⁹

Haastattelua tehdessäni pohdin haastattelun vaikutuksia haastateltavaan ja mahdollista haavoittuvuutta julkaistavassa tutkimuksessa. Jouduin pohtimaan, onko kaikki tieto julkaisemisen arvoista, mikäli se mahdollisesti tulkittaisiin loukkaavaksi paikallisessa kontekstissa. Harkitsin, onko hyvin iäkäs tai sairas henkilö kykenevä ymmärtämään omaa etuaan.¹¹⁰ Varsinkin iäkkäitä ihmisiä haastateltaessa saattaa eteen tulla tilanne, jossa haastateltava menehtyy ennen tutkimuksen julkaisemista. Olen menettänyt näissä tapauksissa sovitulla tavalla, mutta tarkistanut aineiston vielä uudestaan tarkkaan kuunnellen ja harkiten. On muistettava, että tutkimusaineistoja ei pidä myöskään rajoittaa omaa varovaisuuttaan sopimuksen vastaisesti.¹¹¹

Erityisen haastavaksi olen kokenut eettiset kysymykset silloin, kun haastateltava antaa arvokasta tietoa, mutta kieltää kirjoittamasta asiasta tai mahdollisesti edes tallentamasta tietoa arkistoon. Myös muistitietoaineiston analysoinnissa tulee esiin kysymyksiä etiikasta, vastuusta ja oikeuksista. On itsestään selvää, että haastateltavan kieltämää aineistoa ei arkistoida. On kuitenkin myös mahdollista, että haastateltavan mieli muuttuu myöhemmin. Näin kävi joidenkin omien haastatteluaineistojeni kohdalla. Olin säilyttänyt erään haastateltavan toiveesta hänen haastattelutallenteensa tarkasti suljettuna käyttämättä sitä tutkimuksessani. Tarkoituksena oli kysyä vielä kymmenen vuotta haastattelun jälkeen, onko haastateltava edelleen sitä mieltä, että sitä ei saa käyttää tutkimuksessa tai arkistoida. Jos olisi ollut näin, olisin hävittänyt tallenteen, mutta haastateltava olikin muuttanut mieltään ja

109 Kuula 2006, 129.

110 Kuula 2006, 143; Peltonen 2014, 155–156, viittaus välittämisen etiikkaan; Vainio-Korhonen 2017, 37–40 kuolleiden ihmisarvosta.

111 Ketola 2014, 7.

kallistunut käytön ja arkistoinnin kannalle muuttuneen elämäntilanteensa vuoksi.

Olen keskustellut julkaisuasioista haastateltavieni kanssa erityisen yksityiskohtaisesti haastatteluiden jälkeen, jos haastateltava on avoimesti kertonut arkaluontoisia asioita. Esimerkiksi päihdeongelmasta kärsinyt haastateltava oli vielä keskustelummekin jälkeen sitä mieltä, että haluaa tuoda avoimesti esiin vaikeutensa, sillä hän uskoi siitä olevan hyötyä – ei ainoastaan tutkimukselle, vaan kenelle tahansa lukijalle. Hän sanoi, ettei häpeä menneisyytensä ongelmaa, ja lisäsi, että hän on käynyt läpi niin suuria vaikeuksia pitkäaikaistyöttömyyden ja sairauden myötä sortumatta uudestaan juopotteluun, että ei näe mitään syytä asian salaamiseen. Vaikeuksien voittamisen näkökulma on tässä keskeinen. Jos alkoholiongelma olisi jatkunut, aihe olisi saattanut jäädä piiloon häpeän aiheuttaman vaikenemisen vuoksi. Arkaluonteisten tutkimusaineistojen äärellä tulee helposti tutkimuseettisen epämu-kavuuden tunne. Tutkijana minun oli päätettävä, minkä aineiston käyttäminen ja jakaminen on oikein ja mikä sitä vastoin on yhtä oikein jättää jakamatta.¹¹²

Muistitietohaastattelut ovat ainutlaatuisia. Tässä tutkimuksessa ne antavat huumoriperinteen lisäksi tapahtumiin näkökulman, lisätietoa tai peräti ainoaa olemassa olevaa ja mahdollisesti vallitsevia tulkintoja kiistävää tietoa. Ainutlaatuisuuden vuoksi olisi suotavaa, että haastateltavien nimet olisivat näkyvissä historian uudelleentulkinnoissa.¹¹³ Ketään ei voi kuitenkaan painostaa antamaan lupaa oman nimensä käyttöön. Joissakin tapauksissa on eettisesti oikein noudattaa yhdenmukaista käytäntöä nimien julkaisemisessa tai niiden julkaisematta jättämisessä. Jos muistitietoaaineisto on koottu pienestä yhteisöstä, jossa vain yksi haastateltavista haluaa nimensä näkyviin, kun kaikki muut kieltävät sen, mielestäni ei ole oikein käyttää yhtä haastattelua oikealla nimellä. Kerronta paljastaa helposti muitakin yhteisön jäseniä, sillä konteksti selviää yhdenkin nimen kautta. Jouduin jättämään

112 Esim. Vehkalahti 2015, 259–261.

113 Portelli 1997,68.

tutkimuksestani erään haastateltavan nimen pois edellä mainitun syyn vuoksi, vaikka hän olisi toivonut oman nimensä ja kaikkien muidenkin tutkimukseeni osallistuvien nimien tulevan julki.

Haastatteluiden litteroinnin ongelma

Tavoitteenani on, että jokainen haastateltavani kykenee vaivatta ymmärtämään haastatteluistaan tehtyä akateemista tutkimusta. Myös tutkimukseni päämäärän ja haastatteluiden käyttötarkoituksen ymmärtäminen haastateltujen omasta näkökulmasta on tärkeä eettinen kriteeri. En sopinut haastateltavieni kanssa, että he olisivat lukeneet haastattelutallenteista tehdyt kirjalliset litteraatiot. Siihen on syynsä: en kirjoittanut kaikkia äänitallenteita sanasta sanaan puhtaaksi, sillä tutkimuksessani oli luontevampaa tutkia audiovisuaalista aineistoa, jotta näkisin ja kuulisin nyanssit ja samalla hahmottaisin paremmin vuorovaikutuksemme haastattelutilanteessa. Tein haastattelutallenteista sisällysluettelot ja kerronnan aiheiden kuvaukset sekä tutkimuksessani siteeratuista kohdista litteraatiot.

Haastateltavan mahdollisuudet tutustua haastatteluunsa ja kommentoida sitä jälkikäteen on ollut aiempina vuosikymmeninä lähes olemattomat. Tutustuminen ei välttämättä ole vakiintunut käytäntö, mutta itse näen sen karttuneen kokemuksi myötä tarpeelliseksi. Kielitieteilijä Liisa Raevaara tuo artikkelissaan esiin haasteita videoitujen keskusteluluaineistojen jatkokäytöstä, lupakäytänteistä ja arkistoinnista. Hän ei mainitse luettamis- ja kommentointimahdollisuutta haastateltaville. Raevaara tosin huomauttaa, että tarvitaan yhtenäinen ohjeistus ja malli, millaisia suostumuksia haastateltavilta tulee pyytää ja kuinka jatkokäyttö voidaan ottaa huomioon jo suunnitteluvaiheessa. Olen samaa mieltä Raevaaran kanssa, että vakiintuneet käytänteet audiovisuaalisten tutkimushaastatteluiden teknisessä käsittelyssä vaativat resursseja ja keskitettyjä säilytyspaikkoja.¹¹⁴ Käytänteisiin tulisi

114 Raevaara 2014, 163.

sisällyttää mielestäni myös kommentointimahdollisuus. Näin jotkut tutkijat myös tekevät.

Jos voisin muuttaa jotain työskentelymetodiani alusta lähtien toisenlaiseksi tässä työssäni, niin se olisi rutiiniluontoinen tarjous haastattelun kuuntelemiseen tai audiovisuaalisen tallenteen näytämiseen haastateltavalle haastattelun jälkeen. Aloitin haastattelut aikana, jolloin näin ei vielä tehty ja pidin linjan loppuun saakka. Pohdin asiaa työn edetessä ja tulin siihen tulokseen, että erilaiset käytänteet eri haastateltavilla eri aikoina asettaisivat haastattelut epätasa-arvoiseen asemaan keskenään. Arkistolitteraatioiden tai siteerattujen lainausten kommentoinnin ongelmana näen myös kokemukseni ja saamani palautteen perusteella, että haastateltavat hämmentyvät joskus puheensa litteraatiomuodosta, mikäli se on tehty äänitallenteesta sana sanalta. Jotkut haastateltavat pitävät sitä kiusallisena ”huonon suomenkielen” vuoksi, eivät niinkään itse asiasisällön mahdollisen kiusallisuuden takia. Puhekielisyys tai murteellisuus antoi erään palautteen mukaan tekeillä olevassa tutkimusartikkelissani käytettävän sitaatin sisällöstä ja samalla haastateltavasta itsestään ”hölmön” vaikutelman. Keskusteltamme aiheesta ja haastateltavan nähtyä sitaattinsa lopullisessa julkaistavassa artikkelissa oikeassa kontekstissa mielipide kuitenkin muuttui täysin.¹¹⁵

Mielestäni kiusaantuneisuus kieliasusta on tärkeä huomio: virallisen, suuren tradition mukainen kirjallisuus ja tutkimuskirjallisuus ovat perinteisesti kirjakielen muodossa. Sitä vastoin kirjalliseen asuun kopioitu puhekielinen haastattelupuhe näyttää kirjakieleen verrattuna ehkä ensilukemalla epäselvältä, vaikka sen anti tieteele saattaa olla todella arvokasta. Litterointiperinne noudattaa kielitieteilijöiden näkökulmaa. Oman kielen ilmauksilla ja omalla murteellaan haastateltava saattaa ilmaista emootioita ja painotuksia huomattavasti rikkaammin kuin kirjakielellä. Näen, että lopullisessa kirjallisessa muodossaan on tutkimuksessa tästä syystä eettisesti oikein käyttää suoraan haastattelusta tarkasti litteroitua puhetta siteerauksissa, ellei haastateltavalla itsellään ole mitään sitä vastaan.

115 Fingerroos, Naarminen, Roitto 2015, 217.

Tutkimuksesta tulisi ennen muuta välittyä, että haastattelija todella on kuunnellut haastateltavaa ja ymmärtää kerronnan tarkoituksen oikeassa kontekstissa. Jos on mahdollista käyttää alkuperäisiä haastattelutallenteita, on itsestään selvää, että myös niiden jatkokäyttö tutkimustyössä nojaa nimenomaan kuunneltuihin ja nähtyihin audio- tai audiovisuaalisiin tallenteisiin – ei ainoastaan litteraatioihin. Alessandro Portelli huomauttaa, että haastattelun muuttaminen litteraatiomuotoon on kuin dialogin muuttamista monologiksi, jolloin väistämättä myös tallenteen viesti muuttuu.¹¹⁶ Samassa yhteydessä hän tuo esiin, että haastattelutilanteessa kerronnan performatiivinen luonne katoaa ja merkitys muuttuu kirjoitetussa versiossa. Tunnelataus painotuksineen kuuluu ja näkyy audiovisuaalisessa tallenteessa, mutta kirjoitetussa muodossa muistitietohaastattelun todistusvoima tutkimukseen saattaa olla erilainen.¹¹⁷

Alessandro Portellin tutkimuseettinen ja tutkijan eettinen ohjeistus kenttätööhön lähtevälle muistitietotutkijalle on ollut itselleni tärkein johtotähti: en ole ollut koskaan haastattelutilanteessa tutkimassa haastateltavaani, vaan olen ollut *kuuntelemassa* häntä riippumatta siitä, kuka hän on ja mikä hänen asemansa tähän tutkimukseen on.¹¹⁸ Portelli kertoo avoimesti omassa tutkimuksessaan myös venyttäneensä tutkijan etiikkaa omalla tavallaan tutkimuseettisistä syistä. Portelli sai vanhaa tuttua haastatteleamalla aineistoa, joka todisti, että tuolloin hänen tekeillä olevan tutkimuksensa tehdasyhteisössä oli tapahtunut vääryyksiä. Hän näytti valmiin haastattelulitteraation haastateltavalle, mutta ei tuonut esiin kontekstia, jossa se julkaistaisiin. Portelli päätti luvan saatuaan kontekstin salaamisesta huolimatta julkaista tutkimuksensa anonyymisti haastateltavaa siteeraten, sillä piti sitä välttämättömänä, jotta oikeus tapahtuisi.¹¹⁹ Jokainen tutkija jou-

116 Portelli 2009. Äänitallenne verkkoluennosta *The Oral History Interview* 28.4.2009. Aikakoodi viittaukseen 12.00–13.00. Katsottu 4.7.2015. https://archive.org/details/Oral_History_Interview_Portelli.

117 Abrams 2010, 152.

118 Portelli 1997, 63.

119 Portelli 1997, 66.

tuu tilanteisiin, joissa joutuu itse punnitsemaan oikean ja väärän menettelytavan.

Aineiston jatkokäytöstä sopiminen

Haastatteluaineistojen jatkokäyttö tieteellisessä tutkimuksessa voi olla hankalaa, vaikka niiden keräystilanteessa olisikin saatu siihen suostumus.¹²⁰ *Laajalla suostumuksella* kerättyä aineistoa ovat esimerkiksi haastattelut, joiden yhteydessä tutkimuksen käyttöön luovutetut henkilötiedot antavat mahdollisuuden myös niiden jatkokäyttöön ilman tulevien tutkimusten tarkkaa yksilöintiä. Suostumuksella kerättyjen aineistojen uudelleenkäytötarvo on oikeustieteilijä Antti Ketolan mukaan ongelmallinen silloin kun tieteelliselle tutkimukselle asetetaan lisävaatimuksia tiedollisen itsemääräämisoikeuden suojelemiseksi, koska tiedollinen itsemääräämisoikeus toteutuu jo suostumusta annettaessa. Itse olen päättänyt haastateltavien kanssa yhdessä, että heidän tietonsa ovat jatkossa tutkijoiden käytettävissä arkistossa lain ja etiikan edellyttämällä tavalla. Jatkokäytön ongelmat tunnistetietojen osalta uusissa digitaalisissa tallenteissa ovat tärkeät tiedostaa. Aineistojen tunnistetietojen hävittäminen muilta tutkijoilta on tutkimusaineiston manipulointia ja tutkimuksen kannalta olennaisen tiedon hävittämistä.¹²¹ Tunnistetietojen häivyttäminen julkaistessa on eri asia.

Haastattelusopimuksessa määritellään aineiston käytön ehdot ja samalla turvataan haastateltavan oikeudet siihen. Haastatteluaineisto on mahdollista sulkea arkistossa määrääjäksi tai sitä voi käyttää luvanvaraisesti. On muistettava myös, että arkistoidun aineiston tutkimuskäyttö on eri asia kuin tiedon julkaiseminen. Luvanvaraisesta aineistojen jatkokäytöstä sovitaan paitsi haastateltavan, myös arkiston kanssa. Sopimus koskee myös tutkijaa, joka käyttää aineistoa myöhemmin arkistossa. Tutkija sitoutuu

120 Ketola 2014, 3–5; siteeraa myös Klaus Mäkelää 2008, 292–293.

121 Esim. Häkkinen 2014, 132.

arkistossa aineistoa käyttäessään noudattamaan tutkimusetiikkaa sekä lakeja ja asetuksia.¹²²

Ymmärrys tutkimusetiikasta läpäisee tutkimukseni kokonaisuudessaan ja on tehnyt siitä haastavan ja jopa vaikean.¹²³ Muistitieto käsittelee usein jo edesmenneitä henkilöitä ja menneitä tapahtumia. Edesmenneiden henkilöiden haastatteluissa esiin tulleita, yhteisössä mahdollisesti kiusallisiksi miellettyjä asioita ei silti tule julkaista vain siksi, että henkilö itse ei ole enää yhteisön keskuudessa kiusaantumassa antamastaan todistuksesta. Tutkijana olen ottanut huomioon myös, mitä seurauksia tutkimuksellani on nykyisiin ja tuleviin asianosaisiin: seuraaviin sukupolviin ja yhteisöihin. Muistitieto on aina ihmisen tuottamaa ja kerronnassa on hänen henkilökohtaista tietoaan.

Olen tietoinen siitä, että erilaiset analysointitavat vaikuttavat väistämättä muistitiedon tulkintaan. Ajattelen, että mahdollisia tulkintavirheitäni vähentää se, että minut tunnetaan entisessä tehdasyhteisössäni ja yhteisöni tuntee omat kertomuksensa tarkasti. Jorma Kalela tuo esiin tulkinnan merkittävyyden historian tutkimuksen eettisissä kysymyksissä. Tutkija itse valitsee näkökulmansa, jonka pohjalta tuo tutkimuksensa tulkinnan ja viestin. Oikeudenmukainen kuvaus tutkimuskohteesta on eettinen vaatimus tutkijalle. Tutkijan tulkinta on yksi totuus, mutta ei ainoa. Kalela huomauttaakin, että historian tutkimuksen totuus on ennen muuta filosofinen termi. Historioitsijalta edellytetään kaksinkertaista totuudenmukaisuutta: esityksen on oltava totuudenmukainen sekä tutkimuskohteena että yleisönä olevien ihmisten näkökulmasta.¹²⁴ Tutkijan perimmäiseksi tehtäväksi Kalela ehdottaa tulkin tehtävää tutkimuskohteen ja yleisön välil-

122 Peltonen 2014, 155.

123 Esim. Kalela 2000, 155. Kalela huomauttaa että tiedon eettiset ja pragmaattiset ulottuvuudet ovat moninaiset, mutta tutkijan on tarkasteltava aina viime kädessä omaa rehellisyyttään ja muistutettava itseään, ettei kirjoita vastoin parempaa tietoaan vakuuttaakseen argumenttiensa hyväksyttävyyttä.

124 Kalela 2017, 92–112.

lä.¹²⁵ Juuri tämä on mielestäni haaste, johon muistitietotutkijana uskon voivani vastata erityisellä tavalla, etenkin kun olen tutkimuskohteeni entinen jäsen.

Kulttuuristen merkitysten ymmärtämisessä, vuorovaikutuksen syntymisessä ja siten tiedon tavoittamisessa tärkeintä on luottamus. Se, mitä minulle on kerrottu, miten sitä tulkitsen ja käytän, koskee yhteisöä, siellä eläneitä ja vielä eläviä henkilöitä sekä heidän sukulaisiaan. Eettisesti tärkeintä on, miten heistä ja heitä koskevista asioista kirjoitan.¹²⁶ Ainakin kaksi haastateltavaani tuo esiin valtaapitävien akateemisen koulutuksen vieraantuneisuuden ”tosielämästä” ja sen, kuinka se vaikuttaa ”tavallisten ihmisten” vaikutusmahdollisuuksiin oikeuksiensa puolustamisessa. Sain luottamuksella välittäjän tehtävän kertoa tutkimuksessani ”kuinka asiat todella ovat”. Vaikka akateemista asemaani arvioitiin haastatteluissa, minun laskettiin sillä hetkellä kuuluvan vanhaan työväenyhteisöön.¹²⁷

Ei ole tavatonta, että tutkimuksen kohteena oleva yhteisö ei halua historiaansa tai muistitietoaan kirjoitettavan juuri luottamuspuolan vuoksi.¹²⁸ Pelko siitä, että annettua tietoa ei ymmärretä oikein tai se muuttuu kirjoitettuna vääristyneeseen muotoon, on ymmärrettävä ja oikeutettu kaikkien, mutta erityisesti vähemmistöjen yhteisöjen keskuudessa. Yhteisötutkimus tulisi tästä syystä suunnata myös tutkimuskohteena olevalle yhteisölle itselleen, ei ainoastaan akateemiselle yleisölle. On myös lähtökohtaisesti hyväksyttävä, että tutkimuksessa vakiintuneen kielen ymmärtämisestä tai väärinymmärtämisestä sekä aineiston analyysin erilaisista tulkinnoista voi seurata kitkaa akateemisen yhteisön ja tutkimuksen kohteena olevan yhteisön välillä.¹²⁹ Itse näen erimielisyyden ja kiivaankin keskustelun lopulta ymmärrystä ja tietoa lisäävänä, jos luottamuspuola ei saa yliotetta. Avoin vuoropuhelu

125 Kalela 2017, 112.

126 Kuula 2006, 206.

127 Henkilöhaastattelu 10, henkilöhaastattelu 5.

128 Pulma 2017, 184–195.

129 Pulma 2017, 187.

on tärkeää ja tutkittavalle yhteisölle on annettava kritisoinnin mahdollisuus, jotta eettisyyden periaatteet toteutuvat tutkimusaineistojen ja niiden mahdollisen jatkokäytön yhteydessä.

III Teorettinen viitekehys, keskeiset käsitteet ja metodit

1. Teoreettisen lähestymistapani tausta

Tutkimukseni teorettinen viitekehys on monitieteinen. Painopiste on muistitietotutkimuksessa, jota täydennän kerronnan tutkimuksen ja yhteiskuntahistorian tutkimusnäkökulmilla, kuten mikrohistorialla ja elämänkulkuanalyysillä. Hyödynnän etnografista metodologiaa tutkimusprosessissa ja analyysissa. Otan huomioon siinä esiintyvät ja tarkentuvat tutkimuskysymykset.

Tutkimukseni alkuasetelmana työväenyhteisöllinen kulttuuri, erityisesti huumori, sen käyttötarkoitukset ja merkitykset ovat suurelta osin ennakoitavissa monen muun tehdasyhteisöllistä perinnettä käsitelleen tutkimuksen perusteella.¹³⁰

Empiiris-analyyttinen tiedonintressini painottaa tutkimustani kriittisen ja radikaaliin muistitietotutkimukseen. On selvää, että omat lähtökohtani vaikuttavat väistämättä näkökulmaani. Ne vaikuttavat näkökulmaani myös itsekriittisesti, sillä olen tiedostanut reflektoinnin tärkeyden jo väitöskirjan kenttätyövaiheessa. Olen ollut menneisyydessä osa tutkimaani yhteisöä, joten tulkitseen sitä osin sisältä päin. Sosiologi Tarmo Koskinen tuo Tervakoski-tehdasyhteisötutkimuksessaan esiin oman asemansa yhteisönsä jäsenenä ja sen puolustajana.¹³¹ En tutkijana kaipaa tehdasyhteisössä vietettyä lapsuuttani, tehdastyötäni tai tehdasyhteisöä samalla tavalla kuin jotkut haastateltavani kaipaavat. Tunnen irtaantuneeni yhteisöstäni kauemmaksi myös tutkijana, kun taas

130 Esim. Salmi-Niklander 2004, Häyrynen 2010, Kortelainen 2008, Ahvenisto 2008, Koskinen 1989, Teräs 2001.

131 Koskinen 1989, 8–9, 19–20.

tulkintani mukaan Koskinen tuntee tutkijanakin olevansa vielä tehdasyhteisönsä jäsen. Eläydyn kuitenkin voimakkaasti haastatteluvieni elämään. Tämä ei tarkoita, että eläytyisin vain siksi, että olen samasta yhteisöstä lähtöisin. Olen tehnyt kymmeniä muistitietohaastatteluja yhteisöni ulkopuolella muita tutkimushankkeita varten. Eläydyn haastateltavani kerrontaan aina voimakkaasti, vaikka hän olisi hyvin erilaisesta yhteisöstä ja taustasta kuin minä olen. Mielestäni syvä eläytymiskyky on tärkeä ominaisuus haastattelijalla, sillä se luo haastattelutilanteessa yhteyden, joka on edellytys luottamukseen ja avoimuuteen.

Tutkimustani ohjaavat ennen kaikkea kiinnostus yhteiskunnan suuriin muutoksiin ja kysymys, mistä lähtökohdista ja millä tavalla ihminen käsittelee erilaisia kriisitilanteita ja muuttuvaa elämäänsä muistitiedon, perinteen ja tässä tapauksessa etenkin huumorin keinoin. Etsin uutta tutkimustietoa. Subjektiiiviseen tulkintaani vaikuttaa juuri tämä muistitietoaineisto, joka on kerätty yhteisössä, jonka entinen jäsen olen itsekin. Tämä ei sulje pois muistitiedosta saatavan tutkimustiedon yleistettävyyttä ja objektiivistakin tulkintaa.

Radikaali muistitietotutkimus perustuu 1960-luvun *history from below* -näkökulmaan, jossa katsottiin annettavan ääni ennestään historian tutkimuksen äänettömille, tutkimuksessa sivuutetuille ihmisille. Esimerkiksi Studs Terkell ja Paul Thompson edistivät ajattelua, jonka mukaan tutkija toimisi vain tiedon välittäjänä, ja valta kaikkeen tietoon olisi haastateltavalla.¹³² Haastattelijalla ja tutkijalla on kuitenkin aina omat motiivinsa haastatteluissa. Jo ajattelutapana ja ideologiana ”pyyteetön” tutkimustapa ohjaa haastattelua ja sitä, mihin käyttöön tutkija tiedon antaa, tai missä yhteydessä sen julkaisee.¹³³ Äänettömän ääni ei siis lopulta tuo vain haastateltavan omaa tulkintaa muistitiedossa esiin. Äänettömyys on sikälikin ongelmallinen termi, että se

132 Thompson 1978, 221–226. Terkell 1983, 11–21.

133 Esim. Portelli 1997, 51–52; Käsitteenä *empowerment* ideologia esim. *apartheidia* koskevissa *popular memory*-tutkimuksissa; myös Sean Field, *Oral History and public memories*, 2009, 107. Tästä aiheesta myös esim. Jyrki Pöysä, *Muistitietotutkimus* 2006, 227.

saattaa luoda myös harhaanjohtavan mielikuvan alistetun kansanosan lamaantuneesta alistuneisuudesta. Äänettömyys kirjoitetussa historiassa ei merkitse Tikkakosken tehtaalaisten paikalliskulttuurissa haastateltaville itselleen juuri mitään. Haastateltavat kyseenalaistavat sodan aikana suojeluskunta-aktiivi A. V. Laitakarin kirjoittaman tehtaan historiikin haastatteluissa ”propagandaksi”, ja oikeaa tietoa on tehtaalaisten mielestä tulkintani mukaan yhteisesti jaettu kuultu tieto.¹³⁴ Äänettömyys on tässä mielessä äänettömyyttä ainoastaan tutkijoiden mielestä. Tutkittavalla yhteisöllä on hallussaan oma tietonsa, totuutensa ja tulkintansa.¹³⁵

Pyyteettömyys on tutkimustiedon tuottamisessa harhaa aivan kuten objektiivisuuskin. Se ei silti tarkoita, etteikö pitäisi pyrkiä tavoittamaan tietoa mahdollisimman monesta eri näkökulmasta. Näkökulmat ja tavoitteet voivat myös muuttua tutkimusprosessin eri vaiheissa. Olen muuttanut tutkimuskysymyksiä ja -oletuksia työni edetessä, ja pyrin tuomaan tutkimuksessani esiin myös oman ajatteluni vaiheet. Tutkimustyön tulisi olla vuoropuhelua, ei ainoastaan eri tutkijoiden välillä vaan myös oman itsensä kanssa.

Tutkimuksen tekotapaani kuvaa ehkä parhaiten spiraalikehä. Lähtöpunkteissäni olivat kolmen suomalaisen folkloristin, Ulla-Maija Peltosen, Seppo Knuutilan ja Kirsti Salmi-Niklanderin työt. Salmi-Niklanderin työssä minua kiinnosti erityisesti 1900-luvun alkun nuorten työläisten omaehtoinen itsekasvatuksellisuus, Peltosen työssä sisällissodan muistitieto ja Knuutilan työssä paikallisyhteisöt ja huumori. Heidän tutkimustensa innoittamana opinnäytteeni uloin kehä koostui muistitiedosta ja mikrohistoriallisesta tutkimusotteesta. Koin erityisen läheiseksi Alessandro Portellin ja Natalie Zemon-Davisin tutkimukset. Muistitietotutkimus on teoreettisena ja metodisena lähtökohtana hedelmällisin työni kannalta, sillä olen itse tehnyt haastattelut,

134 Laitakari 1943 sekä analyysi haastateltavien omasta kirjatulkinnasta ja suullisen perinteen tulkinnasta tämän tutkimuksen alaluvussa *Huumori ja vaikeneminen*.

135 Portelli 1997, 50.

olen lähtöisin tutkimastani yhteisöstä, ja ollut siellä myös työntekijänä ja havainnoijana.

Teoreettinen kiinnostukseni laajeni vähitellen mentaliteettien tutkimukseen yhteisöllisen kulttuurin ja huumorin pohdinnoista, genre- ja huumoritutkimuksiin sekä Mihail Bahtinin karnevalismiin. Bahtinin huumorin ja politiikan yhdistelmästä inspiroituneena polkuni johti *critical theory* -koulukunnan ajatuksiin. Kulttuurin ja politiikan tutkimuksissa mielenkiintoni herättivät eniten E. P. Thompsonin, Raymond Williamsin, Raphael Samuelin ja Antonio Gramscin tekstit.

Historian tutkija E. P. Thompsonin *Making History* (1994) -tutkimuksen kootut tekstit herättivät kiinnostukseni historiantutkinnoista, joissa tukena oli mukana esimerkiksi mikrohistorian näkökulma ja antropologiset lähestymistavat. Tutkimus sisälsi myös politiikan, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkija Raymond Williamsin ajatuksia, joiden innoittamana tutustuin *Keywords* (1976) kulttuurisanastoon, jossa Williams avaa kulttuurikäsitteiden historiaa ja merkitystä. Sosiaalishistorioitsija Raphael Samuel tuli minulle puolestaan tutuksi tutkimuksestaan *Theatres of Memory* (1994), joka vahvisti käsitystäni muistitietotutkimuksen ja historiantutkimuksen mahdollisuuksista kumota auktoriteettien asettamat raja-aidat akateemisessa maailmassa.

Muistitiedon tutkiminen on edellyttänyt tutkijoilta kannanottoa erilaisten termien hyödyntämisessä. Tutkimuskohteena olevien yhteisöjen ihmisten erilaiset muistamistavat vaativat nimeämistä. Muistitiedon tutkijoista jakautui erilleen myös 1980-luvulla *Popular memory* -ryhmä.¹³⁶ *Popular memory* -suuntaus viittaa sanalla *popular* suomeksi lähinnä *kansaan* tai *kansanomaiseen*. Sana *kansa* sinällään johtaa tässä ajatukset helposti harhaan sen vuoksi, ettei ole olemassa yhtä yhtenäistä kansaa. Se on ongelmallinen kulttuurientutkimuksessa siinäkin tapauksessa, jos pyritään jakamaan ihmiset *kansaan ja eliittiin*. Käsite

136 *Popular Memory Group* 2003, 75–78. Artikkelin kirjoittajat (teoksessa *Oral History Reader*) kertovat tutkimussuuntauksen historiasta (75–87) ja koostuvat *Popular memory* -ryhmän tutkijoista. Tekstin kirjoittajaksi on merkitty koko ryhmä.

on jatkuvasti pohdinnan alla myös folkloristiikan keskeisessä terminologiassa, kuten *kansankulttuuri*, *kansanperinne*.¹³⁷ Pohdinnalla on kansainvälisesti pitkät juuret folkloristienkin keskuudessa. Käsitteenä kansa viittaa tässä *tavallisiin ihmisiin*, joiden historiaa alettiin tutkia heidän omasta näkökulmastaan jo 1950-luvun lopulla *people's history* tutkimussuuntauksessa.¹³⁸ *Popular memory* -tutkimus käsittelee erityisesti henkiseen kansankulttuuriin ja kerrontaan kytkeytynyttä muistitietoa. Henkinen kansankulttuuri viittaa tässä *kansanomaiseen*. Kun pohdimme *popular memory* -suuntauksen käsitystä kansanomaisesta historiakäsityksestä, se kuvaa ryhmän itse tuottamaa ja totena pitämää käsitystä menneisyydestä usein ulkopuolelle jätetyn näkökulmasta.¹³⁹

Folkloristi Anne Heimo on käyttänyt osin *popular memory* -suuntauksen innoittamana muistitietotutkimuksissaan myös käsitteitä *sosiaalinen muisti* ja *kerrotut muistot*.¹⁴⁰ Ne kuvaavat tästä näkökulmasta mielestäni muistitiedon tavoittamista tarkemmin kuin esimerkiksi *kollektiivinen muisti: collective memory*, joka myös on ollut aktiivisesti käytössä muistitietotutkijoilla.¹⁴¹ Vaikka esimerkiksi Pirjo Korkiakangas on perustellut käsitteen historian filosofisena käsitteenä, joka ilmentää yksilöiden muistoja yhteisön osana, se johdattaa mielestäni liian helposti ajatuksen yhdestä kollektiivista, jolla on yksi muisti. Tähän liittyvä ja mielenkiintoinen tarkennus on esimerkiksi *shared histories*, jota Jorma Kalela käyttää korvaamaan kollektiivista muistia.¹⁴² Kalelan voi nähdä vieneen eteenpäin Suomessa edellämainittujen koulukuntien oppeja, ja *shared histories* tarkoittaa yhteisöjä, jotka jakavat tietyt historiatulkinnat tai -merkitykset. Kalela korostaa historioitsijan asemaa tulkkina tutkimuskohteen yhteisön ihmisten ja tutkimuksen yleisön välillä dialogia luomassa. Keskustelu

137 Lehtonen 2013.

138 Thomson 2007,3; Samuel 1981; näkökulmasta myös 1994, 3–48.

139 Peltonen 1996, 32. Heimo 2010, 47–52.

140 Heimo 2011 ja 2010, 45–52.

141 Korkiakangas 2006, 126–128.

142 Kalela 2012, 42.

näistä käsitteistä ole uutta muistitiedon tutkimuksessa, vaan jo *popular memory* -suuntauksen tutkijat 1980-luvun alussa kävivät sitä kiivaasti myös tutkimuspoliittisesta näkökulmasta. Ryhmän omassa esittelyssä tulevat esiin käsitteet muistin *hegemonia* (*hegemony*) ja *arkiajattelun historia* (*historical common sense*) ja nojautuvat Gramscin teksteihin.¹⁴³ Yhteisön historiasta on aina löydettävissä vallitseva tai hallitseva narratiivi ja sille vastanarratiivi tai vaihtoehtoinen narratiivi. Tästäkin syystä kollektiivisen muistin käsite on ongelmallinen.¹⁴⁴

Oletan, että oma asemani yhteisön entisenä jäsenenä mahdollistaa monen huomion ja tiedon tavoittamisen monipuolisimmin ja paikoin ainutlaatuisesti muistitietotutkimuksen teoreettisessa viitekehyksestä. Muistitietotutkimus teoreettisena viitekehyksenä edellyttää tietämystä monen eri tieteenalan teorioista ja metodeista.

Tutkimus ei ole vain haastatteluaineiston julkaisemista, vaan analyysiä ja tulkintoja esitettyihin kysymyksiin. Pysin pitämään reflektiivisyyden ja kriittisyyden tutkimuksessa mukana alusta loppuun asti. Asenteeni työn kuluessa on muuttunut avoimesta kulttuurisesta näkökulmasta kriittisemmäksi. Tavoitteena on analysoida myös syitä muutokseen.

Se, mitä haastateltava itse sanoo ja kertoo elämästään, ei ole yksiselitteisesti sitä, miltä se haastattelijalle ja kuulijalle näyttää tai kuulostaa ensilukemalta tai -kuulemalta. Muistitiedon tekeekin hedelmälliseksi juuri sen moniulotteisuus, riippuvuussuhde kontekstiin, aikaan ja paikkaan. Mitä haastateltava todella tarkoittaa sivuuttaessaan ärtyneenä jotain, tai ehkä lisätessään sanomansa perään ”Sinähän tiedätkin tämän”? Haastateltava tekee omat arvionsa ja oletuksensa haastattelijasta, ja ne vaikuttavat haastattelun kulkuun ja tiedon laatuun.¹⁴⁵ On toki mahdollista, että minä tiedänkin haastateltavan tarkoittaman viittauksen sisällön yhteisön entisenä jäsenenä, mutta onko tulkintani aiheesta juuri se,

143 Popular Memory Group 2003, 75–86.

144 Abrams 2010, 95–99.

145 Abrams 2010, 61.

mitä kertoja mielessään tarkoittaa? Olen ottanut vapauden tulkita puhetta sekä pohtia mahdollisia muita tulkintoja siitä. Sekin on reflektointia: eettisten kysymysten, teorian, metodien ja epistemologian merkitysten jatkuvaa pohdintaa. Edellä esitetty sisältää mahdollisen erehtymisen.¹⁴⁶ On eettisesti haasteellista analysoida toisen ihmisen puhetta tämän elämästä ja kipeistä kokemuksista. Työttömyydestä tai muuten alisteisesta asemasta yhteiskunnassa ei ole helppoa puhua, eikä sitä ole yksinkertaista analysoida.

Totuuden ja tulkinnan mahdollinen ristiriitaisuus on yksi suurimmista kritiikin kohteista muistitietotutkimuksessa.¹⁴⁷ Paul Thompson analysoi *The Voice of the Past* -tutkimuksessaan luotettavan ja epäluotettavan tiedon eroa erityisesti omaelämäkerrallisissa aineistoissa.¹⁴⁸ Huomaan itsekin pohtineeni eroa erityisesti verratessa omia muistoja ja kokemuksiani haastateltavien muistitietoon. On kuitenkin huomattava, että väärin muistaminen tuo mahdollisesti esiin muuta tietoa. Alessandro Portellin esimerkki on italialaisen Ternin metallitehtaan työntekijä Luigi Trastullin kuoleman muistaminen ”väärin”.¹⁴⁹ Trastullin tapauksessa kaksi yhteisöä järkyttänyttä tapahtumaa yhdistyi yhdeksi. Trastullin kuolema 1949 poliisin kanssa yhteenotossa NATO-sopimuksen vastaisessa mielenosoituksessa yhdistyi muistelijoiden mielissä tehtaan lakkauttamiseen ja mielenosoituksiin 1953. Se on selitettävissä siten, että muistelijat kokivat Luigi Trastullin marttyyriksi. Nöyryyttävässä tilanteessa he kokivat oikeutta ja itsekunnioitusta marttyyriin kautta. Tutkimustyössä on aina tärkeää pohtia, mikä mahdollisesti on totta. On kuitenkin otettava huomioon, että totuudelle annetaan eri merkityksiä tutkimusnäkökulmasta tai tutkittavan kulttuurin näkökulmasta.

Ajatus, että kaikki kokemukset ja käsitykset historiasta ovat tutkimuksellisesti tasavertaiset, johtaa kritiikin mukaan kehäpäätelmään, että historiaa alhaalta tai ylhäältä ei ole olemassakaan.

146 Fingerroos, Haanpää 2006, 41.

147 Abrams 2010, 80.

148 Thompson 1982, 90–137.

149 Portelli 1991, 26.

Toisaalta esimerkiksi Carlo Ginzburgin *Cheese and the Worms* -tutkimus osoittaa, että kontekstin merkitys on ensiarvoisen tärkeä.¹⁵⁰ Samoin ajattelee Alessandro Portelli, joka muistuttaa haastattelussaan kirjallisen historian kirjoituksen vääristyneestä valta-asetelmasta konkreettisella esimerkillä intiaanipäällikkö Atahualpan ensi kosketuksesta raamattuun. Espanjalainen valloittaja Francisco Pizarro vei pappi Valderren välityksellä Peruun inkapäällikkö Atahualpalle Jumalan sanaa raamatun muodossa. Atahualpa painoi raamatun korvalleen, ja kun ei kuullut siitä puhetta, heitti sen maahan ja oletti espanjalaisten pitävän häntä pilkkanaan. Tästä loukkaantuneina espanjalaiset aloittivat hyökkäyksen, ja verilöylyn jälkeen Peru valloitettiin.¹⁵¹ Hallitsevan luokan kirjoitettuun sanaan perustuva valta kyseenalaistuu selkeästi myös omassa muistitietoaineistossani.¹⁵²

Muistitietotutkimuksen teoreettinen viitekehys on saanut vaikutteita monilta tieteenoiltoilta: etenkin sosiaalipsykologiasta, sosiologiasta, kirjallisuudentutkimuksesta, kulttuuriantropologiasta ja historiasta. Lynn Abrams kiteyttää tutkimuskysymyksistä: ”Olemme kiinnostuneita ennen kaikkea tarinoista joita kertomme luovat muistoistaan käsin, sillä juuri se on työmme tar koitus, eivät ainoastaan faktaluetelot.”¹⁵³

Abrams tähdentää, että muistin merkitystä ei tule aliarvioida, sillä se on avain identiteettiin. Ilman muistia ei ole sosiaalista olemassaoloa. Hän huomauttaa, että Umberto Eco on todennut osuvasti ihmisen identiteetin rakentuvan menneisyyden muistoille, eikä identiteettiä voi rakentaa esimerkiksi temporaa lisen muistinmenetyksen jälkeen seuraamalla oman historiansa dokumentteja tai vaikkapa mediaa. Muistojen sisäistäminen toisi par-

150 Ginzburg 2007.

151 Alessandro Portellin taltioitu ja verkkoon arkistoitu luento muistitieto haastattelusta. Ladattu huhtikuussa 2009. Katsottu 20.6.2014: http://www.archive.org/details/Oral_History_Interview_Portelli.

152 Vrt. työväen oman muistitiedon ja kulttuurin korostuminen ja hallitsevan julkisen tiedon kiistäminen 1918 sodan aikana: Peltönen, 1996, 282–284.

153 Abrams 2010, 82. Sitaatin suomennos Niina Naarminen.

haimmillaankin ihmiselle vain oman sukupolvensa identiteetin, ei henkilökohtaista kertomusta.¹⁵⁴

Tutkimus ei tuo mistään aiheesta tyhjentävästi kaikkea tietoa, eikä muistelijä muista aiheesta kaikkia asioita, vaan oman persoonallisuutensa mukaan itselleen tärkeiksi kokemiaan asioita. Tutkimustieto on sidottu kysymyksiin. Kysymykset toimivat kimmokkeena ja muistaminen lisää ymmärrystä.

2. Muistitietotutkimus

Muistitietoa alettiin käyttää historian tutkimuksen lähteenä uudestaan toisen maailmansodan jälkeen. Siihen asti suullisia dokumentteja, kuten oikeudenkäyntien todistajalausuntoja, oli painettu kirjalliseen muotoon, mutta suullisesti annetun tiedon totuusarvoa epäiltiin aina.¹⁵⁵ On selvää, että kirjoitettu tieto oli vain harvojen luomaa ja lähes yhtä harvojen hallussa. Kirjoitettu tieto oli ja on yhä vallan väline. Tämän vuoksi suullisiin tiedonantoihin perustuvaa muistitietoa on kyseenalaistettu varsinkin valtaapitävien taholta.

Alessandro Portellin artikkeli ”*What makes oral history different*”, joka julkaistiin ensimmäisen kerran 1979, tuo esiin olennaisia lähtökohtia muistitietotutkimukseen. Tekstistä on olemassa myös suomennettu versio,¹⁵⁶ mutta käytän työssäni enemmän Portellin englanninkielistä versiota *The Oral History Reader* -kirjassa.¹⁵⁷ Muistitietotutkimus on paitsi tiedon tutkimista myös muistin, muistamisen, tulkintojen ja merkitysten tutkimista. Portelli on myös tuonut esiin usein lainatun ajatuksen *muistosta* tutkimuslähteenä: ”On tärkeää ymmärtää, että muistot eivät ole vain järjestäytyneitä faktoja, vaan aktiivisesti käynnissä olevia merki-

154 Abrams 2010, 82.

155 Abrams 2010, 80.

156 (Toim.) Fingerroos, Haanpää, Heimo, Peltonen 2006, 49–64.

157 Portelli 2002, 63–74.

tysten luomisprosesseja. (...) Suullinen todistus ei ole koskaan kahta kertaa samanlainen”.¹⁵⁸

Muistin ja muistitiedon tutkimista on mahdotonta sivuuttaa ilman ajatusta tekstuaalisuudesta, josta tunnetun ajatuksen puolestaan on esittänyt perhemuistoja tutkinut kulttuurien tutkija Annette Kuhn: ”Muisto ei ole puhtaasti kokemus, eikä sen enempää puhtaasti tapahtuma. Muisto on selonteko, aina diskursiivinen ja aina valmiiksi tekstuaalinen”.¹⁵⁹

Kuhnin lähestymistapa kulttuuriseen muistiin ja muistoihin on visuaalis-kulttuurinen, sillä hän on tutkinut muistamista valokuvien avulla, sekä työskennellyt myös media-, erityisesti elokuvatutkimuksen piirissä. Kuhn kuitenkin jakaa kiistatta muistitieto- ja kirjallisuudentutkija Portellin tavoin näkemyksen muiston ”tekstuaalisuudesta”. Pidän ajatusta mielenkiintoisena ja haasteellisena. Kuhn ei ole muistitietotutkija, vaan keskittyy muistiin ja muistamiseen muistitutkimuksen näkökulmasta. Muistitietotutkija Lynn Abrams on korostanut Portellin ja Kuhnin tavoin ajatuksia muistin erityislaadusta, ja on huomauttanut, kuinka tärkeää tutkimustyötä tehdessä on pitää mielessä, ettei muisto ole koskaan sataprosenttisesti luotettavaa tai objektiivista tietoa, se tuo erityisen arvokasta tietoa myös muistelijasta itsestään. Abrams on pohtinut muistojen syntymistä seuraavasti: ”Muistot kertovat yhtä paljon menneestä kuin nykyhetkestä. Muisti ei koskaan kerro vain yksilöstä, sillä yhden ihmisen muisti operoi suuremmassa kontekstissa, joka sisältää muistoja, jotka ovat säilyneet ja joita on tuotettu perheessä tai yhteisössä tai julkisissa representaatioissa”.¹⁶⁰

Lähtiessäni tekemään aivan ensimmäisiä haastatteluja 1996 pohdin etukäteen, mikä olisi haastattelun tarkoitus ja tavoite. Oli tärkeää myös linjata, mikä olisi oma, uusi asemani haastattelijana

158 Portelli 1991, 52: ”What is really important, is that memory is not a passive depository of facts, but an active process of creation of meanings.”; sekä s. 39.

159 Kuhn 2007, 264. Kuhnin kirja *Family Secrets* käsittelee erityisesti valokuvien osuutta muistamisessa. Sitaatin käännös Niina Naarminen.

160 Abrams 2010, 79; Peltonen 1996, 18–22.

yhteisössä siinä ajassa ja paikassa kuusi vuotta tehtaan lakkauttamisen jälkeen. Ensimmäisiä haastatteluja tehdessäni yli 20 vuotta sitten en arvannut kuinka usein tulisin itse palaamaan niihin vuosien kuluessa. Omat näkökulmani ja painopisteet ovat vuosien varrella muuttuneet ja kehittyneet. Tutkimuskysymykseni ovat tarkentuneet. Palasin tästä syystä kentälle useaan kertaan tekemään täydennyshaastatteluja, mutta aiemmasta haastatteluaineistostakin löysin uusin kysymyksin oleellista tietoa, johon en vain ollut kiinnittänyt aiemmin huomiota. On siis huomion arvoista, että tutkimuskysymysten kannalta oman aineiston oma uusiokäyttö ja uudet näkökulmat jo tekeillä olevassa työssä saatavat muokkautua erilaiseksi, mihin alun perin haastateltavan kanssa aineistoa on sovittu käytettävän.

Aineistosta löytää paljon tietoa myös päättelämällä. Jos aineisto on jo aiemmin arkistoitu ja taustatiedot puuttuvat, on siltikin mahdollista päätellä sisällön perusteella esimerkiksi haastateltavan sukupuoli, ikä, koulutus, ammatti, kerronnan motiivit ja jopa nimi pitkäjänteisellä johtolankojen selvittelyllä ja analyysillä.¹⁶¹

Haastatteluaineisto tutkimusmateriaalina on ainutlaatuista haastattelutilanteen vuorovaikutuksen vuoksi, mutta itse tutkimustyö on tulkintaa, toisin sanoen vuorovaikutusta kuten haastattelukin. Taina Ukkonen on tutkinut vuorovaikutusta metalityöläisnaisten opintokerho-muistelupiirissä. Opintokerho oli luonteeltaan osa 1980-luvun puolivälissä Suomessakin noussutta historialiikettä, joka oli saanut innoituksen esimerkiksi Paul Thompsonin tutkimuksista. Historiantutkija Jorma Kalelalla oli ja on edelleen merkittävä ja aktiivinen rooli historialiikkeen koulukunnan edustajana.¹⁶² Muistelupiiri toimi aluksi myös akateemisen tutkimuksen alustana Ukkosen väitöstutkimuksessa.¹⁶³ Kaisu Kortelainen on puolestaan analysoinut väitöstutkimukses-

161 Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimukset käsinkirjoitetuista lehdistä ja tapahtuma- ja kokemuskerronnasta ovat oiva esimerkki tästä. Ks. esim. Salmi-Niklander 2004, 199–220.

162 Kalela 2013, 7. Mainitsee ensimmäiseksi esikuvakseen E. H. Carrin *What is History* (1961) teoksen joka käsitteli arjen historiaa.

163 Ukkonen 2000, 16–20; 2006, 175–198.

saan Penttilän sahayhteisöstä asemaansa haastateltaviin, joka on samankaltainen muistelu- ja keskustelupiiriasetelma kuin Taina Ukkosellakin.¹⁶⁴ Molemmat tutkijat ovat korostaneet, että haastateltavan yhteisön kanssa on syytä käydä läpi tutkimuksen tavoitteet ja tulkinnot yhdessä ja erikseen, sekä niiden muuttuminen matkan varrella.

Verrattaessa Kortelaisen ja Ukkosen tutkimuksia omaani suuri ero on asemani haastateltaviin nähden. Olen ollut osa tutkimaani yhteisöä, kasvanut haastateltavien parissa ja työskennellyt työtoverinaan tehtaassa. Ukkonen ja Kortelainen ovat olleet pitkään yhteistyössä ja vuorovaikutuksessa omien haastateltaviensa kanssa muistelupiiritapaamisissa ja analysoineet omaa asemaansa tutkijana näissä tilanteissa. Itse joudun analysoimaan omaa asemaani myös osana sisäryhmää. Oma asemani sisä- ja ulkoryhmän välillä on häilyvä ja sidoksissa kerronnan kontekstiin. Huomaan usein olevani sisäryhmää vasta kun peilaan omia havaintojani ulkoryhmäläisen havaintoihin. Osin tästä syystä tulkintani tapahtumista ja niiden kerronnasta saattaa olla jopa täysin päinvastainen ulkopuolisen tulkinnan kanssa. Joissain tapauksissa niin on käynyt myös sisäryhmän tulkintoihin nähden. Kerronnan tulkinnot ovat aina subjektiivisia.

Elina Makkonen on kirjoittanut myös roolistaan sisäryhmän ja ulkoryhmän välissä.¹⁶⁵ Makkonen oli kotoisin samalta alueelta Enosta, jossa teki haastatteluja, vaikka ei ollut muuten sisäryhmää muistelupiiriläistensä kanssa. Hän koki kenttätöhaastatteluiden jälkeen, että haastattelussa olisi ollut joskus järkevämpää selittää asioita paikallisin ilmauksin eikä ammattikielellä, johon hän huomaamattaan välillä siirtyi. Tiedostamattaan hän etäännytti itsensä enolaisuudesta ja tuotti eroa itsensä ja tutkittavien välille.¹⁶⁶ Itse näen Makkosen tilanteen siten, että jos etäännyttäminen tapahtuu tiedostamatta, se osoittaa oikean etäisyyden, eli jo olemassa olevan eron. Ymmärrän, että Makkonen olisi saanut

164 Kortelainen 2008.

165 Makkonen 2009.

166 Makkonen 2009, 44.

erilaista tietoa sisäryhmän kielellä, mutta nyt saatu tieto perustuu nähdäkseni edellä mainitun logiikan mukaan ”luonnolliseen” etäisyyteen.

Riina Haanpää on pohtinut tutkijan asemaa sisäryhmä–ulko-ryhmäasetelman näkökulmasta väitöstutkimuksessaan, jossa hän käsittelee yhteisönsä ja perheensä muistoja.¹⁶⁷ Haanpää korostaa etäistämistä ja itserefleksioita muistitietotutkimuksessa erityisesti silloin kun haastattelija on tutkijapositionaan sisä- ja ulko-ryhmän välimaastossa. Oman sukunsa väkivaltatarinoita Kauha-joella tutkinut Haanpää sen sijaan on tutkimansa yhteisön jäsen. Haanpää kirjoittaa tutkimuksessaan kiinnostavasti, että on tasa-arvoinen keskustelemaan ja jakamaan käsityksiä tapahtumista, kun on joutunut itsekin todistamaan niitä. Hän ei voi olla varma, kuinka paljon omiin muistikuviiin on sekoittunut muiden muistoja, mutta ne ovat erityisiä, ja kiinnittävät hänet osaksi suvun historiaa.¹⁶⁸ Haanpää on tutkimuksessaan ainutlaatuisessa asemassa, sillä kenelläkään ulkopuolisella tutkijalla ei olisi voinut olla samaa tietoa tapahtumien taustoista ja sosiaalisista ympäristöistä kuin hänellä on. Oma asemani tutkimuksessani on samankaltainen.

Vuorovaikutuksen kokemuksia ja tulkintoja on tärkeää analysoida myös tutkijan henkilökohtaisesta näkökulmasta, eikä ainoastaan paikan ja ajan muutosten lähtökohdista. Etäistäminen ei tarkoita sitä, että oma tulkinta esimerkiksi pienen teollisuusyhteisön muistitiedosta olisi jo alkuasetelmassa suppea, jumiutunut tai nostalgisoiva.

Etäistämällä tarkoitan esimerkiksi sitä, että asetan mikrotasolta tutkittavan asian, kuten Tikkakosken, ajoittain makrotasolle. Tiedon tavoittamiseksi oma mikrotulkinta on hyvä asettaa hetkittäin makrolinssin alle. Nähdäkseni mikrohistoriallisesti suuntautuneessa muistitietotutkimuksessa on tärkeää muodostaa linssillä moniulotteinen kuva. Haastatteluja kuunnellessa ja niitä muihin aineistoihin ja omiin havaintoihin sovitettaessa on vaa-

167 Haanpää 2005, 2–4; 2008, 98–103.

168 Haanpää 2008, 101–102.

rana kuitenkin tulkinnan liiallinen fragmentoituminen. Muistitiedon erityislaatu on juuri muistamisen erityislaatu: ihmiset muistavat asiat ja muodostavat tulkintansa oman näkökulmansa ja oman kokemusmaailmansa mielikuvien mukaan. Kun tulkit-sija yhdistää kaikki mielikuvat kokonaisuudeksi, ei lopputulos ole harmoninen. Virallinen tieto kohtaa epävirallisen ja julkinen yksityisen. Ulkoryhmä kohtaa sisäryhmän, ja yksilökohtaiset, subjektiiviset tulkinnat haastavat toisensa.

Kulttuurien tutkimuksessa kokemuksellinen tieto, josta voi käyttää myös ilmausta ”toinen tieto” on tärkeää virallisen tiedon rinnalla. Ihmiset määrittävät historiaansa aina oman kokemuksensa kautta. Ulla-Maija Peltonen kirjoittaa kokemuksellisen tiedon todistusarvosta.¹⁶⁹ Kokemuksellinen tieto nivoutuu tunteisiin. Tunteissa on ulottuvuus, joka on pohjimmiltaan tietoa. Esimerkiksi tunnemuisto välittää tietoa henkilön kokemuksesta ja siten historiasta.¹⁷⁰ Kokemuksellinen toinen tieto on siis muistitietoa, ja kuten Peltonen toteaa, tutkijan haasteena on tavoittaa tietoa siitä, millä tavoin ihmiset määrittävät historiaansa kokemuksen kautta.¹⁷¹

Riina Haanpää kuvaa tulkinnan etäistämistä ajassa seuraavasti:

Yhtenä tulkinnan kiinnikkeenä näyttäisikin siis olevan siirtyminen yksilöstä ja sukupolvesta toiseen, jolloin vuoropuhelu eri sukupolvien välillä tuo esiin mahdollisia uusia ja toisenlaisia tulkintoja.¹⁷²

Kokonaisuuksien hahmottaminen myöhemmin on erilaista kuin juuri nyt. Alessandro Portellin tutkimukset valottavat ”julkisen muistin ja yksilöllisen muistin” välistä ristiriitaa ja sitä,

169 Peltonen 2009, 11–26: ”Kokemus syntyy yksilöllisestä tulkinnasta ja se on intuitiivista välittömään ymmärrykseen liittyvää, omiin kokemuksiin perustuvaa tietoa omaan elämänpiiriin kuuluvista asioista.” Ks. myös Hänen, Karjalainen & Lahti 2005.

170 Peltonen 2009, 22.

171 Peltonen 2009, 23.

172 Haanpää 2008, 111.

kuinka tietoa on mahdollista siitä huolimatta saada sekä realistisen suunnan että tulkinnallisen suunnan avulla. Mitä on tapahtunut? Miten mennyt muistetaan? Vaikka tutkija olisi osa tutkimansa yhteisöä, se ei tarkoita, että hän muistaisi kerrotut tapahtumat samalla tavalla kuin muut yhteisön jäsenet. Kollektiivisen muistin tai julkisen muistin määritelmä yhteisön sisällä on ongelmallinen. Muistaminen on ohjailtavissa, samoin muistitiedon tulkinta. Tutkijan etiikka ja vastuukysymykset nousevatkin tärkeään asemaan. Suurien kokonaisuuksien, samoin kuin yksityiskohtien hahmottaminen menneestä muistitiedon avulla on tässä hetkessä haasteellista. Kenenkään kuva menneestä ei ole ”pysäytyskuva filmistä”, kuten Portelli huomauttaa. Jokaisen kertojan mielessä jokaista muistikuvaa edeltävät ja seuraavat monet tapahtumat.¹⁷³

Muistitiedon subjektiivisuus toimii tutkimuksessani tärkeänä lähteenä. Tarinoita on yhtä monta kuin kertojia, ja vaikka kerroinnasta on mahdollista hahmottaa toistuvuutta ja yhtäläisyyksiä samoin kuin eroavaisuuksia ja hiljaisuutta, tekee jokaisen kohtaamisen yksilöllisyys ja ainutkertaisuus analysoinnista mielenkiintoisen ja hedelmällisen. Yhteisöllinen perinne on mahdotonta ohittaa, vaikka tutkimusaineistoni koostuisi vain yhden henkilön haastatteluista, kuten esimerkiksi Daniels Jamesin *Dona Marian elämä* tai Juha Pentikäisen *Marina Takalon uskonto* -tutkimus osoittavat. Eerika Koskinen-Koiviston väitöstutkimus työläisnaisen kokemuskerronnasta on yksi uusimmista todisteista.¹⁷⁴

On tärkeää pohtia myös muistitietoaineiston merkityksellisyyttä ja merkityksettömyyttä tutkittavan asian kannalta. Mitkä ovat hedelmällisiä muistoja tutkimukseni kysymyksenasettelun kannalta?

173 Portelli 1997, 158.

174 Pentikäinen 1971; James 2001; Koskinen-Koivisto 2013.

Alessandro Portelli lukeutuu radikaaliin muistitietotutkimuskoulukuntaan, mutta mikä erottaa sen ei-radikaalista muistitietotutkimuksesta?

Radikaali muistitietotutkimus, *radical oral history* -tutkimus, on huolellista paneutumista ja sitoutumista muistitietolähteisiin. Se on kiinnostunut siitä, millä tavalla ihmismieli, ymmärrys ja tulkinta tuottavat kertomuksiin merkityksiä ja lisäävät ymmärrystä. Muistitietoaineistosta saatu väite ei välttämättä ole oikea tai väärä.¹⁷⁵ Se tuo silti väitettä ympäröivästä todellisuudesta esiin olennaista tietoa, jota ei voi saada muualta. Portelli esittää näemyksen, jonka mukaan tutkija itse on mukana kertomuksessa ja on vastuussa siitä, kuinka tutkimus rakentuu. Kertoja on yksi tarinan henkilöahmoista. Tulkinta on osa kertomusta.¹⁷⁶ Anne Heimo esittelee väitöskirjassaan Alistair Thomsonin jaottelemien suuntien pohjalta muistitietotutkimuksen suuntaukset siten, että ensin muistitiedon voidaan nähdä lähdeaineistoin täydentävän muuta tutkimusta ja toiseksi post-positivistisesta näkökulmasta (jota on arvosteltu kritiikittömyydestä). Kolmanneksi sen subjektiivisuuden voi kääntää voimavaraksi, ja neljänneksi haastattelijan roolin voi nähdä analyysin voimavarana.¹⁷⁷ Näidenkin tulkintojen pohjalta oma suuntaukseni on *radical oral history* -suuntaus.

Menemättä teoreettisen filosofian pohdintoihin, voi tiedon totuuksia nähdäkseni olla vain yksi, mutta tulkintoja on monia. Muisti on valikoivaa. Joskus yhdessä myös aletaan tuottaa toista totuutta, ja vaikka lopulta omaakin näkemystä osataan epäillä, pidättäytydytään siinä totuudessa, joka helpottaa esimerkiksi kriisistä selviytymisessä. Totuuden kohtaaminen vältetään esimerkiksi hiljaisuudella, oma alisteinen asema välttämällä ja väistämällä, kuten käy ilmi Ulla-Maija Peltosen 1918 sotaa koskevista

¹⁷⁵ Portelli 1991, 26.

¹⁷⁶ Portelli 2006, 63.

¹⁷⁷ Heimo 2010, 43; Thomson 2007, 50.

muistitiedon tutkimuksista, tai James Markin tutkimuksesta Unkarin miehityksen aikaan tapahtuneista joukkoraiskauksista.¹⁷⁸

Tulkintoihin ja ymmärrykseen taas vaikuttaa se, mitä ja milaista tietoa on saatavilla ja kenen kaikkien käytettävissä se on.¹⁷⁹ Kuinka kunkin tulkitsijan käsitykset totuudesta pääsevät julkisuuteen? Miten tiedon saantia säädellään yhteiskunnassa, koulutuksessa, akateemisessa maailmassa ja mediassa? Muistitietotutkijan on oltava selvillä arkistolähteiden alkuperästä ja keruumenetelmistä ja kysyttävä, miksi ja mitä tarkoitusta varten juuri tämä haastattelu tai keskustelu on käyty ja taltioitu. Kysymys ei ole nähdäkseni ainoastaan siitä, kuka saa tutkia historiaa, vaan lisäksi siitä, miten asetelma muotoutuu jo ruohonjuuritasolta asti.

Antonio Gramscin *Vankilavihkot* (jotka hän kirjoitti kirjaimellisesti vankilassa vuodesta 1926 lähtien) käsittelee näitä kysymyksiä. Niissä hän analysoi hegemonian käsitettä ja tuo ilmi, että se on haasteellinen ja monimutkainen paitsi vallan käsite, myös kulttuurinen malli.¹⁸⁰ Itse tulkitsen hegemonian käsitettä tutkimuksessa Raymond Williamsin tulkinnan kautta.¹⁸¹ Hegemonia-termi tulee Kreikan sanasta *egemon*, ja tarkoittaa historiallisessa mielessä hallitsemista tai johtamista. Williams nostaa esiin Gramscin termin *alternative hegemony*, jonka mukaan erilaiset hallitusjärjestelmät yhteiskunnissa myös alisteisten kansaryhmien kesken voivat saada aikaan lopulta uusia hallinnan järjestelmiä.

Ymmärsin vuosia sitten väärin Gramsci-suomennoksissa käsitteen ”terve järki”.¹⁸² Koin sen ”maalaisjärki”-käsitteen tavoin

178 Peltonen 1996, 2003; Mark 2005.

179 Ks. myös Anne Heimon artikkeli ”Kuka saa tutkia historiaa?” *Ennen ja nyt – Historian tietosanomien*, 2007. Katsottu 10.9.2015: http://www.ennenjanyt.net/2007_1/referee/heimo.pdf.

180 Gramsci (1985) käyttää ja analysoi hegemonia-käsitettä kymmeniä kertoja tutkimuksissaan. Monet hegemonia-tulkinnat suodattuvat siitä syystä eri tutkijoiden kokoamina tulkintoina.

181 Williams 1976, 144–145.

182 Gramsci 1979, 34–38.

jollain lailla kouluttamattomien työläisten ”käytännön työn” ymmärryksenä ja samalla abstraktien käsitteiden ymmärtämätömyytenä, ja sitä logiikkaa seuraten (tahattoman) halventavana ilmauksena kirjoittajalta. Mikko Lahtisen käännös termistä muutti kuitenkin käsitykseni Gramscin tekstien soveltuvuudesta omaan työhöni. Kun ”terveestä järjestä” (*senso comune*, alkup. Gramsci) tuli ”arkiymmärrys” tai ”arkitajunta”, termi aukeni minulle uudella tavalla hallitsevan luokan aatteiden heijastajana.¹⁸³ Tuon tämän esiin esimerkkinä kielellisten seikkojen merkityksestä tiedon tulkinnassa. Työläisten kerronnassa arvostelu-kyky (*senso buono*) puolestaan kuvaa Gramscin mukaan työläisten yhteisöllisyyttä ja toiseuden kokemusta, mutta syvenee aatteiden ja todellisuuden kokemuksen ilmaisijana.

Ristiriitainen tietoisuus muistoissa ja niiden kanssa elämisessä sekä niiden käsittelyssä on läsnä muistitietoineistoissa. Omassa tapauksessani muistot ja kieli ovat osin yhteisiä haastateltavieni kanssa, mutta silti niiden käsittelytapa ja ymmärrys on yksilöllistä. Tehdessäni tutkimustani olin ensimmäiset vuodet osin tiedostamattani enemmän sidoksissa työläisidentiteettiini kuin tutkijaidentiteettiini. Silti on muistettava, että myös jokaisella yksilöllä, jota olen haastatellut, on monta identiteettiä ja tietoisuutta omasta elämästään ja kokemuksistaan.

Gramsci kirjoittaa:

Voisi miltei sanoa, että hänellä (työläisellä) on kaksi teoreettista tietoisuutta(tai yksi ristiriitainen tietoisuus); yksi, joka sisältyy hänen toimintaansa ja joka todella yhdistää hänet työläistovereihinsä todellisen maailman käytännöllisessä muuttamisessa; ja toinen, pinnallinen, ulkoinen tai sanallinen, jonka hän on perinyt menneestä ja imenyt kritiikittä.¹⁸⁴

183 Mikko Lahtisen kääntämää terminologiaa esiintyy esimerkiksi Suomen Sosialistiliiton julkaisemassa kirjasessa *Kapinallisen opas*: Gramsci 2009. Alkuteos: Chris Bambery: *Rebel's guide to Gramsci*. 2006.

184 “One might almost say, that he has two theoretical consciousness (or one contradictory consciousness): one which is implicit in his activity and which in reality unites him with all his fellow-workers in the practical transformation of the real world; and one superficially explicit or verbal

Oma tietoisuuteni identiteetistäni työläisperheen jäsenenä on kasvanut vasta opiskeluni myötä, ja etäistetty näkökulma oman tutkimukseni aiheeseen on onnistunut vasta tämän tiedostamisen jälkeen.

”Väärinmuistaminen” tai väärinymmärtäminen on joissain tapauksissa erityisen paljastava ja tärkeä osa tutkimusta. Se voi tuoda esiin menneisyyden kieltämistä tai esimerkiksi syyllisyyden tuntemista.¹⁸⁵ Holokaustitarinoita tutkinut Mark Roseman löysi aiheesta poikkeuksellisen esimerkin. Tarina ei kerro tyypillisestä trauma-hiljaisuudesta, mitä tulee keskityslairiolosuhteista pakenemiseen, vaan kahteen kertaan eri tavalla kerrottu muisto paljastaa syyllisyyden taakan. Kertoja ei kestänyt todellisuutta, jossa pääsi itse pakoon leipää hakiessaan, kun oma perhe jäi SS-joukkojen käsiin. Hän kehitti muiston, jossa pääsi pakoon yrittäessään nimenomaan toimittaa leipää perheelleen. Kertoja ei yrittänyt valehdella eikä muunnella totuutta. Muunnoksesta tuli hänelle täyttä totta.¹⁸⁶

Käsittelen tutkimuksessani joitain omia muistojaani erityisen perusteellisesti, sillä jo tehdessäni tutkimusta monen vuoden ajan olen alkanut muistaa kokemiani asioita eri tavoin kuin olen aiemmin muistanut tai niistä kirjoittanut. Tutkimuksessani kohtaan muitakin samanlaisia esimerkkejä: lapsen vasta kehityksessä oleva ymmärryskyky saattaa tulkita väärin, muokata ja tallentaa ”virheellisen” muiston, joka säilyy muuttumattomana ja kyseenalaistamattomana vuosikymmeniä. Samalla se muokkaa myös aikuistuvan ihmisen maailmankuvaa ja mahdollisesti identiteettiä.¹⁸⁷ Kuinka paljon ja millä tavoin pieneen yhteisöön vaikuttavat yksilöllisten virheellisten muistojen ja virheellisten

which he has inherited from the past and uncritically absorbed.” Gramsci 1985, 333. Käännös suomeksi *Kapinallisen opas*, 2009, 37.

185 Syyllisyyden kokemisesta on kirjoittanut esimerkiksi Ulla-Maija Peltonen 2012, 118–135. Ks. myös Peltonen 2003, 257–262.

186 Roseman 2006, 236.

187 Psykologian professori Maria Larssonin tutkimusryhmä Tukholman yliopistosta on perehtynyt aistimuistin kehittymiseen: Larsson & Willander 2009, 318–323.

tulkintojen muokkaamat reagointi- ja toimintatavat? Odotuksista ja normeista poikkeavat yksilöt ovat mahdollisesti myös näitä ”väärinmuistajia”. Väärinmuistaminen saattaa johtaa henkilökohtaiseen tragediaan tai armahdukseen, mutta se saattaa myös johdattaa julki tultuaan uudenlaiseen ymmärrykseen yhteisössä väärin muistetusta asiasta.

Tiedon tavoittaminen ja vuorovaikutus

Muistitieto haastaa virallisen tiedon. Muistitieto voi olla tutkimuskysymysten kannalta relevantteja tiedonmurusia. Muistitiedon antajan esiintuomat tulkinnat ja niiden analysointi voivat olla hyvin merkittäviä tiedon uudelleenarvioimisen kannalta.

Mikä on ”oikeaa” muistitietoa ja mikä ei? Mistä oikeastaan kiistellään, kun kiistellään muistitiedon arvosta? Sananvapauden mahdollisuus on jo haastattelutilanteessa perustavassa asemassa. Työtäni leimaa silti monessa kohdassa hiljaisuus tai kipeäksi tai kiusalliseksi koetun kertomuksen kuittaaminen naurulla. Ristiriitaisten kommunikointitapojen käsittely vaatii tutkijalta syvää perehtymistä niiden mahdollisiin syihin ja seurauksiin, sekä edellyttää oman aseman analysointia hiljaisuuteen tai nauruun.

Mikä merkitys tutkimukselle on tutkijan omalla muistitiedon arvottamisella kenttätöväihteessä? Mitä tietoa ja miksi tutkija ehkä jättää kertomatta ja mitä hän korostaa? Tutkimuseettisten seikkojen lisäksi tuleekin paneutua inhimillisiin seikkoihin.

Haastateltavani saattoivat sanoa haastattelun jälkeen leikkilisesti että ”kiitos psykoterapiasta”. Tuossa tilanteessa se tuntui huumorista huolimatta kiusalliselta, sillä itselläni ei ole alan koulutusta ja tiesin, että olimme käsitelleet montakin tuntia kerrallaan haastateltavalle raskaita muistoja. Muistitietotutkimuksessa juuri kuvaillun kaltainen kenttätötilanne on hyvin yleinen. Lynn Abrams huomauttaa, että muistitietotutkijat eivät ole psykoanalytikkoja, vaan tutkijan tarkoitusperät ovat itsekkäitä ja liittyvät suoraan tutkimusaiheeseen. Tarjoamme mukavan ja luotettavan ympäristön puhua, mutta tarkoituksemme ei ole parantaa puhu-

misella vaan etsiä tietoa.¹⁸⁸ Itse haluan lisätä tähän tutkijoiden ”itsekkäiden tarkoituksien” lisäksi inhimillisen kiinnostuksen ja halun olla vuorovaikutuksessa haastateltavien kanssa.

Psykologiassa puhutaan autobiografisista muistoista, toisin sanoen itse koetuista tapahtumista, jotka pystytään sijoittamaan tiettyyn aikaan ja paikkaan. Sanalliset vihjeet ja kuvat voivat helposti herättää muistoja. Pienen lapsen aivojen kehitys ei ole psykologian tutkimuksen mukaan kehittynyt sanojen ja kuvien tulkinnan osalta, mutta esimerkiksi hajumuisti toimii.¹⁸⁹ Kuu-lomuistin uskotaan toimivan samalla tavalla kuin hajumuistin. Äänet, esimerkiksi lentokoneiden, räjähdysten tai vaikkapa veden tietynlainen solina voi tuoda mieleen menneitä asioita, joita henkilö ei edes arvannut muistavansa. Äänet muokkaavat merkittävästi yhteisön kulttuuria ja identiteettiä.¹⁹⁰ Erityisen kiinnostavaksi asian tekee mielestäni se, että varsinkin erisukupolviset ihmiset ovat ainakin omassa tutkimusaineistossani tulkinneet samoja ääniä kovin eri tavoin.

Muistelukertomukset ovat kulttuurisia merkityksiä sisältäviä tulkintoja menneestä. Hiljaisuus tai nauru on osa merkityksen antoa. Omassa tutkimuksessani huumorin korostunut merkitys on keskeistä. Mitä uutta tietoa kertojan luoma tai omaksuma merkityksenantokehys tuo ihmisestä ja ympäröivästä yhteiskunnasta? Tutkijan tehtävä on tulkita kehystä mennyttä.¹⁹¹

3. Mentaliteettien tutkimus ja mikrohistoria

Tutkimukseni keskiössä on huumoriaperinne tehdastyöyhteisössä, sen käyttöyhteydet, taustat, syyt ja seuraukset. Haluan tietää, miksi huumoria korostetaan niin monessa haastattelussa, vaikka en sitä alun alkaen haastatteluissani hakenut tai kysynyt.

188 Abrams 2010, 84.

189 Larsson & Willander 2009, 318–323.

190 Smith 2004, Introduction X.

191 Ks. Ginzburg 1996 117, 121–122.

On huomioitava, että ensimmäinen opinnäytetyöni ja siihen liittyvä kenttätöjaksso tähtäsi kerrontaan pienen paikkakunnan tehtaan lakkauttamisesta ja tehtaasta työttömäksi jäämisestä sekä pitkäaikaistyöttömyyden kierteeseen joutumisesta. Tehdastyöajasta kaivattiin eniten huumoria ja yhteistä pilailua.¹⁹² Sama toistui seuraavan ryhmän haastatteluissa eläkeläisten parissa, mutta kolmannessa haastatteluryhmässä, viimeisen tehdastyöläissukupolven nyt jo aikuiset lapset eivät nostaneet huumoria kerronnassaan keskiöön.

Kolme haastattelutyörupeamaa paikallisyhteisössä, haastattelut vertaistehtaassa toisella paikkakunnalla sekä täydentävät haastattelut paikallisyhteisössä osoittavat, että tiivis tehdasyhteisö pienellä paikkakunnalla erotettuna varuskuntayhteisöstä korostaa huumorin merkitystä elinaikanaan tärkeimpänä kriteerinä viihtyvyyteen.

Näitä kysymyksiä selvittääkseni valitsin muistitietotutkimuksen tueksi mentaliteettien historian ja mikrohistorian näkökulmaa. Mikrohistoriallinen näkökulma pyrkii löytämään tietoa julkisen, kaikille ulottuvan tiedon ulkopuolelta pienistä yksityiskohdista tai uudennlaisista tarkastelukulmista. Mikrohistoria täydentää makrohistoriallista tietoa ja saattaa jopa kumota makrotiedon tulkinnat täysin uudennlaisen tiedon valossa. Mikrohistoriallisen tutkimuksen juuret ovat 1970-luvun historia-liikkeessä, samoin kuin muistitietotutkimuksenkin. Suomessa mikrohistoriallisen tutkimuksen pisimmän linjan tutkijoita ovat muiden muassa Matti Peltonen ja Antti Häkkinen, uusinta tutkimusta edustaa Sami Suodenjoki.¹⁹³

Mikrohistoria ja mentaliteettien tutkimus linkittyvät Ranskassa perustettuun historian tutkimuksen *Annales*-koulukuntaan, joka pyrki kiistämään perinteisen auktoriteetteihin pohjautuvan historian tutkimuksen. Perustajajäseniin lukeutui Marc Bloch, jonka tutkimus perustui myös kansanperinteen lähteisiin.¹⁹⁴ Myöhem-

192 Lappalainen 1998. Julkaisematon folkloristiikan kandidatuksielämä: Erään työyhteisön hajoaminen työttömiksi jääneiden kertomuksissa.

193 Esim. Peltonen. 1999, 2006; Häkkinen 2012; Suodenjoki 2010.

194 Bloch 1954.

pään Annales-tutkijasukupolveen lukeutui muiden muassa oman tutkimukseni kannalta kiinnostava tutkija Emmanuel Ladurie, joka tutki esimerkiksi Romansin kaupungin karnevaaleja ja oli jo aiemmin perehtynyt pienen Montaillon kylän historiaan ja tapahtumiin Ranskassa.¹⁹⁵

Mitä eroja on mikrohistorian ja mentaliteettien tutkimuksen välillä? Mitä tarkoittaa käsitteenä *history from below* -suuntaus? Matti Peltonen on käyttänyt termistä mentaliteettien historia paikoin suomalaista ilmausta *arkielämän historia*.¹⁹⁶ Peltonen tuo esiin eri asioita tarkoittavien termien linkittymisen toisiinsa yhteisillä juurilla, ja kuvannut niiden eroja sillä, että mentaliteettien ja arkipäivän historiassa tuodaan esiin uudella tavalla määriteltä tutkimuskohde, kun taas mikrohistoria on tutkimuksen yleistä strategiaa valaiseva termi.¹⁹⁷

History from below -suuntaus on peräisin brittiläisestä tutkimuksesta, johon linkittyy helposti myös *popular memory* -ryhmä muistitietotutkimuksen piiristä, sekä siihen kuuluva termi *people's history*. *People's history* -termin pohja on *cultural studies* -suuntauksessa, sekä pidemmälle venytettynä marxilais-filosofisessa *critical theory* -suunnassa, joka juuret taas ulottuvat sosiaalitieteelliseen 1930-luvun Frankfurtin koulukuntaan.¹⁹⁸ Mikään suuntaus ei sulje pois toistaan, vaan tukee tutkimusta eri näkökulmista. Matti Peltonen muistuttaa mentaliteettien historian tutkimuksesta, että kyse ei ole kuitenkaan aatehistoriasta ja ”idealismien paluusta” 1970-luvun historialiikkeeseen:

Tutkittavaksi on nostettu inhimillisen toiminnan kiteytyneitä muotoja, käytäntöjä, joissa ihmisen ajattelun ja käyttäytymisen suhde on mielenkiinnon kohteena. Vain tästä näkökulmasta on ymmärrettävissä, miksi juuri eräät käyttäytymisen tiedostamattomat ja arkipäiväiset muodot esimerkiksi ajan ja tilan hahmotta-

195 Ladurie 1984, 1990.

196 Peltonen 1992.

197 Peltonen 1999, 13.

198 Esim. Rush 2004, 6–39.

minen ovat voineet nousta mentaliteettien historian eräksi kiinnostavimmiksi aiheiksi.¹⁹⁹

Edellä mainitut tutkimussuuntaukset tukevat tutkimukseni kysymyksiä ja tutkijapositiotani. Tutkimussuuntaukset tukevat hyvin folkloristista tutkimustani, sillä folklore, henkinen kansanperinne ei ole valtionrajojen määrittämä yksiselitteinen kulttuuristen mentaliteettien tila, vaan kieleen ja eri syistä koettuun yhteisöllisyyteen perustuvaa kulttuuria. Työni muistitietoaineistossa korostuu yhteisöllinen huumori, jonka haastateltavat pääosin mieltävät pohjautuvan ”erikoisen hyvään suhteeseen tehtaan patruunoiden kanssa”. Minun tehtäväni tässä työssä on tutkia, mihin suhde perustui, jotta kysymykseen ”huumorin mielestä” voisi löytää vastauksen. Vasta kysymysten selvittyä voidaan löytää vastauksia ja esittää tulkintoja. Tehtäväni on siis tarkentunut aineistosta nousseiden väittämien ja kysymysten pohjalta, eikä ainoastaan omasta halustani määrittää oletukset kysymyksistä.

Mentaliteettien tutkimus ja mikrohistoria sivuavat muistitietotutkimuksen ohella kansanomaisista historiaa. Näiden tutkimussuuntauksellisten pohdintojen äärellä ovat aiemmin työskennelleet folkloristeista erityisesti työväentutkimusta tehneet ja sisällissodan muistamista tutkineet Ulla-Maija Peltonen²⁰⁰ ja Anne Heimo²⁰¹, sekä kansanhumorin maailmankuvaa tutkinut Seppo Knuuttila²⁰². Peltonen ja Heimo ovat määritelleet lähtökohtansa muistitietotutkimuksesta ja Knuuttila mentaliteettien tutkimuksen näkökulmasta.

Termi kansanomainen historia on folkloristisen tutkimuksen piirissä tuttu. Se kuvaa ryhmän itse tuottamaa ja totena pitämää käsitystä menneisyydestä usein historian valtavirran ulkopuolelle jätetyn näkökulmasta.²⁰³ Ulla-Maija Peltonen korostaa, että esi-

199 Peltonen 1992, 15–16.

200 Peltonen 1996.

201 Heimo 2010, 47–52.

202 Knuuttila 1992 ja 1994.

203 Heimo 2010, 50; Latvala 2005, 34–35.

merkiksi 1918-aineistoissa on nähtävissä vähemmistökulttuurin edustajan epäily kirjoitettua historiaa kohtaan.²⁰⁴ Anne Heimo huomauttaa, että suullisesti esitetty historia asetetaan usein niin kutsutun virallisen historian vastakohdaksi, vaikka esimerkiksi juuri yhteisöissä, joissa ei ole kirjoitettua historiaa, kaikki historia on suullista. Heimo tuokin tutkimuksessaan esiin, että hallitseva suullinen versio edustaa voittajapuolen näkemystä sisällissodan kulusta.²⁰⁵

Omassa aineistossani korostuu kuuleminen tärkeänä elementtinä. Aineistosta nousee esimerkkejä, joiden perusteella on syytä väittää, että pienen yhteisön sisäisiä kuulopuheita on pidetty vielä haastatteluista tehdessäni paikoin luotettavampana tiedonlähteenä kuin paikkakunnasta ja sen tapahtumista ja asukkaista kirjoitettua historiaa. Oman yhteisön jäsenten kertomaa tai vastaavasti ei-kertomaa asiaa pidetään luotettavampana tietona kuin kirjoitettua, jopa propagandaksi mainittua paikallisyhteisön historiikka.²⁰⁶

Matti Peltonen nostaa kirjassaan *Matala katse* ihmisten luku- ja kirjoitustaidon yleistymisen yhdeksi tärkeimmistä asioista myös mentaliteettien historian tutkimuksen kannalta. Peltonen on kuvittanut kirjansa valokuvien, jossa ihmiset lukevat tai ovat kirjojen äärellä. Hän tuo esiin valistusajattelun Suomessa, sekä sen, että papiston ylläpitämä koulusysteemi kannusti lukemaan oppimista, mutta kirjoitustaito jäi vähäiseksi, sillä ”Jumalaa palveltiin lukemalla, ei kirjoittamalla.”²⁰⁷ Luku- ja kirjoitustaidot on nähty edellytyksenä kansanjoukkojen poliittiselle heräämiselle ja demokratian kehittymiselle. Kirsti Salmi-Niklander on osoittanut, että nuoret työläiset Karkkilassa kirjoittivat ahkerasti poliittisia lehtisiä yhteisissä keskustelupiireissä 1900-luvun alku-

204 Peltonen, Ulla-Maija 1996, 32.

205 Heimo 2010, 22; Myös Salmi-Niklander 2002, 131–132.

206 Ryhmähaastattelun nro 18 haastateltavat manitsivat propagandaksi A. V. Laitakarin kirjoittaman historiikin perustellen väittämänsä todeksi siitä syystä, etteivät olleet koskaan kuulleet kirjassa mainitusta asiasta keneltäkään tehtaalaiselta. Keskustelusta on kirjalliset muistiinpanot.

207 Peltonen, Matti 1992, 96.

vuosikymmenillä.²⁰⁸ Avaimena voikin nähdä sanan ”keskustelu”, johon liittyy vuorovaikutus ja kuuleminen. Omassa aineistossani Tikkakosken tehtaan sosialidemokraattisen nuoriso-osaston varjopöytäkirja-aineisto 1940-luvulta osoittaa yhtäläisyyksiä Salmi-Niklanderin Karkkilan nuorten kymmeniä vuosia aiempaan keskustelupiiriaineistoon. Juhlavan poliittisen puhetyylin ironisointi ja parodisointi Tikkakoskella on verrattavissa Salmi-Niklanderin tutkimien työläisnuorien käyttämään kirjoitustapaan, ja pidän tärkeänä pohtia työssäni kiistämisen kulttuurin historiaa ja jatku-moa paikallisyhteisöillisessä ja työläisyhteisöillisessä perinteessä.

Salmi-Niklanderin käyttämä ilmaus ”mentaliteetin vastaisku” kuvaa oivallisesti Karkkilan kirjoittavien työläisnuorten omaa poliittisfilosofista kulttuuria ja sen nopeaa kehitystä. Täysin vastaavaa kulttuuria Tikkakoskella ei kuitenkaan ole omien muistitietoaineistojeni perusteella nähtävissä. Puoluepoliittiset valinnat ovat julkeasti päivänvalossa ja niitä tuodaan ylpeän korostetusti esiin, mutta sosialismi aatteena on mutkistunut vuosien saatossa ja kahtiajako demareihin ja kansandemokraatteihin vie kaiken huomion sellaisesta filosofisesta vuorovaikutuksesta, jota vielä Karkkilan nuorten käsinkirjoitetut lehdet tuovat esiin. Salmi-Niklander muistuttaa, että perinteentutkimuksen näkökulmasta ideologian valloitus merkitsee usein suullisen perinteen ja kansanuskon kritisoimista ja hylkäämistä.²⁰⁹ Hän toteaa, että Karkkilassa suullista perinnettä kuitenkin arvostettiin ja se nähtiin myös sosialistisen taiteen esikuvana. Samoin oli Tikkakoskella vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Pyrin tuomaan esiin aineistoesimerkkien valossa mentaliteetin muutosta ja pysyvyyttä. Pohdin, miksi paikallisuutta korostetaan tietyissä konteksteissa, ja politiikkaa ja omaa työväenluokkaisuutta tai ei-töväenluokkaisuutta toisissa. Miksi sama kertoja kieltää ja myöntää oman luokkasi-donnaisuutensa eri muistitietoaineistoissa? Miten sosialistifilosofi Antonio Gramscin huomautukset arkitajunnasta filosofian ja

208 Salmi-Niklander 2004, 430.

209 Salmi-Niklander 2004, 430.

folkloren sekoituksena voivat ilmentää Tikkakosken työläisyhteisön mentaliteettia?²¹⁰

Haastattelut tuovat tietoa kuulemisesta, lukemisesta, väärintulkinnoista ja ristiinpuhumisista, sekä osoittavat, miten suuri merkitys myös luetun ymmärtämisellä ja -ymmärtämättömyydellä voi olla historian tulkinnoissa. Isoäitini saamat kirjeet työnantajaltaan puolestaan osoittavat miten paljon poliittista latausta ja ylhäältä alaspäin kohdistuvaa (tiedostamatonta) valistusajattelua voi olla kauniissa ja aidosti pelkkää hyvää tarkoittaneissa mielteissä ja tervehdyksissä – ystävyydessä. Pohdin, kuinka suuri merkitys mentaliteettien jatkumossa on sillä tosiseikalla, että köyhimpien mäkitupalaisten ja syrjäkylä-tehtalaisten lapsia ei avustettu taloudellisesti tai edes kannustettu paikkakunnalla kouluun. Isoäitini kävi kiertokoulua kaksi viikkoa ennen ensimmäistä työpaikkaansa 9-vuotiaana vuonna 1915.

Vuosien saatossa monet haastattelutallenteiden katselu- ja kuuntelukerrat ovat osoittaneet, että aluksi pieniltä vaikuttavat, mutta mieltä jatkuvasti vaivaamaan jääneet yksityiskohdat on hyvä tarkistaa, sillä niissä on pääsääntöisesti ollut takana jotain tutkimuksen kokonaisuuden kannalta merkityksellistä.²¹¹ Johtolankojen seuraaminen on tärkeää, mutta joskus tietoa on tullut esiin yllätyksellisestikin. Muistitietoaineistossani on nähtävissä teemoja, joista kaikki informantit ja lähteet ovat niin yksimielisiä, että on kiinnostavaa tutkia aiheen todenperäisyyttä, vaikkei sillä tiedolla näyttäisikään olevan itse tutkimusaiheen kannalta alkuasetelmassa tärkeää merkitystä. Tällaiseksi aiheeksi työssäni on osoittautunut vuoden 1918 sota. Tikkakosken tehtaalla on tunnettu historiansa toisen maailmansodan tapahtumissa viimeistään Väinö Linnan kirjoittaman Tuntemattoman Sotilaan myötä. Miksi kuitenkin sisällissodan aika nousee aineistossa esiin yhtä voimakkaasti kuin vaikkapa talvisodan ja jatkosodan aika? Miten kerronta, paikallisyhteisöllinen huumoriperinne, 1918 sota ja 1990-luvun lama ja pitkäaikaistyöttömyys liittyvät toisiinsa? Entä

210 Gramsci 1985, 326 *Senso comune* – aiemmin suomennettu ”terveeksi järjeksi”.

211 Ginzburg 1980; myös Ginzburg 1996.

millä tavalla Tikkakosken tehtaan huumorikerronnassa tehtaan tarinoiden päähenkilöt ja paikkakunnan syrjäkylien kylähullut ja kulkumiehet liittyvät toisiinsa?

Poikkeusyksilöt ovat mikrohistorian tutkimuksen klassikkoja, kuten Ginzburgin tutkima mylläri Menocchion ja Natalie Zemon-Davisin tutkima Martin Guerren tapaus.²¹² Suomalaista uutta mikrohistorian tutkimusta edustava Sami Suodenjoen väitöstutkimus suutari Lindholmin kirjoituksista jatkaa tutkimustraditiota. Poikkeukselliset tapaukset ovat poikkeuksellisia usein juuri siksi, että kääntävät asioiden tarkastelun ylösalaisin. Jotain tehdään räikeästi päinvastoin kuin on yleisesti totuttu, ja tämä tulkitaan helposti koomiseksi asiointilaksi. Totutusta poikkeavat, koomisiksi koetut asiat taas jäävät helposti mieleen ja folkloreen elämään.²¹³ Jatkan tämän aiheen tarkastelua huumoritutkimuksia luotaavassa luvussa, seitsemän.

Mikrohistoriallinen tutkimusote merkitsee myös mitä tavalisimpien ja arkipäiväisimpien asioiden huomioimista, ja usein myös sellaisten henkilöiden tutkimista, joista hädin tuskin on muuta kirjallista tai virallista merkintää kuin syntymä- ja kuolintodistus. Alain Corbin on tutkinut sattumanvaraisesti valikoimaansa luku- ja kirjoitustaidotonta puukenkäsuutaria 1800-luvun Ranskasta, ja onnistunut valottamaan sen ajan yhteiskunnasta merkittäviä seikkoja, jotka heijastuvat nykypäivääinkin.²¹⁴ Corbin on kirjoittanut myös kuulemisen ja kuullun tiedon merkityksestä identiteetin muodostumiseen.²¹⁵

Tikkakosken äänimaisessa lentokoneiden äänet olivat ja ovat edelleen keskeisellä sijalla. Seuraavassa esimerkissä kertoja kirjoittaa tyypillisen kokemuksen tiettyihin ääniin kasvamisesta lapsena:

212 Ginzburg 1980; Zemon-Davis 2001.

213 Poikkeuksesta perinteessä ovat kirjoittaneet esim. Knuuttila 1992, 113–118, Kinnunen 1994, 24 ja Suodenjoki 2010.

214 Corbin 2001.

215 Corbin 2004, 185–204.

Päällimmäisinä ääminä kuitenkin olivat lentokoneiden äänet. (...) Joitain vuosia sitten totesin vaimolleni kuullessani lentokoneen äänen, että miten ihmeessä Fouga Magister lentää täällä (nykyisessä kotipaikassa)? Edellisen kerran olin kuullut sen äänen joskus 1967–1968. Tunnistaisin sen varmasti vieläkin.²¹⁶

Tehtaan sireenin ääni on muistitietoineistossani merkityksellinen arkipäivän itsestäänselvyys, mutta sen merkitykset vaihtelevat henkilökohtaisesti ja tilannekohtaisesti eri aikoina.

Corbinin mikrohistoriallisessa tutkimuksessa kellon ääni pienessä ranskalaiskylässä valottaa ajan, paikan ja tilanteen merkitystä yhteisössä. Se tuo vertailupohjaa suomalaisillekin tutkimuksille, kuten esimerkiksi Kaisu Kortelaisen, Elina Makkosen ja Simo Häyrysen syrjäisiä teollisuuspaikkakuntia koskeville²¹⁷ tai Seppo Knuuttilan Sivakan maalaiskylää koskeville äänimaisemille ja mentaliteeteille.²¹⁸

Mentaliteettien ja maailmankuvan tutkimuksessa mielen maisemat ovat keskeisessä osassa. Knuuttilan lähtökohtana on ollut tutkia kansanhuumorin maailmankuvan muutosta ajan ja maailman muuttuessa: ”Kansanomaiselle maailmankuvalle on keskeistä sen erityinen suhde menneisyyteen, sen rajoittuminen kulttuuriympäristöön ja sen kollektiivisuuden ehdot”.²¹⁹

Väitöstutkimuksensa edetessä Knuuttila totesi oppineensa epäilemään jo itse muuttumisen periaatteen johdonmukaisuutta. Hän kirjoittaa: ”Kansanomaista maailmankuvaa tarkasteltaessa, variaatiota voi havainnollistaa kaleidoskooppisuuden käsitteellä, joka merkitsee sekä maailmankuvan osien, että koostumuksen jatkuvaa liikettä ja edellisiin asetelmiin palautumattomia muodostelmia (emergenttiä variaatiota).”²²⁰

Todellisuuden ilmeneminen kaskujen näkökulmista oli Knuuttilan väitöstutkimuksen kohde. Tutkimuksessaan hänen keskei-

216 Henkilöhaastattelu 35. Kirjoitettua muistelukerrontaa.

217 Kortelainen 2008; Makkonen 2009; Häyrynen 2010.

218 Knuuttila 2008, 107–134.

219 Knuuttila 1991, 11; Knuuttila 1989, 206.

220 Knuuttila 1992, 11.

simpiä oletuksiaan on, että huumorin ja koomisen yhdistelmään sisältyy mielihyvän ohella tiedon intressi. Knuuttila pohti myös arkitiedon ja teoreettisen tiedon vuorovaikutusta ja varsinkin sitä, että ne esitetään harmillisen usein toistensa vaihtoehtoina:

Kansanomaisen maailmankuvan piirissä teoreettisen tiedon, eli ”kirjatiedon” merkitys voidaan kiistää jyrkästi monestakin syystä, kuten esimerkiksi uskon vuoksi, tekemisen tietoon vedoten ja ryhmä- tai luokkaidentiteetin perusteella.²²¹

Kun Knuuttila kirjoittaa tutkimuksessaan kansanhuumorista ja kansanomaisuudesta, on tärkeää pohtia, mitä ne käsitteinä hänelle perimmältään merkitsevät ja kuinka minun tulisi omassa työssäni tätä terminologiaa tutkijana huomioida. Knuuttilan lähteet koostuvat suurelta osin ”isäntä ja renki” -kaskuista, joilla voi nähdä olevan paljon yhteistä omaan huumoriaineistooni, mitä tulee varsinkin sen vanhimpaan ja perinteisimpään osioon, Patruuna-kaskuihin ja -kerrontaan.²²² Työläisten kerronnassa patruunat ovat toki hierarkiassa ylhäällä ja aineistosta voi erottaa myös poliittis-ideologisia näkökulmia aiheeseen. Kuinka lähellä termi mentaliteetti on termiä luokka-identiteetti? Kuka kuuluu kansanhumorin kansaan? Onko kansa alempaa keskiluokkaa, työväenluokkaa vai alaluokkaa vai kaikkia niitä?

Antonio Gramscin ajatukset kansanperinteen toisin sanoen folkloren merkityksistä ovat mielestäni keskustelukelpoisia edelleen:

(...) 'Common sense' is the folklore of philosophy, and is always half-way between folklore properly speaking and the philosophy, science, and economics of the specialists. Common sense creates

221 Knuuttila 1992, 13.

222 Knuuttilan tutkimusaineisto on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmista. Tutkimusaineiston vanhimmat kaskut ovat 1800-luvun puolivälistä ja uusimmat 1970-luvulta.

the folklore of the future, that is as a relatively rigid phase of popular knowledge at a given place and time.²²³

Kirjassa *Selections of Cultural Writings* Gramscin näkemykset folkloren käyttökelpoisuudesta ja hedelmällisyydestä ”maailman ymmärtämiseksi” (*conception of the world*) tulevat selkeästi esiin.²²⁴

Väheksymättä folkloren rakenteellisia-teoreettisia tutkimussuuntauksia omalla sarallaan Gramsci korostaa:

(...) Folklore should instead be studied as a ‘conception of the world and life’ implicit to a large extent in determinate (in time and space) strata of society and in opposition (also for the most part implicit, mechanical and objective) to ‘official’ conceptions of the world (or in a broader sense, the conceptions of the cultured parts of historically determinate societies) that have succeeded one another in the historical process. (Hence the strict relationship between folklore and ‘common sense’, which is philosophical folklore.).²²⁵

Knuuttila ei mainitse väitöskirjassaan Antonio Gramscin ajatuksia teoreettisen tiedon ja tekemisen tiedon, sekä folkloren ja filosofian yhteensulautuneisuuden luonteesta, mutta Ulla-Maija Peltonen tuo folkloristiikan alaan lukeutuvassa väitöstutkimuksessaan Gramscin ajatuksia esiin Luigi Lombardi-Satrianin tutkimuksen innoittamana.²²⁶ Lombardi-Satrianin tutkimusmateriaalia ovat olleet esimerkiksi sananlaskut, joissa tuodaan esiin lain vääryys, kun kuitenkin maailmanjärjestys on saatu annettuna.²²⁷ Hänen tutkimustaan kiistämisen kulttuurista ovat hyödyntäneet sittemmin monet folkloristit, jotka ovat erityisesti tutkineet

223 Gramsci 1985, 326.

224 Gramsci 1991, 188.

225 Gramsci 1991, 194

226 Peltonen 1996, 21.

227 Lombardi-Satriani 1974, 1–2, 99–121.

sananeläji Suomessa.²²⁸ Seppo Knuuttila huomauttaakin, että tunnetuimpia sananeläji ovat hierarkiassa ylempiarvoisten puolelle asettuvat, kun taas vallitsevaa järjestystä kritisoiivat ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

Kirsti Salmi-Niklander tuo esiin terveen järjen, toisin sanoen arkiymmärryksen, poliittista radikalisoitumista tutkineen Michel Vovellen työssä, joka puolestaan on siteerannut Louis Althusserin määritelmää aiheesta: ”(...) Arkikielessä ideologialla ymmärretään kuitenkin ”organisoiuia ja polarisoiuia muotoiluia” vastaakohtana ”terveelle järjelle”.²²⁹ Salmi-Niklander toteaaakin:

Mentaliteetti-käsitteen käyttäjistä monet ovat halunneet sanoutua irti ideologia-käsitteen marxilaisista latauksista. Mentaliteettien alue on kuitenkin laajempi kuin ideologian: mentaaliset ilmiöt eivät ole selkeästi muotoiluia, ne voivat vaikuttaa merkitykseltömitä tai ne kuuluvat tiedostamattomaan motivaatioon.²³⁰

Ei voi olla olemassa yhtä ainoaa ideologista tai uskonnollista ymmärrystä ja tulkintaa maailmasta. Tämä lienee selvää. Yhteisössä ei voi olla myöskään yhtä mentaliteettia, vaikka nähtäisiin mentaliteetin koostuvan erilaisista rakenteista. Yhteisössä voi olla yhteisiä mentaliteettirakenteita, jotka muuttuvat paikoin hitaasti, vaikka yhteiskunta ympärillä muuttuisikin nopeasti. Tästä syystä käsite ilmaistaan monikossa.²³¹ Mistä muutos tai staattisuus mentaliteeteissa johtuu? Gramscin tavoin Seppo Knuuttila esittää, että folklore, erityisesti myyttien historia auttaa hahmottamaan mentaliteetteja ja kansanomaista maailmankuvaa. Knuuttila tähdentää sen kykyä ylittää historiallisia murroksia ja periodisointien keinotekoisia katkoksia.²³² Tästä on selvä tie takaisin muistitietotutkimuskirjallisuuden klassikoihin ”The Myths We

228 Apo 1995, Knuuttila 1992, Stark 2011.

229 Salmi-Niklander 2004, 48, viite Michel Vovelle 1990, 2–4. Viittaa: Althusser 1984. Ideologiset valtakoneistot.

230 Salmi-Niklander 2004, 48, viite Vovelle 1990, 8.

231 Knuuttila 1991, 263.

232 Knuuttila 1994, 59.

Live by”-artikkelikokoelmaan, jossa Paul Thompson ja Raphael Samuel tuovat esiin paitsi mentaliteetteja, myös kerronnantutkimusta muistitietotutkimuksen näkökulmasta tarkastellen.²³³

Tutkimastaan kaskuperinteestä Knuuttila käyttää ilmausta *kansanhuumori*. Knuuttila tutkii kansanomaista maailmankuvaa kaskujen kautta. ”Kansa” määrittää laajimmin tulkittuna piiriinsä suuren joukon ihmisiä. Knuuttilan tutkimat, Suomesta eri vuosikymmeninä keräyksin saadut kaskut ovat tallennettuina Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Oma aineistoni koostuu ainoastaan Tikkakosken tehtaalaisten perinteestä. Se rajautuu paikallisyhteisön työläisten elämäntavan ja mentaliteetin tutkimukseen.

Ranskalaissosiologi Pierre Bourdieun käsite ”*habitus*”²³⁴ tarkoittaa elämäntapa-kulttuuria. Se on yhteisöllinen ja jatkuva ”elämäntapaolemus”. Brittiläisen sosiologi Paul Willisin työväenkulttuuri-käsite taas sisältää automaattisesti työväen yhteisöllisen elämäntapakulttuurin.²³⁵ Bourdieu määrittää hyvän maun mukaisen tekemisen tai elämäntapakulttuurin (luokkahabituksen) yhteisön ”välttämättömänä” tai ”väistämättömänä” (minkä taas määräävät esimerkiksi taloudelliset resurssit) tapana toimia ja elää, tehdään ihailtavaksi, jotta siitä voi kokea ylpeyttä – yhdessä.²³⁶ Tällaisena voidaan tutkimuksessani nähdä esimerkiksi seksuaalinen huumori tai pilailu työpaikalla, veltoilu tehtaassa urakoiden säännöstelemiseksi ja samalla uhman osoittamiseksi vanhempien ja esivanhempien nöyryyttä ja nöyryytystä kohtaan, tai ”raskas työ vaatii raskaat hovit” -elämäntavan.

Sosiaalihistorioitsija Matti Pelttonen on tulkinut *Matala katse* -tutkimuksessaan Joel Lehtosen *Putkinotko* -romaanin Juutas Käkriäisen näennäistä veltoilua luokkakulttuurin omaisena toimintatapana.²³⁷ Käkriäinen ei ole yhtä köyhä kuin moni muu

233 Samuel & Thompson (eds.) 1990.

234 Bourdieu 1984, 169–175.

235 Willis 1977 171–179; myös 1979, 185–198.

236 Bourdieu 1984, 90.

237 Pelttonen 1992, 122–125.

savolainen vuokraviljelijä, ja hänen perunamaitaan suorastaan ihaillaan. Kuitenkin jauhosäkin kantaminen tupaan tapahtuu niin hitaasti, että leipä ehtii loppua torpasta. Peltonen kirjoittaa Käkriäisen olevan hyvä työmies oletuksista huolimatta. Torpan korjaamisen jättämisellä on symbolinen merkitys kulttuurin tulokinnassa. Se ei merkitse laiskuutta, vaan esittää laiskuutta ironian muodossa.²³⁸

Tutkimusta varten ei riitä, että osaan entisen yhteisöni kielen ja tunnen sen toimintatavat. Kun teen siitä tutkimusta ja kun analysoin sitä, mentaliteettien tutkimus on tärkeä teoreettinen viitekehys, sillä se valottaa monitieteisesti tutkimani yhteisön elämäntapakulttuuria.

4. Kerronnan tutkimus

Kerronta määrittänyt haastattelutilanteessa osin haastattelijan kysymysten valinnasta, tehtävänannosta, yhdessä sovituista asioista ja haastattelun kulusta. Ennakko-odotukset, sekä haastateltavan ja haastattelijan välinen vuorovaikutus vaikuttavat kertojaan ja kerrontatapaan, joskus jopa tarinan juoneen. Edellä mainitut seikat ovat keskeisessä asemassa muistitietotutkimuksessa. Määritän työssäni tarkastelutapani muistitietotutkimuksen näkökulmasta, ja käytän muita kerronnantutkimuksen suuntauksia tukena ja vertailukohteena.

Kerronnan rakenteita, sekä lajityyppejä eli genrejä korostava ja analysoiva tutkimustapa on laaja, ja suomalaisessa folkloristikkassa sillä on pitkä perinne. Folkloristi Lauri Honko on kirjoittanut lajityyppianalyysiä koskevassa artikkelissaan seuraavasti 1988:

Lajiteoriaan kielteisesti suhtautuvat tutkijat ovat loppujen lopuksi harvinaisuuksia perinteentutkimuksessa. Valtaosa folkloristeista jäsentää todellisuuden kuvansa hyväksymällä ajatuksen suullisesta perinteestä, joka jäsentyy lajeiksi ja lajijärjestelmiksi. Tämä

²³⁸ Peltonen 1992, 120–122.

on yksi folkloristiikan keskeisistä paradigmoista, joka jatkuvasti tarjoaa tutkimusmalleja ja ongelmien ratkaisuja. Viimeaikainen lajiteoreettinen keskustelu sisältää siinä määrin innovatiivisia ja kriittisiä aineksia, että voidaan puhua tuotteliaasta ja elinkykyisestä paradigmasta.²³⁹

Vaikka tutkin muistelukerrontaa, siinä ilmenevää huumoria sekä sen esiintuomaa pilailua sekä muuta perinnettä ja kulttuuria paikallisyhteisössä, en silti ryhdy erittelemään genrejä. Honko toteaa lajityyppien rajojen olevan häilyvät, mutta korostaa niiden tärkeyttä siitä huolimatta. Näen tehtaalaisten kerronnassa elementtejä esimerkiksi kansansaduista, kaskuista ja sananlaskuista, mutta en näe mielekkääksi perinnelajianalyysiä, vaan pyrin osoittamaan tällä työllä kerronnantutkimuksen muita ulottuvuuksia. Ymmärrän, että kerronnantutkimuksessa lajityyppien nimeäminen ja niiden terminologinen analysointi on tärkeää, mikäli tutkimuskysymykset sitä edellyttävät. Folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøj allekirjoittaa samana vuonna ilmestyneessä tutkimuksessaan myös Hongon jo aiemmassa tutkimuksessa mainitseman lajityyppien limittäisyyden, ja jatkaa: "(...) Folkloren lajien määrittely ja nimeäminen taas on välttämätöntä, jotta tutkijat voisivat kommunikoida keskenään."²⁴⁰

Kaivola-Bregenhøj'n tutkimus sysmäläisen suntion, Juha Oksasen kerronnasta on mielestäni mielenkiintoinen tutkimus kerronan elementeistä ja yksityiskohdista. En silti voi olla pohtimatta, kenelle lajityyppitutkimus on ensisijaisesti suunnattu ja mikä on ollut perinteen keruun tavoite kentälle lähtiessä. Tutkijan työ on toki ilmaisutapoja, kommunikointia ja keskustelua muiden tutkijoiden kanssa, mutta mielestäni on tärkeää, että myös folkloristiikkaan perehtymätön, varsinkin tutkimuksen kohteena oleva ihminen ja tutkittavan yhteisön jäsen pystyy lukemaan ja ymmärtämään itseään ja yhteisöään koskevaa tutkimusta. Tutkimuksen

239 Honko 1988, 99–123.

240 Vrt. Kaivola-Bregenhøj 1988, 80. Kirjoittaja neuvoa suluissa vertaamaan sanomaansa Bengt Af Klintbergin genresysteemiä koskevaan tekstiin vuodelta 1981, 75. red. Gun Herranen.

kohteena olevien ihmisten on tärkeää ymmärtää tutkijayhteisön keskinäinen keskustelu ja tutkimuksen päämäärät. Kyseisessä tutkimuksessa Kaivola-Bregenhøj keskusteli Juho Oksasen ja tämän tyttären kanssa tarkkaan tutkimuksestaan ja sen tavoitteista ja toteaa kaiken tapahtuneen yhteisymmärryksessä ja keskinäisessä kunnioituksessa. Oksasen tytär mainitsee tutkijalle myöhemmin Oksasen nauttineen keskusteluista ”oppineiden kanssa”.²⁴¹ Tämä kommentti osui silmiini ja jäi mietityttämään. Omasta positios-tani tarkasteltuna tulkitsisin tämän ensinäkemältäni pieneksi iro-nian piikiksi Oksasilta tietäen että Juho Oksanen oli Keski-Suo-messa arvostettu henkilö yhteisössään. Omasta näkökulmastani Oksanen itse oli tässä se oppinut ja häneltä oltiin saamassa tietoa ja oppimassa uutta.

En tarkoita tällä, että Oksanen olisi tuntenut olevansa haas-tattelutilanteessa alempiarvoinen – kommenttikin on tyttären kirjoittama. Päinvastoin haastattelijoiden oppineisuuden esiin tuominen vaikuttaa olevan kohteliaisuus. Korostan tässä tutki-jan omaa tulkintaa ja sitä, kuinka erilaiset lähtökohdat ja pienet nyanssit voivat vaikuttaa subjektiiviseen tulkintaan ja tutkimuk-sen lopputulokseen. Tutkimuksesta välittyy Oksasen omanarvon tunto ja ylpeys kertojana. Haastattelutilanteessa Kaivola-Bregenhøj edustaa reilun avoimesti akateemista tutkijaa, Oksanen taas arvostettua kertojaa. Tämä viesti välittyy vaivattomasti myös lukijalle.

Toivon ja uskon tasa-arvoisuutta korostavan vuorovaikutuk-sen lisääntyneen ja edelleen lisääntyvän tutkijan ja tutkittavan välillä paitsi kentällä myös analyysitulkinnoissa. Folkloren tutki-muksen avoin vuorovaikutus tutkijan ja muistitiedon luovuttajan välillä edistää tutkimuksellisia päämääriä esimerkiksi internetin suoman tasavertaisuuden avulla.

Pidän toisin sanoen omassa tutkimuksessani toisarvoisena sitä, sisältääkö kerronta kaskuja (etic), vitsejä vai sutkauksia. Tunnistan ja huomioin ne, mutta en tule analysoimaan niitä lajeina. Kertojat itse määrittävät kerrontansa yleisesti ottaen ”jutuiksi ja puhumiseksi” (emic). Osa kertojista on sitä mieltä,

241 Kaivola-Bregenhøj 1988, 65.

että yhteiskuntaluokkia ei ole enää olemassa – silti pyrin selvittämään kerronnassa yhteiskuntaluokkien ilmenemistä ja pidän sitä tärkeämpänä kuin perinnelajianalyysiä. Työni ei anna kertojalle täyttä vapautta määritellä ja analysoida itseään, vaan olen tehnyt tutkimuksellisia valintoja ja ottanut kerrontaan tulkitsijan roolin.

Koska tutkimusprosessi on kommunikointia muiden ihmisten kanssa, on operoitava käsitteillä, toisin sanoen ajattelun sovituilla merkityssisällöillä. Käsitteet määrittävät ja avaavat ymmärrettäviksi tutkittavia asioita. Kaikessa kommunikoinnissa, muistelussa, kerronnassa, myös arkipuheessa on ilmauksia, jotka on mahdollista käsitteellistää. Folkloristi Satu Apon tutkimissa hämäläisissä ihmesaduissa 1900-luvun alkupuolelta on kerronnassa ilmauksia, jotka ovat lähellä esimerkiksi sosiologi Matti Kortteisen 1970-luvulla haastattelemien metallityöläisten ilmauksia tai folkloristi Jyrki Pöysän tutkimien tukkijätkien ilmauksia 1950-luvulta. On tärkeää ymmärtää, että kaikki ilmaukset ja käsitteet ovat kulttuuriinsa sidottuja, ja myös niiden merkitysten ymmärtäminen vaihtelee eri kulttuureissa. Kieli toimii myös vallankäytön välineenä. Akateeminen kieli on usein teollisuustyöläiselle tuntematonta ja sisältää ilmauksia, joita on mahdotonta tulkita ilman akateemisen kielen ja kulttuurin tuntemista – sama sääntö pätee toisin päin. Tätä vallankäyttöä puolin ja toisin avaam esimerkein tehtaalaisten yhteisöllistä perinnettä analysoivassa luvussa.

Millä tavalla erilaiset folkloristiikan tutkimukselliset painotukset ja erilaiset käsitykset vaikuttavat kertomuksen analysointiin ja tulkintaan? Anna-Leena Siikala pohtii perinnelajianalyttisessä tutkimuksessaan kansankertojista kertojien tavoitteita ja kertomusten merkitystä.²⁴² Vastaava tavoite on ollut myös Kaarina Koskella, joka tutki suomalaista uskomusperinnettä.²⁴³ Kuten todettu, tutkijat ovat yksimielisiä siitä, että lajit eivät jakaudu yksiselitteisesti ideaalityyppeihin, vaan ne sekoittuvat keskenään. Eri lajityyppien määrittely tutkimuksessa tapahtuu ensisijaisesti

242 Siikala 1984, 32, 219.

243 Koski 2011, 44.

tutkijan kokoamasta tutkimusaineistosta. Eri perinnelajeja analysoimalla pyritään selittämään kertojan tulkintaa ja suhdetta maailmaan ja todellisuuteen. Myös kertojien maailmankuvaa ja mentaliteetteja on mahdollista hahmottaa aineistosta rakenteiden ja lajityyppien analyysillä. Sosiaalinen kontrolli ja hierarkia näyttäytyvät parhaiten ryhmähaastattelutilanteissa, joista Siikala mainitsee tutkimuksessaan Pekka Laaksosen haastattelukokeilut samalta keruujaksolta, josta Siikalan aineisto on peräisin.²⁴⁴ Olin kaivannut niitä myös Siikalan tutkimukseen.

Itse katson omassa tutkimuksessani keskeiseksi kertojan yhteiskuntaluokan, sosiaalisen ja sukupuolen aseman pohdiskelun – erityisesti kertojan omasta näkökulmasta, kerronnasta ja tulkinnoista.

Toisena ongelmana perinnelajianalyttisessä tutkimuksessa näen taustan eri perinnelajeihin perustuvasta aineiston arkistoluokituksesta. Aikaisemmin monet perinnekeruut luotiin korostamaan kerronnan lajityyppejä lähtökohtaisesti, jolloin kertojan omat mahdolliset luokitukset ja painotukset ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Myös eettiset kysymykset kentällä ja itse kerronnan tutkimuksessa ovat jääneet taka-alalle aiempina vuosikymmeninä. Lajityyppien nimeäminen on kuitenkin arkistossa tärkeää, jotta eri aineistot olisivat helposti löydettävissä.

Perinteen kerääjien tutkimustavasta kertoo tunnettu pilakuva Shaunna L. Scottin kirjassa *Two sides to everything*.²⁴⁵ Siinä stereotyyppisesti piirretty alkuasukasmies on vahdissa talonsa ikkunassa ja nähdessään tutkijaseurueen astelevan tiellä taloa kohti, mies huutaa kaikille ”*Antropologeja! Antropologeja!*” Tämän kuullessaan kyläläiset keräävät juoksujalkaa televisiot, puhelimet ja levysoittimet piiloon. Haastateltavat ja tutkittavan yhteisön jäsenet ovat pyrkineet luomaan perinteenkerääjiä varten mahdollisimman ”autenttisen ympäristön” miellyttääkseen tutkijoita. Esimerkki on kärjistetty, mutta herättää minut ja varmasti monen muunkin kerronnan tutkijan ajattelemaan oman tutki-

244 Siikala 1984, 231.

245 Scott 1995, XV.

muksensa tavoitteita. Kertooko kertoja kirjallisessa keruussa tai suullisessa haastattelussa minulle sovitusta aiheesta sitä, minkä itse kokee tärkeäksi, vai ohjaako hänen haluaan tarpeettoman paljon tutkijan, siis minun mahdollinen toiveeni tai jopa kirjallisesti annettu tai ääneen lausuttu neuvo. Kuljettavatko minun ohjailuni tutkimusta väärään suuntaan vain siksi, että tutkijana koen itse asian oleellisen tärkeäksi tietämättä tai ymmärtämättä paremmasta? Tämä on paradoksi. Yhtä hyvin ymmärtämätön kysymyksenasetteluni ja haastateltavan diskurssi tästä aiheesta saattaa osoittautuakin hyväksi haastattelutilanteessa sattuman kautta.

Tutkimuksessa *Return to Culture* Anna-Leena Siikala ja Jukka Siikala tuovat esiin ajatuksen siitä, että ”kaikki diskurssi ei ole samanarvoista”. Tämä pitää paikkansa myös omassa aineistossani.²⁴⁶ Tarinoihin ja juttuihin sisältyvä merkityspotentialiaali vaihtelee suuresti, ja jos kertojan taitoa arvioidaan kertojana, on yhteisössäni selvää, että hyviä kertojia osataan suositella, ja hyvin usein suositellut kertojat ovat yksimielisesti samoja: he, jotka tietävät tehtaan historiasta laajasti yksityiskohtaista tietoa, ja he jotka osaavat matkia tehtaan ”erikoisia persoonia” parhaiten. Tehtaalaiset jaottelivat kertojia siis erikoisosaamisen mukaan, joka on samankaltaista kuin esimerkiksi Siikaloiden tutkimassa kaukaisen Tyynen valtameren saaren asukkaiden yhteisössä. Toisaalta omassa tutkimuksessani myös kentälle lähtiessäni kysyin tehtaalaisilta ihmisiä, jotka olisivat halukkaita kertojia, epäonnistuttuani ensin kirjeitse lähestyessäni. On selvää, että kysymykseni on ohjannut ihmisiä neuvomaan minulle yhteisön innokkaimmat kertojat.

On tärkeää pitää mielessä, että joskus kerronnan merkityspotentialiaali saattaa jäädä tutkijalta huomaamatta, jos ei tunne kontekstia tai taustaa. Vielä tärkeämpää: jos luulee ymmärtäneensä tai tuntevansa kontekstin, tekee mahdollisesti virhearvioinnin sen vuoksi, kuten minulle kävi ensimmäisellä kenttätömatkalla, kun en ymmärtänyt politiittisten näkemysten merkitystä järjestellessäni ryhmähaastattelua epäonnisesti. Virhearvioinnin

246 Siikala & Siikala 2005, 52.

mahdollisuutta on hyvä pohtia itsereflektointina, kuten kerroin aluvuossa *Haastattelut ja haastateltavat*. Olen asunut lapsuuteni yhteisön ulkopuolella yli 20 vuotta ja aikuistunut keski-ikäiseksi. Tulkintatapani on muuttunut lapsena ja nuorena muodostetuista merkityksistä ja nyt merkityspotentiaali saattaa monen tarinan kohdalla olla minulle erilainen kuin kertojille ja muille kuulijoille tai lukijoille. Myös tutkijana tulkintatavat ja positiot muuttuvat ajan myötä. Perinteen koherenssi²⁴⁷ on minulle tuttu, koska olen itse yhteisön entinen jäsen, ja siten perinnettä tulkitseva ja sosiaalinen välittäjä. Haastattelut ovat minulle ennen kaikkea viestintätilanne: kohtaamisia ihmisten kanssa. Tämän ulottuvuuden haluan tuoda esiin myös tutkimuksessani.

Työni narratiivisuusnäkökulmaa ohjaa omakohtainen kokemus. Alessandro Portelli on todennut, että usein haastateltava saattaa sanoa haastattelun alussa: ”Ei minulla mitään erityistä kerrottavaa ole” tai ”mitä sinä haluat minun puhuvan?” Kun tilannetta ohjaa alkuasetelma, jonka mukaan haastattelija on se, joka määrittää kerrontaa ja kertoja on se, joka sanoo mitä odotetaan sanovan, se vaikuttaa myös tutkimuksen suuntaan. Onneksi se on seikka, johon haastattelija voi vaikuttaa haastattelutilanteessa antamalla kertojan kertoa, mitä hänellä on itsellään sanottavana, vaikka se tuntuisi sillä hetkellä menevän asian vierestä.²⁴⁸ Analyysivaiheessa sivuraide saattaa osoittautua arvaamattoman arvokkaaksi.

Kerronnan tutkimuksen metodiset ja teoreettiset painotukset luovat hedelmällistä poikkimetodista ja -tieteellistä keskustelua tutkittavista aiheista ja innostavat uusia tutkijoita aiempaa rakentavampaan tutkimustyöhön. 2000-luvulla kehitellyn *narrative* -termin alakäsitteet ovat esimerkiksi *macro* ja *master narrative*, sekä *counter narrative* -käsitteet. En käytä tutkimukseni analyysissä niitä, mutta on tärkeää tuntea ne ja niiden käyttöyhteydet. Sosiologi Molly Andrews on käyttänyt käsitettä *macro narrative*,

247 Perinteestä tekstuaalisena ja sen laadusta koherenssina eli tiiviinä ja yhtenäisenä näkemyksenä Hanks 1989, 96.

248 Portelli 1998, 28–32.

jonka voisi kääntää ”suureksi tai vallitsevaksi kertomukseksi”.²⁴⁹ Michael Bamberg ja Alexandra Georgakopoulou nostavat kysymyksen puhujien positioinnista haastattelutilanteessa. Analyysissä tutkija pohtii ensin kertojien suhdetta tarinaan, seuraavaksi suhdetta toisiin kertoihin ja lopuksi kertojan omaa suhteuttamista itseensä ja toisiinsa *mallikertomuksien*, eli *master narrativen* valossa.²⁵⁰ Bambergin mallin pohjalta folkloristi Ulla Savolainen käyttää käsitteitä *master narrative* (hallitseva kertomus) ja *counter narrative* (vastakertomus)analysoidessaan arvolutautuneita kulttuurisia kategorioita. Savolainen huomauttaa, että hallitseva kertomus on aina toteutumaton, abstraktinen ja yksilöllisesti tulkittavissa. Se ei vastaa enemmistön näkemystä. Vastakertomus ei kuitenkaan välttämättä kiistä hallitsevaa kertomusta, vaan pikemminkin suhteutuu vastakertomukseen joskus myös sitä vahvistaen.²⁵¹ On tärkeää ymmärtää logiikka, jota seuraten vastakertomus voi hallitsevaan kertomukseen vedotessaan vahvistaa tätä entisestään. Tämä selittää osaltaan myös yhteistä vaikenemista perinneyhteisössä.

Oman tutkimukseni kannalta mielenkiintoisinta ja hedelmällisintä on *suuren kertomuksen ja pienen kertomuksen* jännite ja vuorovaikutus. Oma asemani puoliksi vielä kulttuurini sisällä elävänä ihmisenä korostuu näissä vuorovaikutustilanteissa, ja joudun ajoittain haastattelutilanteissa pienten kertomusten viitteelliseen maailmaan, mikäli en ole tarkkana. Pienet kertomukset ovat Bambergin ja Georgakopouloun mukaan tarinoita, jotka tunnetaan niin hyvin, että niihin vain viitataan arkipuheessa.²⁵² Ne ovat usein vähintään yhtä tärkeitä kuin suuret kertomukset, mutta saattavat jäädä huomiotta viitteellisyysden vuoksi.²⁵³ Viit-

249 Andrews 2004, 148–176. *Macro narrative* -käsitteestä apartheid-politiikasta kärsineiden kerronnassa.

250 Bamberg & Georgakopoulou, 2008, 377–396; Michael Bamberg 2004, 351–371.

251 Savolainen 2015, 62, 91.

252 Bamberg & Georgakopoulou, 2008, 377–396; Michael Bamberg 2004, 351–371. Salmi-Niklander 2009 analysoi tätä myös.

253 Heimo 2010, 54–55; Abrams 2005, 78.

teellisen kommunikoinnin, jota käsittelin jo kenttätöitä koskevassa luvussa, ongelma ei välttämättä ole ainoastaan haastateltajan ja haastateltavien välillä, vaan sitä ilmenee myös haastateltavilla keskenään. Kertomuksesta on aina olemassa monta versiota, mutta kertojat olettavat jakavansa saman tiedon keskustellessaan. Kun kerrontaa analysoidaan eksplikoidusti, toisin sanoen viittaukset selitetään selvästi ja yksityiskohtaisesti, saattaa asian yllättävä merkitys paljastua. Pieni kertomus on kuljettanut mukanaan ehkä vuosikymmenien ajan toisistaan hyvin paljon poikkeavia käsityksiä samasta kertomuksesta.

Pienten kertomusten analysointi aineistostani tuo myös tehokkaasti esiin kertojien ideologioita, identiteettejä ja mentaliteetteja. Siitäkin huolimatta että pienissä kertomuksissa on eroja, jo pelkästään se, että kertojat niin vahvasti uskovat jakavansa saman kertomuksen, antaa syytä olettaa, että he jakavat yhteisesti jotain tärkeää.²⁵⁴

5. Huumorin tutkimus

Huumori käsitteenä ja merkityksinä

Huumori käsitteenä liittyy varhaisiin länsimaisiin fysiologian teorioihin, joissa ihmisen neljän temperamenttiluokituksen nähtiin määrittävän erilaisten ruumiin nesteiden hallitsevuuden mukaan.²⁵⁵ Latinan kielessä sana ”humor” tarkoittaa kosteutta ja nestettä. Musta sappi, keltainen sappi, lima ja veri määrittivät termit: melankolinen, koleerinen, flegmaattinen ja sangviininen. Nestetasapainon nähtiin olevan huumorin kannalta oleellista.

Huumorin käsite ja sen merkitykset ovat nykyäänkin vaikeasti hahmotettavissa. Folkloristiikassa sitä on jäsennetty ja tutkittu eniten perinnelajianalyysin avulla, mutta Seppo Knuuttila toi 1990-luvulla siihen uudeksi ulottuvuudeksi mentaliteettien tut-

²⁵⁴ Vrt. Somers 1994.

²⁵⁵ Encyclopaedia Britannica: “Humour. Ancient Physiogy”. Katsottu 18.5. 2015: <http://global.britannica.com/topic/humor-ancient-physiology>.

kimuksen.²⁵⁶ Hyödynnän tutkimuksessani erityisesti näkemystä kahtiajaosta hallitsevaan (korkea-) kulttuuriin ja alisteisemmassa asemassa kehkeytyneeseen (kansan-) kulttuuriin. Seppo Knuuttila tuo tutkimuksissaan esiin tässä yhteydessä antropologiassa käytetyn käsiteparin ”suuri traditio” ja ”pieni traditio”, sekä vertaa tätä kirjallisuudentutkija Mihail Bahtinin käyttämään ajatukseen ”virallisesta” kulttuurista verrattuna kansanomaiseen ”naurukulttuuriin”.²⁵⁷

Folkloristiikassa on tutkittu paljon myyttejä ja mytologiaa. Maailman suuret mytologiat ovat keskenään yhtäläisiä, ja ihmiset pohjimmiltaan samanlaisia kaikkialla ja ovat olleet huolineen ja nauruineen samojen perusasioiden äärellä kautta historian – vai ovatko?

Suomessa rahvaan huumorikulttuuri on historian perspektiivistä tarkastellen ollut näkyvää ja kuuluvaa paitsi esimerkiksi arkisissa kaskuissa ja sutkautuksissa, myös kalevalamittaisessa runokulttuurissa. Rituaalinen huumori on ollut paikoin suoraa pilkkaa, mutta siitä loukkaantuminen ei ole sallittua, jos se täyttää kulttuurisesti hyväksyttävät kriteerit. Silloin kun pilkka esitetään runona tai muuna perinteenlajina yhteisön sisällä, on kyse esityksestä – taiteesta. Rituaalinen pilailu mahdollistaa myös epäkohtien kritisoinnin julkisesti toista osapuolta kohtaan. Kulttuuri on kuitenkin aina tunnettava, jotta pilailu toisen kustannuksella onnistuu. Rituaalien ja siten runojen luonteet vaihtelevat eri tilanteissa. Lotte Tarkan tutkimissa Vuokkiniemen kalevalamittaisissa runoissa saatetaan pilkata rajusti vaikkapa kosiomiestä tai morsianehdokasta, mutta samanlaista huumoria ei voi viljellä häissä tai hautajaisissa.²⁵⁸

Mikä sitten on huumorin tai muun perinteen ”oikein tulkitsemista”? Vladimir Propp, yksi folkloristiikan klassikkotutkijoista, on tutkinut kansanperinteen huumoria ja naurua rituaalinäkö-

256 Knuuttila 1992, 92, 277.

257 Knuuttila 2008, 144–145. Julkaistu alun perin 1981. Kalevalaseuran vuosikirjassa 61.

258 Tarkka 2005, 214–215.

kulmasta.²⁵⁹ Proppin näkemyksen mukaan menneisyyden naurua ei perinteessä useinkaan ymmärretä oikein, sillä sen merkitykset ovat muuttuneet ajan saatossa. Propp analysoi naurun merkitystä sadussa ”Prinsessa joka ei nauranut” (Nesmejána), joka on yksi variaatio ”Sikopaimen” -sadusta tai ”Tuhma-Jussi” -sadusta.²⁶⁰ Tarinassa prinsessan vakavuus huolestuttaa kuningasta ja hän lupaa tyttärensä vaimoksi sille, joka saa tämän nauramaan. Naurun houkuttelevuus Proppin tutkimassa variaatiossa saattaa hyvinkin vastata hänen esittämänsä rinnastusta kreikan mytologiaan ja rituaaliseen nauruun. Olen Proppin kanssa osittain yhtä mieltä siitä, että nauru on myös muuttunut ajan saatossa ja ihmiset nauravat eri asioille nyt kuin ennen.²⁶¹ Proppin väite on kuitenkin liian jyrkkä. Emme voi tietää tarkalleen, mille tarinassa on naurettu. En kykene tulkitsemaan edes oman lapsuuteni paikallisyhteisön huumorikerrontaa varmuudella siitä, mille kerrontatilanteessa tarkalleen ottaen nauretaan. Kertomus, kerronnan aika, paikka ja tilanteet vaihtelevat – samoin kertojat ja yleisöt vaihtuvat. Kaikki nämä vaikuttavat kertojan tyyliin ja kuulijoiden kulloiseenkin tulkintaan ja merkityksiin.

Huumoria tarkastellessa on ollut ja on edelleenkin syytä pohtia tulkintaa tieteenfilosofiasta käsin, jotta näkökulmat laajenisivat ja tuottaisivat uusia tulkintatapoja. On silti selvää, että filosofikin, kuten huumoria tutkinut Henri Bergson, päätyy pohdinnan jälkeen takaisin perusolettamukseen: huumori perustuu kommunikatioon ja toimii sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.²⁶² Huumoria voi tulkita kerronnan rakenteen näkökulmista, sillä huumori perustuu suurelta osin kieleen ja on siksi ollut erityisesti kielitieteilijöiden, kuten Viktor Raskinin ja Salvatore Attardon tutkimusten kohteena.²⁶³ Psykologit ja erityisesti sosiaalipsykologit ovat perehtyneet niin ikään huumorin merkityksiin. Sigmund

259 Propp 1997.

260 Alho 1988, 11–22 on myös käsitellyt Proppin tulkintaa.

261 Propp 1997, 127.

262 Esim. Bergson 1994, 10.

263 Attardo & Raskin 1991, 293–347.

Freud tutki huumoria psykoanalyttisesti 1900-luvun alkuvuosina.²⁶⁴ Freudilainen huumoritulkinta pohjautuu huojennukseen. Freud asetti näkemyksissään piilotetun seksuaalisuuden ja aggressiivisuuden pidättämisen tilaan, jonka huumori ja nauraminen voi laukaista ja huojentaa. Freudin tulkintaa huumorista seksuaalisuuden näkökulmasta on hyödynnetty myöhemmässä huumoritutkimuksessa paljon, vaikka tutkimus ei muuten pohjautuisi psykoanalyttiseen lähestymistapaan.

Folkloristi Alan Dundes on kuitenkin hyödyntänyt juuri freudilaista psykoanalyttistä huumoritutkimuksen lähestymistapaa.²⁶⁵ Psykoanalyttisissä, freudilaisuutta korostavissa suuntauksissa on nähty ongelmallisena länsimaalaista ja erityisesti eurooppalaista ylemmyyttä korostava perinteen tulkinta. Dundes pyrkii vastaamaan kritiikkiin muistuttamalla, että Freud oli aikansa kasvatti, joka teki työtään itseään ympäröivän maailman kontekstissa.²⁶⁶ Dundesin muistutus ei ole turha. On nähtävä, että kaikki vanha folkloristinen ja antropologinen tutkimus pohjautuu ainakin jossain määrin länsimaisen ”sivistyksen” korostamiseen ja asioiden tarkastelemiseen tästä näkökulmasta. Tämä leimaa myös huumoritutkimusta.

Viktor Raskin tuo esiin huumorin kielitieteellisestä merkityksestä, semantiikasta ajatuksen huumorin monimielisyydestä: ”toisesta merkityksestä”. Raskin on kehittänyt kielitieteen ontologista, perimmäistä olemusta analysoivaa teoriaansa yhdessä muiden kielitieteilijöiden kanssa. Teoria perustuu ajatukseen ilmaista asia ”toisin sanoin” tai ”sanomatta jättäen”, ei odotetuimmalla tavalla, jolloin ilmaisu saa myös toisen merkityksen.²⁶⁷ Antropologi Mahadev Apte nostaa tutkimuksissaan esiin ”toisen merkityksen” yhtenä tärkeimmistä avaimista huumorin analysointiin.²⁶⁸ Seppo Knuuttila on käsitellyt sanomatta jättämistä toisin

264 Freud 1905.

265 Näistä viimeisin Dundes 2003.

266 Dundes 2003, 7–8.

267 Raskin 2008, 5–13.

268 Apte 1985; 1987, 27–41.

sanoen nonkommunikaatiota kulttuurien ja perinteen tutkimuksen näkökulmasta.²⁶⁹ Huumorin ymmärtäminen ”rivien välistä” tai sen ymmärtäminen esittäjän toivomalla tavalla on kulttuurisidonnaista, ja usein silloinkin viestit saattavat löytää vääränlaisen tulkinnan. Hiljaisuudella tai nonkommunikaatiolla voi vastuun viestin tulkinnasta siirtää suoraan toisaalle.

Huumorin tutkijat ovat viitanneet toisiinsa eniten kuitenkin kolmijaosta, jossa huumorin ilmenemistilanteet esitetään johduttavaksi inkongruenssista eli yhteensopimattomuudesta, ylemmydestä, sekä jo mainitusta huojennuksesta. Suomalaisista tutkijoista Knuuttila on käsitellyt jakoa esimerkiksi *Kansanhuumorin mieli* -tutkimuksessaan²⁷⁰ ja esitellyt näkemystään erityisesti inkongruenssista jo artikkelissaan *Huumorin teoriat ja koomisen käytäntö*.²⁷¹ Kolmijako on mahdollisesti esitetty ensimmäisen kerran vuonna 1951 D. H. Monron tutkimuksessa.²⁷² Perimmäisenä ajatuksena myös näissä käyttäytymistieteisiin ja fysiologiaan perustuvissa teoreettisissa suuntauksissa on osoittaa ihmisten kokemusten yhtäläisyyksiä ja eroja koomisiksi tulkittuihin tärinöihin, kaskuihin tai pilailuun.

Huojennusteoriat käsittelevät ihmisten tuntemuksia psykologisesti ja fysiologisesti huumorin kokemisessa ja naurussa.²⁷³ Inkongruenssiteoria tarkastelee huumorin tapahtumisen mekaanista triggeriä, ärsykettä.²⁷⁴ Seppo Knuuttila on käyttänyt tutkimuksessaan apuna antropologi Gregory Batesonin hahmoteoreettista mallia, jonka mukaan jokaisella kulttuurisella ilmaisulla on omaa eksplisiittistä (seikkaperäisesti, tarkkaan ja suoraan ilmaistua) muotoaan laajempi merkityskenttä, hahmo. Kun ilmiäsuksen muoto rikkoutuu koomisessa muodossa, siitä tulee para-

269 Knuuttila 2002, 119–150.

270 Knuuttila 1992, 104, 110, 133.

271 Knuuttila 1983, 28.

272 Monro 1951.

273 Knuuttila 1983, 22–23; Knuuttila 1992, 104; Raskin 1985, 38.

274 Bateson 1969, 159–165.

doksaallinen eli epälooginen ja järjenvastainen.²⁷⁵ Samaa mekaanista paradoksaalisuutta huumorin ilmentymisessä on tutkinut myös filosofi Henri Bergson.²⁷⁶

Naurun psykologia ja fysiologia voidaan sitoa myös biologiaan: Knuuttila on maininnut, että ainoa naurava eläin on ihminen.²⁷⁷ Jos tulkitsen oikein, hän tarkoittaa naurulla toteamuksessaan huumorintajuun perustuvaa naurua. Nykytutkimusten valossa näyttää siltä, että ainakin simpanssit nauravat koomisiksi koetuissa tilanteissa ja osaavat itse pilailla. Tutkimukset ovat kuitenkin kesken, ja tuloksista kiistellään.²⁷⁸

Folkloren ja huumorin tutkija Elliot Oring on tuonut tutkimukseen myös termin *tarkoituksenmukainen ristiriita* (*appropriate incongruity*). Tällä hän haluaa tuoda esiin tarkemmin, että kyse huumorin inkongruenssissa on tarkoituksellista. Oring myös vaatii tutkijoilta perusteellisempaa analyysiä itse huumorin merkityksistä, eikä ainoastaan ärsykkeistä.²⁷⁹

Ylemmyysteoria tulee mainitusta kolmijaosta lähimmäksi oman tutkimukseni ydintä. Myös Knuuttila näyttää ajattelevan suomalaisia kaskuja tutkittuaan, että ”isäntä ja renki” -kaskut antautuisivat hyvin helposti ylemmyys-tulkinnoille.²⁸⁰ Kulttuurien arvo- ja normijärjestelmät tulevat väistämättä esiin huumorissa, joka sivuaa aihepiiriltään hierarkioita.²⁸¹ Tasavertaisuutta on syytä pohtia tässä tutkimuksessa muistitietoaineistoista myös sukupuolen näkökulmasta, ei siksi että se tulisi ilmiselvästi esiin, vaan juuri siksi, että se ei tule. Huumorin ja esimerkiksi muistitiedossa kaskuperinteen voi nähdä yhtenä kerronnan lajina,

275 Knuuttila 1983, 28 viite Bateson 1969, 159–165.

276 Bergson 1994, 29.

277 Knuuttila 1983, 22; toteamus perustuu Anto Leikolan julkaisuun: Naurun biologiaa ja muita esseitä 1982. Porvoo, Helsinki, Keuruu.

278 Provine 2000, 75–97.

279 Oring 1992, Preface Chapter.

280 Knuuttila 1983, 25; 1992, 275.

281 Raskin 1985, 36–37.

genrenä. Kuitenkin huumori on myös muistitietoa, joka sekin voi lukeutua kerronnan genreihin.

6. Metodologista pohdintaa tutkijan paikantumisesta tutkimuskentällä

Autobiografinen etnografia ja autoetnografia

Ruotsalainen aatehistorioitsija Ronny Ambjörnsson kirjoittaa tutkimuksessaan tutkijaposiitiostaan ja omista lähtökohdistaan työväentutkijana. Hän taustoittaa autobiografisesti tutkimuksensa kertomalla seikkaperäisesti omasta perhetaustastaan ja havainnoistaan työläisyhteisössä Ruotsissa, sekä sukulaistensa työtehtävistä ja elämän kulusta.²⁸² Tutkimustietoon saakin syvyyttä ja painoarvoa taustoittamisesta ja tutkijan avoimuudesta.

Vaikka Ambjörnsson painottaa, että hänen tutkimuksensa ei ole tutkimus hänestä itsestään, se on kuitenkin väistämättä tulkintaa ainakin osin hänestä itsestään aivan samalla tavoin, kuin kertoja, joka kertoo tarinaa jostain, se on väistämättä myös kerrontaa hänestä itsestään.²⁸³ Pidän arvokkaana myös jo aiemmin mainitsemani Tarmo Koskisen vastaavaa lähestymistapaa tutkimusaiheeseensa. Hän tuo omat kokemuksensa ja oman elämänsä Tervakosken tehtaalaisena jo monen polven ajan osaksi työnsä tutkimusmetodia ja tulkintaa.²⁸⁴ Koskisen tutkijaposiitio vaikuttaa hänen tutkimuksensa suuntaan eikä hän peittele sitä, vaan tuo sen avoimesti esiin. Nyt on kuitenkin muistettava, että tutkija jättää aina jälkensä itsestään tutkimustyöhönsä tulkintansa kautta, vaikka tutkisi itselleen ennestään täysin vierasta yhteisöä. Alessandro Portelli huomauttaa muistitiedon *life-story*-kerronnasta, että on tärkeää huomioida tulkinnassa ja analyysissä painotukset: mikä muistitiedossa on enemmän kertojan

282 Ambjörnsson 1988, 9–24.

283 Abrams 2009, 32–52 (32).

284 Koskinen 1987, 8–9.

itsensä kronologista elämänhistoriaa ja mikä taas kerrontaa painottavaa muistitietoa.²⁸⁵ Pyrin tarkkailemaan omaa positiotani samasta lähestymiskulmasta.

Suuntauksen nimenä *autobiografisen etnografia* tekee omassa tutkimuksessani itsensä hieman tarpeettomaksi, sillä nykyinen etnografinen tutkimus sisällyttää lähtökohtaisestikin tutkijan oman positioinnin, reflektoinnin, eettisen pohdinnan ja oman roolin näkyväksi tekemisen.²⁸⁶ Terminä *autobiografia* viittaa omaelämäkertaan. Voin käyttää sitä korostamaan omaelämäkerrallista tutkijan rooliani osana tätä kirjoitettua tutkimustyötä.

Toinen vaihtoehtoinen, työtapaani sopiva termi on *autoetnografia*, joka myös korostaa tutkijan asemaa kentällä enemmän kuin havainnointi. Folkloristi Johanna Uotinen kirjoittaa, että autoetnografian suurin tutkimuksellinen etu on se, että se tarjoaa välineitä sellaisten aiheiden pohdintaan, joita on vaikeaa tai mahdotonta tutkia muilla metodeilla, kuten haastatteluilla tai havainnoinnilla. Se on arkisten, näkymättömiksi muuttuneiden toimintojen tutkimista.²⁸⁷ Se merkitsee työssäni sitä, että tutkimuksen keskiö siirtyy muista tutkittavan yhteisön jäsenistä paikoittain itseeni ja omiin näkemyksiini ja kokemuksiini yhteisössä.²⁸⁸ Itse-reflektointi on väistämättä osani tämän tutkimuksen kentällä.

Autoetnografisen tarkastelun kannalta on tärkeää ymmärtää, että omat havaintoni Tikkakosken tehdasyhteisön elämästä ovat omiani, mutta käsitykseni voivat olla muilta omaksuttuja, vaikka olettaisin kaikki omikseni. Sama koskee haastateltaviani. Suuri osa havainnoistani on kuultu tai nähty muiden korvin ja silmin. Kun olen lapsena kuullut tarinoita, tai kun minulle on selitetty ympäröivän maailmani tapahtumia, olen tehnyt kuulemastani havaintoja ja päätelmiä ja vähitellen unohtanut usein myös tietojeni alkulähteen. Äitini ja isoäitini havaintojen menneisyys on sekoittunut minun nykyisyyteeni ja päinvastoin. Elimme pie-

285 Abrams 2009, 40. Abrams siteraa myös Alessandro Portellia 1991, 18.

286 Esim. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto (toim.) 2014, 9; Adams & Holman Jones & Ellis 2015, 1–2.

287 Uotinen 2010.

288 Fingerroos & Jouhki 2014, 88–93.

nessä yhteisössämme ja puhuimme samoista asioista niin monta kertaa, ettemme aina muistaneet mikä asia oli tapahtunut kenellekin meistä.²⁸⁹ Muistitiedon erikoisominaisuus, subjektiivisuus ja joskus omien havaintojen epäloogisuus tuli konkreettisimmin esiin varsinkin vanhimman haastateltavani, isoäitini kohdalla. Viimeisimmässä haastattelussa yli 95-vuotias sokea isoäitini ei aina enää erottanut minua tyttärestään eli äidistäni. Haastattelutallenteesta käy ilmi, että vaikutan olevan hänelle äitini kanssa yhteen liimautunut yksi ja sama tytär. Puhumme samanlaisella äänellä samoista asioista ja jaoimme samoja kokemuksia ja samaa tietoa.

Kaikki vanhimman polven haastateltavat tunsivat osan sukulaisistani. Kolme haastateltavaani on samasta perheestä kolmesta eri sukupolvesta, ja vasta kaikkien haastatteluiden jälkeen muistin keskustelleeni 1980-luvulla samasta perheestä tuolloin vanhimman elossa olevan henkilön kanssa, joka tiesi kertoa isoäitini isästä eläviä ja koomisiakin tarinoita ajalta, jolloin tehdasta vasta rakennettiin ja laajennettiin. Kertoja oli ollut isoäitini isän kanssa samalla metsätyömaalla. Ehkä tarinat esi-isästäni ovat kantautuneet myös haastateltavieni korviin. Kuullut tarinat vaikuttavat tulkintoihin, vaikkei tarinoita tarkasti enää muistaisikaan. Olen varma, että itsekin tulkitsin vanhimman haastateltavani, siis isoäitini muistitiedon eri näkökulmasta kuultuani perheen ulkopuoliselta ihmiseltä tulkinnan sukuni historiasta.²⁹⁰

Aistit saattavat pettää. Sivusin aisteja lyhyesti, kuten kuulo-muistia ja hajumuistia muistamisen työkaluina tutkimukseni edellisessä kappaleessa. Esimerkiksi täsmälleen sama kuultu ääni voi tuoda henkilölle mieleen täysin eri asiat ja miellelyhtymät eri ajanjaksoina omassa elämässään. Mukavana koettu tehtaan pillin ääni saattaa jossain toisessa elämänvaiheessa tuntua ahdistavalta.

289 Latvala 2005, 13 käyttää tästä termiä *suvun muistitieto*. Lisää alaluvussa *Avoimien haastattelujen vaikeuksia*.

290 Muistiinpano henkilökohtaisten päiväkirjamerkintöjen 1984 pohjalta. Kirjoittajan hallussa. Mieskertoja s. 1900 oli lähtöisin Vehniän peräky-liltä, mutta koki tavanneensa takaperoisuuden huipentuman kohdatessaan isoisoisäni ennen 1920-lukua Tikkakoskella metsätyömaalla.

Olen kysellyt tarkoituksellisesti tehtaan asioita puhelimitse sukulaisiltani. Osa näistä keskusteluista on luonnollisesti tallentamattomia ja dokumentoimattomia. Tutkimusaineistoa ovat myös kenttätöypäiväkirjat ja muutamat vanhat päiväkirjamerkinnät nuoruudesta. Jotta asemani yhteisön jäsenenä olisi ymmärrettävä, ja toisaalta nykyisin asemani sieltä irtautuneena, kerron seuraavassa alaluvussa taustatietoja itsestäni.

Jaan omien havaintojeni muodostumisen kaudet Tikkakoskella kolmeen ajanjaksoon, lapsuuteen tehtaan vuokratalossa, nuoruuteen kunnan vuokratalossa sekä varhaiseen aikuisikään tehdastyössä. Havainnointi tapahtuu eri aikoina, eri paikoissa ja aivan eri konteksteissa. Nuorena tikkakoskelaisena havainnoin yhteisöä eri silmin kuin aikuistuvana helsinkiläisenä yliopistopiskelijana tai Sheffieldissä asuvana tutkijaopiskelijana, joka lähestyy jo keski-ikää. Näkökulman laajeneminen vähitellen on ollut mielestäni tärkeä anti työlle.

Lapsuus, nuoruus ja aikuisikä tehdasyhteisössä

Synnyin 1960- ja 1970-luvun taitteessa, ja asuin lapsuuteni Tikkakoskella; ensimmäiset kymmenen vuotta *Tunnelinmäen Mäkirinteen* talossa pari kilometriä keskustan ulkopuolella. Tunnelinmäen asuntoalue oli rakentunut siellä sijaitsevan ammustehtaan ympärille. Mäkirinteen talo oli vanha, tehtaan henkilökunnalle rakennettu puutalo. Siinä oli neljä perheasuntoa ja yksi yksiö. Kodissani oli 1970-luvulla keskuslämmitys, sisävesi ja kylmä vesijohtovesi. Talossa oli yhteinen puulämmitteinen sauna ja ulkona maakellari, sekä vanhat ulkorakennukset huusseineen ja vajoineen. Asunnoissa ei ollut lämmintä vesijohtovettä eikä suihkuja lukuun ottamatta alakertaamme muuttanutta virkamiesperhettä, jonka asuntoon rakennettiin kylpyhuone juuri ennen talon purkua.

Seitsemänkymmentäluvun alussa Tunnelinmäellä toimi vielä kallioon louhittu vanha ammustehdas, joka oli viimeisinä vuosina nimeltään *Mikromilli*. Alun perin sekin oli kuulunut ase-

tehtaan yhteyteen, kuten myös haastatteluista käy ilmi. Kun Mikromilli suljettiin, sieltä siirtyi työntekijöitä asetehtaalle tai *Airam*in nastatehtaalle Tikkakosken keskustaan. Tunnelinmäellä oli 1970-luvulla omien laskelmieni mukaan yli kaksikymmentä tehtaan asuntoa. Suurin osa parakkirakennuksista oli tuolloin jo purettu, ja purkutöitä tehtiin koko ajan. Myös Mäkirinteen talo oli useita vuosia purkutuomiolla, ja se purettiin viimeisenä 1984.

Tehtaan asunnoissa asuvat perheet tunsivat toisensa. Lähi-naapurit talossa pitivät yhteyttä, ja muiden tehtaalaisten naapureiden kanssa kyläiltiin joskus keskenään. Vanhemmillani oli perhetuttuja myös varuskunnan piiristä isäni autourheiluharrastuksen kautta. Alakerrassa asuvan parhaimman ystäväni kanssa asuimme käytännössä toistemme kodeissa ja söimme ruokamme kumman tahansa kotona. Yöt nukuimme omissa kodeissamme, mutta lähes kaiken vapaa-aikamme vietimme yhdessä vielä alakoululaisinakin. Ystäväni vanhemmat työskentelivät tehtaalla ja perhe harrasti aktiivisesti metsästystä, kalastusta, marjastusta ja sienestystä. Olin mukana useilla retkillä.

Alueella asui muitakin lapsia, mutta kaveripiirissä olin ainoa tyttö. Sain olla mukana kaikissa leikeissä, mutta nuoren ikäni ja fyysisen heikkomuuteni takia minulle laadittiin tavallisesti eri sääntöjä peleihin. Omassa lähipiirissäni tehtaalaiset vanhemmat kannustivat lapsiaan leikkimään ja selvittämään riitansa keskenään. Tehtaan asunnoissa asui myös muita kuin tehtaalaisia, sillä halvat vuokrat vetivät puoleensa pienipalkkaisia ja työttömiä. Tehtaalaislapsille tehtiin selväksi yhteisöllisyyden ja toiseuden perusperiaatteet: tehtaalaisten tuli pitää ensisijaisesti yhtä keskenään ja muut olivat muita. Henkilökohtaista kokemustani tästä ovat tukeneet haastateltavien kertomukset. Oma yhteisö oli opittu kokemaan turvalliseksi ja onnelliseksi. Toisten, esimerkiksi varuskuntalaisten perheiden lasten seura koettiin lähtökohtaisesti hieman varauksellisesti, sillä he eivät olleet tuttuja.²⁹¹

291 Henkilöhaastattelu 17. Yhteisötutkimuksissa toiseudesta esim. Bauman 1990, 40; Stuart Hall identiteetin vahvistamisesta poissulkemisen poliitikalla. Ks. Hall 1999, 247. Ristiriidasta kahteen yhteisöön kuulumisesta ja toiseuden hahmottamisen vaikeudesta esim. Liebkind 1988, 120–131.

Minulla ja haastateltavillani oli silti ystävinä varuskuntalaislapsia. Varauksellisuutta esiintyi monissa tapauksissa vain alkuasetelmana esimerkiksi kouluun mentäessä. Ainakin jo 1970-luvulla lapset ystäväystyivät tutustuttuaan koulussa kotitaustoista riippumatta.

Ystäväni alakerrasta muutti perheineen Liinalammin asuinalueelle omaan taloon 1979. Oma perheeni muutti keskustaan, kunnan vuokrakerrostaloon seuraavana vuonna. Ystävääni ja hänen veljeään kannustettiin jo lapsena kovaan työntekoon ja ahkeruuteen. Ammatillisten opintojen merkitystä korostettiin. Omat vanhempani eivät ohjanneet minua erityisesti mihinkään suuntaan. Muistan ihailleen ystäväni aikuismaista ja määrätietoista ammattiin hakeutumista, kun itse harhailin lukion käytävillä. Tehdastyön ja uinninvalvojan työn jälkeen opiskelin esimerkiksi Sirola-opistossa tiedotus- ja toimitustyötä. Ystäväni oli elättänyt itseään ja perhettään ammatillaan jo vuosia, kun itse menin Helsingin yliopistoon lähes 25-vuotiaana.

Lapsuuteni yhteisössä sana ”tutkija” oli vieras sana. Mieli-kuva tutkijasta oli maskuliininen ja yhdistyi television välittämiin kuviin tiedemiehistä tai tutkimusmatkailijoista. Tutkijan työ sisälsi samalla miellelyhtymän koomisesta joutilaisuudesta tai maanisuudesta. Olen kirjoittanut yläasteikäisenä päiväkirjaani humoristiset ennustukset omasta ja luokkatovereiden ammatteista, ja oma ennusteeni oli tulla ”ikuiseksi opiskelijaksi.”²⁹² Sen oli tarkoitus olla vitsi.

Tehtaalaisten lasten vanhemmat eivät erityisesti estelleet lasten mahdollista akateemista koulutusta. Silti esimerkiksi sukulaiseni ovat ihmetelleet ikuista opiskeluani, sillä se on heikentänyt ydinperheeni taloudellista hyvinvointia. Vanhemmillani, kuten monilla muillakaan työläisvanhemmilla (tai työttömillä) ei ole varaa auttaa taloudellisesti opiskelevia lapsiaan, jolloin lapset rahoittavat opintojaan tekemällä työtä opintojen ohessa ja siksi opinnot venyvät usein pitkiksi. Pitkittyminen voi johtua myös myöhään aloitetuista opinnoista ja samaan aikaan ajoittuneesta oman perheen perustamisesta. Itse tunsin myös häpeää, että olin

292 Henkilökohtainen päiväkirja 1983–1985. Kirjoittajan hallussa.

sisaruksistani ja serkuistani ensimmäinen ylioppilas, ja vielä kiu-sallisemmalta tuntui lähteä yliopistoon, vaikka minulla ei ollut vielä ammattia tai työpaikkaa. En mieltänyt humanistisia ja yhteis-kuntatieteellisiä yliopisto-opintoja ammatilliseksi koulutukseksi, mutta tiedonjanoni oli niin suuri, että hakeuduin yliopistoon.²⁹³ Pelkäsin nuorena myös, että sukulaiset ajattelisivat minun ylpis-tyvän, jos lähden opiskelemaan akateemista alaa. Kun nuorempi sisareni kertoi lukion jälkeen vanhalle isoäidillemme päässeensä yliopistoon ja valmistuvansa joskus vaikkapa historianopetta-jaksi, löi isoäitimme kätensä yhteen, ja huusi: ”Herranpieksut! Nythän minun täytyy ihan kumartaa sinua!” Ironinen kommentti ei ollut tarkoitettu loukkaukseksi, mutta isoäiti halusi huumorin keinoin hieman piikitellen korostaa, että hän vain kaksi viikkoa kiertokoulua käyneenä olisi nyt koulutuksen määrää mitaten alempiarvoisessa asemassa kuin nuorin lapsenlapsensa.²⁹⁴

Paul Willisin tutkimissa työväenluokan pojissa ilmenee oman yhteisön tradition jatkaminen kouluttautumisessa tietyille aloille. Työväenluokalla on pitkät perinteet Brittein saarilla. Ammattiyl-peys on korkea ja jotkut nuoret saattavat jarruttaa omaa akatee-misen uran kaipuutaan *leuhkaksi* leimautumisen pelossa. Jotkut halveksivat näennäisesti ”paperitöitä” katkeroituneina siitä, ettei-vät itse tulleet irrottautuneeksi suvun perinteestä vain sukua kun-nioittaakseen.²⁹⁵

Perheeni ei matkustanut koko kouluaikanani Jyväskylää tai Uuraisten mummolaani kauemmaksi. Kun koulussa piti lomien jälkeen kertoa lomareissuista, kerroin itseironisesti ja tuskastutta-

293 Mari Käyhkön tutkimusten mukaan työväenluokkaisten tyttöjen halu hakeutua lyhyeen koulutukseen ja vakituisen työhön lähtee halusta saada varma toimeentulovarhaisessa vaiheessa perustettavalle perheelle. Tär-keimmät elämän arvot liittyvät työhön ja perheeseen. Ks. Käyhkö 2006, 208–214. Työväenluokkaiset akateemiset opiskelijanaiset kokevat kuvaa-mani kaltaisia tuntemuksia vieraista henkisistä arvoista yliopisto-opin-noissa. Myös: Käyhkö 2014, 4–20.

294 Mikkola 2009, 265–270 on osoittanut tutkimuksessaan erityisesti köyhän väestön väheksyneen Suomessa koulutusta osin herravihan vuoksi.

295 Ajatus välittyy kokonaisvaltaisesti Willisin tutkimuksista 1977 (suom. 1984) sekä 1979.

van yksityiskohtaisesti matkastani polkupyörällä Uuraisten Höytiäin kylän ”eksoottiseen kesäjuhlaan, jossa ohjelmanumerona oli jännittävää saappaanheittoa sekä makkarangrillausta sateessa”.²⁹⁶ Joskus sain kuulla koulussa huvittuneita kommentteja asuimestani tehtaan ränsistyneessä asunnossa, mutta opin naapurin pojilta jo varhain käyttämään puolustuksenani ylpeän röyhkeää sanailua korostetun inhorealistisesti vähävaraisuudesta ja tehtaalaisten asuinalueen olemattomista mukavuuksista, tapahtuneista rikoksista, väkivallasta ja muusta kirjavasta elämästä. Ylpeyteni on jälkikäteen helppoa tulkita sosiologi Matti Kortteisen nimeämäksi ”selviytymisen eetokseksi”.²⁹⁷ Selviytymistapaani selittää myös antropologisista tutkimuksista ja sosiaalipsykologiasta tuttu kaava: oman (vähemmistöön kuuluvan) ryhmän jäsenillä on lupa arvostella kovinkin sanoin omaa aluettaan ja ryhmäänsä samalla rehennellen halveksituilla piirteillä, mutta ulkopuolisen jäsenen antama kritiikki jopa ilman sanoja on helppoa tulkita halveksinnaksi tai pilkaksi.²⁹⁸ Näennäinen ”non-kommunikointi” ja erityisesti rivien välistä asioiden ilmaiseminen voivat olla keskeisellä sijalla yhteisön kommunikointitavoissa.²⁹⁹

Yleisesti ottaen suomalaiset työläisvanhemmat ovat suhtautuneet kannustavasti lastensa opiskeluun. Matti Kortteinen on *Kunnian kenttä* -kirjassaan huomannut omilla haastateltavillaan nöyrän suhtautumisen koulutuksen puuttumiseen. Hän nimenomaan korostaa tätä eroa esimerkiksi Willisin tutkimukseen.³⁰⁰ On kuitenkin muistettava, että Kortteinen itse oli tutkimassaan yhteisössä ulkopuolisena jäsenenä ja hänen asemansa oli koulutuksen määrää mitaten korkeampi kuin haastateltaviensa. Olisiko

296 Kouluaine kuudennelta luokalta, kirjoittajan hallussa.

297 Kortteinen 1992, 339, 4: 1. On kovaa 2. On yritetty selvittää 3. On selvitty ja tunnetaan siitä ylpeyttä.

298 Esim. Liebkind 1988, 76; Antropologi Edward T. Hall (1959) käyttää Freudin psykoanalyttista teoriaa analysoidessaan non-verbaalia kommunikointia ja väittää sen osittain tiedostamatonta tulkintaa, sekä jakaa ulottuvuudet aikaan, tilaan ja kontekstiin.

299 Knuuttila 2002, 119–150.

300 Kortteinen 1992, 105, vrt. 72–73.

haastateltavien nöyrä suhtautuminen koulutuksen puuttumiseen voinut johtua osittain tästä seikasta?

Tunteiden ja asenteiden ristiriitaa voisi myös kuvata oma vilpitön neuvoni edellä mainitulle sisarelleni hänen ensimmäisenä koulupäivänään: ”Muista aina esittää itseäsi fiksumpaa, niin hyvin menee!” Koulun esittäminen siskolle teatterin omaisena paikkana, jossa älykästä näytellen selviytyy kaikesta, paljastaa oman käsitykseni meistä sivistymättömistä mutta ovelista tehtaalaislapsista. Tehtaalla vallitsivat tarkat teatterinomaiset roolitukset. Myös Matti Kortteinen mainitsee haastateltaviensa sanoneen: ”Pomo on työssä käskevinään ja työntekijä tottelevinaan ja tekevinään.”³⁰¹ Samankaltaista ilmiötä käsittelee E. P. Thompson klassikkotutkimuksessaan *Herrojen valta ja Rahvaan Kulttuuri*. Jokainen työläinen tiesi työssään oman roolinsa ja oli osa tuttua sosiaalista verkostoa.³⁰² Lausahdukseni sisarelleni on mahdollista tulkita siten, että olin oppinut yhteisössäni ja kulttuurissani varhain muodostamaan käsitykseni sosiaalisesta paikastani ja tavasta selviytyä, ja siirsin sen nyt myös hänelle ensimmäisenä koulupäivänä. Omaan kokemukseeni ja omiin havaintoihini nojaten lähtöoletuksena väitän, että lapsi kasvaa työväen yhteisössä sekä ylpeyteen että häpeään omasta kulttuuristaan ja taustastaan, ei vain toiseen. Matti Kortteinen esittää edellä mainitussa tutkimuksessaan, että päinvastoin kuin Britannian työväenluokka, Suomen työväenluokka kokee kouluttautumattomuudestaan häpeää eikä ylpeyttä.³⁰³ Pyrin tutkimuksessani osoittamaan muistitietoa-aineistoesimerkein, että ilmenevän ylpeyden takana on joskus häpeää, ja häpeilevältä näyttävä lausahdus saattaakin olla ylpeyden osoitus.

Ollessani kymmenvuotias muutin perheeni kanssa Tikka-kosken keskustaan kunnan vuokrakerrostaloon. Arviolta puolet talon perheistä oli tehtaalaisia. Perheeni seurusteli ja kyläili kah-

301 Kortteinen 1992, 134–135. Kortteinen käyttää ilmausta ”kilpaa kusettaminen”.

302 Thompson, 1996, 65–82.; huomioi myös Clifford Greetzin (1973) tutkimat rooliodotukset.

303 Kortteinen 1992, 103–108.

den tehtaalta tutun naapuriperheen kanssa. Läpi kouluiän paras ystäväni oli tyttö, jonka sukulaisia oli tehtaalla töissä. Meillä oli myös yhteisiä sukulaisia. Läheisiksi ystävikseni tulivat kaksi muuta tyttöä, joiden isät työskentelivät varuskunnassa. Me neljä olimme usein yhdessä, mutta me tehtaan tytöt olimme läheisimmät toisillemme ja varuskunnan tytöt toisilleen.

Vanhempiemme ideologiset eroavaisuudet tulivat konkreettisesti esille vain siinä, etteivät varuskunnan tytöt ostaneet hyppy-tunneilla välipaloja E-liikkeen kaupasta, koska heille oli opetettu, että se oli ”punainen kauppa”. Meillä tehtaan tytöillä oli ostotili kaupassa. Ideologisista asioista ei tullut ystävien kesken riitoja, mutta muistimme kyllä tehtaan tytön kanssa usein mainita ironisesti toisille tytöille käyneemme ”punaisessa kaupassa”. Perheidemme ideologiset ja poliittiset mielipide-erot eivät vaikuttaneet meidän neljän ystävyyteen.

E-liikkeen kaupan ”punaisuus” edusti meille noloa jäännettä menneestä. Halusimme kääntää kiusallisen kahtiajaon komiikaksi. Osallistuin E-liikkeen järjestämälle ja sen vähävaraisille nuorille tukemalle kesäleirille Kierinniemiessä vuonna 1984, ja nimitin ystäväni kanssa leirin *punikkileiriksi* mieltämättä sitä kuitenkaan poliittiseksi. Muistikuvamme leiristä ovat osin samansuuntaiset.

Haastattelija: Muistat sää, tai tuleeko sulle nyt mieleen että ymmärsit sää sen olevan poliittinen leiri?

Haastateltava: En. Mulla oli niin naiivi suhtautuminen. En mää ajatellu sitä ollenkaan. (...) Mutta hauskaa meillä oli!³⁰⁴

Olimme viettäneet koko päivän kuunnellen luentoa E-liikkeen historiasta sekä laulaneet illalla työväenlauluja. Seuraavana päivänä eräs poika julistautui ”superpunikiksi punaorpomummonsanssiosta”. Mielsimme tilanteen jollain lailla huvittavaksi ja samalla

304 Henkilöhaastattelu 25.

traagiseksi, mutta emme ilkeäksi haukkumiseksi. En ollut edes varma, mitä punaorpous tarkoittaa.³⁰⁵

Koomisuuden huippu leirillä oli mielestämme Rauli Badding Somerjoen levyttämä laulu *E E E-liike*. Laulu on julkaistu 1973 edistysmielistä osuustoimintaa ajavalla LP-levyllä *Sateenkaarilipun alla*.³⁰⁶ Levy tai siitä itseäänitetty kasetti oli mukana ehkä jollain leiriläisellä tai leirin ohjaajalla, ja se oli epämuodikkuudessaan tuskaista, mutta samalla riemastuttavaa kuunneltavaa. Levyn kuunteleminen ei kuulunut leirin viralliseen ohjelmaosuuteen, vaan sitä soitettiin humoristisessa mielessä.

Politiittista ohjelmaa oli leirillä todellisuudessa hyvin vähän, mutta se vähäkin jäi mieleen meille, joiden kotona politiikkaa ei puhuttu lapsille. En osaa sanoa, miksi nämä seikat ovat jääneet enemmän minun mieleeni, sillä ystäväni ei mainitsemiani asioita tuonut haastattelussaan esiin.

Koulussa en joutunut varsinaisen kiusanteon kohteeksi työläis-taustani vuoksi koskaan, mutta muistan joitain tehtaalaiskavereitani haukutun koulussa ”kommareiksi”. Yleisesti ottaen koulussa oltiin mielestäni sopuisasti yhdessä ja tuohon aikaan meitä tehtaalaisten lapsia oli jo vähemmän kuin muita. Haastattelemani ystävä ei jakanut haastattelussa lapsia tehtaalaisiin ja varuskuntalaisiin, vaan tehtaalaisiin ja ”muihin”.³⁰⁷

Kirjoitin ylioppilaaksi 1980-luvun lopulla. Minulle oli itses-tään selvää mennä lukion jälkeen ainakin vuodeksi tehtaalle tienaamaan opiskelurahoja ja miettimään, mihin lähtisin. Tuossa vaiheessa alkoi käydä selväksi, että tehdas ei enää olisi kauan toimin-nassa, eikä siellä olisi jatkossa minulle mitään sopivaa työtä pidemmäksi ajaksi tarjolla. Sain konttoriharjoittelijan paikan. Työskentelin tehtaassa vuosina 1989 ja 1990, jotka olivat siis teh-

305 Nimittelyä, ensisijaisesti ”homottelua” ja sen sopivuutta ja epäsopivuutta tilannekohtaisesti on tarkastellut esimerkiksi Greg Jacobs 1998, 193–201.

306 Love-Records: *Sateenkaarilipun alla* 1973. Verkkolinkit levyn kappale-luetteloon Wikipediassa, sekä linkki Youtube-palveluun Rauli Somerjoen kappaleeseen. Katsottu 20.6.2014: http://fi.wikipedia.org/wiki/Sateenkaarilipun_alla, https://www.youtube.com/watch?v=a_hQmIV8EJY.

307 Henkilöhaastattelu 25.

taan toiseksi viimeisiä virallisia työvuosia. Asetuotanto oli juuri siirretty lopullisesti pois ja ilmassa enteili aavistus tulevasta. Silti tehdassalin puolella työn mahdollisesta loppumisesta ei puhuttu. Työtä oli paljon, ja varsinkin Keski-Euroopasta tuli tilauksia jatkuvasti lisää, miksi tehdas siis lakkautettaisiin?

Arvo- ja palkkahierarkiassa olin tehtaalla alhaisimmalla tasolla. Sain hyvää kohtelua kaikilta, sillä en ollut kilpailijana kenellekään. Ylemmät toimihenkilöt odottivat minun olevan näkymätön ja kuulumaton apulainen, alempien toimihenkilöiden kanssa saatoin jutella normaalisti, ja tehdassalityöntekijöiden kanssa höpötin hulvattomasti. Olin kaikkien kaveri työpaikassani, vaikken kuulunut virallisesti kenenkään leiriin. Kuuluin silti epävirallisesti tehdassalin porukkaan, sillä äitini työskenteli siellä, ja vietimme usein kahvitunnit yhdessä.

Tehtaan henkilökunta oli jakaantunut oman näkemykseni mukaan tarkasti arvo- ja palkkahierarkian mukaisiin leireihin, mutta myös keskinäisiä pienempiä kuppikuntia oli helppo erottaa jo varhaisessa vaiheessa. Yleisesti tehtaalla vallitsi hyvä henki, mutta toimihenkilöiden kesken oli jatkuvasti erimielisyyksiä, joiden tulkitsin johtuvan epävakaaasta taloudellisesta tilasta. Uppovasta laivasta yritettiin ottaa irti vielä viimeisillä hetkillä kaikki mikä irtosi. Jo tehdastyövuoteni aikaan minulle kävi selväksi, että sukulaisilta kuulemani tarinat leppoisasta tunnelmasta kaikkien tehtaalaisten kesken olivat auttamattomasti kultaista historiaa. Oliko sitä koskaan edes ollutkaan? Kaikille yhteisesti järjestetty pikkujoulujuhla 1989 vaikutti myöhemmin ajatellen etukäteen vietetyltä tehtaan muistotilaisuudelta.

Oma asemani nuorena naisena miesvaltaisessa metallialan yrityksessä oli tietenkin varsinkin aluksi olla huomion keskipisteenä. Siitä kerron tarkemmin myöhemmin alaluvussa *Miesten ja naisten sosiaalisten suhteiden säätely huumorilla*.

Havaintoni yliopisto-opiskelijana entisestä työläispaikkakunnasta ja -yhteisöstäni sekä itselleni uudesta työläisyhteisöstä Sheffieldissä olen kirjannut päiväkirjoihini.³⁰⁸ Muistoni ja havaintoni ovat osa tutkimuksen muistitietoa. Käsittelen niitä tutkimukses-

308 Kenttäpäiväkirja 2009–2010. Kirjoittajan hallussa.

sani esimerkein. Havaintojani leimaa ”ulkopuolisuuden tunne”, mutta korostan, että en missään vaiheessa ole yliopistolla tullut jätetyksi ulkopuolelle. Asian tiedostaminen tai sen analysointi ei ole muuttanut tulkintaa 20 vuodessa.

Kun matkustin Englantiin jatko-opiskelijavaihtoon vuonna 2009, en ollut sitä aiemmin matkustanut yksin ulkomaille. Hämmästykseni Sheffield oli minulle kuitenkin tutumpi kulttuuri-ilmapiiirtään kuin Helsinki. Juttelin naapurin naisten kanssa ripustaessani pyykkejä takapihalle. Jäimme usein notkumaan aidan reunalle pitkäksikin aikaa vain jutellaksemme. Vieraat ihmiset tulivat puhumaan minulle bussipysäkeillä ja kaupoissa ja pelkoni puutteellisesta kielitaidostani hävisivät pian. Tutustuin nopeasti naapureihini. Tuttuuden tunne perustui nähdäkseni samankaltaisiin kulttuurisiin tapoihin, puhumiseen ja kielenkäyttöön.³⁰⁹ Käsittelen tarkemmin kokemustani luvussa *Kielen merkityksistä*. Huomion arvoista on, että tunsin Sheffieldissäkin yliopiston seminaareissa ja muissa akateemisissa tapahtumissa itseni ulkopuoliseksi. Omaksuin kuitenkin asuinnaapurustoni vanhalla työväenluokan alueella, Crookesissa ja Walkleyssa³¹⁰ nopeammin kodikseni parin vuoden aikana kuin asuinalueellani Helsingin keskustan tuntumassa yli 20 vuoden aikana.

7. Etnografia ja kenttätutkimus

Tulkinnallinen etnografia tutkimusmenetelmänä on monitie-
teistä ja perustuu tarkkailuun kentällä. Se on tärkeä osa kenttätut-
kimusta. Perinteisesti erityisesti antropologiassa tutkijat ovat

309 Tuttuuden tunne ei muodostunut ainoastaan työläisyhteisöllisyydestä, vaan tulkintani mukaan myös naisena elämisestä työläisyhteisössä. Vrt. Steedman 1986.

310 Walkleyn ja Crookesin kaupungin osassa tehdään nykyään aktiivista muis-
titietokeräystä ikääntyvän työläisväestön parissa. Alueella asuu myös nuo-
ria perheitä ja opiskelijoita halvemmissä vuokratiloissa. Ylhäällä rinteessä
ja kukkulalla asuu enemmän varakasta akateemisia väkeä. Verkkolinkki
Walkleyn alueen muistitietokeräyssivustoon, katsottu 20.6.2014: [http://
walkleyhistory.wordpress.com/memory-map/](http://walkleyhistory.wordpress.com/memory-map/).

asuneet tutkimansa yhteisön keskuudessa kuukausia, joskus jopa vuosia, mutta myös sosiologiassa etnografialla on pitkät perinteet, tutkimusjaksot kentällä voivat kestää viikoista kuukausiin. Olennaista ei ole tarkkailuajanjakson kesto, vaan itse tutkimus, ja miten se vastaa tavoitettaan. Omassa työssäni tulkinnallinen etnografia ulottuu lapsuuteeni ja nuoruuteen. Tämän aikajanan vuoksi käytän ilmausta *autobiografinen etnografia* tai vaihtoehtoisesti *autoetnografia*.³¹¹ Olen väistämättä tarkkaillut ympäristöäni, joka oli tehdas- ja varuskuntapaikkakunta. Olen tarkkaillut sitä fyysisenä kasvupaikkana ja ihmisistä koostuvina yhteisöinä. En voi puhua lapsuuteni ja nuoruuteni havainnoista tuolloin etnografisena työmenetelmänä, mutta olen hyödyntänyt etnografista tutkimusmenetelmää nyt käsillä olevassa tutkimuksessani. Ajanjaksot haastattelutöissä kentällä sisältävät myös havaintoaineistoa ja kenttäpäiväkirjamerkintöjä.

Kriittinen etnografia merkitsee nähdäkseni sitä, että näkökulma tutkimuksessani havainnoimiini valtasuhteisiin on kriittinen. Lapsuuteni ja nuoruuteni aikaiset havainnot on tehty työläisperheen tytön näkökulmasta, ensimmäiset kenttätöyhavainnoinnit nuoren opiskelijanaisen näkökulmasta, ja viimeisimmät keski-ikää lähestyvän tutkimustyötä tekevän perheellisen naisen näkökulmasta. Kriittinen arviointi on lisääntynyt ja tarkentunut. Lähtökohtani vaikuttavat tutkimukseen ja uskon että eriarvoisuudet, jotka minua vaivasivat jo lapsena ja nuorena, nousevat kriittisen tutkimusotteen vuoksi selkeämmin esiin. Tuon esiin subjektiivista muistitietoa, mutta myös omat tulkintani ovat sub-

311 Adams, Holman Jones, Ellis 2015, 1–2: ”Autoetnografinen kerronta on oman kulttuurin suodattamaa muistitietoa kerrottuna ”itsestä”. Se on omaa taiteellista ja analyttistä ilmaisuamme, ja tuo ymmärrystä, miten olemme nimenneet ja alun perin tutustuneet henkilökohtaisiin ja kulttuurisiin kokemuksiimme. Se on tutkimusmetodi, joka hyödyntää tutkijan henkilökohtaista kokemusta, tiedostaa ja arvostaa tutkijan henkilökohtaisia suhteita muihin ihmisiin, hyödyntää itsereflektointia, ottaa osaa ja tuo esiin ihmisten elämäkokemuksia, tasapainottaa metodologisia ja älyllisiä haasteita, tunteita ja luovuutta, sekä ponnistelee sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta parantaen näin elämää.”. Sitaatin käännös Niina Naarainen.

jektiivisiä. Yhteentörmäyksiltä ei voi välttyä, mutta mielestäni juuri erilaiset näkökulmat tulkinnoissa tuovat tutkimuksen sisäiseen vuoropuheluun lisää haastetta ja kiinnostavuutta. Huumori vallankäytön välineenä tuo esiin valtasuhteiden ja eriarvoisuuden synty- ja kasvuprosesseja.³¹² Osa huumorin käyttötilanteista, joita käsittelen työssäni, perustuu osin omiin kokemuksiini ja muistoihini. Koen ja arvioin tilanteet nyt eri tavoin kuin nuorena työläisenä, ja vaikka havainnointi tapahtui silloin, lähestyn muistojani nyt uudesta näkökulmasta. Havainnointiini liittyy näin ollen myös tilannekohtaisuus ja oman identiteetin muotoutuminen ja tulkinta. Tarkennan identiteettiä käsitteenä kerronnantutkimusta käsittelevässä luvussa, jossa valotan näkemystäni paikallisyhteisön muotoutumisesta.

Monet folkloristi-etnografit tarkastelevat kulttuuria antropologisesti painottaen lingvistiikkaa, genrejä ja kerronnan struktuureja. Vaikka tutkimani huumoriperinne perustuu pohjimmitaan kieleen, nostan silti tärkeämmäksi etnografiseksi lähestymistavaksi nimenomaan muistitietotutkimuksen näkökulman. Etnografinen havainnointi muistitietotutkimuksen suunnasta vie tutkijan ajatusta nähdäkseni jo kenttätötilanteessa itse haastateltavan ja havainnoitavan ihmisen ja yhteisön omiin ehtoihin kulttuurin ja historian tulkinnoissa ja rakentumisessa sekä uudelleen muotoutumisessa.³¹³ Muistitietolähtöisessä etnografiassa on kriittisen etnografian tunnusmerkkejä, mutta kriittinen etnografia pureutuu jo lähtökohdassaan yhteiskuntakriittiseen näkökulmaan.

Etnografinen tutkimusote merkitsee vastuuta, antropologi Anna-Maria Tapanisen ajatus sen mahdollisuuksista on oivaltava: ”Etnografinen ote tarjoaa mahdollisuuden sekä realismiin että toisin kuvittelemiseen”.³¹⁴

Tapaninen osuu mielestäni oikeaan. Inhorealismi ei ole tarpeellista, vaikka olisikin totta. Hän itse kertoo työstään italialais-

312 Hakala & Hynninen 2007 209–225; Jordan 2003, 82–100 (89).

313 Vrt. Skultans 2006, 2. Katso myös Makkonen 2009.

314 Tapaninen 2009.

ten lähiörouvien parissa, eikä ole itse sisäpiirin jäsen, mutta tuo esiin tärkeän näkökulman siitä, että kukaan ei voi tietää täsmälleen, mitä toinen, tässä tapauksessa haastateltava ajattelee, vaikka olisi lähipiiriäkin. Merkitys muuntuu kirjoittaessa, jos konteksti ei ole tarkasti lukijan tiedossa, ja vaikka olisikin, asia ei silti ole kirjoitettuna sama kuin puhuttuna. Jokainen ihminen, jota on haastateltu ja jonka puhetta on siteerattu jossain kirjallisessa lähteessä, tietää tämän. Kysymykset kirjoittajan etiikasta olivat Tapanisella läsnä ratkaisevalla tavalla vielä aivan loppumetreillä ennen väitöskirjan julkaisemista. Tapaninen on jättänyt artikkelinsa alaviitteeseen mielestäni artikkelin yhden tärkeimmistä huomioista. Eräs haastateltava rouva oli sanonut hänelle että ”me voimme puhua pahaa Pozzuolista, mutta jos sinä olisit puhunut..!”³¹⁵ Tämä on tärkeää. Vastuu on kirjoittavalla tutkijalla, ei puhujalla.

Itself-reflection in field research

Ensimmäisen kenttätömatkan aluksi 16.4.1996 kirjoitan kenttäpäiväkirjaani: ”Ihminen voi oppia jotain toisesta ihmisestä kuultuaan näiden ihmisten kertomia kokemuksia omasta elämästään”.

Olin vuotta aiemmin aloittanut opintoni Helsingin yliopistossa ja olin intoa tulvillani. Vain viikkoa myöhemmin, tallennettuani ensimmäisen kerran työttömien kerrontaa, olen kirjoittanut junassa kenttätömatkani päätteeksi:

(...) Haastatteluistani saattaa olla korkeintaan terapeutista hyötyä näille haastateltaville. Ja odottaako minua ehkä samanlainen tulevaisuus? (...) alan tuntea itseni haastateltavieni tavoin huijatuksi ja voimattomaksi. Varmaankin vielä voimattommaksi kuin he, sillä heidän uskouduttua minulle en voi kuitenkaan auttaa heitä. Herää siis kysymys: mikä minun tehtäväni henkisen kansanperinteen etsijänä ja aloittelevana tutkijana on? Alun perin halusin vain nähdä kuinka paljon heidän kertomuksensa irtisa-

315 Tapaninen 2009, 20.

nomisesta ja työttömyydestä eroavat toisistaan ja että millä tavalla he tätä kipeää tarinaa kertovat minulle ja kameralle. Onko tästä kenellekään mitään hyötyä?³¹⁶

Päiväkirjani lauseet ovat tyypillisiä tutkijan tunteja kipeäaiheisten tutkimushaastatteluiden jälkeen. Olin aloitteleva yliopisto-opiskelija, mutta kuitenkin jo 26-vuotias, tehnyt monenlaista työtä ja opiskellut tiedottamista ja toimittamista. Silti aiheen raskaus yllätti minut täysin ja oli lannistaa aika ajoin myöhemmin. On mahdollista, että ymmärsin haastatteluhetkellä olevani itse yhteisön entinen jäsen enkä enää osa yhteisöä samalla tavalla kuin aiemmin.

Oma asemani entisenä tehtaalaisena sai minut pohtimaan kenttätyöpäiväkirjassani jo ensimmäisen matkani päätteeksi, olenko oikea ihminen tekemään tätä tutkimusta. Mietin kuinka paljon puheita sensuroidaan ja miten tarinoita kerrotaan siitä näkökulmasta, että minun oletetaan tietävän entuudestaan asioita, joita en välttämättä kuitenkaan tiedä tai jotka olen kuullut muilta täysin eri tavoin. Ennakko-oletukset puolin ja toisin siis varittivat tutkimustyötäni jo alkuasetelmissa. Päätin kuitenkin alkusäikähdysen jälkeen jatkaa työtäni.

Haastattelutilanteessa on vastakkain kaksi subjektia, molemmat tarkkailijan roolissa, molemmat tulkitsemassa toisiaan kysymystensä ja vastaustensa perusteella. Vierauden tunne tuli vastaani myös tutkimassani yhteisössä. Tunsin kentällä oloni ajoittain vaivautuneeksi, kun ymmärsin, että useat haastateltavat ollettivat minun kuuluvan samalle puolelle kuin he itse: kansandemokraatti oli kuullut Sirola-opistotaustastani, hän oletti minun olevan kommunisti hänen itsensä lailla, sosialidemokraatit taas ollettivat minun olevan sosialidemokraatti, kuten muutkin sukulaiseni, ja ainakin yksi ylempi toimihenkilö oletti ilmiselvästi minun seisovan hänen porvarillisissa joukoissaan akateemisen koulutukseni vuoksi. Kaikki toivottivat minut tervetulleeksi yhtä sydämellisesti ja se tuntui hyvältä, mutta joskus kiusalliselta

316 En julkaise Tikkakosken kenttäpäiväkirjojani tutkimuksessani tekstissä esiintyvien nimien ja muiden tunnistetietojen vuoksi.

edellä mainittujen ennakko-oletusten vuoksi. Pohdin, merkit-sikö huomautukseni puoluepoliittisesta sitoutumattomuudestani lopulta yhtään mitään kenellekään. Jokaisella haastateltavalla oli kuitenkin oma olettamuksensa asemastani, sekä oma motiivinsa tutkimukseeni osallistumiseen.

Vaikka minulla tai esimerkiksi Riina Haanpäällä³¹⁷ on tutki-mastamme yhteisöstä henkilökohtaista ja kokemusperäistä tietoa taustoista ja sosiaalisista ympäristöistä, se tarkoittaa, että mei-dän tulkintamme tutkimastamme muistitiedosta on vain yksi mahdollisista tulkinnoista. Ronny Ambjörnsson tuo esiin tut-kimuksessaan, ettei hän tee autobiografista tutkimusta omasta elämästään ja menneisyydestään vaan korostaa tutkijan tulkintaa työläisyhteisön muistitiedosta. Ambjörnsson painottaa nykyistä positiotaan tutkijana, mutta tulkitsee muistitietoa oman taus-tansa kautta. Ambjörnsson kasvoi työläisperheessä, mutta hän ei ole tutkimansa työläisyhteisön entinen jäsen, vaan korostaa tutki-vansa työläiskulttuuria ja -yhteisöä mentaliteettien tasolla.³¹⁸

Luisa Passerini on tutkinut omaa positiotaan autobiografisessa tutkimuksessaan oman sukupolvensa kokemuksesta yhteiskun-nallisesta liikehinnästä Italiassa vuonna 1968. Subjektiivisen muiston ja kokemuskerronnan perusteella historian tapahtu-mien analysointi ei ole uutta, mutta se on haasteellista tutkijalle, jos tarkoituksena on selvittää tapahtumien faktat. Joskus tapahtu-malle ei ole muita silminnäkijöitä tai todistajia. Kerronnasta käy ilmi kuitenkin aina monia kiinnostavia ja analysoinnin kannalta merkittäviä yksityiskohtia, kuten millä tavalla yksityiset ja ylei-set, henkilökohtaiset ja poliittiset kokemukset käyvät vuoropuhelua keskenään.³¹⁹ Tämä vuoropuhelu kertoo väistämättä jotain kertojan identiteetistä.

317 Haanpää 2008.

318 Ambjörnsson 1988, 9-20; Tutkijan paikantumisesta myös esim. Finger-roos 2003. Elore 2/2003, 10. vuosikerta, julkaisija Suomen Kansantietou-den Tutkijain Seura ry., Joensuu. Katsottu 5.11.2015: http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html.

319 Passerini 1996 xii.

Luisa Passerini analysoi tutkimuksessaan tekemiensä muistitietohaastatteluiden lisäksi omia henkilökohtaisia kokemuksiaan ja muistojaan. Hän toteaa, ettei hänen henkilökohtainen kokemuksensa ole kirjattuna pelkkää subjektiivista historiaa, vaan osa kokonaisuutta, joka analysoi aikalaishistoriallista muistitietoa – ei ainoastaan Italiassa, vaan myös kansainvälisestä näkökulmasta. Passerini haluaa osallistua tutkimukseensa nimenomaan vuorovaikutuksessa haastateltaviensa kanssa ”peilaamalla omia kokemuksiaan haastateltaviensa avulla.”³²⁰

Passerini huomauttaa, että muistiedon erityislaatuisuus monien erilaisten erillisesti rakentuneiden identiteettien ristivalossa on haasteellinen paitsi tutkijalle myös kertojalle itselleen. On hämentävää ymmärtää jo kerrontatilanteessa tai mahdollisesti sen jälkeen, kuinka eri tavalla omia muistojaan voi tulkita myöhemmän elämänkokemuksen ja uudella tavalla rakentuneen identiteetin valossa.³²¹ Näen saman haasteellisuuden autobiografisen etnografian voimavarana: jos tutkija ymmärtää tulkita uudestaan omia muistojaan uudesta näkökulmasta myöhemmin uudessa elämäntilanteessa, hän osaa ottaa tämän seikan huomioon muidenkin muistitietoa-aineistojen analysoinnissa.

Tutkijan omaa positiota on tärkeää analysoida. Olen Outi Fingerroosin ja Riina Haanpään kanssa yhtä mieltä siitä, että reflektointi tarkoittaa metodologiaa, epistemologiaa, merkityksiä ja etiikkaa. Fingerroos ja Haanpää pohjaavat muistitiedon epistemologian Jürgen Habermasin tunnettuun kolmikäntämalliin: selittävään, ymmärtävään ja kriittiseen tutkimukseen.³²² Itsereflektointi on osa akateemista muistitietotutkimusta ja muistitietotutkimus sisältää näitä kaikkia epistemologian tasoja. Hermeneuttinen, ymmärtävä taso sisältää reflektointia eniten. Georg von Wrightin mukaan hermeneuttisessa tutkimuksessa jo läh-

320 Passerini 1996, 21: “I want to attempt a reading of these life stories, including my own. Take up the same thread from the other end, talk about what I’ve seen in the mirrors help up by those I’ve interviewed.”

321 Passerini 1996, 23.

322 Haanpää ja Fingerroos 2006, 36–37 viittaavat Jürgen Habermasin tutkimukseen *Tieto ja intressi*, 1976. 130–133.

tökohtaisesti eläytyminen tutkittavien henkilöiden esiintuomiin motiiveihin, ajatuksiin ja tunteisiin on metodologiassa ja tulokinnassa tärkeää.³²³ Muistitietotutkimus on kuitenkin lähtökohtaisesti myös kriittistä. Sen perusta on emansipatorisissa pyrkimyksissä tavoittaa epävirallista, aiemmin kirjoittamatonta tietoa tasavertaisesti tutkimuskäyttöön virallisen kirjoitetun tiedon rinnalle.³²⁴

Matti Kortteisen tutkimus suomalaisesta palkkatyöstä kulttuurisena muotona on sosiologinen. Kortteinen käyttää etnografisesta ajattelustaan käsitettä ”moderni etnografia”.³²⁵ Kortteisella oli työläistutkimuskenttätöydessä ollessaan vahva yhteiskuntatieteellinen pohja hyvin hallussa ja vaikkei hän ehkä hallinnut kulttuurisia käyttäytymissäntöjä tutkittavassa yhteisössä, hän toi asemansa rehellisesti esiin ja pyrki analysoimaan sitä. Näen kokemuseräisen tiedon kahden kulttuurin välissä voimavarana. Sisäryhmäjäsenyydestä on ollut minulle hyötyä paitsi muistitietotutkimuksen ja kriittisen etnografian näkökulmasta, myös tutkimuseettisten pohdintojen kohdalla. Kokemuseräinen tieto auttaa tutkijaa hahmottamaan jo kentällä tutkimuseettisiä valintoja.

Matti Kortteisen asema *Kunnian kentällä* oli myös samankaltainen kuin toisen sosiologin Paul Willisin, joka teki 1970-luvulla etnografisen tutkimuksen työväenluokan pojista ja pyrki selvittämään, miksi työväenluokan lapset saavat aina työväenluokan työt. Samaa linjaa Suomessa jatkoi sosiologi Mari Käyhkö, joka etnografisessa tutkimuksessaan analysoi siivoojiksi opiskelevien tyttöjen taustoja ja vaikuttimia uravalintaan. Willisin, Kortteisen ja Käyhkön³²⁶ asema tutkittaviin nähden oli tarkkailla ulkopuolisin silmin yhteisön sisällä. Oma asemani tarkkailijana on vaihtunut ajan myötä sisäryhmäjäsenyydestä ulkopuoliseen havainnointiin, mutta paikkani on ja tulee olemaan jatkossakin kahden maailman välissä.

323 von Wright 1970.

324 Esimerkiksi *Critical Theory* -suuntauksesta: White 2004, 320–324.

325 Kortteinen 1992, 353–362.

326 Willis 1979, Kortteinen 1995, Käyhkö 2008.

Itsestäänselvyyksien havainnointi sisäryhmässä ei olisi ollut mahdollista, jos en olisi tarkkaillut erilaisia toimintamalleja ”ulkopuolisin silmin”.³²⁷ Yksi näistä itsestään selvistä arkisista seikoista on ollut perheenjäseneksi lukeutuvan 1950-luvulla syntyneen miehen työttömyysajan ja myöhemmin sairauseläkepäiväritiinin tarkkailu. Mies tuli sukuuni vasta muutettuani kotoa pois, joten ulkopuolisin silmin osasin huomioida hänen toimintojensa kellontarkat toistuvuudet, vaikka muut perheenjäsenet eivät kiinnittäneet tottumukseltaan niihin mitään huomiota. Sen sijaan en olisi osannut yhdistää rutiinien toistuvuutta tehtaan rutiineihin, ellen olisi ollut tehtaalla työssä aiemmin ja oppinut huomaamaan miehen työaikaa ja vapaa-aikaa tahdittavat ja symboloivat tehtaan rutiinit.

Havainnointi kenttätutkimuksessa onkin luokiteltu perinteisesti neljään erilaiseen lähestymistapaan³²⁸:

1. Havainnointiin ilman osallistumista yhteisön toimiin.
2. Osallistuvaan havainnointiin, jossa tutkijalla on joku muu kuin tutkijan rooli.
3. Piilohavainnointiin, jolloin yhteisö olettaa tutkijan olevan yksi heistä, sekä
4. Osallistuvaan havainnointiin avoimesti tutkijan roolissa.

Luokittelutapa on vanha, eikä näitä vaihtoehtoja enää aktiivisesti suositella noudatettavan, mutta ne on hyvä tuntea ja tiedostaa, sillä ne selittävät osaltaan aiempien vuosikymmenien tutkimustapoja ja siten myös tuloksia. Tärkeintä mielestäni kentälle lähtiessä on pohtia, mikä on eettisesti oikein haastattelutilanteessa tai tarkkaillen jatkotutkimusmahdollisuudetkin tiedostaen. Tätä olen käsitellyt alaluvussa *Eettiset lähtökohdat*.

Havainnointi edellyttää tutkijalta aina huolellista valmistautumista tutkittavaan asiaan, ja tutustumista tutkittavaan ympäristöön ja yhteisöön. Yllä mainittu piilohavainnointi esimerkiksi

327 Itsestäänselvyyksille omassa yhteisössään sokeutumista nimitetään ”koti-sokeudeksi”. Aihetta on sivunnut omassa työssään Haanpää 2008, 99.

328 Esim. Jackson 1987, 63–67.

saattaisi johtaa eettisiin ongelmiin, tutkija saattaisi joutua salaamaan täysin tutkittavien henkilöllisyydet ja seikat joista ne saattaisivat käydä ilmi, mikä taas johtaisi tutkijan kiusalliseen salailukierteeseen ja aiheuttaisi julkaisuongelmia.

Audiovisuaalisiin tallenteisiin saattaa tulla pelkkää ääntä ja varsinkin käsinkirjoitettua materiaalia herkemmin mukaan tutkittavan tulkinta, asenteet, kommentit ja sanaton viestintä. Tämä on toki positiivinen asia. Oma asemani haastattelijana ”omalla kentälläni” oli toisinaan kuitenkin myös haitaksi, sillä minun oletettiin tietävän tehtaan historiasta aivan kaikki yksityiskohdat ja jopa sivujuonteita, joista minulla ei ollut aavistustakaan. Haastateltavien sanaton tai ristiriitainen viestintä oli ajoittain myös vaikeaa tulkita haastattelutilanteessa. Hyvinkin erikoisia tarkennuksia selvisi usein vasta haastattelun jälkeen. Kun kysyin, voinko kirjoittaa asiasta, vaikka sitä ei nauhalle tullutkaan, haastateltava kielsi sen. On selvää, että kunnioitan päätöstä. Kun esitän tutkimuksessani sitaatin, siitä käy ilmi, että haastateltava olettaa nauhurin menevän tai jo olevan kiinni, mutta silti tilannetta siteerataan, on asiasta keskusteltu haastattelun jälkeen ja lupa saatu julkaisuun haastateltavalta itsestään.

On tutkimuksellisesti kiinnostavaa, että silloin kun kuvasin, minulle annettiin sanallisesti sellainen vaikutelma haastattelussa, että tietäisin enemmän ja jakaisin haastateltavan kanssa haastattelunauhalla esitetyn asian, jota kukaan muu tallenteen katselija ja kuuntelija meidän jälkeemme ei ymmärtäisi. Ainakin neljässä haastattelussa toistui tämä kuvitteellinen tilanne. Haastateltava tokaisi sivulauseessa painokkaasti mutta nopeasti: ”tiedäthän sinä” ja minä myönsin, sillä tunnistin sanattomasta viestinnästä, että ei ole sopivaa kysyä tarkennusta juuri nyt. Ulkopuoliselle videonauhan katsojalle jää muutamassa sekunnissa ohi kiitävästä tilanteesta todennäköisesti vaikutelma, että oletin haastateltavan tarkoittavan keskusteltavaa asiakokonaisuutta, mutta hän viittasikin lopulta johonkin aivan muuhun, jonka itsekin sain tietää vasta kun kamera on kiinni. Tämä on viittauksen omaista viestintää. Tilanteet liittyivät arkaluontoisiin asioihin. Esimerkiksi tehtaan poliittisten epäselvyyksien salaamista selitettiin sanomalla

”mitä näitä enää jauhamaan” tarkoittamaan sitä, että kiusallisten asioiden nostaminen pintaan aiheuttaisi mielipahaa yhteisössä. Mielipaha oli ennen kaikkea häpeää, sillä haastateltavat itse kokivat, että jos asioista ei olisi vaiettu tuolloin, olisi jopa tehtaan lakauttaminen myöhemmin mahdollisesti voitu estää.

Tehtaan ja yhteisön kirjoitettuun historiaan perehtyminen etukäteen ei olisi auttanut minua edellä mainitun kaltaisissa haastattelutilanteissa. En myöskään usko, että haastateltavat olisivat vihjanneet samoista asioista yhteisöstä täysin ulkopuoliselle tutkijalle. Vihjeet olivat tarkoituksellisia viestejä siitä, että vaikka vaikenemisen avulla oli pyritty suojautumaan ja pitämään rauhaa yllä, se koettiin silti jälkikäteen virheeksi ja siitä kärsittiin syyllisyyttä. Vihjaajat tunsivat olevansa loukussa. Jos he kertoisivat asiasta julkisesti, yhteisö menettäisi lopunkin itsekunnioituksensa ja kokisi tulleen huijatuksi.³²⁹ Silti tarve jakaa salaisuus kävi ylivoimaiseksi. On mahdollista, että minun ei välttämättä edes oletettu tietävän kyseessä olleista asioista. ”Tiedäthän sinä” merkitseekin ehkä joissain tapauksissa, että tässä kyseisessä asiassa on takana jotain, jota ei kameralle kerrota, ja minun myöntäminen merkitsee sitä, että olen ymmärtänyt, ettei tästä asiasta sovi tehdä jatkokysymystä.³³⁰

Testasin viitteellistä viestintää näyttämällä tallenteista pienet katkelmat neljälle eri ihmiselle. Naamioin tilanteen kuvalaadun, ja erityisesti äänen tekniseksi kokeiluksi. Kaksi katsojista oli tutkimuksen ulkopuolisia henkilöitä, eivätkä he kiinnittäneet pohdimaani seikkaan mitään huomiota, vaan pitivät huomautusta ”tiedäthän sinä” ainoastaan täyteilmauksena puheessa. Sen sijaan kaksi yhteisön sisäjäsentä kysyi minulta heti sitaatin jälkeen, alle puolen minuutin pituisesta katkelmasta, että mihin haastateltavat viittasivat ennen puheenaiheen vaihtumista.

Ryhmän jäsenen on helpompi tulkita sanatonta ja viitteellistä viestintää omassa tai tutussa yhteisössä. Ulkopuolinen voi perehtyä tutkittuun tietoon aiheesta etukäteen ja analysoida tar-

329 Ks. ”Oman pesän likaaminen” tarkoittaa sanontana oman yhteisön kannalta halpamaista toimintaa: esim. Kuusi 1954, 80.

330 Knuuttila 2002, 119–150.

kemmin haastattelutallenteita myös jälkikäteen. Viitteellistä viestintää kommunikointitilanteessa on tärkeää analysoida, mutta mielestäni sanattomaan viestintään on kuitenkin turha takertua liikaa, sillä se vie pahimmillaan huomion pois itse asiasta. Syy ris-tiriitaiseen viestintään ei löydy usein kuitenkaan pelkkää audio-visuaalista materiaalia analysoimalla.

Viitteellisessä viestinnässä huomio kiinnittyy muun muassa liikkeisiin, eleisiin ja ilmeisiin. Äänen ilmaissukeinot ovat *paralingvistisia* merkkejä, kun taas *ekstralingvistisinä* merkkeinä nähdään esimerkiksi pukeutuminen, korut ja muu esineistö. Viitteellinen viestintä voi olla tiedostettua tai tiedostamatonta ja se on sidoksissa kulttuuriin, aikaan, paikkaan ja esimerkiksi yhteiskuntaluokkaan, ammattiin ja uskontoon. Ilmeillä osoitetaan kommentti tai emotionaalinen reaktio ärsykkeeseen. Katsekontakti on myös sanattomassa viestinnässä tärkeä. Se saattaa ratkaista heti alussa vuorovaikutussuhteen syntymisen ja laadun ilmaisemalla esimerkiksi ystävällisyyttä, vihaa tai alistamista. Viitteellinen, toisin sanoen epäsuora viestintä on vahvasti yhteisöön sidoksissa.³³¹

Proksemiikka tarkoittaa läheisyyden ja etäisyyden käyttöä viestinnässä. Antropologi Edvard T. Hall on jakanut ihmisen viestintätilanteessa käyttämät etäisyydet neljään luokkaan: intiimiin, persoonalliseen, sosiaaliseen, ja julkiseen etäisyyteen. Lisäksi on huomattu, että mitä läheisempiä tai nuorempia keskustelijat ovat keskenään, sitä pienempi on viestintäetäisyys.³³²

Paralingvistisistä merkeistä ääni viestittää kuulijalle tietoa puhujan sukupuolesta, iästä, mielialasta, tunnetilasta, kotipaikasta, sosiaalisesta taustasta, koulutuksesta ja terveydentilasta sekä elämäntavoista ja jopa kehosta.³³³ Ääni on osa ihmisen persoonallisuutta ja kehon kuvaa. Äänellisiä ilmaissukeinoja puheessa ovat esimerkiksi äänenpaino (korostaa ydinasiat), tauotus (jakaa asiakokonaisuutta), tempo (äänen nopeus), intonaatio (sävelkulku) ja sointiväri. Esimerkiksi esitysten

331 Ting-Toomey 1999, 106–111.

332 Hall 1959, 1966.

333 Esim. Imhof 2010, 19–33.

äänellisiä, paralingvistisiä keinoja ja merkkejä on tutkittu folkloristiikassa ja antropologiassa paljon, mutta tutkimuksesani tuon esiin niitä ainoastaan, jos niistä selviää mielestäni jotain oleellista lisätietoa itse kerronnan tai pilailun syytä.³³⁴

Monen aineistojen katselu- ja kuuntelukertojen jälkeen analysoin edelleen uusia tulkintoja ja merkityksiä haastattaluistani. Kenttätyössä haastattelutilanne perustuu vuorovaikutukseen, jossa haastattelija ja haastateltava tulkitsevat myös toisiaan. Ilmaisujen tulkinta vaikuttaa molemmin puolin, ja ilmenee tutkimustuloksessa. Haastattelussa on vastakkain kaksi subjektia, molemmat tarkkailijan roolissa ja molemmat tulkitsemassa toisiaan kysymystensä ja vastaustensa perusteella.³³⁵

Haastattelutilanne saatetaan kokea molemmin puolin jännittävänä tai ahdistavana, jolloin myös viestit saattavat vääristyä. Myös ennakkokäsitykset ja stereotypiat saattavat vääristää havaintoja. Ryhmähaastattelussa täytyy ottaa huomioon ryhmäajattelu, joka saattaa vaikuttaa yhdenmukaistavasti vastauksiin.³³⁶

On huomattava, että olin nuori kun lähdin tekemään ensimmäisiä haastatteluja. Nyt keski-ikäisenä naisena, paljon erilaisia muistitietohaastatteluja tehneenä luotan eniten dialogiin ja kahdenväliseen kohtaamiseen. Teemoja käyn mielessäni vieläkin etukäteen läpi, mutta annan haastateltavalle tilaa itse haastatteluhetkellä. Vuorovaikutustilanteissa tulee aina yllätyksiä ja jokainen haastateltava on erilainen.³³⁷

334 Esim. Foley 1995, 17–22 tuo esiin paralingvististen merkkien tulkintaa.

335 Portelli 1991, 30.

336 Harvey 1988.

337 Juvonen 2017, 398–410 sisäpiirihaastattelutilanteiden vuorovaikutuksesta.

8. Kenttätutkimustilanteiden arviointia

Teemahaastattelut, kamera ja nauhuri

Muistitietotutkimushaastatteluiden lähtökohtana on oltava mielessä hahmotelma kysymysteemoista, vaikka valmiita strukturoituja kysymyksiä ei useinkaan ole mielekästä käyttää. Olin valinnut tutkimukseeni *kriittisen teorian* lähestymistavan, ja kysymysteemoiksi *yhteisön muistitiedon ja historian*.³³⁸ Valmistelemistani hahmotelmista huolimatta kenttätutkimustilanteeni teki työstä haasteellisen nurinkurisella tavalla. Osaisinko tehdä yhteisön arkipäivän kommunikoinnista, tavoista ja rutiineista tutkimisen arvoisia huomioita? Millä tavalla hahmottaisni itseni, sukulaiseni, ystäväni ja tuttavani osaksi yhteisöä ja yhteiskuntaa muistelukerronnan kautta? Kohtelisinko eri tavalla niitä haastateltavia, jotka eivät olleet entuudestaan tuttuja? Millaiset asiat osaisin tunnistaa perinteenä?

Olin asunut paikkakunnalta poissa kuusi vuotta, kun aloitin haastattelut. Luin tehdasta ja Tikkakoskea koskevaa kirjallisuutta ja jouduin huomaamaan, että tehdasyhteisö näyttäytyikin minulle uudessa valossa. Ymmärsin että aikaisempi näkökulmani oli lapsen ja nuoren näkökulma, joka saattaisi jatkossakin vaikuttaa tutkimuksen hahmottamiseen.

Tehdas lakkautettiin 1990–1991 ja viisi-kuusi vuotta myöhemmin irtisanotut työttömät olivat tilanteestaan ymmällään, koska eivät olleet työllistyneet vakituisesti uudelleen. Valitsin haastateltavikseni keski-ikäisiä työttömiä, sillä juuri heidän työllistymisensä oli ollut hankalinta edellisten vuosien aikana. Huomasin myös että nuoremmat haastateltavat vierastivat ajatusta tulla puhumaan omista kokemuksistaan ”tehtaan työntekijäedustajina”. He suosittelivat aina haastateltavikseni vanhempia työntekijöitä.

338 Larson 2006, 105–134 on jakanut yleisimmät muistitietotutkimuksen lähtökohtien strategiat aihepiireittäin: Subject-Oriented Oral Histories, Life History, Family History, Elite/Nonelite, Critical Theory, Grounded Theory. En tuntenut jakoa tuolloin aivan yhtä eksplisiittisesti, mutta tutkimukseni on helppo paikantaa jälkikäteen Larsonin jaon piiriin.

Tarkoitukseni oli esittää kysymyksiä, joista kävisi ilmi haastattelavien yhteisöllinen toiminta tai sen puuttuminen irtisanomisen kriisin hetkellä ja sen jälkeen. Pyysin haastatteluja puhelimitse ja kirjeitse kolmeltatoista entiseltä tehtaalaiselta, mutta liki puolet (6) kieltäytyi tai jätti vastaamatta. Yksi suurimmista kieltäytymisyistä oli julkisuuden pelko ja mahdollisesti myös videohaastattelun vierastaminen. Joissain tapauksissa kieltäytymisen syytä ei ollut vaikeaa ymmärtää: työttömyys oli sysännyt alkuun ongelmakierteen, joka vaikutti ja vaikuttaa monella tavalla ihmisen hyvinvointiin.

Vaikka lupasin salata jokaisen henkilöllisyyden, sain mukaani aluksi vain seitsemän yhteistyöhalukasta. He kaikki olivat sosiaalisia ja ulospäinsuuntautuneita. Otanta ei luo täysin luotettavaa kuvaa paikkakunnan tilanteesta tuolloin. On muistettava, että 40–50 -vuotiaiden ikäryhmä edusti ylivoimaisesti vaikeimmin työllistyneitä, ja ilmapiiri paikkakunnalla oli apea. Haastateltaviksi valikoitui sanavalmiita kertojia, joista iäkkäin oli kaikkien muiden haastateltavien suositteloima ”tehtaan tietäjä”.³³⁹

Kukaan tästä ryhmästä ei vierastanut kameraa, ja kysymyksiin he vastasivat yleensä vapautuneesti. Olin laatinut etukäteen teemahaastattelun, josta olin antanut kullekin etukäteen viitteitä, mutta en tarkkaa kysymyslistaa.³⁴⁰

Tehdessäni haastattelua yksin keskityin haastateltavaan, lep-poisaan tunnelmaan ja esitettäviin kysymyksiin ja vuoropuheluun, en kuvaustekniikkaan. Kamera kuvasi jalustalla itseksään haastateltavasta puolikuvaa tai puolilähikuvaa: tavoitteenani oli tallentaa haastateltavan ilmeitä ja käsien eleitä yhdessä puheen kanssa. Seuraavan kenttätyöjakson kuvauksissa pidin mukanani myös nauhuria pelkkää ääntä varten, koska ensimmäisen jakson videonauhoista epäonnekseni yksi katosi varkauden seurauksena Helsingin Nuorisosiainkeskuksen videopajalta, josta käytös-

339 Tämä asetelma on ollut tyypillinen folkloren keruussa, ja vastaavaa tilannetta kuvaa esimerkiksi Siikala 1984, 152–153.

340 Liite 4.

säni ollut kamera oli minulla lainassa.³⁴¹ Tein haastatteluissa aina myös käsinkirjoittaen muistiinpanot.

Olin tyytymätön omaan työtapaani ensimmäisen kenttätöjaksos päättyessä (1996). En mielestäni päässyt teemahaastatteluilla siihen, mihin olin pyrkinyt. Huomasin rajoittuneisuuteni vastausten tavoittelemisessa teemoittain. Kuunnelllessani nauhoja havaitsin tilanteita, joissa haastateltava olisi saattanut alkaa kertoa jotain uutta ja tärkeää, mutta ohjasin keskustelun kaavamaisesti teemojen pariin. En osannut kuunnella eikä vuorovaikutusta syntynyt. Tarkoitukseni oli tuolloin löytää eroja ja yhteneväisyyksiä kerronnassa tehtaan lakkauttamisesta, joten laadin kokonaiskuvaa hahmottaakseni vastauksista taulukon. Taulukon tarkoituksena ei tosin ollut näyttäytyä kvantitatiivisena analyysinä vaan enemmän muistin apuvälineenä. Pidin kenttätöypäiväkirjaa haastatteluiden välillä. Kenttätöjaksos päättyttyä oli ja on edelleen hyödyllistä selata alkuvaiheen omia tallennettuja ajatuksia. Päiväkirjamerkinnät vaikuttavat kömpelöiltä ja naiiveilta, kuten merkinnät ja muistiinpanot yleensäkin vuosien kuluttua.

Seuraavalla kenttätöjaksolla (1999) menin jokaiseen haastatteluun paikalle haastattelijana keskustelun vuoksi, en vain tiedon etsijänä. Huomasin että kohtaamani iäkkäät haastateltavani tunsivat toisensa paremmin kuin nuorempien polvien haastateltavat ja olisivat halunneet tietää toistensa haastatteluista yksityiskohtia. Se ei tietenkään sopinut. Osa tutkimukseni toisen jaksos muistitietohaastatteluista on hyvin onnistuneita, mutta joissakin taltioinneissa tuttavallisuus ja sisäpiiritietous ovat häiritseviä seikkoja. Useimmissa tapauksissa tunsin itse henkilöt, joista puhuttiin ja saatoin ottaa osaa keskusteluun, mutta minun olisi pitänyt selventää tarkemmin jo taltioidussa haastattelutilanteessa, mistä asiasta tarkalleen tai kenestä kerronnassa oli kyse, ja miksi juuri nimetyistä henkilöstä kerrottiin tässä yhteydessä.

Nyt lähes 20 vuotta myöhemmin näen haastattelut taas onnistuneempina kuin vaikkapa 10 vuotta sitten. Haastattelutekni-

341 Henkilöhaastattelu 7.

kassani olisi varmasti ollut parantamisen varaa, mutta ihmisten kohtaaminen on ollut aitoa ja teeskentelemätöntä, mikä on keskeisintä.

Avoimien haastattelujen vaikeuksia

Tein toisen kenttättyöjakson haastattelut 2000-luvun taitteessa pääosin avoimina haastatteluina. Valintaani vaikutti paitsi aiemmasta kenttättyöstä käytännön kokemus, myös tutustuminen Alessandro Portellin tutkimuksiin, joiden keskusteleva malli vakuutti minut kyselemisen sijaan.³⁴² Vaikka en tehnyt haastatteluvilleni kysymyksiä valmiiksi, luonnostelin ajatusteemoja itselleni myös Thompsonin tutkimuksia apuna käyttäen.³⁴³ Myöhemmin päädyin aiempaakin avoimempaan haastattelutapaan vain muutama pääteema mielessäni.

Valitsin haastateltavani yhteisten suositusten perusteella. Tutut tikkakoskelaiset kertoivat, ketkä etsimistäni yli 70-vuotiaista entisistä tehtaalaisista olivat vielä hyvissä voimissaan. Kaikki seitsemän, joita pyysin mukaan, myös suostuivat kuullessaan, että on tarkoitus muistella tehtaan vanhoja aikoja ja eritoten harrastuksia ja järjestötoimintaa. Yksi suostumiseen vaikuttava syy, jota jokainen kysyi, oli keitä muita aion haastatella. En ymmärtänyt, miksi se oli heille niin tärkeää. Syy selvisi vasta haastatteluja tehdessä.

Yksi haastateltavistani on avaininformanttini (tehtaan tietäjä). Hän oli asiantuntijan asemassa mukana jo ensimmäisellä haastattelukierroksella (1996). Haastattelin myös omaa yli 90-vuotiaista isoäitiäni, joka oli työskennellyt 1920-luvulla tehtaan virkamiehen talouden- ja lastenhoitajana. Tein haastatteluni avoimina haastatteluina, lukuunottamatta joitain kohdistettuja kysymyksiä harrastus- ja järjestötoiminnasta. Haastateltavani olivat huomattavasti edellisiä rennompia, minkä tulkitsin johtuvan omasta ren-

342 Esim. Portelli 1998, 28 muistuttaa, että haastattelussa puhumisen aloittaa yleensä haastattelija, eikä haastateltava, ja näin ollen tulee määritelleeksi jo lähtökohtaisesti tilanteen dynamiikan ja roolijaon.

343 Thompson 1982, 165–185.

toudestani ja haastattelun epävirallisesta jutustelutyylistä. Toki aihekin oli huomattavasti ristiriidattomampi kuin edellisellä kerralla, kun keräsin kerrontaa irtisanomisista. Toisella kierroksella (1999) haastattelin tehtaalaisia antaen heidän kertoa yhteisöllisestä perinteestä ja historiasta.

Ehdotin kaikille haastateltaville yhteistä ryhmähaastattelua ennen yksilöhaastatteluja, mutta yllätyksekseni siitä kieltäydyttiin, eikä kukaan halunnut järjestää sitä myöhemminkään. Kävi ilmi, että poliittiset näkemykset koettiin henkilökohtaiseksi ja arkaluontoiseksi aihepiiriksi, josta minun pelättiin esittävän kysymyksiä ryhmässä. Jälleen kerran sain kohdata oman ymmärtämättömyyteni. Poliitiikka miellettiin keskeiseksi osaksi tehtaalaisten yhteisöllistä perinnettä. Haastateltavat saattoivat laskea häpeilemättä leikkiä keskenään vaikkapa seksuaalisuudesta, mutta politiikan nousemista keskustelun aiheeksi pelättiin. Yksilöhaastatteluissa siitä uskallettiin puhua suoraan, tosin usein huumorin varjolla. Poliitiikka olisi lukeutunut kaikille yhteisessä haastattelussa ryhmähenkeä haavoittavaksi puheen aiheeksi. Sitä välteltiin sovun säilyttämiseksi.

Tein toisella jaksollani (1999) vielä pari tarkentavaa haastattelua. Yhdestä niistä tuli sattumalta ryhmähaastattelu, jossa sukulaiset ja puolisukulaiset juttelivat lopulta vapautuneesti keskenään kahvipöydän ääressä tehtaan menneistä vaiheista. Keskustelussa tuli korostetusti esiin, että he kaikki jakoivat samansuuntaisen poliittisen ideologian, sosialidemokratian. Suurin osa muisteluista korosti Neuvostoliiton erityislaatuista omistuskautta, jossa kommunismin kannattajat olivat pääasiallisena huumorikerroksen kohteena.

Olin osa yhteisöä, samoin kuin koko sukuni. Sukulaisten poliittinen tausta tiedettiin, ja omaa vakaumustani tiedusteltiin suoraan yhdessä haastattelussa ja epäsuorasti parissa muussa. Yritin miettiä eri tilanteissa rakentavaa vastausta kysymyksiin. Jos vastaisin totuudenmukaisesti, etten ole sitoutunut minkään puolueen jäseneksi, se antaisi kysyjälle mahdollisuuden ajatella, että seuran kuitenkin ajatuksissani sukuni vakaumusta. Tai se ehkä rohkaisisi kysyjää vähättelemään omaa poliittista kiinnostusta.

tustaan vanhanaikaisena, koska nykyään eri poliittisten puolueiden ihannoiti ”*ei ole muotia*”, kuten eräs haastateltavani totesi jo ensi tapaamisella.

Asemani akateemista tutkimusta tekevänä yliopisto-opiskelijana aiheutti ajoittain ongelmia kentällä. Huomasin työn kuluessa, että minun oli keskusteluissa tärkeää pitää omat rajalliset tietoni välillä vain ominani ja kysyä vain tehtaalaisilta, ei ainoastaan siksi, että heidän näkemyksensä oli pääasia, vaan myös siksi, että heidän tuli itse nähdä sen tärkeys. Monen haastattelun jälkeen haastateltava sanoi toivovansa minun ymmärtävän, että tämä haastattelu oli hänelle tärkeä. Tällä henkilö tarkoitti ilmeisesti sitä, että oli kaivannut joko työttömyyden tai jo pitkään jatkuneen eläkkeelläolon vuoksi arvostusta. Hän oli kaivannut sitä, että joku haluaa kuulla nimenomaan hänen näkemyksensä ja arvostaa hänen työpanostaan.

Koin alussa ongelmalliseksi haastattelut tehtaassa työskennelleiden sukulaisteni kanssa. Päätin ensin haastatella virallisesti vain 1900-luvun alkuvuosina syntynyttä isoäitiäni. Perustelin päätökseni sillä, että isoäitini oli tuolloin todennäköisesti vanhimpia jollain tavalla tehtaan palveluksessa olleita henkilöitä. Myöhemmin päätin pyytää mukaan myös toisen lähipiiriin kuuluvan henkilön, sillä moni haastateltava suositteli häntä minulle tehtaan parhaana huumoriperinteen tuntijana.

Politiikasta puhuttiin tehtaalla paljon. Siksi hämmästyin tavattomasti, että kaikille yhteinen ryhmähaastattelu ei toteutunut, koska juuri politiikasta puhuminen olisi koettu araksi aiheeksi. Itse sain vasta haastateltavia etsiessäni tietää joidenkin omien sukulaisteni erottamisesta tehtaalta poliittisin syin. Tiesin heidän olleen aktiivisia sosialidemokraatteja, vaikka äitini olikin epäpoliittinen. Tehtaan kommunistijohto erotti sukulaisteni mukaan aktiivisia sosialidemokraatteja, ja sanoivat heille siihen syyksi henkilökohtaisesti politiikan. Virallisesti papereihin merkittiin irtisanomissyys jotain muuta. Jos olisin haastatellut näitä sukulaisiani, se olisi ehkä luonut vaikutelman, että suosin työssäni sosialidemokraatteja ja toisin heidän näkemyksiään enemmän esiin. Ilman heidän haastatteluistaankin jotkut haastateltavat tiesi-

vät sukulaisteni poliittisin syin erottamisesta, ja puhuivat omista näkemyksistään sen mukaisesti. Esimerkiksi 1920-luvulla syntynyt kansandemokraattinen ay-aktivisti totesi iloisesti ensisanoikseen ennen haastattelua jo kotipihallaan kuulleen minun opiskelleen Sirola-opistossa. Samaan hengenvetoon hän lisäsi, että kaikki puheet tehtaan sosialidemokraattien erottamisista ovat roskapuheita, jotka johtuvat vain väärinkäsityksistä ja että *varmaanhan sen Sirola-opiston käyneenä ymmärtäisinkin*.³⁴⁴ Roo-
lini oman sukuni edustajana on vaikuttanut väistämättä tämän tutkimuksen haastatteluihin, vaikka en olisi haastatellut yhtään sukuuni kuuluvaa henkilöä. Pienessä (tehtaalais)yhteisössä sukujen kertomukset tunnetaan ja jokaiselle on muodostunut oma tulkintansa kunkin perheen paikasta yhteisön historiassa. Etnologi Pirjo Korkiakankaan nimeämät *ylisukupolviset muistot* ja folkloristi Pauliina Latvalan kutsuman *suvun muistitiedon* vaikutus näkyy työssäni myös omien tulkintojeni kautta oman sukuni kertomuksesta ja paikasta yhteisössäni.³⁴⁵

Neljäs vaikeus liittyy videotaltioimiseen. Tuskailin asian kanssa pitkään, koska taitava kertoja vierasti kameraa. Perheeni jäseneksi tullut mies, jota pyysin haastateltavaksi, oli ainoita jäljellä olevia tehtaan perinteiseksi mainitun kerronnan, toisin sanoen huumorin taitajia ja imitaattoreita. Ensin hän ei suostunut esityksissään minkäänlaiseen tallentamistapaan. Päättelen hänen vierastaneen kameraa siksi, että näki kotikylällään ja tehtaalla tunnettujen kaskumiesten kertovan juttujaan nimenomaan esityksinä, performansseina, joita odotettiin ja kuunneltiin innolla, ja aikojen muututtua myös kaskumiehet esiintyjinä hävisivät. Mies ei halunnut ehkä olla ”katoavan kansanperinteen taitaja”. Hän kunnioitti edesmenneitä tehtaan kaskunkertojia ja sanoi ettei halua itseään verrattavan heihin, mutta oli selvästi tyytyväinen, kun hänet mainittiin ”hyväksi matkijaksi”. Sukulaismies tiesi olevansa hyvä esiintyjä, mutta ei halunnut esitystään tallennettavan, koska kuvaustilanne olisi väistämättä teennäinen ja esitys menisi ehkä

344 Henkilöhaastattelu 10. Lause on sanottu ennen kuin nauhoitus on päällä, mutta asiayhteys selviää myös haastattelusta.

345 Korkiakangas 1996, 26; Latvala 2005, 13.

pilalle ennen kuin alkaisikaan. Lopulta sain hänet suostumaan ääninauhalle tallennetun ryhmähaastattelun innostamana myös yksilöhaastatteluun. Valitettavasti vain juttuja ei tullut samalla tavalla mieleen kuin autenttisessa tilanteessa.

Tilanne muuttui yllättäen kymmenen vuoden kuluttua ensimmäisestä keskustelustamme. Olin vierailmassa sukulaisteni luona ja päivällisen jälkeen hänen käydessään ruokalevölle ehdotin taas haastelulutuokiota ja tiedustelin ties kuinka monetta kertaa puolileikkiläni, olisiko mahdollista laittaa kamerakin päälle. Yllätyksekseni mies ei kieltänytäkään asiaa, vaan sanoi suostuvansa, jos minä tulen ”samaa kuvaan”. Olin iloinen ja hyvilläni. Haastattelusta tuli onnistunut ja sain siitä arvokkaan tallenteen.

Vasta myöhemmin ymmärsin, kuinka pienistä asioista haastattelun tai keskustelun tallentamisen onnistuminen voi olla kiinni. Olin hänen kanssaan samassa kuvassa, samalla tavalla arkivaatteissani ja laittamattomana kuin hänkin. Keskustelun edetessä hän oli selkeästi opettajan ja minä oppilaan asemassa. Se ei jäänyt viimeiseksi tallennetuksi keskusteluksemme. Odotuspaineet hälväivät.

Havainnointi kentällä

Tein vuonna 2001 tarkat kenttätömuistiinpanot sukulaismiehen kotona. Muistiinpanoista nousevat esiin erityisesti tilanteet, joissa hän rituaalinomaisesti kertoo erityisen paljon tarinoitaan. Tällainen tilanne näyttää olevan esimerkiksi päiväkahviaika. Ei siis varhainen aamukahvi, eikä iltakahvi, vaan nimenomaan päiväkahviajat, joita on kaksi. Tämä on suoraa jatkumoa tehtaan kahvitunneista klo 10.00 ja klo 14.00, jotka olivat kerronta- tai taukoharrastustuokioita. Päättelen, että tästäkään syystä kertoja ei miellä itseään esiintyjäksi, sillä kaikki pysähtyivät hetkeksi töistään kahville ja tauolle juttelemaan. Kukaan ei erityisesti koskaan pyytänyt häntä kertomaan jotain tiettyä tarinaa tai muistelusta, vaan kerrontatilanteeseen johdateltiin. Tilanteessa on samoja elementtejä kuin rituaalisen folkloren juhlatilanteissa tai vaikkapa

hämärissä iltapuhteilla – rituaalisena toistona.³⁴⁶ Perinteen tallentajan vain pitää osallistua ”riittiin” oikealla, luonnollisella tavalla ja osata tarkasti käyttäytymiskoodit, ettei tunnelma rikkoudu.

Sukulaismies on selkävammansa vuoksi työkyvyttömyyseläkkeellä, mutta noudatti tarkoin päivärutiineissaan vielä vuonna 2001 lähes kymmenen työttömyys- ja työkyvyttömyyseläkevuo-

den jälkeen tehtaan aikatauluja. Hän herää aamulla kello kuudelta ja lähtee kivuistaan huolimatta särkylääkkeen otettuaan ulos viimeistään kello 6.30, aivan kuten ennen töihin lähtiessään. Palattuaan aamukävelyltä hän juo varhaisen aamukahvin ja tekee pikkuaskareita tai ristisanatehtäviä. Vähäisemmissä kivuissa hän tekee pieniä piha- ja korjaustöitä.

Aamun *kahvitaulla* kello 10.00 mies hoitaa vointinsa mukaan kauppa-asioita, ja ennen sitä usein soittaa sukulaisilleen tai vaikkapa kaverilleen, jonka kanssa tekee veikkauksia.

Puhelimessa juttelijat toistavat usein katkelmia muisteluista imitoiden tarinoiden päähenkilöitä tai jonkun toisen tarinan kertojan tyyliä, mikä on koettu jostain syystä huvittavaksi. Jos puhelimen toisessa päässä on veikkauksaveri, hän kertoo myös uusimmat kuulemansa jutut ja vitsit, jotka on kuullut tai keksinyt omalla nykyisellä työpaikallaan. Jutut koskevat yleensä edelleen tuttuja paikkakuntalaisia, eli vanhoja tehtaalaisia.

Noin *tunnin mittaisella ruokatunnilla* mies syötyään on hetken ruokalevolla, jonka jälkeen jatkaa puuhiaan *päiväkahviin* asti noin kello 14.00–15.00 välisenä aikana. Tauko kestää parisenkymmentä minuuttia ja jos hänen puolisonsa ei ole töissä tuohon aikaan, saa hän kuulla viimeistään silloin miehen versiot aamulla kavereilta kuulluista tai jostain muualta keksityistä uusista jutuista tai uusien puuttuessa jopa vanhoista jutuista. Esityksen taso riippuu aina seurasta. Jos kahvilla on käymässä joku, jota sukulaismies ei tapaa päivittäin, hän panostaa kerrontatyyliin ja imitointiin enemmän kuin oman perheen välle. Myös parhaan kaverin kanssa esitys on tarkka, vaikkakin kevyt ja nopea, sillä silloin kyseessä on jonkinlainen kilpalaulanta.

346 Esim. Vento 1980, 93–103.

Olen huomannut tuttavien ja sukulaisten kesken, ettei kukaan edelleenkään koskaan pyytele miestä kertomaan tarinoita, vaan niitä tiedetään tulevan tietyissä tilanteissa joka tapauksessa. Jos häntä halutaan erityisesti rohkaista kertomaan jotain, se tehdään huomaamattomasti, korkeintaan kehoittaen häntä ”puhumaan taas” tai mieluiten aloittamalla itse muistelevaan jotain tarinaa huolimattomasti tai jopa väärin, jotta parempi kertoja ottaisi ohjat käsiinsä ja tekisi kaikille palveluksen kertomalla tarinan ”oikein”.

Palaan *Tehtaan narrit* -alaluvussa esimerkkeihin, jossa sama tarina kerrotaan ryhmässä kahteen kertaan: ensin yhden kertojan (itsensäkin mielestä) hitaasti ja huolimattomasti, jonka jälkeen hän antaa huomaamattomasti vuoron paikalla olevalle paremmalle kertojalle, sukulaismiehelle, joka kertoo tarinan nopealla tahdilla, varmasti, ja yleisönsä mielestä oikein.³⁴⁷ Nauhan taustalta kuuluu, kuinka ensimmäinen kertoja toteaa toisen olleen parempi.

Kenttätyömateriaalin analysoinnin problemaattisuus

Kenttätyö ei loppunut Helsinkiin palattuani. Tein videoista ja ääninauhoista sisällysluettelot, joissa kuvailen lyhyesti, mitä aihepiirejä tallenteen muistitiedossa on ja missä järjestyksessä ne etenevät. Kirjoitin alustavan yhteisöä koskevan analyysin kenttätyöhaastatteluista. Yhteisötutkimuksellisesti mielenkiintoisimmista analysoitavista kokonaisuuksista tein heti sanatarkat litteraatiot, joita vertailin eri haastateltavien välillä. Kävin läpi uudelleen Kansanrunousarkiston äänitekokoelman haastattelut ja kirjoitin myös niistä otteita. Samoin tutustuin muuhun arkistomateriaaliin Tikkakosken tehtaasta, esimerkiksi pikkujoulukronikoihin. Olin saanut haastateltaviltani kopioitavaksi kronikoita, SDP:n nuoriso-osaston tarkkailusihteerin varjopöytäkirjan vuosilta 1945–1946 sekä valokuvia ja kirjoja.

347 Ryhmähaastattelu 18. Tarina on tehtaan kyläoriginellista hahmosta, joka luuli Henrikin surmalegendaa päivän uutiseksi.

Asioiden yhdistäminen edistyi hitaasti. Tässä vaiheessa tutkimustani koin haitalliseksi osallisuuteni yhteisöön. Mieleeni tulvi valtavana vyörynä muistoja, jotka olisivat saattaneet olla hyödyllisiäkin, mutta minusta alkoi näyttää siltä, että kaikki muistelijat toistivat samoja lauseita ja siteerasivat vuorotellen toisiaan ja julkaistuja kirjoja. Tarvitsin uuden näkökulman tehdasyhteisöön. Kolmannen kenttätyöjakson (vuodesta 2000 lähtien) jälkeen alkoi kokonaisuus hahmottua tällä kertaa tehtaalaisten lasten näkökulmasta tarkastellen. Löysin omille ”lapsen” muistoilleni ja ajatuksilleni vertailupohjan. En haastatellut missään vaiheessa konkreettisesti alaikäisiä lapsia, vaan lapsilla tarkoitin tässä viimeisimmän tehdastyöläissukupolven jälkeläisiä, jotka ovat syntyneet 1950–1970-luvuilla.

Yhteisön sisäryhmäjäsenyyden etuja ja haittoja kenttätyötilanteissa

Koin haastatteluiden tekemisen hedelmälliseksi kokemukseksi. Luottamus haastattelutilanteissa oli molemminpuolista. Tunsin oman kulttuurini toimintatavat ja huomasin käyttäväni paljon yhteisössäni tuttuja eleitä, ilmeitä ja sanontoja.

Kuka tai ketkä määrittelevät kulttuurisen tiedon ja toimintatavat yhteisössä? Erityisesti kognitiivisessä antropologian suuntauksessa otettiin 1950-luvulta lähtien käyttöön etnologiaankin vakiintunut käsitepari *emic ja etic*, joka kuvaa tiedon tulkintaa joko ryhmän sisältä päin paikallisesti subjektiiviseen ja kokemukselliseen tietoon perustuen, tai ulkoapäin vertailtavaan, yleistävään ja objektiivisuuteen tietoon pyrkivänä.³⁴⁸

Sisäjäsenyys tai ulkojäsenyys tutkittavassa yhteisössä on suhteellinen käsite. Suomenkielinen tutkija suomalaisessa maaseutukylässä on esimerkiksi kielensä ja osin kulttuurinsakin puolesta tutkimassaan yhteisössä sisäjäsen. Jos tutkijan ihonväri on eri

348 Cerutti 2004, 34–35. *Emic* tarkoittaa sitä että ihminen itse ymmärtää yhteisössään käyttäytymisensä joko tiedostaen tai tiedostamatta, *etic* tarkoittaa ulkopuolisen havainnoijan tulkintaa.

kuin maalaiskylän valtaväestöllä, sisäjäsenyys saattaa olla etäämpänä kuin valtaväestön värisellä kollegalla, vaikka kieli olisi sama.

Myös Carlo Ginzburg on korostanut emic/etic -käsiteparin limittäisyyttä mieluummin kuin toistensa vastakkaisuutta. Ginzburg huomauttaa että erityisesti mikrohistoriallisissa tutkimuksissa emic voi synnyttää myös etic -kysymyksiä ja päinvastoin.³⁴⁹

Työvuoteni tehtaalla auttaa minua ymmärtämään tehtaan työntekijöiden sisäistä hierarkiaa ja kulttuuria. Ilman omaa kokemusta mielikuvani tehtaan ilmapiiristä lapsuudessa kuulemini kertomusten pohjalta olisi todellista ruusuisempi. Tehtaan lähestyvän lopun näkeminen ja sen kieltämisen ymmärtäminen tehdassalityöntekijöiden parissa oli minulle vaikeaa. Työläiset halusivat pysyä kotipaikkakunnallaan. Minun tulevaisuuteni oli muualla. En kaivannut tehdasta tai yhteisöä samalla tavalla kuin haastateltavani. Halusin saada selvyyttä itseäni kiinnostaviin kysymyksiin.

Kun palasin kuuden vuoden kuluttua lapsuuteni paikkakunnalle tekemään haastattelutyötä (1996), esimerkiksi sanattoman viestinnän ymmärtäminen oli vielä hyvin hallussani. Haastateltavien viitteellinen viestintä oli minulle tuttua. Eleitä, joita on käyttänyt yhteisössään kauan, on lähes mahdotonta huomioida ja eritellä analyyttisesti haastattelutilanteessa, koska ne tulevat luonnostaan, alitajuisesti.³⁵⁰ Non-kommunikaation ymmärtäminen oli minulle helppoa, mutta tulkinta ajoittain vaikeaa kontekstisidonnaisuuden vuoksi. Videointi muistitiedon tallennuskeinona tarjosi mahdollisuuden palata haastatteluhetkeen paremmin, ja tutkia uudelleen analyysin apukeinona myös viitteellisen viestinnän merkkejä.

Puheäänen ilmaisukeinot, kuten paikallinen intonaatio, paralingvistisina merkkeinä olivat niinkään tuttuja. Haastattelutilanteissa ei sattunut murteesta johtuvia väärinkäsityksiä. Annoin haastateltavien itse määritellä esimerkiksi istumapaikkamme haastattelutilanteessa ja he valitsivat etäisyytensä minuun tuttu-

349 Ginzburg 2012, 111–116.

350 Ting-Toomey 1999, 106–111.

temme perusteella. Keskinäistä luottamusta osoitti mielestäni se, että usein minut miellettiin etäisyyden perusteella yhtä tutuksi kuin ystävä.

Sisäjäsenyydestä on ollut myös haittaa haastattelutilanteessa. Tuttuus ja läheisyys luo helposti haastattelutilanteessakin illuusion kevyestä juttelusta. Toisaalta vapaamuotoisuus on hedelmällistä, mutta riistäytyy hallitsemattomaksi höpöttelyksi, kuten pahimmissa tapauksissa tekemissäni haastatteluissa kävi. Saan itse haastatteluista tulkittavaa aineistoa, sillä tiedän, mihin juttelussa kulloinkin viitataan, kun käytetään tuttujen paikkojen ja henkilöiden nimiä. Kuitenkaan kukaan ulkopuolinen ei välttämättä hyödy myöhemmin aineistosta. Mielestäni tällaisessa tilanteessa on erityisen tärkeää kirjoittaa arkistoitavaan materiaaliin kontekstitiedot, ja selostaa haastattelijan ja haastateltavan mahdollinen tuttavuus- tai sukulaisuussuhde, jotta etäisyys- tai läheisyysdynamiikka selviäisi seuraavalle aineiston tutkijalle.

Toinen ongelma liittyy myös tuttuuteen kentällä. Haastateltava tulee helposti kertoneeksi tuttavalle tai läheiselle yksityiselämästään, jota ei muuten paljastaisi ulkopuoliselle. Tämä puolestaan saattaa aiheuttaa tutkimuseettisen ongelman. Jos haastateltava katu ylenpalttista avoimuuttaan, hänellä on oikeus päättää itse, miten haastattelun jatkokäytön kanssa toimitaan. Tutkijan on hallittava myös tietosuojasäännökset.

IV Tehtaalaisten yhteisöllinen perinne

Ennen tehtaalaisten yhteisöllisen perinteen esittelyä ja analysointia on pohdittava perinteen kontekstualisointia. Olen jakanut ne tässä paikallisyhteisön ja deindustrialisaation konteksteihin. Toiseksi on avattava sosiaalisten hierarkioiden merkitystä perinteelle. Yhteisö on väistämättä hierarkkinen. Hierarkia on löydettävissä perinteestä, mutta se myös luo perinnettä. Perinnee taas perustuu yhteiseen kieleen. Esittelen perinteen konteksteja, muistitietoinaistosta esiin nousevan sosiaalisen hierarkian, ja sen jälkeen pohdin lyhyesti kielen merkitystä, jotta voin analysoida yhteisön huumoriperinnettä.

1. Perinteen kontekstualisointi

Kontekstualisoinnilla tarkoitan sitä, että haastateltavieni kerronnassa ja muistitiedossa on olemassa tausta sille tiedolle, jonka he jakavat keskenään ja kanssani kertomalla. Tulkitsen kontekstin historialliseksi, kulttuuriseksi tai vuorovaikutukselliseksi. Folkloren konteksteja on käsitelty esimerkiksi antropologi ja folkloristi Richard Bauman, joka jakaa kulttuurisia ja sosiaalisia konteksteja kuuteen eri kategoriaan instituutioiden, kommunikoinnin, merkitysten, sosiaalisuuden, tilanteen ja yksilöllisyyden mukaan. Bauman kuitenkin painottaa, ettei näe mielekkäänä folkloren kontekstuaalisuuden tutkimista kulttuurin sisällä, vaan folklorea kulttuurina.³⁵¹

Historiallinen konteksti kerronnassa liittyy tehtaan lähes satavuotisen olemassaolon historiaan ja sitä edeltävään aikaan, johon

351 Bauman 1986, 367.

viitataan muistitiedossa Jyväskylän ja Laukaan rajamaiden Vehniän ja Tikkamannilan alueen kartanoiden aikakautena, kerronnassa toimijoina ovat herrasväki, torpparit ja mäkitupalaiset. Suuri osa tehtaalaisista oli kartanoiden torppareiden ja mäkitupalaisten jälkeläisiä. Monilla entisistä tehtaalaisista on talo tai vanha suvun mökki vielä samalla paikalla, jossa esi-isien torppa tai mäkitupa sijaitsi.

Kerronta sivuaa suurta köyhyyttä ennen tehtaan aikaa, jonka tuon myös esiin eri aineistojen avulla. Tehdasta pidettiin syrjäkyläläisten *Ameriikkana*.³⁵² Tehtaan ajanjakso rytmittyy kerronnassa varhaiseen saha- ja paja-aikakauteen sekä eri sotien aikakausiin tai vaihtoehtoisesti eri patruunoiden hallintokausiin. Välittömästi sotien jälkeinen aika nimetään Neuvostoliiton omistuskaudeksi tai ompelukonetuotantoajaksi. Kun ompelukoneiden tuotanto loppuu sotakorvausten päätyttyä, ajanjaksoa kuvataan aineistossa urheiluasetuotantokaudeksi. Kun asetuotanto päättyy kokonaan, puhutaan Nokian omistuskaudesta. Nokia omisti tehtaasta osake-enemmistön jo aiemmin, mutta tehtaasta puhuttiin silti *asetehtaana* niin kauan kuin aseita valmistettiin ja vielä sen jälkeenkin. Kerronta on ymmärrettävä tästä historiallisesta kontekstista.

Kulttuurinen konteksti määrittyy kerronnassa toiminta- ja ajattelutapojen sekä tehtaalaisuuden yleisessä kuvailussa. Osa kertojista ei identifioi itseään työväen- tai työläiskulttuurisesta kontekstista käsin, osa taas korostaa kuuluvansa siihen. Siitä huolimatta he jakavat monia toiminta- ja ajattelutapoja sekä uskomuksia, vaikka heidän käsityksensä yhteiskunnasta ja puoluepolitiikasta eroavatkin toisistaan paljon. Kulttuurinen konteksti määryytyy aineistossani paikoin paikallisyhteisöllisyyden mukaan, mutta tarkastelen sitä myös yhteiskuntahistoriallisesta näkökulmasta. Erityisen kiinnostavaksi kulttuurisen kontekstin pohtimisen tekee se, että suurimmat haastatteluissa ilmenevät eroavaisuudet tulevat esiin samojen perheiden tai sukujen sisällä. Puhetapa, sanaton viestintä ja kertomukset

352 Tehtaan nimitys ”Ameriikkana” mainitaan ainakin kolmessa vanhimman ikäpolven edustajan haastattelussa sekä Vehniän kyläkirjassa (1994, 159).

tehtaalaisuudesta saattavat olla kolmessa perättäisessä pol-
vessa hyvin samankaltaisia keskenään, mutta käsitykset
yhteiskuntaluokasta ja politiikasta täysin päinvastaiset. Pohdin,
mistä kertojat itse asiassa puhuvat, kun puhuvat esimerkiksi
politiikasta. Ovatko erot lopulta niin suuret kuin aluksi näyttää?

Vuorovaikutuksellinen (välitön) konteksti kerronnassa ilmenee
eri tilanteissa. Haastateltava saattaa kertoa ilmaisseensa jonkun
asian teatraalisen karkeasti tehdassalissa, mutta tehtaan ulkopuo-
lella käyttää erilaista kieltä tai jopa merkityksellistä tilanteen
puhumalla vastapuolen kanssa eri tavalla:

Ethän loukkaantunu, kun minä sillä tavalla sinua riepotin siellä
tänään?

– En, sehän kuuluu sinun toimenkuvaan!³⁵³

Tilanteet näyttäytyvät ja niitä arvioidaan muuttuvan konteks-
tin mukaan. Yhdessä tilanteessa joku toimintatapa tai sanonta
saattaa olla humoristinen kaikkien paikalla olevien henkilöiden
mielestä, toisessa tilanteessa sama toiminta voi olla anteeksian-
tamattoman törkeää. Nykyinen internet-kulttuuri, kuten keskus-
telupalstoilla jaettu huumori tai kiusoittelu aiheuttaa jatkuvasti
ongelmia tulkinnoissa puuttuvien kontekstien vuoksi. Rasistinen,
kuten kaikki muukin kiusaaminen verkossa on helppoa anonyy-
misti ja kasvottomasti. Rasismien ja seksismin voi helposti väittää
olevan huumoria, vaikka se ei sitä olisikaan. Pohdin tätä aihetta
lyhyesti *Deindustrialisaatio* -alaluvussa ja tarkemmin vielä tutki-
muksen loppupuolella *Nauru katkeaa* -alaluvussa.

Paikallisyhteisö

Paikallisyhteisö on tehtaalaisten kerronnassa keskeisellä sijalla.
Paikallishistorialliset julkaisut, kuten *Jyväskylän maalaiskunnan
kirja*, tehtaan oma historiikki -kirjanen, *Vehniän kyläkirja*, ja
Jyväskylän maalaiskunnan työväenliikkeen historiaa tarkaste-

353 Henkilöhaastattelut 1 ja 14.

leva kirja, tulivat puheessa esiin monissa haastatteluissa ja niitä nostettiin selattavaksi pyytämättä myös konkreettisesti. Historiallinen konteksti ja jatkumo yhteisön kerronnassa ja yhteisöstä kerrottaessa olivat selkeästi tärkeitä asioita haastateltaville.

Folkloristi Henry Glassien tutkimukset irlantilaisesta Ballymenonin kylästä ovat tarkkoja etnografisia kuvauksia paikallisyhteisön elämästä ja asukkaiden myöhemmistä vaiheista.³⁵⁴ Suomessa vastaavaa tutkimusta on johtanut muun muassa Seppo Knuuttila tutkimalla itäsuomalaista Sivakan kylää ja sen muutoksia eri vuosikymmeninä.³⁵⁵

Knuuttila analysoi Sivakan kylän paikallisuuden ja menneisyyden tuottamista kerronnassa ja toteaa: ”(...) Kenttätutkijoille, jotka vuosien kuluttua palaavat aikoinaan tutuksi käyneille paikoille, on usein käynyt niin, että kaikki on muuttunut toiseksi. Ehkä kysymyksessä ei olekaan sama kenttä.”³⁵⁶

Kentän muuttuminen toiseksi samassa paikassa eri ajassa ja itsekin toisenlaiseksi muuttuneena on minulle tutkijana myös omakohtainen kokemus. Koin sen jo ensimmäisen kenttätöni yhteydessä 1996, kun kirjasin kokemuksiini kenttäpäiväkirjaan. Sittenkin kokemus on toistunut useaan kertaan.

Paikallisuus ajallisesti pitkäkestoisessa tutkimuksessani saa useita ulottuvuuksia. Haastateltavien ja haastattelijan eriaikaiset näkökulmat ja ristiriitaiset tulkinnat toivoakseni täydentävät toisiaan tutkimuksessani.³⁵⁷ Näen, että tutkimusprosessi näyttäytyy kaikkine ennalta-arvaamattomine käänteineen elinkaarena. Mikrohistoriallinen näkökulma yksilöiden elämänkulussa auttaa myös hahmottamaan yhteisön historiaa ja päinvastoin.³⁵⁸ Pysin valottamaan paikallisyhteisön elämänvaiheita elämänkuluanalyysin avulla. Otan esimerkiksi parhaaksi arvioimani ker-

354 Glassie 1982 ja 2006.

355 Knuuttila & työryhmä 1996; Knuuttila & al 2008.

356 Knuuttila 2008, 207.

357 Myös Knuuttila 2008, 110.

358 Häkkinen 2012, 378–389.

tojan elämänkulun alaluvussa *Kerronnan yksilöllisyys, mainekategoriat ja elämänkulkuanalyysi*.

Työni kannalta kiinnostavia yhteisötutkimuksia on esimerkiksi Emmanuel Le Roy Ladurien *Karnevaalit*.³⁵⁹ Tutkimus kuvaa yhteisöä mikrohistoriallisesta näkökulmasta keskittyen tapahtumasarjaan, joka kuvastaa yhteisön dynamiikkaa ja paljastaa paikallisuuden merkityksiä. Sama koskee jo aiemmin esiin tullutta Alain Corbinin kylän kelloja koskevaa tutkimusta, jossa tutkija analysoi paikallisyhteisöllistä identiteettiä mikrohistorian näkökulmasta.³⁶⁰

Paikallisyhteisön kerronta mikrotasolla on tärkeää nostaa myös makrokontekstiin, jotta sitä voisi ymmärtää paremmin. Kuten Simona Cerutti muistuttaa mikrohistoriasta, kulttuurin ja perinteen kontekstualisoinnista, kulttuuri ole vain perittyä, vaan jatkuvaa uuden luontia: ”Emic is a method of analysis, not the immediate context of behaviour. It now seems to me that it is this which is the most significant difference which divides analyses labelled social or cultural.”³⁶¹

Mielenkiintoisen näkökulman paikallisuuteen, ja toimintatapoihin paikallisyhteisössä tuo myös Marja-Liisa Honkasalo artikkelissaan ”Aika aikaa kutakin’ Naisnäkökulmia toistoon ja toimijuuteen”.³⁶² Honkasalo pohtii, miksi naiset sietävät esimerkiksi heihin kohdistuvaa vähättelyä tai vaikkapa seksististä kommentointia. Kuinka pitkälle sietäminen voi mennä? Mistä siihen omaksutut mallit ovat peräisin?

Muistitietoaineistossani naisten näkemykset ja toimintatavat miesvaltaisessa työpaikassa ja kulttuuriympäristössä ovat ulkopuolisen näkökulmasta osin käsittämättömiä. Tarkastelen paikallisyhteisön kerrontaa, huumoria ja pilailua myös erilaisten valtarakenteiden näkökulmasta. Näin tutkimuksessani vääjäämättä

359 Le Roy Ladurie 1990.

360 Corbin 2004, 185–204.

361 Cerutti 2004, 34–35: Kts. tämän tutkimuksen alaluku sisäryhmäjäsenyydestä, 141–142.

362 Honkasalo 2006, 103–121.

nousevat esiin myös termit *deindustrialisaatio*, *tuotantovoima* ja *hegemonia*.

Deindustrialisaatio

Deindustrialisaation nähdään usein merkitsevän uutta ilmiötä, mutta sen juuret ulottuvat kauas, jopa aikaan ennen teollistumista. Kyse on perimmiltään kaupankäynnistä globaalilla tasolla. Sosiaalihistorioitsija Christopher H. Johnson on nostanut tutkimuksissaan esiin Euroopan villan tuotannon ja kansainvälisen kaupan historian vertailukohdaksi nykyisen teollisuuden tuotannon ja kaupan tilanteelle. Jo 1200–1300-luvulla villaa kuljetettiin laivoilla halvemmille tuottajille, jolloin lähtömaassa työt vähenivät ja ostohinta takaisin jäi alhaisemmaksi. Kyse on kapitalismin perusrakenteista.³⁶³

Yksi viimeaikaisin esimerkki deindustrialismin pakotteista on suurin konkurssiin hakeutunut kaupunki Detroit Yhdysvalloissa. Vaikka työni alussa viittaankin länsieurooppalaiseen deindustrialisaatioon ja sen vaikutuksiin Suomessa paikallisesti, käytän seuraavassa esimerkkeinä yhdysvaltalaisia kaupunkeja. Michican ja Detroit ovat kaukana ja lakkautetut teollisuuslaitokset ovat olleet huomattavasti suuremmat. Yhdysvalloissa muutos oli käynnissä jo 1980-luvun alussa. Edellä mainituista seikoista huolimatta työläisten henkilökohtaiset kokemukset ovat yhteneväiset. Mikrotaso kohtaa tässä makrotason.

Yli 250 000 asukasta on viimeisten kymmenen vuoden aikana muuttanut teollisuuden kuihtumisen seurauksena työn perässä muualle Detroitista. Palvelualankaan työt eivät riitä loputtoman pitkään, ja verovarojen huetessa itse palvelut varsinkin kunnallisella tasolla kurjistuvat kurjistumistaan. Teollisuusyhteisöjen kuihtumisesta ovat kirjoittaneet yksityiskohtaisesti omiin teollisuustyökokemuksiinsa ja havaintoihinsa pohjautuen toimittajat Ben Hamper Michicanin Flintistä sekä Paul Clemens Detroi-

363 Johnson 2002, 11–25.

tista.³⁶⁴ Oman kokemuksen ja teollisuusyhteisöllisen kulttuurin omakohtainen tuntemus tuovat julkaisuissa syvällisemmin tietoa työntekijöiden kokemuksista ja elämästä, kuin puhtaasti numeerisiin tilastoihin perustuva akateeminen tutkimus olisi koskaan yltänyt. Käsittelen deindustrialisaatiota työssäni kulttuurisesti, muistitietoaineistolähtöisesti, en taloushistorian näkökulmasta. On kuitenkin tärkeää ymmärtää, mitä deindustrialismi Suomessa tällä hetkellä tarkoittaa.

Tikkakoski on mikrokokoinen esimerkki deindustrialisaatiosta.³⁶⁵ Periaate on kuitenkin sama kaikkialla. Paikkakunnan teollisuuslaitos suurimpana työnantajana asukkailleen kuihtuu ja lakkautetaan, jolloin ihmisten on valittava, muuttavatko he pois etsimään työtä muualta, vai jäävätkö sinnittelemään kotipaikalleen. Haastateltavillani oli kokemusta molemmista. Muistitiedon mukaan muuttaminen työn perässä koettiin hyvin epävarmaksi keinoksi selviytyä, sillä usein tarjotut työpaikat muista kaupungeista olivat määräaikaista pätkätoita. Osa kertojista oli rakentanut Tikkakoskelle oman talon, josta oli vielä pankin asuntolainaa maksamatta. He kokivat olevansa ja olivatkin asuntoloukussa. Kaikista vähävaraisimmat sinnittelivät vuokra-asunnoissaan ja ottivat vastaan kaikki mahdolliset tarjotut pätkätyöt. Heillä ei ollut tehtaalla saadun työkoulutuksen lisäksi mitään ammatillista koulutusta kansakoulun jälkeen, eivätkä he edes harkinneet muualle muuttamista. Pätkätyöt Tikkakoskella merkitsivät valtaosalle haastateltavista satunnaisia palvelualan työtä julkisen sektorin virastoissa ja laitoksissa. Mainitut työllistämistyöt koostuivat esimerkiksi avustavasta hoitotyöstä, keittiöapulaisen tehtävistä tai siivoustyöstä päiväkodissa, vanhainkodissa tai varuskunnassa.

364 Clemens, Paul 2012.

365 Vertailun vuoksi mittasuhteista esimerkiksi: Pekonen, J-P: *HS* 19.7.2013. "Karkkilasta oli tulla Suomen Detroit – konkurssi lähellä" Kirjoittaja Juho-Pekko Pekonen. Samana päivänä julkaistiin AFP:n kautta *Detroit Newsin* julkaisema, suomeksi käännetty artikkeli "Asukkaat jättävät uppoavan Detroitin". Alkuperäisen tekstin kirjoittaja Bill Pugliano.

Muita mainittuja työllistämistöitä olivat esimerkiksi talonmiehen työt ja kirjastoapulaisen työtehtävät.³⁶⁶

Suomessa on tutkittu vain vähän deindustrialisaatiota kulttuurien tutkimuksen menetelmin. Simo Häyrynen julkaisi 2010 tutkimuksensa Outokummun nykyisestä yhteisöllisestä kulttuurista, ja se on hedelmällinen vertailukohde myös Tikkakoskelle.³⁶⁷ Outokumpuyhtiö irtautui Outokummusta paikallisesti sen kaivostoiminnan loputtua 1989, mutta jatkoi toimintaansa sen jälkeen. Mitä tapahtui pienelle teollisuuskaupungille? Häyrysen tutkimus ei keskity selvittämään, mitä entisille työntekijöille tapahtui. Suurta joukkomuuttoliikettä ei ilmeisesti tapahtunut kaupungista pois, kuten ei Tikkakoskellakaan. Häyrysen tutkimus osoittaa, että Outokummussa osa yhteisöllisestä identiteetistä on edelleen 25 vuotta kaivostoiminnan lopettamisen jälkeen rakentunut vahvasti mielikuville kaivoskaupungista. Ilmiö on tuttu Britanniasta. Vanhoista kaivoskaupungeista on varsinkin Yorkshiren ja Walesin alueella tehty kulttuurikaupunkeja tai matkailunähtävyyksiä.³⁶⁸ Suomessa myös Tampereella on teollisuuskaupungin pitkää historiaa hyödynnetty Museokeskus Vapriikin rakentamisessa ja toiminnan kehittämisessä matkailua ja turismia palvelemaan.

Häyrysen mukaan Outokummussa käytetään edelleen myös esimerkiksi ilmausta ”puhalletaan yhteen valtavaan hiileen”, mikä vastaa Tikkakoskella vieläkin keski-ikäisen ja eläkeläisväestön käyttämää ilmausta ”tikkahenki”, kun puhutaan yhteishengestä.³⁶⁹ Tikkahenki -käsite tuli työssäni erityisesti esiin, kun tein kyselytutkimusta Tikkakosken yläkoulun 9-luokkalaisille. Sitä eivät niinkään käyttäneet oppilaat, vaan nimenomaan opettajat. Koulussa ilmestyneen lehden nimenäkin oli *Tikkakosken Mannekiini*. On ilmeistä, että opettajat ovat yrittäneet viime vuosina pitää Tikkakoskella elossa tehtaaseen liittyvää sanastoa ja siten

366 Henkilöhaastattelut 2, 4 sekä 30 ja 36.

367 Häyrynen 2010.

368 Esim. Dicks 2000. Suomessa Verla: Ahvenisto 2008, ja Porin puuvillatehdas: Sivula 2013.

369 Häyrynen, 2010, 51–56, 256.

kohottaa tietoisuutta ja ylpeyttä omasta paikallishistoriallisesta kulttuurista. Häyrysen mukaan Outokummussa nimenomaan *kulttuuriväki* on aktiivisesti elvyttämässä kaivoskaupunki-identiteettiä – ainakin mielikuvin. Häyrynen tuo esiin kuitenkin deindustrialisaation toisenkin puolen: ”Kollektiivinen identiteetti ei välttämättä olekaan yhtä avoin niille, joita ei ulkoisen kuvan kantajiksi haluta”.³⁷⁰

Tämä on mielestäni tärkeä ajatus. Outokumpu on nykyään ainakin mielikuvan tasolla kulttuurikaupunki, mutta se ei ole sitä kaikille, eivätkä kaikki sitä halua, eikä kaikkia siihen huolita.

Häyrynen myös esittää tärkeän kysymyksen: ”Pystytäänkö Outokummussa jatkossa ottamaan kaikki yhdyskunnan jäsenet huomioon ja voidaanko siellä edetä yhdellä strategialla?”³⁷¹

Kysymys nostaa esiin deindustrialisaation käsitteen kannalta ainakin kolme ajatusta: ”kaikki yhdyskunnan jäsenet”, ”etenemisen” sekä ”strategian”. Näistä keskeisin ja mielenkiintoisin on minusta eteneminen ja ennen kaikkea kysymys mihin suuntaan. Vaikka tutkimuksessani on kyse pienen paikkakunnan historian ja yhteisöllisen kulttuurin muutoksen tarkastelusta, on tärkeää käsitellä deindustrialismin historiaa ja mahdollisia tulevaisuusnäkömiä, sillä muutos jatkuu. Deindustrialismi etenee globaalisti kiihtyvällä tahdilla ja se merkitsee usein olosuhteiden pakosta jatkuvaa ihmisten kansainvälistä liikkuvuutta. Työttömyys ja köyhyys ovat äärimmäisen vaikeita kolmannen maailman ongelmia. Lisääntynyt maahanmuutto Suomeen päin on lisännyt katkeruutta ja rasismia suomalaisten työttömien keskuudessa maahanmuuttajia kohtaan. Aivan kuten haastateltavani sanoo: ”(...) Ja nyt sitä solidaarisuutta sitten pitäis löytyä enemmän kuin koskaan ennen. Ei oo helppoo.”³⁷²

Sosiaalihistorioitsija Christopher H. Johnson kirjoittaa globaalistuvasta deindustrialisaatiosta:

370 Häyrynen 2010, 260.

371 Häyrynen 2010, 261.

372 Henkilöhaastattelu 6.

Deindustrialisaatio ja talouselämän lainehdinta ovat ennen kaikkea ihmisyyksysymyksiä, joita ei pidä piilottaa vaikeaselkoisuuteen ”tieteenä”, eikä Foucaultin mallin mukaan tietoteoreettisesti valtaa analysoiden.³⁷³

Johnson on itse Detroitista ja tietää paitsi tutkimusteoreettisesti Detroitin deindustrialisaation kehityksen tutkijana myös konkreettisesti tilanteen itse siellä asuvana ja kokevana ihmisenä. Hän nostaa deindustrialisaatio-ilmiössä esiin kysymykset kulttuurisista eroista esimerkiksi uskonnoissa, etnisessä taustassa ja kansallisuudessa.³⁷⁴ On selvää, että Yhdysvalloissa halpatyövoimaa on käytetty hyväksi tuhoisin seurauksin jo monia kymmeniä vuosia. Teollisuuden näkyvä näivettyminenkin alkoi Yhdysvalloissa aiemmin kuin Euroopassa. Yhdysvaltojen suuret maahanmuuttajajoukot olivat jo lähtökohtaisesti eri asemassa kuin valkoinen pääväestö. Kun maahanmuuttajan koulutuksen ja kielitaidon taso on alhainen ja kulttuuri, uskonto ja etninen alkuperä näyttäytyvät valtakulttuurille vieraina, on ongelmavyöhyte valmis. Johnson on tarkastellut artikkelissaan myös Detroitin asuntopoliittikaa ja tehtaan sijaintia työpaikkana. Hänen tutkimuksestaan käy selkeästi ilmi, että esimerkiksi musta väestö Detroitissa oli huomattavasti huonommassa asemassa työpaikkaan nähden jo siitä syystä, että heillä ei ollut varaa hankkia asuntoa sellaiselta etäisyydeltä tehtaaseen, joka olisi mahdollistanut siellä työskentelyn taloudellisesti kannattavalla tavalla. Johnsonin mielestä etnisten vähemmistöjen työskentelyä tehtaalla vaikeutettiin tahallisesti.³⁷⁵ Jotta olisi voinut työskennellä tehtaassa, olisi pitänyt asua omakotitaloalueella, mutta asuntolainojen saaminen pankeista oli lähes mahdotonta mustalle väestölle. Omistusasunnon hankinnan vaikeus ilmiönä koskettaa toki koko köyhempää osaa työväenluokan ihmisistä. Jos ei ole alkupääomaa ja lainan takaajia, ei lainaa voi saada, vaan on sidoksissa vuokra-asuntoon ja vuokran maksamiseen koko elämänsä ajan.

373 Johnson 2002, 33. Sitaatin käänös Niina Naarminen.

374 Johnson 2002, 29.

375 Johnson 2002, 32.

On kiinnostavaa, että toisen detroitilaisen, toimittaja Paul Clemensin näkökulma on juuri Detroitin autotehtaiden kupeessa asuneen henkilön esiintuoma. Clemensin muistitietoon perustuvan kirja *Punching Out* (2011) ei ole akateeminen tutkimus, kuten ei myöskään tehdastyöläis-toimittaja Ben Hamperin *Rivethhead* (1986), mutta ne ovat arvokasta vertailumateriaalia omalle tutkimukselleni muistitietoaineistojensa ansiosta.

Clemens tuo esiin kuuluvansa työväenluokkaan. Hän asui koko lapsuutensa ja nuoruutensa juuri sillä alueella, jonka Johnson puolestaan määrittää kuuluvan valkoiselle keskiluokalle. Tämä on kiinnostavaa, mutta ongelmallista: toimittaja Clemens ei selvittä taustaansa niin paljon kuin lukijana edellyttäisin oman yhteisönsä muistitietoa keränneen ja sitä julkaisseen henkilön selvittävän. Jos kertoo kirjoittavansa *omasta yhteisöstään*, pitää oma asema tuoda ilmi ja analysoida lukijalle. Kirjassa on lyhyt maininta, että Clemensin äiti työskenteli sihteerinä ja isä teki työtä autotehtaiden eri toimipisteissä (*car shop*).³⁷⁶ Kuvauksesta saa sen käsityksen, että sillä tarkoitetaan hallituuantoa eikä esimerkiksi työnjohtamista.

Perheen asumistilanne paikallisesti on kuitenkin paradoksaalinen, kuten aiemmin mainittu historioitsija Johnson kirjoitti oman tutkimuksensa pohjalta. Tehtaan lähelle kaavoitettu omakotialue oli liian kallis vähävaraisille ihmisille. Alueella asui lopulta heitä, jotka työskentelivät muualla, tai niitä, joilla muuten vain oli varaa asua siellä. Clemens lukeutuu kuuluvaksi tähän onnekkaaseen työväenluokan vakavaraisempaan ryhmään, jolla oli oma talo hyväksi asuinpaikaksi mielletyllä alueella.

Clemens kirjoittaa tienneensä aina Detroitissa asuneena, mitä jonkun tuotantolaitoksen lakkauttaminen merkitsee. Hänelle se oli ollut arkipäivää elinikänsä ajan. Mutta hän jatkaa, ettei silti osannut aavistaakaan, mitä se todella merkitsi.³⁷⁷ Tämä paljastaa hänen taustastaan sen, että työttömyys ja tehtaiden lakkauttaminen ei koskenut hänen perhettään henkilökohtaisesti. On hyvä, että

376 Clemens 2011, 5–6.

377 Clemens 2011, 5.

hän tuo asian esiin. Olisin myös kuvitellut ja toivonut että kirjassa olisi ollut työttömäksi jääneiden kerrontaa enemmän, mutta se on keskittynyt tehtaan tyhjentämisvaiheeseen. Se on vaihe, joka omasta tutkimuksestani puuttuu muutamaa mainintaa lukuun ottamatta kokonaan, sillä haastateltavieni joukossa ei ollut tyhjentäjinä toimineita. Tämä osuus tekee Clemensin ja hänen haastateltaviensa henkilöiden näkökulman tutkimukselleni hyödylliseksi. Käsittelen aihetta *Deindustrialisaatio paikallisyhteisössä* -luvussa.

En syvenny tutkimuksessani deindustrialisaation mekanismeihin, teorioihin, enkä ratkaisumalleihin, vaan tarkoitukseni on keskittyä analysoimaan teollisuustyöläisten yhteisöllistä perinnettä ja sen muutosta ja merkityksiä teollistumisen kuihtuessa. Johnsonin, Clemensin ja Hamperin tekstit keskustelevat keskenään, eivätkä ainoastaan kuvaannollisesti, vaan myös konkreettisesti. Clemens on kirjoittanut vain pari vuotta sitten Detroitin autotehtaiden kuihtumista koskevan kirjansa ja tuntee Hamperin 1980-luvun lopussa julkaistun *Rivthead* -kirjan Flintin autotehtailta. Clemens kertoo lukeneensa kirjan moneen kertaan ja se näkyy myös hänen omassa tekstissään. Haastattelusitaatit ja työläisten muistitieto eivät ole ainoa anti dokumentoivissa tietokirjoissa. Kirjailijoiden omat tulkinnat aiheesta ovat myös tutkimusaineistoa.

2. Sosiaaliset hierarkiat tehtaan sisällä

Toin aiemmin esiin sosiaalisen jaottelun Tikkakosella yleisellä tasolla tehtaalaisten mielissä, mutta tässä käsittelen tehtaan sisäistä hierarkiaa. Sisäinen hierarkia tuli vain harvoin esiin yksityiskohtaisesti haastatteluissa, mutta välittyi usein epäsuorasti muistitietoaineistosta. Kun kysyin siitä erikseen, sain myös kaipaamaani tietoa. Haastattelujen pohjalta hahmotin karkean jaon viiteen: johtajat, insinöörit, työnjohtajat, konttorin naiset, ja tehdassalityöntekijät.

On hyvä aloittaa *tehdaspaternalismin* käsitteestä. Käsite viittaa isällisyyteen ja johdattaa ajatukseen huolenpidosta. Tehtaan patruuna tai tehtaan johtajisto huolehtii työntekijöidensä hyvinvoinnista, ei ainoastaan työaikana, vaan lisäksi esimerkiksi vapaa-aikana osallistuen asuntojen, koulutuksen, terveydenhuollon, tieverkoston, urheilutoiminnan ja muun harrastustoiminnan kustantamiseen. Näin tapahtui Tikkakoskella ja muilla varsinkin nopeasti teollistuneilla maaseutupaikkakunnilla.³⁷⁸

Vuosisadan alkukymmenten tehtaalaisten hyviä suhteita kehuutaan muistitiedossa ja kirjallisissa lähteissä vuolaasti, (kuten yleistä on, kun puhutaan menneestä) mutta hierarkiat elivät ristiriitaisissa olosuhteissa. Isoäitini meni Uuraisten peräkylän vuohitorpasta pian 1918 sisällissodan jälkeen lasten- ja taloudenhoitajaksi, toisin sanoen piikomaan silloisen tehtaan valtion asetarkastajan kotiin. Hän puhuu haastattelussaan varsin viralliseen ja kunnioittavaan sävyyn sukunimellä tai tittelein ”valtion asetarkastajasta” ja antaa näin ymmärtää tämän olleen kunnioitettu herra. Tehtaalla tarkastaja oli isoäidin mukaan huutanut hänen viilaajana työskennelleelle siskolleen, kun työn laatu ei ollut häntä miellyttänyt, muutenkin tarkastaja tunnettiin ”äkäisenä” miehenä.

Toinen esimerkki hierarkiasta tehdassalityöntekijöiden ja toimihenkilöiden välillä, jossa tehdassalityöntekijä on nainen ja ylempänä hierarkiassa oleva mies. Haastateltava nainen kertoo että vielä ainakin 1960 ja -70 luvuilla saattoi naistyöntekijän silmissä insinöörikin olla melkeinpä ”herra”, mutta ”konttorin naisten kanssa saattoi helpostikin jutella ja olla kaveri”. Haastateltavan mielessä insinööri oli automaattisesti mies.³⁷⁹

Kaikkiaan tehtaalaisten muistitietoaineistosta välittyy lähtökohtaisesti ajatus, jonka mukaan hierarkiaa pyritään hälventämään korostamalla tarinoita, jotka kyseenalaistavat eriarvoisuuden ja painottavat sovinnollisuuden ihannetta. Hyvin samankal-

378 Esim. Ahvenisto 2008, 271–317; Anttila 2005, 51; Kortelainen 2008, 164–165; Teräs 2001, 80.

379 Henkilöhaastattelu 16.

tainen kuva välittyy myös Kaisu Kortelaisen tutkiman Penttilän sahayhteisön muistitietoon perustuvasta tutkimuksesta. ”Yksi suuri perhe” mainitaan haastatteluissa kerta toisensa jälkeen. Silti totuus tarinoiden takana on usein toinen. Hiljaisuus on kohteliaisuutta. Positiiviset puolet tuodaan esiin vaikeistakin asioista kerrottaessa. Omaa pesää ei liata moraaliyhteisön sääntöjen kunnioittamisen vuoksi.³⁸⁰ Silti oma asemani yhteisön entisenä jäsenenä kuuluu jokaisessa tekemässäni haastattelussa. Minun oletetaan tuntevan myös yhteisön historia ja hierarkian pitkät varjot, niistä ei tarvitse puhua kuin viittauksin. Myös minulla on paikkani yhteisön historiassa ja hierarkiassa – se vain vaihtelee kunkin kertojan mielessä.

Eräs haastateltava kertoo esimerkkitapauksen, jossa hänen intohimoisesti sosialidemokraattinen isänsä puhui uhmakkaasti valtion asetarkastajalle, paikkakunnan suojeluskunnan päällikölle. Asetarkastaja halusi myydä *Suojeluskunta*-lehteä työmiehelle ja tämä kieltäytyi poliittiseen näkemykseensä vedoten. Asiasta ei kuitenkaan tullut kertomuksen mukaan epäspua, vaan päinvastoin tilanne johti lopulta jopa ystävystymiseen.³⁸¹ Sain kuulla asetarkastajasta ja tämän perheestä paljon vastaavia muistoja. Huomionarvoista onkin, että haastatteluiden tarinat on kerrottu oman perheeni sisällä. Isoäitini on yksi haastateltavani, samoin hänen siskonsa ja veljensä tyttäret. Miksi juuri he halusivat kertoa asioista mahdollisimman sovinnollisesti? Negatiivisia puolia mainittiin, mutta ohimennen tai viitteellisesti.

Hierarkia vaikuttaa olleen välttämätöntä ja isoäitini yritti muodollisesti noudattaa sitä työnantajaperheen kanssa. Isoäiti puhuu haastattelussaan ”hienommasta väestä” ja ”köyhälistöstä”, mutta huomauttaa, että esimerkiksi insinööri-patruuna Oskar Östmanin järjestämissä lasten joulujuhlissa ”raja-aitaa ei näytetty”.³⁸² Tuolloin (1920–1930 -luvuilla) suuryritysten ja kartanoiden omistajat järjestivät muutenkin tavallisesti hulppeita joulujuhlia

380 Kortelainen 2008, 215.

381 Henkilöhaastattelu 12.

382 Henkilöhaastattelu 15.

lahjapaketteineen alaistensa lapsille. Paternalismin periaatteen mukaan he pitivät näin alaiset tyytyväisinä, kiitollisina ja hiljaisina.³⁸³ Willie Daug, tehtaan talvi- ja jatkosodanaikainen saksalaispohatta piti Vanajanlinnan kartanossa Hämeessä myös joulujuhlat aiemman kartanon omistajan Rosenlewin tavoin ja jakoi herkkujen lisäksi 25 paria monoja tehtaalaisten lapsille.³⁸⁴

Isoäitini mukaan tehtaan asetarkastajan perhe seurusteli insinöörien ja konttoristien kanssa. Eräs konttoristi oli herra Seppi:

(...) Se huiskutti kiiltävätä keppiä tuolla tavalla (näyttää kädellään pyörittävää liikettä ja hymyilee). Se aina kävel sen keppisä kanssa, vaikkei se sitä jalakasa takia tarvinnu...ne ol erilaisissa puvuissakin ku tavalline ihmene.³⁸⁵

Isoäiti muistaa haastattelussa myös tuskailleensa, mihin mahduttaisi kaikki emäntänsä – jota kutsui Rouvaksi – muodikkaat hatut. Oman koomisen vivahteensa muodollisten tapojen rikkomisesta tuo haastattelussa kertomus, jossa isoäiti taistelee palvelupaikan eteisessä suuren rotan kanssa suksisauva aseenaan, ja kun ei lopulta kuitenkaan uskalla sitä tappaa, hakee herra valtionasetarkastajan tekemään surmatyön. Toisessa tarinassa rouva ehdottaa isoäidille vapaailtana, että tämä voisi jo lähteä ulos, mutta isoäiti ei halua lähteä ulos, vaan kieltäytyy lähtemästä yksin mihinkään, vetoamalla ehkä jatkien käyvän kimppuunsa, mikä ei ollut lainkaan todennäköistä kaikkien tuttujen ja sukulaisten kesellä.³⁸⁶

Ovatko nämä kertomukset sosiaalisesta hierarkiasta tarinoita sovinnollisuudesta? Ne on mahdollista tulkita siten. Haastatteluiden perusteella valtion asetarkastajasta välittyvän kuvan mukaan hän on tottunut olemaan työssään arvostettu ja muutenkin hieno herra, jota pienen teollisuuskylän ”luokaton” perhemäisyys aluksi ärsyttää. Lopulta ylhäisessä yksinäisyydessään hän jopa ilahtuu

383 Esim. Ahvenisto 2008, 308.

384 Leino 1998, 95.

385 Henkilöhaastattelu 15.

386 Henkilöhaastattelu 15.

siitä, että joku (isoäidin veli) kieltäytyy ostamasta hänelle tärkeää suojeluskunnan lehteä vedoten nimenomaan päinvastaiseen ideologiaansa – heistä tulee väittelyn kautta ystävät. On mahdotonta tietää, miten läheisiksi ystäviksi he kokivat toisensa, mutta he pitivät yhteyttä keskenään, aivan kuten isoäitini piti yhteyttä Rouvan kanssa tämän kuolemaan saakka. Käsittelen tätä ystävyyttä säilyneiden kirjeiden valossa tarkemmin analyysiluvussa.

Esimerkkikertomukset ovat mielestäni jossain määrin verrattavissa kansansatuihin. Tarinassa hierarkkisesti alempiarvoinen tekee tai sanoo jotain odotusten vastaista ja pakottaa näin ylempiarvoisen tulemaan omalle tasolleen.³⁸⁷ Hierarkiassa näin korkeampiarvoinen saa tasa-arvo-opetuksen. On ilmiselvää, miksi juuri tätä tarinatyyppeä kerrotaan erityisesti minulle, joka olen yhteisön entinen jäsen ja tässä tapauksessa kertojan mielessä hierarkian alatasolla, kuten hänkin. Haastatteluiden lyhyissä viitteissä ja vihjeissä piilee usein tärkeää tietoa esimerkiksi yhteiskuntaluokasta ja sukupuolesta. Erään haastateltavan mukaan ainakin 1960–1970 -luvuilla saattoi naistyöntekijän silmissä insinööri olla herra, mutta konttorin naisten kanssa saattoi helposti jutella ja olla kaveri.³⁸⁸ Isoäitini puolestaan korostaa haastattelussaan, että konttoristit olivat ylempää yhteiskuntaluokkaa.³⁸⁹

Tätäkin tilannetta kuvaava esimerkki sosiaalisen hierarkian muodollisuudesta (löytyy alaluvussa *Perinteen kontekstualisointi*) on 1910-luvulla syntyneen miehen kertomus julkisesta torumisesta ja myöhemmin taas vetoamisesta velvollisuuteen. Hän toimi tuolloin tehtaalla tehtävissä, joissa joutui vastaamaan töiden aikalauista ja näin ollen välillisesti myös raha-asioista. Miehen kertomuksen mukaan rahasta puhuttaessa tuli usein riitaa, ja niin oli käynyt silläkin kertaa, kun hän tehdassalissa yritti neuvotella työntekijöiden pääluottamusmiehen kanssa palkoista.³⁹⁰

387 Esim. Apo 1986, 283.

388 Henkilöhaastattelu 16.

389 Henkilöhaastattelu 15.

390 Henkilöhaastattelu 1. Esimerkki on esiintynyt jo perinteen kontekstualisointia koskevassa kappaleessa.

Tilanteessa kyse on teatterista. Ei edes symbolisesti, vaan aivan kirjaimellisesti. Osapuolet esittävät omat ennalta odotetut roolinsa tehdassalinäyttämöllä. Kukaan osapuolista tai edes yleisöstä ei oleta esityksen olevan vakavaa draamaa. Rahakeskustelu vain olisi kiusallinen ilman tätä työroolitusta. Esimerkiksi kulttuuriantropologi Clifford Geertz on tutkinut odotuksen mukaista käyttäytymistä yhteisöissä³⁹¹ ja tätä ilmenee muistitiedonkin mukaan Tikkakosken yhteisössä paljon. Edellä mainitussa esimerkissä odotuksenmukaiset roolit on viety astetta pidemmälle, sillä niistä puhutaan ääneen ”toimenkuvaan kuuluvana”, ja itse haastattelusta käy ilmi kertoja elehdinnästä ja kerrontatavasta, että rahariita ”hirveällä riepotuksella kaikkien kuullen” tehdassalissa on koettu esityksenä. Tutkijan, kuten Geertzin, on ollut mahdollista havaita odotuksenmukaisuudet tutkimissaan yhteisöissä, mutta kuinka helposti tutkija pääsee kulttuurissa sisään perimmäisiin syihin? Kertoja ei välttämättä ainoastaan käyttäydy odotusten mukaisesti, vaan mahdollisesti myös kertoo tutkijalle, mitä olettaa tämän haluavan kuulla. On todennäköistä, että myös minä olen saanut kuulla erityisesti niitä tarinoita, joita minun on oletettu haluavan kuulla. Jos en olisi elänyt lapsuuttani ja nuoruuttani yhteisössä, en osaisi tunnistaa kulloisenkin kertoja odotuksia ja oletuksia minusta ja kiinnostukseni syistä. Minulle ei kerrota ainoastaan kuin tutkijalle, vaan perhehistoriani ja sen jatkumon edustajalle. Pyrin tuomaan esiin aineistoesimerkkien analyyseissäni, miksi minulle kerrotaan kulloinenkin tarina.

Haastatteluissa kukaan ei erityisemmin kerro tehdassalitehtäjöiden välisistä hierarkioista tärkeimpänä tehtaalaisuuden ilmentäjänä, mutta tieto niiden merkittävydestä on nähtävissä ja tulkittavissa aineistosta. Usein vihjeet ovat hienovaraisia, mutta joskus ne tyrmäävät räikeydellään, erikoisuudellaan ja koomisuudellaan. 1950-luvulla syntynyt mies toteaa ”roskakärärin” aseman tehtaalla pahnanhajumaiseksi, mutta mainitsee samaan hengenvetoon tämän toimineen usein ”tulkkina ulko-

391 Geertz 1973, 95–98.

maan vieraille”.³⁹² Tieto sinällään on tärkeä ja kertoja itsekin korostaa tämän olevan tehdasta hyvin kuvaava tilannekoominen esimerkki. Mielestäni vielä oleellisempaa on, että hän kertoo sen minulle. Tämäkin on jälleen tarina pahanpohjimmaisesta, joka nousee johtajiensa kanssa – ei ainoastaan samalle tasolle vaan jopa heidän yläpuolelleen toimimalla heille ja heidän kauppakumppaneilleen tulkkina. Asetelma on absurdi ja siten koominen. Kertoja on vasemmistolainen mies, joka korostaa kerronnassaan koko sukunsa olleen tunnettu tehtaan historiassa aktiivisuudesta valistuksellisen työväenaatteen eteenpäin viejänä.

Tehdastyövuosinani 1989 ja 1990 hierarkia näkyi selkeästi päivittäin esimerkiksi ruokatunnilla. ”Työporukat” söivät keskenään ja ryhmät olivat muodostuneet tavallisesti hierarkian suuntaisesti. Työnjohtaja saattoi syödä alaistensa kanssa ilman ihmetelyä, mutta jos vaikkapa miespuolinen trukkikuski olisi syönyt naispuolisen henkilöstöpäällikön kanssa, olisi se ollut erikoista. Tehtaan sisällä ammattiryhmien paremmuutta hierarkkisesti testattiin muihin nähden haastatteluiden perusteella lähinnä tehtaalaisten välisissä urheilukisoissa. Urheilukisoista kerrottiin minulle paljon, ja niiden analysointi on ollut kiinnostavaa ja hedelmällistä yhteiskuntaluokkaa ja sukupuolta koskevissa pohdinnoissa.

Palkasta ja rahasta puhuminen on haastateltavilleni luonnollista, se tulee esiin esimerkiksi lakkokertomuksissa ja työttömyyskuvauksissa. Sen sijaan haastattelemistani naisista kukaan ei erikseen nosta muistitiedossa esille miesten ja naisten eriarvoisuutta palkkauksessa toisin kuin esimerkiksi Taina Ukkosen ja Kirsi-Marja Hytösen työläisnaisten muistitietotutkimuksissa.³⁹³ Oletan sen oman kokemuksenikin pohjalta olleen siellä niin itsestään selvä ja arkipäiväinen asia, että siitä ei sen vuoksi puhuttu. Sen sijaan Kansanrunousarkiston 1970-luvulla tehdyssä haastattelussa 1890-luvulla syntynyt mies kertoo: ”Tikkakoskellakin mies teettää naisilla huonommat työt. Miehet eivät viitsi tehdä huo-

392 Henkilöhaastattelu 17.

393 Ukkonen 2000, 141; Hytönen 2015, 202.

nompia ja huonommin palkattuja. Naiset ovat ahkerampia ja naisten koulutus työhön on huonompi.”³⁹⁴

1970-luvun jälkeen tasa-arvo parani oman tietämykseni mukaan jonkin verran sen ansiosta, että naiset saivat enemmän koulutusta erilaisiin tehtäviin. Analysoin naisten ja miesten tasa-arvokäsityksiä muistitietoaineiston valossa alaluvuissa *Kiistäminen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli* ja *Miesten ja naisten sosiaalisten suhteiden säätely huumorin avulla*.

Kieli

Kielellä on merkittävä rooli hierarkioiden, vallan ja alistamisen syntymekanismeissa ja jatkumoissa. Yhteisön kieli on yhteisön hallussa, ja sillä ylläpidetään omaa kulttuuria. Hallitsevan kansanosan kulttuuri sulkee kielellään ulos hallittavat, joiden oma kielellinen hierarkia ja sisäpiiri sulkee niin ikään ulos alistetuissa kulttuureissa alistajansa. Kieli on toimintaa ja historiaa.³⁹⁵ On kuitenkin selvää, että esimerkiksi kirjakieli ja akateeminen kieli ovat hallitsevan luokan kielet ja vallan hierarkiassa korkeammalla kuin työväenluokan kieli tai vaikkapa murteet ja ulkomaalaisperäiset aksentit. Ihmiset eivät kykene hallitsemaan, ymmärtämään ja muovaamaan elämäänsä tasavertaisesti, ja tämä sosiaalinen prosessi määräytyy osin kielen perusteella. Kulttuurien ja kirjallisuuden tutkija Raymond Williams onkin todennut että kieli ei ole pelkkä järjestelmä, vaan aina sosiaalista toimintaa. Se ei ole vain väline, vaan perustava rakenne materiaaliin ja sosiaaliin käytänteisiin yhteisöissä. Jos tulkitsen Williamsia itseään sekä John Higginsin analyysia oikein, kieleen liittyy kaikki, mitä kulttuurin rakentumisessa kieleen kulloinkin yhdistetään: äänet, intonaatiot, eleet ja muu oheiskommunikointi merkkeineen ja annettuine merkityksineen. Williams tuo tutkimuksissaan tiettäväksi venäläisen kielitieteilijä Valentin Voloshinovin huomiot siitä, että

394 SKSÄ 86, 1975.

395 Ngugi Wa Thiong’o 1985 109–127; Woolfson 1976, 163–204; Williams 1988, 34.

vaikka erilaisiin kielellisiin kulttuureihin synnyttään ja kasve-
taan, myös kieli eri merkityksineen muuttuu jatkuvasti yhteisön,
ajan ja paikan muutosten myötä. Väljästi tulkiten Voloshinovin
ajatuksia sekä Williamsin ja Higginsin tulkintoja niistä yhteen-
vetona: ihmisen on mahdollista omaksua kokonainen uusi kult-
tuurijärjestelmä erilaisen kielen avulla ja vastavuoroisesti tämä
toimii myös toisin päin.³⁹⁶

Tikkakoskella työväenluokkaiseen kotiin syntynyt lapsi kasvoi
tehtaalaiseen yhteisölliseen kulttuuriin, joka pohjautui omanlai-
seen kieleen ja kommunikointiin. Lapsi kuuli kotonaan erilaista
äidinkieltä kuin mitä esimerkiksi opettaja puhui koulussa. Uskon
että koulussa varsinkin alaluokkien opettajilla oli merkittävä rooli
siinä, miten lapsen asenne koulua ja opiskelua kohtaan muotoutui
ja siten vaikutti myös sosiaalisten hierarkioiden syntymiseen. Jos
opettaja ei kykene huomioimaan opetuksessaan lapsen kielellistä
kulttuuritaustaa tämän erilaisen sanavaraston vuoksi, hän saattaa
opettaa lasta vieraalla kielellä ymmärtämättäänkin. Lapsi saattaa
kouluyhteisössä tulla kiusatuksi tai leimautua tämän tai esimer-
kiksi poikkeavan murteensa tai aksenttinsa vuoksi tyhmäksi.³⁹⁷

Valitettavasti opettajat saattoivat käyttää omavaltaisesti eri-
laista kieltä myös tarkoituksellisesti muodostaakseen ja ylläpi-
tääkseen sosiaalisesti hierarkkista järjestystä. Tikkakoskella tämä
tarkoitti haastatteluiden mukaan sitä, että yhteiskoulun opettajat
olivat syrjineet tehtaalaislapsia käyttäen opetuskapasiteettinsa
”muiden perheiden” lapsiin jättäen tehtaalaislapset huomiotta.³⁹⁸
Tehtaalaislapset eivät tulkintani mukaan aina ymmärtäneet ope-
tusta ja turhautuneina eivät osanneet keskittyä opettajan puhee-
seen omasta kulttuuristaan poikkeavan kielen vuoksi. Haastatel-
tavat tulkitsivat opettajien syrjinnän johtuneen ennen kaikkea
suoraan poliittisista syistä oppilaiden vanhempien vasemmisto-
laista ideologiaa vastaan. Haastatteluista oli helposti löydettävissä

396 Higgins 1999, 132–135 analysoi Williamsin tutkimuksia kappaleessa *Language as medium*.

397 Esim. Tuomaala 2007 ja Tuomaala 2008, 159; Savolainen 2015, 185–191.

398 Henkilöhaastattelut 10, 17, 35. Käsittelen asiaa tarkemmin alaluvussa *Huumerin, pilailun ja politiikan merkitys yhteisöllisyydessä*.

myös koulutukseen ja sitä kautta uuteen kieleen ja kulttuuriin linkittyvää *herravihaa*.³⁹⁹

Kielen voima kerronnassa syntyy vuorovaikutuksesta. Tässä tutkimuksessa tehtaalaisten yhteisöllinen perinne välittyy tehtaalaisten oman kielen kautta. Jos haastateltavan ja haastattelijan suhde ei ole balanssissa, tai jos haastattelija vaikkapa keskeyttää kerronnan jatkuvasti lisäkysymyksillä, jää helposti jotain olennaista sivuun. Haastateltavan ja haastattelijan ei tarvitse olla samasta yhteisöstä lähtöisin ja puhua kirjaimellisesti tai kulttuurisesti täysin samaa kieltä. Haastattelijan ei tarvitse olla kielitieteen asiantuntija osatakseen tulkita kerrontaa, eikä kertojan tarvitse olla erityisen hyvä kertoja yhteisössään tuodakseen arvokasta tietoa. Tasavertaisuuden periaate ja molemminpuolinen kunnioitus lähtötilanteessa riittää. Haastattelutallenteen kielen tai kerronnan manipulointi omien tutkimustulosten mukaisiksi on eettisesti väärin.⁴⁰⁰ Toisin sanoen kielen käyttö on myös vastuunottoa.

3. Huumorin lajit

Sankaruus, narrius ja trickster

Tehtaalaisten yhteisöllinen perinne koostuu muistitietoaineistossa tehtaalaisten omista arjen kuvauksista ja toisaalta erikoisista ja hauskoiksi koetuista sattumuksista sekä pilailun kuvailusta. Suomalaiset kettu ja karhu -aihelmat ovat perinteisiä eläinsatuja,

399 Esim. Apo 1990, 201–203; Knuuttila 1992, 147–148; Mikkola 2009, 265–270 huomauttaa tutkimuksessaan (agraarikulttuuriajalla uutuuskien vastustamisesta) että erityisesti köyhille vanhemmille saatettiin iivaila lasten kouluttamisesta *herroiksi*, sillä ”kuka sitten työtkin tekisi?”. Tulkintani mukaan tämä mentaliteetti siirtyi suoraan varhaiseen teollisuustyöläiskulttuuriin ja näkyy ja kuuluu edelleen ainakin Tikkakosken tehtaalaisten muistitietoaineistossa.

400 Abrams 2010, 128–129.

joissa kömpelö karhu joutuu ovelan ketun huijaamaksi.⁴⁰¹ Aihe-
masta löytyy yhtäläisyyksiä tehtaalaisten kerrontaan.

Ovela kettu vertautuu kansainvälisesti tunnettuun trickster-
hahmoon. Trickster ei ole mielletävissä ainoastaan veijariksi tai
narriksi, vaan rooli sisältää muutakin. Trickster-hahmo esiintyy
ympäri maailmaa kerronnassa ja mytologioissa joskus esimer-
kiksi ristiriitaisena jumalhahmona, kuten islantilaisten saagojen
Loki.⁴⁰² Se voi esiintyä myös eläinhahmoisena, mutta sen olemus
on inhimillinen, ja silti samaan aikaan se ylittää yliluonnollisilta
vaikuttaviin tekoihin. Trickster ei ole ainoastaan narri vaan myös
sankari tai antisankari.

Natalie Zemon Davisin trickster-aiheisessa tutkimuksessa,
hänen käsittelemässään tarinassa 1500-luvulta, ovela lintumai-
nen lepakko on tarinan sankari, joka onnistuu pääsemään pin-
teestä oveluudellaan. Samoin käy Aisopoksen eläintarinoissa ja
monissa muissa veijarisaduissa ympäri maailman. Itse näkisin,
että on mahdollista puhua Tricksteristä narri-sankarina ja kiis-
tämisen kulttuurin ilmentymänä. Suomalaiset kansansadut ove-
lasta ketusta ja kömpelöstä, vähän hölmöstä karhusta ovat lähellä
tehtaalaisten humoristista kerrontaa. Kerronta kumpuaa sisä-
piiriryhmän yhteisyyden kokemuksesta ja ulkopuolelle rajatun
ryhmän toiseudesta työläisyhteisössä. Tämän tyyppin kerronta on
analysoitavissa suurimpana yksittäisenä suoraan satuihin vertau-
tuvana perinnelajina. Kiinnostavinta on kuitenkin kysyä: Miksi?
Mitä kettu ja karhu -sadut ilmaisevat? Ketkä niitä kertoivat ennen
ja ketkä niihin rinnastettavia tarinoita kertovat aineistossani?

Karhu on suomalaisessa muinaisperinteessä pyhä, suuresti
kunnioitettu eläin. Se on ruumiin rakenteeltaan ihmisenkaltai-
nen ja ymmärretään jopa ihmisen sukulaiseksi, aikojen alussa
metsään noidutuksi ihmiseksi. Karhulla ja naisella mielletään
olevan seksuaalinen suhde rituaaliseen tabuun verhottuna.⁴⁰³
Juuri tästä kaikesta johtuen on mielestäni kiinnostavaa, että se

401 Rainio 1963, 455–464.

402 Williams 1979, 5.

403 Tarkka 2005, 276–277.

on valikoitunut kömpelöksi ja helposti huijattavaksi hahmoksi suomalaissa eläinsaduissa. Onko niin, että karhun myyttistä pyhyttä olisi jopa haluttu kyseenalaistaa veijaritarinoilla? Kun tehtaalaisten huumorissa esiintyy karhumainen kömpelö hahmo, on tarinassa yleensä muodollista kaavaa noudattava tai arvokkaaksi koettu tapahtuma, joka kääntyy koomiseksi kompastuttuaan muodollisuuteen. Arvokkuus tai muodollisuus voi olla henkilöhahmon poliittisen idealismin yliampuvaa innokkuutta. Hahmo voi olla tehtaan ruotsin- tai venäjänkielinen patruuna, joka puhuu ylevästi, kantavalla äänellä huonoa suomea juhlapuheessa ja epäonnistuu sanomalla jotain nurinkurisesti.⁴⁰⁴ Kerroksen päähenkilö voi olla toisaalta uuttera, työhönsä keskittyvä, helposti stressaantuva työmuurahainen, joka höynäytetään tekemään vielä turhaakin työtä. Jos hänelle ei keksitä muuta jännää, huijataan ruokatauolla stressaamaan vielä omien eväidensä takia kyseenalaistamalla niiden alkuperä ja eettisyys.⁴⁰⁵ Nämä elementit: liika muodollisuus ja liika ahkeruus henkilöhahmon persoonassa ja esiintymisessä ovat tietyllä tavalla pyhiä ja yleviä, mutta ne pudotetaan tarinoissa kerta toisensa jälkeen yläilmoista maan tasalle. Aivan kuten eläinsatujen karhu, hahmo ei menetä suosiotaan tai kunnioitustaan, vaan saa sitä tietyssä mielessä jopa lisää. Arvokkaiksi koetut tai ylhäältä annetut asiat kyseenalaistetaan usein tehtaalaisperinteessä, mutta niitä ei välttämättä halveksita.

Haastatteluaineistoni joukosta erottuu selkeästi kertoja, jota minulle suositeltiin jo ensimmäisiä haastatteluja tehdessäni. Mieskertojan tarinat esimerkiksi metalliliiton tai tehtaan oman ammattiosaston järjestämistä tapahtumista ja matkoista kuvaavat tehtaan miehistä kulttuuria aivan erityisen tarkasti. Ne ovat kertomuksia ovelasta huiputtamisesta puolin ja toisin. Seuraava esimerkki on kertomus ammattiosaston matkasta Leningradiin.

404 Henkilöhaastattelu 1. Esimerkkikertomus alaluvussa *Patruunoiden herasankaruus* tehtaan patruusta joka ilmoittaa innoissaan tehtaan kukistuvan sen sijaan että se kukoistaisi.

405 Henkilöhaastattelu 28. Esimerkkikertomus *Lievestuoreen kananmuna* alaluvussa *Huumorin yksilöllisyys*.

Kertoja: Olkohan se toinen yö kun mää menin sinne tuota... sinne, kerrosvalavoja, vai mikä se ol... niin mää menin sen kerrosvalavojan luo kun tuota mää olin joskus Leninkraatin reissulla käyny, ja tiesin että sieltä soa yöllä ostoa juomija.

Hastatteli: Aijaa?

Kertoja: Ja minä menin sinne, ja näytin että janottaa, ja se meni sinne ja aukas semmosen oven ja tul kohta, ja sillä ol semmosta kaljoa, kotikaljoa, tai niinku perhekaljoa. Tai se maistu ainaki ihan semmoselle. Ja TOSI hyvveä oliki. Mää kaks pulloa ostin sitä ja mää menin sinne kämppään ja sitte se Penttiki maisto sitä illalla sitä kaljoa, ja mää sanoin sille että maistappas oikeen miten on tosi hyvveä kaljoa. Se ol aika lämmintä ja mää menin ja laitoin sitte lavuaariin kylmää vettä ja laitoin sinne ne tuota, sinne ne jeähtymään, ja niistä irtos ne etiketit, ja mää otin kato sen toisen etiketin sitte talteen.

- No sitte Pentti rupes puhumaan sitte iltayöllä, se ol aika myöhää, että (esittää Penttiä) ”vieläkös sitä on sitä hyvveä kaljoa?” Ja mää sanoin että ”no ei o enneä, että ei sitä ollu ku se kaks pulloa.” Mää sanoin että ”Käy hakemassa tuolta kerrosvalavojalta!” Että ”se myö sitä siellä.” -Eeh, jooh, mitenkäpä minä..? (esittää Penttiä) Mää sanoin että ”minä menin sinne vaan ja sanoin että ”Kalja!”. Että näytin näin (nostaa teatraalisesti kuvitellun pullon huulilleen ja juo) ja sanoin että ”Kalja!”

- Pentti männee sinne, ja se tulee kohta takasi, ja sillä on kivennäisvettä pullo, ja sannoo (esittää taas Penttiä): ”No ei se perkele, se. Tämmösen se sieltä toi, sieltä. Eih, ei, ei se onnistunu joo...”

Minä sanoin että ”Oonnistuuhan se! Että ”mäneppäs uuvestaan, ja sano sille että ”Kalja” (sanoo aiempaa painokkaammin), ja näytät (näyttää edellistä kertaa vieläkin teatraalisemmin kuvitellun juomiseleen)!

- Pentti männee ja toas tulee, ja kivennäisvettä kourassa.

Haastatteli tarkentaa nauraen: -Kalja...?

Kertoja: Minä sanoin sille että ”Sinä et ossoa poika sanna sitä kunnolla, että tuota MINÄPÄS käyn siellä!”, ja mää olin varannu sen etiketin jo tuonne kämmeneen. Ja minä menin sen kerrosvalavojan luo, ja näytin sitä etikettiä tuollai (esittää) ja nostin kaks sormea pystyyn ja se oitis hak kaks pulloa mulle kaljoa sieltä. Ja minä mänin Pentin luo ja kyllä se pohti kuule, että miten se voi

olla mahollista, että... ja minä sanoin sille, että ”Minä menin voan ja sanon sille, että ”Kalja” ja näytin kaks sormea sille, näin että janottoa (näyttää taas juomiseleen) ja se män het siihen varastoon ja toi sieltä kaks pulloa tätä kaljoa. Ja se on tänä päivänäki mysteerio Pentille se...

Haastattelija: Sää et oo tunnustanu?

Kertoja: En! (nauraa)

Haastattelija: Eiks se oo valheellista? (nauraa)

Kertoja: Ei! Täytyy jotakin salaisuuksia olla!

Mies kertoo usein omista matkoistaan, joita on tehnyt tehtäiläisen ystävänä ja naapurinsa kanssa. Ystävä näyttäytyy kerronnassa aina korostetun isona, kömpelönä ja karhumaisena, mutta herkkänä hahmona, ja hauskuus piilee siinä, että kuva on totuudenmukainen, vaikkakin liioiteltu. Ja hauskuus piilee mielestäni ristiriidassa: kuinka kerronnassa samaan aikaan hassu ja kömpelö voi olla kuitenkin kunnioitettu tai arvostettu? Kerronnan päähenkilönä esiintyvä henkilö on myös minulle tuttu entisenä työtoverina. Taitava kertoja osaa luoda humoristisessa kertomuksessa henkilöhaamon, joka on kuin pilakuva tai karikatyyri. Jos haamalla on iso nenä, siitä tehdään entistäkin isompi ja jos hän on pyöreähkö, hänestä piirretään valtava pallo. Haastatteluaineiston esimerkkitapauksen ystävä oli oikeassa elämässä karhumainen olemukseltaan, kun taas kertoja on pieni ja laiha. Kertojan luoma karikatyyrinen ystävä-hahmo tarinassa on suoraan kettu ja karhu -saduista. Isolla hitaalla karhulla teetetään nokkeluuteen perustuva tehtävä, jossa hän tietenkin epäonnistuu surkeasti. Kertoja itse on ovela kettu, joka tyypillisesti karhun epäonnistuttua itse onnistuu kolmannessa tehtävässä ja paljastaa myös kuulijalle trikin, miksi hän tehtävässä menestyi.⁴⁰⁶

Suomalaisen kansansadun ja myös tehtäiläisten kertomusten näkökulma on aina ovelan ketun puolella vahvaa ja isoa karhua vastaan. ”Äly voittaa voiman” -lausahdus tulee esiin myös naisten kerronnassa *Sukupuolettunut huumori* -luvussa. Esimerkit seuraavassa luvussa (*Kiistämisen kulttuuri ja vastakulttuuri*) ovat

406 Henkilöhaastattelu 28.

selkeästi veijaritarinoita ja samalla opetuksia varauksettoman luottamisen vaaroista.

Natalia Zemon Davis tutkii trickster-aihetta muun muassa tutkimuksessaan *Trickster Travels*.⁴⁰⁷ Teos käsittelee kahden kulttuurin välissä elävää kirjoittajaa Leo Africanusta ja hänen työtään 1500-luvun alun Välimeren alueella. Kaksoisrooli maailmojen ja kulttuurien välissä on ehtymätön huumorin mutta myös tragedian lähde. Suuri osa huumorista ympäri maailman perustuu kulttuurisiin kohtaamispisteisiin, ristiriitoihin ja oivalluksiin. Ylitsepääsemättömiltä tuntuvien ideologioiden, käytännön sääntöjen ja muiden periaatteellisten konventioiden murtamiseen tarvitaan huumoria.

Trickster-termin määritelmä ei ole yksiselitteinen. Davisin kirjan trickster-hahmo kuvaa kaksoisroolissa elänyttä Leo Africanusta, al-Hasan al Wazzania, joka lähti nuorena miehenä suurel- lisesti maailmanmatkaajaksi ja diplomaatiksi Marokosta, mutta päätyi erilaisten käänteiden takia Välimereltä Italiaan itse paavin alaisuuteen tekemään käsikirjoitusten käännöstyötä. Vakuuttava käyttäytyminen eri yhteisöissä sisäryhmäläisenä johtaa veijari- päätelmään: Leo Africanus ei olisi saanut luotua verkostojaan ja kaikkea saamaansa tietoa ilman eri roolejaan. Davis siteeraa trickster-käsitteen ajatusta Piero Valerianan kuvauksin groteskista hirviömaisestä nahkasiipisestä kurki-lepakosta, joka pääsi tukalista tilanteista ovelasti pakoon kerta toisensa jälkeen kertomalla olevansa jotain muuta kuin oli.⁴⁰⁸ Valeriana ei ihailut ove- luutta vaan paheksui sitä syvästi.

Davis vertaa Rabelais'ta ja Leo Africanusta toisiinsa kirjoitta- jina. Heidän henkilöhahmoissaan oli samaa: Rabelais matkusteli ja eli kulttuurien välissä syytettynä kerettiläisyydestä tekstiensä vuoksi. Aivan kirjan lopussa Davis pohtii, miten antoisaa olisi ehkä ollut, jos miehet olisivat tavanneet toisensa Roomassa vielä silloin kun Africanus siellä asui. Rabelais'n kuuluisat Pantagruel ja Panurge olisivat saaneet matkakumppanikseen ehkä muslimin,

407 Davis, 2007.

408 Davis 2007, 248.

ja Africanus olisi ymmärtänyt hyödyntää enemmän huumoria valtaapitäviä vastaan vaikeassa elämäntilanteessaan.

Rabelais'n elämäntehtävä kirjailijana oli tuoda esiin, kuinka huumori toimii aseena valtaapitäviä vastaan. Hänen poliittisen merkittävyytensä nosti yleiseen tietoisuuteen vasta Mihail Bahtin 1960-luvulla julkaisemassaan alun perin venäjänkielisessä tutkimuksessa ”Francois Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru”. Bahtin tuo esiin Rabelais'n kuvaukset kansan karnevaaleista ja folkloresta, sekä painottaa erityisesti ylikorostunutta ruumiillisuutta ja groteskia liioittelua syömisessä, juomisessa, ruumiin eritteissä, seksuaalisuudessa, syntymässä ja kuolemassa. Karnevaaleissa kaikki olivat samanarvoisia hetken ajan ja vallitsevat hierarkiat käännettiin moneen kertaan ylösalaisin. Arkipäiväinen, tuttavallinen kommunikointi oli kaukana karnevaaleista. Kieleen kuuluivat kiroaminen, vannominen ja nauraminen suureen ääneen, kaiken mahdollisesti henkisen ja hengellisen tai ylevän myyttisen sankaruuden jyrkkä kiistäminen ja alentaminen ruumiilliselle tasolle. Nauru ei kohdistunut suorasti valtaapitäviin, vaan aina myös itseen moninkertaisen itseironian keinoin, jolloin syyttäminen pilkasta kävi mahdottomaksi. Nauru oli universaalia, ja karnevaaleissa leikistä alkaneessa juhlassa kaikki olivat lopulta yhtä universaalia perhettä, ja leikkitodellisuudesta tuli oikea todellisuus.⁴⁰⁹

Bahtinin kuvaukset ovat 1500-luvulta, mutta ei ole lainkaan vaikeaa löytää yhtäläisyyksiä Keski- ja Etelä-Euroopan karnevalistisesta perinteestä suomalaisen vuotuisjuhlaperinteeseen. Fyysisestikin samankaltaisia karnevaalihahmoja olivat esimerkiksi palvelus- ja maatyöväen kekri- tai nuuttipukit ja muut juhlaperinteisiin liittyvät naamiohahmot. Samoin täysin liioiteltu syöminen ja juominen ja estoton seksuaalisuus kuuluivat köyhän agraariväestön vuotuisjuhlaperinteisiin.⁴¹⁰

Myös suomalaisella kiistämisen kulttuurilla on vahva side karnevalistiseen perinteeseen. Sen osoittaa kaskuperinne ja kansan-

409 Bahtin 2002, 10–17.

410 Bregenhøj 1975.

satuperinne, jotka ovat täynnä korostuneen ruumiillisia ja seksuaalisia häpäisytarinoita papistosta, korkea-arvoisista upseereista, johtajista tai kartanon herroista ja muista valtaapitävistä. Myös itseironia sekä ylpeyden ja nöyryyden lakkaamaton, hämmentävä vuoropuhelu keräämässäni muistitietoaaineiston kielessä on mielestäni karnevalistista juurta. Kiistämisen kulttuurissa, vastakulttuurissa ääneen päässyt ei voi edelleenkään joutua syytetyksi pilkasta, kun asettaa itsensä yhtä naurunalaiseksi kuin kaikki muutkin.

Köyhälistön, maattomien ja teollisuustyöläisten ironia ilmenee suullisessa perinteessä ja muistitietotallenteissa mutta on tallentunut myös kirjoitettuihin dokumentteihin. Kirsti Salmi-Niklander löysi viitteitä kiistämisen kulttuurista Karkkilan työväen nuorten käsinkirjoitetuista lehdistä 1900-luvun alun Suomessa. Myös yhdistyksen teatteri- ja musiikkiesityksiin sekä humoristisiin välispiikkeihin ja esityksiin oli ladattu omia tarkoituksperiä ajavia viestejä. Ironia toisaalta myös pehmensi poliittisen valistuksen terävintä kärkeä.⁴¹¹ Vuosikymmeniä myöhemmin eläneessä työläisnuorten yhdistyksessä Tikkakoskella 1945–1946 oli kovin samankaltaista perinnettä viikkokokouksissa ja tapaamisissa. Elettiin sodan jälkeisiä vuosia, ja politiikka määritti lähes kaikkea tehtaalaisten arkielämässä.

Tikkakosken sosiaalidemokraattisen nuoriso-osaston kokouksen varjopöytäkirjassa (1945–1946) kuvataan nuorten tapauksia ja iltamia yksityiskohtaisesti. Kokousten kulku on jokaisen tiedossa, ja kaikki rutiinit ja käytännöt ovat hyvin kurinalaisesti organisoituja. Silti itse sisältö juhlallisten raamien sisällä on varjopöytäkirjojen kuvauksissa lukijalle huvittavaa ja sellaiseksi ilmiselvästi tarkoitettukin. Kuvauksista käy ilmi että jokaiselle on määrätty vuoro, jolloin tulee esittää työväen runo tai -laulu tai mahdollisesti päivänpoliittinen puhe. Sääntöjä noudatetaan, mutta ”varjopöytäkirjan” sihteeri saattaa kuvatakin hartaan poliittisen esityksen aikana kaikkea muuta kuin itse esiintyjää, esimerkiksi yleisön haukottelua tai keskittynyttä hampaiden

411 Salmi-Niklander 2004, 435–441.

kaivelua, pään raapimista tai muuta, mikä osoittaa selvästi, että ”liian innokas” esitys ei kiinnosta ketään.⁴¹²

Mielestäni juuri ironia ja itseironia ovat varjopöytäkirjoissa muistuttamassa, että liiallinen arvokkuus ja liiallinen ahkeruus ovat pahasta, vaikka se tapahtuisi jopa oman poliittisen yhdistyksen ja yhteisten intressien nimissä. Sankaruus linkittyy ironiaan ja koomisuuteen, oveluuteen, ja itsensä ylentämiseen alentamisen keinoin. Suomen työläisnuorten Iltamaperinnettä on tutkittu jo aiemmin kiistämisen kulttuurin näkökulmasta, sekä näkökulmaa myös hieman kritisoiden.⁴¹³ Jatkan aiheesta seuraavassa aluvussa kiistämisen näkökulmaa tulkiten.

Voidaanko tehtaalaisten huumoriperinteen ääressä puhua trickster-sankaruudesta? Tikkakosken nuoret työläiset elivät haastavaa kautta 1940-luvun lopulta 1960-luvulle. Tehdas oli Neuvostoliiton osake-enemmistön voimin ”neuvostoliittolainen”, ja työntekijät noudattivat neuvostoliittolaista protokollaa myös aivan käytännössä esimerkiksi sovituin 5-vuotiskausin. Sosiaalidemokraattiset haastateltavat naureskelivat ja hymähtelivät yleisemmin aikakaudelle, mutta jotkut kansandemokraatit korostivat sen olleen ihanteellista aikaa työläisille. Kansandemokraateilla ja sosialidemokraateilla olikin jatkuvaa valtataistelua tehtaalla ja muistikuvat tapahtumista olivat usein hyvin ristiriitaisia keskenään. Kiinnostavinta on pohtia tarinoiden sankaruutta näiden ristiriitaisten muistikuvien ja tulkintojen pohjalta. Kansandemokraattien haastatteluissa tehtaan Neuvostovallan aikakautena selkeimmin nousi esiin myös neuvostosankaruuden ihanne: viisivuotiskausista nauttiva, ahkera ja tyytyväinen työntekijä, joka vaikutti poliittisesti myös kunnallispolitiikassa ajaen väsymättä työläisen etuja ja saavuttaen mullistavia pitkäkestoisia muutoksia paikkakunnan sosiaaliseen, yhteiseen hyvinvointiin. Neuvostoliiton mallia kannattava työn sankari rakensi omin käsin työnsä ohessa oman talon perheelleen tehtaan antamalle tontille ja kävi

412 Tikkakosken sosiaalidemokraattisen nuorisosaaston kokousten varjopöytäkirja 1945–1946. Kirjoittajan hallussa on valokopio, joka toimitetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan säilytettäväksi.

413 Kurkela 2000, 8–33.

Neuvostoliitossa ammattiyhdistysten matkoilla tutustumassa poliittiseen järjestelmään ja joskus kesäisin perheineen Sotshissa hyvin ansaitulla rantalomalla.

Tehtaan ay-politiikka oli näkyvässä roolissa neuvostomallisista viisivuotiskausista lähtien. Pääluottamusmiehehdokkaat kävivät kotikäynneillä keskustelemassa politiikasta aina ennen pääluottamusmiesvaaleja. Molempien puolueiden edustajien käyntejä osatiin odottaa myös omassa kodissani, ja oli kiinnostavaa seurata, puhuivatko he samoista asioista. Yleensä heidän näkemyksensä olivat monissa asioissa täysin päinvastaiset, he myös parjasivat toisen puolueen ehdokkaan näkemyksiä ja tavoitteita. Ihmettelin lapsena ja nuorena, kuinka työläiset osasivat valita vaaleissa, kumpaa ehdokasta äänestää, kun usein molempien edustajissa oli hyviä ystäviä. Kilpailuasetelmasta on haastatteluissa monta tarinaa molempien puolueiden kannattajilta, mutta kertomusten juonen kulku on usein veijaritarinan kaltainen. Toisen puolueen ehdokas vakuuttaa olevansa äänestäjän hyvä ystävä ja luottamustoimen ja puoluepolitiikan asiantuntija, sekä tietävänsä omasta kokemuksesta, mikä on työntekijälle parasta. Hän kompastuu omaan yli-innokkuuteensa tai huolimattomuuteensa, kun tarkkaavaisempi ja ovelampi ehdokas voittaa neuvokkuudellaan.

Esimerkin demarikertojan kertomuksessa on katkera sävy ja toista osapuolta moititaan epärehellisyydestä. Kertoja muistaa, että vaalit saivat liikanimen Muikkuvaalit, sillä ne voitettiin hänen mukaansa juoruilulla.

Kyse oli juuri vaalien alla tehdystä ammattiosaston kalareisusta. Reissussa kerättiin osallistujilta matkarahat, jotka sitten silloisen demareitten pääluottamusmiehehdokkaan piti viedä kassaan. Rahoja ei ilmestynyt määräpäivään mennessä kassaan, ja huomautuslappua myöhästymisestä ei ehdokas jostain syystä koskaan saanut. Kansandemokraattien piirissä vedettiin tapauksesta omat johtopäätökset, eli vihjailtiin demariehdokkaan pimitäneen rahat, eikä salailtu asiaa pian muiltakaan. Vaalit käytiin, ja sosialidemokraattien kyseinen ehdokas hävisi. Kansandemokraattimies toimitti kadoksissa olleen muistutuksen tilityksestä samoina päivinä hävinneelle ehdokkaalle, ja ehdokas vei myöhäs-

tyneet rahat kassaan. ”Kansandemokraatit voittivat Muikkuvaalit täysin oman vehkeilynsä ansiosta”.⁴¹⁴

Pääluottamusmiesvaaleissa kaikki keinot olivat sallittuja, eivätkä tarinat ole kaikkien osapuolten silmissä hyväntahtoisia veijarikertomuksia, vaan kuvaavat myös raakaa valtataistelua, jossa omille kannattajilleen ovela ehdokas (kettu), joka ei vain muistuta maksusta toisen puolueen hölmöä ehdokasta (karhua), saattaa saada myös ilkeän konnan roolin karhun leirissä.

Myös työväenperinne on muuttunut. Aika, paikka, ympäristöt ja yhteisöt ovat hyvin toisenlaiset nyt kuin 1900-luvun alussa ja muuttuneet valtavasti vielä toisen maailmansodan jälkeen. Nykyisten haastateltavieni elämä on hyvin toisenlaista kuin 1900-luvun alkuvuosien tehdastyöläisten ja alueen torppareiden ja mäkitupalaiden elämä. Miksi kuitenkin narri- tai tricksterhahmo on säilynyt suomalaisessakin kansanperinteessä niin pitkään?

Suullinen perinne, jota kansanhuumorikin on, on elinvoimaista juuri sen vuoksi, että se siirtyy sosiaalisissa suhteissa. Hallitsevan kansanosan kulttuuri on ollut pitkään kirjallista, mutta muiden yhteinen, jaettu tieto siirtyi aiemmin enimmäkseen suullisesti tai vaikkapa kirjeitse tai käsinkirjoitetuissa yhteisesti jaetuissa ja luetuissa julkaisuissa. Nykyään sosiaalinen media on merkittävässä asemassa folkloren leviämisessä.

4. Kiistämisen kulttuuri ja vastakulttuuri

Kiistämisen kulttuuri tai vastakulttuuri ymmärretään helposti merkitsemään kiistämistä vain johtajia tai valtaapitäviä vastaan. Kuitenkin yhteisön omassa hierarkiassa hegemoniset valtasuhteet elävät jatkuvasti ja muistitietoineistonkin valossa on helppoa todeta kiistämisen olevan monikerroksista. Kiistämisen kulttuuri käsitteenä liittyy hegemoniaan ja sen tulkintaan.⁴¹⁵

414 Henkilöhaastattelu 19.

415 Williams 1976, 144–146.

Demarikertojat tuovat useissa esimerkeissä esiin huolensa tehtaan kommunistisesta johdosta 1950-luvulla. Kommunismin ja Neuvostoliiton varaukseton ihannointi näyttää huolettaneen ja huvittaneen vielä myöhempinäkin vuosikymmeninä ja se näkyy kerronnassa. On mahdollista, että kiistämisen kulttuuri oman sisäisen hierarkiakisailun lisäksi jatkui valtaapitäviä kohtaan vielä omistussuhteiden muututtuakin, sillä Neuvostoliitto oli Tikkakosken tehtaalla konkreettisesti arkea 1960-lukuun asti.

Tehdastyöläisten kulttuuria ja siinä kiistämisen kulttuuria on tuonut esiin etnografisessa tutkimuksessaan esimerkiksi jo aiemmin mainitsemani historiantutkija Ronny Ambjörnsson.⁴¹⁶ Suomessa tehdastyöläisten omaehtoista itsekasvatusta ja moraalisaatavaa kiistämisen kulttuurin sävyttämänä ovat tutkimuksissaan sivunneet esimerkiksi folkloristi Kirsti Salmi-Niklander ja yhteiskuntahistorioitsija Kari Teräs.⁴¹⁷ Ambjörnssonin tutkimuksen suurin ero esimerkiksi Salmi-Niklanderin Karkkilan tehtaan tai tutkimani Tikkakosken tehtaan työläiskulttuuriin on korostunut maskuliinisuus. Naisille lankesi tutkimuksen mukaan ruotsalaisessa yhteisössä ihanteelliseksi mielletty kotiäidin rooli samoin kuin esimerkiksi Britanniassa sosiologi Paul Willisin tutkimassa työläisyhteisössä.⁴¹⁸ Miehet toivat leivän tehdastyöstä ja osallistui-
vat järjestötoimintaan. Salmi-Niklanderin Karkkilan ruukkityöläisyhteisön kulttuuria käsittelevistä tutkimuksista käy ilmi, että naiset ovat Suomessa osallistuneet jo 1900-luvun alusta lähtien aktiivisesti työläisyhteisölliseen järjestö- ja kulttuuritoimintaan, ja samalla kiistämisen kulttuuriin. Pyrin osoittamaan omassa tutkimuksessani, että sama suuntaus on jatkunut metallityöläisnaisilla myöhemminkin.

Työläiskulttuurissa naurulla kiistämisellä on ollut erityinen rooli myös vuoden 1918 sodan jälkeisissä, 1920- ja -30-luvun

416 Ambjörnsson 1988, 117, 147. Hän mainitsee mm. opintopiirin ja käsinkirjoitetun lehden *Satir och alvar*.

417 Kiistämisen kulttuurista tehdasyhteisön sisäisenä moraalisaatavana Salmi-Niklander 2004, 151. Jaottelu ”ironia , parodia ja satiiri”; Teräs 2001, 57. ”Tulokastavat omaehtoisena kulttuurina ja hierarkian rakantajana”.

418 Willis 1979, 186.

poliittisissa oikeudenkäynneissä. Folkloristi Ulla-Maija Peltonen tuo esiin tutkimuksessaan *Punakapinan muistot* nauramisen vangitsemis- ja kuulustelemistilanteissa. Nauru osoitti halveksuntaa alistajia vastaan, vahvisti oman asian oikeutusta ja samalla poisti alistetun omaa pelkoa.⁴¹⁹

Sami Suodenjoki on tutkinut hiljattain kiistämisen kulttuuria mikrohistorian keinoin kyläoriginelli suutari Lindholmista. Suodenjoki kirjoittaa että keskeiset käsitteet hänen työssään ovat kiistämisen kulttuuri, arjen vastarinta ja omapäisyys: ”On huomattava, että omapäisesti käyttäytyvä työläinen saattoi uhmata yhtä lailla työläisyhteisön kuin vallanpitäjien määrittelemää kunnollisuusideaalia”.⁴²⁰

Mielestäni tämän omapäisyyden ei tarvitse tarkoittaa, että ainoastaan kyläoriginellit tai muut ”erikoiset hahmot”, kuten haastateltavani asian ilmaisevat, kykenevät kiistämään tai uhmaamaan kunnollisuusideaalia. Omasta aineistostani käy selkeästi ilmi, että myös nuoret poliittiset idealistit asettivat neuvostoliittolaisen ylevän työn sankaruuden kyseenalaiseksi ihanteeksi.⁴²¹

”Kalja”-tarinan kertoja on poliittiselta suuntaukseltaan sosialidemokraatti. Hän esittää kerronnassaan aina kansandemokraatit hölmöinä karhuina, ja itsensä ovelana demarikettuna. Kommunistikertojat taas asettavat omassa kerronnassaan asetelman toisin päin. Joskus demarikertojalla on tarinan *opetuksena* itsessään kommunismin asettaminen kyseenalaiseksi ideologiaksi. Kertoja tuo asian esiin veijaritarinoilla, joissa huumoriin sisältyy samalla opetus liiallisen luottavaisuuden vaarallisuudesta.

Seuraavassa esimerkki ”Toveri ei vie pussia!”:

Ammattiosasto järjesti 70- ja 80-luvuilla paljon reissuja laivalle ja Leningradiin. Osallistua sai siinä tapauksessa, että jaksoi osallistua myös kaikkiin luentotilaisuuksiin. Useimmiten loppuaika

419 Peltonen 1996, 240, 269–272. Peltonen tuo esiin myös pilasaarnaperinteen ja vallassaolevien arvostelun työväenjärjestön joulujuhlissa ja uudenvuoden iltamissa.

420 Suodenjoki 2010, 50

421 Ryhmähaastattelu 18.

ryypättiin aika tarkkaan. Taas kerran olivat mukana myös Hammarin innokkaat KD-ryhmän veljekset (KD = Kansan Demokraatti). Illalla mentiin ravintolaan, ja Vilho tanssi salissa ”perse pitkällä, rahapussi takataskussa pullottaen”. Työkaverit varottivat Vilhoa laittamaan pussin mieluummin vaikka povitaskuun, mutta Vilho oli sanonut topakasti, että TOVERI ei vie häneltä rahapussia. Noin tunnin kuluttua Vilhokin siinä sitten oli tilaamassa paukkua, kun huomasi, että pussi on kadonnut.

Myö oltiin kyllä suurin osa siitä silloin jo häivyttynyt, mutta seuraavana aamuna hotellissa, ni tuota nin, pit männä ruokailuun, ni, myö mäntiin sinne ruokailutiloihin päin, nin Urho ol vastassa siinä, eikä päästänyt kettään, vaan sano että minulla on asiata, että kerätään ryhmä kokkoon. Ja niihän myö kerättiin siihen käytävälle se porukka kassaan, ja sittekkä Urho alako sen, sää tiijät ku se on semmosta teputtamista se...(kertoja teputtaa jaloillaan, ja ottaa Urhon ilmeen, ja elehtii vaivautuneesti. Puhuu korkealla, pehmeällä äänellä:

”NIIIIIN, nyt kun minulla olis semmosta sanomista, ku meillä on täällä tapahtunu semmone valitettava tapaus, että ni vel Vilholtä vietin pussi!”

(Nauraa) Ja siitähän alko KAUHEA riehakka, ku vähän yks ja toinen huus, että *eihän TOVERI vie pussia*, että sen on täytyny se puottaa. Mutta siinä käv sitten loppujen lopuks nii että Vilho voitti siinä kaupassa, ku Urho esitti siinä, että kerättäs kolehti, että saatas vähän rahhaa. Ja Vilholla oli ollu kuussattaaviiskymppiä pussissa rahhaa, ja kun kerättiin se kolehti, nin sillä oliki seitsemänsattaaviiskymppiä! (Nauraa) --- Sitä kyllä käytettiin sitä iskulausetta sitte vaalienki alla, että TOVERI EI VIE PUSSIA!

Tarinassa kommunistimieheltä varastetaan Leningradin reissulla takataskussa ollut lompakko, kun hän kieltäytyy epäilemästä demarikavereittensa varoituksista huolimatta neuvostoliittolais-ten tovereittensa rehellisyyttä ja solidaarisuutta.⁴²²

Samankaltainen neuvostoideologian kunnioitus ja varaukseton ihannoitus on ”Viimeisen kerran katson Dnjepriin”-tarinassa, jossa demariketun kertoman mukaan kommunistikarhu ihailee

422 Henkilöhaastattelu (äänitallenne) 19.

hotellin ikkunasta avautuvaa maisemaa venäläistä kansanlaulua liikuttuneessa tilassa hartaasti laulaen: ”Viiimmeishen kheerran khaatshon Dniepriiin... hyyhyhyhyhy, hyy, hyy, hyyhy...”

Kun demarimies katsoo ulos samasta ikkunasta, hän näkee vain rähjäisen rakennustyömaan, jonka louhitussa lokamontussa töröttää alkeellinen kaivinkone.⁴²³

Edellisessä esimerkissä huumori tulee jälleen esiin parhaiten audiovisuaalisessa tallenteessa. Tarina on hyvin lyhyt – vain pari virkettä, mutta kertoja imitoi laulajan harrasta tilaa kuvitellun lokamonttunäkymän äärellä sillä tavalla, että tarinan koomisuus välittyy katsojalle paremmin kuin lukijalle. Tehtaalaisten huumorikerronta on suunnattu aina paikalla olevalle yleisölle: katsojille ja kuulijoille, vaikka heitä olisi paikalla vain yksi.

Kirjoitettu humoristinen tarina on luonnollisesti tehty varta vasten lukijalle. Aineistossani kirjoitettua huumorikerrontaa on erityisesti Sosialidemokraattisten nuorten Varjopöytäkirjoissa.

6.2.1946

(...) Laina lausui meille Eino Leinon runon ”Tumma”, jonka hän sanoi harjoitelleensa keittäessään puuroa ja paistaessaan perunoita. Kauko Riikonen kertoi meille erään vanhan vitsin, joka sai ainakin naispuoliset kuuntelijat punastumaan. Jonka jälkeen Elvi, Auli ja Leila lauloivat kaksi laulua. Ja varmasti jälkimmäinen toi kaikille mieleen radiosta kuulemamme Markus-Sedän lastentunnit. (...) Setä Lundqvistin esitelmää ei allekirjoittanut tullut sitten kuunnelleeksi. Mutta Eino ainakin kuunteli käsi korvallisella. Toivottavasti se käsi ei ollut sillä korvalla, josta esitelmän piti mennä sisälle, vaan sillä josta se ei heti päässyt ulos. Pikkutyöt ainakin vieressäni ikävystyivät, koska rupesivat mittailemaan kenellä on pitemmät kengät. (...) Puhuihan Hytösen Aimo meille Ihmiskunnanhistoriasta, ja kovin pitkähän se historia todellisuudessa onkin, koska häntä itseäänkin taisi ruveta väsyttämään, koska koko ajan pöytään nojasi.(...)⁴²⁴

423 Henkilöhaastattelu 28.

424 6.2.1946 Tikkakosken sosialidemokraattisen nuoriso-osaston havaintosihteerin pöytäkirja, ns. varjopöytäkirja vuosilta 1945–1946. Kopio alkuperäis-

Käsitteinä kiistämisen kulttuuri ja vastakulttuuri ovat kytköksissä Bahtinin karnevalistiseen kulttuuriin.⁴²⁵ Aineistoesimerkissä on tyypillinen katkelma Tikkakosken sosialidemokraattisen nuoriso-osaston viikkokokousten varjopöytäkirjasta, havaintosihteerin muistiinpanoista, jotka luettiin aina seuraavassa kokouksessa paikallaolijoille ääneen. Kuten aiemmin mainitsin, Bahtinin tutkimus Rabelais'n ajan maailman karnevaaleista kuvaa kaiken hengellisyyden ja henkisyyden ylevän ilmentymän lyttäämistä julkealla ruumiillisuudella. Lähes jokainen päiväkirjamerkintä noudattaa juuri tätä kaavaa, olipa kyse poliittisesta puheesta, musiikkiesityksestä, arvovaltaisten vieraiden kohtaamisesta tai mistä hyvänsä kokousprotokollasta: Havaintosihtööri kirjaa ylös liioitellun pitkästyneet ja täysin välinpitämättömät esitysten seuraajat. Ylös kirjattiin myös jokaisen esityksen pienikin epäonnistuminen tai mainittu kritiikki. Nuoriso-osaston jäsenet olivat iältään 16 vuodesta ylöspäin. Musiikin historian tutkija Vesa Kurkela on huomauttanut, että karnevalisointia käytetään käsitteenä liian väljästi esimerkiksi juuri iltamaperinteeseen liitettynä, sillä hänen tulkintansa mukaan ironia ei ulotu jokaiseen iltamissa läsnäolevaan. Iltamiin liittyi edelleen myös valistuksellinen ajatus. Kurkela kuitenkin myöntää että iltamaperinteessä karnevalisointi oli läsnä ja myöhemmin se jatkui esimerkiksi Rillumarei –elokuva-viihteenä.⁴²⁶

Kiistämisen kulttuuri suomalaisen työväen ja köyhälistön keskuudessa on uskoakseni yleisempää kuin oletetaan, ja se vaatisi lisätutkimuksia jatkossa. Suodenjoen tutkimuksen keskiössä on 1900-luvun alun Suomessa levinnyt maanjakohuhu, jonka mukaan maattomat saisivat lunastaa yksityisesti maata puolililmaiseksi. Tämä leimattiin laukkurysien huhupuheeksi, sillä

sestä kirjasta kirjoittajan hallussa ja luovutetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon.

425 Bahtin 2002, 147 erottaa ylistyksen ja kirouksen yhteensulauttamisen jyrkästi pois hallitsevien luokkien kulttuurista vain kansankulttuuriin kuuluvaksi.

426 Kurkela 2000, 8–32; Heikkinen 1996, 311–331.

Venäjällä oli levinnyt samankaltaista huhua jo pitkään.⁴²⁷ Huhupuheet kiistämisen kulttuurina ovat hiljaisuudella kiistämisen vastakohta.

Matti Peltonen tutki maanjakohuhuja jo 1990-luvulla ja viittaa tutkimuksessaan myös Risto Alapuron kiinnostukseen aiheesta.⁴²⁸ Peltonen on tuonut esiin maanjakohuhujen kriminalisoinnin luonteen talonpoikaiston alemman kerroksen ajatuksia vastaan.⁴²⁹ Peltosen ja myöhemmin myös Raimo Parikan mielestä tilattomat eivät todellisuudessa uskoneet maanjakoon, vaan levittämällä huhua osoittivat epäoikeudenmukaisuutta ”passiivisella vastarinnalla”.⁴³⁰

Kiistämisen kulttuuria parhaimmillaan ovat myös pilasaarnat, joita on tutkinut niin ikään mikrohistoriallisesta näkökulmasta Matti Peltonen teoksessaan *Lukkari Saxbergin rikos*. Tutkimus osoittaa, että monipuolisesti erilaisia aineistoja hyödyntämällä on mahdollista löytää vaiennettuihin kysymyksiin vastauksia vielä kymmenien ja satojenkin vuosien jälkeen. Pilkkaviisu toi esiin keuruulaisen lukkarin rikoksen vuonna 1851, mutta lukkari jäi tuomitsematta oman valta-asemansa ansiosta. Viisu jäi elämään, ja Peltonen onnistui tulkitsemaan riimit ja selvittämään julkisuuteen historian häpeätahran vielä 150 vuotta myöhemmin. Pilasaarnat kuuluvat pilkkaviisujen tapaan kiistämisen kulttuuri-perinteeseen.⁴³¹

Olen jo aiemmin nostanut esiin Satu Apon tutkimat ihmesadut, joiden huumorissa on osin samaa kuin tutkimani yhteisön perinteessä. Kiistämisen kulttuuri on mielestäni ilmeistä. Apo nostaa artikkelissaan kansanomaisesta ajattelusta ja sen juurista agraarikulttuuriin esiin mielenkiintoisen ajatuksen, jolla perustelee suomalaisen perinteen poikkeavuutta esimerkiksi keskieurooppalaisesta. Apon mukaan pohjoiseurooppalainen,

427 Suodenjoki 2010, 96.

428 Peltonen 1992, 134–137, 162–163; Alapuro 1994, 85.

429 Peltonen 1992, 137.

430 Parikka 1997, 125–126.

431 Peltonen 2006; Salmi-Niklander 1997, 38.

pohjoismainen talonpoika oli jo esikapitalistisina vuosisatoina rationaalinen ja suunnitelmallinen talousyksikön johtaja, joka laskeskelehti kaiken pitkän talven varalle, toisin kuin Weberin mallin mukainen kädestä suuhun elävä talonpoika.⁴³² Tosin tässäkin tapauksessa esimerkiksi renkeihin (vuokratyöläisiin) Weberin malli pätee. Silti Apo ei mielestäni tekstissään käsittele sitä näkökulmaa, kuinka vähän lopulta ”talonpoikia” Suomessa on ollut, ja miten suuri torppareiden, mäkitupalaisten, maattomien ja loisten osuus oli. Matti Peltonen tuo esiin tutkimuksessaan suomalaisen talonpoikaisväestön jakautuneisuuden.⁴³³ Kenen perinnettä lopulta on tallennettu arkistoihin ja tutkittu aikojen saatossa?

Apon näkemys kiistämisen kulttuurista on tulkintani mukaan hieman ristiriitainen hänen ihmesatuja käsittelevässä tutkimuksessa. Apo toteaa satuperinteen olevan ”kiukuttelua vallitsevia oloja kohtaan, mutta ei minkäänlaiseen emansipaatioon pyrkivää”.⁴³⁴ Kuitenkin hän mainitsee samassa luvussa olevansa yhtä mieltä Lombardi-Satrianin tunnetun tulkinnan kanssa folkloresta kiistämisen kulttuurina, joka taas pohjautuu näkemykseen Gramscin folkloren merkityksen tulkinnoista. Nähdäkseni ajatus seuraa johdonmukaisesti sitä mallia, jossa kuvatus kaltaisen pilailufolklore nimenomaan on emansipatorista. Eri asia on, kuinka poliittisesti tiedostettua tai varsinkaan analysoitua se on, mutta pyrkimys on pikemminkin asiaintilan kiistämiseen ja vastarintaan, ei ”kiukutteluun”. Mielestäni ilmauksena kiukuttelu on tässä kyseenalainen ja antaa mielikuvissa kertojille alentavan leiman.

Apo kirjoittaa lounaissuomalaisen ihmesatujen olevan sosiaalisilta asenteiltaan köyhälistön perinnettä, mutta aspektia ei tulisi hänen mukaansa korostaa, sillä perinteenlajin muotoutumiseen ovat vaikuttaneet eri aikakaudet ja -paikat. Apon mielestä saduissa ei ole kysymys kumouksellisista tendensseistä tai yhteiskunnan rakenteellisten ominaisuuksien syvällisestä tiedostami-

432 Apo 1997, 19; Weber 1980, 55.

433 Peltonen 1992, 141.

434 Apo 1986, 252–253.

sesta, vaan pikemminkin sosiaalisen hierarkian aiheuttamien paineiden purkamisesta. Ihmesatujen sosiaaliaggressiiviset asenteet eivät ole hänen mukaansa poikkeavia, jos niitä vertaillaan muihin perinnelajeihin, esimerkiksi kaskuihin ja ei-kuvaannollisiin sananlaskuihin.⁴³⁵

Mielestäni tämä on hieman ristiriitaisessa suhteessa hänen toiseen ajatukseensa ihmesatujen juonesta kartuttaa materialistista vaurautta ja sosiaalista nousua sekä päästä irti pahan vallasta.⁴³⁶ Nähdäkseni juuri em. aiheet perinteessä kertovat pyrkimyksestä tasavertaisuuteen. Pilkan kohteeksi joutuvat erityisesti papit, aateliset, ylhäiset herrat, maanomistajaisännät. Trickster-saduissa on alhaissäätyinen kiusantekijä, mutta sympatia on poikkeuksetta hänen puolellaan. Nähdäkseni «hierarkiapaineiden purkaminen» on emansipatorista erityisesti trickster-saduissa, jotka ovat paikoin hyvin lähellä tutkimaani tikkakosken tehtaalaisten muistitietoa ja kerrontaperinnettä.

Myöhemmin Satu Apo on käsitellyt eritellymin yhteiskuntaluokan ja sukupuolen asemaa kertomusperinteessä tutkimuksessaan *Naisen väki*. Tutkimus tuo kerronnasta esiin idealismin ja erilaiset arvot, joista erottuvat omiksi lajeikseen *materialistinen kansansatu* ja *idealistinen taidesatu*. Ihmesatu on fantasia-aihelmia sisältävä ja sen päähenkilönä on ihminen, joka on alhaissäätyinen. Syvällinen henkisyys tai idealismi ei ole saduissa pääjuonessa keskeinen, vaan aineellis-sosiaalinen aihe. Taidesaduissa 1800-luvulla puolestaan idealismi ja henkiset arvot kuten kristillisyyt ovat tärkeitä. Kasvatuksellinen tehtävä on keskeinen ja ilmeinen, mutta kansansaduissa piilotetumpi. Palkkio kasvatuksellisten satujen lopussa on paljastava, kuten illallinen, rinkel, kultarahat tai hyvä työpaikka.⁴³⁷

Apo analysoi tutkimuksessa kerronnassa ilmenevää luokasuhteiden kuvausta. Kulttuurisesti ja sosiaalisesti heikommassa asemassa olevien tietoisuuden määrittelyä leimasi avoin aggres-

435 Apo 1986, 252.

436 Apo 1986, 192.

437 Apo 1995, 139–141, erityisesti luku *Kaksi luokkaa – kaksi maailmankuvaa*.

sio ja häpäisyhalu. Viha vääryyden kokemisessa kanavoitui groteskiin huumoriin.⁴³⁸ Sadismi ja seksuaaliväritteinen, jopa anaalisesti aggressiivinen häpäisy olivat yleisiä ”paha saa palkkansa”-teemoja saduissa.⁴³⁹ Satakuntalaisissa ihmesaduissa kaikkia säätyläisryhmiä kohdellaan yhtä karkeasti, kuningasta perheineen, pappeja ja aatelisherroja. Pappisviha on yksi merkittävimmistä herravihan alalajeista. Apo nostaa esiin merkittävän seikan myös sukupuolikäsityksistä: satakuntalaisissa ihmesaduissa naista tarkastellaan miehen näkökulmasta, vaikka kertojana olisi nainen.⁴⁴⁰

Kiistäminen kulttuuri linkittyy Apon tutkimuksessa myös kertojan omaan elämänkulkuun. Rahvaan kertomuskaavoissa ilmenevät käsitykset sukupuolista ja yhteiskuntaluokista. Ne ovat genren sisäisiä, kertojalta toiselle siirtyvää traditiota. Samoja jäsennyksiä ja määrittelyjä näkyy myös muilla kansankulttuurin osa-alueilla, vaikkapa muita perinnelajeja edustavissa teksteissä. Vähemmän tutkittuja ja vaikeammin hahmotettavia ovat sadunkertoihin vaikuttaneet muut kulttuuriset mallit. Jokainen sadunkertoja rakensi oman kertomusmaailmansa oman osa- ja yleiskulttuurinsa ohjaamana, sidoksissa omaan aikaansa, yhteiskuntaluokkaansa ja sukupuoleensa.⁴⁴¹

Jätkäperinnettä tutkinut Jyrki Pöysä käsittelee väitöskirjassaan *Jätkän synty* (1997) maskuliinista ja rujoa työmieshumoria, jota myös tehtaalaisten huumori- ja pilailuperinne mielestäni edustaa. Matti Kuusen mielestä raakuus ja yrmeys ovat ilmenneet metsätyömiesten huumorissa positiivisella tavalla jopa kansallisina erityisilmiöinä⁴⁴², mutta Pöysä huomauttaa, että tutkijat projisoivatkin lähinnä omia ideaalejaan analyyseillä, joissa myös esimerkiksi Kuusen esiin nostamat ”aitous, vanhuus ja luonnonvaraisuus” nähdään ihailtavina huumorin ominaisuuksina.⁴⁴³ Olen

438 Bahtin 2002, 283 groteskin ruumiillisuudesta: anaalista, oraalista ja fallisesta luonteesta.

439 Apo 1995, 148–149.

440 Apo 1995, 153.

441 Apo 1995, 155–156.

442 Kuusi 1986, 331–334.

443 Pöysä 1997, 72.

Pöysän kanssa samaa mieltä. Huumorin tulkitseminen tutkimuksessa on jostain näkökulmasta tarkasteltuna aina subjektiivista. Pöysä huomioi tutkimuksessaan jätkähuumorin yhteiskunnallisen kritiikin valtaapitäviä vastaan, mutta se ei ole hänen tutkimuksensa keskiössä.⁴⁴⁴ Jätkäperinteessä on selkeitä kiistämisen kulttuurin piirteitä. Jätkien positio Pöysän tutkimuksen keruuaineistossa herroihin nähden on vastakkainen. Pöysä korostaa, että itse perinneaineistosta puhuttaessa jätkien positiosta ei voi käyttää ilmausta ”alisteinen”, sillä jätkäperinne korostaa ”herrojen kulttuurin” halveksimisen asennetta ja siten kääntää oman aseman korkealle.⁴⁴⁵

5. Valta ja politiikka huumorissa

Kiistämisen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli

Käsittelin edellä työväen kiistämisen perinnettä, joka väistämättä on sidoksissa yhteiskuntaluokkaan. Kiistämistä on nähtävissä kerronnassa ja huumoriperinteessä, mutta hierarkia ja epätasa-arvo yhteisön ja sukupuolten välillä ovat seikkoja, joista haastateltavat eivät mielellään puhu tai he vähintään vähättelevät aihetta haastattelutilanteessa. Näin parhaimmaksi lopulta olla kysymättä aiheesta suoraan haastateltavilta. Pyrin analysoimaan sen muistitiedosta viittausten perusteella. Työväenluokan alisteiseen asemaan ja naisen alisteiseen asemaan tunnutaan tehtaalaisten muistitiedossa suhtautuvan yhdensuuntaisesti.⁴⁴⁶

Haastateltavat tuovat esiin ristiriitaisesti oman yhteisöllisyytensä. Jotkut kieltävät koskaan olleensakaan työväenluokkaa, toiset taas myöntävät sen auliisti, mutta kieltävät äänestäneensä tai äänestävänsä työväenpuolueita. Ristiriitaisuus vastauksissa saattaa olla myös seurausta siitä, että haastateltavat tunsivat ja

444 Pöysä 1997, 241–292; Ks. myös Peltonen 1996, 271–272 työläisten huumorimuistitietoa 1920- ja 1930-luvuilta.

445 Pöysä 1997, 241.

446 Lappalainen (Naarminen) 2008, 58–59.

ovat ehkä aina tunteneet, että heidän oletetaan kuuluvan työväenluokkaan. Kaikki eivät kuitenkaan omasta tai sukulaistensa ammattilypeydestä huolimatta halunneet lukeutua siihen, koska se olisi merkinnyt yhteiskunnallisesti alisteisen aseman myöntämistä tai he eivät muuten kokeneet sitä luontevaksi.⁴⁴⁷ Toisaalta osa haastateltavista korostaa olevansa työväenluokkaa, vaikka on tehnyt koko työuransa ajan toimihenkilötyötehtäviä. Vastausten erot osoittavat jo sanavalinnoillaan, että jotkut tuntevat työväenluokkaisuuden lokeron lankeavan omalle kohdalle pakotettuna, kun taas toiset haluavat määrittää oman identiteettinsä olemalla osa jotain suurempaa yhteisöä. Tämä tulee ilmi varsinkin konttorissa työskennelleiden naisten näkemyksistä, joiden puoliset olivat tehneet työtä tehdassalissa ja kuuluivat työläisyhteisöön. Sosiaalinen hierarkia tehtaalla ilmenee viitteellisesti varsinkin leikkimielisessä puheessa:

Naiset katsovat valokuvia olohuoneessa ennen videokameran käymistä. Ääni tallentuu kuitenkin jo nauhalle⁴⁴⁸:

- Tässön ainaki yks (nauraa.) Muistaks sää tämän?

- Juu, muistan!

- Eiks tää ollu niinku osastojen keskeinen kisa?

Toinen painottaa virallisella puhetyylillä jokaista sanaa erikseen:

-Tehtaan naiset haasto meidät köydenvetokilpailuun, ja minä sanoin...

- Ai se on SE köydenvetokilpailu!

-Ja MINÄ sanoin, että eihän herran jesta me pärjätä niille mil-lään... niin me pistettiin tomonen hupijuttu siitä. Ja päällikkö sanoi...(elä vielä kuvaa...)

Madaltaa ääntää ja ottaa merkitsevän ilmeen:

- Päällikkö sanoi, että ÄLY voitti voiman.

Seuraa kovaa yhteisnaurua, ja toinen jatkaa:

- Mitä hullua kaikkea... meillä oli rinkelit kaulassa ja haitarit mukana...

447 Skeggs 1997, 46.

448 Parihaastattelu 12. Äänimateriaalin käyttöön on saatu haastateltavien lupa 1999.

Juttu jatkuu myöhemmin:

-Mehän oltiin niitä ”kynään nojaajia” kuulemma. Ne vähän niinku aliarvioitsi siinä meidät, että me ei pärjätä missään ku me ollaan sellasia «kynään nojaajia».

-Se oli justiin sitte tyypillistä, että se pantiin sitte leikiks, kun tiijäthän sen, että kun ykskin iso voimakas nainen istuu köyven päässä, ni selvähän se on että me ei niille pärjätä. Sen takiahan ne meijät haastoki. MUTTA ne oli hauskoja...

- Ne oli hauskoja ja...

- ja niistä noi miehetkin etukäteen uhos, etukäteen hirveesti sitä, että kuka sitte voittiki.

Tulkintani mukaan tehdasyhteisön jäsenten lähentyminen toisiinsa perustui paljolti heidän kykyynsä nauraa omille heikkouksilleen.⁴⁴⁹ Tehtaalaiset pitivät tärkeänä omaa ammattiylpeyttä, mutta vähintään yhtä tärkeänä hyvää yhteishenkeä, tikkahenkeä. Konttorin väki suostui häviämään tehtaan väelle ja tehtaan väki otti riskin hävitä fyysisesti heikommille, mikä olisikin ollut noloa.

Vaikka tehtaan kisoihin oli haastateltavien mukaan ”osallistumispakko”, ne muistettiin jälkeenpäin hauskoina. Osallistumispakko merkitsi ymmärtääkseni vain tehtaan oman väen sosiaalista painostusta, ei johdon määräystä, mikä ei toki vähennä painostuksen tuomaa kiusallista tunnetta heille, jotka siitä kärsivät.⁴⁵⁰ Yleisesti ottaen tehtaan kisojen sosiaalinen vaikutus oli lähentävä ja kisat edistivät tasa-arvon tuntua tehtaan väen kesken. Samaa logiikkaa seuraten tehtaan johtajistollekin on saattanut olla mieluista osallistua vaikkapa yhteiseen hiihtokilpailuun. Haastateltavista entinen ay-aktivisti toi esiin asian kääntöpuolen kritisoimalla mielestään ylhäältä ohjailtua yhteistoimintaa tehdaspatalernalismina.⁴⁵¹ Ay-aktivistin kerronnasta käy ilmi, että hän mielsi tehtaan väen omiensa ohjailut ja painostamiset sekä sisäiset valtakiistat seuraukseksi patruunoiden toiminnasta. Hänen

449 Bahtin 2002, 13.

450 Henkilöhaastattelu 13; Kaisu Kortelainen kertoo myös yhteisistä urheilutahtumista tutkimassaan yhteisössä. Kortelainen 2008, 194.

451 Henkilöhaastattelu 6. vrt. myös esim. Koivuniemi 2000, 30.

mielestään kaikille yhteinen mukava toiminta oli alun alkaen laskelmoitua ja johti työntekijöiden sokeaan luottamukseen tehtaan patruunoihin, jolloin heidän tekemisiään tehtaan suhteen ei osattu enää kyseenalaistaa.

Vastaavia tehtaan kaikkien työntekijöiden välisiä urheilukilpailuja järjestettiin esimerkiksi Sorsakosken tehtaalla. Nämä ”Tehtaan hiihdot”, joissa vuosittain valittiin hiihtokuningas ja -kuningatar olivat varsin suosittuja vielä 1950- ja 1960-luvuilla Sorsakoskella.⁴⁵²

Miesten ja naisten välinen seksuaalihuumori työpaikalla tuo julki kysymyksen tasa-arvosta ja tasavertaisuudesta. Kysymyksen sukupuolihierarkiasta nostaa esiin 1900-luvun alkuvuosina syntynyt mies: ”Mies se on herra joka teettää naisilla työt. Ei vielä oo tasa-arvo Tikkakoskella.”⁴⁵³ Epätasa-arvo luokkien ja sukupuolten välillä tiedostettiin häpeällisenä asiana ja siihen pyrittiin saamaan muutosta. On huomionarvoista, että kommentin on lausunut mies, joka syntynyt aivan 1900-luvun alkuvuosina.

Myös Tikkakosken demarinuorten viikkokokousten varjopöytäkirjoista löytää mielenkiintoisia naisten ja miesten tasa-arvoon liittyviä keskusteluja:

27.3.1946

(...) Ja sitten oli tietokilpailu Poikien penkki oli heti täysi, tytöt aluksi arkailivat, mutta lopulta löytyi sieltä tyttöistäkin rohkeita Voittajille huudettiin sitten Hei hei hei ja se tuli pojille tällä kertaa Sitten Luukkonen esitti keskustelu kysymyksen joka kuului Min-käläinen osuus on miehellä kotitaloudessa ja milloin mies saa nimen Tohvelisankari ja asiasta keskusteltiin sitten kovasti.

6.3. 1946

(...) Sitten tuli keskustelukysymyksen vuoro, jonka alusti Arvo Pirhonen ja toivoi, että otettaisiin kyseenalaiseksi mitkä tekijät ovat tehneet nykyisestä nuorisosta sellaisen kurittoman sukupolven. Tästä asiasta sukeutui niin vilkas keskustelu, että puheenvuoroja pyydettiin tukuttain.

452 Sorsakosken kylätoimikunta 1989.

453 SKSÄ 86. 1975.

(...) Keskustelukysymyksen johdosta käytti ensimmäisen puheenvuoron Patrikaisen Veikko luonnehtien kurittomaksi sukupolveksi sellaisia, jotka salakähmäisesti liikkuvat tyttöjen aittojen nurkilla, päätyen lopulta aitan sisäpuolelle. Tässä Veikko saikin heti poikien puolelta jonkin verran kannatusta, mutta kohta tuotiin sekä poikien että tyttöjen puolelta julki, että kyllä tätä kurittomuutta voi harjoittaa yhtä hyvin luonnossa kuin aitassakin. Siitä juttu sitten kehittyi ryyppäämiseen tupakoimiseen, ja kenelle nämä parhaiten sopivat, naisille vai miehille. Tyttöjen puolelta tuotiin hyvin varovasti kyllä julki, että niin tupakka kuin pieni ryyppykin ei olis naisväellekään pahaksi, koska nykyisin naiset ovat yhteiskunnallisesti koko lailla samassa asemassa kuin miehetkin. Mutta tästä asiasta lausuttiin vastamietteitä niin tyttöjen kuin poikien puolelta. Keskustelua olis riittänyt kai vaikka aamuun asti, ellei Veikko olis ehdottanut että rajoitetaan puheenvuorot, ja niin tässä kysymyksessä päästiin siihen tulokseen että ryyppääminen, enempää kuin tupakoiminenkaan ei sovi kenellekään, kaikkein vähemmän naisille.

Nyt tuli allekirjoittaneelle kiire jonkun tekosyyin nojalla eteiseen tupakalle, niin että loppu kokouksen kulusta en osaa sanoa muuta kuin että siinä puheenvuorojen käyttö kilpailussa hävisivät tytöt käyttäen 29 puheenvuoroa ja pojat 49.⁴⁵⁴

Osaston nuoret olivat yli 16-vuotiaita ja osallistuminen kokouksiin näyttää olleen hyvin vilkasta – ei vähiten sen vuoksi, että heti sodan jälkeen tanssimista pidettiin epäsovivana, mutta jokaisen kokouksen lopuksi mentiin piirileikkiä ja paritanssejakin. Havaintosihteerin merkinnöistä paljastuu mielestäni tikkakosken tehtaalaisten avoin suhtautuminen seksuaalisuuteen ja sukupuoliroolien muutokseen ottaen huomioon ajankohdan, juuri sodanjälkeiset vuodet. Aittaan pyrkimistä ja pääsyä ”kurittomuutena” ei pidetty lainkaan epäsovivana, vaan pikemminkin tuotiin esiin, että tämän kaltainen lemmekäs kurittomuus voi tapahtua myös luonnossa julkisesti.

454 Tikkakosken Sosialidemokraattisten nuorten viikkokokousten varjopöytäkirjat vuosilta 1945–1946. Alkuperäiset kirjat haastateltavalla, kopio jää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon.

Kuitenkin haastatteluissa tulee ilmi, että seksuaalihuumorin aloite koetaan perinteisesti miehen aloitteeksi, jolloin nainen jää toimijana alistaiseen asemaan. Usein seksuaalihuumorin ja -pilailu koetaan yhteiskunnassa naista nöyryyttäväksi, minkä vuoksi naiset eivät mielellään edes halua tehdä aloitetta siihen tai edes siitä kertomiseen.⁴⁵⁵

Tehtaan maskuliininen ilmapiiri ilmenee muistitietoaineistossa varsinkin kertojista puhuttaessa. Tehtaalaisista humoristeista nostetaan jalustalle erityisiä kaskumiehiä, jotka tiedetään taitaviksi puhujiksi. Koska itsekin olin kuullut heistä jo lapsuudessa, tulin eräässä haastattelussa epähuomiossa kysyneeksi nimenomaan kaskumiehiä. Huomasin kömmähdykseni, ja kysyin erikseen tiedettiinkö myös kaskunaisia. 1920-luvulla syntyneet naiset vastasivat kieltävästi. Tehtaalla oli heidän mukaansa tunnetusti ”hauskoja” naisia ja heitä jotka olivat ”kovia nauramaan”. Haastatteluista käy ilmi, että humorististen tarinoiden ja kaskujen kerronta mielletään pääasiassa miesten perinteeksi.⁴⁵⁶ Tunnetuimpien huumoriteorioiden lisäksi yksi selitys tälle on se, että usein kertojat siteeraavat tai imitoivat jotakuta tehtaalasta työmiestä tai vanhempaa taitavaa kaskumiestä. Tehtaan alkuvuosina viilaverstaalla työskenteli ainoastaan miehiä. Kertojat muistelevat usein painokkaasti että heitä paremmat kertojat ja taitavimmat työmiehet ovat eläneet ”heitä ennen” tai ”kauan sitten”. Tehdasyhteisön muinaista paremmuutta ”ennen vanhaan” kuvataan monissa haastatteluissa lähes samoilla sanoilla tai kuvauksilla.⁴⁵⁷

455 Esim. Mulkay 1988, 126.

456 Esim. Kinnunen 1997, 242. Jo lapsesta lähtien esim. koululaisvitseissä toimijana on poika ”Pikku-Kalle”. Myös Knuuttila 1992, 226 kirjoittaa seksuaalikomian luokkaeroksesta, ”fallisesta hallinnasta”. Naisten kertomisyrietykset ignoroidaan helpommin kuin miesten, ks. Mulkay 1988, 125–126.

457 Yhteisökaipuusta vrt. esim. Lehtonen, 1990. Menneestä yhteisöstä ja tehtaasta puhutaan perheenä ja kotina. Se saa aikaan äidillisiä, pehmeitä mielikuvia, vaikka itse huumori on ollut työyhteisössä maskuliinista ja hetkittäin yltiöpäisen karskia ja bruttaalia. Yhteisöön viittaavat molemmat sukupuolet kesäisin metaforin, auringonpaisteella, sunnuntaisilla soutiluretkillä ja aina avoimilla ovilla verrattuna nykyiseen kiireeseen ja kylmyyteen.

Huumoriperinteen maskuliinisuus näyttäytyy jutuissa usein seksuaalivirittisyytenä, joten niiden kertominen naisten aloitteesta tulkittaisiin joissain tilanteissa epäsovivaksi tai flirtiksi. Tehtaalaisnaisten muistelukerronnasta käy ilmi että miehen tehtyä aloitteen seksuaaliseen huumoriin tai pilailuun, naisen piti kuitenkin osata vastata siihen.⁴⁵⁸ Työyhteisössä seksuaalisävytteinen pilailu työaikana oli täysin sallittua ja toivottua, jos se tapahtui yhteisön omien pelisääntöjen mukaan. Maskuliinista seksuaalihuumoria ei koettu yleensä kiusalliseksi pienessä yhteisössä, jossa kaikki tunsivat toisensa ja olivat usein myös tavalla tai toisella sukua keskenään. Yhteisö oli kasvanut ja kehittynyt yhdessä luoden oman kulttuurisen normistonsa.⁴⁵⁹ Tehtaan valtava rautaportti sulki ”asiattomat” ulkopuolelleen aivan kirjaimellisesti, mutta myös symbolisesti.⁴⁶⁰

Miesten aloitteellisuus seksuaalihumorissa tuli esiin 1920-luvulla syntyneen naisen haastattelutilanteessa. Hän tapasi miespuolisen, 1950-luvulla syntyneen entisen työtoverinsa ja naapurinsa kotioven suussa ennen haastattelun alkua. Mies muistutti, että naisen pitää sitten kertoa haastattelijalle (minulle), kuinka hän tehtaalla aina tiettyyn aikaan päivästä ohi kulkiessaan muina miehinä ”nosti tämän tissiä” ja jatkoi matkaansa eteenpäin. Kyselin haastattelussa, kuinka naiset edellä mainitun kaltaisiin huomionosoituksiin suhtautuivat. Haastateltava nainen nauraa makeasti:

Vooi vooi kyllä, myöhä tykättii het! Kyllä siellä ol mukavaa, että en muistele pahalla...

458 Knuuttila 1992, 275. Isäntä ja renki -kaskuissa renki antaa aina puheillaan samalla mitalla takaisin isännälleen, kuten tehtaalla työmies pomolleen tai alempi ylemmälleen jonkun muun hierarkkisen hahmotuksen mukaan nähtynä. Myös nainen vastaa miehen pilailualoitteeseen. Kyse on nähdäkseni kilvoittelusta: se on vuoropuhelua siitä miten asiat ovat, ja miten niiden pitäisi olla.

459 Vrt. Huumori yhteisöllisyyden symbolina, Pöysä 1997, 69.

460 Auli Patjaksen toimittamassa ”Jyväskylän maalaiskunnan rakennusperinnettä” kirjassessa on valokuva tehtaan vanhasta valurautaisesta ”Tikkalogolla” koristetusta rautaportista tällä kuvatekstillä (1983).

Haastattelija: Että kun sanotaan että miesvaltasessa työpaikassa naiset saa kärsiä..?

Haastateltava nainen: Minä sanon niin, että päinvaston, nin meleen tuota niin missä on

miesvalta, nin on voan ninku semmosta ninku vieläkin välittömämpää. [...] Kato jos sitä on semmonen niippanieru, nin kyllä kai sitä soa nennäsä ottaa vähemmstäki, mutta ku on itekkih huumorintajunen ni sehän männee.⁴⁶¹

Kertoja ei halunnut olla tehtaalla ”niippanierun” toisin sanoen nipottajan maineessa. Onko tässä kuitenkin perimmiltään kyse uhriutumuksesta? Kuittaako nainen monen muun naisen tavoin seksuaalisen häirinnän huumorilla siksi, ettei halua olla uhri muiden eikä itsensä silmissä?⁴⁶²

Kysyin 1920-luvulla syntyneiltä naisilta, kohdentuiko seksuaalinen pilailu myös konttorissa työskenteleviin naisiin ja oliko miesten kiusoittelu tehtaalla häirinnyt heitä. Naiset nauroivat kysymystäni ja kertoivat, että kyllä tehdassalin miehet konttorisakin kävivät. He vakuuttivat tehdassalissa työskentelevän naisen tavoin, ettei pilailu ollut häiritsevää. Nauhoitetun haastattelun jälkeen he jopa arvioivat ”nykyajan naiset ilonpilaaajiksi”: ”Kyllä liian pitkälle on menty! Kohta ei uskalleta puhuakkaan keskenään...”⁴⁶³

Tulkitsen naisten tarkoittavan tällä, että seksuaaliseen häirintään viittaava normisto kääntyy pian itseään vastaan ja miehet ja naiset aletaan erottaa töissä toisistaan vain sukupuolen perusteella. Haastateltavat kertoivat ymmärtävänsä mielestään hyvin, mitä seksuaalinen ahdistelu on. He halusivat teroittaa minulle, että ei sellaista ilmennyt tehtaalla. Tehtaassa työskennelleet naiskertojat pitivät työpaikalla saamiaan viheltelyjä ja harmittomia kosketteluja piristävinä ja imartelevina. He ovat haastatteluissa sitä mieltä että ”huumori on huumoria ja kuuluu asiaan”. Naiset

461 Henkilöhaastattelu 11.

462 Vrt. esim. Aaltonen 2008, 54.

463 Esimerkkinä naiset nostivat esiin 1990-luvun loppupuolella julkisuudessa olleen Matti Ahteeseen kohdistuneen syytöksen seksuaalisesta häirinnästä. Naiset olivat sitä mieltä, että Ahde oli syytön tai ainakin väärinymmärretty.

toivat asian esiin täysin omasta kokemuksestaan lähtöisin tehdasyhteisön täysvaltaisina jäseninä, joiden sukulaisiat ja ystävistä lähes kaikki olivat saman yhteisön jäseniä.

Mitä yhteistä niiden naisten muistitiedossa oli, jotka sanoivat pitävänsä tehtaan pilailukulttuurista ja karkeastakin huumorista? Yksi yhteinen tekijä oli se, että kaikilla olivat sukujuuret joko Laukaan tai Uuraisten syrjäkylillä. Tehtaalla työskenteli varsinkin sota-aikoina paljon myös lähikylien pienviljelijöitä. Muistelukerronnassa ”maalaiset” mainitaan ”navetanhajuisina” ja ”ukkokina kuusen juurelta”. Monet heistä olivat halpatyövoimaa, koska olivat kouluttamattomia teollisuustyöhön.

Haastateltavista yksi nainen toi esiin maalaisuutensa ja kertoi, että syrjäkyliltä kuljettiin pitkiä matkoja jalkaisin, polkupyörällä ja hiihtäen töihin. Huvittuneena hän totesi, että kun oli lopulta itse sen ikäinen että pääsi tehtaaseen, järjestettiin joka aamu kuljetus työhön peräkyliltä kuorma-auton lavalla. Elämä ja varsinkin työssäkäynti pitkän matkan takaa oli aivan ilmeisesti raskasta ja jopa kovaa teini-ikäiselle nuorelle tytölle, mutta haastateltava nauraa kertoessaan. Tämä on tyypillistä haastatteluaineistossani. Ihmiset kertovat nauraen ”kovasta elämästä” silloin kun tapahtumista on kulunut yli 10 vuotta. Sen sijaan esimerkiksi irtisanomisen työstä ei naurattanut työttömiä kertojia vielä ensimmäisissä haastatteluissa. Aivan viimeisessä puhelinhaastattelussa (2014) pitkäaikaistyötön mies, joka on nykyään työkyvyttömyyseläkkeellä, nauroi kertoessaan viimeisistä työpäivistään tehtaalla, kun koneita oli myyty tehtaasta viikonloppuna työntekijöille mitään kertomatta, ja työntekijä saapui maanantaiaamuna tyhjälle työpisteelle. Mies kertoi ensimmäisen kerran tämän tapauksen vuonna 2009 ja nauraa jo siinä tallenteessa, mutta vielä enemmän puhelinhaastattelussa vuonna 2014. Sitä aiemmin hän ei ollut ottanut asiaa puheeksi, vaikka aihepiiri sivusi muuta kerrontaa.⁴⁶⁴

Vanhoista ajoista kertova nainen mainitsee että vähitellen syrjäkyläläiset asettuivat asumaan parakkirakennuksiin tehtaan asuinalueelle. Haastatteluista käy ilmi, että monet kylien naiset

464 Henkilöhaastattelut 31. Erillinen puhelinhaastattelu heinäkuussa 2014, josta kirjalliset muistiinpanot.

tunsivat toistensa perhehistoriaa jo ennen tehtaalle tuloaan.⁴⁶⁵ On mahdollista että he viljelivät arkipuheessaan keskenään myös yhteisesti tuttuja sutkauksia paljon.⁴⁶⁶

Oletan, että yksi selitys miesten ja naisten karskiin pilailuun ja huumoriin työyhteisössä löytyy kyläyhteisöllisen agraariajan kansanhumorista ja kansanomaisesta maailmankuvasta.⁴⁶⁷ Sryjäkylistä tehtaalle vaihetyöhön tulleet kouluttamattomat naiset olivat ehkä tässä valossa peräti tehtaan erikoisjoukot. He olivat lapsuudesta asti tottuneet kansanhuumoriin arkikommunikoinnissa ja siten sosiaalisten suhteiden luominen ja ylläpito maskuliinista huumoria harrastavien metallimiesten kanssa oli helppoa. Kansanhuumoriin totumisella tarkoitan sitä, että erityisesti seksuaalisuus tehdään tiiviissä yhteisössä kommunikoidessa naapureiden ja sukulaisten kesken arkiseksi ja jännitteettömäksi aiheeksi puhumalla siitä paljon. Satu Apo on tutkinut tätä aihetta tutkimuksessa *Naisen väki*, jossa korostaa naisten ja miesten välistä emotionaalista etäisyyttä agraariyhteisöissä.⁴⁶⁸ Roisi kielenkäyttö ja seksuaalikomiikka liittyivät myös satujen kerrontaan. Esimerkkinä tästä ovat trickster-sadut, joissa julkea, narrimainen ja alempiarvoinen sankari häpäisee ylempiarvoista henkilöä joko seksuaalisesti tai anaalikomiikalla.⁴⁶⁹

465 Henkilöhaastattelu 11.

466 Kirjallisissa lähteissä mainitaan esim. Kuukan keltamahat sutkauksenomaisena haukkumasanana kuvaamaan köyhimpien vuohitorppien perinerneruoka höllön (keitetty vuohenjuusto) kellastuttamia vatsoja. Vehniän kyläkirja 1994, 128. 1940-luvulla syntyneen Annan päiväkirja antaa viitteen siitä, että Uuraisten Jokiharassa ja Laukaan Vehniällä peräkylien nuoret käyttivät 1960-luvulla paikallisia sutkauksia arkipuheessaan aktiivisesti. Nykykontekstista on mahdotonta tietää, tarkoitettiinko vahvasti paikallismurteelliset sutkaukset ironiaksi tai sarkasmiksi agraarikulttuuria vastaan oman ajan nuorisokulttuurin näkökulmasta. Anna, päiväkirja 1960. Esim. *Hei voan, sano Heippa-Ville ja heilutti hänteäsä tai Juujuu sano Jurvan mummu ja jurrautti paskan.*

467 Vrt. Knuuttila, 1992.

468 Apo 1995, 17.

469 Apo 1986, 246 viite Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston ihmesadut: AT 592. 164. Pori, T. Tuomi a) 57. 1890 – ”Jallaaton Riku”, 30–35 v.

Haastaminen verbaalihumoristiseen kilpalaulantaan on rinnastettavissa myös työpaikkojen perinteiseen tulokastestamiseen, joskin tikkakoskelaiset kilpailijat olivat usein jo yhteisöön sosiaalistuneita. Kari Teräs on maininnut tulokastavoista kirjoittaessaan, että ”töitä ei opetettu, vaan piti tarkkailemalla oppia, mitä kuuluu tehdä”.⁴⁷⁰

Yhteisön jäsen pyrittiin perehdyttämään kulttuuristen merkitysten tulkintaan jo tulokasvaiheessa. Jos hän ei ollut syntynyt yhteisöön, asia piti oppia itse. Annikki Kaivola-Bregenhøj tulkitsee seksuaaliarvoituksia tulokastestaamisena omassa tutkimuksessaan: ”Joskus tällaiset pilat sivuavat flirttiä jonka esittämistä vasta ja kuulijan tottumuksista riippuu, koetaanko se hämmäntäväksi, jopa karkeaksi sanailuksi vai aikuisyhteisön hyväksymäksi tunnelmanluojaksi.” Kaivola-Bregenhøj kertoo, että yöpyi kenttätömatkallaan tutuksi käyneen haastateltavan luona puolisonsa kanssa. Aamulla maalaisäntä esitti hänelle eroottisävyisen arvoitus-pilan: ”Nukuitko kuten minä – munat jalkojen välissä?”. Hän toteaa, ettei voinut vastata siihen, muttei voinut siitä loukkaantuaakaan, sillä ei ollut paikalla ”naisena”. Mielestäni hän toimi oikein pitäytyessään itselleen luontevassa roolissa. Itse tulkitsin kuvatun tilanteen ensilukemaltani toisin. En ymmärtänyt siinä naiseutta seksiobjektiutena, jota oletan Kaivola-Bregenhøjn tarkoittaneen. Oman kulttuurini kontekstista tarkastellen olisin tutkijankin roolissa tulkinnut kysymyksen vain haasteeksi vastata myöntävästi, sillä oletin, että sillä haluttiin huumoriin keinoin tiedustella, oliko yösija ollut kelvollinen yöpyneelle pariskunnalle. On siis huomattava, että tutkijan kulttuurinen tausta vaikuttaa tulkintoihin. Tutkijat voivat tulkita kenttätilanteessa tutkittavaa kohdetta eri tavoin ja muodostaa siitä myöhemminkin erilaisen analyysin. Myös analyysin lukija tai kuulija muodostaa oman tulkintansa lukijapaikastaan käsin.⁴⁷¹

Sosiaalistuminen yhteisön tapoihin tapahtuu arkisissa tilanteissa. Varhaisin omakohtainen muistoni tehtaalaisten miesten

470 Teräs 2001, 57.

471 Kaivola-Bregenhøj 1997, 1998, 202–203; myös esim. Rojola, 2004, 43.

ja naisten keskinäisestä seksuaalisesta pilailusta on 1970-luvun puolivälistä:

Olin 5-vuotiaana äitini kanssa ruokaostoksilla, ja kauppaan tuli helteisestä tehtaasta hikisiä ja nokisia paidattomia miehiä, äitini työtovereita. He huutelivat ja vislasivat meille kovaäänisesti ja tiedustelivat minulta kaikkien asiakkaiden kuullen, joko pian tulen tehtaaseen töihin ja kenet heistä valitsen miehekseni. Tapahtuma oli näytösluontoinen ja muut asiakkaat odottivat vastauksiamme. Äitini sanoi miehille muka vihaisesti, mutta naurua äänessään, ettei taatusti ikinä anna minua kenellekään heistä. Olin iloinen äitini kommentista ja lisäsin itse kuuluvasti että he ovat ”hikisiä ja lihaviakin”. Saimme osaksemme hyväksyviä nyökkäyksiä ja miehiltä lisää kovaäänistä huutoa ja naurua sekä vatsojen ja hauisten teatraalista pullistelua. Miehet vakuuttivat, etten voi saada mistään heitä parempia uroksia koskaan ja että he voivat helposti odottaa 10 vuotta. Jos tapasin samoja miehiä kaduilla joskus yksin, he tervehtivät minua iloisesti ja kohteliaasti, mutta kiusoittelua tapahtui ainoastaan silloin, jos äitini tai muita aikuisia tuttuja oli paikalla.

Yhteisön ulkopuolelta tulkittuna tilanne vaikuttaa ahdistavalta seksuaaliselta häirinnältä. Tässä kontekstissa esityksellä oli kuitenkin päinvastainen tehtävä: tunsin että minua kannustettiin puolustautumaan liian tuttavallista imartelua vastaan ja sanomaan sanottavani, vaikka se ehkä jossain muussa tilanteessa olisi tulkittu näsäviisaudeksi. Julkisen esityksen tehtävänä oli opettaa tapoja yhteisöön syntyneelle ja siihen sosiaalistuvalle jäsenelle. On huomattava, että tehtävässä onnistumisessa olen kokenut jonkinlaista painetta ja onnistumisen iloa, sillä muuten en todennäköisesti muistaisi tätä tapausta. Entä millä tavalla muistaisin sen, jos olisin epäonnistunut? Huumorilla karaiseminen on kyseenalainen menetelmä erityisesti lasten yhteisöön sosiaalistamisen keinona.

Löydän Matti Kuusen luonnehtimasta ”rahvaanomaisesta kerskaavasta savolaishuumorista” yhtäläisyyksiä tehtaalaisten

huumoriin.⁴⁷² Pidän mahdollista, että eri alueilla opitaan arvostamaan omaa paikallishuumoriperinnettä, mutta korostan, etten itse usko ”savolaisuuden” olevan mitenkään erityinen kasvualusta rahvaanomaisuudelle, saati seksuaalikerskunnalle vaan pidän tätä hauskana sattumana. Sattumalta tässä yhtäläisyyttä korostaa se, että Tikkakoskea ympäröivissä syrjäkylissä puhutaan edelleen voimakkaasti savolaispainotteista murretta. Edellä mainitut huomionosoitukset saattaisivat olla kulttuurista jatkumoa itseironiselle seksuaalikerskunnalle. Kuusen mukaan suullisessa perinteessä miesten tunteelliset huomionosoitukset naisille ovat kansanrunoudessa harvinaisia ja muodoltaan itseironisen humoristisia.⁴⁷³ Tässä tapauksessa ”Tule neitonon minulle” -runon aihepiiri, joka jo lähtökohtaisesti olisi ollut humoristinen, olisi ollut nokisten tehtaalaismiesten pullisteluna vielä kaksin verroin ironista pikkutyölle esitettynä. Samantyyppistä kerskuntaa on esiintynyt myös jätkäperinteessä,⁴⁷⁴ josta on jälleen lyhyt matka narriuteen ja tricksteriin. Jäljet johtavat keskiajan ja renessanssin naurukulttuuriin. Tehtaalaisten parodia ei ole negatiivista ilkkumista, vaan kohdistaa pilkan myös aina itseän.

Myös naispuolisen työtoverin rinnan nostaminen ohi kulkiessa on mahdollista tulkita itseironisena eleenä. Henri Bergson on esittänyt että ”ihmiskehon asennot, eleet ja liikkeet ovat koomisia täsmälleen siinä määrin kun keho tuo mieleemme pelkän koneiston.”⁴⁷⁵ Jokapäiväinen rutiini ja ihmisen konemaisuus tehdastyössä on tuttua huumoria useimmille ihmisille Charles Chaplinin elokuvasta *Nyky aika*. Tikkakosken tehtaalaisten tapauksessa seksuaalinen, ja samalla täysin absurdilla tavalla naisen esineellistämistä korostava ele ankeassa ympäristössä päivittäin konemaisesti tehtynä on siis sekä tehdastyön että seksuaalisuuden ilkkumista tuttujen ihmisten kesken. Rinnan nostaja ei näin tulkittuna tee elettä korostaakseen miehuuttaan ja seksuaali-

472 Kuusi 1965.

473 Kuusi 1963, 390–392.

474 Pöysä 1997, 290.

475 Bergson 1994, 29.

suuttaan, vaan rinnastaa sillä itsensä koneeksi koneiden keskellä koneellista rutiinireittiä kulkiessaan. Tunnen tämän tyyppisen pilailun kontekstin tehtaalla hyvin ja tästä tapauksesta minulla on maininta pilailun molemmilta osapuolilta haastatteluaineistossani.⁴⁷⁶ Mies on lähes 30 vuotta nuorempi kuin nainen ja miehen työtoveri viereiseltä koneelta tehtaassa on tämän naisen poika. Tämä aiemmin mainittu rinnannostamispilailu tapahtui yhteisön silmien alla ja kun kiusoittelun ja huumorin osapuolten perheenjäsenet eivät loukkaantuneet tapahtumista, kiusoittelu koettiin täysin harmittomaksi kaikkien osapuolten kesken.

Väitän tehtaalaisten miesten ja naisten välisen seksuaalihuumorin pohjautuvan konventionaalistumiseen. Ulkopuolisen korvissa ja silmissä pilailu saattaa vaikuttaa loukkaavalta ja kielteiseltä, mutta on yhteisön sisäryhmäläisten mielessä kerrostunut jo moninkertaiseksi ironiaksi ja ironian ironiaksi monissa eri konteksteissa. Ironisuus paljastuu yhteisön jäsenille tutun kieliasun tai toiminnan perusteella.⁴⁷⁷ Parhaiden huumorikertojen sanottiin olevan parhaita matkijoita. Avaininformanttiani, 1950-luvulla syntynyttä miestä luonnehdittiin parhaaksi siksi, että hän ”on parempi kuin alkuperäinen”. Videotallenteeseeni ikuistuneessa haastattelussa näkyy itseironia hyvin selkeästi. Hän matkii jopa itseään. On todettava, että nämä ovat seikkoja, joita yhteisön ulkopuolinen tutkija ei voisi tunnistaa. On tunnettava tai tiedettävä alkuperäinen imitoinnin kohde ja hänen puhetyylinsä, ennen kuin voi tunnistaa, osaako kertoja imitoida häntä ja millä tavalla hän sen tekee. Samoin kertojan oman puheen tai omien fraasien itseimitointi ei ole tunnistettavissa, ellei tutkija tunne haastateltavaansa entuudestaan.

Kyse ei ole ainoastaan konventionaalistumisesta, vaan myös kilpailutraditiosta. Rinnastan tämän tyyppisen kielenkäytön ja huumorin esimerkiksi *freestyle rapin* riimittelyperinteeseen. Hel싱issä freestyle rapin kilpailukulttuuria tutkinut Tuomas Palonen on todennut, että *battlet* sisältävät haukkumista ja loukkaa-

476 Henkilöhaastattelu 28; henkilöhaastattelu 11.

477 Rahtu 2005, 53.

mista, joissa aivan erityisesti ovat vastustajan äiti tai tyttöystävä kohteena. Mitä törkeämpää kielenkäyttö on, sen paremmaksi se mielletään. Battlet ovat täynnä seksuaalissävyytteistä, jopa groteskia sanastoa. Kyse on niin kaavoittuneesta perinteestä, että osa kilpailijoista ei näe haukkumista loukkaavana, vaan tarkoitus on vain voittaa vastustaja ”servaamalla” toisin sanoen vastaamalla nopeasti ja ytimekkäästi tarttumalla vastustajan johonkin heikkoudeksi miellettyyn seikkaan juuri siinä hetkessä, kilpailutilanteessa.⁴⁷⁸

Palonen ei ole tutkinut rap-traditiota huumorin tutkimuksen tai yhteiskunnallisen pohdinnan näkökulmasta, mutta itse näen freestyle-rapissa selkeän jatkumon karnevalistiseen perinteeseen ja kiistämisen kulttuuriin. Freestyle rap on afroamerikkalaisesta kulttuurista noussutta traditiota, jossa itseironialla, afroamerikkalaisten asuinalueiden köyhyydellä ja rikollisuudella ja pelkästään jo ”mustana olemisella” kilpaillaan stereotyyppisiä mielikuvia karrikoimalla. Näen yhtäläisyyden tässä tehtaalaisten miesten ja naisten seksuaalihuumoriin. Voittaakseen ensin yksi osapuoli haastaa toisen sanomalla jotain asiatonta ja epäkorrektia, jolloin toisen on vastattava kaksin verroin pahemmin tai vastaavasti alentaa itseironisesti itsensä vielä haukkujaakin pahemmin.

Kiusoittelun ja ahdistelun erot saattavat olla tulkinnoista ja muodoista riippuen hiuksenhienot.⁴⁷⁹ Vaikka haastateltavat naiset korostivat seksuaalisen pilailun olevan harmitonta ja hauskaa, niin todellisuudessa seksuaalista häirintää ja ahdisteluakin koettiin. Tikkakoskella syntyneen naisen perhe oli muuttanut paikkakunnalle muualta, ja perhe vietti varsinkin aluksi aikaansa tiiviisti keskenään. Haastattelun alussa nainen painottaa, ettei koskaan tuntenut olevansa osa tehdasyhteisöä, tai edes tikkakoskelainen. Hänen lähisukulaisensa meni tehtaalle töihin ja nainen kertoo perheensä elämän muuttuneen sen myötä täysin. Erityisesti hän korostaa tunteneensa huolta sukulaisen seksuaalisesta häirinnästä. Ahdistelu ei ollut rajoittunut vain tehtaan seinien sisälle,

478 Palonen 2008, 49.

479 Varsa 1993, 73.

vaan jatkui haastateltavan kertoman mukaan työajan ulkopuolellakin, jolloin myös hän sai nähdä sivullisena siitä viitteitä. Kertoja muutti koulun jälkeen paikkakunnalta pois niin pian kuin kykeni. Kertojan suhde Tikkakosken tehdasyhteisöön on selvästi täysin erilainen kuin muiden haastateltavien, sillä kaikista muista haastatteluista poiketen hän kuvaa yksityiskohtaisen tarkasti varsinkin ”kurjia ja kylmiä” asuinolosuhteita tehtaan parakeissa rottineen ja riitaisine naapureineen. Ainoana positiivisena asiana hän muistaa Tikkakoskesta kauniit maisemat ja kesäiset uintiretket.

Tässä tapauksessa kyse ei nähdäkseni ollut julkisesti tapahtuvasta seksuaalisesta pilailusta, vaan yksityisestä häirinnästä ja ahdistelusta, jossa käytettiin muistitiedon mukaan verbaalisesti ja fyysisesti hyväksi tehdasyhteisöön muualta tullutta henkilöä. On huomioitava, että kuva tapahtumien kulusta tässä muodostuu haastateltavan muistelukerronnasta, ei häirinnän uhrin. Kyseessä on siis toisen käden tietoa itse häirinnästä. Tiedossani ei ole yksityiskohtia siitä, mitä tarkkaan ottaen tapahtui, enkä voi tietää varmudella, miten raskaasti uhri on tilanteet kokenut. Sen sijaan on päivän selvää, että haastateltava on kärsinyt tapahtumien vuoksi ahdistusta. Kirjoittamattomat pelisäännöt olivat tehtaalla yhteisön tiedossa, mutta niistä osattiin valitettavasti myös poiketa muiden tietämättä. Haastateltavan lähisukulainen on ilmeisesti salannut kokemuksensa työtovereiltaan. Syynä hiljaisuuteen on mahdollisesti ollut useissa tutkimuksissa esiin tullut leimautumisen pelko tai läheisten huolestuttamisen välttäminen.⁴⁸⁰

Haastatteluissa kerrotaan, että ujut ja puolustuskyvyttömät henkilöt jätettiin pilailulta rauhaan. Toisaalta edelliseen kertomukseen nojautuen, ehkä kaikki vain eivät tuoneet esiin omaa mielipahaansa. On tärkeää huomioida, että haastateltavieni joukossa ei ollut mukana ujoja tai erityisen hiljaisia ihmisiä. Hiljaiset, kenties juuri he, joiden ääni olisi ollut tarpeen kuulua, eivät vastanneet haastattelukutsuuni. Yleensäkin useimmat haastattelu-tutkimuksiin innokkaasti osallistuvat ihmiset ovat sanavalmiita. Tässäkin tutkimuksessa monet osallistujista ovat olleet aktiivisia

480 Esim. Saarikoski 2001, 234–240; Aaltonen 2006, 374–391; Varsa 1993, 73.

ja sosiaalisia jo työaikanaan, ja haluavat tuoda muistoissaan esiin joko kaipuutaan yhteisöllisyyteen tai katkeruuttaan tehtaan lakauttamiseen.

Tehtaalle muualta saapuneet uudet ihmiset saattoivat sekoittaa hetkellisesti yhteisön sosiaalisen rakenteen täysin. Vaikka varsinaisten haastateltavieni mielestä naisten ja miesten välille syntyi tuskin koskaan riitoja kiusoittelun takia, niin erään kertojan mukaan tehtaalaisilla oli joskus kilvoittelua vastakkaisen sukupuolen huomion tavoittelusta. Naispuolinen kertoja muisti tapauksen 1980-luvulta, jolloin suuttui ainoan kerran omalle pomolleen.⁴⁸¹ Naisen työnjohtaja oli määrännyt kertojan yllättäen siivoustehtäviin. Syy siivoustehtäviin siirtämiseen oli seuraava:

Tehtaalle tuli uusi siivooja. Hän oli nuori, kaunis nainen, ja seurusteli tehtaan työmiehen kanssa. Siivooja oli iloinen, avoin ja kaikin puolin viehättävä, eikä piilotellut runsaita muotojaan. Hän sai tehtaan naiset varpailleen ja miehet lähes tainnoksiin, kun touthusi siivousvälineineen tehdassalissa. Pian miesten työnteosta ei pomon mielestä tullut enää mitään kun he kilpailivat siivoojan huomiosta. Pomo pyrki ratkaisemaan asian siirtämällä nuoren naisen työtehtävistään joihinkin toisiin.

Tämän tapauksen myötä kertojan mielestä ”raja” ylittyi tehtaalla. Hänen mukaansa nuori nainen esineellistettiin kauneutensa ja seksuaalisen viehättävyytensä takia. Tehtaalla ei voinut kertojan mielestä tasa-arvo, vaikka hänen mukaansa siellä pyrittiinkin siihen. Siivoojan tapauksessa tavoite unohdettiin kertojan mielestä täysin. Miesten heikkous naiskauneuden edessä hyväksyttiin hänen mukaansa syyksi työtehon laskemiseen ja ratkaisuna tarjottiin vain naisen poistamista paikalta.⁴⁸²

481 Naispuolisen kertojan kanssa käyty puhelinkeskustelu kenttätöyöperiodin 1998 aikana. Tapauksesta kertoi sukulaiseni, mutta ei kukaan muu. Oliko asia kuitenkin niin kiusallinen, että siitä ei haluttu mainita, vai kenties sitä ei muistanut kukaan muu kuin henkilö, jonka työtehtäviin tapaus vaikutti? (Lappalainen 2001, 71).

482 Kirjallinen muistiinpano puhelinkeskustelusta 1998.

Taina Ukkosen mukaan miesvaltaisessa työpaikassa naispuolisten työtovereiden paheksunta toisiaan kohtaan saattaa liittyä esimerkiksi uuden työntekijän työhaalarin omatoimiseen muokkaamiseen. Turkulaisessa metallitehtaassa haalarien kavennusta paheksuttiin siksi, että ”niillä ei voi tehdä työtä” kun ovat kavennuksen jälkeen niin ”piukat ko olla ja voi”.⁴⁸³

Naisten keskinäisiin paheksumisiin Tikkakosken ja Turun miesvaltaisissa tehdasyhteisöissä saattoi olla myös keskinäinen kateus. Sitä ei mainittu, mutta kuitenkin annettiin haastatteliijoille ymmärtää, että tiukat tai paljastavat vaatteet olivat pahasta ja kaikille yhtenäisiä väljempää vaatetta suositettiin miesten huomiosta kilpailun välttämiseksi.

Nähdäkseni tehtaalaisnaiset pyrkivät Tikkakoskella provosoi-mattomaan pukeutumiseen jo ennen 1980-luvun käytännöllisiä, deseksualisoivia ja yhtenäisiä työasuja. Monet sotien jälkeen syntyneet naiset pukeutuivat farkkuihin ja T-paitaan. Naisellisia tunnusmerkkejä saattoivat olla pienet korut ja jopa korolliset työkengät, mutta omaa naisellisuutta varottiin tuomasta julkeasti esille.⁴⁸⁴

Tikkakosken tehtaan naisten kuvailemat kokemukset ovat hyvin toisenlaisia kuin hierarkkisessa merimiesyhteisössä naisvähemmistössä työtä tehneellä tutkija Mira Karjalaisella. Karjalainen työskenteli puolimatruusina öljytankkerilla ja teki samalla etnografista havainnointia vapauskäsitteitä koskevaan väitöstudiumukseen. Vähemmistönä laivalla pitkäänkin työskentelevät naiset joutuvat tutkimuksen mukaan kokemaan jatkuvaa seksuaalista häirintää, joka on kaukana tasavertaisesta pilailusta ja ”merimieselämän” haaveillusta vapaudesta.⁴⁸⁵

Tehdastyövuoteni aikana huomasin useimpien naisten käyttävän äidillistä puhetapaa ja tietynlaista ystävällistä ylemmyyttä, jolla hätisteltiin ja lietsottiin innokkaita miespuolisia pilailijoita. Rooli oli vallalla pilapuheiden aikaan, mutta hävisi jos puhut-

483 Ukkonen 2006, 30.

484 Vrt. Hentilä 1999, 264; Käyhkö 2006, 165.

485 Karjalainen 2007.

tiin vakavasti. Platoniset miesten ja naisten väliset suhteet olivat pilailusta huolimatta tavallisia ja tulivat esiin haastatteluissakin. Sukulaisnainen kertoi, että hän kuunteli työssä nuorempien mieskollegojen naishuolia ja parisuhdekiemuroita. Hänelle oli ilmeisen helppoa kertoa asioista, koska hän oli avioeron kokenut yksinhuoltaja ja näitä kyseisiä miehiä vanhempi: häntä ei nähty mahdolliseksi kumppaniksi. Miesten ja naisten ystävyyttä tutkinut Kathy Werking osoittaa tutkimuksessaan, että erisukupuolinen ystävä voi olla jopa oman avioliiton tai työpaikan säilymisen pelastus, sillä ystävä voi auttaa ymmärtämään paremmin vaikkapa puolisoa tai työnantajaa.⁴⁸⁶

Glasgowlaisen kirjapainon pilailukulttuuria tutkinut sosiologi Andrew J. M. Sykes on havainnut, että rajuinta leikinlaskua ja fyysistä kontaktia oli nähtävissä juuri niiden välillä, jotka eivät olleet keskenään mahdollisia seksikumppaneita ainakaan ikänsä puolesta. Sykesin tutkimuksessa esimerkiksi vanhan naisen ja nuoren miehen välillä aloite kiusoitteeluun tuli yleensä naiselta, eikä fyysistä kontaktia havaittu.⁴⁸⁷ Tutkitussa glasgowlaisessa kirjapainossa 1960-luvulla naistyöntekijät olivat enemmistönä, kun taas Tikkakoskella he olivat vähemmistönä.

Sykes kiinnitti tutkimuksessaan huomionsa myös naisten ”ylemmyyteen” miesten lähestymisyritysten torjumiseksi. Hänen esimerkeissään naiset pilailivat valta-asetelmaa esiin tuodakseen entistä ruokottomammin ihailijoidensa kustannuksella, elleivät olleet lainkaan kiinnostuneita heistä.⁴⁸⁸ Tehtaalaiset naiset käyttäytyivät (oma kokemukseni ajoittuu 1980-luvun lopulle) seksuaalihuumoritilanteissa useimmiten äidillisen toruvasti, mutta olen saanut haastatteluissa toisenlaisiakin näkemyksiä.

Äidillisyyssystematiikka tulee esiin myös Mari Käyhkön siivojoapiskelijoita koskevassa tutkimuksessa. Miesten lähen-tely-yritykset erilaisissa työharjoittelupaikoissa saattoivat tuntua opiskelijatyttöistä hyvin epämiellyttäviltä, mutta ne otettiin

486 Werking 1997, 161–162.

487 Sykes 1966, 188–193.

488 Vrt. Knuuttilan 1992, 86–92 pohdintaa ylemmyydestä.

huumorilla.⁴⁸⁹ Ovatko ”äidillinen asenne” ja ”huumorilla ottaminen” sukua ”sietämiselle”? Marja-Liisa Honkasalo kirjoittaa sietämisen jakamisesta paikallisesti ja yhteisesti: ”naiset tiesivät, että muutkin joutuvat sietämään.”⁴⁹⁰ Sietämisellä tarkoitan tässä sitä, että raskaassa tehdastyössä miesten seksistiset vitsit on ollut ehkä helpointa kuitata äidillisellä hymähdyksellä tai vaihtoehtoisesti huumorilla. Paikkakunnalla ei ollut tuolloin kouluttamattomille ihmisille muuta työtä tarjolla, joten tehdas jäi monelle ainoaksi vaihtoehdoksi. Kouluttautumista ei tuolloin nähty vakavasti edes vaihtoehdoksi, sillä siitä ei ollut tietoa eikä kokemusta aiemmilta sukupolvilta.⁴⁹¹

Tehdastyötä naisen ja perheen äidin työnä ei asetettu muistitietoaaineistossa kyseenalaiseksi kuin ainoastaan yhdessä haastattelussa. 1940-luvulla Tikkakoskella syntynyt mies, jonka isä työskenteli työkaluviilarina tehtaalla, kirjoittaa omassa muistelussaan:

Äiti oli kotirouva, mutta hän oli jossain vaiheessa ollut töissä tehtaan konttorissa, vuotta en kylläkään muista. Tuolloin oli vallalla ainakin työväestön keskuudessa käsitys, että on miehelle häpeä, mikäli vaimon pitää käydä töissä.”⁴⁹²

Tieto on kiinnostava ainutlaatuisuudessaan. Missään muussa löytämässäni tikkakosken tehtaalaisia koskevassa muistitietoaaineistossa ei ole mainittu naisten työntekoa häpeällisenä. Kirjoittajan perhe oli asunut myös muualla, joten on mahdollista, että tieto vallinneesta käsityksestä viittaa laajempaan kontekstiin.

Käsitys naisen kotipiiriin ankkuroituvasta tehtävästä äitinä ja huoltohenkilökuntana tulee esiin varsinkin kansainvälisissä työväestöä ja työväenhistoriaa ja -kulttuuria koskevissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Paul Willis on puhunut naisen tarjoamasta

489 Käyhkö 2006, 22.

490 Honkasalo 2006, 116.

491 Willis 1979, 186.

492 Haastattelu 35. Kertojan oma kirjallinen haastatteluvastaus.

”emotionaalisesta kodista”.⁴⁹³ Tikkakosken tehtaalaisillekin on voinut kehittyä tällainen tunne itse tehtaan sisälle perhemäisyyden ja naisten esiintuoman äidillisyyden myötä.

Tehdas ”emotionaalisena kotina” työntekijöille oman kodin lisäksi saattaisi vastata moneen kysymykseen. Käyhkön tutkimuksesta käy ilmi, että työläistytöt kokivat seksuaaliset huomionosoitukset useammin kiusallisina kuin mieluisina, kun taas tikkakosken tehtaalaisille ja Sykesin tutkiman yhteisön naisille ne olivat useimmiten mieluisia. Sen lisäksi että he olivat toki eri sukupolvea, on selvää, että seksuaalisuuteen, sukupuolisuuteen tai ruumiillisuuteen liittyvän huomion saamisen miellyttävyyden on ylipäättään tilannekohtaista, ja liittyy myös selkeästi sosiaaliin valtarakenteisiin.⁴⁹⁴ Kyse on tutusta ja turvallisesta yhteisöstä ja yhteisistä säännöistä, joiden noudattaminen takaa miellyttävän työilmapiirin. Vaikka Tikkakoskella aloite, tai tässä tapauksessa haaste seksuaaliseen huumoriin tai pilailuun tuli aineistojen mukaan useimmiten mieheltä, niin naiselta toivottiin ja odotettiin siihen osallistumista tai jotain vastausta, ei kuitenkaan alistumista. Haastateltavista eräs mies muistaa tapauksen, jossa mies-työntekijä oli ”roippassut” siivoojaa rinnasta tai takamuksesta. Siivooja oli ilmaissut hyvin selkeästi, ettei hyväksynyt tekoa ja oli jahdannut ympäri tehdassalia pakoon juoksevaa miestä. Kertoja ei muista, saiko mies ”selkäänsä” kiinni jäätyään vai jäikö se vain uhkaukseksi. Sopusolmittiin kuitenkin heti.⁴⁹⁵

Mies muistaa varsinkin iäkkäämpien naisten osanneen vastata miehen aloittamaan seksuaalipuheeseen: ”(...) siinä kyllä alako nuorempata miestä monta kertoa heikottoa. Kyllä män luu kurkkuun monesti, kun nöyryyttivät ja vähän niinku opettivat!”⁴⁹⁶

Tulkitsen vanhempien naisten tarttuneen vastauksissaan nuorempien miesten oletettuun seksuaaliseen tietämättömyyteen ja kokemattomuuteen. Tarkoitan tällä, että vanhempi henkilö

493 Willis 1979, 186.

494 Esim. Varsa 1993, 52–58.

495 Haastattelu 31. Saman haastateltavan puhelinhaastattelu 2009, josta on kirjalliset muistiinpanot.

496 Haastattelu 31.

tietää olevansa kokeneempi ja näin korostaa valta-asemaansa tuoden tietonsa esiin huumorin ja kiusoittelun kautta. Yleensä tämä valta-asema on miesten itselleen ottama, mutta myös hyvin nuoret naiset ovat kontekstista riippuen uskaltaneet otta-
maan itselleen tilaa sukupuolisina ja seksuaalisina kokijoina ja toimijoina.⁴⁹⁷ Etnologi Eerika Koskinen-Koivisto on tuonut tutkimuksessaan esiin sota-aikana tehdastyössä olleiden nuorten naisten käyttämää karkeaa huumoria yhteisöön sosiaalistumisen välineenä yhtenä rintamana naisten kesken. Yhteinen pilailu ja nauru toimivat moraalisaateluna vieden miehiltä ylemmyyden valta-asetelmien muodostumisessa.⁴⁹⁸

Tikkakoskella seksuaalisen pilailun aloitteellisuudessa ilmeni poikkeuksiakin. Erityismaininnan muisteluissa saa prässikoneenkäyttäjämamma, joka ”sai monen itseään nuoremman miehen punastelemaan”:

Eläkeikää lähestyvä Helvi oli lähdössä Ruotsinristeilylle, ja pyysi naimatonta nuorehkoa nuorta miestä mukaansa: Lähe, lähe nyt vaan! Saisit takkuuvarmasti, eikä tarttis käyttää kortonkiakaan!⁴⁹⁹

Kertojamies mainitsi Mamman ja muita tehtaassa työskennelleitä ”iäkkäämpiä” naisia ”hyvinä seksuaalihuumorin aloittajina” vaikka naiset itse korostivat miesten olleen aloitteellisia. Kuitenkaan fyysistä pilailua ei kukaan kertojista muistanut naisten aloittaneen koskaan.

Ikä ja sukupuoli tulevat huumorissa esiin myös Sinikka Vakimon tutkimuksissa. Vakimo kiistää ajatuksen, että vanha nainen nähtäisiin automaattisesti epäeroottisena tai peräti inhottavana seksuaalihuumorissa, vaikka niin usein kuvitellaan. Päinvastoin: ”kaskutekstin vanha nainen on viriili ja toimiva ihminen”.⁵⁰⁰

497 Mulkay 1988, 122–123.

498 Koskinen-Koivisto 2013, 83–91.

499 Henkilöhaastattelu 30. Kyseinen mamma mainitaan aloitteellisena seksuaaliseen pilailuun myös saman haastateltavan puhelinhaastattelussa 2009, josta on kirjalliset muistiinpanot.

500 Vakimo 1998, 310.

Sinikka Vakimo on huomioinut että kaskuissa ja kertomuksissa vanhat naiset ovat muistelevia ja aktiivisia, kun taas vanhoille miehille lankeaa huumorissa kohtaloksi usein impotenssi. Nuoret miehet tyydyttävät kaskuissa vanhan naisen.

Glasgowlaisen kirjapainotyöntekijöiden seksuaalisen pilailun tarkoituksena oli Sykesin mukaan kanavoida työympäristössä helposti syntyviä seksuaalisia jännitteitä sosiaalisesti säädeltyihin käyttäytymisen muotoihin. Myös Seppo Knuuttilan tutkimus kaskuista suomalaisessa kansanhuumorissa tuo esiin samankaltaisia tutkimustuloksia.⁵⁰¹

Siviilisäädyn merkitys seksuaalihuumorin tai -pilailun tilanteessa on joissain tapauksissa merkittävä. Kaija Jäppisen työyhteisöhuumorista koskevan artikkelin haastateltavat olivat seksuaalisesta pilailusta sitä mieltä, ettei se sovi naimisissa oleville ihmisille.⁵⁰² Tikkakoskelaisten haastatteluissa ei tällainen seikka tullut suoranaisesti esiin, mutta aineistosta voi päätellä, että oman yhteisöni käyttäytymismallit ovat hyvin lähellä Sykesin tutkiman yhteisön malleja. Joissain tapauksissa molemmissa yhteisöissä avioituminen tai ikääntyminen jopa lisäsi naisten mahdollisuutta seksuaalihuumorin dominointiin. Tikkakosken tehtaassa ”perhemäisyys” oikeutti siviilisäädystä riippumatta seksuaalisen pilailun ”vain pilailuna”, koska sitä oli ollut ”aina”. Pilailua ei näyttänyt sen enempää haittaavan, jos naisella oli lapsia – päinvastoin. Haastateltavan sanoin: ”Sitä pelleiltiin aina justiisa semmosten kanssa eniten, joiden kanssa ei os oikeesti voinu olla.”⁵⁰³

Eeva-Liisa Kinnunen on tutkinut lisensiaatintyössään naisten huumoria työelämässä. Tutkimus tuo esiin fantasian roolin naisten huumorissa ja pilailussa. Huumori perustuu kuvailluissa tilanteissa täysin vastakkaiseen todellisuuteen vallitsevan todellisuuden sijaan. Naistyöntekijät tekevät ankeahkoksi koettua rutii-
ninomaista työtä työvaatteissaan, mutta pilailevat keskenään olevansa esimerkiksi bordellissa työssä, ja kuvittelevat, kuinka anke-

501 Knuuttila 1992, 178–179.

502 Jäppinen 1989, 122.

503 Haastattelu 31. Lisänä puhelinhaastattelu 2009, josta on kirjalliset muistiinpanot.

aan työympäristöön vaihdetaan punaiset plyyshiverhot, ja naiset leikkaavat työasuhiinsa paljastavia halkioita, ja alkavat puhua sensuellisti ja houkuttelevasti asiakkailleen.⁵⁰⁴

Kuvitelmat ovat koomisia, sillä esimerkiksi heidän käyttämänsä työasut eivät todellisuudessa muuttuisi sen seksikkäämmiksi, vaikka niihin halkioita leikattaisiinkin. Myös työympäristön muuttaminen bordelliksi ulkoisesti vaatisi huomattavasti radikaalimpia sisustusratkaisuja kuin vain verhojen vaihtamisen. Toisin kuin edellä mainitussa esimerkissä, nämä naiset eivät konkreettisesti pilaile seksuaalisesti mahdolltomien partnereiden kanssa, vaan he kuvittelivat yhdessä sen mahdollisuuden, eli *vas-takuvan yleiselle normille*.

Työ tuo esiin myös naisten keskinäisen pilailun miesten kustannuksella, sekä sitä kautta oman alisteisen aseman kiistämisen. Naiset fantasioivat yhdessä mahdolltomiksi koettuja, ja siitä syystä koomisiksi miellettyjä vastaiskuja miesten alistavalle käytökselle naisia kohtaan. Pettäjät ja raiskaajat saavat rangaistuksensa näissä fantasioissa.⁵⁰⁵ Eeva-Liisa Kinnusen tutkima naisten seksuaalisu-vytteinen huumori keskenään naisvaltaisessa työpaikassa on yleisempää kuin naisten keskinäinen seksuaalihuumori tutkimassani miesvaltaisessa työpaikassa.

Naurukielto

Tehtaalaisten muistitiedossa tulee esiin kiinnostavaa keskustelua naurusta sekä siitä, millainen nauru on sopivaa. Tikkakosken sosialidemokraattisen nuoriso-osaston varjopöytäkirjasta 23.1.1946 käy ilmi, että kokoukseen tulijoita oli paikallinen poliisi kieltänyt nauramasta kadulla.

Siinä hetkisen juteltuamme Elvi puhkesi puhumaan, kuinka virkavaltakaan ei anna enää teidän nauraa, vaan pelkään vaan senkin menevän vielä kortille. Niin se on hyvät ystävät ja kylän miehet,

504 Kinnunen 1994, 101.

505 Kinnunen 1994, 114.

että katsotte ensin ympärillenne ennen kuin päästätte röhönau-
run, että näkykö poliisia. Hymyileminen kai on sallittua.⁵⁰⁶

Sota-aikana ja vielä sen jälkeenkin tanssimista rajoitettiin erilaisissa harrastustapahtumissa yhteen tuntiin muun ohjelman ohella, joten on mahdollista että naurukielto liittyy samaan. Nuori kirjoittaja ilmaisee jyrkästi tuohtumuksensa pöytäkirjamerkinnässään, vaikka se ei suoranaisesti liity itse kokouksiin. Muista merkinnöistä ei valitettavasti käy ilmi tapahtuman syitä tai seurauksia. On kuitenkin selvää, että naurukieltoa paheksuu nuorten lisäksi nuorisoryhmän aikuinen vetäjä ”Elvi”.

Sana ”nauru” esiintyy lähes jokaisessa viikottaisessa pöytäkirjamerkinnässä vuosina 1945 ja 1946. Kokoukset ovat nuorten tilaisuuksia, ja on luonnollista, että nuoret pitävät hauskaa yhdessä sodankin keskellä ja välittömästi sen päätyttyä. Nuoret eivät paheksu varjopöytäkirjamerkintöjen mukaan nauramista keskenään, vaan pikemminkin aina kannustavat siihen, ja myös korostavat sitä kerronnassaan.

Naurukiellot ovat tyyppisesti vallanpitäjien asettamia rajoituksia alemmille säädyille ja luokille. Myös naisen naurua on rajoitettu epäsiiveellisenä.⁵⁰⁷ Ulla-Maija Peltonen on tuonut esiin naurun merkityksen työväen perinteessä ja kulttuurissa. Naurun avulla on kyseenalaistettu vallanpitäjien määräyksiä sekä uhmattu viranomaisia esimerkiksi poliittisissa vangitsemistilanteissa.⁵⁰⁸ Tätä taustaa vasten on helppoa ymmärtää vasemmistonuorten ja heidän ohjaajansa aito tuohtuminen poliisin huomautuksesta: ainakaan heille kyse ei ole ollut ainoastaan ”rauhan rikkomisesta” kadulla, vaan myös vapauden rajoittamisesta. Huumori, ja nauraminen yhdessä toisten kanssa ilmaisee ryhmän yhteisöllisyyttä, jaettua kulttuuria, tietoa ja vapautta. Nauru merkitsee omaa ajattelua ja itsenäisyyttä.⁵⁰⁹ Siksi alemman luokan

506 Sos.dem. nuoriso-osaston kokousten varjopöytäkirjan alkuperäinen kapale on haastateltavan hallussa. Kopio tallennetaan SKS:n arkistoon.

507 Esim. Knuuttila 1992, 100–104.

508 Peltonen 1996, 269–275.

509 Knuuttila 1992, 275–277.

yhteinen nauru on mielletty ylemmän, hallitsevan luokan näkökulmasta vaaralliseksi. Nauru voi olla myös ase.⁵¹⁰

6. Sosiaalinen luokka ja paikallisyhteisöllisyys huumorissa ja muistitiedossa

Työväenluokkaisuuden kokeminen

Sosiaalinen luokka ei tullut esiin juuri koskaan lapsuuteni tai nuoruuteni tehdasyhteisön arkipuheessa. En muista, että yhteisön sisällä olisi kukaan käyttänyt meistä sanaa työväenluokka.

Työväenyhteisöllisyys nosti itsestään selvästi esiin jotain, mikä yhdistää useimmat haastateltavani toisiinsa, mutta kuinka sen voi erottaa paikallisyhteisöllisyydestä? Mikä oli tehdaspaikkakunnalla nimenomaan työväenperinnettä, eikä ainoastaan paikallisperinnettä? Lähes jokainen haastateltava toi esiin vappumarssit. Eräs heistä kertoi Tikkakosken tehtaalaisten marssivan vappuna kun varuskuntalaiset seisoivat tien varressa yleisönä.⁵¹¹

Aiemmin mainitsemani ensimmäinen kerta, kun kohtasin sanan ”työläinen” kuvastamaan itseäni ja omaa ryhmääni, oli yläkouluaikaan 1980-luvulla, kun varuskuntalainen ystäväni ei suostunut tulemaan kanssani E-liikkeen kauppaan, sillä se oli hänen perheensä mielestä työläisten punainen kauppa. Asia nau-ratti minua ja tehdasyhteisöön kuuluvaa ystävääni ja jaksoimme muistuttaa aina siitä eteenpäin varuskuntalaisystäväämme arve-luttavasta punaisuudestamme. Seikka ei sinällään vaikuttanut mitenkään ystävyteemme.

Muistan oppineeni isoäidiltäni lapsena ”Riistäjät ruoskaansa selkäämme soittaa, vastassa valkoinen armeija on” -laulun. Mummoni lauloi sitä aina leveästi nauraen. Se oli hänen mielestään yhtä koominen kuin *Vöyrin Marssi*. En ollut varma, kuinka suh-tautua mummon lauluun vielä 1990-luvullakin, kun hän lauloi

510 Bahtin 2002, 86–87.

511 Henkilöhaastattelu 17.

sitä videolleni. Sillä kertaa hän ei nauranut vaan tuntui laulaessaan vaipuvan omiin ajatuksiinsa.⁵¹²

Yhteiskuntaluokka ilmenee tehtaalaisten huumoriperinteessä näkyvimmin itseironiassa. Myös paikallisuuden ja yhteiskuntaluokan välinen raja-aita on välillä veteen piirretty viiva. Taustat tai pienet yksityiskohdat tarinoiden välissä paljastavat välillä suu-rempia asioita kuin itse huumorikerronta.

Haastateltava mies piti tehtaan roskakärrärin työtehtäviä ylivoimaisesti huvittavimpana ja samalla koko tehtaan hierarkiaa parhaiten kuvaavana asiana. Tehtaan roskakärrärin työ tiedettiin pahnanhohjimmaiseksi ja huonosti palkatuksi, mutta kuitenkin sama mies toimi tehtaan ulkomaalaisille liikekumppaneille ja vierailijoille tehtaalla tulkkina, sillä hän puhui sujuvasti monia kielii.⁵¹³ Kukaan ei tuntunut tietävän, kuinka paljon roskakärrärin tulkkaustehtävistä maksettiin, vai maksettiinko lainkaan. Kokiko työntekijä itsensä ensisijaisesti roskakärräriksi vai tulkiksi? Miten hän hahmotti oman asemansa ja paikkansa hierarkiassa? Kaikki kunnioittivat hänen kielitaitoaan, eikä asiasta kyselty.

Isoäitini käytti työtehtävästään ylpeästi titteliä *talouden hoitaja*.⁵¹⁴ Hänen työnantajansa rouva käytti hänestä kuitenkin vielä kymmeniä vuosia jälkeenpäin kirjeissään sanaa *apulainen* ja työnantajan rouva oli isoäidilleni aina puheessa nimeltään Rouva. Jyrkätäkään rajat yhteiskuntaluokkien välillä eivät silti välttämättä vaikuttaneet ystävyyteen. Seuraavaksi muutama esimerkki rouvan kirjeistä isoäidilleni, Ruusalle:

11.10.1967 Hyvä Ruusa! Sydämellinen kiitos saamastani kauniista kirjeestä! (...) Pappi puhui aamuhartaudessa vähän aikaa sitten lähimmäisen rakkaudesta. Hänkin kehoitti muistamaan läheisiämme, muun muassa esim. entistä apulaista. Ketäpä minä ennen Ruusaa muistaisin. Aika oli silloin kaikin puolin erilainen, mutta

512 Videotallenne laulusta vuodelta 1994, kirjoittajan hallussa. Video tallennetaan SKS:n Kansanrunousarkistoon.

513 Henkilöhaastattelu 17.

514 Henkilöhaastattelu 15.

en sanoisi että se oli huonompi nykyaikaa. Minä kuulun siihen vanhaan aikaan ja minun mielestäni se oli hyvä. (...)

6.10.1968 (...) Usein tulee Ruusa mieleen, kun näkee tekemättömiä töitä. Ikkunatkin on tähän asti aina pesty ulkoa ja sisältä, mutta nyt kaikki tekemättä. Kevätaurinko sen vasta sitten paljastaa, mitä on laiminlyöty.(...)

14.12.1970 (...) On Ruusalla mukavaa, kun lapset ovat kaikki hyvässä toimeentulossa ja niin lähellä, että voi vierastella milloin haluttaa. Onpa hauskaa, kun tytärkin on saanut perillisen. Onhan niistä vaivan palkaksi iloakin. (...)

(...) Ruusan kirjeet ovat aina asiarikkaita, ja on sujuva lauserakenne, eikä käsialassakaan ole mitään vikaa. Luen ne moneen kertaan. (...) Oikein hyvää Joulua Ruusalle perheineen! Sydämeliset terveiset meidän perheeltä.⁵¹⁵

Rouvan kirjeet saattavat vaikuttaa tahattoman koomisilta tässä ajassa ja paikassa. Rouva ei tarkoittanut pahaa, vaan vilpittömästi hyvää. Isoäitini ilahtui hänen kirjeistään aina ja pyysi usein äitiäni kirjoittamaan vastauskirjeen rouvalle, kun hän ei itse oikein osannut. Mummo oli oppinut lukemaan keskenään sisarustensa kanssa, mutta kirjoittaminen oli vaikeaa. Todellisuudessa hän osasi kirjoittaa tyydyttävästi ja auttoi aina myös sisartaan lomakkeiden täyttämisessä. Isoäidin kirjoittamisen kriteerit olivat korkeammalla. Hän ihaili rouvan sujuvia kirjeitä ja tyttärensä eli äitini vanhoja kouluaineita, joita säilytti kuin aarteitaan, ja luki minulle välillä ääneen. Rippikoulun pappi oli sanonut, että lukutaito on hyvä, mutta kirjoitustaito ei ole kaikille tärkeä. Tarkoittiko pappi vain lohduttaa, ettei se ole niin vakavaa, jos ei ole oppinut kirjoittamaan, kun kerran pärjää elämässään ilman sitäkin taitoa, vai oliko takana jotain muuta? On tutkittu, että papisto ei kannustanut köyhälistön lapsia kirjoittamaan. Suomessa noudatettiin kansallisen pedagogiikan mallia, jossa pyrkimys oli luoda yksi yhtenäinen kansa, eikä erilaisia poliittisia taus-

515 Rouvan alkuperäiset kirjeet vuosilta 1967–1977. Säilytetään jatkossa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

toja ja näkemyksiä haluttu tuoda esiin.⁵¹⁶ Ensisijaisesti oli tärkeää, että jokainen suomalainen oppisi lukemaan, jolloin valistusaate, jota erityisesti papisto ja porvaristo kannattivat, tulisi tutuksi ja omaksutuksi. Näin köyhälistön sosialistinen, uusi tietoon tullut poliittinen aktivismi estettäisiin, kun se olisi korvattu jo kasvatusvaiheessa hallitsevan luokan ideologialla.⁵¹⁷ Tämän ideologian mukaan maailma tarvitsisi aina ahkeria hyviä ammattiyhteistyötyöntekijöitä, jotka ovat kohteliaita, puhtaita, näkymättömiä ja kuulumattomia. Jokaisella olisi paikkansa, ja jokaista tarvitaan.

Ajatus jokaiselle annetusta paikasta tai osasta yhteiskunnassa välittyy tietyiltä osin myös rouvan kirjeistä, vaikka hän oli isoäitini ystävä. En silti usko rouvan ajatelleen, että isoäitini paikka on annetusti alempana kuin hänen paikkansa yhteiskunnassa. Kirjeistä välittyy hänen harras uskonnollisuutensa ja henkisten arvojen korostaminen. Rouva uskoi kohtaloon. Hän kannustaa isoäitiäni sivistämään itseään, ja korostaa erityisesti aina raamatun tärkeää merkitystä. Rouva paheksuu poliittisia, vuoden 1968 ”väkivaltaisia nuorison mielenosoituksia” kirjeissään ja muistuttaa, että maailmassa tulisi aina vallita rauha ja hyvä tahto ihmisten kesken. Hän ei missään vaiheessa tunnu kyseenalaistaneen roolien paikkoja. Hän moittii kirjeissään uuden, nuoren kotiapulaisen ”oma-aloitteisuuden täydellistä puuttumista nykyaikana” eli 1970-luvun alussa ja tuntuu arvostaneen isoäitini työpanosta 50 vuotta aiemmin todella paljon. Hän toivoo muutamassa kirjeessä, että isoäiti saapuisi hänen avukseen. Ehkä rouva ei tuossa vaiheessa enää ymmärtänyt itsekään, että isoäiti oli yli 70-vuotias. Mummo kävi kylässä joskus rouvan luona ja kirjeistä käy ilmi, että tapaamiset olivat aidosti lämpimiä kokemuksia. Aito ystävyys oli olemassa loppuun saakka, vaikka roolit pysyivätkin.

516 Pelttonen 1992, 95–96; Tuomaala 2004, 58.

517 Pelttonen 1992, 96; Alapuro 1994, 58–63.

Tehdasyhteisöllisyys paikallisyhteisöllisyytenä

Paikallisyhteisön jäsenyys korostuu haastatteluissa sosiaalisen hierarkian sijaan. Useat haastateltavat halusivat korostaa sitä, vaikka en olisi kysynyt siitä mitään. Moni minulle kerrottu esimerkkitarina on joko tietoisesti tai tiedostamatta valittu kuvaamaan sitä, että paikallisyhteisön perhemäisyys ohittaa sosiaalisten hierarkioiden raja-aidat. Eri aineistoihin tukeutuen käy toisaalta selväksi, että perhemäisyys myös piti paikkaansa. Se ei ollut vain muistojen kultaamaa nostalgiaa, kuten työni alussa arvelin, vaan myös elettyä arkipäivää. On kuitenkin myös niin, että moni paikallisyhteisöllisyydeksi koettu asia on samalla yhteiskuntaluokkaan sidoksissa.

On mielestäni erikoista, että kirjeistä ja muustakin muistitiedosta ilmenee isöitäni uhmakkaan veljen ystävyystyminen tarkastajan, suojeluskunnan päällikön ja tämän rouvan kanssa. He näyttävät pitäneen yhteyttä aivan rouvan viimeisiin elinvuosiin saakka.⁵¹⁸ Veli oli vasemmistoaktivisti venäläissyntyisen vaimonsa kanssa, joka mainitaan sosialidemokraattisen nuoriso-osaston varjopäiväkirjoissa ”arvostetuksi osaston äidiksi”.⁵¹⁹ Mikä heitä yhdisti suojeluskunnan päällikön perheeseen – tehdasko?

Kaksi esimerkkiä rouvan kirjeistä Ruusalle⁵²⁰:

26.2.1968 (...) Aika on niin ankea, kun on niin paljon työttömyyttä. Saa nähdä elpyykö Tikkakoski vielä. On kerrassaan surullista ja ihmeellistä, ettei ole keksitty kannattavaa, uutta tuotantoa aseiden tilalle. Alkuaikoina minua siellä kammoksutti se asetuotanto. Mikä määrä rahaa, joka voitaisiin käyttää ihmiskunnan hyvinvoinnin tueksi, meni murha-aseisiin. Paha on tämä maailma, paremminkin ihminen on paha. Vihaa ja kateutta, vähän sopua ja rakkautta.(...)

518 Rouvan kirje esim. 19.2.1973. Tallennetaan SKS:n Kansanrunousarkistoon.

519 Tikkakosken Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston viikkokokousten varjopöytäkirja vuosilta 1945–1946.

520 Rouvan kirjeet isoäidilleni 1967–1977. Jatkossa säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

17.12.1968(...) Muistan meidän ensimmäisen joulun Mäkelässä (1920-luvulla, kirj.huom.). Leivottiin monet sortit ja paistettiin kinkut ja laatikot. Östman tuli meille hyvää joulua toivottamaan parahiksi, kun olin kattanut joulupöydän. Hän kysyi ihmeissään: ”Tuleeko vieraita?” Vastasin, että meillä on joului. Ruusa taisi viettää ainakin aaton perheensä luona, en sitä enää muista.(...)

En tiedä kuinka valtion asetarkastaja suhtautui vaimonsa ystävyyteen isoäitini kanssa, mutta palvelusvuosien jälkeen sattui tapaus, jota isoäitini muisteli elämänsä loppuun asti suurena ystävyyden osoituksena. Mummoni ensimmäinen lapsi sairastui vakavasti keuhkokuumeeseen ja tilanne näytti jo toivottomalta. Isoäidin äiti myi Tikkakosken torilla villaa ja voita, jolloin asetarkastaja vaimoineen kuuli sairaustapauksesta torilla. He halusivat jotenkin olla avuksi ja ajoivat tehtaan hevosella kapeita metsäteitä pitkin katsomaan lasta ja toivat tälle tullessaan hunajaa. On mahdotonta tietää, oliko juuri hunaja ratkaiseva tekijä paranemisessa, mutta sellaisena se ainakin muistoissa säilyi.⁵²¹

Erästä rouvan kirjeestä käy ilmi asia, jota ei olisi osannut tulkita ehkä kukaan muu kuin minä itse:

(...) Usein meillä Ruusasta puhutaan, muistellaan mukavia puheita ym. unohtamatta Ruusan”runollista jääkaappiakaan”!(...).

⁵²²

Isoäitini asui pitkään sähköttömässä harmaassa metsämökissä, johon lopulta tuli jääkaappi 1970-luvulla ja puhelin 1980-luvulla. Mummo nukkui tuvassa ja jääkaappi oli mahtunut pienessä huoneessa vain sängyn viereen. Jääkaappi piti huomiota herättävän kovaa hurinaa ja lorinaa päivät ja yöt. Vieraiden ihmetellessä, kuinka sen vieressä voi mitenkään nukkua, alkoi isoäiti puhua siitä salaperäisesti sulhasenaan. Mummo osasi matkia sen ääntä ja tulkitsi sen ”jääkaappikielisiä, runollisia tarinoita” minulle pie-

521 Henkilöhaastattelu 15.

522 Rouvan kirjeet isoäidilleni 1967–1977. Jatkossa säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

nenä. Jälleen kerran hänen onnistui kääntää noloksi koettu, köyhyyteen liittyvä mielikuva edukseen.

Tehdasyhteisöllisyys koettiin myös paikallisyhteisöllisyytenä ilman työväenyhteisöllisyyden ajatusta. Tehdas oli yksi yhteisö Tikkakosken sisällä, ja muodosti oman pienen maailmansa.

Tehtaan yleistä saunaa kuvaillaan kahdessa haastattelussa. Pääasiassa siellä kävivät tehtaalaiset lauantaisin. Yleinen sauna oli jäänyt aivan erityisesti mieleen haastateltavista niille, jotka olivat asuneet ilman mukavuuksia tehtaan vuokra-asunnoissa ja muuttaneet jo nuorina Tikkakoskelta pois.

Naishaastateltava muisti tehtaan saunan hieman epämiellyttävänä paikkana. ”Siellä juoruttiin ja puhuttiin kovalla äänellä ja suurissa sauna- ja pesutiloissa kaikui”. Haastateltava toteaa, että sauna oli lapsen silmin suuri ja meluista paikka, missä istui lauteilla vierä vieressä niin paljon vieraita alastomia kehoja liki toisiaan, että hän kävi mieluummin saunassa isovanhemmillaan, joilla oli kotona oma sauna.⁵²³

Mieshaastateltavan kokemus yleisestä saunasta oli toisenlainen:

Oikeastaan parhaat tarinat kuultiin lauantai iltapäivisin yleisessä saunassa: Junnu Vainion kappale ”yleisessä saunassa miesten puolella oskarinkokoisena yleisien miesten tarinat kuuntelin huolella” jne. Tämä kappale tuntuu hyvin tutulta, jotenkin sellaista se tuolloin oli. Me pikkupojat vietimme saunassa yleensä 2 tai 3 tuntia ja siitä ajasta varmaankin suurin osa korvat höröllä kuunneltiin miesten juttuja.⁵²⁴

Tehtaan saunat toimivat yleisen saunan periaatteella, joka oli tuttu muuallakin kuin vain työläisyhteisöissä 1970-luvulle saakka. Yleisten saunojen ei voi sanoa olevan tai olleen valtakunnallisella tasolla vain tehdas- tai työläiskulttuuria, mutta yleiset saunat paikkana ja tilana loivat ja ylläpitivät yhteisöllistä paikalliskulttuuria, Tikkakosken tapauksessa myös tehtaalaisten kulttuuria.

523 Henkilöhaastattelu 19.

524 Henkilöhaastattelu 35.

Kaisu Kortelainen on tuonut väitöskirjassaan esiin yleisten saunojen tärkeän paikallisen merkityksen Penttilän sahan pienelle ja tiiviille työläisyhteisölle. Siellä sauna oli kerronnan ja perinteen synnyn ja siirtymisen kannalta keskeisessä asemassa.⁵²⁵

Yhteisöllisyys muihin tehdasyhteisöihin verrattuna kohdentui naapuripaikkakuntien tehdasympäristöihin. Erityisesti Tikka-kosken omaa tehdasyhteisöä verrattiin Lievestuoreen ja Äänekosken paperitehdasyhteisöihin. Paperitehtaiden hajua pidettiin myrkyllisen pahana, ja aina ihmeteltiin hajun kantautuessa tuulen mukana Tikkakoskelle, kuinka Lievestuoreella ja Äänekoskella työläiset kestävät jatkuvasti sitä hajua. Sanonta ”raha siellä haisee” ei tarkoittanut työläisillä pelkästään positiivista asennetta hajuun, haastateltavieni tikkakoskelaisten mielissä siinä haisi myös häivähdys ahneutta. Paperityöläiset koettiin erilaisina työntekijöinä kuin metalliteollisuustyöläiset, vaikka tästä muistitietoa-aineistossani ei ole suoraa esimerkkiä. Paperitehtaiden *saasteet* tulevat esiin joissain haastattelussa.

Irwin Goodmanin kappale *Lievestuoreen Liisa* tuli kaikille tutuksi 1970-luvulla. Se toi esiin tehtaan aiheuttaman ympäristöongelman inhorealistisessa mutta koomisessa muodossa. Äänekosken alueella havaittiin korkeita elohopeapitoisuuksia, eikä siellä suositeltu metsästystä ja kalastusta. Tikkakoskelaiset olivat aidosti huolissaan Äänekosken ympäristöongelmista, eivätkä tuolloin tienneet, kuinka paljon Tikkakoskenkin vesistöissä mahdollisesti oli myrkkyjä. *Lievestuoreen Liisa* -kappale oli suosittu ja oletankin sen viitoittaneen Tikkakoskenkin tehtaalaisille tavan käsitellä vaikeaa aihetta:

Haastattelija: Muistatsää yhtään semmosta puolukkajuttua...?

Mies: (Naurua) muistan!

Haastattelija: No kerro!

Mies: Mites se nyt meni...? (nauraa) Se on se ”puolukka kelluu pinnalla -juttu”... Käytiinkö me jossain vessoissa ja ulkovessasaki kattomassa sinne...? (nauraa)

525 Kortelainen 2008, 120; 1996, 134-146.

Haastattelija: Mää muistan, kun sää oot sen mulle kertonu. Sää kysyt multa (lapsena), että tiiänkö mää, mistä tietää, että naapurinmies on käyny paskalla – no siitä, kun puolukka kelluu pinnalla. Mää nauroin sille hirveesti, mut en tiennyt että mille siinä nauretaan, niin kysyin äitiltä. Äiti selitti, että se johtuu siitä kun se mies käy marjassa ja kalalla semmosella järvellä Äänekoskella, jossa on elohopeaa niin paljon että...

Mies: (Nauraa) Joo! Kalalla varsinki: Kuhnammolla. Et sää muista sitä, kun se mies kärehti polokupyörällä ilman valoja ajamisesta? Niin muistatko mitä ne tehtaalla sano sille?

Haastattelija: E.

Mies: No että muutaman kerran kun käyt vielä kalalla siellä, niin sää loistat ite niin paljo, ettet tarvii valoja pyöräas ollenkaa! Elohopeaa täynnä... (nauraa).⁵²⁶

Huoli elohopean myrkyllisyydestä lähiympäristössä käännettiin huumoriksi, ja kun ei suoraan voitu kieltää naapurinmiestä käymästä vaaralliseksi katsotulla alueella, niin asiasta vitsailtiin. Edellä mainitun kerronnan päähenkilö, naapurin mies, oli tunnettu huumorimies tehtaalla ja nimetty haastateltavienikin kesken yhdeksi harvoista hevosenleikin harrastajista, eli fyysisten käytännön pilojen tekijöistä tehtaalla. Hän ei saamiensa tietojen mukaan osoittanut loukkaantumista vastavuoroisesti muiden pilailusta, kuten tällaisista kommentteista.

Mielestäni tarina mahdollisesti osoittaa, kuinka paljon ”pomottamista” varottiin työläisten kesken tehdashallissa, kotona tai naapurustossa. Hurtti huumori ja pilailu epäsuorasti toisen kustannuksella koettiin pienempänä riskinä toisen mahdolliseen loukkaantumiseen kuin suora varoittelu ja huolen osoittaminen kalastamisesta tai marjastamisesta saastuneella alueella. Toki on mahdollista, että häntä oli varoiteltukin ja lopulta jatkettiin huumorilla, jos varoitukset olivat kaikuneet kuuroille korville.

526 Henkilöhaastattelu 26.

7. Huumorin yksilöllisyys

Millainen huumori-identiteetti yksilöllä on? Miksi tietyt ihmiset ottavat tai saavat naurattajan tai ”pellen roolin” jo lapsena omissa yhteisöissään, esimerkiksi koululuokassa? Psykologinen tutkimus on selvittänyt tätä erilaisin menetelmin ja on löytänyt ominaisuuksia, jotka vaikuttavat asiaan. Joillakin henkilöillä saattaa olla ulkoisia ominaisuuksia joiden vuoksi joutuisi muuten kiusatuksi, ellei piirrettä käyttäisi itseironisesti omaan tarkoitukseen. Toinen löydetty ominaisuus liittyy henkilön perheen sosiaaliseen tai taloudelliseen asemaan, joka tutkimuksen mukaan on tavallista heikompi. Monilla tutkimukseen osallistuneilla koomikkoinakin työskentelevillä henkilöillä oli selkeä tarve auttaa muita hauskuuttamalla ja viihdyttämällä. Avun antamisen tarve näytti liittyvän myös ominaisuuteen kantaa poikkeuksellisen suurta vastuuta. Nämä henkilöt olivat saaneet tai ottaneet kantaakseen liikaa vastuuta itsestään tai läheisistään lapsina. Joissain tapauksissa myös dominoiva äiti aiheutti painostuksellaan lapselle paineita super-lapsen odotuksista. Tutkimuksen mukaan henkilöt olivat sitkeitä yksilöitä, jotka olivat kokeneet tavallista enemmän vaikeuksia elämässään, mutta kohdattuaan vaikeutensa selvinneet niistä hyvin.⁵²⁷

Yksilöllinen huumori liittyy muistitietoaineistossani esimerkiksi ”erikoisina” mainittuihin henkilöihin, jotka joissain tapauksissa voidaan lokeroida ”kylähulluihin” lukeutuviksi, kaikkien tuntemiksi ”paikallislukiksi”. Kylähulluus ei ole yksilöllinen huumori-identiteetti, vaan annettu ominaisuus.⁵²⁸ Tikkakosken muistitieto nostaa esiin montakin erikoista henkilöä tai kylähul-

527 Fisher & Fisher 1984.

528 Vrt. Saarinen 2003, 217–222 sekä Rantala 2009 ja 2015, 91–92. Saarinen mainitsee väitöskirjansa päähenkilön Heikan Jussin omaksuneen huumoristisen kyläoriginellin roolin. Heikan Jussin huumoriin liittyi myös yhteisön odotuksia. Rantala huomauttaa, että kylähullusta ei muisteta välttämättä persoonaa ja hänen taustaansa vaan ainoastaan tarinat. Ks. myös Saarinen, *Heikan Jussi. Katsaus kyläsuutariin huumoriin*. 2000, 97–98. Katsottu 1.2.2015: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/4661/heikan_jussi_vv2000.PDF?sequence=1.

lua, mutta heistä viimeisin hyvin tunnettu on kuvataiteilija Eki, jonka luisevan laiha armeijan maihinnousukenkiin ja maasto-asusteisiin pukeutunut hyväntahtoisesti tervehtivä hahmo on jokaiselle 1960-luvun jälkeen Tikkakosken tehdasyhteisössä eläneelle tuttu. Yksi haastateltavani mainitsee itse olevansa kylähullu, ja on saanut statuksen puolivirallisesti median kautta uudessa kotikaupungissaan. Hän kertoo omasta asemastaan ja vertaa sitä Ekin statukseen:

Jos aattelee niinku kylähullua, niin mä oon semmonen niinku maskottityylinen kylähullu, mut Eki on aito. Ja se niinku... Esimerkiks Ekin ruskamaalaukset on sillä tavalla legendaarisia, että Eki on jo nuorena sanonu, ettei hän tuu eläessään muuta maalamaan. Se on tosi paljon nuorelta tajuttu, että näin se on. (...) Kun mää tulin Helsinkiin, ja tapasin Silu Seppälän, niin sehän oli ihan niinku Eki! Samanlainen hahmo.⁵²⁹

Haastateltava tarkoittaa aitoudella sitä, ettei hahmo ole outoihin temppuihinsa syyntakeinen, vaan kylähulluus on tahaton ja lähinnä tragikoominen yksilöominaisuus, johon tässä tapauksessa yhdistyy myös erikoislahjakkuus jollain tietyllä alalla. Mainittu Silu Seppälä oli omassa genressään lahjakas näyttelijä ja Eki lahjakas maisemakuvien maalaaja. Koomisuus syntyy siitä että pieni, tikkumaisen laiha, selvänä rauhallinen ja lempeä mies joutuu juovuksissa mitä kummallisimpiin käänteisiin ja jopa syyllistyy väkivaltaan ilman mitään edellytyksiä. Haastateltava itse on humoristi ja esiintyy työkseen. Kylähullun titteli on langennut hänelle lähinnä työssään käyttämänsä absurdin huumorin vuoksi.

Miksi hänestä tai joistain muista haastateltavistani on tullut esiintyviä hauskuuttajia? Yhteisössään tarkoituksellisesti ja taitavasti hauskuuttavan henkilön yksilölliset taidot ovat mielestäni myös yhteisöllisiä ja historian jatkumoa, eivät ainoastaan psykologisten tutkimusten mukaisia, lapsuudesta juontuvia piirteitä. Haastateltavistani entisistä tehtaalaisista kaksi on nyt taiteen ja esiintymisen alalla työssä. He molemmat kertovat haastatteluissa

529 Henkilöhaastattelu 32.

ammentaneensa Tikkakosken erikoisista hahmoista innoitusta työhönsä. Elokuva-alalla työskentelevä henkilö mainitsee suurimman osan elokuviansa roolihahmoista saaneen jonkun tikkakosken tehtaalaisen piirteitä. Myös omassa yhteisössään taitavat kertojat poimivat imitoitavia piirteitä yhteisölle tutuista henkilöistä. On totta että valikoimisen ja imitoimisen taito vaihtelee yksilön henkilökohtaisten kykyjen mukaan, mutta uskon otollisten olosuhteiden johtaneen myös kykyjen kehkeytymiseen ja muokkautumiseen.

Kerronnan yksilöllisyys, mainekategoriat ja elämänkulkuanalyysi

Antti Häkkinen on tutkinut kurjista oloista poliittiseksi vaikuttajaksi nousseen 1860-luvulla syntyneen *Johan Adolf Kockin* elämää elämänkulkuanalyysin viitekehyksestä ja mikrohistorian tutkimuksen näkökulmasta. Siinä tarkastellaan yksilön elämää ja yksittäistä elämänkulkua yhteisöllisten ja yhteiskunnallisten muutosten vuorovaikutuksessa.⁵³⁰ Lähestymistapa on mielenkiintoinen ja hedelmällinen myös huumorin ja pilailun kulttuuria tarkastellessa. Häkkisen tutkimat *mainekategoriat* nousevat niin ikään esiin Tikkakosken tehtaan huumorikulttuurin kehkeytymisen tarkastelussa juuri yksittäisen henkilön ja tämän elämänkulkua tarkastellen. Vastavuoroisuus kommunikoinnissa ja suoritustenvaihtoprosessit ovat olleet keskeisellä sijalla kulttuurin ja hierarkian muotoutumisessa myös Tikkakoskella, paikakunnalla, johon kasvoi ja jossa kuoli muutaman vuosikymmenen aikana vilkas teollisuusyhteisö.⁵³¹ Suoritustenvaihtoprosessit merkitsevät vastavuoroisia palveluksia tai töitä yhteisössä, joilla mitataan keskinäisen kunnioittamisen määrä ja laatu, mikä taas vaikuttaa hierarkian muotoutumiseen.

Omista haastateltavistani valikoituu tähän viitekehykseen tarkasteltavaksi mies, joka mainitaan parhaaksi puhujaksi tai

530 Häkkinen 2012, 378–389.

531 Häkkinen 2005, 225–262.

matkijaksi tehtaalla. Hän on syntynyt syrjäkylillä suurehkoon vähävaraiseen perheeseen. Miehen tausta ei ole tehtaan työläisen taustaksi poikkeuksellinen vaan pikemminkin tyyppinen. Mies kertoo lapsuudestaan ja perheensä taloudellisista vaikeuksista enimmäkseen haastattelun ulkopuolella ja sivuaa aihetta lyhyesti ja viitteellisesti muussa kerronnassa. Olen haastatellut miestä useaan otteeseen erilaisin menetelmin vuosina 1999–2014. Välillä kerronta ei seuraa kronologista järjestystä, mutta haastattelutallenteista ja muistiinpanoista on mahdollista koota miehen elämää kuvaavan kerronnan kronologinen kokonaisuus, joka osoittaa kertojan hahmottavan oman tarinansa draamallisena kertomuksena.

Kertoja ei peittele lapsuutensa taloudellisia ongelmia eikä perheessä esiintynyttä alkoholismia, mutta tuo julki kerronnassaan mieluummin ja määrällisesti paljon enemmän muistelua hyvistä asioista. Kerronta on huumorikerrontaa kautta linjan, ja vaikeuksien viitteellinen kuvailu nousee tarinoissa vain käännekohtina uusiin elämäntilanteisiin.

Lapsuuden vähävaraisuus oli jäänyt kertojalle mieleen erityisesti väsymyksenä raskaista metsätöistä, joita hän yritti tehdä isänsä apuna vapaa-aikanaan. Väsymys häiritsi koulutyötä ja osa Tikkakosken yhteiskoulun opettajista 1960-luvulla leimasi pojan yksiselitteisesti laiskaksi ja lahjattomaksi. Opettajat olivat kertojan mukaan tietoisia hänen vaikeista kotioloistaan, ja jotkut heistä olivat myötätuntoisia ja yrittivät auttaa. Toiset taas ottivat hänet erityiseksi silmätikuksi ja nöyryyttivät häntä luokan edessä julkisesti. Haastateltava oli koulussa matemaattisesti lahjakas, mutta hänen taitoaan ei noteerattu, vaan hänen annettiin ymmärtää ajoittain erikoisen hyvien arvosanojen olevan onnekasta sattumaa. Haastatteluissa mies muistelee lapsuudenkotinsa avoimia ovia esimerkiksi ”kulkumiehille”, ja arvelee itse saaneensa lapsena kipinän juttujen kertomiselle naapurustosta vain tarkkailemalla elämää ja kulkijoita.

Kansakoulun jälkeen mieskertoja teki sekalaisia töitä. Hän jakoi esimerkiksi postia. Mies piti työstään postinjakajana ja muistaa tutustuneensa sen kautta moniin erikoiisiin persooniin

varsinkin syrjäkylillä. Postinjakajana hän onkin tallentanut mielensä kertomusrepertoaariin ensimmäiset imitoitavista hahmoistaan, samoin kuulemiaan tarinoita ja sutkauksia.

Kun mies meni tehtaalle työhön, hänet koulutettiin työtehtäviinsä tehtaalla omalla kurssilla. Kertoja kuvailee tarinoissaan humoristisesti tehtaalla elämää, taukoharrastuksia, yhteisiä ammattiosaston matkoja, keskusteluja maailman politiikasta ja paikallispolitiikasta. Hän mainitsee tapahtumille välillä vuosilukuja kytkien ne esimerkiksi aikalaisuutisiin. Mies kuvailee tehtaalla ”vanhojen ukkojen” taukokerrontaa:

Ne joskus kun äity keskustelemaan siellä niinku ringissä, että ne keskenään puhu ja toiset kuuntel siinä voan, niin se ol kyllä tosi mielenkiintosta kuunnella siinä niitä.

Haastattelija: Oliko se niinku kilpalaulantaa, että kuka muistaa enemmän ja tietää enemmän niistä?

No semmostakin oli joskus, ja sitten joskus oli semmosta väitöstäkin että sinä muistat väärin ja minä muistan oikein. Ja sitten joku saatto värittää, ja heitti sinne väliin jottain niinku änkiäkseen, että siellä joskus sitte punotti naama, vaikka se lähti alun perin ihan leikin puolelta se juttu siinä.⁵³²

Mies kertoo pitäneensä työstään tehtaalla ja hänen henkilöhtainen elämänsä nuorena työssäkäyvänä miehenä sujui hyvin lukuun ottamatta ongelmia alkoholin kanssa. Mies kertoo avoimesti hakeneensa apua ongelmiinsa jo ensimmäisen kerran nuorena. Mies kritisoi tehtaalaisten alkoholimyönteisyyttä ja humalahakuista juomista illanistujaisissa. Työntekijöiden, kuten hänen itsensä juomista katsottiin johtoportaaassa sormien lävitse. Kertoja tuo runsaan alkoholin käytön tragikoomisuuden avoimesti esiin nostamalla sen tarinoiden keskiöön kertomalla tarkasti yksityiskohtia juovuksissa tehdyistä typeryyksistä. Mies kertoo menettäneensä kertaalleen työnsäkin juomisen vuoksi, mutta

532 Henkilöhaastattelu 28. Olen keskustellut haastateltavan kanssa arkaluontoisten asioiden julkaisusta tutkimuksessani ja saanut luvan hänen kerrontansa kokonaisvaltaiseen analysointiin.

saaneensa paikan takaisin ryhdistäytyttyään. Hän arvostaa työtään Tikkakosken tehtaalla ja aivan erityisesti tehdasyhteisöä. Hän mieltää tehdasyhteisön kulttuurin juontuvan erikoisesta historiasta. Haastatteluista on helposti tehtävissä johtopäätös, jonka mukaan kertojan identiteetti on rakentunut ylpeäksi tehdastyöläiseksi. Kerronnan jännitteinen draama henkilön omassa historiassa muodostuu jatkuvasta alkoholismin tuomasta uhasta.

Ensimmäisenä käännekohtana tehdastyöaikana mies kertoo tilanteesta, jossa ystävä puolustaa häntä saunaillassa, kun hän kieltäytyy tarjotusta juomasta. Mies kertoo kuinka isokokoinen ystävä ihmetteli kovaan ääneen muiden suhtautumista asiaan, sieppasi tuputetun pullon ja lorotti siitä reilusti viinaa maahan. Ojennettuaan pullon tuputtajalle takaisin hän totesi siinä olleen kaverin osuuden ja arveli pistävänsä vielä kärsään seuraavaa tuputtajaa.⁵³³

Haastatteluista paljastuu seuraavaksi suureksi käännekohdaksi tehtaan lakkauttaminen ja työttömyys. Kun erillisistä haastatteluista kokoa kronologisen kerronnallisen kaaren, on selkeästi nähtävissä, että kertoja luo irtisanomisen jälkeisistä hetkistä jännitteisen tilanteen, jossa kuulija odottaa, ratkaako kertoja juomaan kriisitilanteessa. Haastateltavan kerronnassa keskeiseksi ongelmaksi työttömyyden jälkeen nousee kuitenkin uusi ongelma: selkävamma, joka pahenee lopulta siihen pisteeseen, että seuraavaksi käänteeksi muodostuu työkyvyttömyyseläkkeelle joutuminen. Mies kertoo selvinneensä työttömyydestä ja työkyvyttömyydestä uuden puolison ja ystävien kannustamana. He kaikki ovat ”enemmän tai vähemmän samassa veneessä” työttömyyden, pätkätöiden, sekä sairauslomien rytmittäessä elämää.

Mies puhuu kaikesta humoristiseen sävyyn, korostaa tragikoomisuutta ja nauraa itselleen ja omalle elämälleen. Ainoastaan irtisanomisen hetket ovat hänelle vakava paikka vielä 1990-luvulla. Kuitenkin 2010-luvulla mies nauraa viimeisimmässä puhelinhaastattelussa myös tilanteelle, jossa kuvailee töihin tuloaan viimeisenä maanantaiaamuna, kun hänen työkonseensa onkin

533 Lappalainen 2001, 64–65.

kadonnut konehallista viikonlopun aikana, ja paikalla on vain ”tyhjä aukko”.

Mikä on tehnyt miehestä taitavaksi mielletyn ja yksilöllisen huumorikertojen? On selvää että tarkkailemalla hyviä kertojia voi itsekkin oppia paljon hyvän kerronnan tekniikoista, mutta keitä olivat haastatellun mainitsemat ”naapurin ukot” ja ”kulkumiehet”? Naapurin miehistä muutamat olivat heitä, joista kerrottiin jo ennestään tehtaalla tarinoita ja kaskuja, mutta entäpä kulkumiehet? Peräkylällä asuneen haastateltavan koti oli syrjäinen ja vaatimaton. Perheessä oli monta lasta. Talossa kävi kuitenkin säännöllisesti kiertolaisia, jotka yöpyivät usein viikkokausia syöden perheen kanssa samoja ruokia. Keskusteltuaan hetken sisarensa kanssa puhelimesta haastateltavani nimesi 15 kiertolaista tai kiertolaisryhmää, jotka vierailivat tai asuivat säännöllisesti hänen kotonaan.

Vaikka haastateltava ei mielestään muistanut kulkumiehistä tarinoita, osasi hän silti nimetä kaikista ominaispiirteitä, jotka liittyivät enimmäkseen puhetyyliin tai kommunikointitapaan. Lopulta lyhyessäkin puhelinhaastattelussa hän alkoi muistaa juttuja tai kulkumiehiin liittyviä muiden kertomia asioita.⁵³⁴

Viidestätoista yövieraasta kuusi kulki niin sanotun ”kylähulun” maineella ja sai yösijan lähinnä säälin ja sosiaalisen yhteisvastuun perusteella ”kun ne olot oli kunnalliskoissa semmoset kun ne oli”. Lopuilla yhdeksällä kulkijalla tai kulkijaseurueella oli oma pieni mukana kulkeva kauppa tai ammatti, josta saatavaa tuotetta tai hyödykettä tarjottiin vastapalveluksi yösijasta ja ruuasta, jos talonväellä ei ollut rahaa. Romanipariskunta Edith ja Otto Lindeman oli haastateltavan mukaan odotetuin yövierasporukka, sillä Edith antoi avokätisesti pitsejä ja Oskar sepäntuotteita vastapalvelukseksi yösijasta ja ruuasta ja joskus he maksoivat vielä rahaa päälle. Myös laukkukauppiat, joilla oli laajimmat

534 Henkilöhaastattelu 31. Tarkentava haastattelu tehty puhelimitse 1.3.2012. Kirjalliset muistiinpanot, jossa paikalliset kiertolaiset ja heidän erikoisominaisuutensa on lueteltu. Säilytetään jatkossa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

valikoimat tavaraa ja vaatetta olivat hänen mukaansa odotettuja vielä 1950- ja 1960 -lukujen taitteessa.

Haastattelun perusteella on helppo todeta että kulkureista kerrotut yksityiskohdat ja tarinatyytit ovat kertojan repertoaarissa samankaltaisia kuin tehtaalaisista hahmoista kerrotut. Ne arvottavat kerrottavan henkilön ahkeruutta ja rehellisyyttä, nöyryyttä ja kiitollisuutta yhteisön normipaineessa, ja usein ylösalaisin käännettynä. Ahkeruus korostuu kerronnassa hyveenä, mutta koska laiskuus ja oveluus, röyhkeys ja kiittämättömyys koetaan normienvastaiseksi tässäkin yhteydessä, se koetaan myös koomiseksi, ja juuri nämä normien vastaisesti käyttäytyneet kulkiijat olivat selkeästi säilyneet itse tarinoissa parhaiten. Kulkijoista kerrotut asiat ovat uskoakseni kertojien ja kuulijoiden mielissä paitsi koomisia, myös kunnioitusta herättäviä, sillä kulkijat mielletään rohkeiksi normeista poikkeaviksi ja omaa kulttuuriaan tai elämäntyyliään korostaviksi. Tämä pätee myös kyläoriginelleistä tehtyihin tutkimuksiin.⁵³⁵

Tiedustelin, miksi juuri haastateltavan vähävarainen perhe otti kulkijat vastaan kerta kerran jälkeen, vaikka itselläkin oli ruuasta välillä puutetta. Haastateltava mietti hetken ja sanoi hämmentyneenä: ”En tiää... En ossaa sanoa tuohon kyllä yhtään mittään... sinne ne voan sopi mejän kanssa...” Mielestäni on kiinnostavaa, että mies ei jäänyt minkään muun kysymyksen tai keskustelun aiheen kohdalla sanattomaksi, mutta juuri tämä vaikutti olevan kysymys, jota hän ei ollut aiemmin edes ajatellut.

Kulkijoiden tapaa valita yösiijat on sivuttu sosiaalishistoriallisissa tutkimuksissa, esimerkiksi Miika Tervonen on arvellut, että ainakin sisällissodan jälkeen kulkijat ovat valinneet vähävaraisempia taloja, joissa kotityöapu ja vaihdantatalous oli helpommin hyväksytty maksukeino yöpymisestä ja ruuasta kuin raha, jota olisi suuremmalla todennäköisyydellä vaadittu rikkaissa taloissa.⁵³⁶

535 Esim. Suodenjoki 2010; Saarinen 2003, 217–222.

536 Tervonen 2005, 274–275.

Antti Häkkisen mukaan *mainekategoriat* muotoutuvat yhteisön ulkopuolelta saapuviin tulijoihin monimutkaisen prosessin tuloksena.⁵³⁷ Mainekategorioihin vaikuttavat vallitsevan ja muuttuvan kulttuurin lisäksi erilaiset tilanteet, vastavuoroinen kommunikointi, sekä suoritustenvaihtoprosessit, joiden hyötyä puntaroitiin molemmin puolin.⁵³⁸ Edellä mainitut tekijät muistuttavat läheisesti tehtaalla vallitsevia olosuhteita ja niiden arviointia työtovereiden kesken. Muistitietoaineistoni mukaan tehtaalaiset arvottivat myös työtoverinsa oman ja toisen työpanoksen, sekä kommunikoinnin kautta suoritustenvaihtoprosessien näkökulmasta. Kuka tekee, mitä tekee ja kuinka paljon? Kuka hyötyy kunkin työpanoksesta eniten ja ennen kaikkea: mitä yhteisö siitä saa? Häkkisen kokoamat esimerkit *maineilmauksista* ovat helposti löydettävissä myös omasta aineistostani. Tapa kertoa osoittaa arvostusta ja leimaamista (stigmaa) kohteen luonteesta, kehosta, kielestä ja erilaisista taidoista, sekä kulttuurisesta maineesta ja tilannekohtaisesta maineesta.⁵³⁹

Tehtaan työväestö koostui enimmäkseen ihmisistä, jotka olivat asuneet seudulla kauan ja joiden perheet olivat työskennelleet tehtaalla jo monen sukupolven ajan. Monet käytänteet ja kommunikointitavat siirtyivät lähes suoraan agraarikulttuurista tehdaskulttuuriin pienillä syrjäisillä tehdaspaikkakunnilla.⁵⁴⁰ Agraari- ja tehdaskulttuurin huumori- ja kerrontakäytänteiden yhteneväisyydet ilmenivät selkeästi esimerkiksi Seppo Knuuttilan, Jyrki Pöysän ja useissa Matti Kuusen tutkimuksissa.⁵⁴¹ Kerrontakulttuuri ja huumori yhteisössä perustuvat suureksi osaksi alisteisen aseman tarkkailuun hierarkian portaikon eri tasoilla. Taitava kertoja on usein myös taitava tarkkailija. Esimerkeissä esiintyvä haastateltava mies toteaa itsekin oppineensa muita kuuntelemalla ja tarkkailemalla. Kulkijoiden asema hierarkiassa

537 Häkkinen 2005, 225–262.

538 Häkkinen 2005, 256.

539 Häkkinen 2005, 257.

540 Esim. Salmi-Niklander 2004; Teräs 2001.

541 Esim. Knuuttila 1992; Pöysä 1997; Kuusi 1972.

käy ilmi haastattelussa. Huonoimmassa asemassa olevat olivat asunnottomia ja ilman tiivistä perheyhteisöä, ja kertoja koki yösi-
jan ja ruuan tarjoamisen heille itsestään selvänä velvollisuutena. Kerronta tuo esiin selkeästi tärkeänä pidetyn vastavuoroisuuden periaatteen. Kertoja kokee paheksuttavana ja samalla koomisena, kun kulkija ei noudattanut periaatetta, vaikka olisi taloudellisesti siihen kyennytkin. Vastavuoroisuuden ei tarvinnut perustua esi-
neellisiin tai rahallisiin hyödykkeisiin, vaan esimerkiksi työapu ja vaikkapa kansanparantajan tietotaito olivat arvostettua vaihdan-
tavaluuttaa vielä 1960-luvun puolella.

Röyhkeys ja vähävaraisen talon vieraanvaraisuuden hyväksi-
käyttäminen kerta toisensa jälkeen on vaikeaa ymmärtää ulko-
puolisen näkökulmasta sekä hyväksikäytetyn että hyväksikäyt-
täjän puolesta. Tässä tapauksessa saan kuitenkin kerronnasta
sellaisen vaikutelman, että kertoja kokee olevansa paremmassa
asemassa kuin kotiinsa taksilla saapuva, muutamaksi viikoksi
ilman vastapalvelusta majoittuva kulkumies. On mahdollista,
että yhteisön silmissä vähävaraisen perheen asema nousi kor-
keammalle anteliaisuuden vuoksi. Lisäksi on huomioitava, että
kertojan lapsuudenkoti oli uskonnollinen. Luultavasti tämä on
ollut myös kulkijoiden tiedossa.

Antti Häkkinen mainitsee elämänkulkuanalyysin kehikoksi
viisi keskeistä vuorovaikutuksellista elementtiä:

- 1) Elämänkulku on koko elämän kestävä kokonaisuus, kumu-
loituva prosessi
- 2) Ihmiset ohjaavat ja säätelevät elämäänsä omien mahdolli-
suksiensa mukaan
- 3) Ympäröivä yhteiskunta ja sen muutokset ovat keskeisiä
ihmisen elämässä
- 4) Vastavuoroiset verkostot sosiaalisessa elämässä vaikuttavat
historiaan
- 5) Elämänkulun siirtymien ajoitus on tärkeää ja vaikuttaa yksi-
lön ja yhteisön elämään

Haastateltavan miehen kerronnassa ilmenevät vaivatta kaikki edellä mainitut elementit. Mies kytkee myös itse ympäröivän yhteisönsä ja koko maailmaa koskettavia tapahtumia omaan kerrontaansa ja korostaa niitä kerronnallisina elementteinä, vaikka eivät aivan pilkulleen osuisi ajallisesti kohdalleenkaan. Hän tuo esiin kamppailunsa alkoholiongelman kanssa ja sen, kuinka pysyy hallitsemaan ongelmaa ja säätelemään elämäänsä hakemalla ja saamalla apua. Vastavuoraiset verkostot nousevat kerronnassa myös keskeiselle sijalle ja ovat mukana suurissa käännekohtissa. Elämänkulun suuret siirtymät, eli käännekohdat kronologiseen järjestykseen asetetuissa haastatteluissa ovat kaikki vaikeuksia, jotka voitetaan yhdessä jonkun tai joidenkin tahojen avustuksella. Huumorikerronnassa kuitenkin pienissä käännteissä kertojalla on itsellään ovelan ratkaisijan tai neuvokkaan havainnoijan rooli. Tämä on mielestäni tärkeää kertojan repertoaarissa. Vaikka huumorikerronta sisältäisi aihepiiriltään eväiden syönnin kuvailua tai pulloon virtsaamista kohtalokkain seurauksin Leningradin bussissa, välillä esiin nousevat vakavat vastoinkäymiset siirtyminä pysäyttävät kuulijan odottamaan, kuinka kertojan ja koko yhteisön nyt käy. Huumori ja draama tulevat esiin erityisesti videotallenteissa, sillä miehen pienetkin eleet ja ilmeet ovat keskeisiä imitoinnissa, kuulijaa ne auttavat viestin oikein tulkitsemisessä.

Huumori perustuu usein norminvastaiselle toiminnalle tai kerronnalle, huippuna on kommellus, josta selvitään oveluudella tai tapahtuu ennalta arvaamaton täysin absurdi käänne, tai mukana ovat kaikki edellä mainitut: kommellus, oveluus ja absurdi käänne yhdessä. Norminvastaisella kerronnalla tarkoitan seksuaalista tai groteskia huumoria. Yleisö valitaan tehtaalaisista, ja mieluiten työajan lomassa tehdassalin työläisistä. Jokaisella kertojalla on yhteisössään tehtävä. Mielestäni edellä mainitun kertojan ensisijainen tehtävä tehtaalla on ollut tauoilla viihdyttäminen ja tehtaalaisuuden yhteisöllisyyden vahvistaminen. Tällöin kerronnassa keskeistä on imitoiminen, yllätyksellisyys, groteskius ja absurdus. Kerronnassa on löydettävissä yhteisöllisyyttä vahvistavia ja arvottavia normeja ja mainekategorioita. Pienen, valikoituneen

ryhmän kanssa taas, kuten ryhmähaastattelussa kävi esiin, puhutaan pikemminkin henkilökohtaisista asioista, jolloin tehtävä on vuorovaikutuksellisempi. Näissä tilanteissa yhteisöllinen itseop-pineisuus, itsesäätely, tarinat politiikasta, uskonnosta ja vaikeuksien voittamisesta ovat yleisempiä. On myös huomioitava, että olen tuntenut haastateltavan lapsesta asti, olin hänen työtoveri-naan tehtaalla ja aikuisiällä hän on myös liittynyt perheeseeni.

Seuraavaksi esitän esimerkit kertojan neljästä erityyppisestä tarinasta, joista ensimmäisen olen nimennyt Pilkkireissuksi. Pilkkireissu on funktioltaan puhtaasti viihdyttävä. Ensimmäisen, kertojalta usein pyydetyn kertomuksen huumori perustuu groteskiuteen, joka vain kasvaa loppuun asti.

1. Pilkkireissu

Mies: Se oli semmonen juttu, että siinä oli niitä tehtaan työnteki-jöitä, ja ne lähti tuonne Kivijärvelle pilikille autolla...

Haastattelija: Nii oliko se niin, että sää olit mukana siinä?

Mies: Minäkö? En ollu.

Haastattelija: Mistä sää kuulit tän jutun?

Mies: Tehtaalla. Tehtaalla kertovat. Niistä kato kerto yks, joka ol mukana siinä autossa...

No. Ne siinä sitte ol jonku aikaa siinä onkinu, kun pääsivät sinne ja joivat siellä kahvit sitte. No se yks niistä sano, että heleveti, muarupes kyllä nyt niin paskattamaan, että mää käyn nyt tuolla. No sitte se män siihen rantapusikkoon ja tuota... puotti haalarit pois ja tuota ... tek tarpeesa siinä siitte. Sitte se tul pois ja se ol semmonen pakkaspäevä siinä sitte, ja ne jonku aikaa vielä onki siinä, mutta sitte lähtivät, kun tuumivat että nytten lähetään pois, että ehitään vielä valosaan aekaan kottiin tästä. Ja tuota... ne ol muutamaman kilometrin ajanu, niin ne rupes siinä sitte ... no siinä joku sano että: -Perkele! Pierasitko sinä vae ootko sinä paskantanu housuus? Kuka teällä haisee?

– No minä en o aenakaan, sano jokkainen siinä sit heti.

– Eenkä minä o!

Ja ei muuta kun ne ajo etteenpäin niin paskan haju lissäänty vaan! Viimen se ol niin juluma se paskan haju että ne pysähty. Tulivat

johonki... tuota...huoltoaseman kahvion luo, ja ne pysähty siinä
että: – Ei helevetti! No kyllä tää on nyt katottava, että mikä se on.
No se yks siinä sitten rupes heittämään sitä haalarijjaan pois ja
ei hyväne... Se ol kuule se sen paska jeäny sinne haalarin HUP-
PUUN! (naurua)

Alako selevijeen sen hajun alakuperä, että mistä se ol tullu! Kato
kun se ei haissu yhtään, ku se ol JEÄTYNNÄ siellä jeällä sinne
huppuun, mutta kun se tul autoon ja rupes lämpenemmään, niin
haju likistyy koko ajan voan!⁵⁴²

Toinen esimerkkikertomus valaisee tehtaan ”älytysperinnettä”,
jonka pyrkimyksenä oli kasvattaa huumorintajuttomiksi tulkit-
tuja työkavereita liiasta tosikkoudesta pois.

2. Lievestuoreen kananmuna

Se ol semmonen juttu, kun se tapahtu sillon kun myö oltiin HiMen
puolella töissä siinä Aitecilla sitte. Yhtenä moanantaioamuna sitte
niin ruvettiin ruokatunnille, ja mää kävin siitä Keskimaalta hake-
massa lämpimän proilerin puolikkaan sitte. Mää rupesin syö-
mään sitä siinä, ja työkaveri kaiveli eväskassiaan siinä auki ja se
otti kananmunia ja löi koapin kulumaan sitä (näyttää) munnaa
näin, ja alako kuorimaan sitä. Minä sanoin sille että: – Se soattaa
olla hyvinki tuota niin, että se on tämän kanan – mikä minulla on
tässä pussissa – se muna siinä, mitä sinä nyt syöt.

Kaveri sano (imitoi) että: – Ei se ole sen kanan muna.

Minä sanoin että: – Mistäpäsinä sen tiijät? Se soattaa ihan hyvin
olla, että se on tämän kanan muna.

Siinä ol toinen mies konneella vieressä kuulostelemassa ja sitä
nauratti.

Ja eiku kaveri voan sano että: – Ei se voi olla mitenkään sen kanan
muna, kun minä lauvantaina olen sen Lievestuoreelta hakenu
sieltä kanalasta!

Minä voan sanoin että: – Kyllä se soattaa ihan hyvin olla...

Niin se voan sanoa että: – Nythän sinä puhut ihan hulluja! Eihän
se ou saatana mitenkään kerinny tänne se kana!

542 Henkilöhaastattelu 31. Lisänä äänitallenne heinäkuu 2014.

Niin minä sanoin että: – Kyllä se on nykyvään kehittänyt niin paljon tuo teurastamohomma, että siellä on soattanu olla vaekka semmonen hätäteurastus siellä kanalassa ja silloin se on HYVIN paljon mahdollista, että silloin ne on kerinny kuule jo Tikkakoskelle kauppaan ne semmoset kanat.

Niin se kun saatana suuttu ja pyihkäs sille noapurkonneelle ja sano sillekin että: – Kuulitko sinä, se on saatana ihan hullu tuo mies nyt!

Minä voan söin ja latelin siihen että: – Kyllä se on nyt niin, että sinä syöt tämän kanan munia.

Haastattelija: No miten se sitten otti sen asian?

Mies: No kyllä se kesti pitkään ennenku se laantu se asia! (nauraa)⁵⁴³

Kolmas esimerkki kertoo alkoholiongelmasta, ja tässä kertoja korostaa heti tarinan alussa, että tapaus on sattunut juuri ennen asetuotannon lopettamista ja luo kuulijalle jännitteen tulevasta. Tarina kertoo hyväsydämisestä pomosta, joka ei anna tuotannon lakkauttamisen vuoksi irtisanottavalle työntekijälle potkuja juopottelun takia, vaan tragikoomista kyllä – riisuu, pukee ja huolehtii tämän kyydillä kotiinsa. Häpeä ja kiitollisuudenvelka pysäyttää miehen ryyppyputken siihen paikkaan.

Esimerkki 3. Pomo pitää huolta

Sehän ol ihan hurjaa se mun ryyppytouhu justiisa silloin kun se asetuotanto ol loppumassa. Yhtenä oamuna tulin töihin ja ukot sano että: – Muistat sää kun pomo vei sut eilen tuonne pukukoppiin ja riisu sulta haalarin peältä ja laitto housut jalakaan ja takin päälle ja hommas kyyvin että ne vei sut kottiin?

Mää olin siinä että... enhän mää muistanu yhtään mittään koko töistä lähestä! Ja mää sanoin että: – Ei varmaan oo tehny semmosta tempua...

Ukot sano että: – Kyllä ihan vissiin tek.

Minä rupesin itekkin pohtimaan, että kylläpähän... jos se onki vieny minut ja hommannu kotia... Kello löi seittemän ja mää hyppäsin pystyyn ja pyihkäsin äkkiä konneelle ja rupesin touhua-

543 Henkilöhaastattelu 28.

maan hommia. Viis yli seittemän pomo tulee siihen (imitoi): –
Jaaaa, tääl on miäs jo täydes vauhdis!

Niin minä sanoin että: – Ei nyt voi sanoa täydessä vauhissa,
mutta koetan nyt jottain tuhertaa tässä kumminki. (näyttää jännittyneeltä)

– No kylhän tuo näyttää ihan menevän.

Se kahtel vähän aekoa, ja sitte se sano: – Kuuuule... sovittaskohan
yks semmonen asia...

Minä sanon että: – Mikähän se mahtas olla..? (näyttää pelokkaalta)

– Ei oteta tänään aivan niin paljon ku eilen.

Kyllä sillon kuule hävetti hirveästi! Minä sanoin siihen että: –
Kyllä myö kuule voijaan sopia ettei oteta tännään eikä oteta vielä
huomennakkaan! (nauraa).⁵⁴⁴

Neljäs esimerkki kertoo asetuotannon lakkauttamisesta ja se on kaikista irtisanomiskertomuksista ainoa, jonka voi todeta sisältävän aihepiiristä jonkinlaisen humoristisen tai keventävän elementin. Kertomus ei ole eikä sen tarkoitukskaan ole olla varsinaisesti koominen, vaan huumori perustuu siinä imitointiin, joka ei välity litteroidusta versioista muutoin kuin henkilön olemuksen kuvailuna juuri ennen tämän puheen siteeraamista. Se sisältää kuulijalle pienenä opetuksena kritiikkiä yltiöoptimismista.

Esimerkki 4. Kuuskytäkuus tulin – nyt annetaan lopputili

Se ol se Kosti semmonen ukko, että se ol satarosenttisen varma, että meillä hommat jatkuu, että se ol sitten se suunniteltu uuvainen kakspiippunen haulikko olevinnaan se meijän valtti. Myö epäröitiin, mutta Kosti valo voan uskova meihin ja sano että: – Kahtokeahan voan! Se on Tourula joka tippuu pois.

Ja siinä suhteessa se os pitänykkkin olla niin, kun Riihimäestä, Tourulasta ja Tikkakoskesta, Tikkakoski ol ainoa joka tuotti voittoa. (...) Minä tiesin jo pari päeveä aikasemmin, ennenku se tul juluki se juttu. Keski-Suomalaisessa sitte kirjoitettiin se ja Kostiki sitten ol lukenu sen jutun oamulla. Myö oltiin ukkojen kanssa ringissä siinä sitte ja oltiin tultu varmaan puol tuntia ennen työ-

544 Henkilöhaastattelu 28.

ajan alakamista kaikki pohtimaan sitä asiata. No Kosti sieltä siten tullee. Saatana kun se sieltä pyyhkäs! Ei sanonu huomentakkaan kenellekään, kun se sieltä tul. Sen silimät seiso pyöreinä kun hevospaskat peässä ja se sano (imitoi) –Kuuskytäkuus tulin! Nyt annetaan lopputili! Voeeee helekatti!

Ja sen saman tien se lähti ja män kohti ampumakoppia eikä puhunu sen koommin yhtään sanna, kun voan sen peätöksen. (naurahtaa) Mutta se ol semmonen järkytys sille kuule, että sitä ei voi uskoa. Se kun ol vielä etellispäevänä ollu ihan varma että tämä jatkuu.⁵⁴⁵

Valitsin esimerkkitarinat kuvaamaan yhtäältä kertojan huumorikerronnan viihdearvoa ja toisaalta kertojan repertoaarista paljastuvia elämänkulun siirtymiä. Yhteisöllisyys on tärkeässä roolissa jokaisessa tarinaesimerkissä. Ensimmäisessä Pilkkireisujutussa on tärkeää, että reissussa oli monta osallistujaa. Groteski kertomus viihdyttää ja naurattaa kuulijaa ja hyvä kertoja osaa matkia kaikkia paikalla olleita, jolloin oman yhteisön jäsenet tunnistavat mukana olleet henkilöt ja juttu saa aina henkilökoh-taisen sävyn. Tämän esimerkin tekee kiinnostavaksi se, että eri kerrontatilanteissa mukanaolijoiden ja kömmähdyksen uhrinkin henkilöllisyys vaihtelee kertojalle lankeavan taiteilijan vapauden ansiosta. Toisen esimerkkitarinan tarkoitus on kasvattaa yhteisön jäsenen kiusoittelun sietokykyä. Kolmas esimerkki tuo esiin yhteisön ja työhierarkiassa korkeammalla tasolla olevan henkilön kyvyn, vastuun ja halun pitää huolta apua tarvitsevista. Neljäs esimerkki muistuttaa että yhteisössäkään ei pidä luottaa sokeasti kaikkiin. Siirtymäesimerkit kerronnassa kuvaavat tehtaalaisen elämänkulkua tehtaalla: ensimmäinen esimerkki kuvaa hyvää työporukkaa, joka pitää yhtä vapaa-ajallakin, toinen yhteisöön kasvattamista, kolmas siellä selviytymistä muiden avulla ja neljäs siitä irtautumista yhdessä.

545 Henkilöhaastattelu 28.

8. Perinteen yhteisöllinen, sosiaalinen ja kulttuurinen identiteetti

Millä tavalla identiteetti ilmenee kerronnassa ja huumorissa? Mikä sitoo tehtaalaiset yhteisöönsä, ja millä tavalla?

Identiteetti muokkaa kerrontaa, mutta sosiaalipsykologian tutkija Vilma Hänninen on esittänyt kerronnan muokkaavan yhtä lailla identiteettiä.⁵⁴⁶ Hänninen tuo tutkimuksessaan esiin, että kulttuuriset konventiot muokkaavat jokaisen yksilön sisäistä kertomusta: sitä, mikä on kiinnostavaa, relevanttia ja tilanteeseen nähden mielenkiintoista. Saadakseen tarinansa ymmärretyksi oikein ja siten tullakseen hyväksytyksi kuulijan pitää jakaa samaa kokemusmaailmaa kuin kertojan. Kuulijat yhteisössä voivat osallistua tarinan kerrontaan tai ohjata sitä. Näin he osallistuvat ja tulevat ohjanneeksi kertojankin identiteetin muotoutumista.⁵⁴⁷ Hänninen nimeää identiteetin tarinalliseksi luomukseksi narratiivisessa lähestymistavassa. Hän jakaa identiteetin muotoutumisen sisäisen tarinan kautta viiteen eri vaiheeseen: sosiaalisen identiteetin minään, toimijaminään, moraalisen identiteetin minään, reflektoidun identiteetin minään, ja mahdollisesti tulevaan minään.⁵⁴⁸ Hänninen muistuttaa, että koska sisäinen tarina on valikoiva, osa kokemuksista jää tarinoitumatta ja nämä tarinallisen jäsenyyksen ulkopuolelle jäävät kokemukset antavat ainekset uusille tarinoille.⁵⁴⁹ Tämän voi nähdä yhtenä selityksenä myös hiljaisuuden paikoille kerronnassa. Kokemukset eivät ole saaneet sisäisen tarinan muotoa, eikä niistä ole tullut vielä narratiivia eikä identiteettiä.

Haastateltavani mieltävät teollisen työn työväenluokan työksi. Se on käytännön työtä, joka ei niinkään vaadi pitkää koulutusta, vaan voimaa, sitkeyttä ja sietokykyä. Työn fyysistä raskautta, likaisuutta, maskuliinisuutta tai jopa yksitoikkoisuutta korostet-

546 Hänninen 2000, 15, 45–49, 52–55.

547 Hänninen 2000, 57, 60.

548 Hänninen 2000, 61.

549 Hänninen 2000, 63.

tiin haastatteluissa ylöpydellä. Myös maailmankuvaa, ymmärrystä yhteiskunnasta ja politiikasta kuvattiin käytännön työn kautta opituksi ja sisäistetyksi.⁵⁵⁰

Yhteisöllisen kulttuurin kehkeytyminen vuosikymmenten saatossa tiiviiksi ja vuorovaikutteiseksi vaatii tulkintani mukaan työajan lisäksi myös vapaa-ajan viettoa yhdessä. Tehtaalaiset asuivat pääosin tehtaan vuokra-asunnoissa ja kunnan vuokrakerrostaloissa. Tehdasyhtiö myi myös halpaan hintaan tontteja, joille tehtaalaiset rakensivat omia pieniä talojaan. Tämä on ollut yleinen käytäntö muillakin pienillä tehdaspaikkakunnilla Suomessa. Tehtaan työntekijöitä kannustettiin tällä tavoin juurtumaan paikkakunnalle ja pysymään tehtaalla työvoimana. Osa haastatelluista oli rakentanut itse talonsa perheelleen tehdastyön ohessa. Haastateltava kertoi haastattelussa yleänä omasta työstään ja kodistaan:

Minäkin tein kuule kahessa vuorossa töitä tehtaalla ja samalla rakensin taloa! Aina jos ol iltavuoro, niin olin rakennuksella aamulla ja toisinpäin. Kyllä ol rankkaa, mutta meitä ol kuushenkinen perhe. Väljemmät tilat oli saatava.⁵⁵¹

Haastattelujaksojeni ulkopuolella kuulin tapauksista, joissa entiset työtoverit olivat menettäneet talonsa 1990-luvun työttömyyden ja sitä seuranneiden talousvaikeuksien vuoksi. Aiheesta puhuttiin suurella myötätunnolla, erityisesti pelätiin joutumasta ”takaisin vuokra-asuntoihin”. ”Työn sankarit” olivat tehneet omin käsin työtä ja oman talon. Nyt entisen ammattilypeyden tilalle nousikin pelko ja häpeä kykenemättömyydestä maksaa asuntovelkaa. Oma talo oli merkinnyt sosiaaliluokassa nousua, nyt sen menettäminen olisi helppo tulkita yhteiskunnallisen aseman laskuksi.

Ristiriita kerronnassa on näkyvää. Vanhemmat tehtaalaiset haastateltavat kertovat nostalgisoiden erityisesti Tikkakosken Tunnelinmutkan yhteisöllisestä työläisalueesta, mutta samalla

550 Esim. Henkilöhaastattelu 26; myös Willis 1979, 189, 194.

551 Henkilöhaastattelu 10.

korostavat, miten hienoa on asua omakotitalossa. Samalla he toteavat, että eri alueilla asuneisiin ihmisiin suhtauduttiin eri tavalla.⁵⁵² Haastatteluista käy ilmi, että parakkialueille ei todellisuudessa kukaan muuttanut täysin omasta halustaan. Sinne jouduttiin lähinnä vähävaraisuuden vuoksi:

Tyttöpoksiin tuohon. (näyttää valokuvasta raunion paikkaa) Ja meitä ol siinä kolme, vai olko meitä yhtee aikaan neljäki siinä samassa... semmosia pieniä kopperoita, missä ei ollut tuota niin seineäkään tänne ylös asti: kato se ol tuota... tuonne noin aika paljon jäi ylläältä niinku iliman seinää, myö ite laitettiin pahvilla sitä sinne sitte. (nauraa) Ei siinäkään ollu mikkään rauhallinen paikka niinku tiijät, ku kaikki tytöt ol yövuorossa ja päivävuorossa, ku yks tul niin yks män. Kyllä se ol monenlaista... No sitte yhteen aikaan se rupes kulettaan se kuorma-auto meitä Jokihaarasta Uurasilta asti. Siellä auton lavalla istuttiin ku sotilaat! (nauraa).⁵⁵³

Tehdas järjesti kuorma-autokuljetusta pitkämatkaisille työntekijöilleen, jotka aiemmin olivat joutuneet kulkemaan parikymmentäkin kilometriä työmatkaansa esimerkiksi polkupyörillä, suksilla, tai pahimmillaan jalkaisin. Kirjallisen lähteen mukaan kyyti hoidettiin myös linja-autolla.⁵⁵⁴

Muistitietoineistoni mukaan puurakenteiset työläisten asunnot, eli parakit olivat sota-aikaan rakennettuja matalia, pitkiä lautarakenteisia taloja, joissa asui useita perheitä. Vuokrat olivat halvat, ja asunnoissa ei ollut mitään mukavuuksia vielä 1970-luvulakaan. Ne lämmitettiin puulla tai öljykaminalla, vesi haettiin ulkoa kaivosta, tai saatiin vesipostista, ja ruoka tehtiin puuhellalla tai myöhemmin sähkölevyillä. Ulkovessat olivat korkeat ja pitkät, pahanhajuisiksi mainitut rakennukset, joissa jokaisella perheellä oli omat kopit harvasti laudoitetuilla väliseinillä. Muutamissa asunnoissa oli vesiklosetit. Ulkona sijaitsevat tunkiot ja likakaivot

552 Henkilöhaastattelu 1.

553 Henkilöhaastattelu 11.

554 Laitakari 1943, 66.

vilisivät rottia. Saunat ja pesutuvat olivat työntekijöiden yhteiskäytössä.

Haastateltavani kuvaus yhteisöllisestä parakkiasumisesta 1970-luvun alussa on kaukana vanhoista ihaniksi kuvailluista naapurisuhteista tehtaan asunnoissa. Nainen muistaa lapsuutensa parakeille muuttamisen jälkeen ”ankeaksi ja kylmäksi”. Naapurit olivat ”tappelevaa ja juoruavaa rupusakkaa” joista kaikista pahimpina nainen muistaa seinänaapuriperheen. Haastateltavan muistikuvan mukaan kaikki parakeilla asuvat eivät suinkaan olleet tehtaalaisia, seinänaapurien hän arvelee olleen varuskunnan työtehtävissä. Vaikka haastateltava muistelee katkerana elämää Tikkakosken työläisparakeissa 1970-luvun alussa, hän ei voi olla nauramatta, kun kertoo millaisiin mittasuhteisiin riidat seinänaapureiden kanssa pahimmillaan paisuivat:

Ne esimerkiksi poras niinku meijän vaatekomeron seinään ison reijän, josta ne niinku tarkkaili meijän elämää... (nauraa)...sieltä vaatekomerosta! (nauru jatkuu) Sitten ne laski meijän öljyä maahan ja hajotti meijän halkopinon, ja kaikkee siis tämmöstä kiusantekoo. Ja sit muun muassa yks niistä pojista tyrkkäs mut rotkoon ja multa meni solisluu poikki – siis ihan tämmöstä kunnan tappeluakin! Ja huudeltiin toisillemme että ”Teillä syödään aina vaan läskisoossia!” (nauraa).⁵⁵⁵

Toinen haastateltava toteaa:

Siinähan oli selvä ero, että kun meillä oli rintamamiestalo, että asuuko rintamamiestalossa vai Tunnelinmutkassa. Tunnelihan oli puhtaasti työläiskaupungin... tai -kylän osa. Ja olihan siinä tehtaan vieressä, missä oli pankki ja kauppa, niin siellä sitte kansa...⁵⁵⁶

Haastatteluiden perusteella on helppoa ymmärtää pelko ”takaisin vuokralle joutumisesta”. Vaikka Jyväskylän maalaiskunnan ja Jyväskylän kaupungin vuokra-asunnot olivat huomattavasti

⁵⁵⁵ Henkilöhaastattelu 16.

⁵⁵⁶ Henkilöhaastattelu 32.

paremmat myöhempinä vuosikymmeninä kuin Tikkakosken tehtaan asunnot aikoinaan, niihin liittyvät mielikuvat erityisesti köyhyydestä aiheuttavat ahdistusta nykyäänkin.⁵⁵⁷

Vaikka välittömästi pahimman laman jälkeisellä ensimmäisellä haastattelumatkallani sain kuulla katkeria ja vihaisia kertomuksia tehtaan, silloisen Nokia-yhtiön johdosta ja Suomen politiikan suunnasta, niin silti jo parin vuoden jälkeen sain positiivisempiakin kuulumisia. Aiemmista haastateltavistani paikkakunnalle jääneet kertoivat ”pärjänneensä” pätkätöillä, saavutetuilla sairaus- tai varhaiseläkkeillä, mutta aivan erityisesti ”selvinneensä huumorilla” arjessa.⁵⁵⁸ Erilaisissa tehdasyhteisössä sattuneissa työtaistelu- tai muissa ristiriitatilanteissa huumorin avulla pärjäämisestä on muistitietoa-aineistossani paljon lyhyitä mainintoja varsinkin heti sodan jälkeisiltä jälleenrakennusvuosilta. Oletan, että ne ovat avainasemassa myös häpeän, nöyryyden ja toisaalta ylpeyden kokemuksia tulkittaessa. Selviäminen huumorilla kertoo mielestäni mustan huumorin hyödyntämisestä, kun taas pärjääminen ilmaisee rutinoitumista.⁵⁵⁹

Huumoriperinne tehdassalissa on mielestäni yksi huumorilla pärjäämisen tärkeimmistä avaimista. Tehdassalissa tauoilla keksityt jutut, pelit, veikkaukset ja muu viihde tai pilailu heijastuivat työajan ulkopuolellekin. Jotkut pelit ja seksuaalipilailu miesten ja naisten kesken kuuluivat ainoastaan tehdassaliseen sisäpuolelle. Huumoriasenne elämään oli edellytys ja ainoa pääsykoe tehtaalaisuuteen.⁵⁶⁰

557 Vrt. Stark 2011, 381–390.

558 Kortteinen 1992, 339: Pärjääminen sisältää taloudellis-sosiaalisia vertailuja, joka näin Kortteista tulkiten merkitsisi sitä, että tehtaalaiset uskoivat kykenevänsä hoitamaan taloudelliset ja sosiaaliset asiat paremmin huumorivoimavaran avulla. Lisäksi vertautuu Teemu Tairan tutkimukseen 2006, 230 työkuultuurin arvomuutokseen työttömien kerronnassa.

559 Vesa 2009, 126–127 mustalla huumorilla työtetään paineiden purkamista vaikeasta tilanteesta selviämässä työyhteisössä. 123–124. Hyväntahtoinen arkinen huumori työssä voi viitata positiiviseen asenteeseen, mielestäni myös pärjäämiseen.

560 Henkilöhaastattelu 11.

Tehdastyö oli yksitoikkoista ja ankeaa, mutta muistan jo lapsena ihmetelleeni tehtaalla käydessäni, että vaikka melu oli kova ja sisäilma sakeanaan metallin ja rasvan käryä, ihmiset olivat kuitenkin tyytyväisiä. Kun tauko alkoi, koneet pysähtyivät ja juttelu ja nauru puolestaan käynnistyivät. Nopeus, jutun tiivistäminen, huippukohdan kertominen ja siihen vastaaminen olivat tärkeimmät kriteerit taukojutteluissa. En tarkoita ainoastaan kerrontaa, vaan myös leikkimielisiä pelejä. Taukopeli ”teikkaus” oli peli, joka oli keksitty juuri tauon pituutta silmälläpitäen.

Teikkauksessa oli alkuvaiheessa ainakin kyse perjantaipullojen pelaamisesta, mutta siihen oli luotu kiemuraiset säännöt lisäämään jännitystä.

Palkintona kilpailussa oli Koskenkorvaa neljä pulloa. Osanottajia oli pitkästi toistakymmentä. Peliin oli tehty metalliprässillä lätkiä, joita sai ostaa markan kappalehintaan. Remonttitalon lattiaan oli porattu reikä, johon kiinnitettiin metallitikki. Tikun ympäri piirrettiin 15cm:n rinki. Lätkiä kukin sai ostaa oman rahatilanteensa mukaan, mutta 10 vähintään, ja niitä heitettiin metallitikkua kohti. Kuka sai kahden metrin päästä heitettyä lätkensä lähimmäksi tikkua rinkiin, voitti kossupullon. Peliä pelattiin ruokatunnilla, ja kun tunti alkoi olla lopussa, kisa kiristyi, sillä kellon soiodessa lähimmäksi päässyt voitti viimeisen pullon. Jos lätkiä ei ollut ringissä yhtään, pullo meni arvontaan. Arpajaisissa jokainen sai oman numeron. Hatusta nostettiin vuorotellen numeroituja palloja, ja kenen pallo jäi viimeiseksi, sai pullon.

Nokian aikaan ja lopuksi Aitecin aikaan, asetuotannon loputtua, teikkaus kiellettiin hienomekaniikan tehdassaleissa. Pelistä piti keksiä uusi pienempi kahvituntiversio, jota pelattiin salaa ulkona nurkan takana 6–7 miehen voimin. Jokainen heitti tikkua kohti viisimarkkasen, ja joka sai lähimmäs, sai ottaa käsiinsä kaikki rahat, heittää ne ilmaan, ja huutaa kruunu tai klaava. Oikein osuneet sai itselleen. Väärin osuneista pelattiin niin kauan kuin kolikoita riitti.⁵⁶¹

561 Henkilöhaastattelu 19.

Kertoja arvelee pelejä pelatun tehtaalla aikojen alusta asti. Peliin keksijöitä ei tiedetty, eikä haastatteluissa mainita, kuka niitä organisoi. Käytännöt olivat vakiintuneita. Pulloarpajaisia oli melkein joka osastolla perjantaisin viimeisellä kahvitunnilla. Myös vetoa lyötiin lukemattomista asioista: esimerkiksi siitä, kuinka jokin julkinen poliittinen selkkaus kuten panttivankidraama tulisi ratkeamaan.⁵⁶²

Pelaaminen tehdastyön tauoilla on ollut tavallista teollisuustyössä muuallakin kuin Tikkakoskella. Esimerkiksi Ben Hamper kertoo *Rivet Hockey* ja *Dumbster Ball* -peleistä 1970–1980-luvuilla Michicanin Flintin autotehtailla. Muistelukerronta on lennokasta ja pelit hyvin samankaltaisia tehdassalipelejä, joita Tikkakoskenkin tehtaalla pelattiin. *Rivet Hockey* -pelistä Hamper kertoo, että taukojen rajallisen ajan vuoksi alettiin pitää ruokatunnin aluksi pihalla pakettiautossa kokouksia, joissa laadittiin oman joukkueen strategiat peliin. Hamper tuo myös kerronnassaan yhteisöön syntymisestä ja siihen kasvamisesta ja sosiaalistumisesta, ja yksityiskohdan, joka saattaa selittää myös Tikkakosken tehtaalaisten peli-innokkuutta. Hamperin tekstistä käy ilmi, että *Rivet Hockey* miellettiin kapinaksi ensisijaisesti isien ja menneiden sukupolvien nöyrää työkuuliaisuutta vastaan.⁵⁶³

Toinen peli *Dumbster Ball* taas koettiin haastavana taidonnäytteenä, ja Hamper kirjoittaa siitä tarkoituksella koomisen juhlallisesti korostaakseen sen tärkeyttä.⁵⁶⁴

562 Henkilöhaastattelu 28.

563 Hamper 1992, 151.

564 Hamper 1992, 152. ”Jätelavapallo ei ollut niin helppoa kuin miltä se näytti. Vaati harjoittelua saada laatikot ilmaan. Vaaditussa liikkeessä oli tietynlaista taiteellisuutta, ja ennen pitkää Eddie antoi siinä oppitunteja. Hän opetti oikeanlaisen lähestymisen ja saaton. Hän oli piru vieköön lähes automaattinen, sulava kuin Jan Stenerud [norjalainen amerikkalaisen jalkapallon huippupotkaisija], ja hän oli tarpeeksi vahva, että toisinaan sijoitti jonkun laatikon kattopalkkien stratosfääriin. Me sanottiin niitä kuupotkuiksi ja ne tosiaan olivat henkeä salpaavia. Kaikilla lauman jäsenillä oli jokin hölmö lahjakkuus, ja oli siitä hyötyä tai ei, niin Eddien lahjakkuus oli jätelavapallo.” Suom. Nalle Elmgren.

Teollisuushallien työntekijöiden itsekeksityt taukopelit on mahdollista tulkita paitsi kapinaksi nöyryyttä ja nöyryytystä vastaan myös aidosti haasteellisiksi harrastuksiksi. Yksitoikkoinen ja epämiellyttävä työ vaati vastapainokseen miellyttävää ja hauskaa haasteellisuutta.

Mielestäni tärkein huomio kuitenkin on juuri Hamperin nostama näkemys kapinasta, jonka osoite ei ole niin ilmeinen kuin voisi kuvitella. Nyt kapinoitiin isien ja esi-isien nöyryyttä vastaan. Pelkkä hallitsevia hierarkioita vastaan kapinointi ei riitä, vaan isien ja esi-isien nöyryys ja nöyryytyskin pitää kuitata. Työntekijät eivät piilotelleet pelaamistaan ja yksi työntekijöistä muistutti joukkueelle, että heidän ylpeät tehtaalais-isänsä häpeäisivät poikiensa pelaamista tehdassalissa ja juuri siksi heidän pitääkin pelata.⁵⁶⁵

Hamperinkin julkituoma toistuva aikaraja tauoilla on mielestäni yksi tekijä, joka on myös muokannut tehtaalaisten parhaiden kertojien huumorikerrontatyylin ytimekkääksi ja lennokkaaksi. Tämä on ehkä houkutellut jotkut etsimään myös valmiita vitsejä. Vitsiniekat eivät olleet kertojina aina niin suosittuja, kuin ne, jotka osasivat imitoida tai kertoa tehtaalaisista itsestään. Haastateltava mies kertoi, kuinka Tikkakosken tehtaalla naapurikoneella työskennellyt mies puhui taukoamatta seksivitsejä, jotka olivat aina uusia. Se hämmästytti haastateltavaa. Hän kertoi esimerkin työtoverinsa repertoaarista, joka koostui raskaan groteskista seksuaali- ja anaalihumorista.⁵⁶⁶

Haastateltava totesi, että piti nuorena miehenä näistä vitseistä, muttei toisaalta olisi edes voinut paeta juttuja, sillä mies kertoi niitä myös koneiden käydessä – silloin vain kovemmalla äänellä. Tiedustelin, kertoivatko miehet seksuaali aiheisia vitsejä naisille tehtaalla tai kohdistuiko huumori tehtaan naistyöntekijöihin. Haastateltava vastasi:

Mää en ensinnäkään niitä naisia siellä tehtaalla ees kovin paljon muista... Ja ainakaan mulla ei oo semmosta muistikuvaa, että ois

565 Hamper 1992, 151.

566 Henkilöhaastattelu 17.

kertoneet. Ne oli tällasia yleisellä tasolla olevia ja se naapurikoneen mies kerto niitä aina.

Haastatteliija: Oliko ne aina niitä samoja juttuja?

Mies: Ei kun sillä oli ihan lukematon määrä niitä!⁵⁶⁷

Huumorilla pärjääminen on myös naisten rutiininomainen selviytymiskeino. Ei ainoastaan seksististä kohtelua vastaan, vaan myös itse aktiivisena toimijana omassa elämässä. Huumori, itseironia ja tilan haltuunotto kuuluvat paikallis- ja tehtaalaiskulttuuriin, mutta reippaista sosiaalisista taidoista on haastateltavien mukaan apua muuallakin. Sivuan naisten ja miesten seksuaalista huumoria ja pilailua läpi koko työni, mutta erikseen käsittelen niitä kappaleissa *Kiistämisen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli* sekä *Miesten ja naisten sosiaalisten suhteiden säätely huumorin avulla*. Tässä tuon lyhyesti esiin naisten aseman tehdassali-työntekijöinä miehisessä kulttuurissa osana tehdassaliyhteisöä ja sen identiteetin mahdollisesti omaksuneina.

Tehdassali-identiteetti on kertojilleni ylpeyden aihe. Sitä ei hävetä, vaan sitä korostetaan kerronnassa. Haastateltavat naiset, jotka itse työskentelivät työuransa ajan konttorissa, mutta heidän puolisonsa tehdassalin puolella, olivat kahden kulttuurin välissä, mutta valitsivat selvästi omakseen tehdassali-identiteetin. He korostavat, että halusivat olla miesten kohteliaisuuksien ja huomion kohteena juuri tehdassalin puolella ennen avioitumistaan. Avioitumisen jälkeen huomionosoitukset otettiin edelleen vastaan iloisesti huumorilla, mutta huomionosoitusten sävy oli muuttunut.⁵⁶⁸

Olen tuonut jo esiin että tehdassalin puolella kohtaamiset olivat usein teatterinomaista tehdassalikulttuurin itseironista esittämistä. Sosiaalishistorian klassikoista tukea väitteelleni antavat E. P. Thompsonin tutkimukset.⁵⁶⁹ Naisten huomion kohteena olemista tehdassalissa voisin verrata esimerkiksi Thompsonin tutkimaan työväenluokan ”naisten myymiseen”. Thompson keräsi laajan

⁵⁶⁷ Henkilöhaastattelu 17.

⁵⁶⁸ Parihaastattelu 12.

⁵⁶⁹ Esim. Thompson 1996, 68–82.

historiallisten dokumenttien aineiston erityisesti Yorkshiren alueelta, jossa 1600-luvun lopulta 1800-luvun lopulle miehet järjestivät toreilla aviovaimojensa myymistä. Naiset oli sidottu liekaan, kuten karjakaupassa tehdään, ja näin vaimot vaihtoivat sovitusti torilla omistajaansa. Perinnettä pidettiin yleisesti historiankirjoituksessa brutaalina ja sitä paheksuttiin syvästi. Thompson selvitti perinteen juurta tarkemmin ja kävi ilmi että virallinen, kirjoitettu historia ei tuntenut sen todellista luonnetta. Kyse oli avioerojen soinnollisesta järjestämisestä ja myyntiin liittyneet roisit myyntipuheet naisten erityistaidoista tai -taidottomuudesta olivat helpoheikkityypistä huumoria ja parodiaa karjakaupasta. Thompson osoittaa tutkimuksessaan dokumentein naisten oman halukuuden ja humoristisen suhtautumisen ”myymiseensä”, mutta myöntää, että joukossa on saattanut olla naisia, jotka ovat myös kärsineet tilanteesta.⁵⁷⁰ Vaimon myyminen huumoriperinteessä paljastaa esineellisen suhtautumisen naiseen. Sinikka Vakimo on tutkinut vaimon myyntiä huumoriperinteenä internetin verkkoilmoituksissa. Vakimon mukaan tämän tyyppinen huumori saa uusia muotoja verkossa, jossa huumori on kasvotonta.⁵⁷¹

Haluan korostaa paikalliskulttuurin luonnetta ensiarvoisen tärkeänä esimerkkinä naisten asemassa tehtaalla. He, jotka olivat jo sukupolvien ajan olleet osa tehdasyhteisöä, tunsivat siellä toisensa ja toistensa perheet: he olivat turvassa ja tyytyväisiä. Näitä naisia eivät miesten flirttailut tai fyysiset koskettelut haitanneet, jos ne tehtiin oikeassa kontekstissa, jolloin ne osattiin tulkita huumoriksi, eikä ahdisteluksi. Lukeuduin itse tähän ryhmään. Sain seksuaalis-humoristista huomiota nuorena naisena tehtaalla miehiltä, mutta se ei haitannut minua siellä työskennellessäni, enkä koskaan tuntenut asemaani alistetuksi. Osasin myös itse vastata huumoriin ja pilailuun napakasti siinä kontekstissa oikeaksi mielletyllä tavalla.

570 Thompson 1996, 248–249.

571 Vakimo 2015, 327–345.

Tehtaalaiden kulttuuri-identiteettiä voisi luonnehtia hegemoniseksi.⁵⁷² Tikkakosken työläiset muodostavat hegemonian korostaessaan omaa tasavertaisuuttaan tai ylivoimaisuuttaan käytännön työtä osaavina suurina joukkoina tehtaan johtoon nähden. Työläisten hegemoniassa korostuu oveluus ja nokkeluus, sekä esimerkiksi näennäinen laiskuus, sillä he voivat vaikuttaa työn etenemiseen halunsa mukaan ja tarvittaessa lakkoilevat saadakseen tarvitsemansa korjaukset epäkohtiin työn johdon asettamissa edellytyksissä ja tulostavoitteissa.

Työväenluokkainen asema tehtaalla oli alisteinen, vaikka se olisi koettu paikalliskulttuurin kontekstissa. *Kulttuurinen hegemonia*- näkökulma ei riitä mitätöimään alisteisuutta tai alistuneisuutta kokonaan tehtaalaisen identiteetistä, vaikka siihen vaikuttaakin. Tämä ilmenee varsinkin huumoriperinteessä. Myös naisen asema ja identiteetti tehtaassa oli alisteinen miehen asemaan nähden, varsinkin mitä tulee palkkaukseen tehtaalla, mutta paikalliskulttuurin konteksti mahdollisti tasavertaisuuden naiselle yhteisön jäsenenä ja toimijana eri tavalla kuin yhteisön ulkopuolella, jossa yhteisön tuomaa etua ei olisi ollut. Käsittelen aihetta luvussa *Kiistämisen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Toisaalta on syytä edelleen kysyä, onko paikalliskulttuurin kontekstia mahdollista tulkita jonkinlaiseksi hegemoniaksi Tikkakosken tehtaassa myös naisen asemaa tarkastellessa? Työläisperheiden sukupolvesta toiseen työskennelleet tehtaalaisnaiset olivat eri asemassa kuin uusina työntekijöinä tulevat uudet naiset.

Kuinka sitten uusi työntekijä pääsi sisään uuteen kulttuuriin sen täysivaltaiseksi jäseneksi? En tarkoita tässä yhteydessä työpaikkaa, vaan koko yhteisöä. Tikkakosken tehtaalle saapui jo 1900-luvun alkupuolella emigrantteja Venäjältä. Toisen maailmansodan aikaan Sortavalan maalaiskunnasta tuli Jyväskylän seudulle paljon siirtoväkeä Karjalan evakkoina. Kokonainen Suojärven yhteiskoulu siirrettiin nimellisesti Tikkakoskelle oppilaineen ja perheineen ja sen nimi muutettiin Tikkakosken Luonetjärven kouluksi vasta 1960-luvulla. Siirtokarjalaisten oli pääosin helppoa sopeutua tehtaalle ja Tikkakoskelle, sillä asunnot ja

572 Esim. Williams 1976, 144–146.

työpaikat järjestyivät ilman maaseutupaikkojen reviiritistelua. Tehtaalla vietettiin myös paljon vapaa-aikaa yhteisissä harrastuksissa, ja kollektiivinen vapaa-ajanvietto onkin ollut Pirkko Sallinen-Gimplin mukaan tyyppillistä karjalaisille.⁵⁷³ Samoin tutustuminen ja sosiaalinen seurustelu oli karjalaiselle siirtoväestölle helppoa ja tehtaalaisten toivomien tai edellyttämien tapojen mukaista. Tulokastavoista selvisivät parhaiten juuri ne, jotka osasivat olla tuttavallisia ja nauraa itselleenkin.⁵⁷⁴ Haastatteluissa mainitaan että ”ujot ja hiljaiset jätettiin rauhaan”, mutta konkreettisesti heidät jätettiin niin rauhaan, että asian voisi muotoilla myös ”heidät jätettiin syrjään”. Karjalaiset mainittiin iloisina ihmisinä, jotka toivat vaihtelua elämään. Tulkitsen että karjalaisten avoimuutta ja ekspressiivisyyttä arvostettiin tehtaalaisten keskuudessa, sillä kertomista ja nokkelia sanakäänteitä pidettiin viihteenä työn ankeuden torjumiseksi. Karjalaiset esitetään muistitiedossa nopeasti sopeutuvina ihmisinä. He selvisivät evakoinnista ja muista vaikeuksista huumorilla.⁵⁷⁵

Tehdassalin tulokastavat olivat haastateltavien tiedossa hyvin ja niitä pidettiin itsestäänselvyytenä. Yksi haastateltavista korosti, että Tikkakoskella tulokastavat eivät sisältäneet sellaista fyysistä ”hevosenleikkiä” niin kuin monissa muissa metallitehtaissa, mutta ”juoksuttaminen” kuului asiaan.⁵⁷⁶ Itselleni, kuten joillekin muillekin tehtaaseen jo useammassa sukupolvessa työskentelemään tulleelle, ei juoksuttamista kuitenkaan jaksettu paljon yrittää, sillä ”perheen jäsenillä” oli jo tiedossa että esimerkiksi ”vii-larasvaa” ei ole olemassa.⁵⁷⁷ Yhteisön jäsenillä olivat kulttuuriset mallit sosiaalistumiseen jo hallussaan. Tehtaalaisten lapsilta edellytettiin että työtehtävätkin tuli oppia ilman ”turhia kyselyjä”.⁵⁷⁸

573 Sallinen-Gimpl 1994, 286–294.

574 Pilailua uuden tulokkaan kustannuksella esim. teettämällä turhaa työtä initiaatioriittinä yhteisöön vihkimiseksi. Ks. Teräs 2001, 50–64.

575 Ryhmähaastattelu 18.

576 Henkilöhaastattelu 13.

577 Vrt. Snellmann 1996, 129–133.

578 Vrt. Teräs 2001, 55.

Kari Teräs on tutkinut teollisuustyöpaikkojen arkea suhteiden modernisoitumisprosessin kautta 1880–1920 väliseltä ajalta, mutta ainakin Tikkakoskella paikallisuus ja omaehtoinen kulttuuri sääteli arkea voimakkaasti vielä 1980-luvulla. Kontekstisidonnainen käyttäytyminen ja lupa puhua uhmakkaasti tai jopa röyhkeästi tehtaan sisällä julkisesti työtehtävistä oli luvallista ja kuului asiaan. Kari Teräs esittää että ”työnjohtajan tuli sopeutua työntekijöiden moraalisiin koodeihin, eikä päinvastoin” – tämä pitää paikkaansa myös Tikkakosken muistitiedossa.⁵⁷⁹ Karnevalistinen huumori ja pilailu tehtaan johtoa kohtaan oli yleistä ja mitä korkea-arvoisemmalle pomolle pila saatiin tehtyä, sitä ansiokkaampaa oli arvostus sen jälkeen. Arvostus kohdistui myös pomoon, mikäli hän ymmärsi olla suuttumatta. ”Häntien kiinnittely” salaa toisen takapuoleen oli yleinen ja tunnettuna perinteenä myös taitoa vaativa ja siksi arvostettu pilailumuoto.⁵⁸⁰ Tehtaan johtajan rouva oli saanut heti sotien jälkeen punavalkoisen riepuhännän takapuoleensa ja oli ansiokkaasti kantanut sitä pitkän ajan tietämättään tai ehkä jopa tietäen – pääasia oli että oli kantanut. Tässä nimenomaisessa tapauksessa ei ollut tiedossa, kuinka tarkoituksellista juuri punaisen ja valkoisen värin valitseminen riepuhäntään oli, mutta koska väri muistettiin mainita, se on mahdollisesti painunut mieliin myös värin symboliarvon vuoksi.⁵⁸¹ Huumorin varjolla on mahdollista käsitellä vaikeitakin asioita.

Tehtaalaisuus ei merkinnyt kuitenkaan vain yhtä identiteettiä. Pienessä yhteisössä oli monta sisäryhmää. Luvussa *Tehdaspaikkakunnan sosiaalinen* rakenne olen esitellyt Tikkakosken tehdasyhteisön sisäryhmät, sekä tehtaan sisäiset ryhmittymät. Muistitietoaineisto tuo esiin jatkuvasti me ja muut -jaottelun. Huumori korostaa jakoa karrikoidun jyrkästi. Ilman liioittelua huumorin kärki jäisi tavoittamatta. Silti myös arjen kuvailu tuo esiin hyvin jyrkkiä ja asenteellisia vastakkain asetteluja. Pelkästä litteraa-

579 Teräs 2001, 115.

580 Knuuttila 1992, 185 kuvaa myös riepuhäntä tyypillisenä pilailuna tehtaissa.

581 Knuuttila 1992, 168–181.

tiosta olisi vaikea tulkita, onko kyse humoristisesta liiottelusta vai todellisesta näkemyksestä, kun haastateltava sanoo: ”Niistä (varuskuntalaisten) lapsista välitty sellanen henkinen kylmyys.”⁵⁸²

Mieshenkilö, joka tuo mielipiteensä kovin dramaattisella ilmauksella tiettäväksi, ei nauranut eikä vitsailnut tätä sanoessaan. Hän kertoo haastattelussa joutuneensa kouluikäisenä varuskuntalaisten lasten kiusaamaksi, kuten moni muukin tehtaalainen. Toisaalta hän tuo esiin, että jotkut hänen parhaista kavereista nykyään ovat nimenomaan Tikkakosken varuskuntalaisia, vaikka hän on asunut jo kymmeniä vuosia pois Tikkakoskelta. Kyse ei siis ole siitä, että hän olisi katkera juuri nyt varuskuntalaisille, vaan hän näyttää todella olevan sitä mieltä, että hänen lapsuudessaan varuskuntalaisten lapsista välittyi jonkinlainen tunteettomuus. Mitä ikinä se sitten olikin, se liittyi tulkintani mukaan kiusaamiseen. Sama haastateltava kertoo varuskuntalaisten suhtautumisen olleen niin jyrkkää tehtaalaisiin ja vasemmistolaiseen politiikkaan ylipäätään, että hänen kaverinsa (varuskuntalainen) isä heitti järveen uuden rannekellon huomattuaan sen venäläisvalmistaiseksi.

Herraviha näkyy täälläkin haastatteluissa:

Jos joku män meiltä kerholle iltaa istumaan, niin heti sanottiin, että mitäs oot menny sinne herrojen persettä nuolemmaa? Että armeijan kanssa oli huonot välit. Sitten se rupes siitä korjaantummaa, kun oli yhteisiä hiihtokilpailuja Luonetilla. Pitkään ol niin, että armeija oli toinen yhdyskunta, ja Tikkakoski toinen.⁵⁸³

On kiinnostavaa, että moni haastateltava puhui armeijasta tai varuskunnasta täysin paikkakunnasta irrotettuna osasena. Tikkakoski ja tikkakoskelaiset tarkoittivat heille itselleen vain tehtaalaisia. Tehtaalaiset ottivat kerronnassaan Tikkakosken haltuunsa, se oli heidän reviirinsä ja varuskunta varuskuntalaisineen oli heidän mielessään irrallinen saareke paikassa joka ei kuulunut Tikkakoskeen. On toki muistettava, että tehdasyhtiön nimenä oli kymme-

582 Henkilöhaastattelu 17.

583 Henkilöhaastattelu 10.

nien vuosien ajan Tikkakoski Oy, mikä vaikuttaa varmasti myös asiaan.

Varuskunnan työntekijät mainitaan monessa tehtaalaisten haastattelussa ”juoppoina” tai ”alkoholisteina”. Tehtaalaisten omaan alkoholinkäyttöön sen sijaan suhtauduttiin suvaitsemammin, mikä tuli edellisessä alaluvussa esiin. Nihkeä suhtautuminen upseerikerhoon ei välttämättä johtunut ainoastaan mahdollisesta ”kaveeraamisesta herrojen kanssa”, vaan upseerit ja upseerikerho koettiin syyllisiksi paikkakunnalla vallinneeseen alkoholiongelman. Esimerkki:

Tikkakosken alkoholistithan veti sinne porukkaa, ja ne jotka ei olleet ihan Eki-osastoo, niin ne veti, kun sinnehän sai viijä kaks kaveria. Upseerikerholle. Kaikkihan sitte halus olla niitten kave-reita! Siellä oli halpaa viinaa. Alkoholi levis kylälle niijen mukana. Se oli se ilmanen lehdistötilaisuus: ilmasta viinaa ja artistista viis!⁵⁸⁴

Upseerikerho ei ollut Tikkakosken ainoa baari tai anniskeluravintola, mutta haastateltava nostaa esiin sen syyllisenä juuri halvan hinnoittelun vuoksi. Varuskuntaa ei haastateltavien tehdastyöläisten keskuudessa arvostettu kovinkaan korkealle, mutta itse varusmiespalvelukseen ja maanpuolustukseen monilla oli neutraali suhtautuminen. Nihkeys suuntautui varuskunnan henkilökuntaan, ”kapiasiin”. Tikkakosken tehtaalaisten muistelukerronnan herravihaa ja tottelemattomuutta vastaavaa kuvausta on myös Juha Mälkin sotataitoa käsittelevässä tutkimuksessa.⁵⁸⁵ Mälkki nostaa esiin 1920-luvun alkupuolen varuskuntaprotokollan pilkkaamisesta tapauksen, jossa sotilaat kävelevät kaupungilla sotaherraa vastaan isolla joukolla muutaman metrin välein, ja herra joutuu tervehtimään sotilaita uudestaan ja uudestaan, kun on kerran vaatinut heiltä protokollan mukaista tervehtimistä. Mälkin mukaan tuohon aikaan ei sotilasidentiteettiä ja siviili-identiteettiä nähty erillisiksi ja siksi tavat joutuivat pilkan

584 Henkilöhaastattelu 32. Mainitun henkilön nimi muutettu.

585 Mälkki 2008, 94.

kohteeksi. Tikkakoskella leukailuun perustuva asetehdaskulttuuri ja protokollakeskeinen varuskuntakulttuuri eivät voineet rinnakkaiselämässään välttyä jatkuvilta yhteentörmäyksiltä niin kauan kuin tehdas oli vireässä toiminnassa. Kaikki tehtaalla työssä olleet haastateltavat toivat esiin paheksuntansa tai väheksyntänsä ylhäältä ohjatusta hierarkiasta niin tehtaalla kuin muuallakin.

Tehtaalaisten yhteisöllisen kulttuurin kehkeytyminen on monisyinen ja pitkä prosessi. Kyse ei ole ainoastaan työläisten kulttuurista, vaan paikallisuus on siinä keskeisellä sijalla. Sen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet me ja muut -jako paikallisesti ja historiallisesti. Kun keskustellaan historiasta, on tärkeää huomioida, kenen historiasta muistitiedossa puhutaan. Yhteisölliset, sosiaaliset ja kulttuuriset identiteetit ilmenevät muistitiedossa. Muisti määrittää identiteetin. Tämän on todennut esimerkiksi Lynn Abrams tutkimuksessaan työläisnaisen kerronnasta. Tarinoista ja eri teemojen toistoista ja korostuksista on mahdollista analysoida kertojan identiteetin muotoutumista ja ilmenemistä.⁵⁸⁶ Mitä voi päätellä kertomatta jättämisestä?

9. Huumori ja vaikeneminen

Tikkakoskella suuri osa huumorista perustui kerrontaan patruunoista. Insinööri Oskar Östman oli tunnetuin ja muistelluin tehtaan patruuna. Hänet määritellään monissa haastatteluissa hyväksi johtajaksi, yhdessä kertomuksessa jopa sankaripatruunaksi. Östman nimitettiin tehtaan johtoon vuonna 1927 ja hän pysyi tehtävässään 1950-luvulle saakka.⁵⁸⁷ Östmaniin liittyvien kaskujen ja huvittavien sattumusten vastaparina on edeltäjäpatruuna Johan Sjödahlin jälkeensä jättämä hiljaisuus. Östmania kuvaillaan ja siteerataan värikkäästi ja hauskaasti haastatteluissa ja arkistomateriaaleissa, mutta Sjödahlista puhutaan aina vakavasti. Sankaritarinat tehtaan patruunasta, joka sisällissodan aikana

⁵⁸⁶ Abrams 2010, 87.

⁵⁸⁷ Laitakari 1943, 56.

pelasti jopa julkisesti sosialisteiksi tunnustautuvia tehdastyöläisiä joutumasta valkokaartin kuulusteluihin, olivat niin lyhyitä, että etsin niihin lisätietoa arkistoista.

Östman oli fyysiseltä olemukseltaan suurikokoinen ja miehe-
käs. Oskar Östmanin oikeudenmukaisuus ja auktoriteetti
muisteltuina ominaisuuksina olivat kerronnassa kiistämättömiä
totouksia. Kuitenkin hänelle sattui inhimillisiä kielellisiä
kömmähdyksiä, jotka vain lisäsivät hänen uskottavuuttaan
ihmisten keskuudessa. Kaikki hänestä kerrotut tarinat ja kaskut
liittyvät jollain lailla tehdasyhteisöön ja sen parhaaksi toimimiseen,
eivät hänen yksityiselämäänsä. Östman täyttääkin kaikista
kerrotuista henkilöistä parhaiten klassisen sankarihahmon
tunnusmerkit nimenomaan asettamalla tarinoissa yhteisön edun
oman etunsa edelle.⁵⁸⁸

Östmanin sankarihahmosta löytyy myös yhtäläisyyksiä
Mannerheim-sankaritulkintoihin.⁵⁸⁹ Kun Mannerheim valittiin
vuonna 2006 Suomen mediassa ”Suurimmaksi suomalaiseksi”,
äänestäjät olivat vakuuttuneita hänen roolistaan säilyttää pieni
Suomi itsenäisenä suurta Neuvostoliittoa vastaan. Mikrotasolta
tarkasteltuna voi samaa sanoa patruuna Östmanista. Hänen,
kuten myös edeltäjänsä Johan Sjödahlin⁵⁹⁰, korostettiin suojel-
leen alaisiaan ja pitäneen aina tehdasyhteisön puolta kaikissa
kriiseissä, sodissa ja työntekijöiden keskinäisissä sisäisissä ris-
tiriidoissa. Pieni Tikkakosken tehdas säilytti ”itsenäisyytensä”
suuremmilta teollisuuslaitoksilta ja kaupungeilta niin kauan kuin
sankaripatruunat ohjasivat sosiaalista toimintaa isällisesti. Haas-
tateltavista entinen sosialidemokraattinen pääluottamusmies
toi ainoan poikkeavan näkökulman esiin. Hän oli vahvasti sitä
mieltä, että kaikki ongelmat Tikkakoskella ennen ja nykyäänkin
johtuivat juuri järjestelmällisestä tehdaspatenalismista.⁵⁹¹ Pienillä
tehdaspaikkakunnilla tehtaan patruunat avustivat tai kustansivat

588 Vrt. Kupiainen 2010, 162–190.

589 Peltonen 2010, 89–126.

590 Laitakari 1943, 28, 56. Sjödahl tuli tehtaan johtoon 1912 ja erosi tehtävästä 1920.

591 Ks. esim. Koivuniemi 2000, 30; Teräs 2001, 83–86.

jopa kokonaan esimerkiksi yleisten teiden ja urheilukenttien, tehtaan työntekijöiden asuntojen ja terveydenhuollon. Tavoitteena oli luoda stabiili perhemäisen tiivis, tehtaan johdolle uskollinen yhteisö sekä ammattitaidon jatkuvuus suoraan ”isältä pojalle”, jolloin työvoiman liikkuvuus ja koulutuskustannukset minimoituivat.⁵⁹² Pääluottamusmiehen mukaan patruunat kohtelivat työläisiä lapsina ja nämä antautuivat rooliinsa niin luottavaisina, etteivät nähneet totuutta ajoissa eivätkä osanneet pitää puoliaan, kun tehdasta ajettiin alas.

Tehtaan toinen pääluottamusmies, kansandemokraatti, joka oli toiminut SKDL:n edustajana taas kehui Östmania ja toi esiin hänen roolinsa tehtaalaisen kertomus- ja kaskuperinteen keskeisenä hahmona.⁵⁹³ Mies kertoi tunnetuimpia juttuesimerkkejä Östmanin koomisiksi koetuista kielikömmähdyksistä ja huomautti että Östman oli ”emigrantti” ja puhui useita kieliä, vaikkakin suomea kehnonlaisesti. Lopuksi hän totesi että Östman oli paras johtaja tehtaalla kautta historian:”(...) Ei nää suomalaiset johtajat sen jälkeen .(...)”

Aineistoesimerkit Östman-kerronnasta sijaitsevat alaotsikolla *Patruunoiden herrasankaruus*.

Muissakin haastatteluissa tuli esiin, että ihaillut alkuaikojen patruunat olivat jollain lailla ylempänä myöhempien aikojen johtajia, sillä he pitivät paremmin työläisten puolta ja toimivat siten yhteisön hyväksi. Osa haastateltavista uskoi sankaripatruunoiden riskeeranneen oman turvallisuutensa sisällissodan ja myöhempien 1930-luvun kommunistivainojen aikaan suojellessaan työläisiä.

Haastatellut selittävät, että tehtaalla tarvittiin tietenkin myös vuoden 1918 aikana työvoimaa. Östmanin edeltäjä Sjödahl oli sanonut, ettei anna valkoisten viedä vankileireille työläisiään. Varsinkin vanhimmat haastateltavat uskoivat juuri Sjödahlin

592 Ks. esim. Koivuniemi 2000, 106; Teräs 2001, 85. Käsitteenä paternalismi on ongelmallinen, sillä se sisältää ajatuksen isällisyydestä ja siten pehmentää ja mahdollisesti idealisoi käsitteen luonnetta. Paternalismi viittaa kapitalismiin. Ks. E. P. Thompson 1996, 20–29.

593 Henkilöhaastattelu 10.

olleen yhteishengen, ”tikkahengen luoja”. Tikkahenki viittaa kerroksessa yhteisön omaleimaiseen kulttuuriin, huumoriin ja perhemäisyyteen. Asettiko johtaja Sjödahl sankarillisesti ehkä oman turvallisuutensa vaakalaudalle valkoisen johdon edessä pelastamalla sosialisteja vain tehtaansa taloutta ja yhteishenkeä suojellakseen? Vai olisiko sillä saattanut olla jotain vaikutusta asiaan, että Tikkakosken tehtaassa työskenneltiin asetutannon parissa? Arkistoaineistojen, sen enempää kuin muistitiedonkaan mukaan Tikkakoskella ei käyty taisteluja vuonna 1918. Haastateltavani kertoivat, että tehtaalaisia suojeltiin joutumasta vangeiksi tai edes pidätetyiksi.⁵⁹⁴

Löysin kuitenkin Työväen Arkistosta tarinan, joka poikkeaa täysin haastateltavieni patruunasankarikertomuksista. Vilho Orenius oli haastatellut vuonna 1967 Tikkakoskella heti sisällissodan jälkeen työskennellyttä miestä. Haastateltava on syntynyt Pietarissa 1898 ja saanut siellä nuorena poikana koulutusta asevalmistukseen. Mies oli saapunut Suomeen Tikkakosken tehtaalle vuonna 1919. Hän oli työskennellyt tehtaassa vuoden tai pari, ja muuttanut Tikkakoskelta pois. Kiinnostavaa haastattelussa on siitä välittyvä haastateltavan järkyttyminen ”vankileireiltä tehtaalle palaavien työläismiesten” kunnosta. He olivat haastattelun mukaan nälkiintyneitä ja välit tehtaan johdon kanssa olivat kireät.

Sisällissodan aiheuttama katkeruus oli suuri työläisten keskuudessa. Mielipidepainostusta harjoitettiin porvarien ja työnantajien puolelta. Oli pidettävä suunsa kiinni, ettei joutunut huomion kohteeksi.⁵⁹⁵

Mies tuli tehtaaseen työhön yhteisön ulkopuolelta, asui nuorena miehenä yksin ilman perhettä ja muutti pian tehdasyhteisöstä pois. Hänen ei tarvinnut pelätä perheensä tai yhteisönsä turvallisuuden ja toimeentulon puolesta ennen sisällissotaa eikä sen jälkeenkään. Tässä on huomion arvoista, että mies mainitsi

594 Esimerkiksi Henkilöhaastattelu 1.

595 TA Muistitieto 134, 65–67, Orenius, 258/29–63, 258/57, 1920-luku/1919–30, s. 26.

vaikenemisen tärkeyden ja raportoi tapahtumat vasta kymmenien vuosien jälkeen, jolloin siihen vasta annettiin mahdollisuus ja jolloin Orenius on häntä haastatellut. Mielestäni kiinnostavinta on, että kertomuksia on kaksi, joista toinen idyllinen versio on yhteisesti jaettu, hallitseva tulkinta, kun taas kriittinen versio on asiaa ulkopuolelta tarkkailleen silminnäkijän tulkinta.

Mies kertoo:

(...) vankilaan joutuneet työväen miesten perheet ja omaiset olivat vaikeassa taloudellisessa asemassa. Huoltoviranomaiset eivät heidän asemastaan paljoa välittäneet. Tikkamannilan kartanon isäntä Berhard käski Tikkakosken työläiset ja torpparit kokoukseen kartanoonsa perustamaan suojeluskuntaa. Kukaan työläisistä ja torppareista ei saapunut kokoukseen. Tästä suuttuneena Berhard kieltäytyi myymästä maitoa ja elintarvikkeita työläisille ja hääti suuren joukon torppareitaan kartanonsa mailta. Torpat jäivät autioiksi, ja pellot alkoivat kasvaa metsää. Myöhemmin Lapuan liikkeen pula-aikana Berhard menetti konkurssissa kartanonsa, ja joutui vanhuutensa päivät viettämään kertoman mukaan kunnalliskodissa.⁵⁹⁶

Alessandro Portelli on tutkinut Ternin metallitehtaan työn tekijän laulamaa laulua, jossa eräänä päivänä tehtaalaiset ottivat vallan käsiinsä ja marssivat tuhatpäisenä joukkona sortoa vastaan. Laulu kuvaa tarkkaan ajankohdan ja tapahtumien kulun. Tosiasiassa ajankohta ei ollut se, mitä laulussa laulettiin, eikä ihmisiä ollut tuhansia, vaan pieni joukko. Portellin mukaan laulu kertoikin ehkä lopulta siitä, kuinka asioiden olisi pitänyt olla laulun tekijän mielestä.⁵⁹⁷ Diana Gittinsin mukaan ”kiusallinen hiljaisuuden aukko täytetään” helposti jollain asialla, joka helpottaa arjen elämistä eteenpäin.⁵⁹⁸ Tikkakoskella vallitseva tarina sopuisasta elämästä ”niin kuin aina ennenkin” on vuonna 1918

596 TA Muistitieto 134, 65–67, Orenius, 258/29–63, 258/57, 1920–luku/1919–30, s.27.

597 Portelli 2004, 46.

598 Gittins 2004, 43–62.

mahdollisesti ollut paikallisesti merkittävin, ellei jopa ainoa mahdollinen ratkaisu työläisten selviytymiseksi. Tarina sopuisuudesta jäi elämään vaietun, toisen tarinan tilalle. Seuraaville sukupolville näytti olevan aidosti yllätys, että tehtaassa valmistettiin 1918 valkoista armeijaa varten sotaan liittyvää kalustoa.

Miksi juuri aseiden valmistus oli tehtaan yhteisöllisyyden kokemisen kannalta niin tärkeää? Toisaalta aseisiin liittyi varjeltuja sotasalaisuuksia, toisaalta paljon yhteistä perinnettä. Ammattiylpeyden mainittiin juontuvan Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* Antero Rokan *Tikkakosken mannekiini* -sitaatista. Tikkakosken asevalmistushistoria on pitkä, ja sen alkuvaiheet ovat muistitiedossa osittain hämärän peitossa.

Oman pesän likaaminen -ilmaisu on tullut tutkimuksessani esiin jo aiemmin, mutta se on syytä mainita tässäkin yhteydessä. ”Kulta-aika tehtaalla” sisältää muistitiedossa myös vuoden 1918 ajan pieniä poikkeavia viittauksia lukuun ottamatta. On hämmästyttävää, miten tarinoiden arki eletään kriisitilanteessakin sopuisuuden ihanteella hymyssä suin ja nauraen, ”vaikka syvän märkänis”. Totuus ei kuitenkaan ole kuvaillun kaltainen ainakaan vuonna 1918. Esittämäni arkistoesimerkin, yhteisön ulkopuolisen henkilön todistuksen valossa näyttää siltä, että tehtaalla johdon ja työntekijöiden välit olivat hyvin kireät, kun huonokuntoisia miehiä saapui vankileireiltä takaisin työhön. Missään haastattelussa ja muussa arkistoaineistossa ei tullut esiin, että työntekijöitä olisi edes ollut vankileireillä. Jopa oma isoäitini, jonka vanhin veli työskenteli tehtaalla tuohon aikaan, ei koskaan maininnut, että Tikkakoskella olisi ollut mitään ongelmia sisällissotavuonna.

Miksi minulle ei kerrottu? Vai eivätkö haastateltavanikaan tienneet? Mielestäni yksi tärkeimmistä huomioista, jota muistitieto tässä tutkimuksessa on tuonut esiin, on haastateltavieni kokemus kuullun, henkilökohtaisessa kontaktissa jaetun tiedon oikeudellisuudesta vastakohtana kirjatiedon epäilyttävyydestä.

Kerroin haastateltavilleni, että 1940-luvulla julkaistussa ”*Tikkakosken tehdas*” -historiikista käy ilmi, että tehtaassa tehtiin sisällissotaan liittyvää tuotantoa armeijaa varten, käytännössä

valkoisen armeijan käyttöön.⁵⁹⁹ Sain hyvin epäilevän vastaanoton tiedonannolleni. Vastauksena ”en ole kuullut sellaisesta mitään”, tarkoitti, että tieto ei ole ehkä luotettavaa. Yksi haastateltava sanoi heti että kirja on pelkkää propagandaa. Kiinnostavaksi asian tekee se, että kirjanen löytyy lähes jokaisen vanhemman ikäpolven tehtaalaisen kirjahyllystä ja se on ollut ahkerassa käytössä kaikilla; joskus puhkiselattuna. Monet haastateltavat ottivat esiin sen haastatteluja tehdessäni valokuvia selatakseen, ja näin tehtiin välillä kuulemma muutenkin, kun muisteltiin vanhoja tehtaan aikoja. Kirjasessa on tehtaan historian ja toimintakertomuksen ohella kuvia haastateltavien vanhoista tutuista ja sukulaisista tekemässä työtä. Oliko kirjan teksti ollut kuitenkin tehtaalaisille toisarvoista ja mahdollisesti mielletty propagandaksi yleisellä tasolla?⁶⁰⁰

Tehtaan historiikin kirjoittaja A. V. Laitakari oli opettaja ja koulutarkastaja, mutta en osaa sanoa, miksi juuri hän on valikoitunut kirjoittamaan Tikkakosken tehtaasta kirjan 1940-luvulla. Hänen aiemmat julkaisunsa käsittelevät kehitysvammaisten erityisopetusta, ja on mahdotonta olla huomaamatta hänen tapaansa puhua erityisopetusta tarvitsevista lapsista. On totta, että 1900-luvun alussa oli tavallista käyttää termiä ”tylsämielinen” kehitysvammaisista, mutta ”puupää” ja ”pöljä” ovat jo tavanomaisuuden tuolla puolen. Myös persoonapronomini ”ne” kehitysvammaisista lapsista kirjoitettaessa tuntuu kummalliselta. Laitakarin kirja julkaistiin sisällissodan jälkeen kasvatustieteellisen mietintönsä vuonna 1919.⁶⁰¹ Minulla ei ole tietoa, kuinka paljon men-

599 Ryhmähaastattelu 18. Henkilöt keskustelivat aiheesta kanssani haastattelun ulkopuolella. Tehtaan kirja näkyy ryhmähaastattelussa, sekä jo aiemmassa parihaastattelussa 12, jossa sitä tutkivat samat naiset, mutta toisessa kodissa.

600 Ks. myös Kortelainen 2008, 63.

601 Laitakari 1919, 58. Heikkokykuiset ja tylsämieliset lapset. Niiden kasvatusta apukoulu: ”Maamme kouluikäisten lasten joukossa on kuitenkin tuhansia ”tylsää”, ”puupäitä”, ”pöljiä” ja ”kankeaoppisia”. Kyvyiltään normaalien lasten koulunkäynnin menestymisen vuoksi on tarvis estää epänormaalien lasten kansakoulussa käynti ja järjestää heille omat erikoiset kasvatusta oppilaitoksensa.”

neet sukupolvet tiesivät kirjoittajasta, mutta omat haastateltavani eivät tienneet miehestä mitään. Historiikki ei sisällä samalla tavalla karkeaa ja ainakin nykyään epäasialliseksi mielletävää kieltä, kuin kehitysvammaisten erityisopetusta koskeva julkaisu, mutta jotain erikoista on Tikkakosken tehtaan historiikissa myös.

Itselläni on ollut pitkäaikaisessa lainassa sukulaisen haltuun ajautunut kappale Tikkakosken tehtaan historiikista. Se osoittaa kiistattomasti, että kirjanen on ollut takavuosina ahkerassa käytössä. On helppoa nähdä myös, mitä sivuja kirjasta on eniten selattu. Kirjasta irtoavia sivuja on teipattu moneen kertaan, ja lopulta kannet on päällystetty *Anttilan postimyyntikuvaston* mainoslehdillä vuodelta 1973. Kirjan valokuvasivut ovat täynnä mustia sormenjälkiä, mutta poikkeuksena puhdas aukeamakuva tehtaan hallinnon jäsenistöstä ja joitain tekstisivuja. Puhtaimpien tekstisivujen joukossa on sivu, jossa lukee:

Jo vapaussodan aikana, jolloin Tikkakosken tehdas siirtyi osittain uusiin käsiin, se ryhtyi eräiden isänmaanpuolustusasiaa lämpimästi harrastavien osakkaidensa vaikutuksesta valmistamaan aseita armeijalle jättäen siihenastisen työalansa, joka viimeismäksi oli keskittynyt pääasiassa erilaisten moottorien valmistukseen.⁶⁰²

Tieto asevalmistuksesta sisällissodan aikana oli siis koko ajan nähtävillä, mutta kukaan haastateltavistani ei silti maininnut siitä. Mielestäni kirjaan kirjoitettu tieto on vaikeasti ymmärrettävissä. Ensin kirjoittaja A. V. Laitakari mainitsee ”isänmaanpuolustusasian kannattamisen” ja virkkeen viimeisessä lauseessa mainitaan aiempi ”moottorituotanto”. Kirja on kirjoitettu 1943, jolloin isänmaan puolustus on ollut varmasti jokaisen mielessä. Sisällissotaa ei punaisten piirissä mielletty isänmaanpuolustusasiaksi samalla tavoin kuin valkoisen puolen kannattaja mieltää, mutta on totta, että sanalla vapaussota oli yhteisössä kaksi merkitystä. Yhden haastattelun mukaan myös punaiset kutsuivat 1918 sotaa vapa-

602 Laitakari 1943, 33.

ussodaksi omasta näkökulmastaan, eivätkä halunneet valkoisen puolen omivan nimeä omiin tarkoituksiinsa.⁶⁰³

Kuka on lainaamaani Tikkakosken tehtaan kirjaa lukenut? Lukemattomat sormenjäljet kirjassa ovat mustia, joten päättelin, että kirjaa ovat selanneet työläiset, joiden kädet ovat noessa tai mustassa rasvaisessa liassa. Eniten on selattu tehdassalityöntekijöiden kuvia, erityisesti piippuosastolta ja työkaluosastolta, sekä kuvaa tehtaan torvisoittokunnasta ja rintamamiesten viihdytyskiertueesta.

Kysyinkin haastateltavaltani, jolta kirjan sain lainaksi, että kenen kirjaa minulla on kunnia selailla. Tiesin etukäteen, että se ei ollut hänen kappaleensa. Haastateltava kertoi, että kirja on hänen edesmenneen veljensä kappale, ja tämä nimenomainen kirja oli pelastettu joutumasta roskalavalle tehtaalta asetuotannon lakkauttamisen yhteydessä. Kirjaa oli säilytetty tehdashallin piippuosastolla kaapin päällä pelikorttien kanssa ja sitä olivat enimmäkseen selanneet piippuosaston miehet kahvitunneillaan. Mies nauroi kertoessaan, että sitä oli pidetty *Kuka Kukin On* -kirjana. Jos tuli kiistaa, kenestä oli puhe, niin kirjan kuvasta näytettiin naama.⁶⁰⁴

Mustat piippurasvaiset sormenjäljet paljastavat, mitä kirjasta on luettu, kuka on lukenut ja miten on lukenut. Erityisen kiinnostavaa on saada tietoon, että tehtaalaiset puhuivat tehtaasta ja tehtaalaisista taukoharrastustenkin aikana. Henkilöhistoria on ollut hyvin tiedossa myös Laitakarin kirjan sivujen kautta. Itse työn historia on silti jäänyt ainakin vuoden 1918 ajalta täysin pimentoon, koska siitä ei puhuttu. Ajatus, että tehtaalla olisi tehty asetuotantoa sisällissotaan valkoisen armeijan käyttöön, ei ollut uskottava mainitsemieni haastateltavien mielestä. Heidän mielestään niin ei toden näköisesti tapahtunut, sillä kukaan ei ollut puhunut siitä koskaan. Kirjatietoa tuli epäillä, sillä kirjoittajaa ei tunnettu. On toisaalta mahdollista, että minulle haluttiin vain esittää asia näin, jos se olikin ollut kaikkien tiedossa oleva julkinen

603 Henkilöhaastattelu 17.

604 Henkilöhaastattelu 31. Heinäkuussa 2014 puhelinhaastattelu. Kirjallinen muistiinpano.

salaisuus. On huomattava, että tässä tilanteessa oma sukuhistori-
ani ja entinen yhteisön jäsenyyteni on saattanut vaikuttaa siihen
mitä minulle on kerrottu. Olen ehkä liian läheinen. Yhtä mah-
dollista on, että haastateltavilleni on toistettu lapsesta asti niin
monta kertaa toista totuutta, etteivät he ole edes epäilleet muuta.
Kieltäminen hiljaisuudella on keino unohtaa ja elää eteenpäin.⁶⁰⁵

On vaikeaa arvioida tässä vaiheessa sisällissodan aikaisen pat-
ruuna Sjädahlin mahdollisia tekemisiä ja tarkoituksia. Oli kui-
tenkin vielä Sjädahliakin edeltävä tehtaan patruuna, joka tulee
esiin haastateltavieni muistitiedossa sankarina: patruuna Stenij.
Esimerkki kerronnasta⁶⁰⁶:

Kertoja: Saunassa oun minäki syntyny ja voan Rupan akat ol
apuna. Miina ja Eevastiina: äet ja tytär. Kivkauen ihmisijä kaekin
puolin! (nauraa)

Haastattelija: Mitenniiin kivikautisia?

Kertoja: No ne ol niin alakeellisia ihmisiä, että pahnoillekin voan
leipovat leivätki – sänkypahnoille.

Sukulaisnainen: Aijaa?

Kertoja: Niin ei niillä ollu peitteitä ja ja Teinin rouva, insinööri
Teinin (Stenij) rouva, semmonen johtaja ol tehtaalla alakuaikoina,
niin tul käymään Miinan ja Eevastiinan luona Rupalla, niin niillä
ol tyttö, Iita-niminen, niinku minun siskon, niin ne ol peittäny
sen suureen selekäkoppaan niinku vasikan, ettei se rouva os
nähny, kun ei sillä ollu vaatteita! (näyttää käsillään kopan suurta
kokoa) Eikö ou alakeellista?

Sukulaisnainen: Vooii....

Kertoja: Ja ihtelläänki ol voan nokkossäkki pantu hammeen ase-
masta. Sijottu kiinni vyötäsiltä. (näyttää käsillään vyön solmi-
mista)

Sukulainainen: Eikö niillä ollu vaatteita? Olko ne niin köyhiä?

Kertoja: Ol köyhiä!

Haastattelija: Mitä varten ne oli köyhiä?

605 Gittins 2004, 46. Peltonen 1996, 287.

606 Henkilöhaastattelu 15. Videoitua muistitietoa vuodelta 1994: keskustelussa
mukana sukulaisia, sekä haastattelija Niina Naarminen.

Kertoja: Ne ol kauheasti köyhiä, ei ollu vaatteita. Teinin rouva toi niille vaatteita.

Haastattelija: No mutta mikä ero teissä oli, kun tekin olitte, mutta teillä oli kuitenkin vaatteita?

Kertoja: (...) Äijille (äidille) laitto siskosa Tampereelta vaatteita, kun ne ol siellä töissä. Ja minulle laitto Iita, sisko, Helsingistä, kun se ol kapteeniloilla ja kamreeriloilla palveluksessa. Niihen lapset, herrasväjen lapset ei tarvinnu olla huonoissa vaatteissa, niin se sai niiltä. Minäkin muistan, kun sain talavikolttuloita oikein herrasväjeltä Iitan kautta.

Kerronta tuo esiin kiinnostavaa Tikkakosken paikallishistoriaan liittyvää tietoa. Ensiksikin Tikkakosken tehtaan johtaja Martin Stenijin⁶⁰⁷ vaimo tuo köyhän mäkitupalaisen perheeseen vaateapua. Rupan mäkitupalaisen perheenjäseniä ei ollut tehtaassa työssä, vaan mies teki työtä kartanon alaisuudessa. Rupan alue oli kartanoiden raja-alueella, eikä muistitiedossa tule tarkkaa selvyyttä siitä, kuuluiko se Tikkamannilan kartanon alaisuuteen vai mahdollisesti Vehniän kartanolle. Jos alue on kuulunut Vehniän kartanolle, on ymmärrettävämpää, että rouva Stenij on tiennyt kartanon alueiden peräkylien mökkiläisten lohduttomista olosuhteista, sillä puolisonsa Martin Stenijin isä Wilhelm Stenij oli ollut Vehniän kartanon isäntänä 1870–1875.⁶⁰⁸

Toiseksi, kerronnan mukaan kahdesta yhtä köyhästä Luonetjärven päässä asuvasta mäkitupalaisesta toisen perhe selvisi paremmin oman sukulaisavun varassa.⁶⁰⁹ Perheen äidin kaksi siskoa työskenteli Tampereen puuvillatehtaissa 1900-luvun alkuvuosina, ja lähetti vaatteita ja kankaita köyhälle perheelle. Samoin toimi perheen vanhin tytär, joka oli kotiapulaisena Helsingissä,

607 Laitakari 1943, 14–28. Patruuna Martin Stenij (1864–1916) toimi tehtaan johdossa aikavälillä 1890–1909.

608 Laitakari 1943, 13.

609 Uljas 2012 tuo tutkimuksessaan esiin, että Suomi hyvinvointivaltion ”esimerkillisenä menestystarinana” pohjautuu alun alkaen perheiden solidarisuuteen ja toistensa avustamiseen.

ja sai herrasväen lasten vanhoja vaatteita sisaruksilleen lähetettäväksi.

Kolmanneksi, kun haastateltava puhuu nauraen alkeellisuudesta ja kivikaudesta, hän ei tarkoita niitä loukkaavina ilmauksina, vaan nauraa köyhyyden tragikoomisuudelle. Köyhyys oli jotain, johon oli synnytty. Kun kysyn häneltä, että miksi Rupan mäkitupalaiset olivat niin köyhiä, hän ei edes yritä pohtia mitään syytä siihen, vaan toistaa tilanteen korostaen kauheaa köyhyyttä. Tässä haastattelussa köyhän perheen rinnastaminen kivikauden ihmisiin nokkossäkit vaatteinaan ei osoita pilkkaa perhettä kohtaan, vaan nauru kohdistuu köyhyyden absurdiuteen yltykyläisestä nykyperspektiivistä tarkastellen. Haastateltava on itse kokenut köyhyyden ja täpärästi pettuleivällä hengissä selviämisen, mutta hän mieltää silti olleensa paremmassa asemassa verrattuna naapureihin, joilla ei ollut edes vaatteita tai liinoja, joilla peittää makuuoljet. Tosiasiassa vaatteet olivat tärkeä, mutta ainoa ero näiden perheiden varallisuudessa.⁶¹⁰ Samalla tavalla he valaisivat tupansa päreillä ennen sisällissotaa, kärsivät puutetta ja nälkää, ja kulkivat kengittä. Nauru ja humoristinen kerrontatyyli markkeeraavat traagisuutta tämän haastateltavan muissakin tarinoissa, jotka koskevat hänen lapsuuttaan ja köyhyyttä.⁶¹¹ Nauru korvaa kerronnassa ajoittain vaikenemisen, hämmennyksen tai itkun paikan, kuten esimerkiksi folkloristi Anne Heimo on todennut sisällissotaa koskevia muistitietohaastatteluita analysoidessaan.⁶¹²

Tikkakosken tehtaalaisilla saattoi olla historian jatkumon lisäksi muitakin syitä hiljaisuuteen. Siirtokarjalaisten iloisuus ja positiivinen elämän asenne tulee esiin useissa haastatteluissa. Yksi tehtaalainen haastateltava on perheestä, jossa kuuluttiin myös kahteen muuhun sisäryhmään: evakoihin ja helluntailaisiin. Mies korostaa perheensä ”kuuluneen iloihin helluntailaisiin”, ja muistuttaa useaan otteeseen humoristiseen sävyyn, että

610 Myös Virkkunen 2010, 64–66.

611 Henkilöhaastattelu 15. Videoitua muistitietoa vuodelta 1994. Keskustelussa mukana sukulaisia, sekä haastattelija Niina Naarminen.

612 Heimo 2000, 53.

negatiivisella elämänasenteella ei voi saada mitään hyvää aikaiseksi, ja vain ilo voi johtaa ihmisen vapauteen.

Kertoja: Mun isähän tuli helluntailaiseks jo Karjalassa. Sehän oli ensin sodassa rintamalla lääkintämiehenä, mutta jatkosodassa olis kaikkien pitäny ottaa aseet, niin (kun ei se ei sitä kuitenkaan tehnyt) se tuomittiin sitten kuolemaan. No se piti ampua yhessä aamulla, mutta rauha tuli seittemältä. Siellähän itki kaikki esimiehet, kun isähän luki vaan raamattua kun käveli ulos, että Jumalalle kiitos, kun teki rauhan. Että oishan se voinu vaikka tuntia myöhemminki, mutta se nyt meni näin se juttu (nauraa ja tekee sarvimerkin sormillaan). Että onhan se etu että on kasvanu tällasessa perheessä. Ja se Tikkakoski muutenki... äitmuorikin sano, että Tikkakoski muistuttaa jonkin verran Karjalaa.

Haastattelija: Moni muu on sanonut samaa. Se huumoriko sitten...?

Kertoja: Jooo... ja se puhetapa muutenki. (...) Tiiätsää mikä Tikkakoski on englanniks?

Haastattelija: No?

Kertoja: Woodpecker Falls. Ihan ku Twin Peaksissä.⁶¹³ Jos haluaa Tikkakoskea tutkia, niin ei tarvii muuta ku kattoo pari jaksoa Twin Peaksia! Se on ihan sama – no Amerikka poikkeaa vähän ehkä Suomesta, mutta ei paljoa.

Haastattelija: No Twin Peaksistahan tulee mieleen murhamysteeri ja jonkun asian salailu yhteisön edun vuoksi – oliko Tikkakoskella tämmöstä?

Kertoja: Olihan se myrkkypäästö nyt ainaki!

Haastattelija: Nyt päästiinkin asiaan. No?

Kertoja: Sehän oli ihan selevä. Se oli kaikkien tiedossa että syaniidia oli päässy yli. Joku ei ollu tehny hommiaan. Se oli pari-kolome päivää, kun kalat tuli mahat eellä vastaan, ja sit piti olla uimatta. Mää vejin sitä jokea Siivolan mutkan ja Keskimaan väliä snorkkeli

613 David Lynchin ja Mark Frostin luoma (1990 ensimmäinen tuotankausi) kulttimainetta nauttiva tv-sarja, joka kertoo Twin Peaks -nimisen absurdin pikkukaupungin murhamysteeristä. Haastateltava tarkoittaa viittauksellaan sitä, että tv-sarjan kaupungissa kaikki asukkaat tunsivat toisensa ja sukujensa historiat. Salaisuuksien piilottelu oli enemmän sääntö kuin poikkeus.

päässä ja räpylät jalassa kaiket kesät. Siinä tuli kalat tutuiksi ja niin kävi Siivolan mutkaan upotetut myrkkytynnyritki. (...) Ja sitte yheksänkymmentäluvulla luin Hesarista pienen pienen artikkelin, kuinka sieltä oli löyvetty myrkkytynnyreitä, ja ihan hirveet arvot oli, mutta kuinka paljon sitä tutkittiin? Ja että tuommonen maininta oli, mutta ei mitään siitä, että kuinka monta kertaa niitä kaloja kellu siellä kuolleena! (...) Sehän on kustannuskysymyksen, että jos ruvetaan tutkimaan näitä isiemme syntejä, että mitä se kaikki sitten maksaa.⁶¹⁴

Haastateltavan mielestä tikkakoskelaiset vaikenivat tehdastyövuosinaan itse aivan tietoisesti myrkkytynnyreissä tikittävästä aikapommeista, sillä jos myrkyt ja huolimattomuus niiden käsittelyssä olisivat paljastuneet, niin työ tehtaalla olisi mahdollisesti loppunut jo siihen.

10. Uskonnon ja henkisyysmerkit muistitietoa-aineistoissa

Kuten aiemmasta alaluvusta käy ilmi, uskonto ei ollut tabuksi koettu aihe huumorikerronnassa. Uskonto tulee esiin kuitenkin melko vähän aineistossani. Kaksi haastateltavaa on tai on ollut aktiivisia seurakuntalaisia, heistä molemmat helluntaiseurakunnan jäseniä. Heidän kokemuksensa uskonnollisesta yhteisöstä Tikkakoskella ovat keskenään täysin päinvastaiset. Vanhempi mieshaastateltava on syntynyt yhteisöön ja lähtenyt pois sieltä. Nuorempi mies on liittynyt seurakuntaan myöhemmin. Heistä kumpikaan ei ollut tehnyt töitä tehtaalla lukuun ottamatta lyhyitä kesätöitä nuorena. Kumpikaan ei ole asunut nuoruuden jälkeen enää paikkakunnalla. Myöhemmin seurakuntaan liittynyt koki uskonnon hartaana asiana ja kuvaili sitä kauniisti. Hän menetti osan teollisuustyöläisystävistään uskoontulon myötä ja vaihtoi työpaikkaa hoitoalalle.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Henkilöhaastattelu 32.

⁶¹⁵ Henkilöhaastattelu 29.

Toinen haastateltava piti helluntailaisyhteisöä Tikkakoskella jo lapsena vapautuneena yhteisönä, jossa myös seksuaalisuus ilmeni välillä ylilyönteinä. Hän ei tosin kokenut millään tavalla traumatisoituneensa yhteisössä, vaan päinvastoin eli samanlaista elämää kuin seurakuntaan kuulumattomatkin. Mies koki silloin ja kokee edelleen elämänsä tietyllä tavalla kahden kulttuurin välissä elämiseksi, ja nimittää itseään ”kylähulluksi”. Tosiasiassa hän on saanut myös nykyisessä elämässä omassa asuinpaikassaan virallisen kylähullun tittelin. Uskonto määrittää hänen elämänsä edelleen, muttei helluntailaisuutena, vaan ”yleisenä henkisyytenä”, filosofointina. Tikkakoski oli hänen mukaansa todella ristiriitainen paikka uskovaiselle yhteisölle, mutta siellä viihtyivät hyvin esimerkiksi *Niilo Ylivainio* ja *Arvo Ylppö* helluntaiseurakunnan vieraina kesäisin. Kertojan isä oli tehtaalla työssä ja kertoja itse päätyi työhön musiikkialalle. Mies muistelee omaa lapsen näkemystään yhteisöstä.⁶¹⁶

Kertoja: Enemmän oli silloin helluntalaisissa tätä ”tuskan ja ahdistuksen” kannattajaporukkaa, kuin mitä ”iloisia”. Esimerkiks meillä oli ainoot herätyskokoukset silloin, jossa puhuttiin kielillä. Faija oli ainoo, joka pysty saamaan tän transsin aikaseks, että rentoutu niin paljon että pysty höpöttelemään kaikkee kovaan ääneen.

Haastattelija: No koitsä itte jo lapsena sellasta?

Kertoja: No en, mää istuin enemmänkin vintin rappusissa ja luin akkareita. Mulle se oli niin arkee, niinku menis bussi ohi. Mää menin kattomaan mun suosikit, kuten naapurin rouvan, ja meidän mummon, kun ne oli hyviä kielilläpuhujia, ja sit aina sen hui pennuskohan, mut muuten se oli niinku radio olis mumissu taustalla. Ja tämmönen henki kun oli kotona, niin siitä oli hyvä ponnistaa maalimalle. Meillä oli vapaampaa kun missään pakanoilla.

Haastateltava kertoo esimerkin, jossa tehtaan poliittinen agitaattori tuo toistuvasti esiin helluntailaiselle isälle ateistisen maailmankuvansa tehtaalla työskennellessä.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Henkilöhaastattelu 32.

⁶¹⁷ Henkilöhaastattelu 32.

Se leukailija kuulu siihen porukkaan, jonka mielestä ihminen on syntynyt kalasta. No kerran sit faija kyllästy siihen touhuun, ja se pyys sen leukailijan ja tehtaalta kaks todistajaa, ei helluntalaisia, vaan tehtaan miehiä, että lähtekää, että ajetaan tuonne järvelle, että hän näyttää nyt yhen jutun. Ne otti kiikarit mukkaan ja lähtivät pikkuviijatilla kaikki neljä. Pysähtyivät sitten siihen rannalle, ja isä sano, että jääkää työ todistajiks tähän, että myö ajetaan tuonne vastarannalle ja sitten toinen meistä sukeltaa sieltä tähän ja työ katotte kiikarilla, että nouseeko mies välillä pintaan. Että sitte kun nousee tässä vasta, niin minä uskon että ihminen on syntynyt kalasta. No se homma jäi siihen ja ne ajo takasin tehtaalle. (...) Mutta että se loppu se leukailu siihen ainakin mejän isää kohtaan.

Helluntailaisen yhteisön entinen jäsen tuo kerronnassaan myös groteskeja elementtejä esiin muistellessaan lapsuutensa kesien juhlia Tikkakoskella. Tikkakoskella järjestettiin Luonetjärvellä varuskunnan juhannusjuhlia, mutta myös tehtaalaiset järjestivät samalla järvellä omat juhannusjuhlansa, ja helluntaialaisilla oli kesäisin vielä omat telttakokouksensa. Helluntailaisen yhteisön entinen jäsen kertoo eräistä juhannusjuhlista:

Kertoja: No ne oli ne mejän Luonetjärven juhannusjuhlat, kun tuli Helsingistäkin porukkaa. Mehän ei oltu vielä silloin naimaiässä, mutta katottiin kun puskat oli täynnä naivia pariskuntia, ja sitte oli tapana että ammuttiin ritsalla paljaaseen perseeseen. Ja kun ne nous sieltä housut kintussa ja lähti juoksemaan perään, niin joku meistä otti kuvan! Aijajai, se oli ihanaa! (nauraa) Eihän ne kauan jaksanu jatkaa kun sitte se siinä juostessa lörpisty, mutta... olihan se harvinaista... semmosta se oli Luonetjärven juhannusjuhlat.

Haastattelija: Että ai niitä kauniita kesämuistoja...? (nauraa)

Kertoja: Kyllä! Ja että oishan se, jos niitä ois ollu vaan muutama, mutta kun kerrankin muistan, että kun katteli ympärilleen, niin niitä pareja oli kymmenen tai jotain!

Haastattelija: Että semmoset uskonnolliset juhlat?

Kertoja: Telttakokoukset oli vielä erikseen.(...) Helluntailaiset tytöthän oli olevinaan oikein siveyden sipuleita, mutta nehän ne vasta hurjia olikin...⁶¹⁸

Muissa haastatteluissa uskonto tulee esiin vain satunnaisesti, mutta hartautta pilkkaavia aineksia sisältäen esimerkiksi myös eiskovaisen mieshaastateltavan kertomuksessa, jossa hän kuvailee Tikkakosken luterilaisella papilla olleen alkoholin kanssa ongelmia. Pappi oli mennyt pitämään joulusaarnaa, ja julistanut kanta-valla äänellä juhlallisesti seurakunnalle: ”Ja siellä seimessä makaa Laaashus Jephshi!”⁶¹⁹

Uskonto ja papisto tulevat tehtaalaisten huumorissa esiin karnevalistisesti. Tarinoiden päähenkilöt ovat hengellisesti hartaita, mutta heidät maallistetaan mielikuvilla seksuaalisuudesta ja juopottelusta tai akuankkojen lukemisesta hengellisen kokouksen aikana. Oman osuutensa naurettavuudesta saavat tikkakoskelaiset kertojat yhteisöineen. Tarinoissa ei naureta uskonnolle tai uskovaistalle, vaan koko yhteisölle ja sen koomiseksi koetuille piirteille.

Monen tikkakosken tehtaalaisen luterilainen seurakunta-aktiivisuus oli ”tapauskovaisuutta” ja jäi haastatteluiden mukaan keran vuodessa joulukirkossa käyntiin. Uskonnosta ei mielestäni tietoisesti vaiettu haastatteluissa, mutta siihen ei ollut useimmilla oikein mitään suhdetta, joten siitä ei ollut ehkä senkään vuoksi kerrottavaa. Joulukirkossa tehtaalaiset asettuivat istumaan muiden tehtaalaisten kanssa lähekkäin.

Haastateltavistani yksi mihinkään seurakuntaan kuulumaton henkilö mainitsee paheksuen helluntaiseurakuntalaisten tehneen käännytystyötä tehtaalla 1980-luvulla.

Kertoja: Helluntalaisethan yritti käännättää koko tehtaan! Sielähän oli 80-luvulla tosi paha tilanne. Rupes vaikuttamaan koko

618 Henkilöhaastattelu 32.

619 Henkilöhaastattelu 17.

työhenkeen. (...) mää tiiän kolme jotka käänty. (...) Mua oli turha yrittääkään.⁶²⁰

Haastateltavat mainitsevat helluntailaiset omana ryhmänään tehtaalla. He olivat usein keskenään, mutta eivät syrjäänvetäytyviä, ja osa heistä oli innokkaita pilailijoitakin tehtaalla. Oman aineistoni valossa uskovaiset eivät esiinny erityisen eristäytyneenä ryhmänä.

Oman kokemuksen mukaan Tikkakosken luterilaisilla tehtaalaisilla oli nöyrä, mutta toisaalta omalla tavallaan myös uhmakas asenne kirkkoa kohtaan. Tulkitsen senkin olleen ylpeyden ja nöyryyden vastakkainasettelua.

Uskomustarinat

Edellisen alaluvun uskontoon ja henkisyysyteen liittyen esittelen tässä omana alalukunaan uskomukset. Ainoa uskomuksiin liittyvä kerronnan aihe tehtaalaisilla oli vanhimmalla haasteltavallani paikallinen kansanparannus 1900-luvun alkupuolella. Esimerkki tästä löytyy kappaleen loppupuolella. En kysynyt ylikuonnollisista asioista tai muisteluista uskomustarinoista erikseen haastattelutilanteissa, sillä asia ei tullut mieleeni. Se ei tullut myöskään spontaanisti esiin huumorikerronnassa kertaakaan. Tämä seikka jäi siis huomioimatta kenttätyöväiheessä osin oman kulttuurisen taustani vuoksi.

Sheffieldissä asuessani jouduin kuitenkin huomaamaan heti, että siellä entiseen terästehtaaseen liitetään edelleen uskomusperinnettä⁶²¹ ja kummitusjutut ovat esillä myös terästehtaaseen Kelhalm Islandille rakennetussa museossa. On huomion arvoista, että Britanniassa uskomusperinne on ylipäätään suositumpaa kuin Suomessa ja suuri osa briteistä ilmoittaa myös uskovansa

620 Henkilöhaastattelu 26.

621 Clarke 2013.

kummituksiin tai yliluonnolliseen.⁶²² Traditiota myös ylläpidetään Britanniassa aktiivisesti museonäyttelyiden ja kulttuurimatkailuun yhdistetyn uskomusperinteen esilletuomisen avulla.

Soitin 1950-luvulla syntyneelle miespuoliselle haastateltavalleni, ja kerroin totuudenmukaisesti unohtaneeni kaikkien näiden kuluneiden vuosien aikana kysyä kertaakaan haastateltaviltani uskomustarinoista tehtaalla. Haastateltava mietti hetken, ja totesi että ei muista koskaan kuulleen yhtään kummitusjuttua tai mitään muutakaan yliluonnolliseksi luokiteltua tarinatyyppiä kerrotun tehtaalla.

”(...) Ja jos joku ois alakanu kertoa kummitusjuttuja tai muita semmosia, niin kylläpähän siinois käyny niin että se ois jeäny siihen. Kyllä se os het naurettu pihalle sieltä. Ei niitä vaan ... ei niitä voan ollu tapana puhuva semmosia kun ei ne kuulunu sinne... ei niihin os kukkaan siellä uskonu kumminkoa.”⁶²³

Miksi uskomusperinnettä esiintyy esimerkiksi entisen Sheffieldin terästehtaan folkloressa, mutta Tikkakoskella ei? Onko muualla Suomessa vanhoissa tehtaissa ja tehdasyhteisöissä kerrottu uskomustarinoita? Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousrakiston luokittelusta ”tehtaalla kummittelee” löytyy viittaus keskisuomalaisen Korpilahden tehtaan muistitietoon.⁶²⁴ Tehtaan työntekijöiden muistitiedon mukaan tehtaalla oli esimerkiksi

622 Theos -tutkimuskeskus, joka tutkii länsimaista, kristilliseen maailmankuvaan pohjautuvaa hengellisyyttä, julkaisi 2000 osallistujan kyselytutkimuksen pohjalta tehdyn tutkimuksen, jonka mukaan 40% briteistä uskoo kummituksiin. Elisabeth Oldfield: 11.8.2011. Katsottu 2.6.2017: <http://www.theosthinktank.co.uk/comment/2009/04/13/four-in-ten-people-believe-in-ghosts>.

623 Puhelinhaastattelu 20.10.2013. Mies s. 1950-luvulla. Kirjallinen muistiinpano.

624 SKSÄ 311/182–183 Jämsänkoski Kalle Seppänen 71.v s. Korpilahdella nauh. 11.4.1951, Lauri Simonsuuri, Jouko Hautala, Litt. 1963 Henni Appelgrén

haltija, joka herätti yövuorossaan nukahtelevia työntekijöitä suojellakseen heitä.⁶²⁵ Toinen esimerkkikertomus:

Uunimies Niittunen massasi sulatusuunia – se piti jokaisen valun jälkeen aina tehdä. Sanoi nähneensä kerran uunin luona männin-gäisen, jolla ei ollut jalkoja. Oli vain nostellut hartioitaan. Uunimies ei suostunut olemaan enää sen jälkeen ylityössä valimolla yksin.⁶²⁶

Kirsti Salmi-Niklanderin Karkkilan tehdasyhteisöä koskevassa tutkimuksessa ”taikausko” koetaan muistitiedon mukaan takapajuisena. Taikausko selitetään *Valistaja*-lehdessä vähäisten koulutusmahdollisuuksien seurauksena, ja sitä paheksutaan, mutta asiaan huomataan tulleen positiivista muutosta työväenliikkeen tuoman valistuksen myötä.⁶²⁷ Tulkitsen Tikkakoskella asenneilmaston olevan Karkkilan työläisyhteisön ilmapiiriin kaltainen edellisen puhelinhaastattelun, keräämäni muistitiedon sekä kaikkien läpikäymieni arkistomateriaalien perusteella.

On kiinnostavaa, että ainoat yleisesti kerrotut uskomustarinat tai yliluonnollista kuvaavat kertomukset Tikkakosken tehtaalla liittyvät muistitietoineistossa joko tehdasta edeltävään vanhempaan aikaan, tai Tikkamannilan kartanon isäntään, joka kohteli torppareitaan, mäkitupalaisiaan ja muita alaisiaan huonosti, ja sai kirouksen ylleen tästä syystä. Muistitiedon mukaan kaltoin kohdeltu, polvilleen maahan laitettu alainen kirosi isäntänsä manaten, että tämä tulisi elämään vanhusvuotensa köyhäintalossa, ja kohtaamaan loppunsa tuskallisesti lihat luidensa ympärillä mädäten, ennen kuin kuolema hänet vapauttaisi. Kartanon isäntä todella köyhtyi, ja kuoli köyhäinhuollon asiakkaana. On huomattavaa, että kertomus kirouksesta elää vieläkin. Ilkeästä, kirotusta ja pahuuden palkan saaneesta kartanonherra Bernhardista löytyy

625 SKSÄ 311/182–183 Kalle Seppäselle haltijasta oli kertonut Semmi Lehtonen, 1951.

626 SKSÄ 311/182–183 Kalle Seppäselle kummituksesta oli kertonut uunimies Niittunen, 1951.

627 Salmi-Niklander 2004, 294.

muistitietoa Työväen Arkiston lisäksi myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kansanrunousarkistosta.⁶²⁸

Vanhahko kaveri kertoi, että kartanon herra Basilius Bernhard, Sveitsiläinen, tuli häätämään Aholankin torpan väkeä. Repivät ovet ja seinistä särkivät muuritkin. Torpan mies oli sanonut: ”Kuolet itekkii vaevaestallossa!” Niin kävi että ”Tikka-Patu” oli Jyväskylän Mattilan vanhaiskodissa ja kuulemma kuolikin sinne.

Toinen esimerkki samalta kertojalta on kerrottu vahvistamaan kuulijalle näkemystä Tikka-Patun häikäilemättömyydestä.⁶²⁹

Tikka-Patu kulki omissa metsissään, silmäili ettei alustalaiset, eikä elukat olleet kartanon mailla:

”Sata markka pää, kuin pää
mitä minä laitumella nään,
Tää mun maatani,
minä ammun!”

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kertojan esimerkki on riimitelty runomittaan. On myös oletettavaa, että sitä on lausuttu yleisesti pilkkarunona, sillä riimipari ”pää kuin pää, minä ammun” oli etäisesti tuttu vielä edellä mainitulle 1950-luvulla syntyneelle haastateltavalleni. Pilkkarunon tai -lorun ydin oli jäänyt kiteytymänä jäljelle Tikka-Patun luonnetta kuvaamaan.⁶³⁰

628 Henkilöhaastattelu 31. Täydennyksenä puhelinhaastattelu 20.10.2013, josta kirjallinen muistiinpano. Bernhardin ilkeys työläisiä kohtaan tulee esiin myös Työväen Arkiston muistitietokeruun aineistoissa. Mies kertoo kartanon isännän käskeneen torpparit liittymään suojeluskuntaan sisällissodan aikoihin, ja kun nämä kieltäytyivät, hän ei myynyt heille elintarvikkeita, ja vieläpä hääti heidät torpistaan. Kirjoittaja päättää muistelunsa siihen, että kertoman mukaan Bernhard joutui viettämään vanhuutensa päivät kunnalliskodissa. Muistitieto 134, 65–67, Orenius, 258/29–63, 258/57, 1920-luku: 1919–30, s.27

629 SKS: 4160, mies synt. 5.4.1915 Petäjävedellä, Muistiinpantu Haagassa 1975, 80–86.

630 Heimo 2000, 59–60.

Uskomusperinteessä on tässäkin motiivina ollut pahan kohtaama, kertojan silmissä oikeutetuksi nähty rangaistus, kuten uskomustarinatraditiossa on tutkittu olevan.⁶³¹ Agraariajan kulttuurissa äveriäs ja paha kartanon isäntä sai siis ansionsa mukaan köyhän alistetun työläisen langettaman kirouksen. Kun alistettu ihminen kiroaa alistajansa, ja ennustus toteutuu, on oikeus tapahtunut. Oikeus tapahtuu jo julkisen kiroamisen hetkellä, kun ylempiarvoinen alistaja saa muistutuksen, ettei ole elämässään lopulta muuta kuin ihminen ihmisten joukossa. Yhteisö alkaa odottaa ja seurata, miten alistajalle käy. Uskomusperinne on osittain sidoksissa luokkatraditioon, vaikka työväenliikkeen tuoma marxilaiseen filosofiaan pohjautuva valistus teki tieteellistä ja rationaalista maailmankuvaa tutuksi jo 1800-luvulla.

Työväenliikkeen tuoma valistus tehtaalaisille Karkkilassa ja Tikkakoskella vei uskomusperinteeltä tilaa, ja toi uutta ajateltavaa. Jatkossa olisikin kiinnostavaa tutkia, miksi tunnetusti Britanniassa, esimerkiksi Sheffieldissä, uskomusperinne on pysynyt työväenluokan keskuudessa elinvoimaisena, vaikka marxilainen työväenliikkeen maailmankuva on ollut yhtä lailla työläisten arkipäivää – vieläpä huomattavasti kauemmin kuin Suomessa.

Uskomusperinteen elinvoimaisuudesta on esitetty vastakulttuuriajatukseen pohjautuvia näkemyksiä. Ulla-Maija Peltosen väitöskirjasta Punakapinan muistot käy selvästi ilmi, että uskomusperinne eli vahvasti 1918 sodan punaisten työläisten kertomuksissa kuolemista, vainajista, teloitus- ja hautapaikoista sekä teloittajista. Perinne ei kuitenkaan jatkunut 1960-luvun jälkeen.⁶³² Tarinat auttoivat ihmisiä selviytymään yhteisössä yhdessä jaettujen vääryyksikokemusten ja oikeuskäsitysten myötä. Uskomustarinat edustivat vastakkaista näkemystä yhteiskunnan virallisten näkemysten kanssa. Kertomuksissa rikoksentekijää kohtasi rangaistus, koska laki ei sitä yhteisölle muuten suonut.⁶³³ Näin ollen se on mahdollista tulkita vastakulttuuriksi. Myös sosiaalipolitiikan

631 Peltonen 1996, 53.

632 Heimo 2010, 235–240, 244–246.

633 Peltonen 1996, 241.

tutkija Heikki Ervastian mukaan uskomusperinne pohjautuu osin alakulttuuriin, joka tietoisesti arvostelee tieteellistä ja rationaalista maailmankuvaa teknologian kehityksen ja sen mukanaan tuomien mahdollisten haittavaikutusten vuoksi.⁶³⁴ Ervastian esiin tuoman tutkimuksen mukaan Suomessa akateeminen tutkimusmaailma nähdään tuloksineen negatiivisessa valossa vastaajista lähes 50 prosentin mukaan. Vaikka vastakulttuurilla näissä kahdessa näkemyksessä tarkoitetaan maailmankuvan ja vallitsevan kulttuurin osalta hieman eri asioita, on tulos silti sama.

Toisentyypinen muistitieto, joka liittyy uskomusperinteeseen aineistossani, liittyy sairauksien hoitoon ajalla, jolloin paikkakunnalla ei vielä ollut lääkäreitä. Haastateltava kertoo Tikkakoskellakin turvaudutun paikalliseen parantajaan, Laukaan *Kuunvalon Jussiin*.⁶³⁵ Kiinnostavaa kyllä, haastateltava ymmärtää hänen metodinsa olleen kansanparantajan menetelmiä, mutta silti hän kutsuu Jussia lääkäriksi ja korostaa lääkkeiden olleen pullolääkkeitä. Hän haluaa siis tuoda esiin Jussin vertautuneen koululääketieteen ammattilaiseksi, vaikka ei sitä ollutkaan. Haastateltava kertoo esimerkin myös Jussin tietäjäyydestä. Lopuksi hän muistaa vielä esimerkin anoppinsa veljen tietäjän taidoista.⁶³⁶

Kertomus Kuunvalon Jussin tietäjäyydestä ja lääkärin ominaisuudesta:

Että kun ne ol kuletellu sen venettäkin aluks, kun se tul sinne lääkäriks. Se vene ei ollu liikkunu mihinkään, kun ne laitto vetteen sen järvelle. Ei se liikkunu mihinkään päen! (katsoo kuulijoita merkitsevästi) Olko se lumonnu sen...(madaltaa ääntään) No sitte kun sen piijolla käv aetassa yöstösmiehiä, niinku ennen vanhaan ol tapana, niin se ol soanna keärmeen siihen aetan kynnykselle tulemoan kiemuralle! (näyttää käsillään käärmeen kiemuraa) Kyllä ei menny jätkät aettaan!

634 Ervasti 2006, 259–269.

635 Kuunvalon Jussi (1834–1922) oli laukaalainen tietäjä ja parantaja. Esim. Rautavaara 1980, 8–9.

636 Henkilöhaastattelu 15. Mukana huoneessa kommentoimassa haastateltavan tytär, sekä hänen puolisonsa.

Sukulaismies: Eikös se sanonu niille että elekeä mänkö sinne aetaan, että koera purree teitä!

Niin (nauraa) Niin kae se ol!

– (...) Minkälaisia lääkkeitä ne oli?

Se toinen ol kun kermoa, ja toinen niinku pikiöljyvä, mustoa. Pullossa ne ol. Ihan pulloleäkkeitä.

Kertomus sukulaismiehen tietäjän taidoista:

Haastattelija: Kukas se toinen oli? Se joka niitä mehiläisiä lumos?

Sukulaismies: Pahka-Jussi, Pahka-Jussiko se oli?

Kertoja: Se ol miehen eno. Se toas ol semmonen että.... HIRRVÄÄ pesä ol... semmonen suuri (näyttää käsillään ja madalta ääntään) niin kun miehen peä, taekka kenen ihmisen tahansa, suuri, ol se ampijaispesä siellä niitulla Naarminniitulla laossa, niin se voan otti kässiisä sieltä sen, ja sillon ol ampijaeskönttijä joka kohassa sen iholla (katsoo kuulijoita ja osoittaa kuulijan kehoa ympäriinsä) Minun miehen eno se ol, eikä ne pistäny sitä! Se sano että mitä työ niitä pelekäätte. Minä sanon että kahtokoa työ, kun ampijaesija on niin että kihisee! (...) (osoittaa pelkooan ilmeellä) ne män voan könttään pitkin sen kauloa ja käsvarsija!

Haastattelija: Oliko sillä jotkut sanat mitkä se sano?

Kertoja: Kyllä sillä jonkinlainen loitsu ol, minkä se sano, jos ei sitä muista niin...

Sukulaismies: Neuvoko se sen jollekki?

Kertoja: En minä tiiä, jos sen Onni ties, mutta ei Onnikaan sitä kertonu.

Sukulaismies: Eikös ne ollu niin että nuoremmille sai kertoa?

Kertoja: Nuoremmille sai, vanhemmille ei! En minä kysynykään... en minos kumminkoa alakanu loihtimaan! (muut nauravat) Ei minusta os noitaa tullu kumminkoa! (nauraa)

Esimerkiksi valikoitunut haastattelu korostaa Kuunvalon Jusista kertovaa tarinaa viihdyttävänä tarinana. Kertoja ilmeilee ja elehtii kertoessaan kuulijoille ja korostaa Jussin asemaa lääkärinä. Kertoja arvostaa selkeästi koululääketiedettä, mutta nauttii myös asemastaan uskomustarinan kertojana.

Työväenliikkeen marxilainen valistusaate ja sen korostama rationaalinen, tieteellinen maailmankuva ei ole tavoittanut mis-

sään vaiheessa läheskään koko työväenluokkaa Britanniassa sen enempää kuin Suomessakaan. Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimat nuorten työläisten käsinkirjoitetut lehdet heijastivat työväenliikkeen ideologiaa, sillä kirjoittajat jakoivat saman innostuksen ja idealistiset päämäärät.⁶³⁷ Tikkakosken tehtaalaisista haastatteluihini valikoituivat epäilemättä akateemista koulutusta arvostavat ja siitä kiinnostuneet työläiset. Näin ollen mahdollisesti olemassa oleva kerronta yliluonnollisesta ja ehkäpä koko uskomusperinne tehtaalla on vain jäänyt muun, poliittisesti oikeaksi koetun, hallitsevan kerronnan varjoon, sillä aivan kuten haastateltava itsekin sanoi, ”sille (yliluonnolliselle) olisi naurettu siellä”. Väitän että uskomusperinne Tikkakosken tehtaalla on ollut vähäistä, mutta suurella todennäköisyydellä olisi virheellistä arvioida, että sitä ei ollut olemassa, vaikka tässä tutkimusaineistossa sitä ei paljon esiinnykään. Uskon, että toisenlainen haastateltavien otanta ja erilainen kysymyksenasettelu ja tutkimustehtävä olisi saattanut tuoda esiin eri tavalla uskomusperinnettä.

637 Salmi-Niklander 2004, 294.

V Huumoriperinteen yhteisöllisyys

1. Tehdasyhteisöllisyys

Onko olemassa perinteitä, joita toistaen oikeaksi tulkitulla tavalla osoitetaan kuuluvan Tikkakosken tehtaalaisiin?

Tunnetuista tehtaalaisista kerrotut sanomukset muistitietokerronnassa, kuten ”Se vain passa, sano Östman”, sekä niihin liittyvien kertomusten tai kaskujen tunnistaminen yhteisön jäsenten kesken ilman kokonaisen kertomuksen toistamista, ovat yksi kriteeri tehtaalaisten yhteisöllisen perinteen tunnistamiseksi.⁶³⁸ Tämä tuli myös hiljattain todistetuksi, sillä Tikkakosken tehtaan historiikin nimeksi oli kirjoittaja valinnut ”Kyllä se vain passaa” –sanomuksen.⁶³⁹ Kun jotain yhteisöllistä perinnettä on toistettu niin kauan, että kaikki tuntevat sen, saattaa alkuperäinen asia-yhteys unohtua ja sanomus alkaa elää omaa elämäänsä. Vastaus alkuperäiseen kysymykseen ei ole kuitenkaan näin yksiselitteinen. Kysymyksenasettelu tulisi olla huolellisemmin muotoiltu. Perinneyhteisöllisyys on kokenut useita muodonmuutoksia sadan vuoden aikana tehtaalaisten keskuudessa. On kysyttävä, mihin raja vedetään, kun puhutaan perinneyhteisöstä: kuka siihen kuuluu ja voiko ylipäätään olla olemassa kaikille yhteistä perinnettä. Tehtaan piirissä oli monta ryhmittymää eri aikakausina, mutta mitkä niistä olivat yhteisöiksi mielletävissä ja lisäksi mahdollisesti perinneyhteisöiksi? Voidaanko esimerkiksi harrastusryhmät ja poliittiset yhdistykset laskea perinneyhteisöiksi? Kyse onkin sen määrittelystä, mitä perinteellä tarkoitetaan ja mikä on yhteisesti jaettua historiaa?

638 Lehtipuro 1972, 105.

639 Juutilainen 2016.

Jos ajattelen koko tehtaan väestöä yhtenä perinneyhteisönä, niin aivan alkuvuosikymmeninä muutaman kymmenen työläisen muodostamasta tehdasyhteisöstä muotoutui hyvin suurella varmuudella varsin elävä ja yhtenäinen perinneyhteisö. Vaikka sen ajan työntekijät ovat jo aikaa sitten kuolleet, seurasivat muistot tarinoista ja tapahtumista tehtaan loppuun asti. Kukaan ei osannut kertoa enää vanhimpia tarinoita, mutta lähes jokainen muisti jonkun, joka oli vielä tehtaalla ollessa niitä osannut. Mielestäni tämä on tärkeää. Jos haastateltava korostaa tuntevansa tai tunteneensa jonkun, joka ”osasi puhua hyvin tehtaan ihmisistä”, hän mieltää kuuluvansa itsekin menneeseen perinneyhteisöön. Haastateltava osaa erottaa, kenestä puhutaan ja kuka puhuu, toisin sanoen kertoo, ja vieläpä hyvin ja ”oikein”. Kertomus tai juttu kerrottuna ”oikein” ei merkitse välttämättä jutun sisältöä, vaan enemmän tulkintaa. Hyvä kertojan on osattava tavoittaa jutun ydin tai imitoitavan henkilöllisyys jo jutun alkusanoissa. Kuulijoiden on osattava tulkita välittömästi mistä tai kenestä jutussa on kyse. Nopeatempoisuus kerronnassa oli tehdastyön lomassa valttia.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitekokoelmaan vuonna 1975 arkistoidut haastattelut korostivat alkuaikojen tehtaalaisten viettäneen kaiken vapaa-aikansa yhdessä. Se on kertojien sanoin tehtaan ”Kulta-aikaa”.⁶⁴⁰ Muistan kuulleen vielä 1980-luvun alussa nuoruudessani tehtaalla vanhempien työntekijöiden kertomia tarinoita tehtaan alkuajoilta, mutta en ymmärtänyt niitä, sillä muistan, etteivät ne naurattaneet minua lainkaan, vaikka muut nauroivat. Todennäköisesti ne perustuivat joko silloiseen ammattisanastoon, tai sitten vielä vanhempaan agraarikulttuurin sanastoon, kuten esimerkiksi ”Kuukan keltamahat”, jonka käsitteen olen selvittänyt tutkimukseni alkupuolella. Jutut eivät jaksaneet kiinnostaa vieraan terminologian vuoksi nuorempaa sukupolvea niin paljon, että niitä olisi myös kerrottu.

Tarinat joita kerrottiin kymmenien vuosien ajan ja jotka useimmat tunnistivat, vaikka eivät olisi osanneet itse kertoakaan,

640 SKSÄ 86, 1975.

olivat ajattomia, kuten Östman-jutut. Folkloristi Leea Virtanen on pohtinut kollektiivitradiition ja yksilötradition eroja:

”Se (kollektiivitradiitio) jää pienemmäksi ja köyhemmäksi, sillä ryhmä ei omaksu kaikkia yksilötraditioita. Osa niistä ei ole käytökelpoisia, ne jäävät kannattajilleen sittemmin kadoten. Ryhmä toimii näin säätelevänä tekijänä, kun uutta aineistoa tuodaan yhteiseen ryhmätraditioon.”⁶⁴¹

Aktiivisia perinteen jatkajia oli tehtaalla ollut menneinä vuosikymmeninä lukuisia, mutta kulttuurin ja yhteiskunnan rakennemuutoksen myötä perinteen siirtäminen ja vastaanottaminen muuttui, oheni ja väheni. Naapurissa ei piipahdettu enää iltaisin ohimennen jutustelemassa. Kasvokkainen vuorovaikutus tapahtui jatkossa tehtaalla tai harrastusryhmissä ja vähitellen harrastusryhmätkin vähenivät.

Itse työtehtäviin liittyneet perinteet rajoutuivat työstäni ulkopuolelle, sillä haastateltavani eivät paljon niistä kertoneet. Tämä johtuu suurimmaksi osaksi siitä, että tuotantoartikkelit, sekä työtehtävät ja tavat muuttuivat sadan vuoden aikana hyvin monta kertaa. Muistitietoaaineiston perusteella voin kuitenkin arvioida, että suurinta intohimoa työn laatuun ja tarkkuuteen tunnettiin talvi- ja jatkosotien asetuotannon aikana. Silloin työntekijöitäkin oli niin paljon, että se oli otollinen maaperä työperinteen synnylle ja kasvulle. Aivan erityisen kiinnostunut olisin ollut vuoden 1918 työstä tehtaalla, jolloin asetuotanto aloitettiin, mutta valitettavasti sen ikäpolven haastateltavia ei enää ollut elossa kenttätyöjaksojeni aikaan. Vuosi 1918 on Tikkakosken tehtaan perinneyhteisön hiljaisuuden vuosi. Siitä ei ole epäilystäkään. Myös hiljaisuus kärsityistä kauhuista, kuten esimerkiksi sotavankileireistä, voi olla kollektiivista. Sen osoitti ulkopuolisen antama Tikkakosken yhteisön muistitiedosta täysin poikkeava kertomus, jota käsittelin edellä.

Keskeinen kysymys perinneyhteisöllisyyttä pohtiessa on, ketkä siihen kuuluvat ja keitä ulkopuolisia yhteisöön kelpuutetaan?

641 Virtanen 1980, 158.

Vahvimpia perinneyhteisön jäseniä tehdasyhteisössä olivat epäilemättä he, jotka olivat tehtaalaisia useammassa sukupolvessa tai menivät sinne töihin nuorena ja avioituivat tehtaan työntekijän kanssa. Tikkakosken tehtaan perinneyhteisön jäsenet tunnistivat ennen ja vanhimmat tehtaalaiset vielä nykyäänkin kerronnassa esiintyvät hahmot jo lyhyiden sanomusten perusteella. Olisiko helpompaa ajatella asiaa toisin päin – ketkä eivät olleet perinneyhteisön jäseniä? Oliko esimerkiksi patruuna Östman perinneyhteisön jäsen? Hän oli tarinoiden hahmo, mutta tunsiko hän itsestään kertovia tarinoita? Sitä en ehkä saa tietää, mutta sen tiedän, että hän nautti asemastaan patruunana. Juttujen perusteella hän ilmiselvästi halusi itse korostaa toistuvasti johtajan elkeitä – yhteisöään – myös työläisiään puolustaen. Hän osasi taitavasti solahtaa työmiehen rooliin esimerkiksi ottaessaan painihaasteen vastaan. Hänen täytyi siis arvata olevansa ihailtu ja paljon puhuttu sankari. Östman varmasti mielsi itsensä tehtaalaiseksi, mutta hänelle kriteerit ja merkitykset olivat erilaiset kuin tehdasalityöntekijöille. Hän oli paikallisperinneyhteisön jäsen, mutta työväenperinneyhteisön jäsen hän ei ollut.

Entäpä jostain muualta Tikkakoskelle muuttaneet yhteisön jäsenet? Yksi haastateltava kertoi haastattelussa, ettei halunnut olla tehdasyhteisön jäsen. Hän oli tikkakoskelainen ja hänen perhettään työskenteli tehtaassa, mutta he eivät olleet tehtaalaisia. He kuuluivat eri yhteisöön. Muiksi paikallisyhteisöiksi olen nimennyt muistitietoaineistoni perusteella varuskuntalaiset, maalaiset, uskovaiset ja evakot. Tehtaalaisten perinne ei kosketa niitä tehtaan työntekijöitä, jotka eivät koe olevansa tehtaalaisia tai sen yhteisön jäseniä. Yhteisöön identifioituminen ei kuitenkaan ole aina omasta halusta kiinni. Joskus yhteisön jäseneksi ei oteta ulkopuoliseksi koettua henkilöä.

Perhemäisen yhteisön kehkeytyminen

Tehtaalaiset viettivät muistitiedon mukaan lähes kaiken aikansa yhdessä, sillä tehdastyön jälkeen oli päivittäin tarjolla myös jär-

jestö- ja harrastustoimintaa, esimerkiksi työväenyhdistysten kokouksia, urheilua, teatteria, musiikkia ja tanssia. Harrastukset olivat yhteisöllisiä, ja monet haastateltavat korostivat harrastusryhmien merkitystä yhteishengen, eli tikkahengen kehkeytymiseen ja kehittymiseen. Joukkovoimaa korostavat harrastukset eivät sinällään synnyttäneet yhteisöllisyyttä, mutta niiden luonne edisti yhteenkuuluvuuden tunnetta ryhmien yhteisellä tai sisäisesti yhteisillä päämäärillä. Tehtaan harrastustoiminta toisaalta loi ja ylläpiti tehtaalaisten yhteishenkeä, mutta samalla alkoi ilmetä ryhmien eriytymistä varsinkin poliittisista syistä. On huomattava, että vaikka tehtaalaisten kerronnassa Tikkakosken yhteisöllinen kulttuuri näyttäytyy kaikessa monimuotoisuudessaan täysin erityislaatuisena, ei vastaava aktiivisuus ollut aivan tavatonta muissakaan teollisuusyhteisöissä. Perhemäisyyttä, terveellisiä elämäntapoja ja aktiivisuutta rakennettiin tietoisesti myös ylhäältäohjatusti. Ohjailusta eivät olleet vastuussa tosin vain työnantajatahot, vaan myös työväenjärjestöt ja valtion institutiot.⁶⁴²

Seuraavaksi esittelen tehtaalaisten harrastuksia ja juhlaperinnettä taustoittaakseni huumoriperinteen muodostumista ja sen ylläpitämistä Tikkakosken tehdasyhteisössä.

Tehtaan juhlaperinne

Tehtaan sisällä vietettyjä juhlia olivat nimipäivät ja läksiäiset. Nimipäiväsankaria käytiin tervehtimässä ja onnittelemassa laulaen, vaikka töissä olisi ollut kuinka kiirettä. Nimipäiväsankarin piti tarjota onnittelijoille makeisia ja varhaisempina vuosikymmeninä myös tupakkaa. Tapa säilyi tehtaalla viimeisiin vuosiin saakka. Vaikka tehdassalin ja konttorin ihmiset eivät yleensä olleet työaikana tekemisissä keskenään, niin nimipäivänä käytiin onnittelemassa kätellen tai halaten vähän vieraammaksikin jäänyttä ihmistä. Hieman ongelmallisena koettiin, että makeisia piti ostaa valtavat määrät. Tästä huolimatta tapa oli haastateltavien

642 Anttila 2005, 226–228.

mielestä hauska. Naishaastateltava viittaa haastattelussaan nimi-päivien vieton merkityksestä hyvään yhteishenkeen ja etenkin miesten ja naisten välisiin suhteisiin.⁶⁴³

Läksiäisjuhlat tehtaalla olivat liikuttaviakin tapahtumia etenkin, jos kyseessä oli pitkäaikaistyöntekijän jääminen eläkkeelle. Surua pyrittiin lähimpien työtovereiden kesken keventämään hurtin humoristisilla lahjoilla. Haastateltavani nainen sai tehtaan työntekijöiltä läksiäislahjaksi puukon 46 työvuoden jälkeen. Haastattelutilanteessa nainen esittelee nauraan ja ylpeänä myhäillen muistikirjoituksella varustettua puukkoa. Haastateltavan kaikki läheisimmät työtoverit olivat miehiä 30 vuoden ajan. Tehdasyhtiö muisti yleensä pitkäaikaisia työntekijöitään jollain arvokkaalla ja virallisella lahjalla. Haastateltava sai kellon.⁶⁴⁴

Monet suuret kalendaarijuhlat vietettiin tehtaalaisten kesken yhdessä 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Tällaisia olivat esimerkiksi juhannus, joulukuukuu ja vappu. Juhannuksia juhlittiin yhdessä joista esimerkikertomuksia on mainittu edellisen kappaleen Östman-tarinoissa. Vapun vietto tapahtui työväentalolla työläisten kesken yhdessä, mutta vasemmiston jakauduttua myös vapunvietto eriytyi. Haastateltavan mukaan vappua vietettiin yhdessä 1960-luvulla näyttävästi marssille kokoontuen ja liput liehuen, mutta kyse ei ollut hänen mukaansa yhteisöllisyydestä, vaan enemmän kilpailu- ja näytöstilanteesta, jota ”kapiaiset” ja muut punaisiin puolueisiin kuulumattomat tulivat kadun varrelle seuraamaan tehtaan johtoa myöten.⁶⁴⁵

Samankaltaista ja ehkä vielä ohjelmallisempaa juhlaperinnettä oli esimerkiksi Sorsakosken tehtaalla.⁶⁴⁶ Sorsakosken kesäjuhlat vietettiin Lystmehtä- nimisellä paikalla. Ohjelmassa oli kansantanhun lisäksi erilaisia miehisiltä vaikuttavia kilpailuja: tikanheittoa, naulanlyöntiä, hirrensyöksyä, köydenvettoa, pussitappelua, pullansyöntikilpailua ja sen vastapainoksi yleisurheilua. Tikka-

643 Henkilöhaastattelu 11.

644 Henkilöhaastattelu 11.

645 Henkilöhaastattelu 17.

646 Sorsakosken kylätoimikunta (toim) 1989.

koskella urheilukisoja ei muistitietoaineistoni mukaan yhdistetty varsinaisiin kesäjuhliin, vaikka niidenkin yhteydessä saatettiin kilpailla, ja urheilukisojen yhteydessä juhlia.

Yhteinen joulujuhlan vietto oli Tikkakoskella perinne jo 1900-luvun alkuvuosina johtaja Martin Stenij'n aikana. Hän kutsui koko tehtaan työväen perheineen jouluna kahville ja oluelle, lapset joulukuuselle, makeisille ja lahjoille.⁶⁴⁷ Perheet vierailivat myös keskenään kaikkien luona vuorotellen, kunnes työntekijämäärä kasvoi niin suureksi, että juhlien vietto siirrettiin verstaalle. Seuraava joulujuhlien viettopaikka oli Kuikan Hytölän iso talo, jonka isäntä antoi tupansa tehtaalaisten juhlintaan, johon osallistui itsekkin mukaan.⁶⁴⁸ Haastateltavani naiset kertovat videonauhan loputtua äänitallenteen vielä pyöriessä, että heidän lapsuudessaan 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla johtaja Östman järjesti kotonaan tehtaalaisten lapsille erikseen joulujuhlan, jossa oli leikkejä ja kilpailuja. Toisella naisista on valokuva juhlasta, jossa hän itse on mukana tonttupuku yllään.⁶⁴⁹ Samanlaisia esimerkkejä joulunviettotavoista työläisyhteisöissä löytyy esimerkiksi Sorsakoskelta. Siellä kaptenska Favre järjesti kaikille lapsille yhteisen joulujuhlan, jossa yli kaksivuotiaat saivat myös lahjan. Kun hän lopetti joululahjan antamisen, hän antoi jokaiselle lapselle pankkikirjan, johon oli tallettanut pienen summan rahaa.⁶⁵⁰

Sotien jälkeen pikkujoulut vietettiin harvoin yhdessä koko tehtaan väen kesken, koska henkilökuntaa oli paljon. Mieshaastateltava muistaa yhteiset joulujuhlat Neuvostoliiton omistuskaudelta, jolloin juhlat vietettiin yhdessä, ja osastojen erilliset pikkujoulut kiellettiin omistajatahon määräyksestä eriseuraisuuden vuoksi. Tuolloin tehtaalla oli useita satoja työntekijöitä, mutta nähtävästi oli paljon rahaakin, sillä haastateltava muistaa erikoisena, että eräänä vuonna tarjottiin ruuan kanssa viiniä.⁶⁵¹ Toisen

647 SKSÄ 141, 1975.

648 Lappalainen 1977, 588.

649 Parihaastattelu 12.

650 Huopainen 1979. Vrt. Ahvenisto 2008, 308.

651 Henkilöhaastattelu 13.

haastateltavan mukaan tehtaan virkailijat pitivät kiellosta huolimatta omat pikkujoulujuhlansa kaikille yhteisen juhlan lisäksi.⁶⁵² Kielto osastojen tai ryhmittymien erillisistä juhlista ”eriseuraisuuden takia” herättää kysymyksen kiellon mielekkyydestä ja sen tarkoituksesta. On mahdollista, että tehtaan omistajaporras investoi tietoisesti juhlissa koko tehtaan väen ylenpalttiseen kesittämiseen, pyrkien tällä tavoin myös markkinoimaan Tikkakosken työntekijöille kommunismia ja Neuvostoliittoa ihanteellisena yhteiskuntajärjestelmänä.

Edellä mainittujen taustoittavien esimerkkien valossa hahmottuu tehdasyhteisössä luottamuksen synty ja lujittuminen yhteisöllisen perinteen kasvualustana. Yhteiset juhlat kaikkien kesken ovat olleet Suomen maaseututehtaissa yleinen ilmiö. Ajatus on kaunis, mutta juhlien taustalla on mahdollisesti ollut myös paternalistisia hallintapyrkimyksiä. Martin Stenij perusti Tikkakosken tehtaan. Hän halusi kehittää tehdasta ja pitää ammattinsa oppineet konepajan työntekijät tehtaassaan ahkerina vakituisesti. Stenij kohensi paikkakunnan sosiaalisia oloja ja järjesti yhteisiä juhlia sekä osallistui rouvansa avustuksella myös tehdasyhteisön ulkopuoliseen köyhäinhoitoon paikkakunnalla, kuten edellä on ilmennyt. Myös Sorsakosken kaptenska Favren avokäisyys on osin saattanut olla laskelmoinnin tulosta.⁶⁵³ Kari Teräs on verannut patruunoiden roolia tehtailla maaseudun talojen isäntien rooliin ”hyvänä työnantajana”.⁶⁵⁴

Tehtaalaisten harrastustoiminta

Tehtaalaisten vapaa-ajan toiminta oli monin tavoin tehtaalta ohjailtua. Tämä on ollut erityisesti pienillä teollisuuspaikkakunnilla yleistä.⁶⁵⁵ Haastateltavien käsitykset harrastusten poliittisista

652 Henkilöhaastattelu 1.

653 Laakkonen 2011.

654 Teräs 2001, 80–81.

655 Anttila 2005, 40–51.

taustoista erosivat toisistaan suuresti. Urheiluseurojen harrastajat jakautuivat jyrkän poliittisesti eri leireihin joidenkin haastateltavien mielestä,⁶⁵⁶ mutta toiset uskoivat vakaasti, että jako oli vain ehkä seurojen johtajien mielissä, eikä nuorten harrastajien.⁶⁵⁷ Tehtaan historiikin kirjoittaja mainitsee aseveliyhdistyksen talloissa olleen sodan aikana mukana lähes kaikkien tehtaalaisten. On muistettava, että kirjoittaja itse on suojeluskunta-aktiivi ja aseveliyhdistyksessä aktiivijäsenenä kirjoittamishetkellä vuonna 1943.⁶⁵⁸ Toisaalta myös sota-ajan yksimielisyyden sanotaan vallinneen Tikkakoskella kaikista selvimmin Jyväskylän seudulla.⁶⁵⁹ Sodan aikainen aseveliyhdistys sai tehtaalaisistakin paljon jäseniä. Sodan uhrien omaisten auttaminen ja muu kotirintamatyö koettiin tärkeäksi, vaikka rintamalle ei useimpien tehtaalla aseita rakentavien miesten tarvinnut lähteäkään. Tosin juuri siitä syystä se saatettiin kokea erityisen tärkeäksi velvollisuudeksi.

Aseveliyhdistyksellä oli kuoro, jossa myös haastateltavani oli ollut mukana. Hän kertoo kuorossa olleen parhaimmillaan noin 50 jäsentä.

No sekin sitten loppui sodan jälkeen, kun asevelitoiminta piti lopettaa, niin tämäkin niinsanottu FASISTI-kuoro, niinku sitä sitten jotkut kiivaimmat vasemmistolaiset nimittivät... ja kaikkihan silloin sodan jälkeen kun silloin leimahti kaikki vastareaktiot, siinä, kun vasemmistopolitiikka oli sodan aikana täysin pimenossa, ja täytyi olla, ja pitivät sen, niin sitten kun ne mahdollisuudet tulivat, niin sittenhän ne... innokkaimmat käytti niitä puheenvuoroja muun muassa sitte tästä asevelikuorosta, vaikka siellä oli sitte niitä siellä asevelikuorossa, jotka oli sitte niitä vasemmistolaisia myöhemmin, nin olivat siinä mukana (...) Enhän minä tiedä kuinka vakavasti, ja saatto olla, että sitä ihan vitsimielessä.⁶⁶⁰

656 Henkilöhaastattelu 9. Henkilöhaastattelu 13.

657 Henkilöhaastattelu 1.

658 Laitakari 1943, 106.

659 Mikonranta 1985, 149.

660 Henkilöhaastattelu 1.

Hämmästyä aiheuttaa eniten Tikanmaja, jossa kaikki harrastusseurat kokoontuivat yhdessä. Tikanmaja ei ollut ainoastaan työväentalo, vaikka sitä siihenkin tarkoitukseen käytettiin. Tehtaan ammattiosasto rakensi sen yhdessä suojeluskunnan ja muiden järjestöjen kanssa tehtaan kustannuksella laajentamalla vanhan kirjastotalon. Kirjastotalo oli ollut aiemmin ammattiosaston ylläpitämä.⁶⁶¹ Sota oli paikallisia ihmisiä lähentävä tekijä, mutta muistitiedosta käy ilmi, että tehtaalaiset ja monet muut paikalliset asukkaat viettivät vapaa-aikansa yhdessä sodan jälkeenkin työtehtäviin ja politiikkaan katsomatta.⁶⁶² Tehtaalaiset tapasivat toisiaan ja muita tikkakoskelaisia Tikanmajan tansseissa lähes joka lauantai ja kyläilivät keskenään paljon. On siis huomattava, että tehtaalaisten harrastustoiminta ei ollut kuitenkaan vain tehtaalaisille lokeroitua, mutta se oli tehtaalta ohjailtua. Aikaisemmista vuosikymmenistä kertoo eräs vanhemman polven haastateltava, että kaikki sunnuntaitkin vietettiin yhdessä esimerkiksi Luonettjärven saarissa retkillä kalakeittoa ja kahvia keitellen.⁶⁶³ Tehtaan kustantamat olivat myös Tikanmajan elokuvateatterin koneisto ja juhlasalin sekä kahvilan kalusto. Lisäksi tehdas oli rakennuttanut urheilukentän ja osallistui molempien urheiluseurojen pelimatkajärjestelyihin.⁶⁶⁴ Tehtaan kustantamat olivat myös torvisoittokunnan soittimet.⁶⁶⁵

Puulaakikisoiksi nimitettiin osastojen välisiä urheilukilpailuja. Eri lajeissa kilpailtiin kausittain, mutta mitään tarkkaa, säännöllisesti toistuvaa ajankohtaa eri kisoille ei ollut määrätty. Haastatellut mainitsivat lajeina hiihdon, yleisurheilun, viestijuoksun, köydenvedon ja kyykän, sekä painin. Tehtaan historiikki kertoo lisäksi pyöräilykisoista, uintikisoista ja jalkapallo-otteluista.⁶⁶⁶ Artikkelissaan ”Atin olympialaiset”, Martti Mäkinen kirjoittaa

661 Laitakari 1943, 90.

662 Parihaastattelu 12.

663 SKSÄ 86, 1975.

664 SKSÄ 87, 1975.

665 SKSÄ 87, 1975.

666 Laitakari 1943, 98–103.

Tikkakosken Joulu -lehdessä myös eri lajeista, joita harrastettiin tehtaalaisten kesken sorvaaja- puuhamies Adiel Honkosen johdolla ja innottamana. Yksi lajeista oli edellä mainittujen lisäksi pesäpallo, lisäksi Mäkinen kertoo Tikkakosken tehtaalaisten pelanneen jalkapalloa myös muita Jyväskylän seudun tehtaita vastaan.⁶⁶⁷ Puulaakikisoilla näyttää olleen monimutkaisella tavalla lähentävä vaikutus tehtaalaisten kesken. Koska kisa useimmiten käytiin osastoittain, se lähensi yhteishenkeäkin osastoittain. Toisaalta täytyy muistaa, että toisten ryhmittymien lähentyminen keskenään merkitsee aina toisten sulkemista pois oman ryhmän ulkopuolelle.

Jos kiertopalkinto oli edellisellä kerralla voitettu omalle osastolle, oli kova paine saada se pysymään siellä:

Kyllä sillon ni oli niin melekeen pakko mennä hiihtokilpailuunki... kun mejän työnjohtaja oli siitä niin nuuka, kun ne oli voittanu sen kiertopalakinnon ja se oli... mejän piti aina voittaa se... se piti sen niin, että se oli VOITETTAVA. (nauraa, ja pudistelee päätään)⁶⁶⁸

Palokuntatoiminnasta kerrotaan muistitietoaineistossa, että palokunta perustettiin 1932 siksi, että Tikkamannilan kartanon alueella oli tulipalo tuhonnut paljon rakennuksia aikaisemman palon aikana. Koska lähiseudulta monet miehet olivat tehtaalla töissä, ja heidät saisi sieltä kerralla koottua apuvoimiksi, voisi heistä yhtä hyvin rakentua palokunta. Aluksi toiminta oli vaatimatonta, mutta jo 10 vuotta myöhemmin A. V. Laitakari kirjoitti:

Harjoituksia pidetään yleensä joka viikko ja jäsenet ovat säännöllisesti mukana. Tehtaan hankkima palokalusto on ajanmukainen ja monipuolinen. Siihen kuuluu mm. täysvarusteinen paloauto tehokkaine ruiskuineen. Kaikesta tästä johtuu, että toiminta on tuloksellista. Niinpä vuoden 1942 aikana palokunta sai kai-

667 Mäkinen, 1992.

668 Henkilöhaastattelu 13.

kissaseudulla sattuneissa 5:ssä tulipalossa tulen rajoitetuksi miltei alkuunsa, niin että vahingot jäivät varsin vähäisiksi.⁶⁶⁹

Kaikki palokuntalaiset olivat tehtaalla töissä ja vahvuus oli tuolloin parhaimmillaan 15 miestä. Vapaapalokunnan toiminnan rahoitti kokonaisuudessaan tehdas. Haastateltavani vapaapalokunnan päällikkö (1996) kertoi, että miehet työskentelivät tehtaassa ja hälytyksen tultua lähdettiin palopaikalle. Jos palo saatiin sammutettua työaikana, palattiin kirjaimellisesti ”sorvin ääreen” jatkamaan taas kesken jäänyttä tehdastyötä. Kun kysyin, oliko tehtaan palokunnassa ollut poliittista ideologiaa mukana VPK- aikana, arveli haastateltava, ettei siinä olisi ollut ”muuta punaista kuin autot”.⁶⁷⁰ Haastateltavan miehen sukulaiset olivat jo tuolloin olleet monen sukupolven ajan palomiehiä vapaapalokunnassa. Hän kertoi aina tunteneensa että on ensisijaisesti palomies, eikä tehdastyöläinen, vaikka sai tehdastyöstä elantonsa. On huomattava, että identiteetin muotoutuminen työläiseksi tai tehtaalaiseksi ei ole yksiselitteistä. Haastateltava kertoi olevansa myös poliittisesti aktiivinen ”vasemmalla”, mutta se ei silti välttämättä identifioi häntä työläiseksi, vaikka hän ”työväenhenkinen” olisikin. Tehtaalaisten harrastuksilla näyttääkin olleen identiteetin muotoutumisessa muillakin haastateltavilla merkittävä rooli, jos oma työ tehtaalla ei ollut mieluista. Haastateltava palomies kertoi kuitenkin että tehdas oli hänelle yhteisönä tärkeä. Miehen elämäntilanne haastatteluhetkellä, tehtaasta irtisanottuna, saattoi myös ymmärrettävästi vahvistaa palomiesidentiteettiä. Tikkakoskella toimii entisen tehtaan tiloissa vapaapalokunta edelleen.

Tehtaalaisten perustama *Tikkakosken Kalamiehet ry* on perustettu 11.2.1952, mutta kirjallinen lähteeni ei kerro perustajajäseniä. Seuran nimi on kovin maskuliininen, vaikka toinen vuosikirjan toimittajista on nainen ja hän on ollut yksi aktiivisimmista seuralaisista kautta vuosikymmenten. Innokkaista kalastusseuralaisista tehtaalla on riittänyt tarinoita kansanrunousarkistoon saakka. Kaikkien aikojen innokkaimmaksi mainitusta seuralai-

669 Laitakari 1943, 104.

670 Henkilöhaastattelu 3.

sesta kerrotaan juttua, jonka mukaan ”hän sai aina kalaa niin paljon, etteivät ne mahtuneet yhteen kasaan”:

Martti Pihl, tehtaan seppä-hitsari-porari, ja myöhemmin työjohtaja, kalasteli kaverinsa kanssa 1950-luvulla. Sepällä oli hurjia kalajuttuja saaliistaan, mutta kaveri aina kertoi totuuden niistä kuulijoille. Työtoverit päättivät antaa hurjalle kalamiehelle lahjaksi jatkokädet, jotta kalansaaliin mitat olisi helpompi näyttää. Hän sai myös puoli metriä pitkän kalan syötin, johon pajassa itse taottu koukku oli kiinnitetty lehmänriimulla. Lahjan saaja kiinnitti koko komeuden ”pomokoppinsa” seinälle havainnollistavaksi esittelyksi Keski-Suomen vesistöstä.⁶⁷¹

Tikkakosken kalamiehet ry toimii yhä aktiivisesti. Vaikuttavien menestystarinoiden perinne seurassa jatkuu edelleen heidän omien julkaisujensa perusteella:

Työnnän käteni avantoon, tuossa on tasapaino, otettava ote jostain muusta kohdasta. Haalarin hiha on märkänä. Tiukka ote niskasta, turpa kääntyy kohti avantoa. Vetoa kohti yläilmoja. Reijän täydeltä tulee haukea, eikä loppua meinaa tulla ollenkaan. Siinä lepää ”metrinen” halko.⁶⁷²

Haastateltavat mielsivät kalastusreissut kaikkia lähentävinä tapahtumina:

Kyllä siinä unohettiin politiikka ja lähettiin tämmösille retkille, ja tuota kalastamaan tuonne pilikille Kivijärvelle, niin sinne samaan koppiinhan ne sopi kaikki sinne jotka lähti.⁶⁷³

671 SKSÄ 88, 1975.; lisäksi Martti Mäkisen SKS:n arkistoon toimittama aineisto 17.5.2007: (nro 4163) Kalamiesten joulutervehdys Martti Pihlille.

672 Lahtinen ja Honkonen 1992: Tikkakosken Kalamiehet ry täytti 40 vuotta. Yhdistys on aktiivinen nykyään myös verkossa ja sosiaalisessa mediassa. Katsottu 2.6.2017: <http://www.tikkakoskenkalamiehet.net/>.

673 Henkilöhaastattelu 9.

Metsästysseura oli tehtaalla jo ennen 1950-lukua, mutta haastateltavani mukaan seura virallistui vasta vuonna 1971. Seuran nimeksi annettiin Tikka-metsästäjät.⁶⁷⁴ Aiempina vuosikymmeninä tehtaan metsästysseurasta kiersi huhua, jonka mukaan se olisi aiheuttanut paikkakuntalaisten kissojen kuolemantapauksia. Huhun mukaan ”riistanhoidollisista” syistä vietiin myrkytettyjä kaloja metsään, jotta haitalliset eläimet olisivat niitä syödessään kuolleet. Kuitenkin kävi niin, että metsässä liikkui vapaasti kissoja, ja kun ne söivät kalat, niin luonnollisesti kuolivat niihin. Tästä syntyi epäsopua, ja metsästysseuraa moitittiin. Tosin sama kertoja on sitä mieltä että metsästysseura edisti tehtaalaisten hyviä välejä naapurikuntien, Uuraisten ja Laukaan asukkaiden kanssa.⁶⁷⁵

Heikki Liimatainen kirjoittaa *Tikkakosken Joulu* 1992 -lehdessä tehtaan torvisoittokunnasta, joka perustettiin vuonna 1942. Soittokunnan johtajana toimi konepistooliviilaaja Ilmari Rännäli, ja kaikki muutkin soittokunnan jäsenet olivat tehtaassa töissä. Soittokunnan koko kasvoi reilusti 1950-luvuilla, jolloin ompelukone-tuotanto toi taas paljon lisätyöväkeä tehtaalle. Siinä oli enimmäkseen noin 30 soittajaa. Soittokunta kävi esiintymässä ”monissa tilaisuuksissa kuten sekä aseveli- ja hyväntekeväisyysjuhlissa.” Tehtaan historiikin kirjoittaja Laitakari ilmoittaa soittokunnan keräyksen ”jäsenistöönsä eri harrastuspiireihin ja sivistykseltään eri asteille kuuluvia yhdyskunnan jäseniä”. Laitakarin mielestä soittokunnan tarkoituksena oli asevelikuoron tavoin ”kansalaisten eheytymispyrkimys” sodan aikana sekä sen jälkeen.⁶⁷⁶ Haastateltavistani kukaan ei ollut kuulunut soittokuntaan, joten minulla ei ole siitä laajaa muistitietoa aineistoa – ainoastaan muutama lyhyt maininta. Kun soittokunta lopetti toimintansa 1960-luvulla, lahjoitti tehdas kustantamansa soittimet paikallisen työväenopiston musiikkipiirille. Torvisoittokunnat mielletään suomalaisten työläisten yhdeksi vanhimmista yhteisistä harrastusmuodoista.

674 Suullinen tiedonanto saatu puhelimitse seuran sihteeri Markku Karppiselta 2000-luvun taitteessa. Tuolloin aktiivijäseniä seurassa oli noin 30.

675 SKSÄ 85, 1975.

676 Laitakari 1943, 96.

Voimakas marssimusiikki nostattaa joukkovoiman tunnetta, ja puhallinorkesterin musiikki kantaa kauas. Muistitiedosta ei käy ilmi, soittiko tehtaan torvisoittokunta työväen musiikkia. Tikka-koskella toimi myös varuskunnan torvisoittokunta.

Tehtaan shakkikerho mainitaan muistitiedossa lyhyesti. Siinä oli työntekijöiden lisäksi mukana myös tehtaan toimihenkilöitä, paikkakunnan lääkärin, sekä lennoston henkilökuntaa.⁶⁷⁷

Haastateltavistani monet olivat olleet mukana Tikkakosken Työväen Näyttämön toiminnassa – osa jopa vuosikymmeniä. Näytteleminen lopetettiin eräiden haastateltavien mukaan 1960-luvulla Tikanmajan palon jälkeen. Naisten tulkinta näytelmäpiirin poliittisesta sitoutuneisuudesta oli epäröivää, vaikka se nimensä puolesta oli työväen seuratoimintaa.⁶⁷⁸ Mieshaastateltava kertoi, että seura oli itsenäinen oma ryhmänsä. Hänen mukaansa aluksi teatterissa mukanaolijat olivat vain tehtaalaisia, mutta loppuvaiheessa, kun tehtaalaisten innostus alkoi hiipua, tuli mukaan myös armeijan henkilökunnasta väkeä, ja lopulta he olivat suorastaan enemmistönä. Miehen mukaan teatteritoiminta loppui jo reilusti ennen Tikanmajan paloa.⁶⁷⁹

Seuran toiminnasta on koottu kirja vuonna 1980 entisten teaterilaisten haastatteluihin pohjautuen. Kirjassa mainitaan, että kaikki haastateltavat olivat yhtä mieltä siitä, että näyttämölle ei poliittisia riitoja haluttu eikä tuotu. Mukaan tuli väkeä varuskunnan lennostostakin. Myös omien haastateltavieni vastaukset kertovat samaa: kukaan ei tuntunut mieltävän teatterin taustaakaan poliittiseksi edes nimestään huolimatta. Kirjan kirjoittaja viittaa perhepiirin tunnelmaan työläisyhteisössä, ja sen pitkiin perinteisiin paikkakunnalla.⁶⁸⁰ Marja Koistinen kirjoittaa puolestaan *Aatetta ja arkielämää* – kirjan artikkelissa, että näyttämö ei ollut

677 Ryhmähaastattelu 18.

678 Parihaastattelu 12.

679 Henkilöhaastattelu 1.

680 Vainikkala 1980, 6.

harrastajilleen pelkkää vapaa-ajan täyttöä, vaan se tyydytti luovuuden tarvetta yhteisöllisesti hedelmällisellä tavalla.⁶⁸¹

Kansan Arkistossa säilytetään haastatteluja, joiden pohjalta Tikkakosken Työväennäyttämön julkaisu on kirjoitettu.⁶⁸² Näyttelijöiden mielipiteet hajoavat selkeästi, kun kysytään harrastuksen poliittisesta taustasta.⁶⁸³ Esimerkkejä Kansan Arkiston haastatteluista vuodelta 1979:

Tikkakoskella ei ns. parempi väestö tullut katsomaan. Kyllä me näyteltiin tälle työväen porukalle. Minusta tuntuu että niillä oli semmonen tunne ettei koko Tikanmajalle sopinut mennä. Johtui varmaan poliittisista syistä. Kyllä se määrätyllä lailla leimattu oli joka siellä toimi.⁶⁸⁴

Kerran sattui että Heikki soitti viulua taustalla ja joku soitti näyttämöllä. Mutta Heikki kun oli semmonen että se unohti ja unohti, niin se vaan veti ja näyttämöllä olevalta loppui jo soitto ja se pani tällais viulun pois, niin ei, viulun ääni kuuluu vaan ja tämän piti uudestaan ruveta veteleén. Sitten joku sano että ”Helkkari, Heikki lakkaa jo!” Kaikki oli huomanneet salissakin ja nauraneet kauheasti kun tunsivat Heikinkin että kun se Heikki unohtuu.⁶⁸⁵

Mutta Tikkakoskella oli kaikki mielipidesuunnat saman katon alla. Meillähän oli tehtaan johtajaa myöten kaikki siellä. mm. tähän Tikanmajalle tuli johtaja Östman aikoinaan. Hänhän lahjoitti sinne pianon. (...) (...) ei ollut poliittista kahtiajakautumista(...) meillä oli kokoomuslainenkin puheenjohtaja, joka oli

681 Koistinen 1985, 174.

682 Vainikkala 1980.

683 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Ha Historiikki ”Työväen näyttämötoiminta Jyväskylän maalaiskunnassa 1981” Hb Haastattelut 1979, Marja-Riitta Vainikkala.

684 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Nainen s. 1930-luvulla /6.

685 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Nainen s. 1930-luvulla /7.

rykmentin puolelta ja täytyy sanoa että erittäin hyvä ja sakkiin sopeutuva henkilö.⁶⁸⁶

(...) tämä kuitenkin kuvas sitä että se oli sodan jälkeistä toiminnan ja energian ja kontaktien hakemista... ihmiset halusivat toisensa kanssa tekemisiin ja harrastaa jotain.⁶⁸⁷

Vaikka olisi oltu miten tukkanuottasilla ammattiyhdistystilaisuuksissa ja poliittisissa tilaisuuksissa, niin näyttämöllä ei katsottu rajoja ollenkaan. Siellä ihmiset tulivat lähelle oman persoonansakin suhteen, että kaikki tuommoiset huolet ja harmit mitä yksityiselämässäänkin sattui, siellä hyvin helposti nämä purettiin toiselle ja saatiin ymmärrystä sitten. Se oli niin välitön ja kiinteä perhepiiri (...)/(15) Sillon kun näyttämön ovia avattiin niin se oli kyllä ihan julkisestikin sanottu että jos tämä laitos meinaa pyöriä niin täytyy nämä tunnepurkaukset (tehtaalaisten ja lentorykmentin henkilöstön välillä) tehdä jossain muualla, mutta ei siellä. Että se on loppua varmasti. Eikä se tullut mieleenkään.⁶⁸⁸

Aika ja paikka vaikuttavat haastatteluihin. Kansan Arkistossa säilytettävät haastattelut on tehty kaksikymmentä vuotta aiemmin kuin omani, jolloin asiat ovat olleet vielä haastateltavilla tuoreemmassa muistissa kuin omilla haastateltavillani. Muistoja on tulkittu sen hetkisestä kokemusmaailmasta katsoen. Teatteritoiminnan poliittisuus korostuu Kansan Arkiston haastatteluissa toisin kuin omilla haastateltavillani.

Porvarillinen Tikka ja työläisten Into

Tikkakoskella toimi poliittiselta katsannoltaan kaksi erilaista urheiluseuraa: porvarillinen *Tikka* ja työläisten *Into*. Urheiluseu-

686 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Mies s. 1920-luvulla/3.

687 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Mies s.1920-luvulla/7.

688 Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Mies s.1920-luvulla/13.

rat ympäri Suomea toimivat 1930-luvulta lähtien jopa poliittisen propagandan välineenä, mutta tikkakoskelaisten muistitiedon perusteella seurojen propagandatehtävä oli vähäisempi kuin monilla muilla tehdaspaikkakunnilla.⁶⁸⁹ Tikka oli perustettu ensin, joten todennäköisesti alun alkaen seuralla oli ollut tarkoitus tarjota kaikille seudun nuorille urheilun lomassa porvarillista ideologiaa, kuten muuallakin Suomessa. Kuitenkin haastatteluiden mukaan itse urheilu näytti painavan vaakakupissa eniten. Tehdas tuki kuitenkin enemmän porvarillista Tikkaa. Haastateltava kertoo Tikan saaneen joskus enemmän käyttöoikeuksia esimerkiksi kuljetusajoneuvoihin, joita tarvittiin pelimatkojen järjestelyssä.⁶⁹⁰ Vertailun vuoksi mainittakoon, että esimerkiksi Sorsakosken tehtaalla kiellettiin urheiluseura *Jäntevän* toiminta täysin koko tehtaan alueella, koska tämä kuului Työväen Urheiluliittoon.⁶⁹¹ Joissakin tehtaissa työntekijän liittymistä TUL:n seuraan saattoi seurata jopa irtisanominen.⁶⁹² Työväen Urheiluliiton on nähty alun perin nousseen porvarillista juurta olevan Suomen Valtakunnan Urheiluliitosta erilliseksi omaehtoista kulttuuria tukevaksi liikkeeksi.⁶⁹³

Haastateltavistani muutamat olivat entisiä Tikkalaisia. Virkamiehenä tehtaalla työskennellyt henkilö oli sitä mieltä, että urheiluseurojen poliittisuus jakoi harrastajansa selkeästi kahteen leiriin: työläisiin ja porvareihin.⁶⁹⁴ Entinen henkilöstöpäällikkö oli päinvastaista mieltä: hänen mielestään seurojen poliittisuus oli vain seuran johtajien mielissä: harrastajat eivät koskaan puhuneet työläis- tai porvariseuroista.⁶⁹⁵ Näkemysten eroavaisuus on erityisen kiinnostava siksi, että molemmat miehet urheilivat yhtä aikaa samassa seurassa.

689 Vrt. esim. Koivuniemi 2000, 217.

690 SKSÄ 87, 1975.

691 Sorsakosken kylätoimikunnan julkaisu 1989.

692 Koivuniemi 2000, 219.

693 Esim. Lahtinen, 2016; Vasara 2013.

694 Henkilöhaastattelu 9.

695 Henkilöhaastattelu 1.

Henkilöstöpäällikkö oli liittynyt Tikkaan, sillä se perustettiin 1936, ja oli talvisodan jälkeen ainoa urheiluseura paikkakunnalla. Kun Into perustettiin 1940-luvulla, ei haastateltavalla ollut mitään syytä vaihtaa seuraa, sillä häntä itseään kiinnostavat lajit olivat silloin Tikassa pesäpallo, jalkapallo, nyrkkeily ja paini. Jalkapalloa mies siirtyi pelaamaan Innon riveihin, kun Tikassa oma joukkue kuivui liian pieneksi. Haastateltava kertoo, että molempien joukkueiden pelaajat yrittivät saada yhteisiä harjoituksia aikaiseksi, mutta Innon silloinen puheenjohtaja oli jyrkästi sitä mieltä, että se on mahdotonta, Innon joukkue ei kaveeraa Tikan joukkueen kanssa. Kuitenkin hänen näkemyksensä mukaan molempien seurojen pelaajat olivat sopuisasti yhdessä.⁶⁹⁶

Virkamieshaastateltava harrasti Tikassa yleisurheilua. Hän aloitti Helsingin suurkisojen aikaan vuonna 1947 ja harrasti urheilua aktiivisimmin ja sai palkintoja 1940–1950-lukujen taitteessa. Hän muistaa ajan oikein valoisana ja terveenä ajanjaksona elämässään. Mies kertoo käyneensä Tikanmajalla säännöllisesti viikonlopputanssien lisäksi urheiluharrastuksissaan. Hän harrasti painonnostoa, nyrkkeilyä ja painia ja kertoo Tikan ja Innon kilpailleen keskenään kovasti. Miehen mielestä oli selvää, että ne jotka olivat syntyneet työläisperheeseen, menivät automaattisesti Intoon, ja porvariperheessä kasvaneet Tikkaan.⁶⁹⁷ Haastateltava itse oli syntynyt Etelä-Suomesta ja porvariperheestä. Toinen kertoja, henkilöstöpäällikkö taas kertoi haastattelun alussa olevansa työläisperheestä.

Eräs haastateltava kertoo urheiluseurojen jakaumasta oman, paljastavan lapsen näkökulmansa:

Urheiluharrastukseen liittyy myös tuolta ajalta paha varjopuoli. Tikkakoskella oli kaksi urheiluseuraa, Tikkakosken Into ja Tikkakosken Tikka. Into oli vasemmistolaisseura ja Tikka oikeistolaisseura. Ei tullut kuuloonkaan, että olisin päässyt pelaamaan pesäpalloa Tikkaan, vaikka siellä oli paremmat pelaajat ja minua houkuteltiin sinne. Monet parhaat kaverit pelasivat Tikassa,

696 Henkilöhaastattelu 1.

697 Henkilöhaastattelu 9.

mutta ei isäni päästänyt. Samoin oli pioneerien ja partiolaisten kanssa. Partio kiinnosti paljon enemmän kuin pioneerit, mutta kun en päässyt partioon, en mennyt pioneereihinkään. Pesäpallo kiinnosti kuitenkin niin paljon, että pelasin sitä kaikesta huolimatta Innossa.⁶⁹⁸

Kertoja ei voinut ymmärtää lapsena aikuisten tekemän poliittisen jaon syytä ja tuntee katkeruutta keinotekoiseksi mieltä-mästään jaosta vielä nytkin, yli 60-vuotiaana. Tikkalaisuus ei kuitenkaan edellyttänyt porvaritaustaa kaikilta. Tehtaan monitoimipuuhamies, sorvari Adiel Honkonen teki kaikkea Työväen Näyttämön lavasteista urheiluun ja sävellyksiin. Hän oli mukana myös Tikan järjestötehtävissä ja järjesti lapsillekin urheilutoimintaa Tikkakoskella.⁶⁹⁹ Adiel Honkonen oli työläisenä tehdashallissa aivan kuten edellisen kertojan isä. Into järjesti erikseen omia lasten urheilutapahtumia ja puuhamiehenä siellä toimi taas kertojan mukaan tehtaan konttorissa työskennellyt mieshenkilö.⁷⁰⁰ Tämän tiedon valossa on helppoa ymmärtää lapsen hämmennys porvariseuran ja työläisseuran välillä.

Innokkaita Innon harrastajia olivat naishaastateltavani naiset aviomiehineen 1940–1950-luvuilla. He kertovat harrastusten jaon varsinkin sosialidemokraattisen nuoriso-osaston ja Innon välillä olleen vaikeaa, sillä ne olivat osittain päällekkäisiä. Seuroissa oli niin paljon samoja ihmisiä, että esimerkiksi Innon juhlissa oli luonnollista, että ohjelma tuli nuoriso-osaston ohjelmaryhmiltä. Koska molemmat naiset olivat molemmissa harrastusryhmissä aktiivisesti mukana, on ymmärrettävää että seurat sekoittuvat muistitiedossa.⁷⁰¹

Itselleni jäi haastattelun perusteella sellainen kuva, että naisten mielessä Into ja nuoriso-osasto olivat lähestulkoon sama ryhmä.

698 Henkilöhaastattelu 35. Kertojan oma kirjallinen vastaus haastattelukysymyksiin.

699 Mäkinen 1992.

700 Henkilöhaastattelu 35. Kertojan oma kirjallinen vastaus haastattelukysymyksiin.

701 Parihaastattelu 12.

Todellisuudessa kuitenkin Innossa urheili muitakin vasemmistolaisia kuin sosialidemokraatteja. Naiset mainitsevat harrastuksistaan ainakin Tikanmajalla pari kertaa viikossa kokoontuneen Innon voimisteluseuran. Lisäksi tanssiryhmät, hiihtoseura ja jalkapallojoukkue olivat muistitiedon mukaan Innon. Mieshaasteltava kertoo, että Intolaiset ja Tikkalaiset olivat voimakkaasti eri mieltä poliittisista asioista.⁷⁰²

Työväen yhdistykset ja muut poliittiset harrastukset olivat myös suosittuja Tikkakoskella. Sosialidemokraattinen nuorisosasto mainitaan monta kertaa muistitiedossa – se johtunee osittain siitä, että kertojista sosialidemokraatteja on muita enemmän. Yksi haastateltavani oli niin innokas nuorisosastolainen, että ajoi 16-vuotiaasta alkaen polkupyörällä yli 10 km kotikylältään Tikkakoskella pidettäviin kokouksiin. Hän kertoo nuorisosaston kokouksissa olleen ohjelmaa, esimerkiksi laulua ja tietokilpailuja.⁷⁰³ 1920-luvulla syntyneet naiskertojat harrastivat nuorisosastossa kaikkia tarjolla olevia lajeja. He olivat mukana kisällittäriässä ja nuorisosaston teatteritoiminnassa:

Me järjestettiin semmosia iltamia. Työväenyhdistyskin kun tarvi ohjelmaa, niin se ilmotti vaan nuorisosaston puheenjohtajalle, että nyt tulee iltamat ja sinne tarvitaan ohjelmaa. Puhujan he hommaa, ja muut sitten... Ne oli niin jännästi naimisissa keskenään...

Haastattelija: Limittäin? Ettei voi sellasta selvää jakoa tehdä?

– Niin. Siellä oli...me sitten siellä esiinnyttiin, näitä tansseja just oli

ja tanhuja oli...

Haastattelija: No oliko teillä esiintymismatkojakin ihan ympäröintiä?

– Joo me käytiin hirveen paljon...

– Ja kerran vuodessa oli muun muassa piirijuhlat... mihin kokoontu koko piiri, ja missä tanhuttiin... ja oliko meillä joukkolausuntaa?

702 Henkilöhaastattelu 8.

703 Henkilöhaastattelu 8.

- Oli oli! Ja laulettiin...
- Ja kisällit ja kisällittäret...⁷⁰⁴

Kisälliryhmien laulut olivat nimenomaan nuoriso-osastolaisten esittämiä, luonteeltaan kantaaottavia ja ajankohtaisista aiheista kertovia poliittisia lauluja. Sävelmät lainattiin kansanlauluista tai iskelmistä. Usein laulut saatiin nuorisoliitoista, joskus sepitettiin itse. Ilpo Saunio kirjoittaa sodanjälkeisen ajan olleen kisällilaulujen loistokautta, jolloin tyylin identiteetti varsinaisesti syntyi:

Kisällitoiminta jakaantui jokseenkin tasaisesti kummankin työläisnuorisoliikkeen suunnan kesken. Poikkeuksellisesta aatteellisesta innostuksesta kertova määrä – yhteensä lähes 800 ryhmää ja 5000 laulajaa – säilyi yhtä korkeana koko 50-luvun.⁷⁰⁵

Naishaastattelun mies oli ollut mukana kisälleissä, ja hän kertoi heidän 6-8 miehen voimin pärjänneen hyvin varsinkin kilpaulannassa piirien kesken. Joskus laulujen sanoitukset olivat kaksimielisiäkin, muistelivat tehtaalaiset yhteisessä haastattelussa. Kokonaisia lauluja he eivät enää muistaneet. Suurin osa heidän lauluistaan oli ollut päivän iskelmiin kirjoitettuja.⁷⁰⁶

Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston kokouksia kuvailen myöhemmässä kappaleessa.

Pilailu ja kiusoittelu

Tehtaan vuosikronikka esitettiin laulaen useissa tehtaan yhteisissä ja toimihenkilöiden pikkujouluissa.⁷⁰⁷ Muitakin lauluja kirjoitettiin, sota-ajan rintamaviihdytyskiertueelle oli tehtaalla sävelletty

⁷⁰⁴ Parihaastattelu 12.

⁷⁰⁵ Saunio 1974, 290.

⁷⁰⁶ Ryhmähaastattelu 18.

⁷⁰⁷ Olen esitellyt kronikoita aiemmin julkaisemattomassa opinnäytteessäni 2001: Tikka-hengen heimolaiset. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen kulttuuri.; Alkuperäiset kronikat löytyvät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta: Tikkakosken tehtaan pikkujoulukroni-

ja sanoitettu Konepistoolimiesten marssi, jota myöhemmin luultiin julkisuudessa Reino Helismaan kirjoittamaksi.⁷⁰⁸ Ompelukonetuotannon saavutettua 100 000 koneen määrän, oli kirjoitettu yhteiseen juhlaan kronikka.⁷⁰⁹ Laulu käsittelee pääosin ompelukonetuotantoon siirtymistä asetuotannon jälkeen.

Yksi haastateltavani oli ollut mukana tekemässä sanoituksia joihinkin näistä kronikoista. Koska yhteisiä joulujuhlia vietettiin sota-ajan jälkeen harvoin, kronikat tehtiin ja laulettiin yhdessä esilaulajan vetämänä tehtaan juhlissa. Kronikoiden kautta paljastettiin juoruja kaikista kuulijoista, joten joskus niiden esittämistä pikkujouluissa pelättiin etukäteen.⁷¹⁰ Tarkoitus ei ollut ilkeillä, vaan ironisoida, mutta lopulta niiden tekemisestä kuitenkin luovuttiin.⁷¹¹

Liekö kaikki totta, sitä emme mekään tiedä
kaiketi ei meitä silti tuomiolle viedä
Leikistähän kukaan ei saa toki suuttua
pikkuseikkoihin ei myöskään pidä puuttua.⁷¹²

Naishaastateltavilla oli vihkoon kopioituna muutamia lauluja, ja ryhmähaastattelussa he muistelivat symbolisten ja vihjailevien sanoituksien tulkintaa. Tapausten todenperäisyyttä arvuuteltiin myös itse kronikoissa. Toista haastateltavaa naista harmitti, että hänestä ei koskaan kirjoitettu kronikoissa mitään. Toinen taas

kat 1948, 1950, 1951 ja 1952.; Kirjoittajalla lisäksi hallussa haastateltavilta kopioitu kronikka vuodelta 1941.

708 Liite 2. Martti Mäkisen SKS:n arkistoon toimittama aineisto 17.5.2007. Rintamakiertueen laulu: Konepistoolimiesten marssi (KP-miehille omistettu) Tikkakoskella 15.5.1942. Laulun tekijä: A. Honkonen (Adiel). Lupa laulun sanojen julkaisuun tässä kirjassa on saatu Honkosen suvulta.

709 Martti Mäkisen SKS:n arkistoon toimittama aineisto 17.5.2007. Kronikka Oy Tikkakoski Ab:n 100 000 juhlaan. 20.12.1952. Sisältää 39 säkeistöä.

710 Bahtin 2002, 149 tuo tutkimuksessaan vertailtavaksi kansankirjan "Gargantuan suurista kronikoista" pilkkaversiona raamatun evankeliumeihin.

711 Henkilöhaastattelu 1.

712 SKS KRA 337, 338, 339: Tehtaan pikkujoulukronikoita vuosilta 1948, -50, -51, -52.

muisti uudestaan niitä selaillessa, että hän olisi ollut yhdessä värssyssä mukana, mutta sitten muisti tulleen tehtaalte töihin vasta kirjoitusajankohdan jälkeen. Naiset olisivat halunneet olla kronikoissa esillä. Haastateltavani eivät muistanut tai edes tienneet kaikkien sanoitusten merkityksiä. Toinen naisista arveli, että eräs tehtaan muistitiedon asiantuntija olisi saattanut tietää joidenkin juorujen alkuperiä, muttei ollut varma siitäkään, sillä ollessaan mukana kirjoitustyössä hänkin oli saattanut vain riimitellä ehdotettuja aiheita.⁷¹³

Kun vertasin kahta kronikkaa, joista toinen oli kirjoitettu 1941, ja toinen 1951, huomasin, että uudemmat sanoitukset olivat vanhempia huomattavasti rohkeampia. Vanhan kronikan pituus oli käsin kirjoitettuna kolme liuskaa, sen sijaan uusi jopa kuusi liuskaa koneella kirjoitettuna. Vanhassa kronikassa kirjoitetaan henkilöistä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta nimettöminä, mutta vihjeitä tarjoten. Esimerkiksi värssy konttorin naisista 1941:

Yhtä ja toista ruusuista noista voisin mä tässä laulaa juu,
hei juu, ja vai niin voisin mä tässä laulaa juu.
Mut en mä viitsi, kun en mä tahdo, että joukosta jotkut punas-
tuu,
hei juu jne.⁷¹⁴

Vuoden 1951 kronikassa nimet ovat selvästi esillä ja kunkin henkilökohtaisia asioita puidaan suoraan lasten syntymisestä avioeroista railakkaaseen ryyppäämiseen asti:

1. Viides tyttö Torvelalle pettymyksen tuotti
sillä nytpä vaihteheksi hän jo poikaa vuotti
sanoi että pahemminkin saisit älistä
jos vain sulta jotain näkyis jalkovälistä
2. Aviosta eroa kun haeskelä Sännti

713 Ryhmähaastattelu 18.

714 Kronikka vuodelta 1941. Kopio kirjoittajan hallussa, toimitetaan SKS:n Kansanrunousarkistoon.

parakraafit tutkittiin ja luettiin prääntti
todistajat kertomahan pani tuomari
onko muita riannut vai onko juomari
3. Harvoin ottaa Katas Kalle itsensä seiliin,
mutta erehtyi kun joutui riistamiesten keiliin
erehtyivät myöskin Kallen saattomiehet niin
että veivät vahingossa Motin liiteriin.⁷¹⁵

Haastateltavani naiset pitivät kronikoita hauskoina ja tekstejä
hyvin oivallettuina, mutta vuoden 1951 kronikan loppuvärssyistä
päättellen tekstejä oli myös opittu pelkäämään:

Monet pelkää kronikkaamme aivan silmin nähden
juhlastakin poissa ovat yksinään sen tähden
Kaikki nämä pelkääväiset ovat naisia
miehet eivät toki ole samanlaisia
Laulu tämä meidän täytyy kalliisti kai ostaa
koska moni uhannut on ankarasti kostaa.
Tilhin Jussi päästää teidät siitä huolesta
luvannut on meistä laulaa teidän puolesta
Emmekä me tällä erää enää jatka muista
parasta on loppu tehdä näistä lauleluista.
Pelko omi mielessämme kuinka meidän käy
vaikka eihän täällä vielä pyöveliä näy.

Kukaan haastateltavista ei kertonut kronikoista koskaan syn-
tyneen riitaa. Tulkitsen kronikoiden lisääntyneen rohkeuden
johtuvan kymmenen vuoden aikana tottumisesta. Osattiin odot-
taa paljastuksia ja kasvojen menettämisen pelossa paljastuksiin
piti suhtautua välinpitämättömästi, ettei leimattaisi pelkuriksi
tai huumorintajuttomaksi tosikoksi. Tikkahengen nimissä hivu-
tettiin sietokykyä sen rajoille. Ulkopuolisesta kronikat näyttävät
yhteishengen testaamiselta – kuinka pitkälle lopulta voitaisiin
mennä?

715 Tikkakosken pikkujoulukronikat, SKS 1951.

Haastateltavien keskustelu kronikoista onkin ehkä paljastavampi kuin itse tekstit.⁷¹⁶

Nainen: Mää en ollu koskaan päässy kronikoihin...mää oon aina ollu niin tylsä.

Mies: Tosi on, mutta se riippu just sinusta...

(naurua)

Haastattelija: Harmittiko se?

Nainen: Harmitti! Mää oisin tykänny jos joku ois mustaki...

Mies: Sä et ILENNY lähteä esiintymään, jos ei siulla joku ollu vieressä! Tai ryhmässä. Yksinään sie et voinu esittää mittää!

Nainen: Mitennii ”esittää”?

Mies: Emmää tiiä. Et sie esittäny!

Nainen: Älä puhu mitään! Mää olin yhdessä näytelmässäki ja lauloin yksin!

Mies: No piiikkutyttönä!

Nainen: Ei pikkutyttönä kun nuorena tyttönä. Ja tota...Yks näytelmä. Sitä harjoteltii ja kenraaliharjotuksissa mää vielä lauloin... sen. Niin sitte se Karppanen... tai sitä ennen se joku sano että ... ”Jätetään se laulu pois!”

(Kovaa yhteisnaurua.)

Nainen: Se oli kertakaik... se oli mulle ihan hirveetä ja mää en kerta kaikkiaan oppinu sitä laulua... ja mulle oli hirvee helpotus että se laulu jätettii...⁷¹⁷

Naisen kerronta alkaa harmittelulla, ettei häntä huomioitu koskaan kronikoissa, koska ”hän on ollut niin tylsä”. Mies ottaa tilaisuudesta kiinni ja vahvistaa kovaan ääneen asian provosoidakseen väittelyä. Väittely ja pyrkiminen toisen leikilliseen nolaamiseen kuuluu ainakin tässä ryhmässä käsitykseen hyvästä huumorista ja tulee ilmi haastattelussa useaan otteeseen. Se tulee esiin myös lauseessa ”Et sie esittäny!” Ensin mies puhuu ”esiintymisestä” joka tarkoittaa näyttämöllä tai muuten suuremmalla estradilla performointia. Seuraavaksi hän sanoo kuitenkin ”esit-

716 Lappalainen 2011. Ks. myös 2008.

717 Ryhmähaastattelu 18.

täny”, jonka tulkitsen muun miehen puheen perusteella tarkoittavan pienimuotoista julkista jutun kerrontaa tai laulamista jonkun ryhmän kuullen. Hän mainitsee haastattelussa myös toisen paikalle myöhemmin tulleen miehen olevan ”hyvä esittäjä”, silloin kun tämä imitoi.

Mies uskaltaa nolata naisen haastattelutilanteessa siitä syystä, että tämä on ensinnäkin sukulainen, toiseksi hän tietää tämän osaavan kääntää jutun edukseen. Ensin nainen innostuukin kehuun itseään, että onhan hän esiintynyt ja laulanut näyttämöllä, kunnes tarina saa käänteän joka keikauttaa hänen asemansa taas pääläelleen. Hetken ajan kestänyt itsekehu ja sankariksi kohotautuminen saa ”oikeanlaisen” lopun itseironialla.

Ironian ”tapahtuminen” on aikaan, paikkaan ja yhteisiin kulttuurisiin merkityksiin sitoutunutta. Kuulijan, lukijan tai yleisön odotetaan tulkitsevan viesti tietyllä puhujan, kirjoittajan tai esiintyjän odottamalla tavalla.⁷¹⁸

2. Huumorin, pilailun ja politiikan merkitys yhteisöllisyydessä

Yksi suurimmista poliittisten ihanteiden ja sankaruuskäsitysten eroista tulee esiin haastatteluissa, joissa on mainittu hiljaisen hetken järjestäminen tehtaalla Stalinin hautajaispäivänä tämän kuoltua 5.3.1953.⁷¹⁹ Tapahtuma ajoittuu Neuvostoliiton omistuskaudelle. Koneiden pysäyttäminen kommunistien vaatimuksesta kesken työpäivän Stalinin muistoksi koettiin tapahtumana absurdiksi, ja se herätti suurta ihmetystä ja naurunsekaista närkästystä vieläkin sosialidemokraattisten kertojien muisteluissa. Koneet olisi tullut pysäyttää kesken töiden ja kun kaikki eivät suostuneet, niin joku katkaisi koneiden virran pääkytkimestä. Kansandemokraattiset kertojat eivät ottaneet asiaa puheeksi lainkaan haastat-

718 Hutcheon 1995, 45: Ironia on vuorovaikutuksellista. Jotain mikä ”tapahtuu” kertojan ja kuulijan välillä ja on kiinni viime kädessä tulkinnasta.

719 Lappalainen 2011. Olen analysoinut em. kerrontaa myös 2008 julkaistussa artikkelissani.

teluissa 1990-luvun lopulla. Tulkitsen hiljaisuuden johtuvan siitä, että Stalin oli saattanut olla vielä 1950-luvulla kansandemokraateille sankari ja uskallan väittää, että myöhemmän tiedon valossa käsitys sankarista oli muuttunut radikaalisti. Muutos aiheutti pettymystä ja häpeää, vaikka muuten sosialismin ihanteesta puhuttiin haastatteluissa edelleen avoimesti ja tehtaan neuvostomallista, onnistuneiksi mainituista viisivuotistystyökausista, surumielisellä kaiholla.⁷²⁰

Sen sijaan muistitiedossa vallitsee konsensus työnteon ja sen säätelyn tärkeydestä tehtaalla. Työn sankaruus tehtaalla ei ole kilpailua työtovereiden kanssa siitä, kuka tekee parhaan tuloksen itselleen tai edes yhtiölle omalla ahkeralla työpanoksellaan, vaan siitä, kuinka tasaisesti työ kyetään jakamaan ja työtahti ja olosuhteet pidetään siedettävänä yhteisön yhteiseksi hyväksi.

Haastateltava: ” (...) Niin... ne tehtaan pääluottamusmiehet. Kaippa mä sitä SKDL:n Urho äänestin. Urho oli tosi kunnioitettu. Mähän en tiennyt... se tuli silloin mulle puhumaan kun tulin tehtaalle. Aluksi en tiennyt systeemiä ja tein urakassa liikaa töitä. (...) Sain siltä puhuttelun. Piti alkaa tehdä vähemmän.”⁷²¹

Urakkatyö mainitaan muistitiedossa yleisenä muotona tehdastyölle Tikkakoskella. Etukäteen sovitulle työmäärälle määriteltiin palkka etukäteen ja se piti hoitaa tietyn ajan puitteissa. Jos kävi ilmi, että sama työ oli mahdollista hoitaa nopeammin kuin oli ilmoitettu, niin se piti jatkossa hoitaa nopeammin tai pienemmällä palkalla. Urakoista puhuttiin ruokatunneilla ja tauoilla, niiden vuoksi pidettiin kokouksia ja lakkoiltiin paljon. Myös haastatteluissa urakat nousivat esiin kysymättä. Tarinaesimerkkiä vastaavia kokemuksia oli muillakin: uusi tulokas saattoi tehdä vahingossa aluksi liikaa töitä, kunnes yrityksen ja erehdyksen kautta selvisi, kuinka tulisi toimia.⁷²² Liian työn tekemistä torjuttiin myös työaikana pelatuilla peleillä, kuten ”teikkaamisella”.

720 Vastaava kokemus, ks. Portelli 1988, 46–56.

721 Henkilöhaastattelu 17.

722 Vastaava kokemus, ks. Teräs 2001, 50–64.

Teikkaus oli tavallisesti taukoharrastus perjantaipullon arpomiseksi, mutta sitä jatkettiin tarpeen vaatiessa työajalla. Samaan aikaan kun Tikkakoskella teikattiin 1970–1980 luvuilla, esimerkiksi Michiganissa General Motorsin tehtaalla pelattiin *Rivet Hockey* -peliä tai *Dumbster Ballia* samalla tavalla oman kulttuurin nimissä.⁷²³ Käsittelen sääntöjä edellisessä luvussa.

Tikkakoskelaiset haastateltavat puhuvat tehtaan urakkasäteilystä ylpeydellä, mutta mainitsevat sen joskus menneen liian pitkälle. Joukkovoima, oma tieto ja yhteisöllinen perinne ja -kulttuuri työssä kompensoivat ”kynään nojaamista”, tai ”kirjaviisautta”.⁷²⁴ Huumoria tarvittiin avuksi myös poliittisten kiistojen selvittämiseksi tehtaan sisäisten ryhmien kesken.

Haastateltava mies korostaa että tehtaalla työntekijöiden kesken riitatilanteita ei ollut. Hän muistaa, kuinka eräs tunnetusti intohimoinen kommunisti puhui antaumuksella asiaansa aina ruokatunneilla käsi eteen ojennettuna, kämmen ylöspäin auki. Miehen vääräleukainen kaveri, kommunisti hänkin, laittoi ohi kulkiessaan kämmeneen aina mutterin tai pari, ja kun toiselle taakka kävi lopulta raskaaksi, hän vain kaatoi mutterit lattialle, mutta huomaamattaan puhuessaan ojensi pian kätensä taas samaan asentoon, jolloin muttereita alkoi jälleen ilmestyä kämmenelle.⁷²⁵

Haastateltavat mainitsevat, että muuten oli sopuisaa, mutta pääluottamusmiesvaalit räjäyttivät aina ilmiriidan. Ammattiosaston kokouksissa tosin oli tavallisesti kovaakin väittelyä ja väkienemmistökilpailua. Kansandemokraattinen mies kertoo haastattelussaan kerrasta, jolloin oma puolue voitti vuosikokouksen vaalit:

723 Hamper 1992, 150–151 *Rivet Hockey* ja *Dumbster Ball* -säännöt.

724 Willis 1979, 194 on huomioinut tehdassalikulttuurissa ja työväenkulttuurissa yleisestikin käytännön tiedon korostamista. Myös Lappalainen 2008, 61. Tehdassalityöntekijänaiset nimittivät konttorissa työskennelleitä naisia ”kynään nojaajiksi”. Nimitystä ”kirjaviisas” käytettiin yleisesti myös koulutautuneista ihmisistä ja sitä pidettiin ”käytännön osaamisen” vastakohtana.

725 Ryhmähaastattelu 18.

Kansandemokraatit ja sosialidemokraatit saapuivat kokoukseen yleensä hyvissä ajoin, että näkivät kuinka paljon osallistujia on tulossa. Jos näytti siltä että vastapuolen ihmisiä on enemmän, soitettiin äkkiä oman puolueen kavereille, ja pyydettiin kokoukseen äänestystä varten. Tällä kerralla kansandemokraatteja saapui jo kello seitsemän Tikanmajalle, vaikka kokous alkaisi vasta kymmeneltä. He piiloutuivat kotkahuoneeseen pelaamaan korttia, ja kun äänestys alkoi, he ilmaantuivat paikalle. Sosialidemokraatit jäivät kerrankin vähemmistöksi.⁷²⁶

Haastateltava nauraa ihmetellen, että tilannetta ei koettu tuoloin koomiseksi, vaan vakavaksi, vaikka jälkikäteen tarkastellen se täyttää lähes komedian kriteerit: ”(...) Se kamppailu oli ihan liian räikeätä ja... semmosta. Ihan se meni henkilökohtasuuksiin nämä väittelyt ja kannanotot. Mekin otettiin meikin napit... (...) Että miten on voinu ihmiset olla tyhmiä, että politiikka voi noin sekottaa ihmisen jären?”⁷²⁷

Tehdastyöhön kouluttauduttiin useimmiten tehtaassa vanhemman työntekijän opastuksella tai erikseen järjestetyllä koulutuksella vielä ainakin 1970-luvulla.⁷²⁸

Koulutuksen vieroksuminen ei johtunut ainoastaan omasta valinnasta olla kouluttautumatta, ja suuntautua tehdastyöläiseksi: Työläisten lapsia kohdeltiin koulussa eri arvoisesti muiden kanssa.

Onko sinulle kukkaa puhunu yhteiskoulun asioista? Minun tytöt ei meinannu päästä yhteiskouluun (oppikouluun) kun kävivät pioneereissa ja isä oli luottamusmies. Tytöt sitte kumminkin pääs. Täällä kun oli Pärholm yhteiskoulun rehtori ja Repo oli uskonnon opettaja nin Eeva-Maija oli koulussa ja opettajat funtsas keskenään että mitä annetaan numeroita, tuota niin, Eeva-Maijan kohta kun tuli ja se sai uskonnon kokeesta kympejä, nin Pärholm sano että tytölle ei voi antaa uskonnon numeroks kymppiä

726 Henkilöhaastattelu 10.

727 Henkilöhaastattelu 10.

728 Henkilöhaastattelu 28.

eikä ees yhtekää, kun tyttö on pioneeri ja isä on kommunisti! Se sai seiskan! Repo mulle kerto, kun Repo oli sosialitemokraatti ja minun kanssa kunnanvaltuustossa. Sitä oli politiikka kuule täällä. Nythän se on hälventyny.⁷²⁹

Haastateltava kertoi kouluvaikeuksista jo oman lapsuutensa ajalta. Oppimisella ei ollut merkitystä, vaan sillä, mistä oli lähtöisin ja kenen lapseksi oli syntynyt. Kertojan isä oli köyhä työmies ja aatemaailmaltaan sosialisti. Hän kävi tehtaalla työssä Vehniän kylältä. Isä oli laittanut poikansa mukana sanaa kouluun että opettaja auttaisi häntä sanomalehden tilaamisessa. Hän halusi paikallisen sanomalehden, *Keski-Suomalaisen*, mutta opettaja oli-kin tilannut hänelle kiusallaan *IKL:n* julkaiseman *Sisä-Suomen*.

Vapaussota on semmonen asia mikä jakaa vieläkin suomalaisia. Minä sanon että vapaussota hävittiin. Tikkakoskella puhuttiin asiasta (1960-luvulla). Suojärven eli Tikkakosken yhteiskoulussakin opettajakunnassa oli kapiaisten puolisoja tai entisiä kapiaisia. Opettajien opetuksessa tendenssi tuntui kuule niin, että on jäänyt ihan mieleen! Työläisten kakaroilla oli toisenlainen tausta ja näkemys.⁷³⁰

Kiinnostavaa edellisessä esimerkissä on se, että haastateltava käyttää tarkoituksellisesti sanaa *vapaussota*, ja tarkoittaa vielä myöhemmin tarkoittavansa punaisten näkökulmaa, sillä hänen mielestään sodassa oli kyse vapaudesta, jonka punainen puoli hävisi.

Vastaava esimerkki samasta aiheesta on toisen mieskertojan kirjoittamaa muistelukerrontaa:

Tehtaan kakarat ja lennoston lapset tulivat kyllä hyvin toimeen ja käytiinhän me paljon lennostolaisten lasten kotona leikkimässä. Vanhemmat ihmiset olivat kylläkin aika pidättyväisiä. Normaalit kohteliaisuudet vaihdettiin, mutta siihen se taisi jäädä. Oikeis-

729 Henkilöhaastattelu 10.

730 Henkilöhaastattelu 17.

tolaisten ja vasemmistolaisten välisistä suhteista malliesimerkki on matematiikan ja voimistelunopettaja kapteeni evp:n toteamus minulle, kun Tikkakosken yhteiskoulun käytävällä kerran nahisteltiin, pääni kolahti ikkunaan, joka tietenkin meni rikki. Tähän opettaja totesi, että ”eihän kommunistin kakaran päästä muuhun olekaan”. Nykyään saattaisi opettajalle tulla lähtö virastaan, mikäli hän toteaisi oppilaalle vastaavaa.⁷³¹

Koulu mainittiin useissa haastatteluissa työläisperheiden lapsille ahdistavaksi paikaksi. Lähes jokainen kertoi kokeneensa syrjimistä työläistaustansa vuoksi.⁷³² Kahta naishaastateltavaa painostettiin opettajienkin taholta Pikku-Lottiin sota-aikana ja kun oma perhe ei asiaa hyväksynyt, niin opettaja jätti työt täysin huomiotta. Nuoremmat haastateltavat naiset kävivät koulua 1970- ja 1980-luvuilla ja molemmat saivat kokea opettajilta asenteellisia huomautteluja läpi kouluajan.⁷³³ Tasavertainen kasvatus työ täysin ilman ideologisia tai uskonnollisia sävytyksiä ei muistitietoineistoni mukaan toteutunut Tikkakoskella koulussa vielä 1980-luvullakaan.

Matti Kortteisen mukaan (Paul) ”Willisin pojat suojaavat ja säilyttävät osakulttuurista ylpeyttään keskiluokkaista koulumaa-ilmaa vastaan”. Tässä on Kortteisen mukaan ero suomalaiseen kulttuuriin, jossa tyypillistä on ”katumuksen synty”: ”Olisi pitänyt opiskella koulussa ahkerammin, olisi pitänyt käydä kouluja enemmän, jatkaa lukuja...”⁷³⁴

Tikkakoskella kukaan haastateltavistani ei harmitellut minulle mahdollista huonoa koulumenestystä tai koulutuksen puutetta. En väitä, että tikkakoskelaiset haastateltavani olisivat työväenluokkaisuudesta, kouluttautumattomuudesta ja tehdastyöstä pelkästään ylpeitä, kun eivät harmittele opintojen puuttumista. En myöskään väitä että 1970-luvulla Paul Willisin haastattelemat

731 Henkilöhaastattelu 35. Kirjoitettua muistelukerrontaa.

732 Samankaltaisia kokemuksia Ulla-Maija Peltosen tutkimusaineistossa, ks. Peltonen 1996, 375–378.

733 Parihaastattelu 12, Henkilöhaastattelu 16, ja Henkilöhaastattelu 25.

734 Kortteinen 1992, 104–105.

pojat olisivat sitä olleet, vaan mielestäni Willis tulkitisi työläiskulttuuria tutkimassaan yhteisössä korostetusti arroganssi-näkökulmasta. Willis painottaa tutkimuksessaan työläisten ylpeyttä työväenluokkaisuudesta ja kouluttamattomuudesta, mutta mahdolliset häpeän kokemukset puuttuvat mielestäni jo kysymyksen asettelussa. Työväenluokan aseman alisteisuus on aiheuttanut aina häpeän ja ylpeyden vuoropuhelua, sekä turhautumista – myös Britanniassa.⁷³⁵

Patruunoiden herrasankaruus

Patruunoiden asema johtajina tehtaalla oli haastatteluiden mukaan lähes kiistaton. Herrasankaruus ilmenee erityisellä tavalla tehtaan patruuna Östmania koskevassa kerronnassa, josta esittelen aineistoesimerkkejä tässä kappaleessa.

Oliko Oskar Östmanin helpompi nousta sankarin asemaan, koska hän oli tullut Suomeen ja Tikkakoskelle muualta? Vanhoista tallenteista olen saanut muistitietoa, jota omat haastattelut eivät joko muistaneet tai pitäneet tärkeänä kertoa. Osa Östman-jutuista on kerrottu lähes identtisin sanakääntein. Insinööri ja toimitusjohtaja Oskar A. Östman oli syntyjään tiettävästi Oravaisista ja asunut myös Pietarissa.

Haastattelujen pohjalta joitain patruuna-aihelmia on tallennettu myös paikkakuntaa koskevaan kirjallisuuteen, joten juttujen säilyminen on osaltaan todennäköisesti senkin ansiota. Kuitenkin jutut ovat olleet elinkelpoisia etupäässä siksi, että ovat

735 Esim. Thompson 1996, 72 tuo esiin 1700-luvun Britannian työläisten (väkijoukkojen) mielialan muutosten nopeuden. ”toimettomuudesta kapinaan ja kapinasta nautamaiseen tottelevaisuuteen”. Willis 1977, suom.1984, s. 224: Joey ”Näin on ollut liian kauan. Ihmisen on pakko auttaa itseään, vai kuinka monta vallankumousta on ollut, jotka todella on toimineet? Ja vallankumouksen jälkeen on taas pakko jonkun olla huipulla, ja loppujen lopuksi syntyi keskiluokka”. Käännös Niina Naarminen.

lyhyitä ja humoristisia, ja kertovat yhteisön Östman-patruunas-
ta.⁷³⁶ Tehtaalaiset käyttävät itse termiä Östman-juttu.⁷³⁷

Östman-jutuista tallensin kuusi erilaista temaattista versiota: *Östman ja juhannuskokko*, *Östman ja avustuskananmunat*, *Östman ja halvalla paneminen*, *Östman ja hyvät työmiehet*, *Östman poliisina sekä Östman ja juhlapuhe*.

Kertomuksia on ollut ilmeisesti paljon enemmän, mutta niitä ei muistettu eikä kerrottu enää. Nämä kuusi teemaa olivat parhaiten muistetut ja kerrotut. Lähes kaikkien edellä mainittujen juttujen huumori perustuu johtaja Östmanin kielikömmähdyksiin. Oskar Östman puhui äidinkielenään ruotsia ja saksaa, eikä hänen suomenkielen taitonsa ollut täydellinen. Seuraavista esimerkeistä käy ilmi, että koomisiksi koetut kielivirheet ovat jääneet elämään perinteeseen.

Östman ja juhannuskokko -kertomuksesta on aineistossani neljä eri versiota. Tarina muistetaan lähes samalla tavalla kaikissa versioissa. Haastateltava mies kertoo, että juhannuksena tehtaalaiset kokoontuivat Luonetjärven rantaan yhteiseen juhannuskensivettiin. Tapana oli polttaa suuri kokko niin kuin nytkin, vaikka oli pitkään ollut kuumaa ja kuivaa. Oli siis kulovaara. Iso joukko ihmisiä oli tullut paikalle ja heidän joukossaan oli myös patruuna Östman omassa tutussa roolissaan toisin sanoen varvioimassa ja huolehtimassa asioiden sujumisesta. Kokkoa oli sytyttämässä tehtaan työntekijä Piirainen, joka oli Venäjältä Suomeen tullut emigrantti. Östmanin ja Piiraisen kerrotaan tulleen erinomaisen hyvin toimeen keskenään, ja syyksi onkin arveltu molempien miesten ”kielipuolisuutta”. Piirainen puhui äidinkielenään venäjää, mutta osasi myös suomea. Östman taas osasi ruotsin lisäksi venäjää, saksaa ja englantia, muttei osannut ainakaan suomea oikein hyvin. Jostain syystä miehet ymmärsivät toistensa suomen- ja venäjänkielistä puhetta erinomaisesti, vaikka ulkopuoliset eivät siitä aina selvää saaneetkaan. Kerran heillekin sattui molemminpuolinen väärinkäsitys.

736 Lehtipuro 1972, 101.

737 Henkilöhaastattelu 1. Yksi haastateltava käytti ilmausta *kasku*.

Kertoja: Hän (Östman) kysyi sitten Piiraiselta että miten, miten on Piirainen, onko, onko tulen varaa? No, Esko ymmärs sen omalla tavallaan. Se arveli sen kysyvän sitä, että syttyykö tuota mahdollisesti sano... että... sillä Piiraisella oli nimittäin sellanen oma sanontansa, hän hyvin usein käytti semmosta sanontaa, että ”piru vie”, ja hyvin nopeassa tahdissa hän aina sano sen ”piru vie”: ”On kaksi ämpäri petruleum, kyllä varma palaa, piru vie!”⁷³⁸

Östman ja avustuskananmunat -kertomus on luullakseni Östmanista eniten kerrottu humoristinen tarina tai kasku. Muistan lapsena sukulaisteni siteeranneen sitä sanomuksena. Muistitietoa-aineistossani on siitä kolme eri versiota, jotka kaikki ovat samankaltaisia keskenään.

Kertoja: Östman piti asunnollaan kanalaa ja jakeli munia sodan aikana suuriperheisille. Kun Kansanhuollossa saatiin tietää asiasta, otettiin Östman puhutteluun. Kansanhuollon johtaja Huttunen selitti, että nyt näitä munia ei saa jakaa, vaan ne on toimitettava Kansanhuoltoon jakeluun. Mutta hänhän (Östman) oli sellanen omapäinen ja omaperäinen, ei hän sen kummempia, oli vaan sanonut sille hyvin tokevasti, että ”Mine teke minu oma muna kanssa mite mine TAHTO!” Ja siinä oli Huttusen tyytymine, tän kansanhuollon johtajan, ei siinä auttanu.⁷³⁹

Östman ja halvalla paneminen. Edellisen lisäksi Östmanin seksuaalisuutta tai maskuliinisuutta korostava toinen juttu perustuu samankaltaiseen kielivirheeseen kuin edellinenkin. Kertoja muistelee sen liittyvän tavara- ja materiaalihankintoihin Ruotsista. Östman meni Ruotsiin tekemään kauppoja.

Kertoja: Se ol joku Faagert, Faagerttin kans tuota ni, neuvottel tuota niistä hinnosta, ni se sano että ku ”Fagert meinasi panna minua, mutta MINÄ panna FAAGERTTIA!” JOO, ja kato ni tämä

738 Henkilöhaastattelu 1.

739 Henkilöhaastattelu 1.

ol IHAN tosi juttuja... ni kato se tarkotti, että ku Faagertti meinas sitä pettää...

Haastattelija: Niin, panna halvalla..?

Kertoja: Nii, nii! Minä kumminki voitin, ”minä panna Faagerttia!”⁷⁴⁰

Östman ja juhlapuhe liittyy tehtaan juhlatilaisuuksiin, joissa johtajan puhe oli vakio-ohjelmanumero. Kielikömmähdys aiheuttaa viestin muuttumisen päinvastaiseksi, mitä puhuja tarkoittaa.

Kertoja: Minä en tiedä, että minkä juhlan yhteyteen millonkin tätä asiaa aina kytketään, mut sehän tapahtui, kun ompelukone-työ oli siinä mallissa – muistaakseni – silloin että satatuhatta ompelukonetta oli tehty. Tikanmajalla oli tehtaan semmonen niinku yhteinen pikkujoulu, ja sadantuhannen joulu. Nin siellä sitten Östman kun piti jonkunlaista tervehdyspuhetta, sitten toivotteli tervetulleeks ja muuta sellaista ja kertoi siinä sitten vähän meininkejä ja muuta, ja silloin sitten ei ollu oikein, oikein hyvät näkymät, tuota, tehtaan toiminnassa kun ei ollu vielä asiat oikein rullaamassa ompelukoneiden kohdalta, ja muutenkaan. Niin hän sitten kerto, että on ollu ankeeta, vaikeita aikoja, mutta että kyllä kaikki vielä järjestyy: ”Minä uskon, että kyllä Tikkakoski vielä KUKISTUU!”, ku hän tarkoitti että kukoistaa.⁷⁴¹

Östman ja hyvät työmiehet sijoittuu kahteen eri ajankohtaan kertojien muistoissa: 1918 sotaan ja kommunistivainoihin 1930-luvulla. Todellisuudessa kyse on kommunistityöntekijöiden vainoista 1930-luvulla, jolloin Östman takasi omat työläisensä ja sai näin entistäkin suuremman luottamuksen alaisiltaan. Asia on vakava, mutta sen tekee koomiseksi Östmanin kaikkivaltiaan asenne. Tuohon aikaan saattoi helposti joutua vaikeuksiin mahdollisten kommunististen myyräntyöläisten tai

740 Henkilöhaastattelu 10.

741 Henkilöhaastattelu 1.

illegaalien suojelusta.⁷⁴² Kenties Östman otti mallia 1918-sodan aikana toimineesta tehtaan isännöitsijä Sjädahlista, joka oli suojellut tehtaan työntekijöitä valkoisilta – oman turvallisuutensa riskeeraten, tai toisaalta oman turvallisuutensa varmistuen.

SKS:n kansanrunousarkiston tallenteen kertoja vuonna 1907 syntynyt haastateltava on kertonut Sjädahlin ja Östmanin olleen tasapuolisia ja voimakkaita johtajia. 1930-luvulla saattoi työläinen joutua erotetuksi töistä jo pelkästään liittoon kuulumisen vuoksi, ja vuonna 1932 kertoja itse erotettiin 15 muun henkilön kanssa myyräntöiden takia. Hän muistaa Östmanin saaneen lapualaisvuosina huomautuksen, kun piti kommunisteja töissä. Östman oli kertojan mukaan sanonut:

”Minä perkkele määrään Tikkakoskella, kuka erotetaan ja kuka ei! Ne olla minu parhaita töömiehiä!” Paikkakunnalla alkoi kiertää huhu, jonka mukaan Östman muilutettaisiin ja tästä johtuen tehtaan työväen ammattiosasto järjesti Östmanille Harmaahuvilalle, eli johtajan talolle vartioinnin.⁷⁴³

Hyvät työmiehet -jutussa on kyse huumorin lisäksi ihailusta. Jutun huumori taas perustuu siihen, että tehtaan patruunan suojeleva asenne mahdollisia punakapinallisiakin kohtaan tuntuu merkilliseltä. Jokainen juttu kerrotaan kunnioittavaan sävyyn. Patruuna oli kertomusten mukaan työläisiä suojeleva iso, karhunvoimainen mies. Kielikömmähdyksetkään eivät saa patruunaa näyttämään tyhmältä – ne vain korostavat hänen mautaan. Yhtä lukuun ottamatta kukaan haastateltavistani ei sanonut mitään negatiivista johtaja Östmanista. Ainoastaan tehtaan entinen ay-aktivisti arveli patruunan käyttämien voimakeinojen aiheuttavan lopulta työläisten keskinäistä taistelua olemattomasta vallasta, kun käytiin sisäisiä puoluepoliittisia kiistoja. Miehen mielestä johtaja sai työläiset pysymään kuuliaisina ja ahkerina, mutta aiheutti omalla esimerkillään vallan vääristymän. On huo-

742 Ns. myyräntöyläisiä ja illegaaleja epäiltiin mm. Neuvostoliiton agenteiksi.

743 SKSÄ 86-88, 1975. Ns. muilutus merkitsi kyyditystä valtion rajalle ja siellä kiristämistä aatteesta luopumiseksi.

mattava että Östmania erityisellä lämmöllä muistelevat haastateltavat olivat syntyneet 1920-luvulla ja siis työskennelleet hänen alaisuudessaan, toisin kuin tätä arvostellut 1940-luvulla syntynyt ay-aktivisti. Hänen mielipiteensä Östmanin näyttämän esimerkin mallista ja toimivuudesta oli päinvastainen kuin joidenkin muiden – varsinkin iäkkäämpien haastateltavien. Poliittisesti tiedostavana ihmisenä haastateltava ay-mies tunsi selkeästi tehdaspatalernalismin käsitteen lausumatta sanaa kuitenkaan ääneen.

Paternalistiseen johtamistapaan on sisältynyt muitakin kuin huolehtivan isällisiä pyrkimyksiä. Pauli Kettunen kirjoitti että: Vuoden 1918 jälkeisessä työnantajaideologiassa yhteiskuntajärjestelmän tuki oli juuri yksityisen työnantajan ja yksityisen työntekijän kahdenvälinen suhde. Sitä ylläpidettiin aikaisempaa tietoisemmin ja poliittisemmin. Tämän suhteen vahvistaminen ja vallankumouksellisen toiminnan vastustaminen nivoutuivat yhteen.⁷⁴⁴

Aiheuttiko tehdaspatalernalistisen järjestyksen luoma mahdollinen vallan vääristymä Tikkakoskella keskinäistä taistelua?

Östman poliisina liittyy Östmanin tarpeeseen kontrolloida ”yhteisönsä” järjestystä. Östmanin fyysinen voima on ollut suosittu kasku- tai kertomus-aihelma yhteisössä. Östman toimi yksinvaltaisen poliisin tavoin rangaistessaan työläisiä huonosta käytöksestä tai juopottelusta. Patruuna lukitsi alaisiaan jopa tehtaan kuumaan kernauuniin rangaistukseksi.⁷⁴⁵ Östmanin voimakeinoja muun muassa alaistensa pieksämistä paheksui vain yksi kertoja. Muut pitivät sitä lähinnä huvittavana.

Kertoja: Hyvä työmies, mutta yksi pahimmista rettelöitsijöistä oli Etelä-Suomesta töihin tullut Rafu, joka viinapäissään pieksi eräänkin kerran vaimoaan. Kun Östman tuli paikalle, kritisoi Rafu Östmanin itsevaltiaan otteita, ja haastoi miehen miestä vastaan painimaan. ”Ja, kyllä se van passa”, oli Östman sanonut, ja pieksänyt Rafun.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ Kettunen 1986, 129.

⁷⁴⁵ SKSÄ 87, 1975.

⁷⁴⁶ SKSÄ 88, 1975.

Östman-huumoriperinteessä painokkaat mielipiteen ilmaukset tai ylevät juhlapuhemaiset sitaatit saavat toistuvasti kaavamaisen kielikömmähdyksen vuoksi nolon tai huvittavan lopun. Muistitiedosta on kuitenkin pääteltävissä, että kaskut eivät vähentäneet Östmanin arvostusta yhteisössä vaan ne jopa lisäsivät sitä. Tehtaan konttorissa työskennelleet naiset muistelevat omassa yhteishaastattelussaan, kuinka Östman hiihti tehtaan yhteisissä hiihtokilpailuissa tahallisen herraskaisesti puku päällään ja sikari hampaissaan.⁷⁴⁷ Hän osasi tehdä itsestään taitavaa pilaa, ja mitä suurimmalla todennäköisyydellä hän myös tiesi huumorista jonka kohteena oli. Vaikka Östman täyttikin ehkä Mannerheim-hahmon kaltaisia sankaruuspiirteitä, tulkitsen kuitenkin, että Oskar Östmanin suosion varsinainen salaisuus on ironiassa. Hän osasi käyttää tehtaalaisten keskuudessa suosittua itseironista huumoria, olipa se sitten tietoista paternalistista pyrkimystä pitää oma asema pönkitettynä, tai vain viihdettä.

On ehkä huomion arvoista, että kaikki edellä esitetyt esimerkit Östmanista ovat muistitietoaineistossani miesten kertomia.

Jopa ay-aktivistihaastateltava myönsi tehtaan patruunoiden kiistattoman sankariaseman, vaikka toi esiin tehdaspatalnalismin merkityksen ja piti sitä toisaalta suurena vääryytenä ja kaikkien ongelmien alkuna ja juurena.⁷⁴⁸ Tikkakosken herrojen jako kartanon ja tehtaan patruunoihin näyttäytyykin muistitietoaineistossani selkeästi kahtiajakautumisen tilana. Tikkakosken tehtaan patruunat saivat työväestön hyväksynnän, mutta Tikkamannilan kartanon patruunat eivät. Olen tuonut esiin Östmanin edeltäjän Johan Sjödahlin aseman tehtaalaisten kerronnassa luvussa IV Tehtaan yhteisöllinen perinne alaotsikolla Huumori ja vaikeneminen. Sjödahlin sankaruutta on olla vähäeleinen, mutta suojeleva patruuna. Hänestä ei kerrottu erikseen kaskuja.

Jo uskomustarinoita koskevassa luvussa käsittelin muistitietoa Tikkamannilan vihatusta patruuna Bernhardista, *Tikka-Patusta*.

747 Parihaastattelu 12.

748 Henkilöhaastattelu 6.

Kartanon herrat olivat tehtaalaisten kerronnassa aina pahoja ja ahneita, tehtaan herrat taas tasavertaisuuteen pyrkiviä, työläisiin suojelevia isähahmoja. Mitä ilmeisimmin muistitieto tiettyjen Tikkamannilan kartanon herrojen erikoisesta ahneudesta pitää paikkansa. Monista eri lähteistä saadut kerrontaesimerkit ovat yhtenevät keskenään. Seuraavaksi esimerkki Tikkamannilan kartanon pahasta isännästä, Bernhardista:

Tikkakoskella Tikkamannilan kartanon omistaja Berhard oli häättänyt torpparinsa pois omistamiltaan mailta ja ryösti maat omaan käyttöönsä. Kymmenenkin hehtaaria käsittävät pellot, jotka torppari oli raskaalla työllä korpeen raivannut, joutuivat hädän jälkeen Berhardin käsiin. Tällaisia torppia oli ollut noin 20 torppaa. Berhard joutui riitaan vaimonsa kanssa, joka oli Sulo Vuolijoen sisar. Rouva oli sanonut Berhardille, joka oli kansallisuudeltaan sveitsiläinen, että sinä et ole muuta kuin juustontekijä, minä omistan kartanon ja maat. Ole hyvä, kerää kamppesi ja lähde kävelemään. Rouva sai oikeudessa eron Berhardista joka oli näytellyt suurta herraa rouvansa rahoilla ja mailla. Berhard, mahtava patruuna, kuoli Lahden kaupungin kunnalliskodissa.⁷⁴⁹

Kertomuksen on kertonut Vilho Oreniukselle 1960-luvulla Jyväskylän maalaiskunnassa vuonna 1901 syntynyt mieskertoja. Tarinassa paha ja ahne juustotehtailija saa vaimoltaan opetuksen ja kuolee köyhänä kunnalliskodissa. Kertomuksesta on muistitietoaineistossani vielä kolme eri versiota, joiden juonenkulku etenee samankaltaisesti. Mukana on toisissa versioissa vaimon sijaan Bernhardin alainen, jota tämä on julmasti nöyryyttänyt, ja joka langettaa patruunalle kirouksen kuolla yksinäisenä ja pennittömänä miehenä.⁷⁵⁰

749 TA. Muistitieto. 134. 1965–1967. Orenius 258/29–63, s.53–54.

750 SKS: 4160, mies synt. 5.4.1915 Petäjävedellä, Muistiinpantu Haagassa 1975, 80–86. Myös henkilöhaastattelu 31. Täydennyksenä puhelinhaastattelu 20.10.2013. Kirjalliset muistiinpanot. Bernhardin ilkeys työläisiä kohtaan tulee esiin myös Työväen Arkiston muistitietokeruun aineistoissa. Mieshenkilö kertoo kartanon isännän käskeneen torpparit liittymään suojeluskuntaan sisällissodan aikoihin, ja kun nämä kieltäytyivät, hän ei myynyt

Koska kartanonherra Bernhard näyttäytyy erityisen pahana tikkakoskelaisten kerronnassa, on helppoa vetää johtopäätös, että paikkakunnalle rakentuva uusi teollisuuslaitos oli hartaasti odotettu. Kartanon herraa oikeudenmukaisempi tehtaan patruuna Stenij näyttäytyy kerronnassa lähes pyhimyksenä, joka vapauttaa kartanon riistetyt torpparit ja mäkitupalaiset orjuuden omaisesta elämästään palkalliseen tehdastyöhön. Jokainen torppari ja mäkitupalainen, joka pääsi Bernhardin alaisuudesta tehtaaseen työhön, otti paikan ja asemansa tehtaan johtajan vallan alaisena kiitollisin mielin. Tulkintani mukaan Tikkakosken tehtaan patruunat saivat työntekijöiden luottamuksen helpommin ja varauksettomammin kuin monessa muussa paikassa.

Huumori ja vaikeneminen –alaluvussa esitelty kertomus kartanon alaisten äärimmäisestä köyhyydestä osoittaa, että *tikkahengen* syntyhistoria ulottuu Sjädahlinkin johtajuuden aikaa edeltävään ajanjaksoon. Ensimmäinen tehtaan johtaja Stenij on nähty paitsi paikkakunnan ensimmäisenä teollisuustyönantajana, myös erikoisena hyväntekijänä, joka on vaimoineen auttanut köyhiä, kartanon herran alaisuudessa raataneita mäkitupalaisia aineellisesti. Itse kerronnan aihekin on tavanomaisuudesta poikkeava, sillä apua köyhyyden kärsimykseen on suomalaisessa kansanperinteessä useimmin koettu saatavan vain toiselta köyhältä.⁷⁵¹

Tämän taustatiedon valossa on jopa luonnollista, että patruunahahmot kehittyivät kerronnassa juuri sellaisiksi kuin ovat: oikeudenmukaisia, maskuliinisia, suorapuheisia, mutta oman yhteisönsä etua alati ajavia herra-sankareita. Kun hahmoon piti saada huumoria, oli kerronnassa helppoa korostaa karikatyyrisiä piirteitä ja asettaa patruunat kansanmiehen rooliin, josta he selvästi itsekkin nauttivat.

heille elintarvikkeita, ja vieläpä hääti heidät torpistaan. Kirjoittaja päättää muistelunsa siihen, että kertoman mukaan Bernhard joutui viettämään vanhuutensa päivät kunnalliskodissa. TA, muistitieto 134, 65–67, Orenius, 258/29–63, 258/57, 1920-luku: 1919–30, s.27.

751 Stark 2011, 305–309.

Tehtaan narrit

Ryhmähaastattelussa puhe kääntyi kyläoriginellehin ja muihin erikoisiin henkilöihin, joista tehtaalla kerrottiin paljon. Vehniän kylällä asui tunnetusti paljon erikoisia persoonia, mutta myös hyviä kertojia. Monet näistä hahmoista olivat molempia. Haastatteluryhmään mukaan myöhemmin liittynyt mies oli kotoisin Vehniältä ja tunnettiin tehtaalla viimeisen työntekijäsukupolven yhtenä parhaista kertojista, tai ”puhujista”, kuten sanottiin. Jos häneltä toivottiin kerrontaa, häntä ei pyydetty kertomaan vaan ainoastaan ”puhumaan taas” tietty juttu tai tapaus. Vehniä näytettyi tehtaalaisten kerronnassa myös koomisena peräkylänä:

Haastattelija: Oliko paljon vastaavia persoonia (kyläoriginelleja)?
Mies1: Ol. Vehniäläiset kaik!

Kovaa naurua. (paikalle myöhemmin tullut Mies2 on vehniäläinen)

Mies1: Eihän tääl muual asutusta oltkaa..

Nainen1 nauraa: Hävytön! (tarkoittaa Mies2 rinnastamista ”kylähulluihin”)

Mies1: Korjaantunuhan se on sekin, mutta siihen aikaan ei muual asutusta ollu! (tarkoittaa näennäisesti asutusta, mutta viittaa samalla kylähulluuteen ja Mies2:een)

Mies2: Tiiä tässä kuinka paljon se on korjaantunu... (ymmärtää viittauksen ja myöntelee tyytyväisenä)

Haastattelija: Mutta miten niihin suhtauvuttiin tämmösiin erikoisiin..?

Mies1: Kyllä! Kyllä niihin ”suhtauvuttiin”...tämmösiin erikoisiin! (naurua)

Nainen2: No se oli semmosta...

Mies1: Meillä ol vanha seppä: Hammarin Aatu...

Nainen1: Minä Aatuva ajattelin justiisa!

Mies1: Iänikkuinen Vehniän asukas... vanha mies.⁷⁵²

752 Ryhmähaastattelu 18.

Vehniän kylän miehet, erityisesti Hammarin Aatu, mainittiin useissa haastatteluissa erikoisena sutkauttelijana. Aatu oli tehtaalla taitava ja ammattiyhteisö seppä, mutta puheiltaan niin erikoinen, etteivät ihmiset oikein tienneet, kuinka suhtautua häneen. Hän halusi työskennellä rauhassa ja saattoi ärähtää kiivaasti varsinkin nuoremmille ”häiritsijöille”, mutta kun pajaan meni nöyrästi ja pyysi kauniisti häntä tekemään jotain tiettyä työtä, hän oli oikein ystävällinen ja teki homman oitis. Muistitiedosta – erityisesti ryhmähaastattelutaltioinnista – käy ilmi, että tehtaalaiset eivät olleet varmoja, lukeutuiko Aatu kyläoriginelleihin, oliko hän ehkä älykäs veijari vai tahattoman yksinkertainen.⁷⁵³

Ryhmähaastattelussa miehet muistelivat usein kerrottua juttua Aatusta, jossa Aatu osoittaa kuulijalle luulevansa Köyliöjärvellä muinoin tapahtunutta piispa Henrikin surmalegendaa uusimmaksi päivän uutiseksi sanomalehti *Keski-Suomalaisessa*.

Olen maininnut ”kahteen kertaan kerrotun tarinan” esimerkiksi jo aiemmin. En tarkoita ilmauksellani tunnettua tosiasiaa, että tarina muuttuu aina jokaisella kertomiskerralla, vaan tässä kerrontaesimerkissä ensimmäinen kertoja luo tarinalle pohjan, mutta toinen, erityisen hyväksi matkijaksi luonnehdittu kertoja esittää jutun huippukohdan oikeiksi odotetuilla, tarinan päähenkilöä imitoivilla ilmeillä ja eleillä. Kerronnan huippukohdat jäävät ulkopuoliselle lukijalle kuitenkin hämärän peittoon. Tämä ryhmähaastattelu paljastikin kameran yhdeksi syyksi taitavan kertojan esiintymisniikkeyteen. Haastattelu tehtiin vain äänitalenteeksi, joten kertoja uskaltautui ensimmäisen kerran liittyä mukaan huomattuaan tämän. Kertojan taituruus perustuu ilmeilylle ja elehdinnälle, joten tuntui hieman turhauttavalta tietää, että tarina tallentui tutkimuskäyttöön vain äänenä ja kirjoitetussa muodossa. Tallenteessa kuuluu mukanaolijoiden kannustus ja nauru ensin aloittajalle ja vielä suurempaa kannustusta ja naurua jatkajalle. Esitys koetaan selkeästi onnistuneeksi:

753 Virallisen kulttuurin kyseenalaistaminen ks. veijaritarinat Apo 1986, 156–159; kyläoriginellit Knuuttila 1989, 41–44.

Mies1: Himasen Yrjö meni viemään kirveen terästettäväks... uutta terää siihe, se o monimutkane juttu, eikä sitä kaik ossaakkaa, ahjossa tehä sitä, ja se siinä kattel sitä ja sano: tällhä se Lalliki sielä Köyliöjärven jäälä tappo sen piispan, ja Aatu kysy heti (Mies1 asettaa pään vinoon, ja katsoo haastattelijaa silmiin) että Oliko se lähellä, en gatonu ku sarjakuvat tänäamuna, oliko se lähellä? Sillo Yrjö läks, Yrjö ei kärsiny, vaikka oli näyttelijämies, ja hyvä oliko...se lähti pois.

Haastattelija: oliko se (Aatu) tosissaan?

Mies1: Tosi tosissaan!

Mies2: Ja ku sill ol varmaa vähä huono kuuloki sillä Aatulla... Minäki oon vielä kuullu vähän jäykempänä sen jutun...

Mies asettaa pään vinoon, muikistaa suutaan ja katsoo haastattelijaa terävästi: (...) että se sano että ”Eläperrrkele, olko se tänpäivän Kesski-suomalaisessa?”

Mies puhuu venyvällä äänellä, ja jatkaa: Mulle tul tosta Aatusta vielä mieleen ku, sehän luokittel ne poikasa. Sillähän sitä Urhoaki sanottiin iänpäivän Lorttiurhoks, ku se sano että (Ottaa taas Aatun ilmeet ja eleet) ”Urho on lortti. Kauno on kova syömään. Vilho on minu hyväpoika!” Ja Kaunoa ku se kysy toihi, ni ne sano ...että ”on niiv vähän nytte töitä...”, ...ni se sano että ”Sevveran mitä meijän Kauno töitä tekkee, niin pitäs olla!”⁷⁵⁴

Tehtaan siteeratuimmat päähenkilöt kerronnassa olivat sotien jälkeen joko tehtaan patruunoita, tai toisaalta juuri näitä salape-räisiä ja vaikeaselkoisia työläisiä. Tulkinnasta riippuen he olivat ”onneksi sen verran hölmöjä, etteivät tajunneet sitä itsekään”, tai vain ”erikoisia” joista ei kukaan ottanut selvää.⁷⁵⁵ Noustessaan tari-noiden sankareiksi eri henkilöt olivat kerronnan kautta kertojista ja kuulijoista riippuen aina tietynlaisia yhteisön vahvistajia. Tari-noista siepatut lyhyet sanomukset elivät arkipuheessa irrallisina sitaatteina ja kevensivät ankeaa työtä säännöllisesti jopa monen sukupolven ajan muistuttaen samalla tavasta rikkoa normeja.

754 Ryhmähaastattelu 18.

755 Ryhmähaastattelu 18.

Yhteisössä kaikkien tuntemat narrihahmot tarjosivat mahdollisuuden myös perinteisten laajalle levinneiden kerronta- tai kaskuaiheiden hyödyntämiseen tehtaalaisten omassa perinteessä. Yksi esiin tullut esimerkki on Jyrki Pöysän kuvailema *jätkäperinteen* esiintuoma *Opetus esittelijälle*-tarina.⁷⁵⁶ Mies laittaa ulko-huussirakennuksen lautaseinän raosta peniksensä naistenhuoneen puolelle, ja naiset tarraavat siihen kovakouraisesti, tai ripustavat siihen esimerkiksi hauen pään hampaistaan kiinni, kuten Pöysän kuvailema versio kertoo.⁷⁵⁷ Ryhmähaastattelussa haastateltavat keskustelivat samasta tarinasta, mutta sitä ei varsinaisesti esitetty minulle. Tarinan todenperäisyydestä tuli puhetta ja kertoja vakuutti sen varmasti tapahtuneen juuri Aatulle, sillä naiset olivat siitä tehtaalla usein puhuneet.

Hammarin Aatun tekemäksi ja sanomaksi päättyi varmasti moni muukin yleisesti tunnettu kasku, joka kertoo kyläoriginellityyppisen henkilön erikoisista teoista tai puheista.

Miesten ja naisten sosiaalisten suhteiden säätely huumorin avulla

Tikkakosken muistitiedossa huumori on hyvin maskuliinista. Osa naisille osoitetuista seksuaalisista puheista tehtaalla oli myös oman kokemukseni mukaan seksistisiä ja niin törkeiksi mielletävissä, etten olisi hyväksynyt sellaisia missään muissa tilanteissa ja paikoissa kuin tehdashallin seinien sisällä tehtaalaisten kesken. Huumori ja pilailu on kontekstisidonnaista. On haasteellista pohtia, miksi hyväksyin ko. huumorin tehtaalla muiden naisten tavoin. On mahdotonta tietää, kuinka moni nainen on Tikka-

⁷⁵⁶ Pöysä 1997, 231.

⁷⁵⁷ Edellä mainitun lisäksi myös ryhmähaastattelu 18. Tästä kertomuksesta on myös paikalliselta kertojalta 1970-luvulla tallennettu toisinto SKS:n kansanrunousarkiston kokoelmissa: nro.4160. Sivulla 64 kertoo ”jätkien panneen seinän raosta tyttöä ”tullimarkkases”. Petos oli jätkien mielessä: Likka aamulla laski tienuutaan: ”Noem monta miestä ja yks markka!” Ne ol sammoo markkoo käättäny koko ajan. 224.

kosken tehtaalla sen pitkän historian aikana pilailusta kärsinyt, mutta itse en tuolloin siitä kärsinyt. Kasvoin lähtökohdiltaan rakenteellisesti epätasa-arvoisessa kulttuurissa. Rajaan rakenteellisesti seksuaalisen ja sukupuolisen epätasa-arvon analysoinnin tässä pois, ja tyydyn toteamaan, että se oli ja on valitettavasti edelleen todellisuutta yhteiskunnassamme. Keskityn tarkastelemaan tässä tapaustutkimuksessa muistitiedon kautta yhteisön sosiaalisten suhteiden säätelyä.

Monet haastattelemani naiset sanoivat pitäneensä seksuaalisesta pilailusta ja huumorista. Korostan, että he eivät nauttineet asemasta olla pilailun kohteena, vaan he pitivät pilailukilvoittelutilanteista, joissa heidän tuli osata vastata takaisin joko ylentämällä itsensä miehen yläpuolelle äidillisellä asenteella tai ylentämällä itsensä vastaamalla pilaan monin verroin rasvaisemmin. Huumori tässä perustui kielelliseen improvisaatioon ja nokkeluuteen. Improvisaatio ei synny tyhjästä, vaan perustuu puolestaan kulttuurin tai taiteen lajin pitkään perehtymiseen, tai siihen kasvamiseen. Improvisaatio voi perustua vanhojen, opeteltujen kaavamaisten ilmausten uusiokäyttöön tai vaihtoehtoisesti vanhojen mallien mukaan luotuihin uusiin ilmauksiin.⁷⁵⁸

Äitini muistutti minulle hyvissä ajoin ennen kuin työni alkoi tehtaalla, että ”pojat” tulevat aluksi testaamaan sietokykyäni. Olen todennut, että äitini ei valmentanut minua tietoisesti tähän kilvoitteluun, mutta tosiasiassa hän opasti minua siihen huomaamattani koko lapsuuteni ja nuoruuteni ajan.

Pilailussa kyse ei ollut siedätyksestä eikä puolustautumisesta, vaan kilpailusta sekä aivan työvuoteni alussa seksististen letkaustusten muodossa myös uuden tulokkaan testaamisesta, josta olen käytäntönä jo aiemmassa luvussa kirjoittanutkin. Omalla kohdallani, nuorena naisena, aloite pilailuun tuli aina mieheltä. Silti vanhemmat naiset olivat joskus aloitteellisia pilailuun nuorempia miehiä kohtaan. Pilailukilpailu on tässä kontekstissa mahdollista rinnastaa kalevalaiseen ”kilpalaulantaan” tai vaikkapa nykyajan mukaiseen *Freestyle rap* kilpailuun. Freestyle rapissa on tarkoitus

758 Vrt. Venla Sykärin tutkimaa *mantinádes*-performansseja Kreetan saarella. Sykäri 2011, 75–78.

lannistaa toinen kilpailija letkauttelemalla tästä henkilökohtaisia loukkauksenomaisia herjoja, joihin tulee vastata aina pahemmalla herjalla.⁷⁵⁹ Freestyle rapin huumori perustuu sisäpiiritietoihin, sekä liioitteluun ja karnevalistisiin, seksuaalisiin ja groteskeihin ylilyönteihin vastapuolen haukkumisessa. Tehtaalaisten miesten ja naisten seksuaalinen pilailu perustui usein tähän samaan kaa-vaan. Tämä yhtäläisyys selittää osin omani sekä monien haastat-telemieni naisten kokemukset tehtaan seksuaalisesta huumorista, ja siihen huumorilla vastaamisesta. Olen tuonut konventionaa-listumisen näkökulman esiin jo alaluvussa *Kiistämisen perinteen yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*.

Aineistoesimerkeiksi tässä yhteydessä otan kaksi omaa koke-mustani.

”Naispikajuoksija” oli yksi tulokastesteistäni heti työhön men-tyäni kaiken viilarasvan haetuttamisen yrittämisen lisäksi. Vii-larasvajutut olivat minulle tuttuja, sillä äitini oli viilaaja ja olin kuullut jo lapsena, kuinka tehtaalla ”älytettiin” muualta tulevia uusia työntekijöitä teettämällä turhaa työtä ja haetuttamalla jos-tain mahdollisimman vaikeista paikoista esineitä tai tarvikkeita, joita ei ollut olemassakaan. Tehtaalaiset ymmärsivät, etten lan-kea vanhoihin ansoihin yhteisöön jo sosiaalistuneena. Sain aivan uudenlaisen testin, ja tästä piti selvitä itse:

Esityksessä muutama mies seisoivat rivissä tehdassalin käytävän laidassa, ja väänteli huuliaan ohi kiirehtiessään askelten tahtiin. Ensimmäisellä kerralla en vielä ymmärtänyt, mitä sillä tarkoitetiin, mutta pian minulle valkeni että rytmikäs huulten vääntely tarkoitti juoksevan naisen häpyhuulten liikkeitä. Nauroin jutulle äitini kanssa kahvitunnilla hänen viilauspöytänsä sermin takana niin, ettei siitä ollut tulla loppua. Naispikajuoksijaa esitettiin minulle varsinkin ensimmäisellä viikolla monta kertaa, ja tulkit-sin sen tarkoittavan sitä, että voisin hellittää tahtia ja pysähtyä vaihtamaan aina muutaman sanan tehdassalin miesten kanssa. Tulkintani oli oikea. Pysähdyin aina tervehtimään ja juttelemaan hetkeksi, ja niin esitys sai jäädä.

759 Palonen 2008, 49.

Tavanomaisempi seksuaalinen kiusoittelu liittyi tyttökalenteriin, joita oli jokaisen työkopin seinällä. Minut rinnastettiin tehtaan nuorimpana naisena tyttökalenterityttöihin. Kiusoittelija oli itseäni reilusti vanhempi mies. Hän lausui jokaisen lauseen lakonisesti ilmekään värähtämättä, usein samalla työtään tehden ja vain siihen katsoen. Vastasin samalla tavalla:

Milloin aiot mennä tyttökalenterikuvauksiin?

– Näillä rintavarustuksilla tuskin koskaan.

Mikäs vika rintavarustuksissa on?

– Liian pienet.

Jaa. No ota siitä suklaakaramellejä pöydältä. Ota oikein monta niin rintavarustuskin korjaantuu.

Milloin aiot mennä tyttökalenterikuvauksiin?

– Näillä tehtaan palkoilla varmaan hyvinkin pian.

Täytyypä heti jutella esimiehesi kanssa, että alentaa palkkaasi entisestäänkin.

Kynätesti taitaisi vielä mennä juuri ja juuri läpi, vai kuinka? (Kynätesti menee läpi, jos paljaan rinnan alle asettaa kynän, ja se putoaa.)

– Kyllä. Valitettavasti samaa ei kai enää voi sanoa teistä.

No no!

Vaikka esimerkkien kaltainen sanailu aiheuttaa minussa nyt kiusaantuneisuutta ja häpeän tunnetta, koin tuolloin onnistuneeni vastauksissani. Mitä ilmeisimmin nämä esimerkit ovat jääneet siksi erityisen tarkasti pilailusta omakohtaisesti mieleeni, vaikka pilailua tapahtui varsinkin ensimmäisten työviikkojen aikana joka päivä. Mainittujen esimerkkien huumorimiehet eivät lähestyneet minua millään tavalla fyysisesti tai seksuaalisesti. Ainoastaan puheet haastoivat minut vastaamaan samalla mitalla.

Muistitietoaineistossani on yksi tapaus, jonka kohdalla on syytä uskoa, että paikallisyhteisön ulkopuolelta tehtaalle työhön tullut nainen on joutunut kokemaan seksuaalista häirintää, sekä toinen tapaus, jossa ulkopuolelta tehtaalle töihin tullut nainen on esineellistetty ja häntä on kohdeltu poikkeavasti vain normista

poikkeavan, seksuaaliseksi mielletyn pukeutumistyyhinsä vuoksi. Yksi haastateltava esitti myös näkemyksensä, että yksinhuoltajanaiset saattoivat olla tulilinjalla. Tämäkin väite pitää ainakin yhdessä tapauksessa paikkansa, mutta tietooni ei ole tullut sellaista tapausta, jossa *tehtaalaisperheen* yksinhuoltajanaista olisi häiritetty. Tehtaalaisperheen jäsenellä tarkoitan tässä henkilöä, jonka useita perheenjäseniä työskenteli tehtaassa jo mahdollisesti toisessa tai kolmannessa polvessa. Työtekijöiden haastatteluai-neisto on määrällisesti suppea, joten on täysin mahdollista että seksuaalista häirintää tai ahdistelua kokeneita on enemmän.

VI Huumorin kontekstit ja deindustrialisaatio

1. Deindustrialisaatio Tikkakoskella

Sain sattumalta vuonna 1998 käsiini kirjan, jonka aukeamalla komeili kuva Tikkakosken tehtaan suuresta takorautaportista. Portissa on vuodelta 1983 Tikkakosken tehtaiden Tikkalogo tai-dokkaasti taottuna, kuvatekstissä luki: ”Tehtaan portilla on kak-sijakoinen tehtävä: se sulkee asiattomat ulkopuolelle sekä konk-reettisesti että symbolisesti.”⁷⁶⁰

Vuoden 1991 jälkeen kaikki, jotka olivat ennen olleet ylpäesti sisäpiiriä, vaikka itseironisesti pilailivatkin tehtaalaisuudella, oli-vat jääneet auttamatta ulkopuolelle. Edellä kuvattu ajatus onkin tutkimukseni huumorikontekstin perusta. Ensin työläiset tekivät sukupolvesta toiseen ankeaa työtä, mutta hyvässä työporukassa Tikkakosken kunnioitusta herättävässä tehtaassa. Tehdas oli ainakin osalle suomalaisista tuttu ja kuuluisa, ja tehtaalaiset pilai-livat myös keskenään omasta asemastaan ikuisina ”Tikkakosken mannekiinien puvustajina”. Vitsi oli vanha ja puuduttava jokaisen tehtaalaisen mielestä, mutta se kuului tehtaalaisuuteen.

Asetuotannon loppuminen oli toiseksi viimeinen etappi ennen tehtaan lakkauttamista hienomekaniikankin osalta. Sitä oli pelätty kauan. Britanniassa Thatcherin politiikka oli aiheuttanut valtavan kaivostyöläisten lakon 1984–85, ja lakon jälkeen siellä vielä suuremman yhteiskunnallisen rakennemuutoksen. Tikka-kosken tehtaallakin puhuttiin politiikasta ja yhteiskunnallisista muutoksista, mutta silti kukaan ei osannut varautua pahimpaan

⁷⁶⁰ Patjas 1983.

skenaarioon, tehtaan lakkauttamiseen. Venäjänkaupan tilanne olemattoman maksukyvyyn vuoksi oli kaikkien tiedossa, mutta tarjolla piti olla muita kauppakumppaneita.⁷⁶¹

Tikkakosken tehtaan lopullinen lakkauttaminen näkyi Tikka-kosken katukuvassa yllättävän näkyvästi alkuvuosina, vaikka irtisanottuja oli vain 150. Erään haastateltavan maininta siitä, miten ”päivisin kaupan kulmalla seisoskelee ukkoja kädet taskussa”⁷⁶², oli ytimekkyudessaan realistinen kuvaus asiasta.

Haastateltavistani kuusi henkilöä kertoo omat tarinansa vuonna 1996 irtisanomisistaan 1990-luvun alussa ja puhuu arjestaan tehdastyön jälkeisenä aikana. Seitsemäs työtön haastateltava liittyy tutkimukseen mukaan vuonna 1999. Kahta henkilöä haastattelin muutamaan otteeseen 2014 vuoteen asti kysellen aina uusimmat kuulumiset – myös työrintamalla. Nämä kaksi kertoivat myös entisten työtoveriensa kuulumisia, jos niistä tiesivät. Suuri osa 1990-luvun haastatelluista nelikymppisistä on nyt eläkkeellä, mutta osa tekee edelleen lyhyitä määräaikaista töitä, velvoite- tai vapaaehtoistyötä.

Kysyin työttömiltä haastateltaviltani, mitä ajatuksia heillä mahdollisesti voisi olla työllisyyden parantamiseksi paikallisesti ja suuremmassakin mittakaavassa. 1950-luvulla syntynyt mies sanoi:

No sitähän sitä toivotetaan että työvoimakustannuksia pitäis laittaa alas. Ja uudelleen koulutusta. Mutta mihinkä sitä sitten koulutetaan, kun ei ole mittään työtä? On niitä työttömiä kouluttamattaki.⁷⁶³

Uudelleen kouluttautuminen ei todellakaan aina auttanut tilannetta. Vartijan tehtäviin kouluttautunut mies toteaa:

761 Henkilöhaastattelu 7. Kirjalliset muistiinpanot.

762 Henkilöhaastattelu 4.

763 Henkilöhaastattelu 3.

Mitä järkeä on kouluttautua palvelualalle, ku täällä ei oo ketään jota palvella!?⁷⁶⁴ (puuskahtaa nauraen)

Paul Clemens kirjoittaa deindustrialisaation tuomasta rakennemuutoksesta ja uudelleen kouluttautumisesta Detroitissa, että ”siellä on nykyään kolme kertaa niin paljon vartijoita kuin koneenkäyttäjiä”. Clemensin iäkäs haastateltava, joka oli alun alkaen tehnyt autotehtailla sähköasennus- ja kokoonpanotyötä, tokaisi koneen korvatessa hänen tehtävänsä, että nyt hänen on ”opittava tekemään niitä koneita sitten.” Kun tehdas lakkautettiin ja tyhjennettiin, mies totesi, että nyt sitten ”pitää oppia purkamaan niitä koneita”.⁷⁶⁵

Kun oma työ, jonka tekemisestä ja osaamisesta on tuntenut ylpeyttä, jää tarpeettomaksi, tai siirtyy pahemmassa tapauksessa koneen tekemäksi, on selvää että se synnyttää tarpeettomuuden tunteen ja henkilökohtaisen kriisin. Kuitenkin useimmat tapaukset työttömiksi jääneet Tikkakoskella ja kokemuksiin mukaan myös Iso-Britannian Sheffieldissä pyrkivät sitkeästi hankkimaan uutta työtä ja koulutusta. Kerronnassa tulee ilmi henkilön selviytymismotivaatio, joka Clemensin haastatteleman detroitilaismiehen tapauksessa tulee esiin hirtehishuumorin muodossa. Tapa, jolla mies kertoo asiansa, on lakoninen toteamus, joka osoittaa hänen olevan kuitenkin tekijä, josta muut ovat viime kädessä riippuvaisia. Hirtehishuumori, toisin sanoen musta huumori selittää kertojan umpikujamaisen elämäntilanteen tai henkilökohtaisen aseman äärimmäisen vaikeana, jolloin vaikeus näyttäytyy moninkertaisuutensa vuoksi tragikoomisena. Hirtehishuumorin ottavat avukseen selviytymiskamppailussaan esimerkiksi työttömät, asunnottomat, vangit tai vaikeasti sairaat ihmiset. Myös erilaisissa pelastus- tai hoitoalan töissä työntekijät turvautuvat keskenään mustaan huumoriin prosessoidessaan jatkuvasti ratkaisemattomiksi jääneitä ongelmia tai ahdistavia kokemuksia.⁷⁶⁶ Elämäntilanteen vaikeus on sillä hetkellä vain hyväksyttävä, sillä

764 Henkilöhaastattelu 4.

765 Clemens 2012, 254.

766 Vesa 2009, 29.

siitä ei pääse pois heti halutessaan.⁷⁶⁷ Hirtehisyyks tuo esiin sen hetken ylipääsemättömyyden luonteen, mutta sisältää rivien välissä kritiikin asian tilasta. Monet holokaustivitsit ja esimerkiksi WTC-vitsit ovat luokiteltavissa mustaksi huumoriksi.⁷⁶⁸

Teollisuustuotannon keskittäminen ja laman vaikutukset huumoriin

Millä tavalla tehdastuotannon keskittäminen ja lama vaikuttivat Tikkakosken tehtaalaisten huumoriperinteeseen? On luonnollista, että itse perinne alkoi näivettyä siitä hetkestä lähtien, kun tehdasyhteisökin murentui. Kuitenkin perinteen kuihtuminen tapahtui huomattavasti nopeammin, kuin itse olisin ennakkoletuksen perusteella arvellut. Talouden lama ei ollut ainoa lama yhteisössä. Myös henkinen lama tulee esiin haastatteluissa.

Eihän sitä meiltä työntekijöiltä kyselty. Mitäs me mahettiin. Kun ne myy niin ne myy. Jos ei ois myyty tehtaasta isoille virmoille, niin minä uskon että siellä tehtäks aseita vielä tänäkin päivänä.⁷⁶⁹

Työntekijöiden negatiivinen suhtautuminen tehtaan osakekauppoihin oli selkeästi yksimielinen. Teollisuusyritysten keskittämisyrittäminen pieniltä paikkakunnilta etelän suurempiin kaupunkeihin oli syynä osakekauppoihin ja asiasta ei neuvoteltu työntekijöiden kanssa missään vaiheessa. Kaksi haastateltavaa puhui asiasta lähes samoin sanoin, vaikka he eivät olleet koskaan

767 Tätä on tutkinut esimerkiksi huumorintutkija Bill Ellis: Making Big Apple Crumble The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. *New Directions in Folklore* 6 June 2002. Katsottu 3.3.2015: <http://unix.temple.edu/~camille/bigapple/bigapple1.html>.

768 Ellis 2001: Norfolk NDiF: A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. (New Yorkin 11.9.2001 tapahtunutta terrori-iskua käsittelevä huumori.) Katsottu 3.3.2015: <https://astro.temple.edu/~camille/wtchumor.html>.

769 Henkilöhaastattelu 4. Haastateltavan asennoituminen osoittaa mielestäni yhteisössä ilmenevää ristiriitaista tietoisuutta. Kts. Gramsci, 1985, 333.

toistensa lähimpiä työtovereita ja olivat hyvin erilaisissa työtehtävissä tehtaalla.

No ensinnäki se tuotannon siirtämine täältä muualle kun kaikki meni hyvin... että mitä ääliä (älliä) sitä oli lähtee täältä pois vie-mään! Olihan niitä muutaman päivän lakkoja ja kaikkia täm-mösiä mielenosotuksia mutta mitä ne sitte auttoi? Ei mitään.... päätökset oli tehty ylemmällä taholla. Mitä niille enää mahto? En todellakaan osaa sanoa että mitä syitä on. Että tuolla korkeem-missa päättävissä elimissä ne syyt on. Ei siinä työläisten mielestä mitään järkeä ollu.⁷⁷⁰

Eräs konttoripuolen haastateltava tuo esiin myös toisen näkökulman:⁷⁷¹

No siellä ei ollu kaikille sitä hommaa, sillä tyyllillä että nää kone-miehet ja muut sai vielä olla, mut sit meitä toimihenkilöporuk-kaa oli vähän liian iso porukka siinä ja sitten joutu ensimmäisenä pois.

Itse tehtaan lakkauttamisen syyksi ei mainittu yksimielisesti osakekauppoja tai tuotannon keskittämisyrittämyksiä, vaan tär-keäksi syyksi miellettiin myös talouden lama Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Talouden laman nimesivät lakkauttami-sen pääsyyksi ne työntekijät, jotka olivat tulleet tehtaaseen töihin Nokian omistajuuden aikana. Jo aiemmin tehtaassa työskennel-leet mielsivät lopun juontavan juurensa paljon kauempaa histo-riasta, jo ompelukonetuotannon loppumisen jälkeisistä ongel-mista, ja epätoivoisesta ratkaisun etsimisestä. Silti Nokian kaupat olivat heidän mielestään lopun alkua.

(...) Tikkakoskella ei oma väki hävittänyt tehasta. Sitä murennet-tiin, pienennettiin vastuualuetta, ja nakerrettiin. Jos jengi ei ois ollu niin hyvää, niin meitä ois viety jo -87. Porukka teki työtään osaavasti. (...) 60-luvulla omistussuhteet muuttui: Mikonkatu

770 Henkilöhaastattelu 2.

771 Henkilöhaastattelu 5.

10 pankissa oikein käytiin neuvotteluissa. Saatiin 150 000 investointirahaa, ja Englantiin lähetettiin tekemään kauppoja. Vanhoja koneita sitten tuotiin 150 000 markalla Englannista! Manuaalisia koneita! Mikään ei parantunu. Se oli virhe! Jos ois tajuttu ostaa uutta teknologiaa, niin Tikkakoskea ei ois pystynyt kukaan kaatamaan. Ei luotettu uuteen tekniikkaan vaan siihen, mitä oli tehty 50 vuotta. Otettiin vaan ukkoja Uurasilta kuusen alta töihin ja ne teki vanhaan malliin. Mulle sano pomot että ”Elä viitti valittaa, kun kukaan ei ole korvaamaton. Siellä on kuusenaluset täynnä miehiä Uurasilla, jotka on jonossa portilla kun yks täältä lähtee!”⁷⁷²

Haastateltava tarkoitti, että maaseutupitäjistä tehtaalla työsäkäyviä ihmisiä pidettiin halpatyövoimana, sillä heillä ei ollut ammattikoulutusta. He osasivat käyttää vanhoja manuaalisia koneita, ja jos työ ei krantuille työntekijöille kelpaa tai siitä on valittamista, on jonossa tarjolla halpatyövoimaa tilalle.

(...) Luottamus politiikkaan mulla on mennyt jo paljon aikasemmin. Jälkilöylyt – ei näillä oo enää merkitystä. Mää tajusin sen 1986. Mää näin vahingossa yhen semmosen paperin, johon oli kaks miestä laittanu allekirjotuksen. Mää tajusin että aha, tälle paperille ei voi enää mitään.

Haastattelija: Siitäkö alko Tikkakosken alasajo?

- Siitä se lähti. Sille ei voinu enää mitään. Siinä oli kaks Suomen vaikuttavinta vuorineuvosta pistänyt nimesä paperiin ja sen jälkeen tätä hoijettiin enemmän tai vähemmän hyvällä ja huonolla menestyksellä tätä hommaa ja alasajoa. Sillon mää tajusin että ei helvetti, lopetetaan tää tärkeily. Että nyt on vaan tehtävä sitä pistestä millä niinku henki pihisee. Että nyt vaan jarrutetaan ja jatketaan. Että joka päivä on jatkoa kun on palkkapäivä.

Haastateltava jatkaa alasajon syistä ja seurauksista. Hän uskoo että kunnallispoliitikoilla oli sormensa pelissä kauppojen jälkeisillä ajoilla, ja asioiden lopullisella järjestelyllä, mitä suljetun tehdään koneista ja tilojen jatkokäytöstä sovittiin.

772 Henkilöhaastattelu 6.

- Tikkakoskella demokratia meni liian pitkälle. Siellä sai sotkee semmoset ihmiset sormesa tähän, jotka ei tajunnu yhtään mistä on kysymys. (...) Mua siis ärsyttää ne tyytit! Semmosia kaks-naamasia!. Onhan mullakin sitä vikaa, ja kaikillahan meillä on, mutta tämmöstä! Kyllä mulla joskus on posket punasena kun mää ajattalen näitä juttuja, mutta sitten mää tajuan että mää on kuitenkin niitä helvetin paljon vahvempi kun en mee niille vit-tuilemaan. Mää voisin sanoo päin läsiä, että mikä perkele sinäkin luulet olevas, ja mitä sinä oot tehny Tikkakosken eteen? Sää oo mitään muuta ku omaa asemaas pönkittäny! Siks mulla ei ollut kunnallispolitiikkaankaan mitään mielenkiintoa. Ei mitään. Ei näitä asioita päätetä niin että huuetaan rinta kaarella ku keiteleen muikut televisiossa ja ratiassa. Mää oon käyny keittiössä ja komerossa ja nähny että nämä asiat hoijetaan sillein, että mennään keittiöön ja pannaan hiljaa ovi kiinni. Vaitän, että 90 prosenttia Suomen asioista hoijetaan keittiön kautta.⁷⁷³

Aineistosta käy selkeästi ilmi, että tehtaan alasajo ja lakkaut-taminen ei naurattanut haastateltavia. Asiasta ei laskettu leikkiä. Humoristisia piirteitä nähtiin ainoastaan surkukupaisessa ay-poliittisessa kiistelyssä demareiden ja kommunistien välillä tehtaan sisällä. Työntekijät ymmärsivät jälkikäteen, että kiistelyllä ei ollut mitään merkitystä. Tosin samalla oltiin sitä mieltä, että kaikkea tapahtunutta ei olisi voitu välttää, vaikka kiistelyä ei olisi esiintynytäkään.

Tehtaan suunnitelmallista alasajoa koskeva kerronta sisältää useilla haastateltavilla edellisen kaltaisia elementtejä, joissa käydään pohdintaa, mitä olisi pitänyt tehdä toisin, tai mitä olisi nyt, jos asiat olisivat menneet toisin. Myös aggressiopurkaus, jossa haastateltava kuvittelee, millä tavalla ja miten sanoisi päättäneessä asemassa olleelle henkilölle ”suorat sanat”, muttei kuitenkaan sano, on yleinen malli. Samanlaista jossittelevaa ja fantasi-oivaa kerrontaa esiintyy haastateltavilla henkilöillä esimerkiksi Alessandro Portellin Italiassa haastatteleminen työläisten muisti-

773 Henkilöhaastattelu 6.

tiedossa.⁷⁷⁴ On tärkeää, että kertoja pohtii tapahtumia siitä näkökulmasta, miten asioiden olisi pitänyt mennä, ja mikä tuntuisi oikealta, vaikkei se toteutuisikaan. Hän tuntee olevansa epäonnisten asioiden yläpuolella, aivan kuten haastateltu mies sanoo. Jos hän sanoisi pahasti, ja vaikka se olisikin totuudenmukaista, hän alentuisi väärintekijän tasolle. Kun hän pitää asian sisällään, hän tuntee olevansa tämän yläpuolella. Kerronta luo kontrastin tehtaan alasajon todellisuuteen. Alisteisessa asemassa olevan kertojan mielessä asiat olisivat menneet oikein, jos hän olisi saanut vallan päättää. Portellin tutkimuksessa italialaisen Luigi Trastullin elämästä ja sitä kuvaavista kertomuksista käy ilmi juuri sama oikeutuksen tunteminen. Alisteisessa asemassa oleva henkilö saa oikeutuksen tapahtumille joko kuvittelemalla ne toisenlaisiksi ja lopulta peräti muistaen ne tapahtuneen, kuten kuvitteli, tai *jos-puheena*, josta käy ilmi, kuinka asioiden olisi pitänyt tapahtua, *jos olisi käynyt toisin*.

Samankaltaisia kokemuksia välittyy Ben Hamperin *Rivethed* -kirjan deindustrialisaatiokuvauksista Michicanissa, Flintissä General Motors -tehtailla ja Clemensin Detroitissa.⁷⁷⁵ Molempien kirjoittajien kertomukset rakentuvat oman tulkintani mukaan ajatukseen siitä, kuinka asiat olisivat voineet mennä toisin, jos deindustrialisaatiota ja sen myötä joukkoyrityksien ei olisi ollut. Julkaisuilla haetaan oikeutusta työläisille kertomalla tehtaiden järjestelmällisen alasajon tapahtumakulusta suurelle yleisölle tehtaalaisten itsensä näkökulmasta.⁷⁷⁶

Myös Britanniassa rakennemuutoksen pyörteissä on heitteleh-ditty Margaret Thatcherin 1980-luvun alun poliittisista linjauksista lähtien.⁷⁷⁷ Kaivostoiminnan alasajo aiheutti ensin valtavan kaivostyöläisten lakon.⁷⁷⁸ Kaivostyöläiset lakkoilivat lähes vuoden joutuen taloudelliseen ahdinkoon perheineen. Lakko oli varmasti

774 Portelli 1988, 46; 1991, 99. Termi "*uchronic dreams*".

775 Hamper 1992; Clemens 2012.

776 Hamper 1992; Clemens 2012.

777 Esimerkiksi Klein 2007.

778 Esimerkiksi Bell 2009.

rohkein työläisten oma yritys Euroopassa vastustaa 1980-luvulla teollisuustyön alasajon kehitystä. Suomessa muutamaa vuotta myöhemmin Tikkakoskella liikehdintä oli pientä, eikä siihen liittynyt suurta joukkovoiman tuntoa. Sen sijaan Britannian lakko sisälsi vaikeuksista huolimatta myös huumorin hyödyntämistä yhteisessä taistelussa deindustrialisaatiota vastaan. Thatcherin vihaaminen loi uutta perinnettä. Thatcherista kertovat vihalaulut ja fantasiat siitä päivästä kun ”Vanha Noita” lopulta kuolee, tuli suosittuja, ja esimerkiksi alla olevaa laulua laulettiin yhdessä pubeissa. Kun Margaret Thatcher kuoli huhtikuussa 2013, ilmaantui jo samana päivänä internetin youtuben videopalveluun lukuisia videoita, joissa juhlitaan ”Noidan” kuolemaa.

Sheffieldissä ja lähialueilla käytiin kaivostyöläisten lakon aikaan poliisien ja lakkolaisten välillä väkivaltaisia yhteenottoja, joista suurimmat tappiot tulivat luonnollisesti lakkolaisille, sillä heillä ei ollut suojavarusteita tai aseita. Poliisit käyttivät hevosia hajottaessaan mielenosoituksia. Poliisin mielivalta on jäänyt epäoikeudenmukaisuudessaan vaivaamaan väkivaltaa kokeneita, ja he yrittävät edelleen saada epäoikeudenmukaisuudelle hyvitystä myös virallista tietä.⁷⁷⁹ Sheffieldin pubeissa juhlittiin kuitenkin antaumuksella Thatcherin kuolemaa epävirallisoin, perinteisin lauluin. Esimerkkinä on Youtube -palveluun ladattu video Sheaf View Pubista, jossa työläiset laulavat *Don Valley and the Rotherhides* -bändin miesten johdolla Thatcherin kuolinpäivänä jo aiemmin varta vasten tätä tilaisuutta tehtyä ja vuosikausia hartaasti harjoiteltua laulua. Videosta käy hyvin selväksi, että laulun kerto-säkeen kaikki paikalla olevat osaavat ulkoa:

When the bread bin is empty,
and the milk is all run out,
no fifties for the meter,
in the darkness with my doubts,
the only thing that keeps me,
from going off my head,

779 Orgrave Truth and Justice campaigne. Katsottu 16.9. 2015: <https://otjc.org.uk/about/>.

is dreaming of the day,
when Margaret Thatcher's dead
chorus:
Thatcher's dead, Thatcher's dead!
I'm dreaming of the day, when Margaret Thatcher's dead.⁷⁸⁰

Yhteisöllinen joukkovoima mahdollistaa huumorin vakavasta aiheesta: kuolemasta ja erityisesti kuoleman pilkasta, joka on tabuksi koettu aihe.

Lakkoilu ei ainoastaan yhdistänyt englantilaisia kaivostyöläisiä 1984–1985, vaan myös erotti ja loi vakavia jännitteitä yhteisön sisällä. Lakon aikana kolmekymmentä miestä, jotka päättivät jatkaa lakkoa, vaikka muut aloittivat työt, saivat nimen *Dirty Thirty*, Likaiset 30. Nimi oli alun alkaen tarkoitettu loukkaukseksi, sillä muut työntekijät halusivat tehdä työtä niin kauan kun sitä vielä olisi alueella jäljellä. Kolmekymmentä miestä päätti silti jatkaa lakkoa ja otti nimekseen ylpeydellä *Dirty Thirty* -haukkumanimen.⁷⁸¹ Itseironia vaikeassa tilanteessa auttoi jaksamaan, vaikka ryhmä sai osakseen paikkakunnalla henkistä ja fyysistä väkivaltaa.

Kaivostyöläiset ovat perustelleet julkisuudessa kauhisteltua raskasta huumoria Thatcherin kuolemasta esityksellä oikeutuksesta – aivan kuten työläiset tai muut alistetut kansan joukot ovat esittäneet laulamalla tai riimittelemällä esityksiä vastoinikäymi-

780 Thathers' dead video -linkki 2013. Kuvattu Sheaf View Pubissa Sheffieldissä, julkaistu 8.4.2013: <http://www.youtube.com/watch?v=LR8rSc68IVY>. Sheffieldiläisen Don Valley and The Rotherhides -yhtyeen laulu on kirjoitettu 1980-luvulla. Country-punk -henkistä musiikkia sivutoimisesti soittavat miehet ovat ottaneet yhtyeen nimen sekä henkilökohtaiset taiteilijanimensä Sheffieldiä ympäröivien paikkojen nimistä: *Leipälaatikko on tyhjä eikä ole maitoa, ei ole edes mittariini kolikon kolikkoa. Istun pimeässä epäilyksineni, yks juttu pitää minut järjissäni: unelmoin siitä päivästä, kun Margaret Thatcher delaa. Kertosäe: Thatcher delaa, Thatcher delaa, Unelmoin siitä päivästä, kun Margaret Thatcher delaa.* Käännös suomeksi: Niina Naarminen.

781 Bell 2009, 9.

sistään aina.⁷⁸² Thatcherin hallitus päätöksineen tuhosi lukemattomien kaivostyöläisten perheiden elämän 1980-luvulta lähtien. Monet lakossakin mukana olleista työläisistä olivat työllistyneet ensin takaisin kaivoksiin ja niiden sulkeuduttua vähitellen deindustrialisaation kulun mukaisesti erilaisille palvelualoille, erityisesti kuljetusalalle.⁷⁸³ Silti suuri osa entisistä kaivostyöläisistä on jäänyt pitkäaikaistyöttömiksi, ja näin vaikeudet heijastuivat jälkikasvun elämään ja heijastuvat edelleen. Thatcherin kuolema toi hetkeksi takaisin oikeuden tunnon yhteisöllisen huumorin voimalla. Sillä pilkattiin vaarallisen vallankäyttäjän ja päättäjän kuolemaa.

Tikkakosken työntekijöiden kokema väistämätön alistuminen kohtalolle ilman kovaäänistä lakkoilua tai taistelua oli erilaista kuin esimerkiksi Britanniassa kaivostyöläisten tai vaikkapa Terinin tehdastyöläisten yhteisössä.⁷⁸⁴ Ei ole mahdollista selittää tilannetta jostain erityisesti suomalaiseksi koetusta luonteenlaadusta tai muusta yhteisöllisestä ominaisuudesta. Häpeä koetusta nöyryytyksestä vei tilanteesta mahdollisuudet huumoriin erityisesti siksi, että irtisanomiset olivat eriaikaisia. Ihmisiä lomautettiin ja sanottiin irti pienissä ryhmissä vähitellen. Vähittäinen alasajo oli alkanut jo lähes kymmenen vuotta ennen lopullista lakkauttamista. Joukkovoima ei ollut mahdollista, kun paikallinen joukko pieneni pienenemistään ennen lopullista hajoamista. Kuinka laskelmoitua ”hajota ja hallitse” -politiikka oli – sitä on vaikeaa arvioida jälkikäteen. Ay-aktivistin haastattelu toi esiin näkemyksen, jonka mukaan kyse oli täysin laskelmoidusta etenemisestä.⁷⁸⁵ Mahdollisesta laskelmoinnista huolimatta tuli eteen vielä jotain, joka antoi hyvän tekosyn ja rauhallisen omantunnon tehtaan johdolle lakkautuspäätöstä kerrottaessa – talouden lama.

782 Vrt. pilkkavirret tai pilasaarnat, esim. Passerini 1988, 74–79; Peltonen, Ulla-Maija 1996, 236; Heimo 2000, 59; Peltonen, Matti 2006.

783 Bell 2009, 129; *Dirty Thirty* -ryhmän työllistyminen Leicestershiressä noudataa samaa linjaa.

784 Portelli 1991.

785 Henkilöhaastattelu 6.

Suomessa lama 1990-luvun alussa käynnistyi Neuvostoliiton kaupan romahdettua. En käsittele talouden tilaa tutkimuksessa muusta näkökulmasta kuin työntekijöiden muistitiedosta käsin, ja miten se muutti huumoriperinnettä.

Lamasta puhuttiin usein samassa lauseessa kuin Venäjän kaupan loppumisesta. Oli yleisesti tiedossa että Neuvostoliitto ei kyennyt välillä maksamaan enää laskujaan, ja se kiristi ilmapiiriä tehtaalla jo omina työvuosinani 1989 ja 1990. Haastatteluissa tuli kuitenkin ilmi, että työntekijöillä oli toistakin tietoa. Osa kertoi omista työtehtävistään, joiden kautta olivat päässeet seuraamaan kauppojen tekoa, ja tilausten määrää eri puolille Eurooppaa. Yksi haastateltava kertoi huomanneensa 1980-luvun lopulla johdon tasolla huolimattomuutta ja välinpitämättömyyttä rahankäyttötavoissa ja laadun seurannassa. Ylimmät toimihenkilöt olivat riidoissa keskenään ja lopulta täysin välinpitämättömiä tehtaan kohtalosta. Yritys ajettiin haastateltavan mielestä alas, vaikka se olisi voitu pelastaa uusilla kauppakumppaneilla, joita olisi jo ollut tarjolla. Yritystä ei ilmiselvästi ollut tarkoitus pitää enää käynnissä.⁷⁸⁶

Lama nimettiin usein osasyysksi itse työn loppumiseen irtisanomishetkellä, mutta kaikki haastateltavat tuomitsivat asetuotannon siirtämisen muualle. Heidän mukaansa tehdas olisi säilynyt Tikkakoskella, jos olisi työ jatkunut lamasta huolimatta, sillä urheiluaseille olisi ollut kysyntää Euroopassa. Lamasta ei tullut missään vaiheessa pääsyllistä irtisanomisiin tikkakoskelaisten tehtaalaisten muistitiedossa, mutta lama vaikeutti merkittävästi uuden työn saamista pienellä paikkakunnalla.

2. Nauru vaimenee

Tehtaan historiassa tapahtui suuri muutos välittömästi sodan jälkeen. Suomi-konepistoolien valmistus vaihtui Tikka-ompelukoneen tuottamiseen, ja sitä vietiin pääasiassa Neuvostoliittoon.

⁷⁸⁶ Henkilöhaastattelu 7. Kirjalliset muistiinpanot.

Levikin määrästä kertonee tilastojen ohella jotain se, että työskennellessäni tehtaan postinjakelussa 1980-luvun lopulla Neuvostoliitosta tuli vielä viikoittain kirjeitä, joissa pyydettiin varosia lähes 40 vuotta aiemmin valmistettuihin ompelukoneisiin. Ompelukonetuotanto oli lopetettu jo 1960-luvulla. Urheilu- ja metsästysaseet, kuten Tikka-kivääri, sekä asekomponentit olivat Tikkakosken tehtaan asetuotannon päävientiartikkeleita aivan 1980-luvun loppuun saakka. Jo aiemmin 1970–1980 lukujen taitteessa Nokia yhtiö osti osake-enemmistön Tikkakosken tehtaasta. Nokia osti ja myi eteenpäin lukuisia tytäryhtiöitä halvemmille tekijöille Suomessa 1980- ja 1990 -luvuilla, ja laajensi näin laskelmoiden yhtiötään saaden vähitellen sen suuryrityksen aseman, johon määrätietoisesti pyrkikin. Nokia oli Suomessa ensimmäisiä teollisuusyhtiöitä, jotka loivat asemansa vanhoista työntekijöiden etuun perustuvista moraaliarvoista piittaamatta.⁷⁸⁷ Malli oli saatu maailmalta, esimerkiksi Yhdysvalloista, joissa teollisuuden jälkimurros oli käynnistynyt jo aiemmin ja vauhdittui jatkuvasti vastaavien yrityskauppojen myötä.

Asetehdas yhdistyi Sako-asetehtaaseen, ja kun asetuotanto lopetettiin Tikkakoskella kokonaan, se siirrettiin eli keskitettiin Riihimäelle Sako-tehtaille 1989. Asetehtaan loppumista pidettiin enteenä koko tehtaan lakkauttamiselle Tikkakoskella, mutta asiasta ei puhuttu työntekijöiden kesken. Tikkakoskelle asetehtaan irtautumisen vaiheessa vielä Nokian ja Airamin tytäryhtiön *Aitecin* kombinaatioyritys, joka valmisti hienomekaniikkaa ja tietokonekomponentteja. Yritys ei ollut haastateltavieni mukaan tappiollinen, ja siksi uutinen lakkauttamisesta otettiin epäuskoisesti vastaan, vaikka pahinta oli aiemmin pelätty.

Tehtaan työllisyystilanne puhututti Tikkakoskella työntekijöitä aina. Muistitietoaineistosta käy selkeästi ilmi, että kaikkina vuosikymmeninä pohdittiin työn määrän ja työntekijöiden määrän muutoksia. Toisen maailmansodan aikana työntekijöitä oli ennätysellisen paljon, ja naisten osuus luonnollisesti lisääntyi. Naisia jäi tehtaaseen paljon työhön myös ompelukonetuotannon aikana,

⁷⁸⁷ Handelberg 2012.

mutta kun se lakkautettiin, vähennettiin työntekijöitä paljon jo 1960-luvulla.

Irtisanomisiin liittyvä humoristinen muistitieto rajoittuu kahteen kertomustyyppiin, joista ensimmäisen olen nimennyt ”*Ylimielinen työnantaja saa opetuksen*” ja ”*Ylimielinen työntekijä saa opetuksen*”. Kertomuksessa työntekijä irtisanotaan ensin, ja tullaan pyytämään takaisin, kun ilman häntä eivät työt etene. *Ylimielinen työntekijä saa opetuksen -kerronnassa* työntekijä pilkkaa työtä, työnantajaa tai työtoveriaan, tai irtisanottua työntekijää, ja sen jälkeen hänet itsensä irtisanotaan.

Humoristisia elementtejä sisältävät kertomukset yksittäisistä irtisanomisista liittyvät aikaan ennen tehtaan lopullista lakkauttamista. Tarinoissa tehdas on ja pysyy paikallaan, ja työt jatkuvat aina jollain kokoonpanolla keskinäisestä kinastelusta huolimatta. Jokaiseen tarinaan liittyy vaikeasta aiheesta huolimatta keveys ja opetuksellinen sanoma ylpeyden käymisestä lankeemuksen edellä.

Sen sijaan itse tehtaan lakkauttamiseen ja siitä kertomiseen 1990-luvun alussa ei liity yhtään humoristista narratiivityyppiä. Työttömäksi jääminen ei esiinny koomisessa kontekstissa missään haastattelussa tai muussakaan aineistossa. Nauru ei enää kanna, se murtuu. Työntekijöiden kertomuksista käy selväksi, että päällimmäisin kokemus oli huijatuksi tuleminen ja häpeä. Osakkeiden myyminen Nokia-yhtiölle oli ollut virhe jo kauan ennen lakkauttamista, ja se yhdistettiin tarkoitukselliseen tehtaan alasajoon. Toisaalta lähes jokaisessa haastattelussa myönnettiin myös Venäjän kaupan loppuminen yhdeksi suureksi syyksi työn vähenemiseen ja lopulta loppumiseen. Huijatuksi tulemisen kokemus koskee myös työttömänä olemista tai työllistämistyön vastaanottamista. Nöyryytys ja nöyryys ovat leimallisia piirteitä työttömyysajan kerronnalle. Paikkakuntaa kuvataan kerronnassa hiljaisena ja ihmisiä toimettomina. Ainoastaan hirtehistä huumoria ja aavistus itseironiaa esiintyy venyneen pitkäaikaistyöttömyyden tai työllistämistyön aloittamista koskevassa aineistossa. Teollisuustyön väheneminen ja tehdastyöläisen identiteetin katoaminen näkyy ja kuuluu aineistossa pysähtyneisyytenä. Osa

haastateltavista sairastuu fyysisesti tai henkisesti, osin toimettomuuden tai vääränlaisiksi koettujen työllistämistehtävien vuoksi.. Pitkät sairauslomat jarruttavat vakituisen työn saantia ja lopulta johtavat pitkäaikaistyöttömyyteen.

Osa entisistä tehtaalaisista on lähtenyt kouluttautumaan tai työhön hoito- ja palvelualoille, ja muutos on siinäkin suuri. Tehtaalla muodostuneet sosiaaliset hierarkiat, sekä opitut sosiaaliset tavat kääntyvät pahimmillaan ylösalaisin uusissa työpaikoissa, uudenlaisissa työtehtävissä, ja tilanteet johtavat vallankäytön vääristymiin tai henkiseen väkivaltaan sekä työntekijöiden sairastumiseen ja työkyvyttömyyteen. Haastattelut työttömyysajalta ovat vaikeita, ja huumoria sisältävät elementit kerronnassa liittyvät ainoastaan muistoihin tehdastyöajalta. Teollisuustyön mureminen, työttömyys tai sen korvaaminen jollakin muulla työläisyhteisön muistelukerronnassa näyttäytyy aluksi valottomana, mutta saa vähitellen väriä ja iloa ainakin kertomuksissa, joissa he onnistuvat vaikeistakin sairaus- ja työttömyyskierteistä huolimatta luomaan uusia sosiaalisia verkostoja.

On huomioitava, että 2010-luvun alussa suurin osa nuorimistakin tehtaassa työskennelleistä haastateltavistani oli jo saavuttamassa eläkeiän. Kuinka heidän elämänsä ja kerrontansa muuttui vuodesta 1996 vuoteen 2013?

Irtisanomiset ja työttömyys

Irtisanomishetket kuvaillaan aineistossa raskaasti lähes vaikeanemalla. Häpeän tunne on syvä, mutta se ei välity niin selkeästi kirjoitetuista vastauksista kuin audiovisuaalisista taltioinneista:

Haastattelija: Miltä se tuntui silloin?

Kertoja: Kyllä se vaan.. kyllä se tietysti kun siinä pyörittiin jo ussempi viikko että eihän tämäkään oikeen oo ettei oo mittään tekemistä, mutta kyllä sitä aina nyt sitte miettii että minkä takia minä, miksei joku muu.⁷⁸⁸

788 Henkilöhaastattelu 4.

Haastateltavien kasvoilta oli helppo lukea häpeä ja nöyryys tai viha ja uhma vielä vuosien päästä itse tapahtumasta. Irtisanomis-
ten syyksi sanottiin kaikilla tuotannolliset ja taloudelliset syyt.

Haastattelija: Yrititkö kysyä syytä tuotannollisiin ja taloudellisiin syihin?

Kertoja: No en... Mua vitutti! Mä olin niinku että pitääkö työntee! Mää ruvennu mitään siinä kyselemään saatana. (naurahtaa samalla)

Aihe on vaikea ja keskustelu siirtyy irtisanomisista jokaisen haastateltavan kohdalla heti itse työttömyyteen. En kysele enempää irtisanomistilanteesta, enkä tiedon vastaanottamisesta kotona, vaikka olin niin suunnitellut, sillä tilanne ei ole jatkokysymyksille otollinen. Annan kertojien mennä haastattelutilanteissa eteenpäin heidän itse valitsemiensa aihepiirien mukaan.

Menneiltä vuosikymmeniltä, erityisesti 1950-luvulta löytyy kuitenkin irtisanomiskertomuksia, jotka miellettiin myös koomiksi. Tuolloin tehtaalla työt jatkuivat, vaikka joskus työntekijöitä irtisanottiin paljonkin. Aiemmin mainitsemani kaksi tarinatyyppiä jakautuvat siten, että eräät kertovat ylimielisestä tai välinpitämättömästä työntekijästä, joka saa opetuksen, ja toiset ylimielisestä työnantajasta, joka joutuu pyytämään työntekijän takaisin työhön. Tämä kerronta eroaa 1990-luvun irtisanottujen kerronnasta ratkaisevasti, sillä kokemukset eivät olleet omakohtaisia.

Seuraava taltiointi on peräisin kansandemokraattimieheltä, ja tarina kertoo demarinaisesta, joka pilkkasi Neuvostoliiton omistussuhdetta tehtaalla 1950-luvulla.

Mutta se ol niin kireetä kuule siihen aikaan, mää voin sanova yhenkin tapauksen, tuota nin että ykskin sosialitemokraattinen nainen sano tuota nin että kyllä olis hienoo kun ryssä lopettas tän tehtaan, nin tulis suomalaisille! (...) Se tanssi ripaskaa siellä tehtaan käytävällä, ku se kuul että nyt tuota nin Neuvostoliitto luopuu kaikesta toiminnasta Tikkakoskella (...) ja ei menny kauvan aikaa ku se samanen nainen joutu työttömäks (nauraa) Kato ku suomalaiset vähenti sillon minimiin, kun ruvettiin ratilisoimaan että ei piettykkään ylimääräsiä ihmisiä tehtaalla, sillon ol paljon

tuota nin kun Neuvostoliitto omisti tän, nin ihmisiä oli vähän niinku ylimääräsiä.⁷⁸⁹

Seuraava kertomus on paikallisesta, hyväntahtoiseksi tiedetystä ”elämäntapahipistä”, sekä hänen viimeistä päivästä vakiuisessa palkkatyössä. Mies oli tunnettu hahmo Tikkakoskella kuolemaansa saakka. Hänen muistellaan usein istuneen kesäisin puistoissa kavereineen kuin Jeesus opetuslastensa ympäröimänä. Tarina on kirjoitettu muistiin entisen työkaverinsa kertomana vuonna 1996, eli tuossa vaiheessa kertomuksen päähenkilö oli ollut työttömänä jo 20 vuotta. Kertomuksen henkilö kuoli pian tämän jälkeen. Nimi on muutettu.

Oli vuosi 1976, ja kaverukset olivat olleet juomassa viinaa edellisenä päivänä. Työhön oli kuitenkin raahauduttu seitsemäksi aamulla, ja koneet saatiin käyntiin. Sököllä oli ollut pienessä lasipurkissa viinaa mukana töissä, niin kuin joka päivä, ja kaverilla oli ollut kaljapullo krapulaan. Pian krapularyypyt oli juotu pois, mutta lisää olisi pitänyt saada kiireesti. Tehtaan takana kadun toisella puolella oli baari, johon miehet päättivät kipaista yhdelle kaljalle koneiden tehdessä työt. Kello tuli kymmenen ja baari aukaistiin. Sökö kavereineen hiipi tehtaan takaovesta ulos ja juoksi kiireesti baariin sisälle. Kun kaljat oli tilattu, laittoi Sökö levyautomaattiin markan ja käski kaverinsa kuunnella tarkasti, mitä kohta kuuluisi. Ilmoille tulvahti Juice Leskisen upouusi kappale Valssaaja Konepajalla. Laulun sanat naurattivat näitä konepajan työntekijöitä, etenkin se kohta, jossa kaveri saa lopputilin käteensä. Kun kappale loppui, oli kaljatkin juotu, ja piti mennä takaisin koneille, ennen kuin pomo huomaisi. Pomo oli kuitenkin jo huomannut, ja käski hakea lopputilin, ja mennä takaisin baariin. Sökön vanha työkaveri totesi, että Juicen laulun sanat kävivät heidän kohdallaan toteen. Hän sai myöhemmin työnsä takaisin, mutta Sökö aloitti uuden uransa ”sosiaalialalla” (hän eli sosiaaliturvan varassa lopun elämänsä ajan).⁷⁹⁰

789 Henkilöhaastattelu 10.

790 Henkilöhaastattelua 19 ennen saatu haastateltavalta kirjallinen muistiinpano.

Toinen kirjoitettu muistiinpano koomisiksi koetuista irtisanomisista on samalta kertojalta:

Oltiin töissä iltavuorossa (klo. 15–23.00) ja kyseisessä vuorossa oli myös Tarmo, paiski oikein urakalla töitä monikaraporalla. Illalla joskus, kun ruokatunti oli jo pidetty, ehkä klo 20, huomattiin, että porakoneet pyöri, mutta miestä ei näy missään. Kävin sammuttamassa porat, kun leikkuuneste alkoi valua koneesta lattialle. Noin klo 22 yläkerran puutyöosaston työntekijä tuli tiedustelemaan Tarmosta, kun oli nähnyt hänen menevän puumiesten vessaan parisen tuntia sitten ja ovi oli edelleen lukossa eikä kukaan ollut havainnut Tarmon poistuvan sieltä. Lähdettiin oikein porukalla ottamaan asiasta selvää, josko olis poika saanut vaikka jonkun kohtauksen. Koputeltiin oikein kunnolla vessan ovea, ja kas kummaa, sieltähän se tuli Tex Willeri kourassa ulos säikähtäneen näköisenä. Oli nääs nukahtanut pöntölle.⁷⁹¹

Liekö kyseessä saman tarinan toinen versio, vai tapahtuiko päähenkilöllä vessassa nukkumista useinkin, kun päähenkilö itse kertoi myöhemmin minulle tapauksesta, joka johti hänen erottamiseensa tehtaalta. Tarina oli muuten samankaltainen, mutta mies korosti lukeneensa Bachin elämäkertaa. Erottaminen tapahtui niin, että häntä pyydettiin itse eroamaan, jotta kirjoitettaisiin hyvä työtodistus.⁷⁹²

Ylimielisestä työnantajasta, joka joutui pyytämään työntekijän takaisin kerrottiin minulle ryhmähaastattelussa. Tarinan kertoivat demarimyönteiset henkilöt ja juttu ajoittuu ajalle, jolloin demareita irtisanottiin erityisen paljon tehtaasta Neuvostoliiton hallinnoinnin aikaan.

Mies: Sen vihantunteen mitä se tuns kommunismia kohtaan, ni se toi sen juluki, ja se tosiaan joutu kärsimään siitä kyllä.

Haastatteliija: No sitä ei pantu pois kumminkaan?

791 Haastattelun 18 yhteydessä saatu haastateltavan oma kirjallinen muistiinpano 1999.

792 Henkilöhaastattelu 17.

Mies: Oli se pois välillä, ja ne laitto sille sannaaki sitte kaks tai kolome kertaa, että vois tulla töihin, ja sen viimen ol joku työnjohtaja sittek käyny sen kotona että tule nyt töihin.

Nainen: Niin se sopi just sen tyylin, että sitä ei hevillä...

Mies: Niin se pit huolta että ne just joutu ninku pikkusen sitte rukkoilemaan, kun ne tarvihti sitte just semmosta ammattimiestä nin ku se ol.⁷⁹³

Ylimielinen työnantaja joutuu kerjäämään poliittisin syin irtisanottua työntekijää takaisin. Kerronta pyrkii korostamaan työläisen näkökulmaa poliittisen mielipiteen vapauden lisäksi ammattiylpeyteen.

Huumori ja selviytyminen

Pitkäaikaistyöttömien haastateltavien kerronnassa ei ilmene humoristisia aineksia. Nauru on katkennut ja terveydelliset ongelmat lisääntyneet. Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski tutkivat 1990-luvulla pitkäaikaistyöttömyydestä selviämistä. Pitkäaikaistyöttömyydellä ja sairastumisella oli tutkimuksen mukaan selkeä yhteys.⁷⁹⁴ Työttömyys näyttää myös haastateltavieni mukaan sysäävän alkuun kierteen, jossa ensin työtön sairastuu ja päätyy sairauslomalle Kelan sairauskorvauksella. Henkilö ei voi olla samaan aikaan työttömänä työnhakijana, sillä menettää sairauspäivärahan silloin, jos kerran on kykenevä hakemaan työtä. Mitä pidempään on ilman työtä, sitä vaikeampaa sitä on saada. Mitä pidempään on työttömänä, sitä pahemmin sairastuu. Lopulta on edessä sairaus- tai työkyvyttömyyseläke.⁷⁹⁵ Pienellä paikkakunnalla on vielä yksi ongelma lisää, kun kaikki tuntevat toisensa ja työnantaja tietää esimerkiksi työnhakijan ajoittaisista terveysongelmistä, niin työpaikka menee lähes automaattisesti sille, jonka

793 Ryhmähaastattelu 18.

794 Kortteinen & Tuomikoski 1998, 52–53.

795 Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171. Huono-osaisuuden kasautumisesta.

ei tiedetä sairastelevan. Pitkäaikaistyöttömän työllistyminen pienellä paikkakunnalla on vaikeaa.⁷⁹⁶

Haastattelija: Sä oot ollu nyt neljä ja puol vuotta työttömänä. Mitä oot tehny sinä aikana?

Kertoja: En suoraan sanoen mitään! Tässä oon enimmäkseen istunu. No toisaalta en ois voinu paljon muuta välillä tehäkkään.

Haastattelija: Niin sullakin on se selkäongelma?

Kertoja: Joo.

Erityisesti selkäongelmia oli aiheutunut tehtaalla jo työssä ollessa ilmeisesti osin virheellisten työasentojen tai samankaltaisina toistuvien liikesarjojen vuoksi. Kaksi haastateltavaa ilmoitti selkäviat myös työllistymisvaikeuksien syyksi. Vaivat olivat kaikkien tiedossa tai tulivat työssä koeajalla ilmi, jolloin työ loppui aina kolmen kuukauden koeajan jälkeen. Sairauseläkkeen hakeminen tuntui täysin turhalta: ”Mitä ne työtöntä eläkkeelle laittas? Ihan sama, että istunko minä työttömänä vai eläkkeellä.”⁷⁹⁷

Toinen selkäänsä sairastava haastateltava päätti kuitenkin lopulta lähteä hakemaan eläkettä, kun selkäleikkaus epäonnistui toistamiseen. Hänelle myönnettiin eläke ja hän oli päätökseen tyytyväinen, vaikka itse eläkkeen määrä kuukausittain oli hyvin pieni.⁷⁹⁸

Haastateltava, joka ei ollut hakenut eläkettä jatkaa:

Haastattelija: Ootsää tehny työllistämistöitä?

Kertoja: Yhen puolen vuoden jakson talonmiehenä vuos sitte.

Haastattelija: Ootko pudonnu jo peruspäivärahalle nytte?

Kertoja: En oo. Sain taas ansiosidonnaisen.

Haastattelija: Meinaatko hakea nyt pian uutta, että sen sais jatku-
maan?

Kertoja: En. Mää sanoin viimeks jo etten lähe enää ikinä työllistämistöihin. Se ei oo mitään muuta ku ihmisten kiusaamista:

796 Henkilöhaastattelu 4.

797 Henkilöhaastattelu 4.

798 Henkilöhaastattelu 19.

Pienellä palkalla jotain ihan muuta kun oman alan työtä. En lähe.

Haastattelija: Ootsää hakenu muita töitä?

Kertoja: No joo, mää oon nyt puol vuotta taas sairauslomalla selän takia, mutta oon käynyt vartijaks kurssin ja oon soitellu kaikki vartiointiliikkeet täällä läpi. Viimeks sanottiin haastattelussa ihan suoraan mulle että mää oon liian vanha. (40-vuotias). Ja mää kävin yhessä kuukauden kiinteistönhoitajan kurssin ja sitte ne niinku uuelleenkoulutti mut tuon selän takia vartijaks.

Haastattelija: No mitä tulevaisuuden suunnitelmia sulla olis?

Kertoja: No ei kai mulla mitään muuta oo kun että sais jostain joskus töitä, ja selän kuntoon. Tässä muuta osaa sanoo.⁷⁹⁹

Keskustelu kiteyttää hyvin monen muunkin haastateltavan tilanteen. Pätkätyöt ovat haastateltavien mielestä nöyryyttäviä, sillä ne ovat täysin muuta kuin oma työkokemus tai mihin heidät on koulutettu.

Tikkakosken asetehtaasta siirrettiin työntekijöitä Tourulan tehtaaseen Jyväskylään kun asetuotantoa siirrettiin sinne ja Riihimäelle Tikkakoskella sen loputtua 1989. Haastateltava kertoo kaikkien tienneen, että Tourulasta oli juuri irtisanottu omia työntekijöitä ja nyt heidät siirrettiin sinne. Jokainen osasi laskea yhteen asiat: työ loppuisi pian heiltäkin ja koko siirto oli vain ”kosmeettinen toimenpide, jolla saadaan tilastot näyttämään edullisilta Tikkakosken tehtaan puolesta”. Työt loppuivat lyhyeen, aivan kuten oli arveltukin. Kaikki asetyöntekijät Tourulassa joutuivat työttömiksi samaan aikaan, kuin Tikkakoskella hienomekaniikan työntekijät. Yksi työntekijä siirtyi tuotannon mukana Riihimäelle.

Haastateltavistani yksi muutti metalliteollisuustyön perässä Ouluun, vaikka vaimo jäi asumaan Tikkakoskelle. He tapaavat toisiaan vain viikonloppuisin:

Ei ihminen uskalla lähtee. Se ei oo heleppoo... kun se on ensin näänki lopettanu sen tutun ja turvallisen duunisa. Ja sitten se on

799 Henkilöhaastattelu 4.

niin sanotusti koulutettu uuteen tuuniin ja sitten se niin sanotusti alakaa sen uuden paikan sen uuden tuotannon uudessa ympäristössä. Ihan uusia ihmisiä, sei oo ikinä nähnykkään kun se menee maanantaiaamuna tehtaaseen tai tuotantolaitokseen ... niin.. minä sanosin että sen sydän vetää vapaalla kierroksella semmosta sataaneljääkymppiä... ettota, uskallanko mää painaa siitä napista, että tää linja lähtee tästä mun kohalta käyntiin.⁸⁰⁰

Mies kertoo tuntemuksistaan uudessa työpaikassa ensimmäisenä päivänä. Hän on ollut Tikkakosken tehtaassa 26 vuotta ennen tätä seuraavaa paikkaa:

- Kyllä mullaki sydän pampatti helevetisti, ja mää mietin että mitä saatanaa tuo maanantaiaamu mulle oikein tuo tullessaan perkele et... mää läksin villarilla ajeleen ja näin että helevetin suuret tehtaot on perkele. Kyllä. Vaikka se saa niinku sen ulukosen piiloutuksen niin kyllä se sisällä vaan kuitenkin tako joka askeleella että mitä sää teet mitä sää teet mitä sää teet... ja tähän ihmisiä pitä valamistaa.⁸⁰¹

Kysyin mieheltä onko hänellä mitään ratkaisuehdotusta työllistymisen parantumiseksi Suomessa.

- Kyllä niitä kai on. Mää oon kuullu joskus sen sanan markkinatalous. Nyt vaan olis semmosen aika, että löytyykö sitä solidarisuutta muualtakin ku vappupuheista. Kun toinen työläinen on siinä ihan samassa asemassa.

- Työvoimaministerille terveisiä: siihen (...uuteen työhön uskaltautumiseen...) pitäis satsata, eikä mihinkään loputtomaan kouluttamiseen ja kurssittamiseen, yhestä paikasta toiseen siirtämiseen.

- Se ihmisen ylpeys tulee siinä, että kun se uskaltaa ottaa sen askeleen, ja voittaa ittesä. Se on aika helevetin hyvä juttu. Se oli aika komeeta tulla sitte ja ajatella että jumalauta mää selevisin siitä ensimmäisestä päivästä.

800 Henkilöhaastattelu 6.

801 Henkilöhaastattelu 6.

- (..) oltais niin ylpeitä että saatas taas yhdessä yrittää, varmaan panis ne ihmiset enemmän peliin kuin mitä oliskaan, että on annettu se mahdollisuus.
- (..) sitä mää pelkään kyllä, että siihen mennään liian täydellä sydämellä. Että sitten kun on saanu sen työpaikan, sen mahdollisuuden, niin tehään liian varman päälle ja pelätään ettei vaan tule tehtyä mitään virhettä, siinä lähtee monta pahaakin asiaa liikkeelle, että siinä käy sitten heleposti se, että ajetaan ittesä piippuun.⁸⁰²

Kaksi haastateltavaa kertoi oman kokemuksensa loppuun palamisesta työttömyyden ja pätkätöiden aikana. Työttömyys aiheutti niin suurta masennusta ja syyllisyyttä, että sen kestäminen lääkkeidenkin voimin oli käydä heille liian raskaaksi.

Pätkätö stressasi monia entisiä tehtaalaisia, kun kaikki oli uutta ja paikat vaihtuivat. Eräälle haastateltavalle sattui vielä vaikea kokemus toisen työllistetytöntekijän kanssa. Haastattelin naista kaksi eri kertaa: ensin noin viiden vuoden työttömyyden jälkeen ja seuraavan kerran 2009, kun hän otti itse minuun yhteyttä ja pyysi saada kertoa tarinansa vihdoinkin, kun on siihen taas valmis. Olin soittanut hänelle muutaman kerran ja jutellut puhelimesta. Tiesin että hän kärsi masennuksesta, eikä jaksanut osallistua työhöni. Menin tapaamaan häntä toipumisen jälkeen uudestaan.

Haastattelija: Mikä sulle on ollu näistä työllistämistöistä mieluisin?

- Ehattomasti tää viimesin – kirppiksellä! Sitä edellinen oli yks toinen paikka... mutta... se viimeinen kerta ei siellä ollu enää niinku ne kaks edellistä kertaa... se paikka oli muuttunu niin paljon että se ei... mää aattelin että nyt tämä riitti mulle. Ensimmäinen kerta oli totuttelua, mutta seuraavalla kerralla kaikki oli tuttua(...)

- mutta sillon kolmannella kerralla siellä oli porukka muuttunu, kun se työpari oli jääny eläkkeelle, ja nyt siellä oli mulle kyllä ennestään tuttu ihminen, mutta mulla ei ollu sellasta kokemusta siitä ennestään. (...) se ihminen oli ottanu nyt siellä työllistämis-

802 Henkilöhaastattelu 6.

paikassa täyen vallan itelleen ja se alisti ja nöyryytti mua aamusta iltaan. Sille ei kelvannu mikään mitä mä teen. Vaikka teki niinku se sanoi, niin sekään ei kelvannu.

Haastattelija: Millasia esimerkkejä?

- Se oli sellasta... että se ensin kehu, kun mää olin ollu siellä, mut sillä oli kyky kääntää kaikki pääläelleen, että se mun osaaminen kääntykin mua vastaan. Että mää teinkin sen mielestä kaiken väärin, vaikka kaikkien muien mielestä mää tein hyvin.(...) Mää aatelin että se lopettaa kun mää en reakoi mitenkään, että se aattelee että turha tolle on räyhätä.

Haastattelija: Tehtaalla se olis saattanu se metodi toimiakki?

- Nojoo siellä oli niin erilainen se meiniki. (...) siellä eri osastoilla sitä mentiin huumorilla pahemmistaki paikoista...(…) Mutta mulla on uskovaisia ja monenlaisia ystäviä, ja joku lähetti mulle (työllistämistöihin) jo aamusta tekstiviestin että pure vaan hammasta, ja tsemppiä päivään, ja toinen laitto, että mää rukouilen sun puolesta, että mää sain kyllä tukea paljo, ja niien avulla mää jaksoin(...) mutta yhtenä päivänä mää pimahin sen ihmisen eessä lopulta niin pahasti, että aloin itkee, ja lähin töistä, enkä tullu kahteen päivään takasi. (...) Sitte se myräkkä vasta alakoki. Mää jossittelin niitä tilanteita päivät pitkät ja murehin.

Haastattelija: Miten sää selvisit?

- Joku teki gradua työpaikkakiusaamisesta ja sille sai laittaa kokeimuksia. Mää kirjoitin sille 14 sivua, ja sen jälkeen mulla helpotti. Ja kirpparihommassa oli semmonen ryhmä kanssa, jossa kokoonnuttiin, ja mää kävin siellä läpi sen kaiken uuestaan. (...) Mää olin kirpparilla vuosi ja neljä kuukautta töissä, enkä ollu päivääkään poissa. Kenenkään kanssa ei ollu minkäänlaista eripuraa. Naurettiin ja puhuttiin ja työtä tehtiin silti. Ilmapiiri oli kannustava ja hyvä. Ei se tarvii se työ olla totista ja sitä tarvii ottaa niin vakavasti, täytyy tehdä hyvin, mutta ei ohta kurtussa. Hirveen hyvä yhteishenki.

- (...) Tehtaalla se oli erilaista. Siellähän työ oli tietysti ykstoikosta ja melusta ja likasta, (...) mutta huumori otettiin mukaan joka tilanteeseen. Se oli siellä aina... sellanen leikkittely!⁸⁰³

803 Henkilöhaastattelu 30.

Naisen haastattelu oli erityisen mielenkiintoinen minulle juuri tuolloin, sillä keskustelin samoihin aikoihin Britannian Sheffieldissä oman naapurini kanssa, joka oli myös ollut pitkäaikaistyötön, kärsi masennuksesta ja oli nyt hyväntekeväisyysyhdistyksen kirpputorityössä mukana ja koki työn mielekkäänä ja ensimmäistä kertaa mukavana työllistämistyönä yli 20 vuoteen. Käytäntö oli Englannissa sama tuohon aikaan 2009. Pitkäaikaistyöttömät saivat käydä tukiryhmissä keskustelemassa ja yleisesti ottaen työllistämistöitä pidettiin nöyryyttävinä, mutta tämä nainen nautti hyväntekeväisyystoiminnasta, ja oli onnellinen ensimmäistä kertaa hyvän työporukan seurassa. Hän sanoi täsmälleen samalla tavalla kuin Tikkakosken haastateltava, että ”työn ei tarvitse olla niin kummoista, ja sitä ei tarvitse ottaa niin kunnianhimoisesti – riittää kun on hyvä työporukka”.⁸⁰⁴

Eräs haastateltavistani otti minuun yhteyttä yli kymmenen vuotta haastattelun tekemisen jälkeen. Hän on tehtaalaissuvusta, mutta ei ole työskennellyt itse tehtaassa koskaan. Hän sai työpaikan muualta Tikkakoskelta opintojensa jälkeen ja oli haastatteluhetkellä vakituisessa virassa työelämässä mukana. Hän oli jäänyt työttömäksi ja etsinyt työtä jo kaksi vuotta irtisanomisen jälkeen. Vaikea sairauskierre oli tullut työttömyyden aikana lähes sietämättömäksi vaivaksi. Nyt nainen oli työllistynyt uudestaan. Hän kirjoitti:⁸⁰⁵

Keho on alkanut purkaa jumeja pois (...) se irtisanominen on ollut mulle suurempi asia kuin vieläkään myönnän itselleni. Ja onhan se. En oo kieltänytkään sitä missään vaiheessa ja kävinhän mä 10X psykologillakin sekä 3X ammatinvalinnan psykologilla työstämässä asiaa. Mutta nyt pitäis vihdoinkin lähteä liikkeelle myös se kropaan keräämä kuorma.

804 Niina Naarmisen muistiinpano Sheffieldistä vuodelta 2009. Toistaiseksi kirjoittajan hallussa.

805 Henkilöhaastattelu 25. Yhteydenotto kesällä 2017. Kirjallinen muistiinpano.

Muidenkin sairauskierteeseen joutuneiden haastateltavien tavoin nainen kertoo ylipäänsä kaikenlaisten fyysisten vaivojen pahentuneen irtisanomisen myötä. Nyt uudelleen työllistyttyään hän huomasi niiden hieman hellittävän taas.

Hyvä yhteishenki tehtaalla ei ollut pelkästään pikkupaikkakunnan yhteisön auvoisuutta, joka on lähtöisin patruunan isällisestä huolenpidosta, kurista, nuhteesta ja työntekijävalinnoista. Tehdassalikulttuuri on muutakin kuin paikalliskulttuuria. Sosiologi Matti Kortteisen haastateltavien tarinat ovat osin hyvin samankaltaisia omiin haastateltaviini verrattuna. Kortteinen puhuu työväenluokkaisesta nöyryydestä, ja vertaa, ettei sitä esiinny Paul Willisin tutkimien poikien asenteissa samalla lailla.⁸⁰⁶ Mielestäni kyse on siitä, kuka haastattelee ja millainen vuorovaikutus haastattelutilanteessa yhdessä syntyy. Tunnistin itsestäni työväenluokkaisena työväenyhteisöön kuuluneena ylpeyttä Tikkakosken kertojien työväenluokan äänestä, kuten Williskin löysi 70-luvun lopussa tutkimiltaan työläispojilta. Toisaalta tunnistin myös vastaavasti samanlaista työläistaustan nöyryyttä ja häpeää Britanniassa, kuin mitä Kortteinenkin havaitsi Suomessa ja mikä on itsellenikin tuttua. Ihminen puhuu ihmiselle tätä kuunnellen ja tulkiten. Vuorovaikutus haastattelutilanteessa on tulkitsemista ja kunnioittamista molemminpuolin.⁸⁰⁷

Lasten kouluttautuminen oli Tikkakoskellakin ylpeyden aihe, vaikka esimerkiksi oma perheeni ei ole ”ikuista opiskelemista” ymmärtänytkään heikon taloudellisen toimeentuloni vuoksi. Sukulaiseni mieltävät tietoni kuitenkin helpommin vahvuudekseni, sillä minulla on kokemusta myös ”käytännön työstä”. Ylpeyden ja nöyryyden vuoropuhelu on tärkeää ymmärtää oikeassa kontekstissa. Mistä tehtaalaiset tuntevat ylpeyttä? He eivät kertaakaan mainitse haastatteluissa kaipaavansa likaista, meluista, käryistä ja yksitoikkoista työtä tehdashalleissa. Tulkin-tani mukaan tehtaalaiset ovat ylpeitä siitä, että jaksoivat tehdä sitä ainoaa työtä, jota paikkakunnalla oli tarjolla. He tuntevat ylpe-

806 Kortteinen 1992, 107.

807 Portelli 1997, 61.

ytä omasta yhteisöstään, kulttuuristaan ja huumoristaan, ja ovat ylpeitä siitä että jaksavat kestää työttömyyden ja pätkätyöt oppimansa huumorin avulla.

Kohtasin vastaavaa ajattelua Sheffieldissä keskustellessani työttömien keskuudessa. Nykyinen työväenluokkainen ylpeys sisältää myös ylpeyden työttömyydestä selviämisestä.⁸⁰⁸ Bella Dicks tuo esiin tutkimuksessaan entisen kaivostyöläisen kirjeen, jossa kirjoittaja kertoo omasta ylpeydestään entisenä kaivostyöläisenä ja toteaa, ettei hänen ylpeydellään ole mitään tekemistä sen asian kanssa, että joutui vuosikymmeniä kyyristelemään kaivostunneleissa, koska vaihtoehtoja ei ollut. Hän on ylpeä lastensa koulutautumisesta parempaan työhön.⁸⁰⁹

Uskontotieteilijä Teemu Taira on tutkinut Suomessa työttömien kerronnan arvomuutosta työkulttuurissa arkiston tallenteen ”Työttömän tarina” -keruun pohjalta. Tutkimus tuo esiin, kuinka kertojat vähitellen alkuahdistuksesta selviytyttyään löytävät mielekkäitäkin keinoja selviytyä työttömyydestään ja kuinka perinteinen työttömyyden häpeänäkökulma on siirtynyt arvokeskustelussa sivummalle.⁸¹⁰ Samanlaisia kokemuksia on osalla omista haastateltavistani. Itse olisin tosin tulkinnut monia Tairan materiaalin kyselyvastauksia toisella tavalla kuin Taira niitä tulkitsi. Kun puhutaan työttömyydestä ja työllistymisen vaikeudesta, ja kun aineistosta on selkeästi nähtävillä, kuinka kipeä aihe se on, on mielestäni tutkijalta ajattelematonta ja lyhytnäköistä ilmaista seuraavaa:

Työttömyys on toiminut kulkuneuvona, jonka avulla olen päässyt kartoittamaan nykyisen modernisaation ja ”uskonnollisuuden” luonnetta tietoisena siitä että tarkastelu kattaa vain tutkimusasetelman kannalta relevanteilta vaikuttaneet kontekstit.⁸¹¹

808 Niina Naarmisen muistiinpanoja Sheffieldistä 2009. Säilytetään toistaiseksi kirjoittajan hallussa.

809 Dicks 2000, 162.

810 Taira 2006.

811 Taira 2006, 230.

Ymmärrän, että Taira tarkoittaa tutkijana omalle tutkimusalueen hyvää, mutta kuinka tämän virkkeen tulkitsevat he, joiden henkilökohtaisia kertomuksia kipeästä aiheesta verrataan kuluneeseen, jolla singahdetaan kartoittamaan modernisaation ilmiöitä? Muistitietoa-aineiston käyttäminen tutkimuksessa on valinta ja tällä valinnalla tulee kunnioittaa ihmisiä, jotka ovat luovuttaneet omat tarinansa tutkijoiden käyttöön. Tämä on aivan erityisen tärkeää, kun puhutaan vaikeista elämänvaiheista, kuten työttömyydestä, fyysisestä tai henkisestä sairaudesta, tai muusta arkaluontoisesta kerronnasta. Kunnioitus ei merkitse ainoastaan kertojan tietosuojan anonymisointia, vaan tarkkaa harkintaa, millä tavalla haastatteluja siteerataan. Haastateltavaa henkilöä ei pidä esineellistää valmiiseen tutkimukseen, muttei myöskään tuoda esiin sellaista henkilökohtaista tietoa, jonka haastateltava on kertonut haastattelijalle kuin ystävälle.⁸¹²

Tehdas tyhjени, elämä tyhjени

Tehtaan tilat otettiin uusiokäyttöön 1990-luvun puolivälissä. Monet haastateltavistani olivat työllistämistyössä myös vanhoissa työtiloissaan hyvin erilaisissa tehtävissä kuin aiemmin. 1950-luvulla syntynyt mies kertoo:

No siellä tehtaalla on kirjasto ja paloasema. Ja vanhalla konepajalla on se Tekevä. Se pitkäaikaistyöttömien työpaja. Siellä työllistettiin varsinkin nuoria. Joitakin koneita siirrettiin ensin Tourulaan, mutta ne loputhan myytiin. Vanhojahan ne ol. Määkin ostin yhen jysinkonneen. Viissattaa markkaa makso. Ihan hyvä kone. Hyvä teräarsenaali. Siellä se on ollu yhen talon vintillä siitä asti. Mihin mää oisin sen laittanu, kun ei se mahtunu mihinkään?⁸¹³

Sama haastateltava on aiemmin haastattelussa jo kertonut, että lähipaikkakunnan metallialan pienyrittäjät ostivat tehtaan kon-

812 Gordon 2006, 246.

813 Henkilöhaastattelu 31.

kurssipesästä koneita, kun tehdas suljettiin. Kun asetuotantoa lopeteltiin, joitakin työntekijöitä työllistyi osa-aikaisesti näihin yrityksiin. Nokian tytäryhtiön Aitecin konkurssipesän viimeisiin vaiheisiin liittyy kuitenkin toisenlainen tarina. Soitin haastateltavalle vielä varmistaakseni viimeisten hetkien tapahtumien kulun.

Joo! Mää olin töissä siellä ostetussa konkurssipesässä vielä 1992. Sehän ol ihan yks puliveivari se ukko, joka sen osti. Ja tämä on ihan kauniisti sanottu, kun näin sitä nimitän. Saat kirjottaa. Jumalauta joskus loppuvuojesta 1992 mää pistin konneen kiinni perjantaina, ja lähin viikonlopun viettoon, ja kun mää maanantaina tulin töihin aamulla, niin konneen paikalla ol pelekä tyhjä läntti! Myö mäntiin siitä kaverin kanssa kysymään mejän pomolta että missäs kone on, niin se ihmettel, että mitenniin, ja tul siihen sitten kahtomaan ja raapimaan peätäsä. Ei se ollu tienny mittään sen uuen omistajan tempuista. Noh. Pomo sano, että mäne sitten tekemään puulatikoita lähteville paleteille, niin ei jumalauta sieltä oli viety sirkkelit ja kaikki pelit ja vehkeet sieltäki! (nauraa) Se ol semmonen ukko se: huvijahti Cayman saarilla, mää kuulin puhetta. No nurinhan se virma män heti siinä. Ei ollu mak-sana veroja. (...) Se puliveivari vaan myi yks kerrallaan yöaikaan kaikki mejän koneet, ja myö ei voitu tehä mittään! (nauraa)⁸¹⁴

Yhtäläisyys Paul Clemensin Detroit-tutkimukseen on ilmeinen. Clemens haastatteli konkurssipesiä työkseen tyhjentäviä miehiä Detroitissa. Miehet kokivat olevansa pahassa asemassa tehtaiden entisiin työntekijöihin nähden, sillä heidän näkökulmasta katsoen tyhjentäjät olivat ”pahojen puolella”. Kuitenkin tyhjentäjät itse olivat omasta mielestään täysin samanlaisia työläisiä kuin muutkin, he tekivät työtä pomojensa määräysten mukaan.⁸¹⁵ Koneita toimitettiin myytäväksi tai romutettavaksi. Tyhjyyttään kumisevat tehdashallit Detroitissa kuulostavat kui-

814 Henkilöhaastattelu 31. Tarkennuksena puhelinhaastattelu, kirjoitettu tal-lenne, heinäkuu 2014.

815 Clemens 2012, 213.

tenkin kuvauksissa samanlaisilta, kuin mitä itse näin Tikkakoskella 1990-luvun lopussa – ne olivat aavemaisia.

Puhelinkeskustelumme jatkuu, muistelemme tarinoita, joita haastateltavani viimeksi on kertonut erilaisista persoonista tehtaalla ja pohdimme tehdastilan uusiokäyttöä. Hän kertoo yleensä myös tavatessamme entisten tehtaalaisten kuulumisia, ja sitä kuinka he tavatessaan aina puhuvat tehtaalaisten kommelluksista.

Äkkiä hän toteaa:

Kertoja: (...) Mää en muista enää niitä juttuja. Tiiätsää... se on varmaan kato kun mä en oo enää tekemisissä niijen kanssa sillä tavalla.

Haastattelija: Etkö sää nää sitä Aimoakaan enää?

Kertoja: No kyllä mää välillä mutta sillä on kato muuttunu ihan täyellisesti se juttu, kun sillä on niin erilainen se työnkuva... ja koko elämä.

Haastattelija: Mistä te puhutte?

Kertoja: No kaikkea... jokapäivästä..no semmosta huumoripainotteistahan sekin on.(...) työstä se puhuu ja metästyksestä. Minähän oon luonnollisesti siinä mukana niinku tietäsinki asiasta jottain vaikken tiijä hevompaskaakaan (nauraa)(...) Renkaat käytiin justii vaihtamassa ja ohan meillä veikkaukset ja pitkäve-to.⁸¹⁶

Työvuosien jälkeen Tikkakosken tehtaalla haastateltava kokee että ajan, asuinpaikan ja vanhan ystävän työpaikan muuttumisen myötä oma ja yhteistenkin juttujen muistaminen alkaa murentua.

Myös naishaastateltava on todennut aiemmassa haastattelussaan, että sosiaaliset suhteet alkoivat jollain tavalla kuihtua tehtaalaisten kanssa jo ensimmäisinä työttömyysvuosina. Varsinkin jos entiset työtoverit olivat uusissa töissä.

On vaikea keskustella työssäkäyvien tuttujen kanssa kun itelle jokainen päivä on samanlainen – kyllä sitä eristäytyy.⁸¹⁷

816 Henkilöhaastattelu 31.

817 Henkilöhaastattelu 2 ja 30.

Eristäytyminen vilahti puheissa muillakin haastateltavilla. Varsinaisesti syrjäytymistä ei pelätty, mutta sen mahdollisuus tiedostettiin. Haastateltavistani jokainen pitkäaikaistyötön oli aktiivinen ainakin ensimmäisinä työttömyysvuosinaan, mutta on huomioitava, että mukaan on valikoitunut aloitteellisia ja aktiivisia ihmisiä. Se käy mielestäni ilmi erään mieshaastateltavan puheesta hyvin, kun hän ilmoittaa, ettei ole tehnyt yhtään mitään neljän ja puolen vuoden työttömyysjaksolla, mutta on todellisuudessa käynyt kaksi kurssia ja ollut työllistämistyössä ja tavannut päivittäin tuttuja ja harrastanut liikuntaa. Kaikkien haastateltavien elämää en seurannut viime vuosiin saakka, sillä esimerkiksi juuri tämä mies muutti paikkakunnalta pois, eikä kukaan oikein tuntunut tietävän, mihin. Joihinkin haastateltaviini siis yhteydet katkesivat. Iäkkäämmistä haastateltavista moni on jo valitettavasti edesmennyt.

Suurimmat muutokset tehtaan jälkeen, menneestä nykyisyyteen kuuluivat tehtaalaisten pohdintoissa politiikasta. Jo muutama vuoden työttömyyden jälkeen oli selkeästi nähtävissä pettymys päättäjiin.

Haastateltava: Politiikassa on sillä lailla, että mää oon päättänyt etten äänestäkään enää koskaan.

Haastattelija: Mitä varten et?

Haastateltava: Ihan.. minä oon kattonu että siellä ei ole semmosta.. vaihtoehtoo ketä vois äänestää. Kaikki on samaa PASKAA.

Haastattelija: Mihin sää oot eniten pettynyt?

Haastateltava: Ai tuosta asioista vai puolueista vai..?

Haastattelija: No ihan kaikesta.

(nauraa) No esimerkiksi näistä työ – perinteisistä työväenpuolueitten touhusta. Ei ne mitään hoija ku omia.. mitä nyt sinne pääsevät näitä.. niinku meiltäki lähti siirtotehtaasta mejän pääläutsumismies, istuu nyt siellä.. kyllä ne unohtaa mejät TÄYSIN. Sillon ku kuulostaa niitten puheita televisiosta tai lehestä lukkee... ei niillä ole.. kyllä ne on muuttunu ihan täysin ihan äärilaitaan koko porukka, kusipäitä koko sakki!

Haastattelija: Susta tuntuu että ne ei aja työväenpuolueitten asioita?
Haastateltava: Ei mitään. Omia asioitaan ne ajaa!⁸¹⁸

Toinen tehtaalainen haastateltava, joka on saanut olla työelämässä mukana tauotta, on yhtä lailla politiikkaan pettynyt. Hän korostaa politiikan yhteiskunnallista muutosta päinvastaisesta näkökulmasta. Hänen mielestään poliitikot ovat epäluotettavia siitä syystä, että heillä ei ole työkokemusta mistään, vaan he menevät politiikkaan kertojan mukaan suoraan koulun penkiltä.⁸¹⁹

Nuoremmat haastateltavat, he jotka eivät itse olleet tehtaalla asetehtaan aikaan työssä, olivat poliittisilta mielipiteiltään eri linjoilla. Osa ei halunnut asiaa tuoda esiin siitä syystä, etteivät heidän sukulaisensa saisi tietää. Vanhempien sukupolvien ylpeys työväen aatteesta näyttäytyi minulle yllätyksenä, sillä itse luokkatietoisuus ja oma työväenluokkaisuus ei kuitenkaan tullut esiin arjessa. Nuorimmat tikkakoskelaiset korostivat, ettei yhteiskuntaluokkia ole enää olemassa samalla tavalla kuin heidän tehtaalaisten vanhempiensa ja varsinkin isovanhempiensa aikaan. On kuitenkin huomattava, että koulussa kyselyyni vastanneet nuoret olivat vasta noin 16-vuotiaita, eikä heidän kiinnostuksensa politiikkaan ole tuohon aikaan useinkaan vielä herännyt. Kyselystä ilmenee, että heille tehdasrakennus merkitsee lähinnä kirjastoa, joka siellä nykyään sijaitsee.⁸²⁰

Haastateltaville tehtaalaisille oli ajoittain vaikeaa ja raskasta yrittää suunnata katse tehtaalaisena menneestä nykyhetkeen ja tulevaan. Huumori loisti poissaolollaan haastatteluissa näiden kysymysten osalta. Sivuan aihetta kulttuuriperintönäkökulmasta vielä loppuluvussa.

818 Henkilöhaastattelu 4.

819 Henkilöhaastattelu 26.

820 Liite 1. Kysely Tikkakosken yläkoululaisille 2007.

VII Teollistumisen jälkimurroksen vaikutukset suulliseen perinteeseen

1. Huumorin mieli

Tutkimukseni alussa pohdin kuinka haastateltavieni ristiriitaiset näkemykset ja tulkinnat omasta paikasta yhteisössään ja yhteiskunnassa kannustivat minut pohtimaan yksilön ja yhteisön asemaa ja vaikutusvaltaa oman elämänhistoriansa jatkumossa. Kysyin, mitä naurulla saavutetaan ja mihin sillä paetaan?

Etsin tutkimuksessani huumorikerronnan ja vaikenemisen merkityksiä, mutta usein ne näyttivätkin liittyvän toisiinsa tosiaan ruokkivina kommunikointitapoina. Folkloren tutkimus on nostanut usein esiin alistettujen, kuten köyhälistön tai vaikkapa nuorten naisten omaehtoista ja äänekästä perinnettä, jolla he ovat kritisoineet kohteluaan. Toisaalta folklorea ja folkloristiikkaa on käytetty yhtä lailla nationalistisiin tarkoituksiin ja jopa kansallissosialismin edistämiseen.⁸²¹ Hiljaisuus ei merkitse sitä, että jotain asiaa ei ole olemassa. Hiljaisuus voi merkitä myös protestia tai asian totaalista kieltämistä. Hiljaisuuden tutkiminen on luonnollisesti vaikeampaa kuin ääneen kerrotun perinteen. Perinteen kontekstin tunteminen onkin analysoinnissa välttämätöntä merkitysten tavoittamiseksi ja hiljaisuuden paikat on osattava kontekstin avulla myös tunnistaa. Äänekäs huumori ja nauru voivat olla yhtä merkittävää vaikenemista kuin hiljaisuus. Hiljainen ”paikka” perinteessä saattaa taas antaa tilaa komiikalle tai huumorille. Kertoja jättää sanomatta sanan, jonka voi kontekstista

821 Lixfeld 1994.

jo päätellä humoristiseksi. Seksuaalihuumori toimii usein tällä tavoin.

Tutkimukseni yläotsikko *Naurun voima* tuo esiin muutakin kuin yhteisöllisen pilailun ja huumorin. Lähtöoletukseni oli, että huumori ja nauru antavat yhteisölle voimaa. Nauru on auttanut työläisiä jaksamaan, sietämään, suhteellistamaan ja kamppailemaan. Haastattelut paljastivat kuitenkin muutakin muistitietoa kuin huumoria. Irtisanomisen, tehtaan toiminnan näivettymisen, pitkäaikaistyöttömyyden, pätkätyön stressaavuuden, nöyryyttävyyden ja eläkkeellä olemisen yksinäisyyden kuvaaminen ovat muuta kuin huumorikerrontaa.

Huumorin mieli on huumorimentaliteetissa. Huumori liittyy tehtaalaisten muistitiedossa saumattomasti yhteisöllisyyttä kuvaavaan tikkahenkeen sen myötä myös sota-aikaan ja ”suomalaiseen sisuun”. Tikkahengen ylpeä työläismentaliteetti koettiin yleväksi ja sitä vastaan myös kapinoitiin veltoilemalla, pelaamalla ja pilaillemalla työaikana. Tikkahenki toimi tehtaalaisten oman moraalisaatoksen ja itsemääräämisoikeuden mittarina. Käsitteenä ilmaisee se yhtäällä Tikkakosken tehtaalaisten työläiskulttuuria, mutta toisaalta paikalliskulttuuria ilman työväenkulttuurin mentaliteettia – tehtaalaisidentiteetti ei ole kaikille yhteinen työläisidentiteetti. Se ilmaisee yhteisöllistä periksiantamattomuutta sisun ja huumorin voimalla. Tikkahenki kytkeytyy muistitiedossa myös Sortalavan evakkojen kokemukseen uudesta kotipaikasta. Tikkakoskella alkoi elämä alusta ja haastateltavat toivat esiin huumorin, jonka kokivat olevan tehtaalla samanlaista kuin entisessä kotipaikassaan.

Seppo Knuuttila on tutkinut suomalaisen sisun mentaliteettia ja kytkenyt sen myös suomalaisen kansanperinteen *väki*-käsitteeseen. Sisukkuus saa ihmisen ylittämään itsensä kerta kerran jälkeen, väki on salattua voimaa, joka perustuu perimmiltään (väki-)joukkovoimaan.⁸²² Tikkahenki viittaa Tikkakosken *Tikka-tehtaan* yhteisöön ja yhteishenkeen. Se kuvaa joukkovoiman väkeä ja sisua, ja siinä naurun voima on keskeistä.

822 Knuuttila 2008, 30–32.

Tulkitsen että tehtaaseen ja sen yhteisöön mukaan pääsemisen vaatimuksena oli huumorimentaliteetin omaksuminen. Tikkahenki edellytti huumorin mieltä, jota testattiin tehtaalla tulikokeena tulokastapojen myötä. Huumori ylimääräisen turhan työn teettämisenä ja muu käytännön pilailu uuden tulokkaan kustannuksella toimivat opetusmetodeina.⁸²³ Perimmiltään samaa juurta oli kansanomaisessa kasvatuksessa aiemmin lasten narraaminen. Lapselle pyrittiin opettamaan yhteisön sosiaalisia tapoja ja selvitymistä hankalista tilanteista testaamalla häntä ja hänen hyväuskoisuuttaan. Pyrkimyksenä oli karaista lasta, ja tehdä hänestä itsenäisesti ajatteleva ja itsestään selvyidet kiistävä yhteisön jäsen.⁸²⁴ Knuuttila tuo esiin narraamisen etymologisen alkuperän sanasta *narri*. Narri taas liittyy *tricksteriin*, jolla on ollut suomalaisessa kansanperinteessä myös *kylähullun* rooli.⁸²⁵ Tutkimuksessani on muistitiedon perusteella johdettavissa huumorimentaliteetin elementit, jotka ovat muotoutuneet määrätietoisesti tiiviin yhteisön kulttuurissa moraalisaatetytarkoituksessa.

Huumori on yhteisöllistä. Suuri osa tiedonvälityksestä ja nykyperinteestä siirtyy edelleenkin elävässä elämässä kasvokkaskontaktissa, mutta yhä enenevässä määrin audiovisuaalisesti verkossa. Vuorovaikutus elävässä elämässä on erilaista kuin internetissä. Anonyymi kommentointi ja huumori ei ollut mahdollista tutkimani paikallisyhteisön perinteessä. Jokaisella ”letkauttajalla” oli ääni ja kasvot ja kaikella huumorilla oli kohde, vaikka kyse olisi ollut ajoittain kiusallisiksi miellettyistä tehtaan pikkujoulu-kronikoista. Yhteisöllinen suullinen perinne sisältää vaatimuksen tunnistettavasta kontekstisidonnaisuudesta ja moraalisesta vastuusta. Jokainen oli tehdasyhteisössä avoimesti vastuullinen sanomisistaan ja tekemisistään.

YLE:n verkkoaineistosta välittyvä virallinen kuva Tikkakoskesta on isänmaallisesti väritynyt sotien aikaisen aseteollisuuden

823 Knuuttila 2008, 41.

824 Knuuttila 2008, 40.

825 Knuuttila 2008, 40.

ja Tikkakoskella toimivan Puolustusvoimien lennoston vuoksi.⁸²⁶ Sen sijaan esimerkiksi vapaasti ladattava Youtube-palvelu tuo tällä hetkellä Tikkakoskesta esiin myös karnevalistisia paikalliskulttuurisia toimintamalleja, jotka herättävät kummastusta ja hilpeyttä ylösalaisin käännettyillä rooleilla.⁸²⁷ Tapahtumahetkellä yhdessä jaettu huumori yhteisön sisällä sisältää usein erilaisia merkityksiä ja yhteisesti jaettua vastuuta kuin miltä esimerkiksi verkkoon jaetulla videolla näyttää.

Valitettavasti vastuuta on osattu väistää myös paikallisyhteisöissä. Yhteisön ulkopuolelle syystä tai toisesta jääneet ovat joutuneet kärsimään pilkkaa, häirintää sekä henkistä ja fyysistä väkivaltaa huumorin ja pilailun nimissä. Karnevalismin nurinkääntämisen ideaali tehtaan perinteessä onkin muuttunut painajaiseksi.

Erityistä on naisten ja miesten välinen huumori Tikkakosken tehtaalla. Se on kontekstisidonnaista ja perustuu perhemäisiin suhteisiin ja yhteisölliseen julkiseen kontrolliin. Myös tästä normista on muistitiedon perusteella poikettu. Huumorilla on sukupuoli. Aloitteet seksuaaliseen huumoriin ja pilailuun tulevat tutkimusaineistojeni perusteella lähes aina mieheltä. Naisen tulee osata vastata huumoriin yhteisössä oikeaksi odotetulla tavalla. Kyse on kilpalaulannasta, mutta ei tasavertaisesta. Ainoastaan iäkkäällä naisella oli Tikkakosken tehdasyhteisössä kirjoittamaton sääntö seksuaalisen huumorin aloitteellisuuteen. Seppo Knuuttila onkin todennut, että aloite huumoriin (ei ainoastaan seksuaaliseen) tulee mieheltä ja mies saa pilaila itsestään selväksi katsomallaan oikeudella naisten kustannuksella. Tähän kulttuuriin on havaittavissa vähittäistä muutosta viimeisten vuosikymmenien aikana.⁸²⁸ Tikkakosken tehdasyhteisössä jako ei ole ollut näin jyrkkä pienen ja tiiviin perhemäisyyden vuoksi.

826 YLE Areenaan tallennettu filmi: *Suomi-konepistoolin synty*. Katsottu 20.6.2014: http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/Suomi-konepistooli_37088.html#media=37098.

827 *Kotimaan Katsaus* -ohjelma 1990-luvun alussa. Toimittajana Tenho Tornberg. Katsottu 20.6.2014: <http://www.youtube.com/watch?v=cQ9u7uc0lTM>.

828 Knuuttila 2008, 204–211.

Tutkimukseni perusteella yhtäläisyydet muiden deindustria-
lisaatiosta kärsivien yhteisöjen kanssa olivat ilmeisiä. Pysin tut-
kimaan aihetta jatkossa. Tikkakoski on kokemukseni ja alusta-
van havainnointini ja haastatteluideni mukaan tietyiltä osin kuin
mikrokokoinen Sheffield.⁸²⁹ Kotimaiset yhtäläisyydet löytyvät esi-
merkiksi kooltaan vieläkin pienemmän Penttilän sahayhteisön ja
Outokummun kaupungin kanssa.

Huumori on ainakin Sheffieldin työttömillä ollut usein tois-
taiseksi huomiantini mukaan kateissa. Silti yhteisössä tai kult-
tuurissa omaksuttu itseironinen huumoriperinnementaliteetti
kantaa vaikeimpina aikoina, jos ei aktiivisesti niin ainakin tilan-
nekohtaisesti.⁸³⁰ Vaikka haastattelutallenteisiin ei Tikkakoskella
juurikaan tallentunut huumoria omasta työttömyydestä, olivat
haastattelutilanteiden järjestelyt täynnä itseironiaa liittyen työt-
tömyyden laadun, sairauslomien ja -eläköitymisen väistämättö-
myyteen ja pitkäaikaisuuteen.⁸³¹ Musta huumori on tässä viitteel-
listä ja ilmenee haastatteluissakin rivien välistä viitteinä, paino-
tuksina ja kommentteina.

Usein yksittäisten tehtaan muistitietokertomusten ja kaskujen
alkuperä perustuu tosiasioihin, mutta niissä on nähtävissä yhte-
neväisyyttä myös perinteisiin suomalaisiin ”isäntä ja renki” -kas-
kuihin. ”Herran ja rengin dialektiikka”⁸³² on keskeinen tehtaalais-
ten perinteessä, joskin johtaja voi osoittautua yllättäen alaistaan

829 Muistiinpanoja Sheffieldistä vuosilta 2009–2010. Toistaiseksi kirjoittajan
hallussa.

830 Keväällä 2015 Sheffieldin teatterissa esitettiin täysille katsomoille musikaa-
lia *The Full Monty* (suomennettu nimi: *Housut pois*), joka perustuu Simon
Beafoyn käsikirjoittamaan elokuvaan vuodelta 1997. Juoni kertoo Shef-
fieldin terästehtaalta työttömiksi jääneistä miehistä, jotka ryhtyvät esiinty-
mään strippareina ansaitakseen rahaa. Juoni tuo esiin nöyryyden ja ylpey-
den teemoja, kuinka itsensä naurun alaiseksi saattamisella on mahdollista
kääntää häpeä ylpeydeksi, kun yhteisön tuki on vankkumaton.

831 Esimerkiksi usein toistunut tilanne, kun kysyn, onko työttömäksi tai eläke-
läiseksi tietämälläni henkilöllä aikaa jutella, henkilö ilmoittaa ensin viralli-
sesti katsovansa kalenterista, liikeneekö ehkä hetkeäkään.

832 Esim. Knuuttila 1992.

neuvokkaammaksi myös alaisen kotikentällä esimerkiksi nyrkki-tappelussa.

Mitä tehdaspaternalismin tilalle on tullut nyt ja mitä muutoksella merkityksellistetään? Suomalainen yhteiskuntarakenne ei tarjoa tällä hetkellä kaikupohjaa ”isäntä ja renki” -tyyppiselle huumorille samalla tavalla kuin aiemmin. Yritysten johtajat ovat etäisiä, työsuhteet katkonaisia ja työyhteisöt hajanaisia. Muistitietoaineistossani haastateltavilla ei ole kokemukserrontaa, joka toisi esiin ”Isäntä ja renki” -tyyppistä nykyhetkistä huumoria esiin. Viimeisin tämän tyypin kertomus on esillä alaluvussa *Kerronnan yksilöllisyys, mainekategoriat ja elämänkulkuanalyysi*, kolmosesimerkkinä. Se ajoittuu 1980-luvun loppuun, jossa kertoja kuvaa omaa uhmakasta ja rankkaa alkoholinkäyttöään työpaikalla, mutta sen sijaan että antaisi odotetusti potkut, pomo vaihtaakin hänelle omakätisesti vaatteet, lähettää taksilla tehtaalta kotiin ja kohtelee työmiestä isällisen lempeästi seuraavana työpäivänä. Tehtaan lakkauttamisen jälkeen kerronta työpaikoista ja työnjohtajista on erilaista. Työllistämistyöpaikat eivät ole pysyviä, joten työnjohtajan ja työntekijän suhde jää useimmiten pinnalliseksi, samoin suhde työtovereihin. Se tekee ”isäntä ja renki” -huumorin mahdottomaksi.⁸³³

Huumori perustuu edelläkin mainitussa esimerkissä käänteisyydelle, jossa valtaapitävät ja alistetut eivät ainoastaan vaihda paikkaa, vaan nauru kohdistuu myös itseän.⁸³⁴ Itseironialla on tehtaalaisten huumoriperinteessä suuri merkitys. Veijaritarnat tehtaalaisten folkloressa tuovat esiin sankaruutta ja oikeutta omalle kulttuurille omalla kielellä⁸³⁵. Ironian ”tapahtuminen” on aikaan, paikkaan ja yhteisiin kulttuurimerkityksiin sitoutunutta. Kuulijan, lukijan tai yleisön odotetaan tulkitsevan viestin tietyllä

833 Teräs 2001, 44, kuvaa tutkimuksessaan teollisuustyöyhteisön työntekijöiden uhmakkuutta, kurin väistämistä ja juopottelua omaksuttuna roolina, joka on omassakin aineistossani näkyvillä ja hyvänä maaperänä em.huumorille.

834 Bahtin 2002, esim. 13.

835 Suomalaisista tutkimuksista ks. Knuuttila 1992, 71–77; Pöysä 1997, 288–291.

puhujan, kirjoittajan tai esiintyjän odottamalla tavalla.⁸³⁶ Kiusoit-
telun ja kiusaamisen rajat ovat eri yhteisöissä tilanne- ja kulttuu-
risidonnaisia, joten nopeiden johtopäätösten tekeminen ”kiusaa-
misesta” saattavat joskus olla pinnallisia tai näennäisiä yhteisön
ulkopuolelta tarkasteltuna. Ironian tunnistaminen on helpompaa
kasvokkauskontaktissa, ja kun rajat ja pelisäännöt ovat selvillä. Jos
ironiasta on eriävät käsitykset, syntyy väistämättä yhteentörmä-
yksiä ja kiusaamistilanteita, joiden oli ehkä alun alkaen tarkoi-
tus olla vain kiusoittelua. Toisaalta väärinymmärrystä voidaan
käyttää selityksenä myös tahallisesti tapahtuneelle kiusaamiselle.
Rajoja etsitään ja testataan työyhteisöissä, etenkin sinne saavut-
taessa. Tällöin puhutaan tulokastavoista, sääntöihin ja rajoihin
oppimisesta ja opettamisesta yrityksen ja erehdyksen keinoin.⁸³⁷

Huumorin kieli on tehtaalaisten anonyymiä traditiota.⁸³⁸ Suu-
rin osa ensimmäisistä tehtaalaisista oli entisiä torppareita ja mäki-
tupalaisia. Vastarinta patruunaa tai kartanon herraa vastaan olisi
johtanut rangaistukseen, vähintäänkin työn ja kodin menetyk-
seen. Huumori anonyymina aseena, ei ainoastaan pilkkakirveenä
vaan itseironiana, tuo julki epäkohtia ja epätasa-arvoa yhteiskun-
nassa ilman suoraa aggressiivista vastarintaa. Huumoriperinne
on tässä kontekstissa universaalia, vaikka kansanperinne onkin
sidoksissa valtakulttuuriin. Folkloresta ja tehtaalaisten muistitie-
dosta paljastuu tietoa kulttuurista ja yhteiskunnasta tehtaalaisten
omasta näkökulmasta.⁸³⁹ Epätasa-arvon esiintuominen huumo-
rin ja itseironian keinoin paikallisesti ja jopa globaalisti toteutui
myös esimerkiksi Englannissa työtaistelussa 1984–1985 kaivos-
työläisten lakon aikana.⁸⁴⁰

Talous- ja sosiaalishistorioitsijat ovat hyödyntäneet toistaiseksi
Suomessa aika vähän folklorea ja folkloristisia tutkimuksia var-
sinkin huumorin osalta. Se olisi mielestäni tärkeää, jotta saatai-

836 Hutcheon 1995, 45: Ironia on vuorovaikutuksellista ja yhteisesti tulkinnal-
lista.

837 Esim. Jäppinen 1989, 113–116; Snellmann 1996, 129–133; Teräs 2001, 50.

838 Thompson 1996, 68.

839 Gramsci 1985, 326.

840 Esim. Bell 2009.

siin muodostettua käsitys työväenluokan ja köyhälistön elämästä. Köyhälistön kulttuuri on ollut kirjoittamatonta ja jopa vaiennettua, mutta tieto on säilynyt parhaassa tapauksessa arkistoidussa suullisessa ja henkisessä kansanperinteessä. Folkloristit ovat niin ikään hyödyntäneet mielestäni liian vähän yhteiskuntahistoriallisia tutkimuksia, sillä kuten esimerkiksi Satu Apon tutkimuksista käy ilmi, monen perinnemuodon keskeinen tarkoitus on tuoda esiin oman alisteisen aseman kiistämistä. Perinteen tutkimuksen tehtävä on mielestäni syvälinen ja yhteiskunnallisesti merkittävä kun edistämme yhteistyötä muiden tutkimusalojen kanssa.⁸⁴¹

Tutkimukseni perusteella ei ole mahdollista löytää kaikille yhteistä yhteisöllistä tehtaalais- tai työläisidentiteettiä ja -kulttuuria. Ehkä karkein jaottelu työläissankarien huumorissa tehdassalikulttuurissa jakautuu kahteen: ylevän ideologian kannattaja ja välinpitämätön kiistäjä.⁸⁴² Jako kertoo järjestäytyneestä ja järjestäytymättömästä työläisen luokkatietoisuudesta.⁸⁴³ Se perustuu työväenliikkeen ja ammattiyhdistysliikkeen luomaan ihanteeseen työläisten keskinäisestä itsekasvatuksesta ja moraalisaatettelystä.⁸⁴⁴ Jaossa yhteisön sisällä ilmenevät jyrkkyys ja joustavuus sekä kapinahenki ja välinpitämättömyys työväenliikkeen johtoa ja aktivisteja kohtaan epätasa-arvon pelossa.⁸⁴⁵ Tarkoitin tällä, että jo lähtökohtaisesti maltillisuutena haastattelijalle kerronnassa esitetty välinpitämättömyys ei välttämättä ole sitä millaisena se on haluttu esittää. Velto välinpitämättömyys kiinnostaa minua erityisesti puolustusmekanismina epätasa-arvon kokemuksessa.

841 Gramsci 1991, 194 korostaa folkloren ja folkloristiikan tutkimisen syventämisen ja laajentamisen tärkeyttä myös koulutuksessa. Hän tuo samassa luvussa esiin, että folklore on kuitenkin ristiriitaista tietoa ja tulkintaa täynnä eri näkökulmista tarkastellen ja on siitä syystä hyvin vaativaa analysoitavaa.

842 Teräs: 2001, 43 on ehdottanut samankaltaista jakoa.

843 Teräs 2001, 216; Anttila 2005, 148–150.

844 Moraalisäätelystä esim. Teräs 2001, 312–316, Itsekasvatuksesta ks. esim. Salmi-Niklander 2004, 112–116.

845 Ruonavaara 1998, 43–58 sekä Parikka 1997, 99–171.

Yhteisöllisyyden kokeminen rakentuu paitsi oman aseman myötä yhteisön hierarkiassa, myös valikoivasti perinteen ja kulttuurin avulla. Tämän lisäksi tulkinat kulttuurista ovat aina yksilöllisiä. Haastatteleamalla entisiä tehtaalaisia olen saanut tehtaan historiasta ja yhteisön ihmisistä tietoa, jota ei saa mistään muualta. Suullinen muistitieto on ehkä makronäkökulmasta epävirallista, mutta se sisältää arvokasta tietoa. Muistitieto on hetkessä tapahtuvaa ja vuorovaikutteisesti kasaantuvaa ja alati prosessoituvaa tietoa. Muistitiedon ääneen puhuminen auttaa myös puhujaa itseään ymmärtämään juuri sanomansa asian tiedoksi.⁸⁴⁶ Tämä vahvistui keskusteltuani haastateltavien kanssa haastatteluiden jälkeen. Haastateltavani ovat hämmästelleet usein, kuinka paljon muistivatkaan haastatteluissa asioita, jotka ovat luulleet jo täysin unohtaneensa. Tutkimuksessani muodostuu kuva tehdasyhteisön huumoriperinteestä ja sen merkityksistä tehtaalaisten omien tulkintojen kautta tutkijan tulkitsemana ja välittämänä.

Kolme haastattelutyörupeamaa paikallisyhteisössä kaikkine täydennyshaastatteluineen muun tutkimusmateriaalin kanssa osoittaa, että tiivis tehdasyhteisö pienellä paikkakunnalla erotettuna varuskuntayhteisöstä korostaa huumorin merkitystä elinaikana tärkeimpänä kriteerinä viihtyvyyteen. Huumori viihtyvyyden kriteerinä ei liene yllätys. Kuitenkin perinteen rakentaminen juuri huumorin varaan sekä sen elinkaari yhteisössä on kiinnostavaa ja vaatii myöhemminkin lisätutkimista. Jos tehdas oli niin yliveraisen yhteisöllinen ja elämä siellä yhtä hauskanpitoa vaikeuksista huolimatta, niin miksi tehtaan lakkauttamista ei vastustettu ankarammin? Muistitiedosta käy ilmi, että tehtaan konkurssia oli osattu pelätä jo pitkään ennen sen tapahtumista. Toisaalta kukaan ei uskonut eikä ymmärtänyt, kuinka lopullista se olisi. Muistitiedosta tulee esiin, että tehtaalaiset uskoivat tehtaan vielä nousevan. He uskoivat erityisesti asetuotannon uudelleen käynnistämiseen sekä Keski-Euroopan markkinoiden vetovoimaan vielä Neuvostoliiton kaupan romahdettua. Tehtaan työväki luotti, että johtoporras ja toimihenkilöstö olisivat tehtaan

846 Glassie 1995, 34. Ajatus Ballymenonin asukkaiden muistitiedon prosessoinnista: "They say what they know to discover what they think".

elvyttämisen kannalla, mutta lamaantui, kun huomasi että elvyttämisen sijaan tehdas ajetaan määrätietoisesti alas.

Yhteisöllisyys alkoi murentua lamaannuksen myötä. Huumorin ja pilailun varaan rakentunut perinne näivettyi, vaikka useimmat tehtaalaiset asuivat edelleen samalla paikkakunnalla, ja olisivat voineet työn loppumisesta huolimatta pitää yhteyttä toisiinsa samalla tavalla kuin työaikanaan – jopa paremmin. Miksi niin pitkään ja huolella rakentunut yhteisöllinen perinne alkoi rapistua niin nopeasti? Tehdas yhteisenä nimittäjänä oli poissa.

2. Nauru katkeaa

Nauru katkesi Tikkakoskella työn loppumiseen. Deindustrialisaatio johti Tikkakosken tehdastyöläisyhteisön murenemiseen samoin kuin Outokummussa kaivostyöläisyhteisön. Mitä Tikkakoskelle on syntynyt tai voisi syntyä vanhan työläisyhteisön tilalle? Entiset tehtaalaiset eivät haastatteluiden perusteella asioi paljoakaan entisissä tehdastiloissa, lukuunottamatta mainittua kirjastoa ja joskus pitopalvelua. Tällä hetkellä vanhoissa halleissa työskentelee myös esimerkiksi aktiivisia taide- ja käsityöalan yrittäjiä.⁸⁴⁷ Se on yhteistä Tikkakoskelle ja Outokummulle deindustrialisaation myötä tapahtuneissa muutoksissa.

Simo Häyrynen toteaa Outokumpu-tutkimuksensa lopussa:

Outokummun aktiivinen taiteilijayhteisö täytti kaivostoiminnan päättymistä seuranneen toiminnallisen tyhjiön kulttuuritapahtumilla ja taideteoksilla eikä kaivosyhdyskunnille tavanomaiseksi käynnyttä yhteisöllistä moraaliromahdusta päässyt synty-mään.⁸⁴⁸

Minulle jäi tästä epäselväksi, mitä Häyrynen tarkoittaa teollisen yhdyskunnan deindustrialisaation myötä syntyvällä ”tavanomaiseksi käyneellä yhteisöllisellä moraaliromahduksella”.⁸⁴⁹

847 Esim. *Puustikki* -puuseppäyritys ja *Tuoni* -koruartesaaani.

848 Häyrynen 2010, 261.

849 On mahdollista, että viittaus liittyy yhteiskuntahistorian tutkimuksissa käytettyyn käsitteeseen moraalien säätelystä työläisyhteisöjen arjessa. Esim.

Ajatus romahduksen vaarastakin tuntuu tässä liioitellulta, sillä Häyrysen tutkimuksessa siteeratut haastattelukatkkelmat eivät tällaista ajatusta mielestäni tue.⁸⁵⁰ Häyrynenhän ei tässä väitä, että kulttuuriväki olisi pelastanut Outokummun pikkukaupunkia, vaan puhuu tyhjiön täyttämisestä. Onkin ymmärrettävää, että laajat irtisanomiset pienellä paikkakunnalla luovat tyhjiön. En voi tulkita Tikkakosken muistitiedon perusteella, että siellä olisi tyhjiön synnyttävä tapahtunut paikallisen yhdyskunnan moraaliromahdusta, jos ymmärrän oikein, mihin Häyrynen ilmauksella viittaa.⁸⁵¹ Tikkakoskella tapahtui tehtaan lakkauttamisen jälkeen taloudellinen romahdus sekä lukematon määrä henkisiä ja terveydellisiä sortumisia. Tikkakosken työttömyys kasvoi äkillisesti asetehtaan ja sen jälkeisen hienomekaanisen tehtaan lakkauttamisen jälkeen 1990-luvulla. Siitä seurasi ongelmia. Tikkakoskella esiintyy syrjäytymistä ja päihdeongelmia ja tapahtuu rikoksia, mutten voi mieltää sitä yhteisön ongelmaksi moraalisesta näkökulmasta. Keskusteltuani Englannissa entisten kaivostyöläisten ja nuorempien työttömien kanssa Yorkshiren alueella en törmännyt sielläkään tähän ilmiöön. Oleellista tässä lienee se, keneltä kysytään ja millä tavalla romahtaminen kunkin mielestä ilmenee. Moraaliseen romahdukseen on puheissaan viitannut esimerkiksi Britannian pääministeri David Cameron arvostellessaan nuorison mellakointia ”turmeltuneisuuden kulttuurin ilmentymänä” Lontoossa 2011.⁸⁵² Ylhäältä alaspäin ohjautuva moralisoiva osoit-

Teräs 2001, 312–316 ja Anttila 2005. Itse viittaa moraalisaattelyyn luvussa II otsikolla Jyrkkyys ja maltillisuus itsekasvatuksena ja moraalisaattelyinä.

850 Häyrynen 2010, 194–196. Haastatteluesimerkeissä mainitaan nuorison väkivaltatilanteet, joissa ensimmäisessä tapauksessa poismuuttava nuori tulee pahoinpidellyksi ja toisessa tapauksessa, josta on kaksi eri mainintaa, paikkakunnalle opiskelemaan tulleet ”pitkätukkahipit” tulevat pahoinpidellyiksi.

851 Häyrynen 2010, 194 kertoo kaivostoiminnan loputtua paikkakunnalla nousseen kapinamielialaa erään nuorisoryhmän keskuudessa. Hän viittaa mm. Paul Willisin (1984) esiintuomaan antagonismiin auktoriteetteja ja ulkopuolisia kohtaan.

852 Stratton, Allegra: *The Guardian* 15.8.2011. Katsottu 4.8.2016: <https://www.theguardian.com/uk/2011/aug/15/david-cameron-riots-broken-society>.

telu ei ole yleensä hedelmällinen tai rakentava ratkaisu mihinkään ongelmaan. Tutkija Jorma Kalela on todennut, että historiantutkijan työn vastakohta on moralisointi. Ensisijainen tehtävä historioitsijalla on selvittää, mikä on saanut ihmiset toimimaan niin kuin ovat toimineet.⁸⁵³

Tutkimuksessani tulee muistitiedon kautta ilmi, että köyhimmät paikalliset perheet 1900-luvun alussa olivat syrjäytyneet huonoimmille ja niin syrjäisille alueille, etteivät lapset voineet taloudellisista syistä käydä edes koulua. Syrjäytymisestä poiki jatkuvasti lisää ongelmia kouluttamattomuuden ja köyhyyden kumuloitumisen vuoksi.

Muistitietoon pohjautuva tutkimus on pyrkinyt 1960-luvulta lähtien pureutumaan alistettujen ihmisten ongelmiin ja niiden selvittämiseen. Arkielämän historian tutkimus, *history from below* -suuntaus pyrki asettamaan muistitiedon tutkijat ja muistitietoaan jakavat ihmiset tasavertaiseen asemaan ongelmien ratkaisussa. *Cultural studies* -koulukunnan tutkijat ja heidän polkuaan seuranneet ehdottivat tutkijalle välittäjän ja sittemmin tulkin asemaa tutkimuskohteen ihmisten ja tutkimusta lukevan yleisön välille. *Popular memory* -ryhmä toi esiin 1980-luvulta lähtien erityisesti naisten ja vähemmistöjen aseman. Muistitietotutkijoiden päämääränä on ollut tehdä tutkimustyöstä kommunikaatiota, jossa dialogia käydään tasavertaisesti tutkimuskohteen henkilöiden ja tutkijoiden välillä. Vain vuorovaikutteinen kommunikaatio edistää tasavertaisuuden toteutumista.⁸⁵⁴

Deindustrialisaation etenemisestä johtuvaan työttömyysongelmaan ja muuhun epätasavertaisuuteen globaalisti ei esimerkiksi deindustrialisaatiota tutkivalla Christopher Johnsonilla eikä kellään muullakaan tutkijalla ole toistaiseksi esittänyt tyhjentäviä ratkaisuja. Johnson viittaa artikkelissaan kuitenkin kansalaisten ja tutkijoiden aktiivisempaan osallistuvuuteen teoretisoinnin ja odottamisen sijaan.⁸⁵⁵ Suomessa esimerkiksi sosiaalipedagogian

853 Kalela 2017, 105.

854 Popular Memory Group 2003, 75–86.

855 Johnson 2002, 33.

tutkijat Juha Suoranta ja Sanna Ryynänen esittävät samankaltaista mallia:

Ruohonjuuritasolla muotoutuvien toisenlaisten tietojen puoleen kääntyminen teoretisoinnin ja käsitteillä pyörittelyn sijaan ”sil-loittaa” kuilua käytännön ja teorioiden välillä. Tutkijoiden, aktivistien ja kansalaistoimijoiden on toimittava yhdessä.⁸⁵⁶

Samankaltaiset päätelmät tilanteesta on dokumenttietietokirjailijoilla Clemensillä ja Hamperilla. Clemens ilmaisee selvin sanoin väsymyksensä ”ranskalaisten teoreetikkojen siteeraamiseen” ja ”tehdasraunioiden taidevalokuvaamiseen” konkreettisen toiminnan sijaan.⁸⁵⁷

Jos oletetaan, että mentaliteeteilla on pysyvä, hitaasti muuttuva luonne, miksi sitten huumorikerrontaan kytkeytyvän mentaliteetin muuttuminen alkoi nopeutua yhteisössä äkillisesti? Mielestäni erityisesti veijarihumoriin sidoksissa olevan yhteisöllisen mentaliteetin murtuminen Tikkakoskella liittyy siihen, että se oli tiukasti sidoksissa tehdastyöyhteisöön. Kun tehdas lakkautettiin, työ loppui. Kun työyhteisöön kytkeytynyt perinneyhteisöllisyys hajosi, alkoi myös mentaliteettien muutos. Mentaliteetit ovat sidoksissa identiteetteihin, ja jos identiteetit murenevat, myös mentaliteeteille käy samoin. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen identiteetti oli rakentunut ja perustunut työn varaan ja työssä jaksettiin ”huumorin voimalla”.

Kukaan ei halua identifioitua työttömäksi. Jos niin kuitenkin työttömyyden pitkittyessä käy, on siitä vaikeaa ponnistaa pois. Jotta yhteisöllisyyteen pohjautuva identiteetti voisi rakentua uudelleen, se tarvitsee rakennusaineeksi uuden yhteisöllisyyden. Jos työyhteisöä, työväenyhteisöä tai aktiivista paikallisyhteisöä ei ole, se rakentuu jonkun toisen yhteisön varaan. Tutkimuksestani käy selkeästi ilmi, että pitkäaikaistyötön haastateltava sai uutta voimaa mieluisasta yhteisöstä ja elämäniloa yhteisestä naurusta. Tässä piilee kuitenkin myös ongelma. Haastateltavan uusi yhteisö

856 Suoranta, Ryynänen 2014, 33.

857 Clemens 2011, 253.

oli työllistämistyöyhteisö ja siten pätkäluonteinen ja lyhytaikainen sen lisäksi, että palkka oli normipalkkaa huomattavasti pienempi. Haastateltava korostaa kuitenkin painokkaasti haastattelussa, että raha ei ole tärkein, vaan ”hyvä porukka”.⁸⁵⁸ Työllistämistyöyhteisön porukka kuitenkin hajoaa ja muotoutuu uusista työllistetyistä aina uudestaan ja uudestaan. Yhteisö ei ole pysyvä, se ei eheyttä eikä luo jatkuvuutta, joten pelkästään sen varaan identiteetti ei voi jatkossa rakentua.

Paul Willis määrittä 1979 Britannian työväenkuulttuurin olevan vahvasti sidoksissa nimenomaan työhön. Työ on (ollut) elämässä keskeisimmällä sijalla työväenluokan miehillä ja se on määrittänyt heidän identiteettiään myös muiden silmissä. Teollinen työ on yhteisöllistä, työpäivät pitkiä ja ystävyysuhteet solmitaan usein työpaikalla. Työväenluokkaisen naisen rooli brittiperheissä on (ollut) keskeinen kotona, ja tulonhankkijana osa-aikatyössä. Willisin mukaan naisen tehtävänä on ollut tarjota perheelle ”emotionaalinen koti”. Miehen rooli on ollut kantaa päävastuu toimeentulosta.⁸⁵⁹ Suomessa Tikkakoskella haastateltavistani vain yksi toi esiin vastaavanlaisen ihanteen.⁸⁶⁰ Tilastollisesti tutkimukseni otanta on pieni, joten sen perusteella johtopäätelmää tästä ei voi tehdä. On mahdollista, että kotiäitiys tai osa-aikatyö on ollut naisten keskuudessa yleisempää Tikkakosken tehdasyhteisössä kuin muistitiedosta käy ilmi. Haastatteluiden perusteella käy kuitenkin hyvin selväksi, että maaseutupaikkakunnan väestö oli hyvin vähävaraista varsinkin tehtaan alkuaikana. Tehdassali-työmiehen palkka ei silloin riittänyt perheen ainoana toimeentulona. Työikäisistä tikkakoskelaisista kaikki olivat tehdastyössä, jos siihen vain tarjoutui mahdollisuus. Monella syrjäkylältä tulevalle työntekijällä oli myös pientila, jossa työskenneltiin osa-aikaisesti ja jonka tuotannosta saatiin omalle perheelle ravintoa. Joidenkin työmiesten pientilat työllistivät oman perheen aikuisväestöä ympärivuotisesti.

858 Haastateltavan asennoituminen osoittaa mielestäni yhteisössä ilmenevää ristiriitaista tietoisuutta. Kts. Gramsci 1985, 333.

859 Willis 1979, 186.

860 Henkilöhaastattelu 35. Haastateltavan oma kirjallinen muistitietokooste.

Matti Kortteisen ja Mari Käyhkön sosiologiset tutkimukset työväenluokkaisista töistä ja työhön ohjautumisesta 1970–2000-lukujen aikavälillä osoittavat Suomessa työn keskeisen merkityksen taloudellisessa ”pärjäämisessä”. Työn mielekkyyttä ja antoisuutta omaan elämään ei erityisesti pohdita muusta näkökulmasta kuin välineenä saavuttaa mahdollisimman nuorena taloudellisesti ihanteellinen, vakaa elämäntilanne ja mieluiten oma talo omalle perheelle. Koti mielletään tutkimusten perusteella työstä täysin erilliseksi paikaksi. Työpaikka on välttämätön aineellisten ihanteiden saavuttamiseksi ja työttömyys vaarantaa ihanteiden toteutumisen tai vie jo saavutetun vakaan aseman. Työ on edellytys pärjäämiselle, ja Kortteisen tutkimuksen mukaan erityisen häpeällistä on menettää työ ja talo vaikkapa alkoholismin tai muun ”itseaiheutetun” sairauden tai heikkouden vuoksi. Heikko pettää kumppaninsa ja läheisensä. Työväenluokkainen työ nähdään parisuhteessa yhteisenä ja tasavertaisena puurtamisena perheen pärjäämiseksi.⁸⁶¹ Tämä ilmenee myös tikkakoskelaisten tehtaalaisten muistitiedosta.

Yhteiskunnalliset muutokset kuten teollisuuden mureneminen ovat aiheuttaneet erityisen suuria vaikeuksia työväenluokan perheille työttömyyden myötä, sillä perheet ovat menettäneet paitsi taloudellisen turvan myös keskeisellä sijalla olleet perinteiset, työyhteisössä luodut sosiaaliset verkostot ja niiden myötä kokonaisen elämäntapakulttuurin. ”Raskas työ vaatii raskaat hovit”-lausahdus ei tuo enää samalla tavalla maskuliinista ylpeyden tunnetta raskaan työn tehdasyhteisöllisyydestä, vaan aiempaa enemmän nöyryyttä ja häpeää, vaikka sitä baareissa toistellaan edelleen työttöminäkin.⁸⁶²

Kysynkin: jos kerran työväenluokka tuntee omasta kulttuuristaan ylpeyttä, voidaanko sen määrittää olevan alisteisessa asemassa? Vastaan: kyllä voidaan. Kyse ei ole ainoastaan mahdollisesta vähävaraisuudesta eikä asemasta markkinatalouden ala-

861 Kortteinen 1992, 76; Käyhkö 2006, 230–233.

862 Raskasta ja epämielekästä työtä on sidetty ainoastaan taloudellisen toimeentulon vuoksi, ja runsas alkoholinkäyttö oikeutetaan osin sillä. *Lähiö-ravintola*, (toim.) Sulkunen, Alasuutari, Nätkin, Kinnunen 1985, 281.

portaalla, vaan myös historian pitkästä jatkumosta. Yhteiskunnalliset rakennemuutokset teollisuudessa ja toimeentulossa ovat olleet nopeita, mutta perinne ja sosiaaliset mentaliteetit muuttuvat hitaasti.⁸⁶³ On huomattava, että entinen työväenluokka on tällä hetkellä myös osin työttömien luokka ja maahanmuuttajien luokka. Työtön kantaväestö on samalla viivalla työttömien maahanmuuttajien kanssa, mutta ei koe tuon ryhmän tai sen kulttuurin kuuluvan omaan kulttuuripiiriinsä.

Tutkimuksessani teollisuustyöntekijöiden mentaliteetit, huumorin muodot ja tavat ovat osin jäljitettävissä agraarityöläisten huumoriin, tapoihin ja mentaliteetteihin. Viimeisten 20 vuoden aikana tapahtunut rakennemuutos on niin uusi ja niin laaja, että on mahdotonta vielä tietää, miten esimerkiksi yhteisöllisen huumoriperinteen muodot mahdollisesti jatkossa muuttuvat. Tutkimuksessani on näkyvissä tehdasyhteisöllisyyden kuihtuminen ja opitun huumorin hyödyntäminen työkaluna uusissa elämäntilanteissa.

Jatkotutkimuksissa olisikin syytä haastatteluiden lisäksi perehtyä erityisesti internet-keskustelukulttuuriin ja siellä leviävään huumoriin. Sosiaalinen luokkakulttuuri ja sen yhteen törmäykset esimerkiksi maahanmuuttajavähemmistön kulttuurien kanssa käyvät ilmi myös verkossa eri yhteisöpalveluissa ja keskustelupalstoilla. Yhtäältä itseironia ei elä ilman yhteisöllisyyttä ja toisaalta sen kokonaisvaltainen ymmärtäminen ilman kasvokkai- kontaktia on vaikeaa. Kilpailumieliala esimerkiksi työpaikoista kääntää huumorin muita vastaan. On huomattava, että näennäisesti huumorina näyttäytyvä verkkokomentointi on tarkemmin tarkasteltuna usein muuta kuin huumoria. Muutaman viime vuoden aikana pisteliääksi huumoriksi naamioidun vihapuheen tutkiminen on ollut keskeisemmällä sijalla verkkoyhteisöjen kommunikoinnin tutkimuksissa. Maahanmuuttajavähemmistöihin kohdistuvaa vihapuhetta leviää kansallismielisen internet-

863 Knuuttila 1992, 263. Kansanomaisen maailmankuvan hitaus, mentaliteetit ja maailmankuvat yhteisön jäsenillä eivät etene samaa vauhtia rakennemuutoksen kanssa, tätä tukevat etnografiat.

aktivismin seurauksena.⁸⁶⁴ Työväenluokkaisuus ja sen monimuotoisuuden tutkimus on noussut lyhyessä ajassa uudella tavalla välttämättömäksi. Tutkimani yhteisön muistitiedosta hahmotettu vasemmistolainen työväenkulttuuri ja siihen linkittyvä pilkkahuumori on jotain muuta kuin verkossa käytävä kansallismielinen maahanmuuttajiin kohdistuva pilkkahuumori. Niissä on yhtäläisyyksiäkin. Molemmissa koetaan pilkan avulla puolustauduttavan omaa alisteista asemaa vastaan.⁸⁶⁵ Erot ovat ensiksikin siinä, että tehdasyhteisön huumorin pilkka kohdistui muistitiedossa omaan yhteisöön, jolloin seurauksista oltiin henkilökohtaisesti vastuussa, kun taas nyt verkkoyhteisöjen huumorin pilkka kohdistuu ulkopuolelle. Toiseksi tehdastyöläisten pilkkahuumori ei kohdistunut heikommassa asemassa olevaan, vaan koettu alisteinen asema toiseen osapuoleen oli joko todellinen kyseen ollen johtotasosta, tai kilpailuasetelma, jos kyse oli vaikkapa toisesta poliittisesta ryhmittymästä. Verkkoyhteisön pilkkahuumori sen sijaan kohdistuu usein faktuaalisesti lähtökohtaisesti heikommassa asemassa oleviin ihmisiin, kuten sotapakolaisiin. Tällöin piikittelevää kommentointia ei ole mahdollista tutkiavarsinaisesti huumorina, vaan pilkkana ja vihapuheena. Molemmissa yhteisöissä löytyy myös poikkeuksia. Tehtaalla heikompaan osapuoleen kohdistui huumoriksi naamioitua häirintää, jota oli esimerkiksi alistava, seksistinen pilkka, erityisesti turvaverkon ulottumattomissa olevia naisia kohtaan. Nettiyhteisöjen pilkkahuumori kohdistuu myös joissain tapauksissa syntyperäisiin suomalaisiin: maahanmuuttajia puolustaviin henkilöihin, joita usein kutsutaan ”kukkahattutädeiksi” ja ”suvakkihuoriksi”. Pilkka on seksististä, loukkaavaa ja jopa uhkaavaa. Toisaalta verkkoyhteisöjen pilkkahuumori vaaralliseksi luokiteltuja terroristiryhmittymiä kohtaan on ryhmittymien omasta näkökulmasta mahdollista tulkita alisteisesta asemasta nousevaksi, väkivaltaa vastusta-

864 Mäkinen 2016, 247–276.

865 Hietalahti 2016, 120 huomauttaa filosofian alan väitöskirjassaan huumorin olevan tärkeää sananvapauden näkökulmasta. Hietalahti myös korostaa huumorin tulkinnan tärkeyttä. Hyvä huumori lisää hyvää ja kasvua ja paha huumori tukahduttaa ja rikkoo kaiken kasvun.

vaksi eleeksi. Molemmissa yhteisöissä pilkkahuumori perustuu pelkoon omasta pärjäämisestä: työläisyhteisöllinen kokemus alisteisesta asemasta johtajiin nähden on faktoihin perustuvaa. Sen sijaan kansallismielisten verkkoyhteisöjen kokemus alisteisuudesta maahanmuuttajiin ja pakolaisiin nähden ei perustu faktoihin vaan oletuksiin.⁸⁶⁶ Maahanmuuttajien ja terroristitryhmittymien välille ei ole mahdollista laittaa yhtäläisyysmerkkiä. Maahanmuuttajat eivät myöskään tosiasiallisesti vie kaikkia töitä ja sosiaalitukia suomalaisilta, vaikka kommenteissa näin usein toistellaan.

Onko verkkokeskusteluissa ja mahdollisesti siellä *trollaamisessa* mitään yhteistä Tikkakosken tehtaalaisten älyttämishuumorin kanssa? Olisivatko kansallismieliset verkkokeskustelut ja maahanmuuttajiin liittyvien uutisten kommentoinnit mahdollista tulkita käänteiseksi veijariretoriikaksi? Tikkakosken tehtaalaiset kertojat ottivat huumorissaan itse ovelan veijarin näkökulman ja tunsivat ylpeyttä kertomuksen päähenkilön huijatussa toista arvokkaana, mutta kömpelönä karhuna esiintyvää hahmoa. Kansallismieliset verkkokommentoijat kertovat liukkaasti maahantunkeutuvista huijareista, jotka ovelasti petkuttavat hyväuskoisia ja ahkeria, mutta kömpelöitä suomalaisia, jotka nyt köyhtyvät köyhtymistään näiden vuoksi.⁸⁶⁷ Yksi mahdollinen selitys kerronnassa esiintyvään osien täydelliseen käänteisyyteen on se, että ne todellisuudessa ovatkin päinvastaiset. Työläiskertojilla on kerronnassaan alisteinen osa, josta veijariudella pyritään pääsemään parempaan asemaan, jos ei muuten, niin ainakin ympäröivää yleisöä hauskuuttamalla ja naurattamalla. Kansallismielisten kommentoinnissa kertojan osa on omistavan luokan, tässä tapauksessa hyvinvoivan kansallisvaltion kunniakkaan kansalaisen osa, josta pyritään pitämään kiinni, eikä sitä haluta jakaa veijareiden kanssa. Vaikka kerronnassa maahanmuuttajat saavat ovelasti kerjäämällä ja varastamalla tai sosiaalihuollon kautta ilmaiseksi uudet vaatteet, puhelimet ja

866 Mäkinen 2016, 268.

867 Mäkinen 2016, 269–270.

asunnot, eivät kertomukset kommentoinneissa naurata, eivätkä lopulta edes pyri naurattamaan. Usein kerronnassa esiintyvä rasismi sisältää ainoat vähäiset viitteet huumorista, kun esimerkiksi ihonväriä kuvataan monimutkaisin kiertoilmauksin. Näin ollen maahanmuuttajat ja pakolaiset ovat rodullistettua alaluokkaa, johon sosiologian tutkija Katariina Mäkisen mukaan kansallismieliset verkkokeskustelijat sisällyttävät moraalittomat ja kansallisvaltiolle hyödyttömät siirtolaiset.⁸⁶⁸ Mäkinen viittaa Beverly Skeggsin esiintuomaan moraaliseen jakoon Britannian työväenluokan köyhistä, joista toiset ovat köyhiä itse aiheutetusti ja toiset ilman omaa syytään. Skeggsin mukaan kunniallinen kansalaisuus on työväenluokkaisen ihmisen ulottuvilla vain, jos se on ansaittu omalla työllä ja uhrauksilla valtiolle.⁸⁶⁹ Tämä jako on nähtävissä myös Tikkakosken tehtaalaisten muistitiedossa. Haastatteluista välittyy pelko, että työttömänä sosiaalipummina joutuisi menettämään yhteisössä lopulta kunniallisen kansalaisen arvokkaan aseman, vaikka juuri se arvokkuuden koomisuus oli aiemmin veijarihuumorin keskeisenä rakennusaineena.

Työväenkulttuuri on rakentunut heikompien puolustamiseksi ja korostanut ylirajaista yhteisöllisyyttä hallitsevan luokan valtaapitäviä vastaan. Tikkakosken tehtaalla erityisesti vasemmistolaisiin nuorisjärjestöihin integroituneet karjalaisevakot kokivat muistitiedon mukaan itsensä tervetulleiksi yhteisöön. Jos nykyinen kansallismielinen verkkoyhteisö mieltää niin ikään olevansa työtä ja toimeentuloa etsivien heikompien puolella valtaapitäviä vastaan, on kyse tiedon puutteesta tai sen vääristymästä. Tiedon puute ja vääristymä ei ole uusi ilmiö Suomessa. Sitä on helppoa käyttää kansanjoukkojen ohjailuun.

Tieto lisääntyy vain opiskelemalla. Lasten kouluopetuksella ja ammattikoulutuksella on ollut avainasema työväenkulttuurin muotoutumisessa Suomen historiassa. Matti Peltosen tutkimus tuo esiin Suomen papiston toimimisen tavat opettajina 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. Papisto tosin kannusti

868 Mäkinen 2016, 260.

869 Mäkinen 2016, 259; Skeggs 2014, 90.

työväenluokan lapsia vain katekismuksen ulkolukuun, eikä niinkään kirjoitustaitoon.⁸⁷⁰ Opetustyö jätettiin suurimmalta osin varsinkin syrjäseudulla köyhälistöperheiden omalle vastuulle, mutta lukutaitoa kuitenkin edellytettiin kaikilta sakon uhalla. Kirjat olivat köyhälistölle liian kalliita ja lukemaan opeteltiin usein katekismuksesta, joka oli huokein ja parhaiten saatavilla oleva kirja.

Toisaalta juuri itseoppineisuudella on ollut tärkeä asema suomalaisen työväenluokan nousussa.⁸⁷¹ Tikkakoskella itseoppineisuus tuli selkeimmin esiin sosialidemokraattisen nuorisotoiminnan aktiivisuudessa. Työväenliike oli aktiivinen Tikkakoskella jo 1900-luvun alkuvuosista lähtien, ja kuten tutkimuksessa käy ilmi, sotien jälkeisinä vuosina työväenliike eli aktiivisimpia vuosiaan. Tikkakoskella itseoppineisuutta arvostettiin, mutta samalla päätöksellisuutta ironisoitiin aivan samalla tavoin kuin Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimassa Karkkilan työläisyhteisössä jo kymmeniä vuosia aiemmin. Ironisoinnin tehtäväksi tulkitsen tutkimuksesani yhteisön sisäisen vallan säätelyn.

Muistitiedon perusteella näyttää siltä, että työväen itseoppineet kannustivat seuraavia sukupolvia opiskeluun. Kaikkia lapsia Tikkakosken työläisperheissä ei hätyytelty ”kirjaviisauden” pariin, mutta poliittisesti aktiiviset itseoppineet levittivät kiinnostusta tiedon hankkimiseen ja kannustivat lapsia kouluttautumaan ja aktivoitumaan yhteiskunnallisesti. Nopea talouden kasvu Suomessa vei sittemmin suuria ikäluokkia mennessään. Tikkakoskella kuitenkin työtä riitti tehtaassa vielä 1960-luvulla, ja moni työläisnuori jäi sinne opiskelun sijaan. Ensisijaiseksi tavoitteeksi työläisille tuli aineellinen vaurastuminen, vaurauden vakauttaminen ja jopa sen kasvattaminen. Alati muuttuvan ympäröivän yhteiskunnan ilmiöiden aktiivinen seuraaminen ja lähdekritiittisesti laadukkaan tiedon hankkiminen jäi aineellisen hyvinvoinnin varjoon. Suurten ikäluokkien lasten sukupolvi jäi poliittisen aktiivisuuden ulkopuolelle eikä ollut kiinnostunut

870 Peltonen 1992, 95–96.

871 Salmi-Niklander 2004, 112–116.

yhteiskunnan luokkarakenteista. Lama 1990-luvulla köyhdytti tai ainakin säikäytti ennalta arvaamatta alempaan keskiluokkaan nousseet. Työväenluokasta tuli osin politiikkaa ja valtarakenteita tuntemattomien työttömien luokka. Populistiset liikkeet alkoivat saada jalansijaa.

3. Naurun voima

Haastateltavistani jotkut itkivät kertoessaan erityisen hauskoja tai mieluisia muistoja tehtaalta. Vaikka tarina oli hauska, itku merkitsi uudessa kontekstissa jotain muuta – usein liikutusta. Haastatteluista käy yhtä lailla ilmi, että kertojat nauravat ajoittain kertoessaan hämmentäviä, kiusallisia ja tuskallisiakin muistoja. Naurulla on mahdollista paikata ja täyttää kerronnassa ahdistavaa hiljaisuutta. Nauru merkitsee joskus itkun paikkaa. Ulla-Maija Peltosen ja Anne Heimon tutkimuksissa työläisten muistitiedossa nauru merkitsee myös uhmaa alistajia vastaan, absurdiuden ilmaisemista julkisesti. Nauru voittaa jopa kuoleman.⁸⁷² Nauru ja huumori ilmaisevat jotain yhteisöllisesti jaettua tietoa ja kokemusta. Nauru ilmaisee muistitiedossa usein myös voimaa.

Nauru tai naurahtaminen pyrkii paikoittain osoittamaan, että kertoja ei ota asiaa enää raskaasti elämäntilanteen muututtua. Näkökulma kerrottuun muuttuu, jolloin hän pitää kertomaansa tilannetta niin absurdina traagisuudessaan, että näkee sen myös koomisena. Esimerkiksi kerrottu tilanne, jossa naapurit tarkkailivat kertojan perhettä seinään poratusta reiästä. Kertojat osoittavat naurulla toisaalta myös hauskoiksi koetut erityisen hyvät hetket. Nauru voi olla omalle tapoihinsa kangistuneelle yhteisölle tai itselle nauramista, itseironiaa. Se voi olla kuivakkaa sarkasmia, kun se kohdistuu esimerkiksi oman yhteisön patruunoihin. Toisinaan nauru tuo esiin yhteisöllisen tiedon tai käsityksen omasta paikasta verrattuna muihin tehdasyhteisöihin – esimerkiksi

872 Peltonen 1996, 269–271, 383; Heimo 2010, 163–166; Heimo 2000, 59; Bah-tin 2002, 266.

oman ympäristön puhtauden verrattuna muiden lähitehtaiden saastuneisiin ympäristöihin.

Mitä muut tunteiden ilmaukset osoittavat kerronnassa? Mitä itku ilmaisee? Haastatteluissa tallentui itkua kaksi kertaa. Molemmat tapaukset olivat saman perheen sisällä, mutta eri aikaan. Molemmissa tapauksissa kyse oli rakkaan läheisen menettämisestä. Ensimmäinen kertoja kuvaa tehtaan lakkauttamista ja rakkaaksi koetun yhteisön menettämistä sekä sitä, ettei voi koskaan saada enää samanlaista yhteisöä takaisin. Toisen saman perheen jäsenen myöhempi haastattelu kuvaa hiljattain edesmenneen, rakastetun puolison ensitapaamista tehtaalla. Molemmat haastattavat antavat surunsa näkyä, mutta eivät jää siihen, vaan jatkavat eteenpäin. Haastattelun ulkopuolella käy ilmi, että perheessä on osoitettu tunteita avoimesti aina. He mainitsevat avoimuudelleen syyksi siirtokarjalaisuuden ja sukurakauden.⁸⁷³ Haastateltavat kokivat tärkeäksi selittää haastattelun jälkeen kyyneleitään, he kokivat itkuherkkyyden poikkeukselliseksi tässä yhteisössä.

Tutkimuksestani käy ilmi, että tehdaskulttuurissa omaksutut aktiiviset arjen mallit ja nauru, jopa vain muistokin yhteisestä naurusta auttavat selviytymään. Edellä esitin esimerkin pitkäaikaistyöttömän, nykyään eläkkeellä olevan haastateltavani kertomuksen hänen viimeisistä työpäivistään konkurssipesässä. Hän nauroi ääneen kertoessaan absurdeja käänteitä, kuinka koneet oli tehtaassa myyty yöllä salaa. Esimerkki osoittaa, että jonain päivänä ihmisen on mahdollista nauraa asialle, joka pahimmalla hetkellä tuntui ylipääsemättömän vaikealta. Toisaalta rajanveto on vaikeaa tässäkin: joissakin haastatteluesimerkeissä nauru on markkeerannut itkun paikkaa, silloin kun muisto on edelleen raskas ja kerrontatilannetta on haluttu keventää. Tästä on esimerkkinä *Huumori ja vaikeneminen* alaluvussa haastateltavan kuvailu lapsuutensa köyhyydestä 1900-luvun alkuvuosina.

Tikkakoskelaisten kertomuksissa paikallisyhteisön suurimmat sankarit ovat urheita machomiehiä, vaikkeivat aina olekaan

873 Vrt. Sallinen–Gimpl 1994, 86–90.

nokkelia tai komeita. Ylpeys ja nöyryys kulkevat käsi kädessä.⁸⁷⁴ Työväenluokan aseman alisteisuus on aiheuttanut aina häpeän ja ylpeyden vuoropuhelua ja turhautumista.⁸⁷⁵ Kerronta tuo esiin työläissankaruuden valta-asetelmia ja kiistämisen kulttuuria. Suurin hidastelija ja veltoilija saattoi olla suurin sankari yhteisönsään säätelemällä itse työn urakkatahtia ja samalla riskeeraamalla työpaikkansa ”kurittomasti”. Sen sijaan haastatteluissa ja muistitietoaineistoissa vaietaan täysin siitä, että Tikkakoskella oli jo vuonna 1918 asetuotantoa ”isänmaan puolustusasiaa lämpimästi harrastavien osakkaiden vaikutuksesta”.⁸⁷⁶ Haastatteluaineistojeni mukaan taisteluita ei 1918 paikkakunnalla käyty, vaan tehtaan johtajat päinvastoin suojelivat tehdastyöläisiä, ”koska oltiin yhtä perhettä”. Tehtaassa lopetettiin tuolloin muu tuotanto ja kaikki työntekijät olivat siitä lähtien mukana asetuotannossa, joka palveli valtion armeijaa. Tästä asiasta ei vitsailtu tai edes mainittu minulle haastatteluissa. Haastattelemani jälkipolvien edustajat eivät tuntuneet tietävän sisällissodan ajan tuotannosta tehtaalla, eivätkä työntekijöiden vangitsemisista, tai jos tiesivät, he vaikeutivat siitä.⁸⁷⁷ Kuitenkin Työväen arkistosta löytyvän muistitietomerkinnän mukaan Tikkakosken tehtaan työntekijöitä on ollut 1918 punaisten vankileireillä.⁸⁷⁸ Aihe on vaiettu ja ristiriita on näkyvä.

Yhteinen nauru oli kadonnut tehdasyhteisöltä ainakin kerran aiemmin ennen tehtaan lakkauttamista 1991. Vuoden 1918 sisällissodan tilanne Tikkakoskella on virallisten tietojen mukaan ollut hyvin rauhallinen, ja jos mahdollista vielä rauhallisempi haastat-

874 Esim. Knuuttila 1992, Kortteinen 1992.

875 Esim. Thompson, 1996, 65–75, tuo esiin 1700-luvun Britannian työläisten (väkijoukkojen) mielialan muutosten nopeuden ”toimettomuudesta kapinaan ja kapinasta nautamaiseen tottelevaisuuteen” tai Willis 1977, 224 (suom.1984) kirjoittaa turhautumisesta.

876 Laitakari 1943, 33. Kirjoittaja mainitsee ”vapaussotaan” linkitetyn asetuotannon lyhyesti, korostaen sen liittyvän maanpuolustusvarusteluun kuuluvaksi. Asia mainitaan myös esim. Vehniän kyläkirjassa 1994, 161.

877 Sodasta vaikenemista on tutkinut Ulla-Maija Peltonen 2003, 262.

878 TA. Muistitieto. 134. 1965–1967. Orenius 258/29–63, s.53–54.

telumateriaaleihin tukeutuen. Yhteinen tarina rauhanomaisesta rinnakkaiselosta tuntui liian idylliseltä. Ajatus hiljaisuudesta on kylmäävä. Isoäitini veli mainitaan haastatteluissa kiivaana työväenaatteen miehenä. Hän oli muistitiedon mukaan työssä tehtaassa vuonna 1918 ollessaan 25-vuotias. Haastateltavan naisen, isoäitini veljen tyttären kasvoista kävi ilmi, ettei lisäkysymyksiä kaivattu. Ajatus siitä, että työväenaatteen voimakas kannattaja tekee valkoisen armeijan tarpeisiin mahdollisesti aseita sisällissodan aikana omiaan vastaan, ei ole ahdistava niinkään siksi, että hän olisi mahdollisesti omilleen petturi. Ajatus ahdistaa siitä syystä, että kukaan ei voi kuin arvailla, miksi hän olisi alistunut siihen ja ennen kaikkea: miksi hän ei olisi koskaan kertonut asiasta perheelleen? Osa tehtaan työmiehistä oli vankileireillä vuonna 1918. Tämä nuori mies ei saamani muistitiedon mukaan ollut tai ainakaan hänen ei tiedetty olleen vangittuna. Johtaja Sjödahlin sanottiin kaikissa haastatteluissa suojelleen työläisiään sisällissodan aikana. Ehkä se on kirjaimellisesti totta: jos työläiset tekivät tehtaassa työnsä hiljaa, he olivat turvassa. Jää vain arvailun varaan, olisiko muussa tapauksessa tullut lähtö vankileirille. Pelotteina työläisille, erityisesti isoäitini veljelle, ovat saattaneet olla myös harvakseltaan alueella tapahtuneet äkilliset teloitukset valkokaartin toimesta. Nuoren miehen tuttu, punakaartiin kuulumaton iäkäs seppä teloitettiin muistitiedon mukaan Uuraisilla.⁸⁷⁹ Syyksi 5.4.1918 tapahtuneeseen ”mestaukseen” on kirjattu yksiselitteisesti ”niskoittelu”.⁸⁸⁰

Muistitietoaineistojen yhdistelemisen kiitos ja kiros – tieto jää joskus päättelyn varaan. Varmuutta historian tapahtumien totuudesta ei näiden muistitietoaineistojen perusteella ole, mutta jostain muusta on: hiljaisuudesta. Vuosi 1918 on ohitettu omien haastatteluideni muistitiedossa lähes täysin. Muistitietoaineisto on täynnä auringonpaistetta kesäisellä Luonetjärvellä, yhteisiä eväsretkiä järven saariin sunnuntaisin ja lukitsemattomia kotien

879 Suullinen tiedonanto, saatu puhelimitse sukulaiselta 30.4.2015. Kirjallinen muistiinpano.

880 Suomen Sotasurmat -verkkoaineisto. Katsottu 30.4.2015.: <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>.

ovia. Eläkeläiset ylistävät kilpaa yhteistä naurua työssä ja harrastuksissa ja sama tarina jatkuu aina seuraavan sukupolven kerronnassa, kunnes katkeaa tehtaan lakkauttamiseen.

Paikallinen yhteisöllisyys

Miten perinneyhteisö on syntynyt? Kuten aiemmin olen tuonut esiin, paikalliskirjallisuus ja tehtaan historiikki ovat olleet luomassa tehtaasta, tehdasyhteisöstä ja Tikkakoskesta mielikuvia. Tarinoita on tallennettu julkaisuihin, mutta niitä on myös poimittu sieltä uudelleen tulkittavaksi, muisteltaviksi ja taas uudelleen julkaistaviksi.⁸⁸¹ Seppo Knuuttilan tutkimus Sivakan kyläyhteisöstä toi esiin, että paikalliskirjallisuuden luoma kuva yhteisöstä on haluttuja paikan piirteitä korostava representaatio. Siten tunnustellaan, että miten paikan olisi pitänyt ja pitäisi edelleen olla.⁸⁸²

Mitä merkityksiä huumorilla ja naurulla on yksilölle? Kun tehtaalainen muistelee yhteisöään, nauru merkitsee hänelle onnellisuutta, huolettomuutta ja tyytyväisyyttä. Kun yhteisö on poissa, nauru katkeaa, huolet painavat ja onni ja tyytyväisyys pitää löytää ja rakentaa uudelleen. Pitkäaikaistyöttömien nauru liittyy haastattelutilanteissa muistoihin tehtaasta. *Yhteistä naurua* ikävöidään ja kuvaillaan kuin rakastettua. ”Missään ei voi olla samanaista” sanotaan kolmessa eri haastattelussa painokkaasti. Tämä ei ole yksinkertainen lähtökohta uuden rakentamiselle.

Eläkeläisillä haastateltavillani sosiaaliset verkostot olivat vahvat ja kuten muistitiedosta käy ilmi, vieläpä laajentuneet eläkkeellä ollessa entisestään yli puoluerajojen. Iäkkäät haastateltavat hämmästelivät, kuinka olivat saattaneet olla riidoissa aikoinaan politiikan vuoksi nykyisin jo ystäväksi mielletävän tehtaalaisen kanssa. Tutkimukseni osoittaa, että niillä eläkeläisillä, jotka jäivät

881 Juutilainen 2016, 184–186, 383, 415, 416. ”Kyllä se vain passaa” -julkaisu tuottaa runsaiden aiemmin julkaisemattomien muisteluiden lisäksi vanhoista julkaisuista tai muista kanavista tuttujen aiheilmien toisintoja.

882 Knuuttila 2008, 109.

eläkkeelle vielä toiminnassa olevasta tehtaasta, sosiaaliset verkostot vahvistuivat, mutta nuoremmilla, jotka tehtaan lakkauttamisen aikaan irtisanottiin, verkostot heikkenivät.

On huomattavaa, että toimivasta tehtaasta eläkkeelle jääneet saivat hyvän työeläkkeen pitkän uran jälkeen. Irtisanotut työttömät puolestaan saivat heikomman toimeentulon ja nyt eläkkeelle jäätyään pahimmassa tapauksessa hyvin pienen eläkkeen, koska olivat pitkään työttöminä ilman minkäänlaista työtä.

Haastatteluiden mukaan työttömät häpeilivät tavata työtä saaneita ystäviään. Siitäkin seuraa verkostojen heikentymistä ja samalla yhteisöllisyyden murenemistä. Eläkeläiset taas tapasivat ikätovereitaan aktiivisesti ja spontaanisti. Eläkeläiset muistelivat toistensa luona kyläillessään vanhoja hyviä aikoja ja nauroivat kohtaamisissaan paljon. Nauru ei ollut edes ollut kateissa. Sen sijaan työttömien tapaamiset harvenivat harvenemistaan. Jotkut haastateltavista työttömistä muuttivat edullisempien vuokrien perässä aiempaa suuremmista asuinnoistaan ja taloistaan pienempiin ja edullisempiin, joskus myös toiselle, edullisemmalle paikkakunnalle. On selvää, että nauru pitää silloin löytää uusista yhteyksistä, koska sitä ei voi enää löytää entisestä taakse jääneestä elämästä muulla tavalla kuin muistelemalla. Kuitenkin muisteleminenkin ja muistellessa nauraminen virkistivät haastateltaviani. On tutkittu että erityiset muistelupiirit ja opintokerhot ovat paitsi erinomaisia muistitiedon paikkoja, myös hyviä mielenvirkeyden lähteitä.⁸⁸³

Paikallisen yhteisön turva on ratkaisevassa asemassa arjesta selviytymiseen, kun henkilö joutuu kamppailemaan monenlaisissa vaikeuksissa. Ideaalitalanteessa paikallisyhteisön eri ryhmät tarjoaisivat suojaa ja apua omilleen kriisitilanteissa tai pitkittyneissä ongelmissa kuten pitkäaikaistyöttömyydessä ja siitä seuranneissa ongelmissa. Jyväskylän Työttömien Yhdistys mainitaan muistitietoineistossani tärkeäksi tukipisteeksi ainakin joillekin haastateltaville.⁸⁸⁴ Uudet harrastus- tai työporukat sekä vapaa-

883 Esim. Ukkonen 2006, 10–15; Kortelainen 2008, 55–57.

884 Henkilöhaastattelu 7.

ehtoistyö ovat kuitenkin auttaneet herättämään haastateltavalla huumoria ja naurua uudestaan monenkin vuoden lamaannuksen jälkeen.

Paikallisyhteisöllisyys tulee esiin työväenyhteisöllisyyden sijaan myös koululaisille järjestetyn kyselyn aineistosta. *Tikkakosken mannekiini* esiintyi lehden nimenä vuosina 2006–2007 Tikkakosken yläkoulun omassa lehdessä.⁸⁸⁵ Kysyin koululaisilta itseltään, mitä lehden nimi heidän mielestään tarkoitti. Minua kiinnosti myös koululaisten tietämys paikkakunnalla toimineesta tehtaasta: kuinka paljon he siitä tiesivät ja mistä mahdollinen tieto oli peräisin, sekä oliko heillä omassa perheessä ja suvussa entisiä tehtaan työntekijöitä. Esitin heille kysymyksen yhteiskuntaluokista ja siitä, miten he niiden muodostumisen kokivat tapahtuvan. Vastaukset olivat odotettavissa. Suurin osa vastaajista ei tiennyt lehden nimen historiallista taustaa. Sen sijaan he tunsivat sen Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* tehdyn elokuvan sitaattina. Harva kyselyyn vastannut koki itse tai sukunsa olevan tehdasyhteisöstä, vaikka osa sukulaisista olisi siellä työskennellytkin. 82 vastaajasta muutama koki kuuluvansa työväenluokkaan.⁸⁸⁶ Parikymmentä vastaajaa tiesi Tikkakoskella toimineen tehtaan tuotannosta. Vain harvat suunnittelivat tulevaisuuden uraa teollisuustyöntekijöinä. Lomakekyselyn perusteella olisi syytä olettaa, että Tikkakosken nuoren sukupolven mahdollisesti osin kouluyhteisössä luodun perinteen merkitykset ovat muuttuneet. Tikkakoskella kasvaa nyt uusi jyväskyläläissukupolvi luoden jatkuvasti uutta perinnettä uusin merkityksin.

Yhteisöllisyys huumorin voimavarana

Työväenyhteisöllisyys ei ole Tikkakoskella enää keskeinen yhteisöllisyyden muoto. Historian kautta se kuitenkin näyttäytyy tut-

⁸⁸⁵ Liite 1.

⁸⁸⁶ On huomioitava, että kyselyn vastaajat eivät ikänsä puolesta ole ehkä valmiita vastaamaan, mihin yhteiskuntaluokkaan mahdollisesti kokevat perheineen kuuluvansa.

kimuksessani paljon suurempana voimavarana kuin kuvittelin ensimmäisten haastatteluiden perusteella vuonna 1996. Työväen perinteiset yhdistykset, harrastukset ja kaikki toiminta täyttivät tehtaalaisten vapaa-ajan lähes täysin 1960-luvulle saakka. Työväenyhdistykset olivat turvana ja voimavarana nuorille talvisodan ja jatkosodan aikaan, samoin kuin sodan jälkeisellä jälleenrakennuskaudella. Joukkovoimaan luottaminen ja tukeutuminen on mahdollisesti vaikuttanut seuraaviin sukupolviin. Suurin osa haastateltavistani oli aktiivisia työväenpuolueiden kannattajia ja he harrastivat nuoruudessaan järjestötoimintaa, lukupiirejä, urheilua, musiikkia ja teatteria. Kaikki haastateltavieni harrastusryhmät olivat jollain tavalla sidoksissa tehtaaseen tai työväenpuolueisiin ja -yhdistyksiin.

Huumori ja etenkin ironia ja itseironia esiintyivät suuressa roolissa 1940–1950 lukujen taitteen Sosialidemokraattisten Nuorten yhdistystoiminnassa. Kiistämisen kulttuuri on muistitietoaainestoa tulkiten yhteisössä näkyvää, ei ainoastaan ulkopuolta vastaan, vaan nimenomaan oman yhteisön sisällä. Kaikenlainen juhlallisuus ja oman itsen korostaminen käännetään nurin. On selvää että tehtaalaisilla ja heidän jälkeläisillään ei tehdasyhteisöllisyyttä enää ole, koska ei ole enää tehdastakaan. Tehtaalaisilla on kuitenkin jäljellä keskinäinen tehtaalaisyhteys, mutta itse tehdasyhteisöllisyys on murentunut. Tikkakoskella asuvilla entisillä tehtaalaisilla on mahdollisesti sekä paikallisyhteisöllisyyttä keskenään että työväenyhteisöllisyyttä. Työväenyhteisöllistä kulttuuria tai tehtaalaisuutta ei voi kuitenkaan enää pitää Tikkakoskeen automaattisesti yhdistettävänä piirteenä.

En ole haastatellut tutkimukseeni yli 15 vuoden aikana kasvia tehtaalaisten lapsia kertaakaan. En tiedä, kuinka he mieltävät menneen tehdasyhteisön. Koululaisten kyselylomakkeesta käy kuitenkin ilmi Tikkakosken nuorten näkemyksiä tehtaasta ja tehtaalaisuudesta, ja kyselyvastaukset osoittivat 2007 ennen kaikkea sen, että heidän joukossaan oli prosentuaalisesti enää vain vähän entisten tehtaalaisten lapsia, joten he luovat nyt uutta paikallisuuteen ja muihin kulttuurisiin elementteihin perustuvaa perinnettä.

Tikkakoski on vanhoine tehdasrakennuksineen tällä hetkellä virallisesti osa Jyväskylää, ja kaikki palvelut terveyskeskuksineen ja pankkeineen on keskitetty Palokan taajamaan lähemmäksi Jyväskylän keskustaa. Isommat kauppakeskukset nelostien varrella, Jyväskylän vieressä houkuttelevat hyvillä tarjouksilla. Terveyspalvelut ja Alkokin on keskuksen yhteydessä.

Mikä on paikallisen tehdasperinteen nykytila nyt Tikkakosken entisillä tehtaalaisilla? Itse tehtaalaisuus ei näy enää katu- kuvassa yli 20 vuotta tehtaan lakkauttamisen jälkeen, vaikka tehdasrakennukset paikallaan seisovatkin. Kuten aiemmin kävi ilmi, tehtaan kiinteistöissä on edelleen toimintaa pitopalvelusta puusepän ja korusepän verstaasiin tai palokunnasta metallipajoihin. Tehdasrakennukset eivät siis seiso tyhjillään, vaikka vanha tehdasperinne tai tehtaalaisuusperinne ei näykään. Tikkakoskella tai Jyväskylässä ei ole Tikkakosken tehtaalle omaa muistitieto- tai muistelupiiriä, eikä museotoimintaa, mutta asenäyttelyitä on järjestetty muiden museonäyttelyiden yhteydessä. Tehdas on joka tapauksessa *muistin paikka*.⁸⁸⁷ Sen merkitykset vaihtelevat kullakin muistelijalla menneessä, nykyhetkessä ja tulevassa.

Vaikka Tikkakoskella onkin vielä vanhoja alkuperäisiä tehdasrakennuksia, teollisuuslaitosten uusiokäyttö museoina ja niiden kulttuuriperinnön esittäminen ei ole aina tarkoituksenmukaista. Museoidut esineet ja mahdollinen muistitietomateriaali esimerkiksi audioaineistoina kuulokkeilla kuultavaksi tuovat jatkuvan ristiriidan autenttisuudesta ja esittämisestä. Itse näen myös eettiset kysymykset tärkeiksi. Jos esimerkiksi autenttisia työläisten haastatteluja ja kerrontaa tehtaan historiasta olisi kuultavana, tulisi kysyä: millaisia tarinoita kuultaviksi valitaan? Toiseksi: kenen näkökulma tulisi julkisesti esiin? Ja kolmanneksi: kenen perinnettä halutaan korostaa ja millä tavalla?

Tämä johtaa kysymykseen, jota lukuisat kulttuuriperinnön ja muistitiedon tutkijat, kuten esimerkiksi Britanniassa Bella Dicks ja Suomessa Anna Sivula pohtivat tutkimuksissaan: Kuka omistaa perinteen ja muistitiedon? Britanniassa on tehty entisiä kaivoksia kaivosmuseoiksi jo 1990-luvun alusta saakka. Osa enti-

887 Sivula 2013, 164; Pelttonen 2003, 18; Nora 1996b.

sistä työntekijöistä on mukana esittämässä kaivostyöstä dramatisoituja esityksiä turisteille rekvisiittoineen ja mustattuine kasvoineen. Museot ja esitykset ovat kuitenkin olleet kiistanalaisia jo 20 vuoden ajan. Bella Dicksin tutkimus koskee Walesin alueen lakkautettujen kaivosten kyliä, erityisesti *Rhondda Valleys Heritage Park*- museoaluetta. Osa paikallisista on Dicksin tutkimuksessa selkeästi sitä mieltä, että alueella pitäisi kertoa paikan omaa tarinaa paikallisille jälkipolville. Tarinan kertominen ”oikein” on seuraava vaatimus.⁸⁸⁸ Entisillä kaivostyöläisillä ja heidän yhteisönsä jäsenillä oli museoinnin jälkeen sellainen tunne, että alue oli nyt vieras kulissi, eikä ollut enää heidän omansa.⁸⁸⁹ Dicks tuo esiin, kuinka esimerkiksi Skotlannissa vastaavanlainen muistitietoon perustuva projekti oli onnistunut huomattavasti paremmin, kun prosessissa oli ollut alusta asti mukana entisiä kaivostyöläisiä ja alueen eläkeläisiä editoimassa materiaaleja ja neuvomassa museotyöntekijöitä.⁸⁹⁰

Sivula puolestaan pohtii *odotushorisontteja*, joita ladataan deindustrialisaation myötä tyhjeneviin teollisuuslaitoksiin. Ne toimivat muistin paikkoina, ja odotushorisontit ovat menneen ja tulevan välissä ja aiheuttavat epävarmuutta.⁸⁹¹ Porissa puuvillatehtaan uusiokäytön lähempi tarkastelu on osoittanut, että vanhojen rakennusten muistinpaikkoja ei haluta tuoda uusiokäytössä esiin fyysisesti, vaan ne esitetään kuvina ja tietona esimerkiksi verkossa. Historian harrastajat järjestävät muistelupiirejä. Haastattelemani tikkakoskelaiset eivät tuoneet esiin minkäänlaista kiinnostusta muistelupiireihin, lukuunottamatta tehtaan tietäjän asemassa olevaa entistä henkilöstöpäällikköä. Häntä on pyydetty erilaisiin tilaisuuksiin lähialueen historian muisteluksiin ja hän on ollut uuttera ja virkeä perinteen kertoja korkeasta iästään huolimatta.

888 Dicks 2000, 148–169.

889 Dicks 2000, 163.

890 Dicks 2000, 148.

891 Sivula 2013, 184–187.

Jos suunnittelisimme museota tehtaan tiloihin, olisi muistettava, että Tikkakoskella entisten työntekijöiden muistot ja näkemykset eivät ole yhteneväiset, vaan usein nimenomaan ristiriidassa keskenään, varsinkin kun kyse on politiikasta. Miten menetellä, jos paikallinen henkilö haluaisi museoon tarinan onnellisista Neuvostoliiton omistuskauden vuosista ja viisivuotistyo- periodeista, ja toinen paikallinen pitäisi sitä loukkaavana? Molemmat näkemykset pitäisi tuoda esiin. Huomattavasti vaativampi kysymys on, jos kuvittelemme, että huumoriperinnettä esitettäisiin ilman kontekstuaalista tietoa. Kenen näkökulmasta tulkiten kerrottu tarina olisi hauska? Asiayhteydestä irrotettuna tehtaan kulttuurista esimerkiksi seksuaalihuumoriin liittyvä muistitieto saattaisi näyttäytyä vääristyneessä muodossa. Jos haastattelut olisivat kuunneltavia äänitallenteita, on selvää, että myös henkilön tunnistaminen äänen perusteella olisi helposti mahdollista. Loppujen lopuksi esillä olevina tarinoina voisivat olla ehkä patruuna Östmanista kerrotut kaskut, vai olisiko sekään lopulta oikein? Ainakin oman tutkimukseni haastattelumateriaali on tarkoitettu käytettäväksi vain tutkimuskäyttöön. Materiaali on tutkijoiden käytettävissä haastateltavien itsensä asettamien käytörajoitteiden puitteissa.⁸⁹²

Millaista nykyperinnettä Tikkakosken tehtaalaiset ovat mahdollisesti jättäneet yhteisölleen perinnöksi? Tikkakosken entinen asetehtas on edelleen yllättävän hyvin tiedetty ja tunnettu. Tikkakoskella sijaitsee edelleen Suomen armeijan ilmavoimat, joten nimi tulee tutuksi vuosittain myös varusmiehille. ”Tikkakosken Mannekiini”-käsitettä hyödynnetään kuitenkin nykyään valtakunnallisesti myös arveluttavaksi mielletävässä perinteessä ja kulttuurissa, kuten *Kiitos-paidoissa*. Ne ovat T-paitoja, joihin on painettu mahdollisesti kansallismieltä kohottamaan tarkoitettuja kuvia ja lauseita. Tikkakosken Mannekiinin esiintyy paidan etumuksessa Linnan elokuvataltioinnin myötä elokuvasta tutuksi

892 Sovin useimpien haastateltavien kanssa 20 vuoden sulkuajasta haastattelun jälkeen. Aineisto olisi sen jälkeen tutkijoiden käytettävissä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston äänitekoelmassa. Aineistoissa on vielä erikseen määriteltä muut mahdolliset rajoitteet.

tullut näyttelijä *Antti Rokka* -hahmona lumipuku päällään tähdäten Suomi-konepistoolilla katsojaa. *Suomi-konepistooli* –paidat on aavistuksen verran ymmärrettävämpiä näin tehtaalaisperspektiivistä. Niissä esitellään aseensuoritteet yksityiskohdat rakenteesta ja sen ominaisuuksista.

Toisaalta sanapari ”Tikkakosken mannekiini” esiintyy myös humoristisessa yhteydessä esimerkiksi rap-tuottaja-artisti Aksimin taiteilijanimen alla. Aksim on syntyisin Tikkakoskelta ja on omaksunut paikalliskulttuurisen huumoriperinteen piirteitä omaan musiikkiinsa. Hän pilailee sanoituksissaan omalla kustannuksellaan helsinkiläistyneenä maalaispoikana Tikkakoskelta ja tuo useissa kappaleissa esiin synnyinpaikkakunnan tiiviin yhteisön, jossa kaikki poikkeava kyseenalaistetaan huumorin avulla.⁸⁹³ Kuten tutkimuksesta käy ilmi kiistämisen kulttuuriin liittyen, tulee rap-kulttuurivirtaus väistämättä mieleen myös miesten ja naisten seksuaalipilailusta *battle*-tilanteiksi tulkittuna. Omaehtoinen kulttuuri, jossa haastetaan ja haasteeseen vastataan vielä kovemmin panoksin, on ulkopuolisin silmin katsottuna vain seksuaalista tai groteskia ja loukkaavaa kielenkäyttöä. Useille tehtaalaisille pilailutilanteet olivat konventionaalistuneet vain kilvoitteluksi. Näen freestyle-rapissa, kuten myös tehtaalaisten seksuaalihumorissa ja muussakin yhteisöllisessä kulttuurissa jatkumon alisteisessa asemassa elävien karnevalistiseen perinteeseen ja kiistämisen kulttuuriin. Kun perinne kaavoittuu arkiseksi, sitä ei enää tulkita loukkaavaksi. Yhtäältä: osa tehtaalaisten yhteisöllisestä perinteestä osoittaa rakenteellista epätasa-arvoa esimerkiksi miesten ja naisten välillä, mutta toisaalta suuri osa huumoriperinteestä on ollut yhteisöllistä ja henkilökohtaista voimaa ja omanarvontuntoa kasvattavaa ja ylläpitävää. Tikkakosken tehtaalaisten muistitieto osoittaa, että nauru oli ankeassa teollisuustyössä yhteisön ja yksilön suurin voimavara. Kun yhteisö hajosi, myös naurun voima hajosi.

893 AKSIM: ”Tikkakosken mannekiini” esiintyy käsitteenä esim. kappaleessa *Tikiksen prinssi*. Kemmuru, feat. Rudolf. Katsottu 20.5. 2014, ladattu verkkopalvelu Youtubeen 2011: <https://www.youtube.com/watch?v=olQnNgCfDPQ>.

Tehtaalaisten yhteisölliseen perinteeseen liittyy paikallisperinteen lisäksi iäkkäämpien kertojien kohdalla vahvasti myös työväenperinne. Tehtaalaiset olivat aktiivisia työväenyhdistysten, ammattiyhdistysten ja erilaisten työväen järjestöjen jäseniä. Tutkimukseni osoittaa että tehtaalaisten muistitieto kantaa edelleen myös viitteitä kiistämisen kulttuurista. Vaikka itse fyysinen yhteisö on jo hajonnut, muistot elävät ja kulttuuri elää muistoissa ja mentaliteeteissa. Hyvät sosiaaliset taidot ja verkostot kehittyivät tehtaalla. Tehtaalla opituista sosiaalisista taidoista ja huumorista on ollut kuitenkin apua vastoinikäymisistä selviytymisessä. Haastateltavistani useat pitivät työllistämistöitä nöyryyttävinä mitättömän toimeentulomahdollisuuden vuoksi, mutta silti ottivat vastaan niitä saadakseen edes lyhyeksi ajaksi yhteisön ympärilleen – työporukan. Jos sosiaaliset suhteet ovat onnistuneet työllistämistyöyhteisössä tai muilla tahoilla hyvin, on kateissa ollut huumorikin palannut edes osittain elämään ja parantanut myös henkilön terveydentilaa.

Tutkimuksestani käy ilmi, että mentaaliset rakenteet agraarian köyhälistön ja työläisten huumorissa näyttävät siirtyneen ainakin osittain maaseutupaikkakunnalla tehdastyöläisten perinteeseen. Tästä näki viitteitä jo Seppo Knuutila omassa tutkimuksessaan 1992.⁸⁹⁴ Mentaaliset muutokset ovat hitaita, vaikka yhteiskunta on muuttunut valtavasti muutamassa kymmenessä vuodessa. Kansanhuumorin mieli siirtyy mitä todennäköisimmin edelleenkin sukupolvelta seuraavalle, vaikka esimerkiksi Tikkakoskella tehdasyhteisön oma huumori ja nauru katkesivat.

894 Knuutila: 1992, 182–188.

Lähteet

Arkistoaineistot ja haastattelut

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston äänitekokoelmaan tallennettavat 27 tikkakoskelaisen ääni- ja videotallennekansiot, sekä kirjalliset muistiinpanot vuosilta 1996–2017 (liitteet 3.1. ja 3.2.).

Lisänä neljän lounaissuomalaisen metallityöläisen haastattelut (vuodelta 2004), joita en käyttänyt tässä tutkimuksessa.

Teemahaastatteluiden kyselyhahmotelmat (liite 4.).

Kysely Tikkakosken koulun 9.-luokkalaisille 2007. (liite 1.) sekä kyselyyn tulleet lomakevastaukset (82).

Kirjeet, 1960–1970-luku, lähettäjä Ester Norto, vastaanottaja Ruusa Naarminen. Yksityisiä kirjeitä tehtaan toimihenkilöperheen rouvan ja palvelustyöntekijän välillä 1960–1970-luvulta.

Tikkakosken Sosialidemokraattisen nuoriso-osaston havaintosihteerin pöytäkirja 1945 ja 1946 (kopio).

Kansanperinteen ja nykykulttuurin kokoelma, KRA

SKS KRA 337. 1975: Tikka-Viesti 3–4; 1958; 337, 338, 339:

Tehtaan pikkujoulukronikoita vuosilta 1948, -50, -51, -52 ja Kalamiesten Tervehdys 23.12.1954.

SKS KRA 4160. 1975: 80–86. Vilho Kolun muistelmia.

SKS KRA. KT 615. 2007: 1–173. Konepistoolimiesten marssi 146–147. Martti Mäkisen aineistot. (liite 2.)

SKSÄ 1975: 84–89 ja 141. Tikkakosken tehtaalaisten haastatteluja. Maakuntakeuruu. Haastattelijana Maria Hakokorpi-Jumppanen.

SKSÄ 1951: 311/182–183 Maakunnan alueella haastatteluja. Haastattelijana Kalle Seppänen.

Kansan Arkisto

Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Ha Historiikki ”Työväen näyttämötoiminta Jyväskylän maalaiskunnassa 1981” Hb Haastattelut 1979, Marja-Riitta Vainikkala.

Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Nainen s. 1930-luvulla /6.

Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Nainen s. 1930-luvulla /7.

Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Mies s.1920-luvulla/3.

Kansan Arkisto. 1F9 (Tikkakosken työväen näyttämö) Mies s.1920-luvulla/7.

Työväen Arkisto (TA)

Vilho Orenius. Työväen muistitietokokoelma , TMT 134, 65–67, 258/29–63 ja 258/57, 1920-luku/1919–30.

Yksityisaineistot

Niina Naarminen (toistaiseksi kirjoittajan hallussa)

Kenttäpäiväkirjat ja -muistiinpanot 1996–2010.

Päiväkirja vuodelta 1960, nainen, s. 1940-luvulla.

Niina Naarmisen henkilöarkisto: lapsuusajan päiväkirjat ja valokuvat vuodelta 1977–1987.

Paikalliset harrastusjulkaisut

Tikkakosken Joulu 1992 ja 1997, Lions Club (toim.), Tikkakoski.

Tikkakosken Kalamiehet ry. 40 v. (1992) Tikkakoski. Honkonen, Asta & Lahtinen, Olli (toim.).

Sanomalehtiartikkelit

HS 19.7.2001. Karkkilasta oli tulla Suomen Detroit – konkurssi lähellä. Kirjoittaja Juho-Pekko Pekonen. Samana päivänä julkaistiin AFP:n kautta Detroit Newsin julkaisema, suomeksi käännetty artikkeli ”Asukkaat jättävät uppoavan Detroitin”. Alkuperäisen tekstin kirjoittaja Bill Pugliano.

Internetlähteet

Encyclopaedia Britannica *Humour. Ancient Physiology*. <http://global.britannica.com/topic/humor-ancient-physiology> (katsottu 18.5.2015).

Kotimaan Katsaus -ohjelma 1990-luvun alussa. Toimittajana Tenho Tornberg. <http://www.youtube.com/watch?v=cQ9u7uc0lTM> (katsottu 20.6.2014).

- Leicesterin yliopiston Urban History oppiaineen tutkimushanke *Manufacturing Pasts*. <http://www2.le.ac.uk/news/blog/2013/may/manufacturing-pasts-leicester2019s-20th-century-transformation> (katsottu 20.7.2013).
- Leicesterin yliopiston Oral History -haastattelut deindustrialisaatioaiheesta: <https://www2.le.ac.uk/library/manufacturingpasts/de-industrialisation-1>. (katsottu 3.6.2017).
- Love-Records, *Sateenkaarilipun alla* (1973). Verkkolinkit levyn kappaleluetteloon Wikipediassa http://fi.wikipedia.org/wiki/Sateenkaarilipun_alla sekä linkki Youtube -palveluun Rauli Somerjoen kappaleeseen ”E, E, E-liike” https://www.youtube.com/watch?v=a_hQmIV8EJY (katsottu 20.6.2014).
- Ogreave Truth and Justice Campaign -kampanjasivusto. <https://otjc.org.uk/about/> (katsottu 16.9. 2015).
- Portelli, Alessandro. Taltioitu ja verkkoon arkistoitu luento muistitietohaastattelusta, julkaistu 28.4.2009. http://www.archive.org/details/Oral_History_Interview_Portelli (katsottu 20.6.2014).
- Suomen Kuvalehti*, 14.1.2011, Harvinaista kuvamateriaalia: Dokumentti kertoo Marskin kiusallisesta vierailusta Saksaan. <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/harvinaista-kuvamateriaalia-dokumentti-kertoo-marskin-kiusallisesta-vierailusta-saksaan/> (katsottu 20.7.2014).
- Thatchers' dead* -video. Kuvattu Sheaf View Pubissa Sheffieldissä, julkaistu 8.4.2013. Sheffieldiläisen Don Valley and The Rotherhides -yhtyeen laulu on kirjoitettu 1980-luvulla. <http://www.youtube.com/watch?v=LR8rSc68lVY> (katsottu 9.4.2013).
- The Guardian*, 17.4.2013, ‘Margaret Thatcher wanted to crush the miners. That’s all she wanted.’ <http://www.theguardian.com/politics/2013/apr/17/margaret-thatcher-funeral-miners-strike> (katsottu 20.4.2013).
- The Guardian*, 15.8.2011, David Cameron on riots: broken society is top of my political agenda. <https://www.theguardian.com/uk/2011/aug/15/david-cameron-riots-broken-society> (katsottu 4.8.2016).
- YLE Areena*, Suomi-Konepistooli -filmi, julkaistu 10.2.2009. http://yle.fi/ela-vaarkisto/artikkelit/suomi-konepistooli_37088.html#media=37098 (katsottu 20.6.2014).
- Walkleyn* alueen muistitietokeräyssivusto. <http://walkleyhistory.wordpress.com/memory-map/> (katsottu 20.6.2014).
- Theos* -tutkimuskeskus, joka tutkii länsimaista, kristilliseen maailmankuvaan pohjautuvaa hengellisyyttä, julkaisi 2000 osallistujan kyselytutkimuksen pohjalta tehdyn tutkimuksen, jonka mukaan 40% briteistä uskoo kummituksiin. Elisabeth Oldfield: 11.8.2011. <http://www.theosthinktank.co.uk/comment/2009/04/13/four-in-ten-people-believe-in-ghosts> (katsottu 2.6.2017).

Kirjallisuus

- Aaltonen, Sanna (2006): *Tytöt, pojat ja sukupuoli häirintä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Abrams, Lynn (2010): *Oral History Theory*. Oxon: Routledge.
- Adams, Tony & Holman Jones, Stacy & Ellis, Carolyn (2015): *Autoethnography: Understanding Qualitative Research*. Oxford University Press: New York.
- Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Alasuutari, Pertti & Siltari, Jorma (1983): *Miehisen vapauden valtakunta. Tutkimus lähiöravintolan tikkakulttuurista*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Alho, Olli (1988): *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. Porvoo: WSOY.
- Altena, Bert & van der Linden, Marcel (2003): *De-industrialization. Social, Cultural, and Political Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alver, Bente Gullveig (1996): *Creating the Source Through Folkloristic Fieldwork. A Personal Narrative*. FF Communications No. 246. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Ambjörnsson, Ronny (1988): *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlssons.
- Andersson, Päivi (1985): Työväentalot ja työväenperinne. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta.
- Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Launis, Kati & Ojajärvi, Jussi (toim.) (2016): *Luokan ääni ja hiljaisuus. Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, Anu-Hanna (2005): *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaatelu Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu (1997): Rikastuminen, työ ja supranormaali vanhassa kansanomaisessa ajattelussa. – Parikka, Raimo (toim.): *Työväestö ja kansakunta*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 7–26.
- Apo, Satu (1995): *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Apo, Satu (1990): Kansansadut naisnäkökulmasta. – Nenola, Aili & Timonen, Senni (toim.): *Louhen sanat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 24–35.

- Apo, Satu (1986): *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntaalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apte, Mahadev L. (1987): Ethnic Humor Versus Sense of Humor An American Sociocultural Dilemma. – *The American Behavioral Scientist*, vol. 30, no. 3, 27–41.
- Apte, Mahadev L. (1985): *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Arvastson, Gösta (1987): *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Attardo, Salvatore & Raskin, Viktor (1991): Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model. *International Journal of Humor Research*. De Gruyter, 293–347.
- Bahtin, Mihail (2002): *Fançois Rabelais. Keskiajan renessanssi ja nauru*. Helsinki: Taifuuni.
- Bamberg, Michael (2004): Considering counter narratives. – Bamberg, Michael & Molly Andrews (eds.): *Considering Counter-Narratives. Narrating, resisting, making sense*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 351–371.
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra (2008): Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. Text & Talk – *An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies*, vol. 28, no. 3, 377–396.
- Bamberg, Chris (2009): *Kapinallisen opas. Gramsci*. Helsinki: Sosialistiliitto.
- Bateson, Gregory (1969): The Position of Humor in Human Communication. – Levine, Jacob (ed.): *Motivation in Humor*. New York: Atherton Press, 159–166.
- Bauman, Richard (1986): The Field Study of Folklore in Context. – Mercer Dorson, Richard (ed.): *Handbook of American Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 362–368.
- Bell, David (2009): *The Dirty Thirty. Heroes of the Miner's Strike*. Nottingham: Five Leaves Publications.
- Bergson, Henri (1994): *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*. Helsinki: Loki-kirjat.
- Bloch, Marc (1954): *Historian's Craft*. Manchester: Manchester University Press.
- Blom, Raimo & Melin, Harri & Pyöriä, Pasi (2001): *Tietotyö ja työelämän muutokset. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Blom, Raimo (toim.) (1999): *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologien kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Hanki ja Jää.

- Bregenhøj, Carsten & Vento, Urpo (1975): *Nuutti. Suomalainen karnevaali*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Cerutti, Simona (2004): Microhistory: Social Relations versus Cultural Models? – Castrén, Anna-Maija, Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.): *Between Sociology and History. Essays on Mikrohistory, Collective Action, and Nation-Building*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Clarke, David (2013): *Scared to death. And Other Ghost Stories from Victorian Sheffield*. Sheffield: ACM Retro.
- Clemens, Paul (2012): *Punching Out. One Year in a Closing Auto Plant*. Detroit: Anchor Books.
- Corbin, Alain (2004): Identity, Bells, and the Nineteenth-Century French Village. – Smith, Mark Michael (ed.): *Hearing History: A Reader*. Athens: University of Georgia Press, 184–206.
- Corbin, Alain (2001): *The Life of an Unknown. The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth Century France*. New York: Columbia University Press.
- Davis, Natalia Zemon (2007): *Trickster Travels. A Sixteenth-Century Muslim Between Worlds*. London: Faber & Faber.
- Davis, Natalie Zemon (2001): *Martin Gueren paluu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Dicks, Bella (2000): *Heritage, Place and Community*. Cardiff: University of Wales Press.
- Dundes, Alan (2003): *Parsing through Customs. Essays by a Freudian Folklorist*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Eco, Umberto (1985): *Matka arkipäivän epätodellisuuteen*. Helsinki: WSOY.
- Ellis, Bill (2002): Making Big Apple Crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. *New Directions in Folklore*, vol. 6 (2002). <http://unix.temple.edu/~camille/bigapple/bigapple1.html> (katsottu 1.4.2012).
- Ellis, Bill (2001): A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. *New Directions in Folklore*, vol. 5 (2001). <https://astro.temple.edu/~camille/wtchumor.html> (katsottu 3.3.2015).
- Enqvist, Ove & Tiilikainen, Heikki (2014): *Linnakesaaret. Rannikkolinnakkeiden elämää sodassa ja rauhassa*. Helsinki: Tammi.
- Field, Sean (2009): Imagining Communities: Memory, Loss, and Resilience in Post-Apartheid Cape Town. – Hamilton, Paula & Linda Shopes (eds.): *Oral History and public memories*. Philadelphia: Temple University Press, 107–124.
- Fingerroos, Outi & Naarminen, Niina & Roitto, Matti (2015): Äänekäs luokka. Tehdastyöväen menneisyyden ja muistitiedon jäljillä. *Työelämän tutkimus*, 13 (3), 209–222.

- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jaakko (2014): Etnologinen kenttätyö ja tutkimus. Metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkitapauksia. Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 79–108.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) (2006): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fisher, Rhoda L. & Fisher, Seymour (1984): The Comics Quest for Goodness. – Oring, Elliott (ed.): *Humor and the Individual*. Los Angeles: The California Folklore Society, 71–79.
- Foley, John Miles (1995): *The Singer of Tales in Performance*. Bloomington: Indiana University Press.
- Freud, Sigmund (1960): *Jokes and Their Relations to the Unconscious*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Ginzburg, Carlo (2012): Our Words and Theirs: A Reflection on the Historian's Craft, Today. *Cromohs. Cyber review of modern historiography*, vol. 18/2013, 97–114.
- Ginzburg, Carlo (2007): *Juusto ja madot. 1500 luvun myllärin maailmankuva*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ginzburg, Carlo (1996): *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Ginzburg, Carlo (1980): *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gittins, Diana (2004). Silences. The Case of the Psychiatric Hospital. – Chamberlain, Mary & Thompson, Paul Richard (eds.): *Narrative and Genre. Contexts and Types of Communication*. Piscataway: Transaction Publishers, 46–62.
- Glassie, Henry (2006): *The Stars of Ballymenone*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Glassie, Henry (1995): *Passing the time in Ballymenone: Culture and History of an Ulster Community*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Gordon, Tuula (2006): Naistutkimus ja eettisyyden teoriat ja käytännöt. – Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali Irma (toim.): *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 241–257.
- Gramsci, Antonio (2009): *Selections from Political Writings 1921–1926*. London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, Antonio (1991): *Selections from Cultural Writings*. Harvard University Press.

- Gramsci, Antonio (1985): *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers Co.
- Gramsci, Antonio (1979): *Vankilavihkot: Valikoima*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Griffin, Emma (2013): *Liberty's Dawn. A People's History of the Industrial Revolution*. New Haven and London: Yale University Press.
- Haanpää, Riina (2008): *Rikosten jäljet. Etsivän työtä yhteisön, suvun ja perheen muistissa*. Turku: Turun yliopisto.
- Haanpää, Riina & Fingerroos, Outi (2006): Muistitietotutkimukse ydinkysymyksiä. – Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Haanpää, Riina (2005): Velisurmasta suvun muistoksi. *Elore*, vol. 12 – 1/2005. http://www.elore.fi/arkisto/1_05/haa1_05.pdf (katsottu 1.3.2012).
- Hakala, Katariina & Hynninen, Pirkko (2007): Etnografisesta tietämisestä. – Lappalainen, Sirpa & Hynninen, Pirkko & Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.): *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 209–225.
- Hakokorpi-Jumppanen, Maria (1977): Jyväskylän maalaiskunta muistelee. – Lappalainen, Jussi T. (toim.): *Jyväskylän Maalaiskunnan Kirja*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta, 573–608.
- Hall, Edward T. (1969): *The Hidden Dimension*. Garden City, NY: Doubleday.
- Hall, Edward T. (1959): *The Silent language*. New York: Anchor.
- Hall, Stuart (1991): *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.) (2006): *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hamper, Ben (1992): *Rivthead. Tales from the Assembly Line*. New York: Warner Books Inc.
- Handelberg, Jari (2012): *Aspects of Top Management Team and Firm Growth*. Aalto University publication series Doctoral dissertations 76/2012. Helsinki: Aalto University.
- Hanks, William (1989): Text and Textuality. *Annual Review of Anthropology*, vol. 18, 95–127.
- Harvey, Jerry B. (1988): The Abilene Paradox: The Management of Agreement. *Organizational Dynamics*, Summer 1988, 17–43.
- Heikkinen, Sakari (1996): Kulttuuri, kansa ja rillumarei – Peltonen, Matti (toim.): *Rillumarei ja valistus: Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 309–329.
- Heimo, Anne (2013): Meemi tulee, folkloristi, oletko valmis? *Elore*, vol. 20, 2/2013. http://www.elore.fi/arkisto/2_13/heimo.pdf (katsottu 5.6.2014).

- Heimo, Anne (2011): Vuoden 1918 muistot Sammatissa ja historian yhteiskunnallinen rakentaminen. *Kasvatus ja aika*, 3/2011. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=422 (katsottu 4.11.2015).
- Heimo, Anne (2010): *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne (2007): Kuka saa tutkia historiaa? *Ennen ja nyt – Historian tietosanomat*, 1/2007. http://www.ennenjanyt.net/2007_1/referee/heimo.html (katsottu 5.6.2014).
- Heimo, Anne (2000): ”Se oli simmost sukkela aikaa. Mikä sammattilaisia vuodessa 1918 naurattaa?” – Krekola, Joni & Salmi-Niklander, Kirsti & Valenius, Johanna (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 50–76.
- Hentilä, Marjaliisa (1999): *Keikkavaaka ja koussikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan*. Helsinki: Edita.
- Hersalo, N. V. (1955): *Suojeluskuntain historia 1. Puolustustahtoinen kansa: Muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen*. Helsinki: Hata.
- Higgins, John (1999): *Raymond Williams. Literature, Marxism and Cultural Materialism*. London: Routledge.
- Hietalahti, Jarno (2016): *The dynamic concept of humor. Erich Fromm and the possibility of humane humor*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/49597> (katsottu 2.6.2017).
- Honkasalo, Marja-Liisa (2006): Aika aikaa kutakin: Naisnäkökulmia toistoon ja toimijuuteen. – Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.): *Välimatkoilla: Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 103–121.
- Honko, Lauri (1988a): Perinnelajiteoria. *Sananjalka*, 30 (1988), 99–123. Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu <http://hdl.handle.net/10224/4084> (katsottu 4.10.2014).
- Honko, Lauri (ed.) (1988b): *Tradition and Cultural Identity*. NIF Publications No. 20. Turku: Nordic Institute of Folklore.
- Huopainen, Raili (1979): *Sorsakosken tehdasyhteisö: Hienotaetehtaan työväen työ- ja elinoloista*. Julkaisematon kansatieteen pro-gradu tutkielma. Turku: Turun yliopisto, Kulttuurintutkimuksen laitos.
- Hutcheon, Linda (1995): *Irony's Edge. Theory and Politics of Irony*. London: Routledge.
- Hyytinen, Timo & Hyytinen, Harri (2003): *Suomi-konepistoolin tarina*. Jyväskylä: Arma Fennica.
- Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.) (2015): *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino.

- Häkkinen, Antti (2014): Yhteiskuntahistoriallisten aineistojen keruusta, tallentamisesta ja jatkokäytöstä. – Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.): *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuojat*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Häkkinen, Antti (2012): Johan Adolf Kock, elämäntutkimus ja historia. *Historiallinen aikakauskirja*, 110 (2012): 4, 378–389.
- Häkkinen, Antti (2005): Kiertäminen, kulkeminen ja toiseuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä. – Häkkinen, Antti & Pulma, Panu & Tervonen, Miika (toim.): *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 225–262.
- Häkli, Esko (1977): Poliittiset voimasuhteet vaalimenestyksen puntarissa. – Lappalainen, Jussi T. (toim.): *Jyväskylän Maalaiskunnan Kirja*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta, 77–97.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) (2005): *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes.
- Hänninen, Vilma (1999): *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampere University Press.
- Häyrynen, Simo (2010): *Kulttuuri jää. Kaivosperinne Outokummun uuden paikallisidentiteetin sisältönä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilmonen, Kaj (1991): Ritualismi ja suomalainen työväenliike. – Peltonen, Ulla-Maija & Stenvall, Kirsti (toim.): *Myytit ja symbolit*. Tampere: Työväen historian ja perinteetutkimuksen seura, 18–46.
- Imhof, Margarete (2010): Listening to Voices and Judging People. *The International Journal of Listening*, vol. 24, issue 1, 19–33.
- Jacobs, Greg (1998): The struggle over naming: a case study of 'queer' in Toronto, 1990–1994. *World Englishes*, vol. 17, issue 2, 193–201.
- Jackson, Bruce (1987): *Fieldwork*. Chicago: University of Illinois Press.
- James, Daniel (2001): *Doña Maria's Story. Life History, Memory, and Political Identity*. Durham: Duke University Press.
- Johnson, Christopher H. (2002): De-industrialization and Globalization. – Altena, Bert & van der Linden, Marcel (eds.): *De-industrialization. Social, Cultural, and Political Aspects*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–34.
- Jordan, Steve: (2003): Critical Ethnography and the Sociology of Education. – Torres, Carlos Alberto & Antikainen, Ari (eds.): *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 82–100.
- Joskitt, Lea (toim.) (1985): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta.

- Juvonen, Tuula (2017): ”Sisäpiirihaastattelu”. Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino, 398–410.
- Juutilainen, Pertti (2015): ”Kyllä se vain passaa”. *Historiikkia Tikkakoskelta sekä sattumuksia ja tapahtumia. Martti Mäkisen muisteluja – ja vähän muutakin*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Jäppinen, Kaija (1989): Pojat pilasilla. Katsaus erään miesvaltaisen työpaikan pilailukäytänteisiin. – Pöysä, Jyrki (toim.): *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 113–127.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki (1998a): *Kertomus ja kerronta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki (1998b): Pilako vai eroottinen viesti? – Pöysä, Jyrki & Siikala, Anna-Leena (toim.): *Amor, genus & familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 165–192.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki (1997): Sexual Riddles: The Test of the Listener. *Elektroloristi*, 1/1997, 4. vuosikerta. http://www.elore.fi/arkisto/1_97/kai197.html (katsottu 2.11.2015).
- Kalela, Jorma (2017): Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. – Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.): *Historiantutkimuksen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus, 92–112.
- Kalela, Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karjalainen, Mira (2007): *In the Shadow of Freedom: Life on Board the Oil Tanker*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kemppainen, Ilona (2006): *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ketola, Antti (2014): Tiedollinen itsemääräämisoikeus ja laaja suostumus ihmistieteellisessä tutkimuksessa. – Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.): *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuojat*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 3–97.
- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kinnunen, Aarne (1994): *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. Porvoo: WSOY.
- Kinnunen, Eeva-Liisa (1997): Pikku-Kalle ja kielletyt puheenaiheet: Rakkaus, sukupuoli ja perhe koululaisvitseissä. – Pöysä, Jyrki & Anna-Leena Siikala, Anna-Leena (toim.): *Amor, genus & familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 230–249.
- Kinnunen, Eeva-Liisa (1994): *Työpaikkahuumori kulttuurisen tietoisuuden ilmaisijana ja muovaajana. Folkloristinen tutkimus erään naistyöpaikan huu-*

- morista*. Painamaton lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto, folkloristiikan laitos.
- Klein, Naomi (2007): *Tuhokapitalismin nousu*. Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Seppo (2008a): – Piela, Ulla & Vakimo, Sinikka (toim.): *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo (2008b): *Seurattu Sivakka – miten mennyt muuttuu ja merkitykset vaihtavat paikkaa*. – Knuuttila, Seppo & Rannikko Pertti (toim.): *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Jyväskylä: Gummerus, 107–134.
- Knuuttila, Seppo (2002): Vaitiolo, salaisuudet, ilmaisukiellot. Nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä. – Ketola, Kimmo & Knuuttila, Seppo & Mattila, Antti & Vesala, Kari-Mikko (toim.): *Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä viestinnässä*. Helsinki: Gaudeamus, 119–150.
- Knuuttila, Seppo (1994): *Tyhmän kansan teoria*. Näkökulmia menneestä tulevaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila Seppo (1996): *Kyläläiset ja kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Knuuttila, Seppo (1992): *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan ainekseksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo (1991): Kulttuurimyytin representaatiot: Kansantaiteesta kitsiin. – Pelttonen, Ulla-Maija & Stenvall, Kirsti (toim.): *Myytit ja symbolit*. Tampere: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura, 126–144.
- Knuuttila, Seppo (1989): *Paluu nykyisyyteen*. – Korhonen, Teppo & Räsänen, Matti (toim.): *Kansa kuvastimessa. Etnisyys ja identiteetti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 92–102.
- Knuuttila, Seppo (1983a): *Huumorin teoriala ja koomisen käytäntö*. *Suomen Antropologi – Antropologi i Finland*, vol. 8, nro 1, 20–33.
- Knuuttila, Seppo (1983b): *Kaskujen tuottamisen ja esittämisen näkökulmia*. – Viikari, Auli (toim.): *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 35*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 109–121.
- Koistinen, Marja (1985): *Työväen sivistys- ja opintoharrastukset: työväen kulttuuri- ja harrastustoiminta*. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 159–164.
- Koivu, Vesa (1985): *Työväenliikkeen jyrkempi suunta Jyväskylän seudulla 1918–1940*. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 57–90.
- Koivuniemi, Jussi (2000): *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kolu, Antti (1985): Kansandemokraattiset järjestöt. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 105–126.
- Korhonen, Anu (1999): *Fellows of Infinite Jest. The Fool in Renaissance England*. Turku: University of Turku.
- Korkiakangas, Pirjo (2006): Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Pelttonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–144.
- Korkiakangas, Pirjo (1996): *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kortelainen, Kaisu (2008): *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortelainen, Kaisu & Vakimo, Sinikka (toim.) (1996): *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kortelainen, Kaisu (1996): Saunassakin sahattiin. Tehdasyhteisön yleinen sauna ja pyykkitupa kerronnan kohteina. – Kortelainen, Kaisu & Vakimo, Sinikka (toim.): *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 134–146.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998): *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Kortteinen, Matti (1992): *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Kortteinen, Matti (1987): *Hallittu rakennemuutos?* Helsinki: Hanki ja Jää.
- Koski, Kaarina (2011): *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen-Koivisto, Anna-Eerika (2013): *A Greasy-Skinned Worker – Gender, Class and Work in the 20th Century Life Story of a Female Labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Koskinen, Tarmo (1987): *Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja yhteisön kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. Vaasa: Vaasan korkeakoulu.
- Kosonen, Matti (2001): *Raja railona aukeaa. Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1939*. Joensuu: Kustannusyhtiö Ilias.
- Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuhn, Anette (2007): *A Journey through Memory*. – Broughton, T. L. (ed.): *Autobiography, Vol. III*. London: Routledge.

- Kuhn, Anette (2002): *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination*. 2nd edition. Lontoo: Verso.
- Kupiainen, Tarja (2010): Sankaruuden sukupuoli ja kalevalainen kansanruno. Peltonen, Ulla-Maija & Kemppainen, Ilona (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 162–190.
- Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.) (2007): *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kurkela, Vesa (2000): Työväen iltamat, valistus ja karnevaali. – Krekola, Joni & Salmi-Niklander, Kirsti & Valenius, Johanna (toim.): *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 8–33.
- Kuula, Arja (2006a): *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kuula, Arja (2006b): Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. – Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.): *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 124–140.
- Kuusi, Matti (1981): *Kansanhuumorin mitä, missä, milloin*. Keuruu: Otava.
- Kuusi, Matti (1965): *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kuusi, Matti (toim.) (1963): *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Matti (1954): *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Käyhkö, Mari (2014): *Kelpaanko? Riitänkö? Kuulunko? Työläistäustaiset naiset, yliopisto-opiskelu ja luokan kokemukset*. Sosiologia 1/2014.
- Käyhkö, Mari (2006): *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöstä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Laakkonen, Juha (2011): *Rajoitettu vai rajaton valta? Sorsakosken hienotaetetaan isännöitsijöiden suhtautuminen ja vuorovaikutus työväestöönsä vuosina 1891–1938*. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy (1990): *Karnevaalit. Kynttelinpäivästä piinaviikolle, 1579–1580*. Helsinki: Art House.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy (1984): *Montaillou. Ranskalainen kylä 1294–1347*. Helsinki: Otava.
- Lahti, Aimo (1970): *Asesuunnittelijana Suomessa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lahtinen, Esa (2016): *Sata lasissa. Kaukalahden Pyrinnön historia 1914–2015*. Omakustanne.

- Laitakari, A. V. (1943): *Tikkakosken tehdas 1893–1943. Kertomus Tikkakosken tehtaan 50-vuotisesta toiminnasta*. Jyväskylä: Gummerus.
- Laitakari A. V. (1919): *Heikkokyyiset ja tylsämieliset lapset. Niiden kasvatus ja apukoulu*. Porvoo: WSOY.
- Laitinen, Erkki (1977): Väestön tausta, rakenne ja sijoitus. – Lappalainen, Jussi T. (toim.): *Jyväskylän Maalaiskunnan Kirja*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta, 13–44.
- Lappalainen, Jussi T. (toim.) (1977): *Jyväskylän Maalaiskunnan Kirja*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta.
- Lappalainen, Niina (2010): Työn sankaruus: Sankaruus tehtaalaisyhteisön suullisessa perinteessä. – Kemppainen, Ilona & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Kirjoituksia sankaruudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 224–262.
- Lappalainen, Niina (2008): Pilaa vai peliä? Miesten ja naisten välinen seksuaalihuumori työyhteisössä. – Tolonen, Tarja (toim.): *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 58–79.
- Lappalainen, Niina (2003): ”Tikka-hengen heimolaiset. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen kulttuuri.” *Työväentutkimus*. <http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/2003/lappalainen.html> (katsottu 1.3.2012).
- Lappalainen, Niina (2001): *Tikka-hengen heimolaiset. Tikkakosken tehtaalaisten yhteisöllinen kulttuuri*. Julkaisematon folkloristiikan pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lappalainen, Niina (1998): *Erään työyhteisön hajoaminen työttömiksi jääneiden kertomuksissa*. Julkaisematon folkloristiikan proseminaaritutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Larson, Mary A. (2006): Research Design and Strategies. – Charlton, Thomas L. & Myers, Lois E. & Sharpless, Rebecca (eds.): *Handbook of Oral History*. Oxford: Altamira Press, 105–134.
- Larsson, Maria & Willander, Johan (2009): Autobiographical Odor Memory. *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 1170, 318–323.
- Latvala, Pauliina (2005): *Katse menneisyyteen. Folkloristiikan tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1042. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtipuro, Outi (1972): *Hauhon Hyömäki perinneyhteisönä. Folkloristinen osatutkimus*. Turku: Turun yliopisto.
- Lehtonen, Heikki (1990): *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Olli (1985): Sosialidemokraattinen liike sotienjälkeisenä aikana. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 91–104.
- Lehtonen, Tuomas (2013): Mikä pitää koossa folkloristiikkaa? *Elore*, vol. 2, 2/2013. http://www.elore.fi/arkisto/2_13/lehtonen.pdf (katsottu 14.8.2016).

- Leikola, Anto (1982): *Naurun biologiaa ja muita esseitä*. Porvoo: Werner Söderström.
- Lieino, Eino (1998): *Vanajanlinna. Vanajanlinnan historia*. Hämeenlinna: Karisto.
- Levi, Giovanni (1992): *Aineeton perintö*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Liebkind-Ormala, Karmela (1988): *Me ja muukalaiset. Ryhmärajat ihmisten suhteissa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) (2017): *Historiantutkimksen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus.
- Linna, Väinö (1954): *Tuntematon sotilas*. Helsinki: WSOY.
- Lixfeld, Hannjost (1994): *Folklore and Fascism. The Reich Institute for German Volkskunde*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lombardo-Satriani, Luigi (1974): Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute*. Vol XI.
- Makkonen, Elina (2009): *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Makkonen, Elina (1997): *Tehtaalaislapsuus Kaltimossa – muistoja pahvitehtaalta*. Joensuu: Joensuun Yliopisto.
- Manninen, Pauli (1996): Tuntemattomat sotilaat. – Peltonen, Matti (toim.): *Rilumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 85–102.
- Mark, James (2005): Remembering Rape. Divided Social Memory and the Red Army in Hungary 1944–1945. *Past & Present*, vol. 188 (2005), 133–161.
- Mikonranta, Antero (1985): Ammatillisen liikkeen vaihteita. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 127–157.
- Monro, David H. (1951): *Argument of Laughter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mulkay, Michael (1988): *On Humour. Its Nature and Its Place in Modern Society*. Cambridge: Polity Press.
- Mäkinen, Katariina (2016): Maahanmuuttovastainen internet-aktivismi, uusliberaali ideaal kansalaisuus ja ylijäämäihmiset. – Anttila, Anu-Hanna & Kau-ranen, Ralf & Launis, Kati & Ojajärvi, Jussi (toim.): *Luokan ääni ja hiljaisuus. Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. Tampere: Vas-tapaino, 247–276.
- Mäkinen, Martti (1992): *Atin Olympialaiset. Tikkakosken Joulu*. Jyväskylä: Lions Club.
- Mäkinen, Martti (1983): *Oy Tikkakoski Ab, 90. Metalliteollisuutta Tikkakoskella 1893–1983*. Jyväskylä: Kirjapaino Oy Sisä-Suomi.

- Mälkki, Juha (2008): *Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeeksi"*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nora, Pierre (1996a): From Lieux de mémoire to Realms of Memory. – Nora Pierre & Critzmann Lawrence (eds.), *Realms of Memory. Vol.1. Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, xv–xxiv.
- Nora, Pierre (1996b): General introduction: Between Memory and History. – Nora Pierre & Critzmann Lawrence (eds.), *Realms of Memory. Vol.1. Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, 1–20.
- Nyrhinen, Erkki (1977): *Puolustuslaitos*. – Lappalainen, Jussi T. (toim.): *Jyväskylän Maalaiskunnan Kirja*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta, 219–248.
- Oring, Elliott (1992): *Jokes and Their Relations*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Palonen, Tuomas (2008): *Vapaata mielenjuoksua. Suomenkielisen freestyle-rapin ilmenemismuodot, estetiikka ja kompositio*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Kulttuurientutkimuksen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Parikka, Raimo (1997): Varo veli, topora yksin matkustaa: *Rahvas, vastarinta ja politiikka*. – Parikka, Raimo (toim.): *Työväestö ja kansakunta*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 99–171.
- Passerini, Luisa (1996): *Autobiography of a Generation, Italy 1968*. Hanover: Wesleyan University Press.
- Patjas, Auli (1983): *Jyväskylän maalaiskunnan rakennusperinnettä*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunta.
- Patrikainen, Seppo (1985): Jyväskylän maalaiskunta työväenliikkeen toiminta-alueena. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 11–18.
- Peltonen, Matti (2006): *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti (1999): *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Peltonen, Matti (1992): *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Peltonen, Ulla-Maija (2014): Näkökulmia arkistoitujen muistitietoaineistojen jatkokäytön periaatteisiin. – Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.): *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 153–157.
- Peltonen, Ulla-Maija (2012): Hauras hyvyys ja anteeksianto sodan muistoissa. – Löfström, Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksi antaminen*. Helsinki: Gaudeamus, 118–135.

- Peltonen, Ulla-Maija (2010): Yhdistävä ja erottava sankaruus. C.G.E Mannerheim. – Peltonen, Ulla-Maija & Kemppainen, Ilona (toim.): *Kirjoituksia sankaruudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 89–126.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003): *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996): *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija & Stenvall, Kirsti (toim.) (1991): *Myytit ja symbolit*. Tampere: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura.
- Pentikäinen, Juha (1971): *Marina Takalon uskonto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pohjonen, Juha (2000): *Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut*. Helsinki: Otava.
- Poikonen, Taisto (toim.) (1994): ”Se on issoa peliä”. *Vehniän kyläkirja*. Jyväskylä: Vehniän kylätoimikunta.
- Popular Memory Group (2003): *Popular Memory: Theory, Politics, Method*. – Perks, Robert & Thomson, Alistair (eds.): *The Oral History Reader*. London: Routledge.
- Portelli, Alessandro (2006): Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49–64.
- Portelli, Alessandro (2004): *Oral History as Genre*. – Chamberlain, Mary & Thompson, Paul R. (eds.): *Narrative & genre. Contexts and Types of Communication*. London: Routledge, 23–45.
- Portelli, Alessandro (2002): What makes Oral History Different? – Perks, Robert & Thomson, Alistair (eds.): *The Oral History Reader*. London: Routledge, 63–74.
- Portelli, Alessandro (1997): *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro (1991): *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Portelli, Alessandro (1988): Uchronic Dreams: Working Class Memory and Possible Worlds. *Oral History Journal*, vol. 16, no.2 (Autumn 1988), 46–56.
- Propp, Vladimir (1997): *Theory and History of Folklore*. Theory and History of Literature, vol. 5. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Provine, Robert R. (2000): *Laughter. A Scientific Investigation*. New York: Penguin Books.

- Pulma, Panu (2017): ”Entä jos he eivät halua, että heidän historiansa kirjoitetaan?” Etnisen vähemmistön historian tutkimisen etiikka. – Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.): *Historiantutkimksen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus, 184–199.
- Pöysä, Jyrki (2006): Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. – Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 221–244.
- Pöysä, Jyrki (1997): *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyömiessperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki (1989): *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raevaara, Liisa (2014): Videoitujen ja äänitettyjen keskusteluaineistojen jatkokäyttö, lupakäytäntö ja arkistointi. – Ketola, Antti & Lahti, Raimo (toim.): *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuojat*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 158–165.
- Rahtu, Toini (2006): *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rainio, Ritva (1963): *Eläinsadut*. – Kuusi, Matti (toim.) (1963): *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raninen, Tarja (1996): Kyllähän juuret on siellä. – Kortelainen, Kaisu & Vakimo, Sinikka (toim.): *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain seura, 158–170.
- Rantala, Päivi (2015): *Huvittava kylähullu*. – Knuuttila, Seppo & Hakamies, Pekka & Lampela, Elina (toim.): *Huumorin skaalat. Esitys, tyyli, tarkoitus*. Kalevalaseuran vuosikirja 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–94.
- Rantala, Päivi (2009): *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle*. Turku: k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto.
- Raskin, Victor (2008): Theory of humor and practice of humor research: Editor's notes and thoughts. – Raskin, Victor (ed.): *Primer of Humor Research*. Berlin: De Gruyter Mouton, 1–16.
- Raskin, Victor (1985): *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Rautavaara, Toivo (1980): *Miten luonto parantaa – Kansanparannuskeinoja ja luontaislääketiedettä*. Porvoo: WSOY.

- Roberts, Frederic (1982): *Under the North Star. Notions of Self and Community in a Finnish Village*. Dissertation for the Degree of Ph. D. New York: The City University of New York.
- Roberts, John W. (1990): *From Trickster to Badman. The Black Folk Hero in Slavery and Freedom*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Rojola, Lea (2004): Sukupuolieron lukeminen: Feministinen kirjallisuudentutkimus. – Liljeström, Marianne (toim.): *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 25–43.
- Roos, Jeja-Pekka (1987): *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roseman, Mark (2006): Surviving memory. Truth and Inaccuracy in Holocaust Testimony. – Perks, Robert & Thomson, Alistair (eds.): *Oral History Reader*. London: Routledge, 230–243.
- Ruonavaara, Hannu (1998): Vanhat yhteiskunnalliset liikkeet moraalisisäätelyn projekteina. – Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) *Uudet ajat ja vanhat liikkeet*. Tampere: Vastapaino, 43–57.
- Rush, Fred (2004): Conceptual foundations of early Critical Theory. Rush, Fred (ed.) *The Cambridge Companion to Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 6–39.
- Saarikoski, Helena (2001): *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.
- Saarinén, Tuija (2003): *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäraisen) elämästä ja huumorista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994): *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2009): Pienet kertomukset suuret merkitykset. Kerrota, identiteetti ja vuorovaikutus käsinkirjoitetuissa lehdissä. *Kasvatus ja aika*, 1/2009, http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?page_id=172 (katsottu 3.4.2014).
- Salmi-Niklander, Kirsti (2004): *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi-Niklander, Kirsti (1997): Varokaa ihmisiä, joihin jumala on taivaassa. – Parikka, Raimo (toim.): *Työväestö ja kansakunta*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 27–67.
- Samuel, Raphael (1994): Unofficial Knowledge. – Samuel, Raphael (ed.): *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso, 3–48.
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul (eds.) (1990): *The Myths We Live By*. London: Routledge.

- Samuel, Raphael (1981): *People's history*. – Samuel, Raphael (ed.): *People's history and Socialist Theory*. Oxon: Routledge & Kegan Paul, xiv–xxxix.
- Saunio, Ilpo (1974): *Veli, sisko, kuulet kummat soitot. Työväenlaulut eilen ja tänään*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Scott, Shaunna L. (1995): *Two Sides to Everything. The Cultural Constructions of Class Consciousness in Harlan County, Kentucky*. Albany: State University of New York Press.
- Siikala, Anna-Leena & Siikala, Jukka (2005): *Return to Culture. Oral Tradition and Society in the Southern Cook Islands*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Siikala, Anna-Leena (1984): *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Skeggs, Beverley (2014): *Elävä luokka*. Tampere: Vastapaino.
- Skeggs, Beverley (2004): *Class, Self, Culture*. New York: Routledge.
- Skeggs, Beverly (1997): *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*. London: SAGE Publications.
- Skultans, Vieda (2006): Between experience and text in ethnography and oral history. *Elore*, vol. 13, 1/2006, 1–15. http://www.elore.fi/arkisto/1_06/sku1_06.pdf (katsottu 1.2.2012).
- Smith, Mark. M (ed.) (2004): *Hearing history. A Reader*. Athens: University of Georgia Press.
- Somers, R. Margaret (1994): The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, vol. 23 (5), 605–649.
- Sorsakosken kylätoimikunta (toim.) (1989): *Sorsakoski. Kylä tehtaan varjossa*. Sorsakoski: Sorsakosken kylätoimikunta.
- Stark, Eija (2011): *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Steedman, Carolyn (1986): *Landscape of a Good Woman. A story of two lives*. NY, Rutgers University Press.
- Suodenjoki, Sami (2010): *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suoranta, Juha & Ryyänen, Sanna (toim.) (2014): *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: INTO Kustannus.
- Sykes, A. J. M. (1966): Joking Relationship in an Industrial Setting. *American Anthropologist*, vol. 68, 188–193.
- Taira, Teemu (2006): *Työkuulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Tapaninen, Anna-Marja (2009): Sinne ja takaisin: Lähiökenttätystä kaupunkietnografiaan. *Elore*, vol. 16, 2/2009.http://www.elore.fi/arkisto/2_09/art_tapaninen_2_09.pdf (katsottu 1.2.2012).
- Tarkka, Lotte (2005): *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Terkell, Studs (1983): *Amerikkalaisia unelmia*. Juva: WSOY.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tervonen, Miika (2005): Elämää veitsen terällä: Kiertävien romaneiden ja maanviljelijöiden väliset suhteet muistelukerronnassa 1920–1960. – Häkkinen, Antti & Pulma, Panu & Tervonen, Miika (toim.): *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 263–295.
- Thiong'o, Ngugi wa (1994): *Decolonizing the Mind. The Politics of Language in African Literature*. Harare: Zimbabwe Publishing House.
- Thiong'o, Ngugi wa (1976): The Language of African Literature. *New Left Review*, vol. 1/150, March–April 1985, 109–127.
- Thomson, Alistair (2007): Four Paradigm Revolutions in Oral History. – *Oral History Review* 34 (1), 49–70.
- Thompson, E. P. (1991): *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*. New York: The New Press.
- Thompson, E. P. (1996): *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Tampere: Gaudeamus.
- Thompson, E. P. (1966): *Making of English Working Class*. New York: Vintage Books.
- Thompson, Paul R. (1982): *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
- Ting-Toomey, Stella (1999): *Communication Across Cultures*. New York: Guilford Press.
- Tuomaala, Saara (2008): Työteliäiksi miehiksi ja naisiksi – mutta miten? – Tolonen, Tarja (toim.): *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 148–174.
- Tuomaala, Saara (2007): *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina (2006) *Metallinaiset työssä ja kotona. Naisten arkea metallimiesten rinnalla 1900-luvun loppupuolella Turussa*. Turku: Turun yliopisto.
- Ukkonen, Taina (2006): Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. – Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne &

- Peltonen, Ulla-Maija (toim.) (2006): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175–198.
- Ukkonen, Taina (2000): *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Uljas, Päivi (2012): *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Suomen ja pohjoismaiden historian väitöskirja. Helsinki: Into Kustannus.
- Uotinen, Johanna (2010): *Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen*. Elore. http://www.elore.fi/arkisto/1_10/katsart_uotinen_1_10.pdf (katsottu 4.5.2016).
- Vainikkala, Marja-Riitta (1985): Työväen näyttämötoiminta. – Joskitt, Lea (toim.): *Aatetta ja arkielämää. Työväenliike Jyväskylän maalaiskunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta, 173–184.
- Vainikkala, Marja-Riitta (1980): *Tikkakosken Työväen Näyttämö*. Jyväskylä: Jyväskylän maalaiskunnan kulttuurilautakunta.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2017): Vastuullinen historia. – Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.): *Historiantutkimksen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus, 29–50.
- Vakimo, Sinikka (1998): Vieläkö teillä tehdään yötöitä? Vanhan naisen seksuaalisuuden kuva kaskuissa. – Pöysä, Jyrki & Siikala, Anna-Leena (toim.): *Amor, genus & familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vakimo, Sinikka (2015): Ärhäkkä vaimo kaupan. Tapaustutkimus iän ja sukupuolen määrittymisestä nettihuutokaupan huumoripuheessa. – Knuuttila, Seppo & Hakamies, Pekka & Lampela, Elina (toim.): *Huumorin skaalat. Esitys, tyyli, tarkoitus*. Kalevalaseuran vuosikirja 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 291–314.
- Varsa, Hannele (1993): *Sukupuolinen häirintä ja ahdistelu työelämässä – näkyvämmille nimi*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Tasa-arvovaltuutetun toimisto.
- Vasara, Erkki (toim.) (2013): *Työväki ja liikunta*. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen seura. Väki voimakas 26. Helsinki.
- Vehkalahti, Kaisa (2015): Se virallinen tarina? – Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.): *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 234–263.
- Vento, Urpo (1980): Kerronta rituaalina. – Laaksonen, Pekka (toim.): *Kertojat ja kuulijat. Kalevalaseuran vuosikirja 60*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 93–103.

- Vesa, Pirjo (2009): *Aineistolähtöinen teoria hyvää oloa ja työhyvinvointia edistävästä huumorista hoitajien keskinäisessä vuorovaikutuksessa*. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, hoitotieteen laitos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.
- Virtanen Leea (1980): Perinteen yhteisöllisyys. – Lehtipuro, Outi (toim.): *Perinteen tutkimuksen perusteita*. Porvoo: WSOY.
- Vovelle, Michell (1990): *Ideologies and mentalities*. Cambridge: Polity Press.
- Von Wright G. H. (1970): ”Tieteen filosofian kaksi perinnettä.” *Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja*, 1/1970.
- Weber, Max (1980): *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Helsinki: WSOY.
- Werking, Kathy (1997): *We’re Just Good Friends. Women and Men in Non-Romantic Relationships*. New York: Guilford Press.
- White, Stephen K. (2004): The Very Idea of a Critical Social Science: A Pragmatist Turn. – Rush, Fred (ed.) (2004): *The Cambridge Companion to Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Paul, A. (1979): *The Fool and the Trickster. Studies in Honour of Enid Welsford*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Williams, Raymond (1988): *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Williams, Raymond (1976): *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Waukegan: Fontana Press.
- Willis, Paul (1984): *Koulun penkiltä palkkatyöhön*. Tampere: Vastapaino.
- Willis, Paul (1979): Shop-floor Culture, Masculinity and the Wage Form. – Clarke, John & Critcher, Chas & Johnson, Richard (eds.) (1978): *Working Class Culture. Studies in History and Theory*. London: Hutchinson, 185–198.
- Willis, Paul (1977): *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Aldershot (Hampshire): Gower Publishing Company.
- Woolfson, Charles (1976): The Semiotics of Working Class Speech. – *Working Papers in Cultural Studies*, No. 9 (Spring 1976).
- Ylönen, Jyri (1997): ”Mutta kaiken yli tikkasi Roka konepistooli, niin kuin ompelukone”. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

English Summary

The power of laughter. An oral history study of collective meanings of humour at the former industrial community of Tikkakoski arms factory

Research context

The Tikkakoski arms factory (1893-1991) village community was built around the factory during the first few decades of the 20th century, and was closed in 1991 due to “economical problems” caused by deindustrialization. My doctoral dissertation centres on the Tikkakoski arms factory village and analyses the meaning of collective humour and jesting in the local community.

Research methods

The primary material of my research is derived from extensive fieldwork interviews. I use interview materials filmed by myself between 1996 and 2014. As a former member of the Tikkakoski workers community, it was natural for me to choose autoethnography as a research method. I have more than 40 hours indexed, partly transcribed and analysed tapes and films with 27 interviewees spanning three generations. The filmed materials constitute both open thematic and intensive interviews. I also make use of folklore collections, manuscripts and oral history materials from archives, literature, photos and local publications.

I approach the theme of collective identity from the point of view of *microhistory* and with methods of *oral history* developed by, inter alia, Alessandro Portelli. No less than written texts, rejoinders in an interview always embody a worldview. Of course it might be a microhistorical picture, but it still gives information about the world, the validity of which is not limited to the time and space of the interview itself.

My analytical framework combines oral history and social history approaches. My research approaches the issues of tradition and identity by viewing folklore as humour and narration, and the commitment of different generations to specific kinds of political ideologies. The work of such figures as Raymond Williams, E.P. Thompson and A. Gramsci informs my methodology and provides important analytical categories for understanding notions of local heroism and anti-heroism, discussion and forms of narrations (or silence) within the community, and the factors influencing collective and memory.

Power of laughter

Carnivalization in working class culture, and forms of self-irony in particular, have always been ambivalent phenomena, simultaneously articulating an awareness of an opposition to inequality on the one hand, but making it tolerable on the other. As one of my interviewees said, “if there’s no laughter, there’s nothing.” Shared humour and friends were repeatedly cited as the most important reasons to stay in the community. There was a tradition of verbal and situational humour that was an intrinsic part of the Tikka-koski shop floor culture, which was dominantly male. The most typical form of humour was connected, in one way or another, to sexuality. Also some jokes about the top managers that were most often recalled were sexual ones. This culture of humour was an essential part of working life that crossed gender lines.

Women were working as a minority in the downstairs halls and they received a lot of attention from men. Interestingly, all except

one of my witnesses convinced me that women never had bad feelings about sexual jokes and even about being touched. They responded in the same verbal way, but did not do any touching. There was also a formal way to speak with men, but in the shop floor culture it was different. It was like an eternal competition going on between men and women. There were certain unwritten rules. For example, the dirtiest jokes were told between the most “unexpected couples”, like between old women and young men. To the outsiders of the community, such humour sounds like rude and grotesque language, but to insiders of the shop floor culture it was a way to compete: the ruder the joke, the better.

On the other hand there are different cases among people who moved to the community from other parts of Finland. My interviewees tell of new female workers having particular problems if they didn’t have fathers, brothers or boyfriends in the community who could protect them. In some cases they were treated badly, and they did not have courage to tell anyone. Even if the community was spoken about as an “extraordinarily happy, conventional, and peaceful community” in both reminiscences and in local publications, one of the immigrant interviewees sees the community as a bad place with “weird-acting people”. She remembers cold apartments, shouting neighbors and rats in the yards.

The humour tradition reveals patterns of structural discrimination, but not in every case. Female workers also feel pride of their own spontaneous shop floor culture. They felt the power of laughter as well as the male workers felt it too.

History of paternalism

In his *Prison Notebooks*, Gramsci talks about the way in which workers subject to bourgeois hegemony are trapped between their own life experiences and the ideas they verbally affirm as a result of their intellectual subordination. The result is an inability to form a coherent view of the society in which they live and to organize in their own interests. They develop what Gramsci calls

a “contradictory consciousness” in which an implicit awareness of exploitation is unable to develop a fully conscious and articulated form. I find this impasse in the narration of the Tikkakoski workers.

One expression of this is the workers response to the “paternalism” of the employers. The top managers were trusted and respected, but at the same time they were constantly the butts of jokes and anecdotes.

The employers took care of the social services and apartments. They acted like fathers and management even provided rooms in the factory for the Labor Union to use. While maintaining this paternal relationship, they nevertheless also tried to remain on friendly terms with the workers. Managers were often joking with workers, and at certain points in the year they joined activities such as sports competitions and other hobbies as equals. These games functioned as carnival in a Bakhtinian sense, suspending hierarchy for a day of fun and games only for the established power structure to return with its legitimacy reinforced. It is difficult to judge if they were just calculating how to make people feel comfortable at work, or if they also really felt part of the “family”. However, there was no question about adhering to their class interest when they decided to close the factory. It was the trust that workers invested in the top management that caused a huge bitterness among workers when they were finally fired for good. Many of them are still blaming the management to this day and feel that they had been betrayed generation after generation.

The end of the laughter

The humiliation of losing work and own community, along with having deep financial and health problems, meant losing humour as well. However, my study shows that those workers who were already at retirement age when the factory closed, have lived active lives with good relations to former co-workers. Those who faced the greatest difficulties were around 40 years of age at that

time. Losing laughter was a turning point and meant crisis for the ex-workers on a personal micro level but also on a macro level. Deindustrialization has changed working class culture, especially in the appearances and meanings of humour.

Liite 1.

Kysely Tikkakosken koulun 9.-luokkalaisille 2007.

1. Oletko tikkakoskelainen?
2. Ovatko huoltajasi asuneet Tikkakoskella lapsina?
3. Oletko kuullut sanonnan ”Tikkakosken mannekiini”? Jos olet, niin mistä, ja mitä sanonta tarkoittaa?
4. Onko sukulaisiasi joskus työskennellyt Tikkakosken asetehtaassa?
5. Mitä muistat kuulleesi tehtaasta työpaikkana?
6. Työskenteleekö lähipiirisi ihmisiä nyt metalliteollisuudessa?
7. Onko Tikkakoskella saatavilla metallialan töitä?
8. Huoltajasi työskentelevät:
Varuskunnan palveluksessa___ Kauppa- tai palveluammattissa___ Taitteen tai tieteen alalla___ Kasvatus- koulutus- tai opetusammattissa___ Teollisuudessa___ Yrittäjänä___ Tällä hetkellä toisella tai molemmilla ei ole työtä___
9. Missä vietät vapaa-aikaasi, mitä teet eniten, kenen/keiden kanssa?
10. Mitä harrastuksia sinulla on?
11. Millaista musiikkia kuuntelet, millaisia lehtiä ja kirjoja luet?
12. Mitä katsot televisiosta ja missä käyt netissä eniten?
13. Mille alalle aiot hakeutua opiskelemaan?
14. Jos saisit valita mitä tahansa, mitä tekisit työksesi 10 vuoden päästä?
15. Missä haluaisit asua 10 vuoden päästä?
16. Aiotko pitää silloin yhteyttä tikkakoskelaisiin ystäviin ja sukulaisiin?
17. Tikkakosken hyviä puolia ovat:
18. Tikkakosken huonoja puolia ovat:
19. Millaista yhteiskunnallista tai sosiaalista luokkajakoa ja eriarvoisuutta mielestäsi on?
20. Jos luokkajakoa on, mihin luokkaan perheesi ja sinä kuulutte?
21. Mihin luokkaan lähimmät ystäväsi ja heidän perheensä kuuluvat?

22. Jos voisit äänestää kevään eduskuntavaaleissa, äänestäisitkö?
23. Minkä puolueen ehdokasta äänestäisit?
24. Olisiko se sama puolue, minkä huoltajasi valitsisivat?
25. Eduskunta on tärkeä, koska
26. Eduskunta ei ole tärkeä, koska
27. Millaisilla keinoilla sinulla on mahdollisuus vaikuttaa yhteiskunnan päätöksiin?

Olet _____-vuotias. Tyttö_____ Poika_____ Mitä väliä sillä on?_____

Liite 2.

Konepistoolimiesten marssi

Konepistoolimiesten marssi.

(K.P.-miehille omistettu)

Kun sotatorvet rajoillamme soittaa
ja tuliluikut tulta salamoi,
ja vihollinen rajan yli koittaa,
niin silloin tää asehemme soi:

Trrr... trrr... trrr... trrr...
pistoolimme soi,
luodit vinkuu,
ilmassa ilakoi.

Varjelkoon, jos vihollinen tuo
juoksuhaudoistansa ylös
asemiimme tunkee.

Silloin laulaa pistoolimme tää
ja hyökkääjälle koitti matkanpää...
— — Hurmeisten kenttien yllä
tykit soittaa meille taas kehtolaulujaan...

Kun konepistooli on kainalossa,
on turvallista silloin astella.
Oi heili siellä kotitanhuvilla,
on turha silmiäs sun kastella.

Trrr... trrr... trrr... trrr...
j.n.e.

Kerran vielä rauha kun koittaa,
kotikunnahille palajan,
heililleni saanenhan toistaa
pistoolimiestarinan:

Trrr... trrr... trrr... trrr...
j.n.e.

Tikkakoskella 15. 5. -42

A. Honkonen.

*

(Tätä laulua on erään keskisuomalaisen tehtaan rintamakiertue esittänyt pojille korsuissa.)

"Keskisuomalainen"

30/5-42

Liite 3.1.

Haastattelut ja haastateltavat

Video/ääni/kirjallinen tallenne	Suku- puoli	Syntymävuosi- kymmen	Haastattelu-aika
HAASTATTELUKANSIOT			
1, 14 /Videot	mies	1910-luvulla	10.04.1996 ja 8.7.1999
2, 30 /Videot	nainen	1950-luvulla	15.04.1996 ja 7.4.2009
3 Video	mies	1940-luvulla	15.04.1996
4 Video	mies	1950-luvulla	16.04.1996
5 Video	mies	1950-luvulla	17.04.1996
6 Video	mies	1940-luvulla	18.04.1996
7 Kirjallinen tallenne haastattelusta	mies	1940-luvulla	23.08.1996
8 Video	mies	1920-luvulla	05.07.1999
9 Video	mies	1920-luvulla	05.07.1999
10 Video	mies	1920-luvulla	06.07.1999
11 Video	nainen	1920-luvulla	06.07.1999
12 Video parihaastattelu	nainen	1920-luvulla	07.07.1999
	nainen	1920-luvulla	
13 Video	mies	1920-luvulla	08.07.1999
15 Video, kotivideo ja äänitallenne	nainen	1900-luvun alku	Videohaastattelu 11.07.1999, Kotivideo 1994, äänitallenne 1980-luvun alku
16 Video	nainen	1950-luvulla	20.10.2000
17, 27 Video ja äänitallenne	mies	1950-luvulla	26.02.2001 ja 12.11.2004
18 Äänitallenne ryhmähaastattelu	2 naista	2 X 1920-luvulla	22.10.2000
	2 miestä	1920 ja -50-luvulla	

19, 28, 31 Äänitallenteita, videoita ja kirjallisia muistiinpanoja	mies	1950-luvulla	22.10.2000 äänitallenne, Videot 20.10.2006, 07.04.2009, Äänitallenne 2014, Kirjallisia muistiinpanoja vuodesta 1996 lähtien
20 Video	mies	1970-luvulla	10.06.2004
25 Video, kirjallisia muistiinpanoja	nainen	1970-luvulla	01.07.2004
26 Video	mies	1960-luvulla	09.11.2004
29 Video	mies	1970-luvulla	18.11.2009
32 Video	mies	1950-luvulla	14.03.2013
33 Kirjallisia muistiinpanoja	nainen	1940-luvulla	01.04.1999 lisäys 30.4.2015
34 Kirjallisia muistiinpanoja	nainen	1970-luvulla	25.05.1999
35 Kirjallinen omaelämäkerta	mies	1940-luvulla	02.12.2007

Liite 3.2.

Haastateltavien sukupuoli- ja ikäjakauma syntymävuosikymmenen mukaan

Syntymävuosikymmen	Miehet	Naiset
1910	1	1 (1906)
1920	5	3
1930	0	0
1940	4	1
1950	5	2
1960	1	0
1970	2	2

Liite 4.

Haastatteluteemat ja kysymykset

1) Tutkimusaineistoni ensimmäisen haastattelukauden (1996) kysymykset teemoittain

1. Kerro henkilö- ja taustatietosi
2. Kuinka kauan olet ollut työttömänä?
3. Kuinka kauan olit työssä paikkakunnan tehtaassa?
4. Millaiset ystävyys- ja toveruussuhteet olivat muihin työntekijöihin ; vietitkö yhdessä vapaa-aikaakin?
5. Oletko pitänyt yhteyttä entisiin työtovereihisi?
6. Mitä olet tehnyt työttömänä ollessasi?
7. Oletko ollut työllistämistöissä?
8. Millaisia tulevaisuudensuunnitelmia tai -haaveita Sinulla on?
9. Mitä syitä oli mielestäsi Sinun ja muun tehtaanväen irtisanomiseen ; mitä tunteita se herätti?
10. Mitä olisi voinut tehdä toisin, ettei työpaikkoja olisi menetetty ja tehdas oli kaatunut?
11. Ovatko ideologiasi ja ajatuksesi politiikasta muuttuneet laman ja työttömyytesi myötä?
12. Mitä pitäisi tehdä työllisyyden parantamiseksi paikallisesti ja valtakunnallisesti?

2) Haastatteluteemat ja kysymykset 1999-2014

1. Syntymäaika, koko nimi ja syntymäpaikka.
2. Vanhempien nimet, sisarukset, sekä vanhempien syntymäpai-

kat ja harjoittamat ammatit.

3. Kuinka perhe päätyi Tikkakoskelle?

4. Kerro muistojasi vanhempiesi työstä tehtaalla (jos et itse ollut työssä siellä) Minä vuosina he työskentelivät, missä tehtävissä, millaisia työtovereita ja harrastuksia? Järjestötehtäviä?

5. Missä asuitte, millaisia naapureita? Kerro muistoja lapsuuden leikkipaikoista, harrastuksista, ystävistä, perheen yhteisistä puuhista? Entäpä varuskuntalaiset ja muut tikkakoskelaiset, jotka eivät olleet tehtaalaisia – oliko heitä läheisissä ystävissänne, miten heihin suhtauduttiin?

6. Millaisia tehtaan/Tikkakosken ääniä muistat? Entä hajuja tai makuja, jotka liittyvät lapsuuteen siellä?

7. Mistä haaveilit lapsena? Mikä nauratti ja mikä pelotti? Muistatko kuullesi kauhujuttuja?

8. Muistatko sotia/kuullesi sodista paikallisten ihmisten/perheesi kertomana? Entä sisällissota 1918 Tikkakoskella?

9. Muistatko hyviä tarinankertojia tehdasyhteisöstä?

10. Millaiset tarinat olivat hyviä? Millaiset kertojat olivat taitavia?

11. Milloin ja miksi lähdit Tikkakoskelta pois? Entä perheesi?

12. Mitä olet kuullut paikkakunnasta sen jälkeen? Pidätkö vanhoihin tuttuihin yhteyttä?

13. Mitä on jäänyt päällimmäiseksi muistoksi Tikkakoskesta?

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010–2017

29. Tehtävänä työväentutkimus, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta, (toim. Jarmo Peltola & Erkki Vasara) Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 300 s.
28. Yrjö Varpio, Suvun musta lammas. Herman Hesekeel Holmströmin elämä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 175 s.
27. Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017. Toimittaneet Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 237 s.
26. Oona Ilmolahti, Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.
25. Anna Rajavuori, Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.
24. Andreas McKeough, Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.
23. Antti Kujala, Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.
22. ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa. Toimittaneet Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 599 s.
21. Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.
20. Pertti Nurminen, Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapää-omaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen (ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.

19. Matias Kaihovirta, Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 452 s.
18. ¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa, toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.
17. Tauno Saarela, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History VII. Helsinki 2015, 236 p.
16. Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.
15. Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.
14. Tapio Bergholm, Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.
13. Juuso Marttila, Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.
12. Seppo Hentilä, Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.
11. Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykyhistoriasta, toimittaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.
10. Leena Enbom, Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.
9. Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisisällönnäisistä käytännöistä. Helsinki 2014, 435 s.
8. Marjaliisa Hentilä: Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937. Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Helsinki 2013, 474 s.
6. Kai Hirvasnoro: Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan. Helsinki 2013, 337 s.
5. Jukka Tainio: Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamiehiksi ja Neuvosto-Karjalaan. Helsinki 2012, 196 s.
4. Mikko Majander ja Kimmo Rentola (toim.): Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelle 28.2.2012, Helsinki 2012, 289 s.
3. Hanne Koivisto: Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmisto-ölymystöstä 1930-luvulta, Helsinki 2011, 340 s.
2. Sakari Selin: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan, Helsinki 2011, 357 s.
1. Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio, Helsinki 2010, 195 s.

Tiedot kirjojen saatavuudesta löytyvät Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran www-sivuilta: <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/>

Tikkakosken metalli- ja asetehtas perustettiin Tikkakosken kupeeseen 1893. Tämä mikrohistorialliseen tarkasteluun tukeutuva muistitietotutkimus seuraa tehtaan yhteisön vaiheita läpi koko sen historian, mutta erityisesti keskittyen vuoden 1991 jälkeisiin tapahtumiin, jolloin yhtäjaksoinen metalliteollisuustyö lakkautettiin siellä tuotannollisiin ja taloudellisiin syihin vedoten. Tehtas on tullut suomalaisille tutuksi Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan sitaatista, jossa Rokan Antti ilmoittaa olevansa Tikka-kosken mannekiini.

Tehtaan vaiheet historian saatossa ovat olleet vähintäänkin värikkäät poliittisista syistä, mutta värikyys ulottui myös tehdashallien sisään työntekijöiden omaehtoiseen kulttuuriin ja huumoriperinteeseen. Tutkimus valottaa perhemäisen paikalliskulttuurin yhteisön muistitietoa ja sen käyttöyhteyksiä, merkityksiä ja jatkuvuutta teollistumisen jälkimurroksessa. Kirjan otsikko Naurun voima kuvaa haastateltavien omaa tärkeysjärjestystä entisessä työssään. Tehtaaseen ei menty tekemään ensisijaisesti työtä työn vuoksi, vaan hyvän työporukan vuoksi. Nauru ja huumori paljastavat yhteisöstä muutakin: niillä markkeerataan kerronnassa erityislaatuista ja vaikeitakin muistoja sekä peitetään hiljaisuutta vielä vaikeampien asioiden kohdalla. Tutkimuksessa on käytetty 27 tikkakoskelaisen henkilön haastatteluja, joita on videoitu ja taltioitu vuodesta 1996 vuoteen 2017 asti.